

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

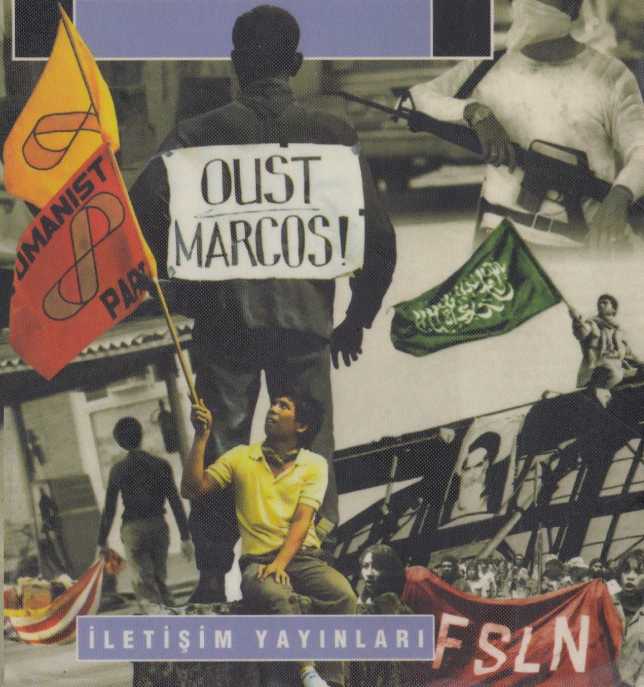
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Misagh Parsa

Devlet, İdeoloji ve Devrim

İran, Nikaragua ve Filipinler
Devrimlerinin
Karşılaştırmalı Analizi

İLETİŞİM YAYINLARI

FSLN

MISAGH PARSA • Devlet, İdeoloji ve Devrim

MISAGH PARSA Dartmouth Üniversitesi'nde sosyoloji profesörüdür. Master ve doktora derecesini Michigan Üniversitesi'nden alan Parsa, 1989'dan beri bu üniversitede akademik hayatını sürdürmektedir. Siyaset sosyolojisi, sosyal hareketler, Üçüncü Dünya ekonomileri alanlarındaki araştırmalarıyla tanınan Misagh Parsa, özellikle İran devrimi konusunda uzmanlaşmıştır. Konu hakkında *Social Origins of the Iranian Revolution* (Rutgers University Press, NJ, 1989) adlı bir kitabı da vardır.

*States, Ideologies & Social Revolutions;
A Comparative Analysis of Iran, Nicaragua and the Philippines*

© 2000 Misagh Parsa

Bu kitabın yayın hakları Cambridge University Press'ten alınmıştır.

İletişim Yayınları 1027 • Araştırma-İnceleme Dizisi 169

ISBN 975-05-0258-2

© 2004 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2004, İstanbul (1000 adet)

EDITÖR Bağış Erten

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FİLMİ 4 Nokta Grafik

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Serap Yeğen

MONTAJ Şahin Eyilmez

BASKI ve CİLT Sena Ofset

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://tiny.cc/meyarq>

Devlet, İdeoloji ve Devrim

İran, Nikaragua ve Filipinler Devrimlerinin Karşılaştırmalı Analizi

States, Ideologies & Social Revolutions

A Comparative Analysis of Iran, Nicaragua and the Philippines

ÇEVİRENLER

Alper Birdal - Nahide Özkan - Derya Göçer

Susan ve Arlen'e

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
-------------	---

BİRİNCİ KISIM

<i>Teori ve yapısal arkaplan</i>	13
1. Bir devrim teorisine doğru: Yapı ve süreç yaklaşımlarını birleştirmek	15
2. Çatışma ve dışlayıcı yönetimin oluşumu	51
3. Devlet müdahalesi ve çelişkiler	87

İKİNCİ KISIM

<i>Toplumsal hareketlilik ve kolektif eylem</i>	131
Giriş	133
4. Öğrenciler: Ödün vermeyen devrimciler	141
5. Din Adamları: Göreli dokunulmazlığa sahip aktörler	189
6. İşçiler: Çifte hedefli isyancılar	231
7. Kapitalistler: Gönülsüz isyancılar	275

ÜÇÜNCÜ KISIM

<i>Sonuçlar</i>	327
8. Koalisyonlar, isyancılar ve siyasal sonuçlar	329
9. Özet ve sonuçlar	381
KAYNAKÇA	403

Bu kitap hem toplumsal devrim çalışmaları hakkında yeni bir çerçeve sunmakta hem de İran, Nikaragua ve Filipinler'deki devrimci süreçlere dair yeni kanıtlar ortaya koymaktadır. Bil-dğim kadarıyla bu, söz konusu üç ülkedeki devrimler hakkın-da yapılan ilk karşılaştırmalı çalışmadır ve üç ülke de karşılaştırmalı analiz açısından uygun örneklerdir, çünkü bazı benzerliklerine rağmen farklı sonuçlar deneyimlemişlerdir. İran ve Nikaragua'da toplumsal devrim gerçekleşirken, Filipinler'de yalnızca bir siyasi devrim söz konusu olmuştur.

Bu çalışma ayrıca, devrim incelemeleri açısından hayati bileşenler olan devlet ve ekonominin yapısının incelendiği ilk kitaptır ve aynı zamanda devrimci mücadelelerin ana katılımcıları olan öğrenciler, din adamları, işçiler, kapitalistler ve muhalif örgütlerin kolektif eylemlerini de analiz etmektedir. Kitap, bu aktörlerin devrim süreci boyunca ortaya koydukları talepleri ve ideolojileri derinlemesine incelemektedir. Nitekim çok miktarda birincil verinin incelenmesine dayanır ve toplumsal devrimlerin oluşumunda ideolojiye çok büyük önem atfeden mevcut kuramlara da karşı çıkmaktadır.

Darmouth Koleji'ndeki Nelson A. Rockefeller Kamu Politikası Merkezi'ne, bu incelemeyi olanaklı kıldığı için teşekkürü

borç bilirim. Araştırma asistanlarım Susan Rosales Nelson ve Fiona Paua'ya veri toplama sürecindeki titiz çalışmalarından ötürü minnettarım.

Bu çalışmanın tamamı ya da müsveddelerin bir kısmı hakkında bir dizi meslektaşımın değerli eleştirilerini alabildiğim için kendimi çok şanslı sayıyorum. Ervand Abrahamian'a, William Lee Baldwin'e, John Foran'a, Gene R. Garthwaite'ye, John L. Hall'a, Douglas E. Haynes'e, Howard Kimeldorf'a, David Morgan'a, Jeffery Paige'ye, A. Kevin Reinhart'a, Ken Sharpe'ye, Marc Steinberg'e, Charles Tilly'ye ve Stanley H. Udy, Jr.'ye en içten teşekkürlerimi sunmak isterim. Müsveddeleri iki kez okuyarak son derece değerli önerilerde bulunan meslektaşım John L. Campbell'e de ayrıca teşekkür borçluyum. Meslektaşlarım Denise Anthony, Eva Fodor, Christina Gomez, Raymond Hall ve Deborah King kitabı hazırlama sürecinde bana çok yardımcı oldular.

Bu kitap için bazı insanlar kendileriyle röportaj yapılmasını nazik bir biçimde kabul ettiler; onlara en içten saygılarımı sunmak isterim. Kosta Rika'nın eski devlet başkanı Dr. Oscar Arias, Nikaragua'daki çatışmalar hakkında değerli görüşlerini ve müsveddeler üzerindeki yorumlarını benimle paylaştı. Devrim mücadeleleri esnasında Filipinler'de ABD büyükelçisi olarak bulunan Stephen W. Bostworth, oradaki çatışmalar hakkında çok yararlı bilgiler verdi. Filipinler eski BM elçisi Sedfrey A. Ordóñez cömertçe, Marcos rejiminin ve muhalefetin faaliyetleri hakkında pek çok malzeme temin etti. A.K. Hakkak, A. Y. Khosrowshahi, A. Lebaschi, J. Majidi, R. Moghadam, H. Nategh, F. Negahdar, N. Pakdaman, M. Shaneh-chi ve Tahmassebi-Pour zamanını ve görüşlerini benimle paylaşan diğer isimlerdi... Ayrıca, röportaj yapmayı kabul eden, ancak isminin saklı kalmasını isteyen başkalarına da minnettarlığımı sunmak isterim.

Cambridge University Press'ten John Haslam'a müsveddelerimi düzenlemek konusundaki yılmaz desteğinden ötürü en içten teşekkürlerimi sunarım. Kitabın yayıma hazırlanmasında çok değerli yorumlarda bulunan Paula Starkey ve Susan Rosa-

les Nelson'a ve tüm müsveddelerin tashihini yapan Kim Albanese'ye de teşekkür ederim. N. Adel, S. Behdad, S. Pourdejanfeshan ve M.H. Zarrabi de bu proje boyunca dostluklarını benden esirgemediler. Oğlum Arlen, çoğu zaman meşgul olmama rağmen bana karşı sabır gösterdi. Destekleri ve anlayışları için bu kitabı Arlen ve Susan'a atfediyorum.

BİRİNCİ KISIM

Teori ve yapısal arkaplan

1. Bir devrim teorisine doğru: Yapı ve süreç yaklaşımlarını birleştirmek

Giriş

Şubat 1979 ile Şubat 1986 arasında İran, Nikaragua ve Filipinler'de, uzun süre varlığını sürdüren üç yönetim halk hareketlenmesi ve kolektif eylem tarafından yıkıldı. İran'da devrim 2500 yıllık bir monarşiye son verdi; Pehlevi hanedanını çözdü ve bir İslâmi teokrasi kurdu. Nikaragua'da devrim, 1930'ların başlarından beri ülkeye egemen olan Somoza hanedanını yerinden etti ve sosyalist Sandinistaların iktidarı ele geçirmelerini sağladı. Filipinler'de halk hareketlenmesi ülkeyi, seçilmiş olduğu iki dönemin hayli ötesinde bir süre, yirmi yıl boyunca yönetmiş olan Ferdinand E. Marcos'un kovulmasıyla sonuçlandı. Bu siyasi çatışmaların, ABD açısından, özellikle de bu ülkelerdeki nüfusun ve seçkinlerin bazı kesimlerin Amerikan politikalarına ve müdahalelerine karşı çıkmaları dolayısıyla uluslararası sonuçları da oldu.

İran, Nikaragua ve Filipinler'deki ayaklanmalar, bu ayaklanmaların sonuçları, karşılaştırmalı analiz için olağanüstü örnekler sağlamaktadır. Kabaca söylenecek olursa, üç ülke benzer belli başlı deneyimleri ve yapısal özellikleri paylaşmışlardır. Ekonomik olarak, her üçü de uluslararası standartlar aç-

sından oldukça başarılı bulunan kapitalist kalkınma stratejileri izlemiştir. Yıllar boyunca tüm ölçütler bakımından etkileyici olan yüksek büyüme, kalkınma ve sanayileşme düzeyleri yaratmayı başarmışlardır. Bu rejimlerin her biri siyasi açıdan, muhalefeti ve hoşnutsuzluğu kontrol etmekte ya da bastırmakta yıllarca başarılı olan otoriter mekanizmaları ve zor aygıtını kullanarak hüküm sürmüştür. Aslında her üçü de daha önceleri meydan okumalarla karşılaşmışlardı: İran 1950'lerin ve yine 1960'ların başlarında; Nikaragua 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında; ve Filipinler 1970'lerin başlarında. Ayrıca, rejimlerden hiçbiri herhangi bir dış savaşta zayıf düşmemiş ya da yenilmemiş ya da başkaldırıların öncesinde devletin yıkılması söz konusu olmamıştı. Son olarak, her üç yönetim de uzun süreden beri ABD'nin ekonomik, siyasi ve askeri desteğine sahipti. Bu nedenle, çatışmaların bu üç ülkede ortaya çıkmasının bizzat kendisi şaşırtıcıdır.

Bu benzerliklere rağmen çatışmaların üç ülkedeki ivedi siyasal sonuçları oldukça farklı oldu. En önemlisi, her üç durumda da başarı şansı düşük görülen muhalifler iktidarı ele geçirebildiler. İran'da iktidar, esasen alt kademedede bulunan din adamlarından oluşan ve ideolojik olarak az sayıda takipçisi olan Ayetullah Humeyni tarafından ele geçirildi. Ne yıllarca Şah'a karşı muhalefet eden Humeyni, ne de onu destekleyen din adamları 1977'deki çelişkilerin yaratıcısıydılar. Aksine Ulusal Cephe içinde örgütlenmiş olan laik aydınlar, Yazarlar Derneği üyeleri, liberal ulusçular ve solcu öğrenciler muhalefetin başını çekmiş ve hükümete karşı harekete geçmişlerdi. Bazı araştırmacıların, güçlü bir İslâmcı hareketin 1970'lerin başlarında ortaya çıktığını öne sürmelerine karşın, Humeyni ve taraftarları, ayaklanmanın yükselişe geçişinden yaklaşık iki yıl önce, 1975 Haziran'ında halkı harekete geçirmekte başarısız olmuştu. Yine de Humeyni 1978'de, Pehlevi hanedanını devirmeyi başaran bir devrimci koalisyonun başında bulunmaktaydı. Fakat yeni kurulan İslâmcı rejim, iktidarını koruyabilmek için görülmemiş bir şiddete başvurdu. Humeyni yalnızca liberal milliyetçileri ve solcuları değil, en yakın danış-

manlarını ve müttefiklerini de siyaset dışına itti ya da öldürttü. Devrimci mücadeleler sırasında özgürlüğü, bağımsızlığı ve toplumsal adaleti savunmuş olmasına karşın, sonuçta İran halkının temel insani özgürlüklerini reddeden bir teokrazi kurdu Humeyni.

Nikaragua'daki ihtilaf da ilk elden beklenmedik siyasal sonuçlar doğurdu. Somoza'ya karşı verdiği mücadelede geniş halk kesimlerinin desteğini alan ılımlı muhalefet, devrim sürecinde hegemonyasını korumayı başaramadı. Devrimci mücadelelerin son safhasında küçük bir Marksist grup, Sandinista Kurtuluş Cephesi (FSLN), koalisyona önderlik etti; iktidarı ele geçirdi ve sonrasında Nikaragua toplumunu dönüştürmek üzere sosyalist politikalara öncelik verdi. FSLN'nin zaferi şaşırtıcı oldu, çünkü örgüt 1960'ların başından itibaren Somoza'ları devirmek için mücadele etmesine ve ülkenin bazı bölümlerinde köylülüğün belirli kesimlerinin desteğini kazanmasına karşın, kırım herhangi bir bölümünün denetimini ele geçirmeyi başarabilmiş değildi. FSLN, devrimci ayaklanmaların çoğunluğunun gerçekleştiği Nikaragua'nın kentsel bölgelerinde de pek fazla destek toplayabilmiş değildi. Aslında, halk ayaklanmasının başlamasından hemen önceki yıllarda Sandinistalar bizzat kendileri ciddi bir baskının hedefi durumundaydılar. Ancak 1979'da, devleti yıkmayı ve Nikaragua toplumunda bazı büyük değişiklikler gerçekleştirmeyi başardılar.

Filipinler'de iktidarın en güçlü adayı hükümete karşı yıllarca mücadele vermiş olan Filipinler Komünist Partisi'ydi. Parti tüm ülkeye yayılan güçlü bir siyasal örgütlenmeye sahipti ve Marcos rejimine karşı halkı birleştirmek üzere kurulmuş olan Ulusal Demokratik Cephe aracılığıyla, geniş bir destek kazanmıştı. Komünist Parti'nin silahlı kanadı, Yeni Halk Ordusu (NPA), ülkenin bütününe yakın kesiminde çalışan geniş, yetenekli bir gerilla ordusuydu. Dolayısıyla aslında hiçbir yer tam olarak denetim altında değildi; NPA *de facto* hükümet durumundaydı; vergi topluyor, kırım büyük bölümünde sağlık ve sağaltım hizmetleri veriyordu. 1985'te Marcos, NPA'ya karşı yabancı birliklerle savaşma tehdidini bile savurmuştu. Yine de

sürpriz bir biçimde komünistler, Marcos rejimi devrildiğinde iktidarı ele geçirmeyi başaramadılar. Tersine, zaferi seçkinler kazandı ve biçimsel demokratik kurumlar yeniden canlandırıldı. Yeni devlet başkanı Corazón Aquino, Filipinler'in en zengin ailelerinden birinden gelmekteydi ve siyasetle ilgilendiğini gösteren bir geçmişe sahip olmamasıyla dikkat çekiyordu.

Üç ülkedeki şaşırtıcı gelişmeler, bu sıradışı karşılaştırmalı incelemenin zeminini teşkil etmektedir. Kitap, birincil verileri kullanarak üç ülkedeki çelişkilerin nedenlerini ve ivedi sonuçlarını açıklayan ilk derinlikli çalışmadır. Analiz, ilk olarak İran ve Nikaragua'da toplumsal devrimlerle, Filipinler'de siyasal reformlarla son bulan yapılara ve süreçlere odaklanacaktır. Bu çift yönlü yaklaşım çok önemlidir, çünkü çatışmaların sonucu üzerinde hem yapılar hem de süreçler etkili olmuştur. İkinci olarak, bu inceleme, devrimci süreçleri kavramak amacıyla, öğrenciler, din adamları, işçiler, kapitalistler ve bu ülkelerdeki diğer muhalifler de dahil, ana toplumsal grupların ve sınıfların kolektif eylemleri hakkında kapsamlı, birincil verileri sunmakta ve çözümlemektedir. Belirli özneler tarafından gerçekleştirilen kolektif eylemler devrimci mücadelelerin en can alıcı yanını oluştururlar; ancak bu, esasen başarıya ulaşmış isyancıların ideolojilerini inceleyen araştırmacılar tarafından çoğunlukla hesaba katılmamaktadır. Bu inceleme, özgül toplumsal ve siyasal çatışmalar hakkında daha çok şey açığa çıkartacaktır ki bu, devrim araştırmalarına önemli bir katkıdır. Çünkü ayaklanmalar ve bu durumda ortaya çıkan sonuçlar hakkında kolay kolay ortadan kalkmayan bazı yanlış anlamalar varlığını sürdürmektedir. Özellikle İran Devrimi, konu hakkında araştırma bolluğu olmasına karşın, halen tam olarak anlaşılmış değildir. Üçüncü olarak, bu inceleme başat toplumsal aktörlerin çıkarlarını ve ideolojilerini analize dahil etmesi dolayısıyla emsalsizdir. Çalışma, devrimci çatışmaları birlikte hareket ederek toplumsal değişimi meydana getiren farklı kolektivitelere ayırtırmakta ve her bir grubun özel çıkar ve ideolojilerini mücadele sürecinde geçirdiği değişimlerle beraber çözümlemektedir. Bu grupların her birinin taleplerini ve ide-

olojilerini ayrıntılı olarak çözümlemeyen herhangi bir çalışma, çatışmaların nedenleri ve sonuçlarına ilişkin tam bir açıklama getiremez.

Son olarak, bu araştırmanın amacı, gelişmekte olan ülkelerdeki toplumsal devrimlere dair kapsamlı bir teoriye ve sayesinde başka devrimleri anlayacağımız ve açıklayacağımız bir çerçeveye katkıda bulunmaktır. Üç durumun karşılaştırmalı analizi devlet yapılarının, toplumsal sınıfların ve ideolojilerin büyük ölçekli toplumsal çatışmalardaki rollerine ilişkin kavrayışımızı aydınlatacaktır. Ayrıca, bu çalışmada sunulan devrimci sonuçların incelenmesinde anahtar öge, ideolojik saiklerle hareket eden isyancıların iktidarı ele geçirdikleri İran ve Nikaragua ile, iktidarın seçkinlerin elinde restore edildiği Filipinler arasındaki benzerlik ve farklılıkların karşılaştırmalı analizidir. Filipinler'in dahil edilmesi analizin en önemli noktasını oluşturmaktadır, çünkü bu ülke İran ve Nikaragua'nın yapısal özelliklerinin birçoğunu paylaşmış ve hatta diğer iki örnekten de daha güçlü bir devrimci meydan okumayla karşılaşmıştır; fakat onlardan farklı olarak toplumsal devrim yaşamamıştır. İlaveten, elinizdeki araştırma, başarılı süreçler hakkındaki bu çözümlemenin en önemli parçası olarak bu ülkelerde daha evvel ortaya çıkan başkaldırıların başarısızlığını da açıklamayı deneyecektir. Karşılaştırmalı tarihsel çözümleme göstermektedir ki, iktidarı elinde tutanların başarıyla yerlerinden edilmelerinin öncesinde her üç ülke de yenilgiyle sonuçlanan başkaldırıları yaşamıştır. Devrimci başarı ya da başarısızlık, Tilly'nin bize hatırlattığı gibi aynı kategoriye ait olabilir ve devrimci hareketlerin ve çatışmaların başarısızlıklarını açıklamak da başarılarını açıklamak kadar önemli olabilir. "Eğer bir kuram bize bir toplumun isyana ne zaman ve neden hazır olduğunu söylemek iddiasındaysa, bize toplumun hangi kesimlerinin ve neden isyana direneceklerini de söylemek durumundadır. İstisnalar kaideyi bozmaz. Karşı devrimler, devrimlere ilişkin açıklamalarımızı test ederler" (Tilly, 1963: 30). Aşağıdaki bölümde bu çalışmada kullanılan teorik çerçeveyi bulacaksınız.

Yapı ve süreçleri birleştirmek

Çoğu bilim adamı toplumsal devrimleri bir toplumun devletinin ve sınıf yapılarının alttan gelen sınıf temelli kalkışmalarla, temelden, hızla dönüşmesi olarak tanımlamaktadır (Skocpol, 1979: 4). Bu her ne kadar rağbet gören bir tanım olsa da toplumsal devrimleri diğer siyasal çatışmalardan ve sonuçlardan ayırt etmek çok yararlı olacaktır. Bu tanıma göre, İran'da Şah'ın, Nikaragua'da Somoza'nın alaşağı edilmeleri toplumsal devrimler olarak değerlendirilirken, Filipinler'de Marcos'un ortadan kaldırılması böyle değerlendirilemez. Devrimler hakkındaki tartışmalar devam ededursun,¹ burada üstlendiğimiz önemli görev bu üç durumda neler olduğunu ve bunların nedenlerini açıklamaktır.

Toplum bilimciler birkaç kuşaktır toplumsal devrimlerin nedenlerini ve kökenlerini açıklamaya çalışmalarına rağmen (Goldstone, 1980), bu konuda varılabilmiş genel bir teorik uzlaşa yoktur. Yapısal devrim modelleri geçtiğimiz birkaç on yıl içinde, gelişmekte olan ülkelerdeki devrimlere ilişkin kavrayışımızı çok büyük ölçüde ilerletmiştir. Devletin niteliği, ekonomi, sınıflar ve uluslararası koşullar gibi değişkenler üzerine yoğunlaşan etkili birkaç çalışma toplumsal devrimleri açıklamak konusunda önemli bir yol kat etmiştir (Goldstone, 1991b; Moore, 1966; Paige, 1975; Skocpol, 1979). Devletlerin dünya sistemi içerisindeki kırılganlıklarına, iç yapılarına, ekonomi ve toplumla ilişkilerine dair yapısal analizlerin, geniş ölçekli toplumsal çatışmalar ve devrimler üzerine çalışırken ne denli verimli oldukları kanıtlanmıştır.

Yine de, büyük ilerlemelere karşın yapısal modeller kendi başlarına toplumsal devrimlerin karmaşıklığını açıklayamazlar. Yapısal koşullar çatışmalar için sahneyi hazırlasalar da devrim sürecini ya da sonucu belirleyemezler. Dolayısıyla devrimci çatışmaların ve sonuçlarının yapısal analizi kapsamlı bir biçimde yapılacaksa, ek değişkenlere dayanmak zorundadır. Dahası, sı-

1 Devrim tanımı hakkındaki diğer bakış açıları için bkz. Walton, 1984: 7-13 ve Aya, 1990: 11.

nıf çelişkisinin rolüne dayanan modeller toplumsal devrimleri açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Her ne kadar sınıf karşıtlığı belirli bir dereceye kadar çoğu devrimi niteliyorsa da günümüzde gelişmekte olan ülkelerdeki toplumsal devrimleri tek başına sınıf çelişkisi üretmemektedir. Aslında yoğun sınıf atışması devrimlerin ortaya çıkma olasılığını azaltabilir de; çünkü devletin çökmesi söz konusu değilken sınıf koalisyonları devletin ortadan kaldırılması açısından son derece önemli olurlar. Marx'ın devrim teorisi temel olarak toplumsal sınıflar üzerine odaklanmış ve ekonomik alandaki sınıf çelişkisinin kaçınılmaz olarak siyasal alanda ifadesini bulacağını varsaymıştır. Marx'ın analizinin merkezî argümanı, ekonomik kriz ortamında siyasal sömürünün ayaklanma ve devrimle sonuçlanacağı yönündedir (Boswell, 1993). Elinizdeki alışma, Marx'ın teorisinin aksine, işçi sınıfının yüksek militanlık düzeyinin, kapitalist sınıfa ve sisteme karşı yaşadığı ideolojik değişimin gerçekte, devrimler için gerekli olan geniş sınıf koalisyonlarının oluşumunu engelleyebileceğini gösterecektir. 20. yüzyılda devrimler, yalnızca ana toplumsal sınıflar geniş koalisyonlar oluşturmayı başardıklarında ortaya çıktığından, bütün devrim teorileri devlet, devletin karakteri ve onun devrimci çelişkiler karşısındaki kırılganlığı üzerinde de odaklanmak durumundadır (Goldfrank, 1979: 141; Goldstone, 1980, 1986; Parsa, 1985, 1989; Rueschemeyer ve Evans, 1985; Skocpol, 1979).

Skocpol'un etkili çalışması (1979) nemli bir katkı sağlamakta ve çözümlemenin odağını yeniden devlete kaydırmakta ve onun potansiyel özerkliğini hesaba katmaktadır. Skocpol, toplumsal-devrimci çatışmaların devlet yapılarının biçimi üzerine verilen mücadeleyi kapsadığını iddia etmektedir (Skocpol, 1979: 29). Ancak Skocpol'un formülasyonu oldukça problemlidir, çünkü fazlasıyla egemen sınıfla devlet arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. atışmaların merkezini kapitalist sınıf ile devlet arasına yerleştirmektedir. Bu çalışmanın göstereceği gibi, kapitalist sınıfın genelde başkaldırıya öncelikle iktidar yapısını değiştirmek için katıldığı doğrudur. Ancak Skocpol'un da belirttiği gibi devrimci mücadeleler daima çok sayıda çelişkiyi ve

değişik çıkarları olan çok sayıda aktörü içerirler ve yalnızca bir tür çelişkiye indirgenemezler. Üstelik gelişmekte olan ülkelerdeki birçok devlet, üst sınıflarla ittifak halinde yönetmez. Bu nedenle kapitalist sınıfın devletten desteğini çekmesi sadece devletin kırılganlığını artırabilir, fakat devrimle sonuçlanmayabilir. Skocpol'un çözümlemesi, aynı zamanda formülasyonunun öteki sınıf ve aktörlerin rolünü hesaba katmaması nedeniyle de sorunludur. İşçi sınıfının başkaldırısı kapitalist sınıfı tehdit edebilir ve aralarındaki çelişkilerin artmasına karşın onun devlete muhalefet etmesine engel olabilir. Bu suretle kapitalistlerin devlete yönelik saldırıları sınıf çelişkilerinin yoğunluğundan ve diğer sınıfların yönelttiği tehditten etkilenir. Özellikle de güçlü, devrimci isyancıların varlığında emekçi radikalizmi kapitalistleri devlete saldırmaktan alıkoyabilir.

Bazı toplumsal devrim teorisyenleri Skocpol'un yapısalcı çözümlemesini, toplumsal devrimlerde ideolojinin rolünü hesaba katmaktaki başarısızlığından dolayı da eleştirmektedirler. Eksiklikleri telafi etmek amacıyla birçok analist, devrim çözümlemelerinde ideolojiyi önplana çıkarmıştır.² Bu teorisyenlerin birçoğu ideolojiye bağımsız bir güç ve dinamizm atfetmiştir. Fransız Devrimi'nin bir çözümlemesinde Sewell, ideolojinin, toplumsal yapıda ve onun dönüşümünde merkezî role sahip olduğunu iddia etmiştir. Eğer toplumlar ideolojik olarak kuruluyorlarsa, "O zaman, ideolojiyi hesaba katmak, dogayı, karşılıklı ilişkileri ve devlet, sınıf yapılarının, uluslararası ve diğer yapıların devrim üzerindeki etkilerini yeniden düşünmek anlamına da gelecektir" demiştir (Sewell, 1985: 61). Goldstone, kurumsal sınırlamalar bir kez çöktüğünde ideoloji ve kültürün kendi momentlerini geliştirdiklerini ve devrimlerde başlıca rolü oynadıklarını belirtmiştir (Goldstone, 1991b: 418). Moaddel daha da ileriye gitmiş ve İran Devrimi ile ilgili çözümlemesinde ideolojiyi bağımsız bir aktöre dönüştürmüş-

2 Ideolojiye daha fazla önem veren önemli çalışmaların bazıları şunlardır: Foran (1993, 1997a), Foran ve Goodwin (1993), Hobsbawm (1973), Migdal (1974), Scott (1979), Moaddel (1993), Arjomand (1981, 1986), Farhi (1990), Colburn (1994) ve Burns (1996).

tür ve yabancı sermaye ile devlet, çarşı esnafını ve işçileri olumsuz etkilemiş olsa da bu sınıfların çatışmalarının içsel olarak devrimci olmadıklarını iddia etmiştir. Bunun yerine, Şii devrimci söyleminin toplumsal hoşnutsuzluğu devrimci krize dönüştürdüğünü savunmuştur (Moaddel, 1993: 153-163). Devrimci hareketlerin ender olarak devrimci niyetlerle başladığını iddia etmiş olan Skocpol bile (1979: 17) İran Devrimi çözümlemesinde fikirlerin devrimde önemli rol oynadıklarını belirtmiştir ve aslında sürükleyici gücü ideolojiye atfetmiştir. Skocpol, Şii şehitlik kültürünün, baskı ve ölüm karşısında dindar İranlıları Şah'a karşı çıkmaya teşvik ettiğini öne sürmüştür (1982: 275).

Devrimlerde ideolojiye öncelik atfeden çalışmalardan bazıları, toplumsal devrimlerin oluşumunda ideolojinin rolünün kavranmasına önemli katkılarda bulunmakla birlikte, bir dizi yetersizliğe sahiptir. Öncelikle, bu çalışmalardan bazıları yöntembilimsel indirgemecilikle malûldür. Bu analizler çoğunlukla başarılı devrimci isyancıların ideolojileri üzerine odaklanmakta ve çatışmalar boyunca isyancılarla birlikte hareket edenlerin tamamının onların ideolojilerine bağlı kaldıklarını varsaymaktadırlar. Ayrıca bu tür açıklamalar döngüsel olma eğilimindedirler, çünkü devrimin verdiği sonuçları, onun nedenlerini açıklamak üzere kullanmaktadırlar. Bu akıl yürütme yöntemi devrimlerin karmaşıklığını ihmal etme ve devrimci süreci basitleştirme eğilimindedir. Sorun şu ki, devrimci isyancılar her zaman halka ideolojilerinin tüm boyutlarını yansıtmazlar, bazen ideolojilerinde değişikliğe gidebilir veya radikal eğilimlerinin tehdit edebileceği imtiyazlı toplumsal grupların katılımını sağlamak üzere ideolojilerini gizleyebilirler bile. Dahası, baskı durumlarında ideolojik tartışmalar son derece sınırlıdır ve ideolojik yönelimlere sahip isyancılar ideolojilerinin niteliğini tam olarak açığa çıkartmayı başaramayabilir ya da bunu tercih etmeyebilirler.

Isyancıların ideolojilerine ilişkin bir kavrayış çok gerekli olsa da, esaslı bir çözümlemenin temel aktörlerin böyle bir ideolojinin ayırdına vardıklarını ve onu desteklediklerini ikna

edici bir biçimde göstermesi zorunludur. Katılımcıların belirli isyancıların peşinden gitmeleri, mutlaka ideolojik bir dönüşüm işaret etmeyebilir. Aksine, böylesi bir destek siyasal nedenlerin ve taktik değerlendirmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkabilir. Dolayısıyla isyancıların ideolojilerinin çözülmesi, çatışmalar boyunca kolektif eylemlerin çoğunluğunu yürüten özgül kolektivitelerin ideolojilerinin kavranmasının yerine geçmez. Çeşitli grupların kolektif eylemlerinin zamanlamasıyla aktörlerin eklemlenmiş talepleri arasında ciddi bir çeşitlenme varken, sonucun ideolojik nedenlere bağlı olarak ortaya çıktığından şüphe duymamız akla yakındır. Devrimci çatışmalarda ideolojinin rolünün tam bir açıklaması, ana toplumsal aktörlerin taleplerinin ve ideolojilerinin derinlemesine bir analizini yapmayı gerektirir.

En önemlisi, asıl darbeyi vuran gücü ideolojiye atfeden çözümlemelerin ideolojilerin toplumsal kökenlerini ve toplumsal yapıyla ilişkisini açıklamayı başaramamasıdır. Ideolojiler boşlukta ortaya çıkmazlar; her zaman toplumsal ve tarihsel bir bağlam içinde anlaşılmalıdırlar. Ayrıca ideolojiler, toplumsal-yapısal sonuçlara yol açtıkları için var olan toplumsal aktörlerle ilişki içerisinde analiz edilmelidirler. Kimi bilim adamları devrimci çatışmaların değişik evrelerinde ideolojinin rolüne önem vermişlerse de (Arjomand, 1986: 384; Goldstone, 1991b: 418), henüz hiçbir çağdaş çalışma Üçüncü Dünya'daki devrimci durumlar içindeki toplumsal aktörlerin ideolojilerinin kapsamlı bir analizini yapmış değildir. Bu üç durumda görüleceği üzere, farklı toplumsal grupların devrimci ideolojilere yönelik farklı eğilimleri vardır. Üst düzeyde farklılaşmış, katmanlı toplumlarda değişik kolektiviteler farklı çıkarlara sahip olmalarının ötesinde, toplumsal düzenle ilgili farklı ideolojilere yönelik eğilimlerinde de birbirlerinden ayrılırlar. Sağlam bir analizin ana katılımcıların ideolojileri ve ideolojik tercihleri hakkında ampirik ve sistematik veriler sunması zorunludur. Böylesi bir analizin, tüm toplumsal aktörlerin geniş ölçekli çatışmalar boyunca öne sürdükleri talepler ve sloganlar hakkında sistematik ve kapsamlı kanıtlar ortaya koyması şarttır. Yal-

nızca bütün ana katılımcıların gerçek toplumsal ve tarihsel bağlam içerisinde, sistematik bir analizi, ideolojinin geniş ölçekli toplumsal çatışmalardaki rolünü açığa çıkartabilecektir. Bu çalışma, böylece bir katkı yapmaya girişecektir.

Toplumsal devrimler karmaşık, az rastlanan süreçlerdir ve aslında öngörölmeleri son derece güçtür (Keddie, 1995b: 3; Stinchcombe, 1965: 169).³ İlerideki tartışma, çözümlemeye yol göstermesi açısından yararlı olabilecek değişkenlerin bir ön taslağını sunmaktadır. Analiz, yapısal devrim modelinden, kaynakların harekete geçirilmesi kuramından ve siyasal süreç modelinden değişkenler almakta ve bunları genişletmektedir. Göreceğimiz gibi, belirli devlet yapılarının geniş ölçekli toplumsal çatışmalara yol açması diğer yapılardan daha olasıdır. Örneğin, dışlayıcı yönetim biçimleri oluşturan ya da sermaye birikimine fazlasıyla müdahale eden devletler, ayaklanmalara ve saldırılara karşı fazlasıyla kırılgan olmaktadır. Yönetimden uzun süreli dışlanma, dışlananların radikal tedbirlere ve başkaldırlara yatkınlığını artırmaktadır. Sermaye birikim sürecine devlet müdahalesi de, devletin meydan okumaya ve saldırıya karşı kırılganlığını etkilemektedir. Müdahalecilik düzeyi yüksek devletler toplumsal çatışmalar esnasında çabucak saldırıların hedefi haline gelebilirler. Ayrıca, devlet müdahalesinin düzeyleri de sınıf mücadelesinin doğasını etkiler. Ancak yapısal değişkenler asıl olarak çatışmalar için sahneyi hazırlar; hareketlenmenin ve kolektif eylemin dinamiklerini açıklamak için yetersizdirler. O halde, başkaldırı sürecini ve koalisyon oluşumunu cesaretlendiren ya da cesaretini kıran dinamikleri analiz etmek önemlidir. Devletin daha önce yıkılmış olması ya da ayaklanmacıların askerî bir zaferi söz konusu olmadan, iktidarı ellerinde tutanların yerinden edilmesi için geniş koalisyonlar son derece büyük bir önem taşır. Sonuç olarak, devrimci isyancıların ve toplumsal devrimlerde ideolojinin rolünün çözümlenmesi şarttır. İzleyen tartışma, gelişmekte olan ülke-

3 Stinchcombe (1965: 169) sosyologların, karmaşık olmalarından ötürü gerçek devrimleri açıklamak yerine, devrimci durumların ortaya çıkışını açıklamaya çalışmalarını önermiştir.

lerde toplumsal devrimle sonuçlanan yapıların ve süreçlerin ayrıştırısına girmektedir.

Dışlayıcı yönetim: Merkezileşme ve baskı

Dışlayıcı yönetim özellikleri gösteren devletler kriz zamanlarında isyan ve saldırılara daha açık hale gelme eğiliminde olurlar. Bu tür ülkeler devlet yönetim biçiminin kapsamını daraltmakta; devlete ve siyasi iktidar merkezlerine erişimi engellemektedirler. Genellikle resmî demokratik kurumları yok etmek ya da etkisiz kılmak eğilimindedirler. Aşırı uç durumlarda, ileri düzeyde dışlayıcı devletler, hemen hemen tüm toplumu hatta iktisadi seçkinleri bile karar alma ve hükümet kanallarından dışlayan, son derece kişiye dayalı bir yönetim geliştirebilirler. “Sultancı” rejimler (Linz, 1975: 259-263), “tek kişiye dayalı” rejimler (Midlersky ve Roberts, 1986: 24-27) dışlayıcı yönetimin aşırı uç örnekleridir. Bu tür rejimlerde yönetim kişisel özelliklere dayandırılmaktadır (Chehabi ve Linz, 1998: 7). Bu tür rejimler aynı zamanda ahalinin kamuya ve idareye bağımsız erişimini en aza indirmeye ya da tamamen yok etmeye eğilimlidirler (McDaniel, 1991: 6). Merkezî, hanedanlık yönetimleri özellikle kırılgandırlar, çünkü seçkinlerin devlet yönetimine erişimini sınırlamakta ve uzun süreler boyunca değişim için hiçbir seçenek bırakmaksızın dışlayıcı kalmaya devam etmektedirler (Foran, 1997a: 229; Goodwin, 1994: 758; Snyder, 1998: 56).

Dışlayıcı yönetim ve merkezileşme büyük ölçekli toplumsal çatışmaların bulunduğu bir bağlamda ortaya çıktığında çoğunlukla çeşitli can alıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Birincisi, böylesi koşullarda devletler muhaliflerini ya da başkaldıranları hareketsiz kılmak ya da yok etmek için sürekli olarak şiddete ve baskıya başvurmak durumunda kalabilirler. Sürekli baskı kullanımı, rejime yönelik toplumsal desteği azaltabilir ve iktidarı sürdürmek uğruna, rejimi hem orduya hem de dış desteğe bağımlı hale getirebilir. Devletin ordu zoruna dayanması, hükümetlerin kısa vadede iktidarı ellerinde tutmalarını mümkün

kılabilir ama böylesi bir bel bağlama uzun vadede yetersiz kalabilir. Toplumsal düzeni altüst eden geniş koalisyonlar tarafından meydan okunduğunda, hükümetler askerî güçlerin sadakatiyle karşılaşmayabilirler; özellikle de yöneticiler orduyu tamamıyla kontrol altında tutmuyorlarsa ya da orduda birlik yoksa... Önceden beri var olagelen bölünmeler, kriz zamanlarında orduyu hizipleşmeye ve taraf değiştirmeye açık hale getirebilir. Örneğin zorunlu askerliğe dayalı ordular çoğunlukla buna açıktırlar çünkü sivil halkla düzenli temaslarını koruyabilirler. İkincisi, hükümet baskısı seçkin ve ılımlı muhalifleri zayıflatabilir ya da yok edebilir ve sonuçta muhalefeti radikal ya da devrimci isyancıların hegemonyası lehine kutuplaştıracaktır. Böylece yönetim baskısı, çatışmaların ileri safhalarında harekete geçme seçeneklerini epeyce etkileyebilir.

İleri düzeyde dışlayıcı olan devletler iktidarda kalmak için dış desteğe dayanmaya da kalkışabilirler (Snyder, 1998: 58). Böylesi devletlerin dışa bağımlılığı, bu tip bir bel bağlama durumu iki ucu keskin bıçak olacağından, onları kırılğan kılabilir. Bu tür ilişkiler bağımlı devletleri uluslararası sistem içinde koruyabilirse de, uluslararası ittifaklardaki kaymalar kendi sınırları ötesinde alınan aleyhte siyasi kararlara maruz bırakabilir. Destek, büyük güçlerin savaş ya da acil iç çatışmalarla meşgul oldukları ya da birbirlerinin müttefiklerini dengelemeye çabaladıkları zamanlarda aşınabilir. Ayrıca, bağımlı devletler sınırları dahilinde onları devirmeye çalışan silahlı ayaklanma gruplarının aldığından daha az dış destek aldıklarında, açıkça dezavantajlı durumda olmaktadır (Goldfrank, 1979: 149). Özellikle de mevcut rejime dönük desteğin eski rejimin dış müttefiklerine dönük daha büyük bir tehdit oluşturabilecek radikal bir alternatifi üretme olasılığının bulunduğu zamanlarda, kuvvetli iç muhalefet karşısında dış destek geri de çekilebilir. Böylelikle, dış kaynaklara ileri derecede bağımlılık, çatışma ve kriz zamanlarında apaçık zararlı hale gelebilir.

Sosyal kuramcılar uzun zamandır, ayırıcı özelliği dışlayıcı yönetim ve iktidarın aşırı merkezileştirilmesi olan devletlerin, isyan ve saldırıya fazlasıyla açık olduğunu iddia etmektedirler

(Goodwin ve Skocpol, 1994). Moore, Çin'de iktidarın merkezileşmesinin bu devleti köylü ayaklanmasına, Hindistan'ı olduğundan daha açık hale getirdiğini öne sürmüştür (Moore, 1966: 458-459). Tilly, "devrimlerin ve kolektif şiddetin yükselişinde belki de en önemli faktör ulusal devletlerde iktidarın merkezileştirilmesidir" iddiasında bulunmuştur (Tilly, 1973: 445-446). Skocpol (1979: 47), merkezileşmiş ve egemen sınıflardan göreceli özerkliği olan ve daha fazla artık elde etmeye arayanmış Fransız, Rus ve Çin devletlerinin benzeri bir çözümlemesini sunmuştur. Nitekim her üç devlet de devrimlerle yıkılmıştır.

Devlet müdahalesi ve toplumsal çatışmaların hedefi

Devlet ile ekonomi arasındaki ilişkinin, toplumsal çatışmalar açısından son derece kritik sonuçları bulunmaktadır. Yapısalcı devrim teorisyenleri tarafından açıkça göz ardı edilmesine karşın sermaye bölüşümü ve birikimine dönük devlet müdahalesinin böylesi durumlarda derin etkileri olmaktadır. Skocpol'un "rantçı devlet" analizi (1982) gerçekten de devlet müdahalesinin bir boyutunu kavramaktadır, fakat bu fazla dar bir kavrayıştır ve bu nedenle de petrol üreticisi olmayan ülkelerdeki devrimleri açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Esasında sermaye birikiminde devlet müdahalesi, hükümeti önde gelen ekonomik aktöre çevirir ve meydan okumak ve böylece de saldırmak için gözle görülür, somut bir hedef sağlayarak toplumsal çatışmaların niteliğini etkiler. Devlet müdahalesi, çeşitli toplumsal sınıfların ve kolektivitelerin çıkarlarını etkileyerek ve bu yolla çatışmalar için sahneyi hazırlayarak toplumsal ve siyasal çatışmalar üzerinde etkide bulunur. Bunun yanı sıra, devlet müdahalesinin düzeyi, sınıf çatışmasının niteliğini ve olasılığını etkiler. Sonradan bu değişkenler toplumsal çatışmaların sonuçlarına etki eder.

Devletin ekonomiye müdahalesinin derecesi, hükümetin sermaye birikimi sürecine dahil olma düzeyini kategorize eden basit bir tipoloji aracılığıyla analiz edilebilir. Böylesi kri-

terlere dayandırıldığında üç türlü devlet ayırt edilebilir: *Düzenleyici devletler*, *idare edici devletler* ve *hiperaktif devletler*.⁴ *Düzenleyici devletler*, etkinliklerini, kuralları uygulamak ve çoğunlukla maliye ve para politikaları yoluyla piyasanın “verimli” işlemlerini temin etmekle sınırlı tutarak ekonomiye en düşük düzeyde müdahil olurlar. *Idare edici devletler* ekonomiyle ilgili konulara orta karar düzeyde müdahale ederler. *Düzenleyici etkinliklere* ek olarak planlamayı harekete geçirirler, korporatist politikalar izlerler ve belirli sektörlerde ekonomik teşvikler sağlayabilirler. *Hiperaktif devletler* sermaye bölüşüm ve birikimine kapsamlı bir biçimde müdahale ederler ve böylece piyasa işleyişinin etkinlik alanını sınırlandırır. Kapsamlı düzenleme ve planlamaya ek olarak hiperaktif devletler, çoğunlukla devasa ekonomik kaynaklara sahip ve hâkimdirler, dolaşısıyla başlıca ekonomik aktör haline gelirler.

Genelde toplumsal çatışmalar devrime ancak, mücadele eden kolektiviteler ve sınıflar devleti hedeflediğinde yol açabilir. Her ne kadar, devlet iktidarı için verilen mücadeleye pek çok faktör katkıda bulunuyorsa da, belirli devlet yapıları toplumsal çatışmalara diğerlerinden daha açık görünmektedir. Müdahalenin düzeyi, toplumsal çatışmaların niteliğini ve sonuçlarını etkilemektedir. Genelde -düzenleyici devletlerde olduğu gibi- sermaye birikiminde düşük düzeyli devlet müdahalesi, devletin kolektif eylemin doğrudan hedefi olması ihtimalini düşürmekte ve böylece sonrasında devrimci çatışma olasılığını azaltmaktadır. Bu durumda sermaye bölüşüm ve birikimi, çatışmaları sivil toplum sınırları içinde hapsederek zararsız hale getirme ve özelleştirme eğiliminde olan, soyut, ademi merkezileştirilmiş ve “kendi kendini düzenleyen” piyasa sistemi tarafından belirlenmektedir. Soyut, ademi merkezileştirilmiş ve apolitik olması sayesinde, piyasa devrilemez ya da ona saldırılamaz. Sonuç olarak düzenleyici devletin doğrudan saldırıları ya da meydan okumaları üzerine çekmesi olasılığı pek düşüktür, çünkü sınıf çatışması ekonomik alanın ve sivil top-

4 Tanımlanma katılmama olasılığı bulunmakla birlikte, ilk iki terimi Zysman'ın çalışmasından (1983) ödünç aldım.

lumun sınırları içinde hapsolur. Bu tür çatışmalar kızılsa bile mağdur gruplar devletin kendileri lehinde ve karşıtlarının aleyhinde müdahale etmesi için feryat edebilirler. Devlete saldırmak yerine ondan yardım istemelerinden dolayı mağdur grupların reformist olmaları, devrimci olmalarından çok daha büyük bir olasılıktır. Üstelik devlet müdahalesi düşük düzeyli olduğunda düzenleyici devlet, genel toplumsal çıkarlara hizmet eden özerk bir bütün gibi algılanma eğiliminde olur. Böylesi durumlarda devlet, bölücü olmaktan çok birleştirici bir güç haline gelebilir. Sonuç olarak, sermaye birikimine düşük düzeyli devlet müdahalesi sınıf çatışması olasılığını ve onun yoğunluğunu artırabilir. Sınıf çatışmasının yoğunlaşması, daha sonra, devleti en önemli saldırı hedefi olmaktan çıkarır ve böylece devrim olasılığını azaltır.

Aksine, ekonomiye büyük ölçüde müdahale eden devletler kendilerini isyana ve saldırıya daha açık hale getirmektedirler. Hiperaktif devletler, en önemli ekonomik aktör olmak, ekonomik kaynakların büyük bir kısmını kontrolünde tutmak, sermaye bölüşüm ve birikimine kapsamlı düzeyde müdahale etmek eğilimindedirler. Birikim alanı olarak hiperaktif devletler doğrudan üretici ve finansörler olabilirler. Aşırı durumlarda bir hiperaktif devlet kendi nüfuz alanında en büyük girişimci, sanayici, bankacı ve toprak sahibi olabilir. Bu devletler aynı zamanda, ekonomik kalkınmayı ilerletmek amacıyla, ekonominin pek çok yönüne kapsamlı biçimde müdahale eden düzenleyici mekanizmalar kurmaya da yönelirler.

İleri düzeyde müdahaleler, müdahaleci devlet açısından önemli siyasi sonuçlar gerektirmektedir. Bu tür devlet müdahalesi soyut, ademi merkezileşmiş ve apolitik piyasa mekanizmasının yerine, çatışma ve krizler sırasında saldırı hedefi haline getirilebilecek olan gözle görülür, somut toplumsal bir varlık koymaktadır (Parsa, 1985, 1989; Rueschemeyer ve Evans, 1985: 69). İleri düzeyde devlet müdahalesi, ekonomik ve siyasi çatışmaların politik alanda birbiriyle yakınlaşması dolayısıyla siyasi çatışmaların kapsamını genişletir. Devletler, olağan siyasi çatışmaların yanı sıra, ekonomik çatışmaların merkezi ha-

line de gelirler. Böylece ekonomik kriz zamanlarında başarısızlığın ve kötü yönetimin sorumlusu olarak piyasa güçlerinden ziyade, yine hükümeti isyan ve saldırılara maruz bırakacak şekilde devlet görülecektir. Üstelik gelişmekte olan ülkelerdeki hiperaktif devletler, genel çıkarlar yerine çoğunlukla dar ve özel çıkarlara hizmet eden kalkınma stratejileri izlemektedirler. Bu tür stratejilere çoğu kez bazı sektörlerde, diğerlerinin aksine hızlı kaynak birikimi eşlik etmekte, böylece de toplumsal, ekonomik ve bölgesel eşitsizlikler artmaktadır. Böylesi koşullarda devlet iktidarı açıkça ve doğrudan ayrıcalık sahibi olmak ve olmamakla ilişkilendirilmekte ve kaçınılmaz bir şekilde kalkınma sürecini siyasallaştırmaktadır. Eğer eşitsizlikler ve dezavantajlar piyasa mekanizması tarafından yaratılmış olsalardı, aleyhte etkilenen gruplar devleti suçlamazlar, bunun yerine toplumun mağdur kesimleri mağduriyetlerinin giderilmesi için devletin devreye girmesini talep ederlerdi. Fakat artan eşitsizlik doğrudan ve açıkça devlet politikalarına bağlandığında politizasyon kaçınılmaz olabilir ve hiperaktif devlet sorumluluktan kaçamaz.

Son olarak ileri düzeyde devlet müdahalesi ekonomik ve siyasi çatışmaların doğasını etkilemektedir. İşgücünün büyükçe bir kesimini istihdam eden hiperaktif devletler, kaçınılmaz olarak işçilerin ekonomik ihtilaflarının hedefi haline gelme eğilimindedirler. İşçilerin devlete saldırıları sınıf savaşımının yoğunluğunu düşürebilir. Sınıf savaşımının yoğunluğunun azalması daha sonrasında koalisyonların oluşturulmasını ve devrim olasılığını artırmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından devlet müdahalesi birçok boyutta çarpıcı bir biçimde arttı. Bu değişkeni sayısallaştırmak olanaksız olsa da, hükümetin, milli ekonomide toplam sabit sermaye harcamaları içindeki payı incelenerek müdahale düzeyine dair bir tahmin elde edilebilir. Tablo 1, bazı sosyalist olmayan, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde 1978 ve 1980 arasında sabit sermaye yapısı içindeki kamu payını, yani altyapı ve kamu işletme harcamalarını göstermektedir. Tabloda da görüldüğü gibi gelişmiş ülkelerdeki hükümetler çok fazla mü-

Tablo 1. Karşılaştırmalı bakış açısından sabit sermaye harcamalarında kamu payı: 1978-1980

<i>Gelişmekte olan ülkeler</i>	<i>Oran</i>	<i>Gelişmekte olan ülkeler</i>	<i>Oran</i>
Fas	95.59	Hindistan	45.42
Burundi	95.20	Fiji	45.03
Zambiya	82.99	Arjantin	44.65
Togo	75.59	Venezuela	44.51
Gambiya	73.23	Kongo	43.28
Malavi	70.33	Botsvana	43.22
Seyşel Adaları (Seychelles)	67.10	Kenya	43.03
Orta Afrika Cumhuriyeti	65.67	Meksika	42.24
Benin	63.66	Brezilya	40.81
Pakistan	62.46	Uruguay	40.60
Svaziland	62.29	Papua Yeni Gine	40.54
Yeşilburun (Cape Verde)	59.62	Suudi Arabistan	40.26
Kamerun	59.18	Ekvador	38.33
Lesoto	58.94	Ruanda	38.29
Liberya	58.74	Mısır	38.27
Tunus	58.66	El Salvador	38.02
Bolivya	57.76	Honduras	37.37
Sri Lanka	57.68	Şili	36.98
Yemen	55.92	Kolombiya	36.40
Ürdün	55.69	Senegal	36.20
Sierra Leone	51.74	Çad	36.11
Haiti	51.67	Nepal	36.07
Zaire	51.28	Malezya	35.82
Jamaika	51.26	Kosta Rika	34.93
Uganda	51.07	Gabon	34.91
Nijerya	50.59	Mauritus	34.16
Türkiye	50.56	Guatemala	34.07
Trinidad-Tobago	49.52	Tayland	31.79
Gana	49.32	Dominik Cumhuriyeti	29.33
Tayvan	47.02	Somali	27.07
Bangladeş	46.28	Singapur	26.52
Mali	45.96	Paraguay	23.40
Endonezya	45.85	Peru	22.86
Panama	45.80	Güney Kore	19.11
<i>Gelişmiş ülkeler</i>	<i>Oran</i>	<i>Gelişmiş ülkeler</i>	<i>Oran</i>
Yeni Zelanda	33.58	Hollanda	15.15
Japonya	31.30	İzlanda	14.87
İrlanda	18.41	İngiltere	14.05
İsviçre	17.99	Fransa	13.33
Danimarka	17.81	Avustralya	13.08
İsveç	17.45	Finlandiya	12.81
Avusturya	17.20	İtalya	12.79
Belçika-Lüksemburg	16.44	Kanada	11.93
Norveç	15.86	ABD	8.58
Almanya	15.86	İspanya	8.32

Kaynak: Dünya Bankası (1991).

dahale etmemişler, fakat gelişmekte olan ÷lkelerdekiler fazla-
sıyla müdahaleci olmuşlardır. Batı Avrupa ve Kuzey Ameri-
ka'da sabit sermaye yapısı içindeki pay, İspanya'da yüzde 8.3
ve ABD'de yüzde 8.5'ten, İrlanda'da 18.4'e uzanarak ılımlı dü-
zeylerde kalmaktadır. Gelişmiş ÷lkeler arasında Japonya ve Ye-
ni Zelanda, sırasıyla 31.3 ve 33.5 ile en yüksek oranlara sahip-
tirler. Aksine, gelişmekte olan ÷lkelerdeki pek çok devlet ise
sabit sermaye harcamalarında çok daha büyük bir rol oynamış
görülmektedir. Gelişmekte olan pek çok ÷lke, Budundi ve Fas
gibi bazı Afrika ÷lkelerinde yüzde 95'lere varan son derece
yüksek düzeyde devlet katkısına sahiptir. Gerçekten de, geliş-
mekte olan ÷lkelerdeki devletlerin belki de en belirgin özelliği,
Batı Avrupa ve Kuzey Amerika devletlerinin aksine, ekonomik
faaliyetin ve kalkınmanın merkezinde durmuş olmalarıdır.

Her ne kadar Avrupalı hükümetler kendi kalkınmalarının
başlangıç safhalarında ekonomik büyüme açısından kritik bir
rol oynamışlarsa da,⁵ gelişmekte olan ÷lkeler İkinci Dünya Sa-
vaşı'nın ardından, en azından 1980'lerin başlarına dek ileri de-
recede müdahaleci yaklaşımlar izlemişlerdir. Gelişmekte olan
÷lkelerde hükümet müdahalesini etkileyen birçok faktör ara-
sında şunlar yer almaktadır: Güçlü ve becerikli bir girişimci
sınıfın bulunmayışı; yüksek risk ve büyük yatırım; temel en-
düstrileri geliştirmek yoluyla özel sektöre destek sağlama ge-
reksinimi; güçlü ulus-ötesi şirketlerden kaynaklanan katı re-
kabet; ve 20. yüzyılda artan sermaye ve ileri teknoloji maliyet-
leri. Bazı durumlarda yabancı sermaye çıkışı, zaman zaman
ekonominin dikkate değer bir kısmını temsil eden kamu işlet-
melerinin sayısının artmasına neden olmuştur.⁶ Ulusalci hare-
ketlerin yükselişı ve yabancı varlıkların kamulaştırılması; is-

5 Batı Avrupa ÷lkelerinin ekonomik kalkınmasında, devlet aygıtı her ne kadar
belli gerekli işlevleri görmüşse de, çağdaşı olan Üçüncü Dünya ÷lkeleriyle kar-
şılaştırıldığında faaliyetleri sınırlı kalmıştır. Avrupa deneyimi için bkz. Hall ve
Ikenberry (1989), Supple (1980), Tilly (1990), Weiss ve Hobson (1995).

6 Kamu işletmeleri, gelişmekte olan ÷lkelerde toplam firma satışlarının yüzde
75'ini oluştururken, gelişmiş ÷lkelerde yüzde 10'unu oluşturmaktadır (Kirk-
patrick, 1984: 152). Kamu işletmeleri konusuyla ilgili olarak şu çalışmalara da
bakınız: Gillis (1980), Shepherd (1976) ve Short (1984).

tihdamın kamulaştırılması için aşağıdan gelen baskı ve yabancılarla ilişkilendirilen istenmeyen girişimcilere karşı husumet gibi siyasi etmenler de hükümetin müdahalesine neden olabirler.

Çok sayıda gelişmekte olan ülkede yönetimler, temel sanayi ya da kayda değer gelir kaynakları olan petrol ve diğer madenler gibi en önemli ekonomik varlıkların bazılarına sahiptirler. Böylesi devletler aynı zamanda ülkenin mali sermayesinin çoğunluğunu da denetleyebilirler. Soğuk Savaş süresince bu durumdaki birçok ülke, kendilerini başlıca finansal aktörlere dönüştüren dış yardım ve kalkınma desteği almıştır. Ayrıca ekonomik kalkınmayı ilerletmek amacıyla uluslararası bankalardan büyük miktarlarda sermaye borçlanmıştır. Devletin sermaye bölüşümüne katılmasının bir önemli sonucu mali sistemin politize olması olasılığının artmasıdır; özellikle de ayrıcalıklı muamelenin iş dünyasının bazı bölmelerini dışladığı yerlerde. Gelişmekte olan ülkelerdeki birçok yönetim aynı zamanda doğrudan üretici haline de gelmiş ve ülkesindeki en büyük sanayi girişimlerinin sahibi olmuştur. 1979'da ABD dışında bulunan en büyük 500 sanayi şirketi içinde 52 şirket, gelişmekte olan ülkelerde bulunmaktaydı. Elbette bunların 34 tanesi kamuya aitti (*Fortune*, 13 Ağustos, 1979).

Gelişmekte olan ülke yönetimleri aynı zamanda çeşitli düzenleme mekanizmaları da kullanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, bu ülkelerde ithal ikameci sanayileşme uğraşında olan birçok hükümet gümrük bariyerlerini yükseltmiş, sınırlı sayıda ruhsat dağıtmış ve iç rekabeti sınırlamak amacıyla döviz kurunu kota temeline oturtmuştur. Sınai kalkınmayı ilerletmek ve yaşamsal önemdeki teknolojiyi elde etmek amacıyla bu devletler kendi paralarını aşırı değerlendirmiş, böylelikle de tarım sektörünü kötü yönde etkilemişlerdir. Bazen ücret ve fiyatları da kontrol etmişlerdir, ki bu da piyasa mekanizmasının altını yavaş yavaş oymuştur. Daha da önemlisi, devletler sermaye birikimini hızlandırmak amacıyla emek örgütlerini ve grevleri sınırlamak veya yasaklamak suretiyle sık sık sınai ilişkilere de müdahalede bulunmuşlardır.

Her ne kadar Asya ve dünyanın başka yerlerindeki bir dizi ülke sanayileşmeyi ilerletmek amacıyla devlet erkini başarıyla kullanmışsa da (Japonya, Güney Kore, Tayvan), genellikle yüksek düzeyde devlet müdahalesi toplumsal çatışmaların politize olması ve elverişli koşullar oluştuğunda devleti hedefleme olasılığını artırmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde sermaye birikimine dönük ileri düzeyde devlet müdahalesinin çoğu kez birçok toplumsal grup ve sınıf açısından olumsuz sonuçları olmakta ve bu suretle, rejime dönük siyasal desteği zayıflatmakta ve toplumsal çatışmalar için ortamı hazırlamaktadır. Örneğin 1960'lar ve 1970'ler boyunca devlet müdahalesi, ithal ikameci sanayileşmeyi sürdüren çok sayıda gelişmekte olan ülkede tarım sektörünü kötü yönde etkilemiştir. Bu yönetimler ya tarım sektörünü ihmal ettiler ya da köylülüğün durumunu geliştirmeyi amaçlayan doyurucu reformlar uygulamakta yetersiz kaldılar. Gerçekte hükümetin müdahalesi çoğunlukla küçük üreticiler pahasına büyük üreticilerin çıkarlarına hizmet etmiştir. Hiperaktif devletler, sermaye birikimini, grevleri yasaklayarak, ücretleri düşük tutarak ve işçi sınıfı örgütlerini sınırlandırarak ya da yasaklayarak desteklediğinde, sınai sektöre devlet müdahalesinin işçi sınıfının çıkarlarına aykırı etkileri de olabilir. İşçiler bunu genellikle kabul etseler bile, kriz dönemlerinde bu politikalar işçi sınıfı hareketlenmesi için zemin oluştururlar. İşçilerin siyasallaşması olasılığı, özellikle de devlet müdahalesinin yüksek ve yönetimin başlıca işveren olduğu koşullarda artar. Böylesi durumlarda devlet, işçilerin saldırılarının doğrudan hedefi haline gelecektir.

Yüksek düzeyde devlet müdahalesi, çıkarlarını bölerek sermaye sınıfını da olumsuz yönde etkileyebilir. Devlet müdahalesi yeni oluşmakta olan sanayileri korur ve geliştirirken, bazı sermayedarlar bu sektörlerle olası girişi azaltabilecek olan düzenleyici faaliyetlere, örneğin, ruhsatın sınırlandırılmasına ve yüksek korumacı gümrük tarifelerine karşı çıkabilir. Bu politikalar, sermayedarların rekabetten ve piyasanın kaprislerinden korunan küçük bir bölümü için son derece kazançlı olabilirken, küçük ve orta büyüklükteki sermayedarların çok büyük

bir çoğunluğu, koruma ve avantajlardan yararlanma imkânından yoksun olarak çalışmak zorunda kalabileceklerinden dolayı böylesi ayrıcalıklara karşı çıkabilirler. Keza bazı küçük sermaye sahipleri, sermayenin bölüşümünde devlet müdahalesine karşı çıkabilirler; bu, bazı sermaye sınıflarını hükümet kaynaklarının dışında bırakacağından mali süreçleri siyasallaştırır. Kayrılan büyük işletmelere kamu kaynaklarını kullanma izni verilebilirken, küçük ve orta ölçekli işletmeler güvenilirmez koşullara terk edilerek dışlanabilirler ve bu işletmeler, avantaj elde etmek üzere rüşvetçiliğe başvurabilir. Sermaye sahipleri ise, ekonomik etkinliklerine ek bir maliyet getirmesi nedeniyle rüşvetçiliği çoğunlukla mahkûm ederler. Nispeten küçük girişimcilerin uygun borçlanma koşullarından ve teşviklerden mahrum bırakılması, hiperaktif devletin toplumsal destek zeminini zayıflatabilir ve çatışma dönemlerinde devleti kırılgan kılabilir.

Bu tip ileri düzeyde devlet müdahalesi, sermaye sınıfının birçok bölümünün, bu sınıfın gelişmekte olan ülkelerde görece fazla büyüklükte olması nedeniyle, hükümetin ayrıcalıklı muamelesinden kaçınılmaz olarak dışlanmasıyla sonuçlanabilir. Kapitalizm ve piyasa rekabeti tarafından küçültüldüğü sanayileşmiş ülkelerin aksine, bu sınıf, gelişmekte olan ülkelerde büyük boyda kalmaktadır. Tablo 2'de gösterildiği gibi işverenler ve serbest çalışanlar Bangladeş'te nüfusun yüzde 38.09'unu, Brezilya'da yüzde 25.67'sini, Gana'da yüzde 67.7'sini, İran'da yüzde 30.55'ini, Nikaragua'da yüzde 29.93'ünü ve Filipinler'de yüzde 30.55'ini oluşturmaktadır. Aksine, aynı rakamlar ABD'de işgücünün sadece yüzde 8.1'i, İngiltere'de yüzde 7.57'si, Batı Almanya'da yüzde 8.36'sı ve Japonya'da yüzde 14.29'udur. Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, büyük sermaye sınıfının ağırlıklı olduğu yerlerde, diğer kesimlerin büyük bölümünün kendilerini ayrıcalıklı muameleden ve hükümet kaynaklarından dışlanmış bulmaları kaçınılmaz olabilir.

İleri düzeyde devlet müdahalesinin belli başlı tüm sınıfları aleyhte etkilediği yerlerde, bu durum çeşitli toplumsal gruplar arasında koalisyon oluşumunu teşvik edebilir. Bu toplumsal

Tablo 2. İşverenlerin ve serbest çalışanların toplam işgücü içindeki karşılaştırmalı yüzdesi

<i>Gelişmekte olan ülkeler</i>	<i>Oran</i>	<i>Gelişmiş ülkeler</i>	<i>Oran</i>
Togo	70.28	İrlanda	19.01
Malavi	69.88	İsrail	18.29
Gana	67.70	İtalya	17.94
Nijerya	65.39	İspanya	17.92
Kamerun	60.24	Yeni Zelanda	15.98
Sudan	57.95	Japonya	14.29
Haiti	51.48	Avustralya	13.96
Pakistan	48.17	Fransa	13.96
Mali	45.84	Finlandiya	13.43
Guatemala	42.19	Singapur	12.72
Bangladeş	38.09	Avusturya	10.09
Ekvador	37.27	Danimarka	8.90
Filipinler	36.33	Norveç	8.82
Yunanistan	32.53	İsveç	8.66
İran	30.55	Hollanda	8.64
Nikaragua	29.93	Kanada	8.49
El Salvador	28.24	Almanya	8.36
Güney Kore	28.11	ABD	8.10
Venezuela	27.40	İngiltere	7.57
Fas	27.08		
Meksika	27.00		
Kolombiya	26.94		
Tayvan	26.92		
Mısır	26.51		
Şili	26.47		
Türkiye	26.10		
Brezilya	25.67		
Tunus	25.06		
Portekiz	24.71		
Sri Lanka	24.57		
Malezya	24.20		
Kosta Rika	24.00		

Kaynak: ILO, *Çalışma İstatistikleri Yıllığı, 1989-90*. Cenevre: ILO.

gruplar ve sınıflar çatışan çıkarlara sahip olabilirler, fakat buna rağmen kriz zamanlarında ortak düşmana, yani müdahaleci devlete karşı yekvücut olabilirler.

Son olarak hiperaktif devlet; ülkenin dünya piyasasında ekonomik kırılganlığını artıran uygunsuz ekonomik ve mali politikalar izlediği durumda da saldırı hedefi haline gelebilir.⁷

7 Bağımlılık ekonomik güçlükler yaratabilir ve Üçüncü Dünya ülkelerini siyasi çatışmalara açık hale getirebilir; bkz. Eckstein (1989), Foran (1993, 1997a), Wolf (1969), Paige (1975), Walton (1989) ile Bosqell ve Dixon (1990).

Dış sermaye ve teknoloji kaynaklarına fazla yaslanan devletler, elverişsiz ekonomik koşullarda kırılganlaşabilir ve borç krizi yaşayabilirler (Foran, 1993, 1997; Walton, 1989: 299). Elbette hükümetin ekonomik kaynakları kötü yönetmesi genellikle borç krizini yoğunlaştırır. Ağırlıklı olarak birkaç hammadde ve temel tüketim malının ihracatına dayanan gelişmekte olan ülkelerde kırılganlık bilhassa keskindir. Ekonomik daralma bu malların fiyatlarında düşüşe ve dünya piyasasındaki talebin azalmasına neden olabilir. Tek ürüne dayanan ekonomiler dünya piyasasındaki bu türden dalgalanmalar yüzünden harap olabilir ve hatta petrol zengini ülkeler bile bu tip krizlere duyarlıdırlar. Dünya piyasasındaki bir gerileme toplumun, yegâne ihraç maddesinin üreticisi olan kesimlerini olumsuz yönde etkileyebilir ve hatta nüfusun geniş kesimlerini tehdit edebilir. Kaynakların azaldığı bir kesitte ileri derecede borçlanmış bir ülke, ödemeler dengesinde kriz yaşayabilir ve bu ülkeden, çoğunlukla ülkenin ekonomik yapısının bütününe kötü yönde etkileyen “yapısal uyum” başlatması ve para biriminin değerini düşürmesi istenebilir.

Özetleyecek olursak hiperaktif devletin ileri düzeydeki müdahaleci özelliği, piyasa mekanizmasının işleyişini kısıtlayabilir ve devleti, mağdur edilmiş toplumsal grupların hedefi haline getirerek sermaye bölüşüm ve birikim süreçlerini siyasallaştırabilir. Dışlayıcı devlet politikaları birçok farklı çıkarı aleyhte etkileyebilir ve devlete olan desteği azaltabilir. Bu tür bir dışlama, dış ekonomik sıkıntılarla ve baskılarla birleştiğinde hiperaktif devletler krize ve meydan okumalara çok daha açık hale gelirler.

Ancak yapısal kırılganlıklar tek başına, devrim bir yana, önlenemez toplumsal çatışmalar bile yaratmazlar. Dünya tarihi, ileri düzeyde merkezileşmiş ve müdahaleci devletlerin ve aynı zamanda dışlanmış ve aleyhte etkilenmiş toplum kesimlerinin örnekleriyle doludur. Bu devletler çoğunlukla yalnızca sınırlı bir toplumsal desteğe sahiptirler, fakat bunlardan sadece birkaçı gerçekten toplumsal devrim yaşamıştır. Kısaca, yapısal teoriler, toplumsal çatışmaların patlak verişini, niteliğini, zamanlaması-

nı ve sonuçlarını tek başlarına açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Aya, 1990; Kim, 1991: 10; Walton, 1984). Her ne kadar yapısal etkenler çatışmaları mümkün kılsalar ve farklı kolektiflerin çıkarlarına, harekete ve eyleme geçme yeteneklerine etki de bulunarak kaçınılmaz seçenekleri sınırlasalar da, karmaşık devrimci süreçleri ve gerçek sonuçları belirleyemezler. Herhangi bir çatışmalı durumda daima birden fazla potansiyel sonuç bulunmaktadır (Kimmel, 1990: 185-186). Benzer yapısal koşullar farklı sonuçlara yol açabilir (Selbin, 1993: 29). Bu nedenle, herhangi bir devrim çözümlemesinin toplumsal çatışmaların akıbetini açıklayabilmesi için devrimci süreçleri ve devrimci isyancıların rolünü de hesaba katması gerekir.

Kolektif eylem ve koalisyon oluşturma

Her toplumsal yapı çatışan çıkarlar doğurur. Fakat bu türden çatışmalar genellikle kısa vadede hareketlenmeye ve kolektif başkaldırıya dönüşmezler. Bu nedenle toplumsal devrimlere ilişkin çözümlemeler yapısal teorilerin ötesine geçmeli ve hareketlenme ile kolektif eylem süreçlerini incelemelidir. Devrimci süreçleri, olanaklar, örgütlenme, tehditler, kırılğanlıklar ve koalisyon oluşumu gibi değişkenler üzerinde yoğunlaşarak açıklamak zaruridir (Tilly, 1978).

İleri düzeyde baskıcı durumlarda geniş ölçekli başkaldırıları, yalnızca uygun olanaklar doğduğunda, yani güç dengesi dezavantajlı grup ve sınıflardan yana olduğunda başlar (McAdam, 1982: 40-41; McAdam and Snow, 1997: 34). Tarrow'un (1994: 150) belirttiği gibi "hareketin asıl gücü olanaklar genişlerken, seçkinler bölünürken ve yeni ittifaklar kurulurken sarf edilir". Devlet dış baskılar, devlet içindeki hizipler ya da başkaldırınlara yönelik baskının azalmasını sağlayan devlet reformları nedeniyle kırılğanlaştığında uygun olanaklar doğabilir. Özellikle devlet, dünya sistemi içinde dış güçlere ileri düzeyde yaslandığında, dış baskılar devleti kırılğan hale getirebilir. Devletin kırılğanlığı iyi örgütlenmiş kolektifleri, devlete meydan okumaya götürebilir. Dış baskılar devleti, baskıyı azaltabilecek ve muhalif

hareketlenme ile kolektif eylemi kolaylaştıracak belli reformlar ortaya koymaya sevk edebilir. Son olarak, siyasi kutuplaşmanın var olduğu bir ortamda, baskıcı önlemler de yine halk hareketlenmesi ile kolektif eylem doğurabilir ve devleti kırılğanlaştırebilir. Geniş ölçekli isyanlarca tehdit edilen rejimler muhalefeti sindirmek amacıyla ani baskıcı önlemlere başvurabilirler. Hükümet tarafından başı çeken isyancılara karşı alınan önlemler ironik bir biçimde, geniş halk kesimleri ve çeşitli kolektifler arasında en azından kısa vadeli bir koalisyona yol açarak devleti kırılğan hâle getirebilir. Siyasi olanak teorisyenleri, ne yazık ki siyasi kutuplaşma ortamında baskının, olanaklar üzerindeki karmaşık rol ve etkisi üzerinde durmamışlardır.⁸

Uygun olanaklar bir kez ortaya çıktığında örgütlü kolektifler ve sınıflar, kolektif eyleme katılmak konusunda örgütlü olmayanlara göre daha büyük bir potansiyele sahip olurlar. “Bireyler grup girişimlerinde yer almak için, kendilerini ne denli kızgın, içten içe öfkeli, düşmanca ya da hayal kırıklığına uğramış hissettiklerine aldırmaksızın, sihirli bir şekilde harekete geçmezler. Saldırganlıkları, kolektif amaçlara, resmî ya da değil, ancak bir örgütün koordine edici, yönlendirici işlevleri sayesinde kanalize edilebilir. (...) (Y)oksa memnuniyetsizler bir kenarda çaresizce kara kara düşünmekle kalırlar” (Shorter ve Tilly, 1974: 338). Örgütler kolektif eylem için elzem olan iletişim ağlarını sağlarlar, taktik ve stratejiler benimserler ve büyük sayıda insanın eylemlerini koordine ederler (Morris, 1984: 282). En önemlisi örgütler, mevcut dayanışmaları harekete geçirebildiğinde ve daha da geniş kesimleri kolektif eyleme teşvik edebildiğinde en etkin pozisyona geçerler (Tarrow, 1994: 150). Bu tür örgütler elbette saldırdıkları yapılardan bağımsız olmalıdırlar. Bu nedenle hükümet baskısı tarafından kısıtlanmayan alternatif hareketlenme kanalları çatışmaların sonucu üzerinde tayin edici bir etkiye sahip olabilir.

Öncesinde devletin çöküşünün yaşanmadığı ya da başkaldıranların askerî bir zafer kazanmadığı durumlarda, çeşitli top-

8 Charles Kurzman (1996) siyasi olanak teorisyenlerini, devrim çözümlemelerinde öznel kavrayışları ihmal etmeleri dolayısıyla eleştirmiştir.

lumsal sınıflar ve kolektiviteler hükümet baskısını hafifletmek ve rejimi devirmek amacıyla geniş koalisyonlar oluştururlar. Fakat koalisyon oluşturmak, bir toplumun herhangi bir anında var olan apayrı çıkarlar ve ideolojiler nedeniyle çoğunlukla zor bir süreçtir. Devletin niteliği ve devlet müdahalesinin düzeyi, koalisyon oluşturma olasılığını etkilemektedir. İleri düzeyde devlet müdahalesi koalisyon oluşumunu teşvik eder, çünkü başlıca tüm toplumsal sınıf ve kolektiviteler açısından devlet saldırı hedefi haline gelme eğilimindedir. Siyasi sistemin niteliği de koalisyon oluşumunu etkileyebilir. Dışlayıcı yönetim de değişime dair tercih seçeneklerini sınırlar ve ılımlı muhalefeti zayıflatır ya da baskı altına alır. Sonuç olarak ılımlıları, radikal güçlerle ittifak kurmaya teşvik edebilir.

Çatışmaların canlılığı da koalisyon oluşum sürecini etkiler. Geniş koalisyonların kurulması olasılığı kriz dönemlerinde artar. Ekonomik krizler, yeni maliyetler dayatarak, yeni kaybedenler yaratarak ve gelirin bireyler arasındaki dağılımında yeni çelişkiler ortaya çıkararak, halkın geniş bölmelerini aleyhte etkilemek suretiyle genellikle çok kapsamlı bir etkiye sahip olur (Haggard ve Kaufman, 1995: 6-10, 28-32, 45-46). Sonrasında bu koşullar geniş koalisyonların oluşturulması için zemin hazırlarlar. Siyasi krizler, taraf olmak konusunda baskı altına giren üçüncü kişileri harekete geçirerek koalisyon oluşumunu olası hâle getirir (Gamson 1975: 118). Koalisyon oluşturma olasılığı, sınıf çatışmalarının düşük düzeylerde kaldığı yerlerde de artar. İdeolojik yönelimlerle hareket eden isyancıların aşırı güçlendiği ve üst sınıfların ayrıcalıklarını tehdit ettiği yerlerde koalisyon oluşturma olasılığı, aksine azalır.

Siyasi bir uzlaşının olmadığı durumlarda, koalisyon ortakları çatışmaları kızıştırabilir ve toplumsal yapıyı parçalayarak rejimi devirmek zorunda kalabilir. Yıkıcı kolektif eylem devleti fazlasıyla kırılgan hâle getirebilir (Jenkins, 1985; McAdam, 1982; Cloward, 1977; Schwartz, 1976). Uzun süreli yapısal yıkımların, özellikle de karakteristik olarak kent ekonomisine sahip olan toplumlar üzerinde ciddi etkileri olabilir. Üretim, dağıtım ve hizmetler engellendiğinde toplumsal yapı, devleti,

sürekli işleyişi için gerekli olan gelir ve kaynaklardan yoksun bırakabilecek olan ekonomik kriz noktasına dek istikrarsızlaşabilir. Bir devletin büyük ölçekli yıkımları önlemedeki yetersizliği siyasi istikrarsızlığı işaret edebilir ve bu da sonrasında krizi derinleştirebilir. Hatta bu henüz kolektif eyleme girmemiş grupların harekete geçmesine neden olabilir.

Devletin büyüyen çatışmalar karşısındaki güçsüzlüğü, hükümetin tatminsiz üyelerinin karşı tarafa geçmelerine dahi yol açabilir. Böylesi geçişler bir yandan devlete olan desteği azaltırken, aynı anda muhalefetin kaynaklarını artırır. Bu aşamada en tehlikeli geçişler silahlı kuvvetlerde gerçekleşenlerdir, ki bu durum zor aygıtını felç edebilir. Silahlı kuvvetler içindeki mevcut bölünmeler genişleyebilir ve çökmeye sonuçlanabilir. Silahlı kuvvetler üyeleriyle sivil halk arasında göreceli olarak yakın ilişkiler varsa karşı tarafa geçme olasılığı artar. Personelin büyük ölçüde zorunlu askerlerden oluştuğu ordular, karşı tarafa geçmelere özellikle açıktırlar çünkü askere yazılanlar nüfusun geri kalanıyla temaslarını sürdürürler. Aksine, sivil halktan tecrit edilmiş profesyonel askerlerden oluşan ordular, karşı tarafa geçme hevesine daha az kapılırlar. Ayrılımlar arttıkça silahlı kuvvetler felç olur, tarafsızlığını ilan eder, hatta bazen isyancılara katılarak iktidarın el değiştirmesine izin verir. Son olarak, ordu tamamıyla devre dışı kalmasa bile silahlı kuvvetler, büyük ölçekli yıkıcı eylemlerle birleştirilmiş silahlı mücadele başlatan isyancılar tarafından yenilgiye uğratılabilir. Başkaldıranlara dönük artan dış destek ve kaynakla bir araya gelen devlete dönük desteğin azalması, bir iktidar değişiminin yaşanma olasılığını artırır.

İdeoloji ve toplumsal devrim

Büyük ölçekli toplumsal çatışmaların yalnızca siyasi bir değişiklik mi sonuçlanacağı, yoksa sonunda tüm toplumsal yapıyı mı değiştireceği, en alt düzeyde nihayetinde iktidarı ele geçiren isyancılara bağlıdır. Eğer yeni liderler üst sınıfla bağları olan ılımlı kişilerse, devrim yalnızca siyasi sistem içindeki,

belki sınırlı toplumsal reformların eşlik ettiği değişikliklerle sonuçlanacaktır. Diğer taraftan, eğer yeni liderler radikal devrimcilerse sonuç, sınıf yapısının geniş ölçekli toplumsal dönüşümü olabilir. Bu nedenle ideolojik yönelimlerle hareket eden isyancıların, yani devrimcilerin yükselişi, çatışmaların toplumsal devrimle sonuçlanıp sonuçlanmayacağını belirlemede kritik öneme sahiptir.

Teoride, can alıcı kaynaklara sahip olan, iyi örgütlenmiş ve baskılarla sınırlandırılmamış isyancılar, başkaldırıya liderlik etmek ve iktidarı ele geçirmek konusunda daha elverişli bir pozisyonadırlar. Dolayısıyla ılımlı isyancıların iktidarı kazanma potansiyeli devrimcilerinkinden daha fazladır. Çatışma dönemlerinde saldırıları için kullanabilecekleri daha fazla ekonomik kaynakları vardır. Çoğunlukla harekete geçerler, çünkü çıkarlarını savunmak üzere, kolektif eylemde bulunma yeteneklerini de artıran mesleki ve ekonomik örgütler kurmalarına izin verilir. Baskılar tarafından daha az sıkboğaz edilebilirler çünkü toplumsal yapıda esaslı dönüşümleri savunmazlar. Son olarak, seçkin muhalifler hedeflerinde ilerlemek için hükümet içinde, birlikte koalisyon oluşturabilecekleri müttefiklere sahip olabilirler. Ancak böylesi muhaliflerin, tanım gereği, toplumsal devrimler ortaya çıkarmak üzere hareket yaratmayacakları belirtilmelidir. En fazla, devlet yönetim biçiminin genişlemesini ve demokratikleşmeyi savunabilirler.

Aksine, toplumsal devrimi savunan radikal isyancılar çoğunlukla yeterli kaynaktan yoksundurlar ve baskıdan kaçınabilmek için yeraltında çalışmak zorunda kalırlar. Dahası, ideolojik yönelimli isyancılar avantajlarını artırmak için yönetim içinde müttefiklere genellikle sahip değildirler. Eğer devrimci isyancılar çok güçlü hale gelir ve emekçi sınıflar içinden kendilerine müttefikler çekerlerse, ayrıcalıklı toplumsal sınıfları ve grupları tehdit edebilir ve silahlı kuvvetlerin gücü sayesinde sapasağlam duran baskıcı rejimleri devirmekte çok önemli bir etken olan koalisyon oluşturma olasılığını azaltabilirler. Böylesi koşullarda ılımlılar ve üst sınıf örgütleri kargaşaya yol açan kolektif eylemden çekilebilirler ve radikal isyancıların ik-

tidar yolunu tıkamak için devlete yaslanabilirler. Bu nedenle devrimci isyancılar olağan koşullarda iktidarı elde etmek açısından avantajlı konumda değildirler. Sonuç olarak pek çok devrimci isyancı ortaya çıkar fakat yalnızca pek azı başarılı olabilir.

Bununla beraber radikal isyancılar belli koşullarda başarılı olabilirler. Devrimci isyancılar, ılımlı muhalefeti baskı altına alan dışlayıcı rejimlerde güç kazanabilirler. Seçkinlerin muhalefetine mevcut rejimden koptuğu, fakat iktidar sahiplerini yerinden edemediği yerlerde iktidarı ele geçirebilirler. Bu durumda muhalif seçkinlerle yöneticiler, seçimde yarışarak uzlaşma yolunu çoktan reddetmiş olmalıdır, ki bu da seçkinlerin lehine olan ve radikalleri yalıtacak olan seçenekleri kısıtlayacaktır. Ayrıca, devrimci isyancılar ılımlı muhaliflerle koalisyon oluşturabildikleri ya da üst sınıfı korkutmamak için sınıf çatışmasının yoğunluğunu azaltmak suretiyle onlardan üstü örtülü destek alabildikleri yerlerde, iktidarı ele geçirmeyi başarabilirler. Eğer radikal programlarını yumuşatır ve devlet iktidarına dönük dışlayıcı taleplerini biraz değiştirirlerse, böylesi koalisyonlar oluşturmayı başarmaları daha fazla muhtemeldir. Eğer üstü örtülü ya da açıktan bir koalisyon kurulursa devrimci isyancıların iktidara gelmeleri daha fazla olasıdır. Bir kez geniş bir koalisyon oluşturulduğunda, eğer devrimci isyancılar halk ayaklanmasını, genel grev biçimindeki işleri aksatıcı kolektif eylemi ve rejimin zor aygıtına yönelik silahlı saldırıları aynı anda birleştirirse başarı olasılığı artar.

Sonuç

Üçüncü Dünya'daki toplumsal devrimlere ilişkin olarak sunulan bu model; yapısalci teori, kaynakların harekete geçirilmesi ve siyasi süreç teorilerinin çeşitli yönlerinden yararlanmaktadır. Bu çözümlemeye dayanıldığında dışlayıcı yönetim biçimleri kuran ve hiperaktif olan devletler, isyan ve saldırıya en çok açık olanlar gibi görünmektedir. Her ne kadar yapısal değişkenler çatışmaların zeminini oluştursalar da, oluşu, yani za-

manlamayı ve çatışma sürecini belirlememektedirler. Benzer yapısal koşullar farklı sonuçlara yol açtığından dolayı, olanakların, örgütlenmenin, harekete geçirme seçeneklerinin, koalisyon oluşturma olasılığının ve toplumsal yapıdaki aksamaların rolünü analiz etmek suretiyle devrimci çatışmaların gerçekte var olan dinamiklerini çözümlmek önemlidir.

İran, Nikaragua ve Filipinler'i kapsayan üç durum analizi, yukarıda tartışılan değişkenlerin Üçüncü Dünya'daki büyük ölçekli toplumsal çatışmaları ve sonuçlarını açıklamak için nasıl kullanılabileceğini titizlikle göstermek için kullanılacaktır. Karşılaştırmalı analizin metodolojisi burada açığa çıkmaktadır çünkü bu ülkeler, kabaca benzer toplumsal yapılara sahip olmuşlar, kitlesel, yaygın bir muhalefet deneyimlemişler ve en sonunda çok değişik sonuçlarla ortaya çıkmışlardır. Bu birbirinden farklı sonuçları açıklayabilmek için elinizdeki araştırma, devletin, ekonominin yapılarına ve devlet müdahalesinin her bir ülkenin ekonomik kalkınmasını nasıl etkilediğine dair kapsamlı birinci el veri sunacak ve çözümleyecektir. Araştırma ayrıca, kolektif eylemlerin sıklığı, zamanlaması ve niteliğine ve mücadelelere katılan önde gelen kolektiviteler tarafından ifade edilen talep ve ideolojilere dair çok miktarda birinci el veriyi analiz etmektedir. Söz konusu kolektiviteler öğrencileri, din adamlarını, işçileri, kapitalistleri ve diğer isyancıları kapsamaktadır. Araştırma ayrıca her üç durumda da çoğunlukla son safhalarda mücadelelere katılan çiftçilerin, köylülerin ve yeni orta sınıfların çatışmaları hakkında da benzer çözümler sunacaktır.

Bu araştırma, sınıfların siyasi gelişmelerde kritik öneme sahip olmalarına karşın yoğun sınıf mücadelesinin gerçekte geniş koalisyonlar oluşturulmasını engelleyebileceğini gösterecektir. Öncesinde devlet çöküşünün yaşanmadığı ya da isyancıların askerî bir zafer elde etmediği koşullarda geniş koalisyonlar, toplumsal devrimlerde çok önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle, sınıf mücadelesinin yoğunlaşması ve geniş koalisyonların yokluğu toplumsal devrimlerin gerçekleşme olasılığını azalabilir. Bu araştırma ayrıca gösterecektir ki, üç ülkenin ta-

rih ve kùltùrlerindeki farklılıklara karşın genellikle farklı kolektiviteler, ideolojilere karşı farklı eğilimler göstermektedir. Öğrenciler devrimci ideolojileri benimsemede açık farkla en yüksek eğilimi göstermekte ve muhalif aydınları yakından takip etmektedirler. Elinizdeki araştırma, devrimler üzerine çalışma yapanlar tarafından neredeyse görmezlikten geline bir kesim olan öğrencilerin rolüne ilişkin yeni bir yaklaşım sunmayı deneyecektir.

Bu araştırma devrimci isyancıların rolünü ve mevcut rejimi devirmekteki başarı ya da başarısızlıklarını da çözümleyecektir. Önemli bir sonuç, güçlü devrimci isyancıların varlığının, silahlı bir zaferin ya da önceden bir devlet çöküşünün yaşanmadığı durumlarda devletin devrilmesi için elzem olan geniş koalisyonların kurulmasına engel teşkil edebildiğidir. Güçlü devrimci isyancılar toplumsal yapının kökten dönüşümüyle tehdit edebilir ve böylece de üst sınıfların istikrar beklentisiyle devlete olan bağlılıklarını artırabilir. Eğer devrimci isyancıların, kapitalist sınıfı tehdit eden sağlam işçi sınıfı müttefikleri bulunuyorsa bu olasılık pekişebilir. Son olarak bu çalışma, çatışma dinamiklerinin ve çatışmaların son safhalarında elde bulundurulan hareketlenme seçeneklerinin, ivedi sonucu etkilemede kritik öneme sahip olduklarını gösterecektir.

Kısaca özetlenecek olursa, 1950 ve 1960'larda art arda gelen çatışma dönemleri esnasında İran'da Şah, muhalifleri bertaraf etti ve dışlayıcı bir devlet yönetimi kurdu. Hükümet ılımlı muhalefetin hiçbir örgütlenmesine izin vermeyerek onu sıkı bir biçimde baskı altına aldı ve yasakladı. Aynı zamanda artan kaynaklarıyla devlet, sermaye bölüşüm ve birikimine olan müdahalesini genişletti ve piyasa mekanizmasının kapsamını sınırladı. Ekonomik kalkınmayı ilerletmede ve sermaye birikiminde, devlet gücü etkili bir biçimde kullanıldı. Artan petrol gelirlerinin de yardımıyla devlet müdahalesi göz alıcı bir ekonomik kalkınma yaratmayı başardı. Fakat hükümet politikaları toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri de artırdı. Siyasi hareketlenme ve çatışmalar 1977'de, hükümet hafif dış baskılar ve ülkedeki baskının sınırlı oranda azaltılması dolayısıyla saldırı-

ya açık hale geldiğinde başladı. Farklı toplumsal grup ve sınıflar harekete geçtiler ve farklı zamanlarda kolektif eylemler başlatarak farklı taleplerde bulundular. Süreç kendini göstermeye başladıkça, muhalefet camiler aracılığıyla hareketlenmek zorunda kaldı, çünkü hükümet baskısı diğer tüm seferberlik seçeneklerini ortadan kaldırmıştı. Sonuç olarak apayrı çıkarlara ve ideolojilere sahip çeşitli toplumsal grup ve sınıflardan oluşan bir koalisyon monarşiyi devirmeyi başardı. Sonunda, mücadelelerin başlangıç safhalarında pek az örgütlü olan din adamlarının ufak bir bölümü iktidarı ele geçirdi, koalisyon ortaklarını baskı altına aldı ve teokratik bir devlet kurdu.

Somozalar da Nikaragua'da nüfusun geniş kesimlerini yönetimden dışlayan merkezî bir devlet kurdu. Nikaragua'da ılımlı muhalefet her ne kadar etkisiz hale geldiyse de, İran'daki kadar sert bir baskıyla karşılaşmadı. Devrimin öncesindeki on yıllarda devlet ekonomiye ve özellikle de sermaye bölüşümüne olan müdahalesini genişletti. Ekonomik kalkınma anlamında görece olarak başarılı olduysa da müdahale, yükselen ulusal borç ile artan toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerle sonuçlandı. Nüfusun küçük bir bölümü müdahaleden çok büyük çıkar sağlarken çoğunluk sürecin dışında bırakıldı. Nüfusun öğrencileri, işçileri ve Katolik Kilisesi'ndeki unsurları kapsayan kesimleri, 1972'de Managua'da gerçekleşen depremin ardından harekete geçti. Hareketlenme ve kolektif eylem, 1974'ün sonunda hükümet olağanüstü hal ilan ettiğinde sona erdi. Dış baskıların, devletin baskıları hafifletmesini sağladığı 1977 sonbaharında yeni bir dizi hareketlenme ortaya çıktı. Yükselen hareketlilik ortamında Chamorro'nun Ocak 1978'de suikaste uğraması çatışmaların yoğunlaşmasına neden oldu. Sonuç olarak İran'da olduğu gibi farklı toplumsal grup ve sınıflardan oluşan geniş bir koalisyon 1979'da devleti devirdi. Koalisyona Ulusal Kurtuluş için Sandinista Cephesi (FSLN) liderlik ediyordu ve hükümet değişim için tüm diğer seçenekleri yok ettiğinden dolayı silahlı mücadeleye başvurmak zorunda kalmıştı. Sonuç, devlet iktidarını ele geçiren ve sosyalist dönüşümler başlatan Sandinistaların yükselişi oldu.

Nikaragua ve İran'ın aksine Filipinler'in siyasi sistemi 1972'ye dek resmî demokratik kurumlar tarafından karakterize edildi. Aynı yıl içinde, siyasi çatışmalara yanıt olarak Başkan Marcos sıkıyönetim ilan etti, ılımlı muhalefeti baskı altına aldı ve devlet yönetimine erişimi sınırlandırdı. Bu, iktidarın merkezileşmesine ve dışlayıcı bir yönetimin kurulmasına yol açtı. İran ve Nikaragua'da olduğu gibi, Marcos da devletin ekonomiye olan müdahalesini genişletti. Ülke her ne kadar birkaç yıl boyunca büyüme yaşıyorsa da, bu durum sürdürülemedi. Devlet, kısa sürede yükselen ulusal borçla yüz yüze kaldı ve para birimini defalarca devalüe etmek durumunda kaldı. Aynı zamanda yükselen toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler de yaşandı. 1981'de dış ve iç baskıların sonucunda Başkan Marcos sıkıyönetimi kaldırdı, fakat yönetiminin baskıcı yönlerinden sadece bir kısmı kalkmıştı. Böylece siyasi hareketlenme, Marcos'un başlıca muhaliflerinden biri olan Benigno (Ninoy) Aquino'nun suikaste uğraması nedeniyle devletin kırılganlaştığı ve saldırı hedefi haline geldiği Ağustos 1983'e kadar ortaya çıkmadı. Fakat iki yıldan fazla bir süre boyunca muhalefet Marcos'u iktidardan edemedi. Çünkü yaygın muhalefete ve hareketlenmeye karşın geniş bir koalisyon kurulamamıştı. Muhalefet bölünmüş kalmaya devam etti ve Marcos ılımlıları 1984'teki ulusal parlamento seçimlerinde yer almaya cesaretlendirerek çatlakları derinleştirmeyi başardı. Sonunda, bir başkanlık seçiminin ardından yenişememe durumu ortaya çıktı ve bu silahlı kuvvetler içinde hizipleşmeye neden oldu. Karmaşık bir dizi süreç, seçkinler tarafından yönlendirilen bir muhalefetin yükselişiyle sonuçlandı. Böylece, İran ve Nikaragua'nın aksine Filipinler'deki çatışmanın sonucu toplumsal değil siyasal bir devrim oldu.

Bu genel motiflere ek olarak, aşağıdaki bölümlerin göstereceği gibi, üç durum arasında önemli benzerlikler ve farklılıklar mevcuttu. Özellikle İran ve Nikaragua daha büyük yapısal benzerlikler sergilediler ve her ikisi de toplumsal devrimler yaşadı. Filipinlerin siyasi yapısı da her ne kadar benzer deneyim ve eğilimlerden geçtiyse de, bu değişiklikler çoğunlukla

yoğunluk açısından diğer iki örnekten ayrıldı. Görüleceği üzere bu benzerlik ve çeşitlilikler verimli bir karşılaştırmalı çözümlemeyi olanaklı kılmaktadırlar.

Bölüm 2, her üç ülkedeki dışlayıcı yönetimlerin oluşumunu ve iktidarın merkezîleşmesi meselesini inceleyecektir. Bölüm 3, her biri çatışma için zemin hazırlayan ve devletleri yapısal olarak meydan okuma ve saldırılara açık hale getiren, devletin ekonomiye müdahalesi, dünya piyasasına artan bağımlılık ve ekonominin kötü yönetimi gibi ekonomik değişkenleri tartışacaktır. 4'ten 7'ye kadarki bölümler, öğrenciler, din adamları, işçiler ve sermaye sınıfını kapsayan önde gelen toplumsal grup ve sınıfların çatışma ile başkaldırıları ve devrimlerdeki rollerini inceleyecektir. Bölüm 8, koalisyonların oluşumunu, yeni isyancıların yükselişini ve eski rejimlerin devrilmesini analiz edecektir. Son bölüm, çözümlemeyi özetleyecek ve teorik konulara geri dönecektir.

2. Çatışma ve dışlayıcı yönetimin oluşumu

Birinci bölümde tartışma, belirli devletlerin yapısal olarak açık hale geldikleri çatışma ve meydan okumanın değişen derecelerine odaklandı. İran, Nikaragua ve Filipinler'deki devletler bu ayırdedici özelliklerin pek çoğunu paylaştı. Bu rejimler, toplumsal ve nitelikçe büyük ölçüde ulusalcı olan siyasi çatışmaların daha erken dönemlerinde ortaya ık mış ya da iktidarlarını pekiştirmişlerdi. Bu çatışmalar boyunca, kitleleri harekete geçiren ve belirli değişikler talep eden birbirinden farklı isyancılar ortaya ık mış ve nüfusun bazı bölmelerinin desteğini almışlardı. Her üç rejim de bu isyancıları bertaraf etmeyi ya da zayıflatmayı, destekçilerini ise baskı altına almayı başardı. Bu baskının ardından, yine her üç rejim de iktidar yapılarını artan ölçülerde merkezileştirdi ve ayrıcalıklı sınıfların bazı bmleri de dahil olmak üzere geniş toplum kesimlerini dışlayan yönetim biçimleri kurdular. Rejimler ayrıca resmî demokratik kurumları ve siyasi partileri ya ortadan kaldırdılar ya da zayıflatıldılar. Böylelikle her üç iktidar sahibi, seçimleri ve demokratik prosedürleri gündem dışı hâle getirdi. İktidar mücadelesinin ardından bir kez güvenliğe kavuşunca, bu devletler üst sınıfların en azından bazı kesimlerinin ve daha nreleri yönetimin bir parçası olan grupların gücünün ve zaman zaman ayrıcalık-

larının altını oyma eğiliminde olan politikalar izlemekte serbest kaldılar. Sonuç olarak yöneticiler, içerideki herhangi bir toplumsal ya da siyasi güce hesap vermek durumunda değildi. Bu koşullar altında İran ve Nikaragua'daki rejimler, on yıllar süren hanedanlıklar kurdular. Marcos, Filipinler'de hanedanlık kuramıyorsa da iki başkanlık döneminin süresinin sona ermesinin ardından uzun süre daha iktidarda kalmayı başardı.

Toplumsal tabanlarının daralmış olması nedeniyle bu rejimler zor aygıtına ve dış desteğe gitgide daha fazla yaslandılar. İktidarı korumak için yöneticiler, dışarıdaki çatışmalarla hiç alakası olmamış ya da pek az olmuş olan silahlı kuvvetlerin boyutunu ve kaynaklarını genişlettiler. Rejimler aynı zamanda ABD'nin ekonomik, siyasi ve askerî konulardaki desteğine de yaslandılar. Daha açık bir ifadeyle her üç ülkenin silahlı kuvvetleri, ABD'den askerî eğitim, silah ve teçhizat aldı.

Dış destek ve baskıcı önlemler, bu rejimlerin sınırlı toplumsal tabanını kısa süre için dengeledi. Fakat uzun vadede, nüfusun geniş kesimlerinin yönetimden dışlanması bu rejimleri meydan okumaya açık hale getirdi. Sonuç olarak bu rejimlerin son günlerinde büyük ölçekli toplumsal çatışmalar patlak verdiğinde, her biri, nüfusun zaman zaman pek küçük olan sadece belli kesimlerinden gelen desteğe bel bağlayabildi. Aşağıdaki çözümleme çoğunlukla iç gelişmelere, özel olarak da, her üç ülkede çatışmaları kısmen yaratan dışlayıcı yönetimin yükselişine odaklanacak.

Pehlevi devleti ve İran'da dışlayıcı yönetim

Her ne kadar Şah, yönetiminin erken döneminde iki kez meydan okumayla karşılaşmış olsa da, her ikisinde de muhaliflerini zayıflatmayı ya da bertaraf etmeyi ve dışlayıcı bir yönetim kurmayı başardı. 1960'ların başları öncesinde iktidar, resmî siyasi kurumları ilgisiz hale getiren Şah'ın elinde ileri düzeyde merkezileşti. Güçlü bir ordu, gizli polis ve ABD'den gelen destekle İran'da demir bir yumruk gibi hüküm sürdü. Hızlı ekonomik kalkınma ve yükselen tehditlere karşın monark iktidarı

merkezi olarak korudu ve devlet onun dışlayıcı yönetimi altında kaldı. Sonunda bu devlet yapısı yine de onun rejimini tehdide ve devrilmeye açık hale getirdi.

Pehlevi Hanedanı'nın son kralı olan Muhammed Rıza Pehlevi'nin yönetimi, devlet yönetme biçiminin genişlemesi ve bazı demokratik kurumların oluşturulmasıyla başladı. Başlangıçta siyasi partiler örgütlenebiliyor ve siyasi alanda daha fazla yer almaları ve toplumsal değişim için basınç oluşturmaları için taraftarlarını harekete geçirebiliyorlardı. Fakat kısa zamanda çatışmalar patlak verdi ve Şah'ın, karşıtlarından bazılarını bertaraf etmesine olanak sundu. 1950'lerin başlarında Başbakan Dr. Musaddık liderliğindeki liberal milliyetçilerle Şah'ın kendisinin liderliğindeki krallık taraftarları arasında, devlet içinde çatışmalar ortaya çıktı. İki kamp, devlet aygıtı ve ordunun denetimi; kraliyet hanedanı ve monarkın kendisi tarafından kullanılacak gücün boyutları; petrolün kamulaştırılması, ekonomik eşitsizlik ve toprak reformu; sivil özgürlükler, demokratik haklar ve seçim yasaları gibi konular üzerinde çatışmaya başladı.

Hükümdarın destekçileri, toprak sahibi üst sınıf, siyasi olarak aktif olan din adamlarının çoğunluğu, eskiden muhafız olan çok miktarda siyasetçi ve ordunun üst kademesiydi. Muhalif kamp, kent nüfusunun çok büyük çoğunluğunu, yeni ortaya çıkan orta sınıfları, öğrencileri ve çoğunluğu resmî Komünist Parti olan Tudeh Partisi tarafından örgütlenmiş yeni oluşan işçi sınıfını içeriyordu. Belki de en önemli muhalif kesim, hep birlikte çarşı esnafı olarak anılan ve tüccarlar, dükkan sahipleri ve zanaatkârlardan oluşan kesimdi. Komünistler haricinde, çarşı esnafı da dahil olmak üzere muhalefetin çoğunluğu, en yüksek dinî liderler onu ve partisi Ulusal Cephe Partisi'ni terk edip karşı tarafa geçtikten sonra bile sadakatle Başbakan Musaddık'ı destekledi. Nüfusun başlıca kesimleri, 1950'lerin ilk yılları boyunca defalarca Musaddık lehinde kolektif eyleme girişti (Parsa, 1989).

1953'teki bir hesaplaşma, liberal-milliyetçilerin saf dışı edilmesiyle sonuçlandı. Musaddık'a karşı düzenlenen başarısız bir askerî hükümet darbesinin ardından Şah, 16 Ağustos'ta ülke-

den kaçmak zorunda kaldı. Onun yokluğunda, bu sefer Amerikan CIA tarafından tertiplenen bir başka askerî darbe başbakanı tutukladı. Darbe liderleri acımasız baskıcı önlemlerle, monarkın birkaç gün sonraki dönüşüne dek ülkeyi emniyette tutmayı başardılar.

Darbe Musaddık'ı yerinden etmeyi başardıysa da destekçilerini ortadan kaldıramadı. Bu destekçiler Musaddık'ı savunmaya ve darbeye direnmeyi denediler ama sonunda başarısız oldular. Özellikle de, kovulan başbakana karşı şaşmaz bir sadakati olan çarşı esnafı Musaddık'ın tutuklanmasını kepenk kapatarak protesto etti (*New York Times*, 21-22 Ağustos, 1953). Bu eylemi, en yüksek Merci-i Tahlid olan Ayetullah Boroujerdi'nin başını çektiği en üst düzey dinî liderlerin Şah'ı açıkça desteklemelerine rağmen gerçekleştirdiler (*Ettelaat*, 25 Ağustos ve 1 Eylül; Nategh, 1982). Hükümetin verdiği hapse atılmama garantisine karşın çarşı esnafı dükkânlarını yeniden açmayı reddetti. Kısa süre sonra, sürekli hükümet zorlaması altında bunu gerçekleştirmek zorunda kaldılar (*New York Times*, 25 Ağustos, 1953). Çarşı esnafının Musaddık'a ve Ulusal Cephe'ye olan desteği, bu kesimin devlet yönetiminden kovulmasına ve devlet kaynak ve politikalarından ihraç edilmesine neden oldu.

Fakat Şah yine de, senelerce siyasi hareketlilik yaşamış olan halk üzerinde tam denetime sahip değildi. Bu nedenle Tahran'da dört yıl boyunca sıkıyönetim uyguladı ve ülkeyi yoğun baskıyla yönetti. Bu önlemler Şah'ın liberal-milliyetçiler karşısındaki güçlü konumunu pekiştirdi ve Komünist Parti'yi siyasi arenadan etkili bir biçimde sildi. Muhalefetin baskı altında tutuluşunu sağlama almak için 1957'de gizli polis örgütü SAVAK'ı kurdu.

Şah'ın rejiminin bu mücadelelerde hayatta kalması büyük ölçüde, CIA'in işe karışması ve ABD'nin yardımı sayesinde gerçekleşti. Darbenin ardından Başkan Eisenhower, Şah'a bir kutlama mesajı yolladı ve Musaddık'a yardımcı olmayı reddeden ABD yetkilileri, talep edilmesi durumunda Amerika'nın, İran'a yapılan yardımın genişletilmesini onaylayacağını bildirdi. İran'ın bunu istemesinden on gün sonra ABD hükümeti karşı-

lık verdi; Mevcut yardım 23.4 milyon dolara yükseltilmiş ve acil yardım fonlarındaki ek yardımla birlikte toplam yardım miktarı 45 milyon dolar artmıştı. Sonraki yıllar boyunca İran, ABD'den muazzam miktarlarda dış yardım almaya devam etti (Gasirowski, 1991: 90-95).

Liberal-milliyetçilerin yerlerinden edilmeleri ve çarşı esnafının dışlanması ardından hükümet, ülkeyi sanayileştirmeyi hedefleyen bir kalkınma stratejisiyle toplumsal desteği genişletmeyi denedi. Fakat kalkınmaya dönük çabalar, çatışmalar için sahneyi hazırlayan nihai ekonomik çöküşün ve mali krizin tohumlarını ekti. İç ve uluslararası kredinin hızla genişlemesiyle birlikte, devletin ikinci Yedi Yıllık Kalkınma Planı (1955-1962) için yaptığı harcamalar da genişledi. Bu politikalar kötü hasatlarla bir araya geldiğinde yaşam-maliyet endeksi 1957 ile 1960 arasında yüzde 35 yükseldi (Abrahamian, 1982: 421-422). Devlet aynı zamanda parasal ve mali denetimi hafifletti, bedava ithalat izni dağıttı ve muazzam ölçekte yabancı mal ithal etti. 1959 itibarıyla İran'ın ithalatı, 1954 düzeyine göre altı kattan daha fazla artmıştı (Katouzian, 1981: 206). Aşırı hırslı Yedi Yıllık Plan, artan askerî harcamalarla bir araya gelince devleti borç finansmanına başvurmaya ve dışarıdan borçlanmaya zorladı. İthalattaki hızlı büyüme ve beraberinde yabancı borçları geri ödeme zorunluluğu ticarete dengesizlik yarattı ve dövizî sıfır düzeyine indirdi.

IMF'nin tavsiyesi üzerine devlet, lüks tüketim mallarının ithalatını yasaklayan, zorunlu olmayan tüketim mallarının ithalatında gümrük tarifelerini yükselten ve banka kredileriyle döviz satışını sınırlayan bir istikrar programı başlattı. Bu politikalar çok sayıda iflasa ve bankanın batmasına yol açarak özel sektörü olumsuz yönde etkiledi. Sıkı kredi kontrolleri resmî olmayan faizleri ticaret sektöründe yüzde 30'a yükseltti. Kent sel toprak fiyatları çarpıcı biçimde beşte bir düzeyine indi (Katouzian, 1981: 229). Bu arada sert ekonomik önlemler ekonomiyi tümünden durgunluk noktasında yaklaşık üç yıl boyunca dengede tuttu ve tüm bu koşullar çatışmaların ortaya çıkmasını kolaylaştırdı.

Aynı anda İran hükümeti reform gerçekleştirmek ve böylece 1958'de Irak'ı ve 1959'da Küba'yı rejim değişikliğine uğratan gidişattan kaçınmak konusunda da baskı altındaydı. ABD, belirli bir oranda iyileştirici toplumsal değişim ortaya koyması için Şah'ı yüreklendirdi. Hatta Aralık 1959'da İran meclisi/parlamentosu, Başkan Eisenhower'ın "tek başına askerî güç huzuru getirmez. Özgür dünyanın ruhsal ve ekonomik sağlığı da aynı biçimde güçlendirilmelidir" diyen söylevini dinlemek zorunda kaldı (Alexander ve Nanes, 1980: 247).

İç ekonomik koşullar ve dış siyasi baskılara yanıt olarak Şah, çatışmaları hazırlayan bir siyasi liberalizasyon programı ilan etti. 1960'ın başlarında, muhalefet gruplarının yaklaşmakta olan seçimlere katılmasına izin vereceğini duyurdu. Meclisi denetimi altına sokmayı ve kraliyetle bağlantıları olan iki yeni parti getirerek toprak sahibi üst sınıfların konumunu zayıflatmayı planladı. Desteklenen adayların kazanmalarını garanti altına almak için devletin her yerde müdahalede bulunmasıyla ağustos seçimlerine açıkça hile karıştırıldı. Ama halkın hiddet dolu haykırışı sonuçların reddedilmesine yol açtı ve bu durum başbakanı istifa etmeye mecbur ederken, Şah'ı, sonucu geçersiz ilan etmek zorunda bıraktı.

Şah aynı anda reformcu bir hükümeti göreve getirmesi doğrultusunda ABD'deki Kennedy yönetimi tarafından giderek daha fazla sıkıştırılıyordu. ABD eski büyük elçisi Armin Meyer'e göre:

Kennedy yönetimi İran'la çok yakından ilgileniyordu ve hemen özel bir ekip oluşturdu. (...) (Kurulan bu) ekibin neticesi, büyük elçimizin, ilerleme için gerekli addettiğimiz, önerilen reformları idare etmek konusunda en uygun niteliklere sahip olduğunu düşünülen başbakan adaylarına ilişkin öneride bulunmak da dahil olmak üzere türlü adımları karşılığında İranlılara 35 milyon dolarlık bir yardım sağlayacağımız konusunda uyarılması oldu (aktaran Bill, 1988: 143).

ABD'nin zorlamaları ve içeride büyüyen protestolara, özellikle, diğer toplumsal gruplardan çok büyük destek toplayan

öğretmen grevine karşılık Şah, reformcu Ali Amini'yi başbakan olarak atadı. Amini hızlıca bir dizi reform başlattı. Hükümet, yeni seçilmiş olan meclisi dağıttı, gizli polisin şefini sürgüne yolladı, basına özgürlük tanıdı ve Ulusal Cephe'nin kamusal etkinliklere yeniden başlamasına izin verdi.

En önemlisi, Şah radikal bir toprak reformu savunucusu olan Hasan Arsancani'yi bir toprak reformu uygulaması için tarım bakanı olarak atadı. Şah'ın toprak reformunu kabullenme kararı hem ekonomik hem de siyasi açıdan olağanüstü karmaşıktı. Toprak reformuna hem ilkesel olarak, hem de reformun uygulanışına karşı çıkma olasılığı olan başlıca üç grup vardı. Birincisi, en büyük toprak sahibi konumunda olan ve mülk ile kaynaklarını azaltabilecek herhangi bir reform durumunda ciddi şekilde etkilenecek olan kraliyet ailesinin kendisiydi (Lambton, 1969: 49-50; Alexander ve Nanes, 1980: 248-259). Toprak reformuna direnç göstermesi kesin olan bir diğer grup, Musaddık'ın yerinden edilmesinin ardından siyaseten baskın konumunu yeniden elde eden toprak sahibi üst sınıftı. 1959'da meclise giren temsilcilerin yüzde 61'i toprak sahibi üst sınıftan geliyordu; iki yıl sonrasında meclisin yüzde 58'i hâlâ onlardan oluşuyordu (Shaji'i, 1965: 173). Herhangi bir toprak reformu programı dolayısıyla düşmanca hisler beslemesi muhakkak olan üçüncü topluluk ise, din adamlarının, çok geniş toprak mülklerini de kontrol altında tutan siyaseten güçlü üyeleri idi.

Şah tarım reformunun uygulanmasından aynı anda çok farklı çıkarlar elde etmeye hazırlanıyordu. Her şeyden önce kendisine halkının refahını dert edinen bir reformcu süsü verecekti. İkincisi, toprak reformu, kendisi için köylülük içinde yeni bir destek tabanı yaratacaktı. Üçüncüsü, Üçüncü Dünya'da toprak reformlarını zorlayan Kennedy yönetimi tarafından memnuniyetle karşılanacaktı (Hooglund, 1982: 50). Dördüncüsü, toprak reformu, kapitalizm öncesine ait tarım ilişkilerini çözmek ve parasal ilişkileri yaygınlaştırmak suretiyle üretimi yükseltecekti (Najmabadi, 1987: 9-10). Son olarak, Şah toprak reformunu, kendisine emniyet sağladığından emin olacak şekilde sunmak istiyordu (Bill, 1988: 145).

Bu düşünceler ışığında ve ekonomik gerileme ile artan toplumsal çatışmaların göbeğinde Şah, en sonunda reform için harekete geçti. Mayıs 1961'de hükümete, toprak reformunu da içeren kapsamlı bir reform paketi hazırlaması direktifini verdi. Süreci kolaylaştırmak amacıyla, toprak sahiplerinin etkin olduğu meclisi dağıttı. Kısa süre sonra, Beyaz Devrim denen ve daha sonraları "Şah'ın ve Halkın Reformu" olarak da bilinen reform paketini sundu. Başlangıçta reformlar altı başlık altında toplanmıştı:

- 1) Toprak reformu
- 2) Otlakların ve ormanların kamulaştırılması
- 3) Toprak reformunun finanse edilmesi amacıyla devlete ait fabrikaların halka arzı
- 4) Sanayide kâr dağıtımı
- 5) Kadınlara oy hakkı
- 6) Özel bir okuryazarlık müfrezesinin kurulması.

Reformların pek çok önemli sonucu oldu. Öncelikle, toprak sahibi üst sınıfın kırsal bölgelerdeki ekonomik gücünü azalttı. Bu durum ise onların köylülük üzerindeki denetimini ve köylülerini siyasi kazanç elde etmek için kullanma yeteneğini ortadan kaldırdı. İkinci olarak, reformlar toprak sahibi üst sınıf ile krallık arasındaki ittifakı çözdü. Devletin kırsal ekonomi ve sınıf ilişkilerindeki rolünü de artırdı. Daha da önemlisi, reformlar, devlet-din adamları ilişkisini dönüştürdü. Çoğu din adamı, camilerin ve bazı din adamlarının bireysel mülklerini ciddi biçimde azaltacağı için reformlara karşı çıkmışlardı. Din adamları sınıfı, diğer başka konuların yanı sıra özellikle kadınların oy kullanmasına izin veren tedbirlere de itiraz etti (Bakhash, 1984: 24).

Din adamlarının muhalefeti ve ekonomik gerileme, Şiilerin yas tutma ayı olan muharremle bir araya gelince, Mayıs ve Haziran 1963'te gerçekleştirilen dinî törenlerin siyasallaşması sonucunu verdi. 3 Hazirandaki aşure geçit alayları sırasında konvoy Mermer Saray'a ulaştığı zaman, katılımcılar, düzenleyicilerin engelleme çabalarına karşın Şah karşıtı sloganlar attılar (Chenabi, 1990: 178). Yas törenlerinin doruk noktasına ulaşmasının ertesi günü olan 5 Haziran'da Ayetullah Humeyni,

ülkedeki başka bazı din adamlarıyla birlikte tutuklandı. Humeyni'nin tutuklanışının birkaç saat ardından Tahran, Kum, Maşad, İsfahan, Şiraz, Tebriz ve Kaşan'da yaygın protestolar patlak verdi. Bu kalkışma 5 Haziran'dan 7 Haziran'a dek üç gün sürdü ve kararlı bir baskıyla karşılandı.

Sonuçta kalkışma, rejimi yerinden etmede başarısız oldu; aslında, kararlı baskılar hükümet ve Şah'ın iktidarını pekiştirdi. Fakat bunun bedeli, Şah'ın İkinci Dünya Savaşı sırasında iktidara gelişinden itibaren, din adamlarıyla monark arasında varlığını sürdüren gevşek ittifakın bozulması oldu. Benzer şekilde reformlarla birlikte toprak sahibi üst sınıf da siyasi gücünü ve etkisini kaybetti. Böylece ortaya çıkan sonuç, krallığa olan desteğin toplumsal zemininin daralması oldu.

Kısa süre sonra Şah ülkeyi dışlayıcı bir şekilde yönetmeye başladı. Petrol fiyatlarının artması ve devletin toplumsal yapı, güç ve ayrıcalığın belirleyicisi olmasıyla beraber Şah, bakanlar kurulu, parlamento ve siyasi partiler, yargı, devlet bürokrasisi ve ordu dahil olmak üzere ülkedeki tüm ana güç merkezlerini denetimi altına soktu. Önemli bütün siyasi ve ekonomik kararları, hiçbir kişi, topluluk ya da kuruma hesap vermeksizin kendi başına aldı. Kalkınma projelerini uygulamak için sadece kendi bürokrasisine dayanıyordu.

Ana toplumsal öbeklerin ve sınıfların değişen gücü, meclisteki milletvekillerinin mesleki arkaplanlarının 1943-1961 ve 1975-1979 dönemleri için karşılaştırılmasıyla görülebilir. Önceki dönemde milletvekillerinin yüzde 40.4'ünü toprak sahipleri oluştururken, sonraki dönemde temsiliyetleri yüzde 9.8'e inmişti. Din adamlarının meclisteki oranı da yine yüzde 2.8'den yüzde 0.3'e düştü. Bürokratlar ve yüksek meslek sahipleri, sırasıyla yüzde 40.8 ve 21.3'le meclisin en büyük iki bloğunu oluşturarak kazanan taraf oldular. Şah, ekonomik kaynaklara sahip olan sınıfların fazla güçlenmemesini garanti altına aldı. Yirmidördüncü Meclis'teki (1975-1979) koltukların yüzde 10.2'sine seçilmiş olan modern girişimciler, bürokratların ve yüksek meslek sahiplerinin hâlâ çok gerisindeydiler (Ashraf ve Banuazizi, 1992: 678). Şunu da kaydetmek gere-

kir ki, krallık döneminin son seçiminde sermayedarların elde ettiği kazanım, gerçek bir güç artışına tekabül etmedi ve Şah tarafından hoş karşılanmadı. Şah şöyle bir uyarıda bulundu: "Meclise ve senatoya seçilmeyi başaran servet sahibi adayların, sermayedarların çıkarlarını korumak için görevlerini kötüye kullanmalarına ve halkı soymalarına olanak tanınmayacaktır" (aktaran, a.g.e.: 680).

İktidarın aşırı merkezîleştirilmesi ve dışlayıcı bir yönetimin kurulması, halkı resmî siyasi kurumlar ve seçimler karşısında kayıtsız kıldı. Sonuç olarak halk ayaklanmasının patlak vermesinin arifesinde seçmen sayısı son derece düşüktü. Örneğin, 1977 meclis seçimleri sırasında başkent Tahran'da yaşayan ve kabaca yarısı oy kullanabilecek olan yaklaşık dört milyon insan bulunuyordu. Sadece 61.000 milyon kişi oy kullanmak için kaydını yaptırdı ve bunlardan da yalnızca 18.275'i gerçekten sandıkta oy kullandı (Kayhan, 24 ve 25 Eylül, 1977).

Dışlayıcı bir yönetimin kurulmasıyla beraber, Şah, iktidarını sürdürmek için zor aygıtına giderek daha fazla başvurdu. Planlarını hayata geçirmek ve halkı denetim altında tutmak amacıyla Şah, güçlü bir ordu ve SAVAK adıyla bilinen ünlü gizli polis örgütünü şekillendirdi. Silahlı kuvvetler 1941'de 185.000 kişilik bir büyüklüğe sahipken (Afshar, 1985: 177), bu rakam kralın kovulmasına dek 454.000'e katlandı (Amugezar, 1991: 161). Devletin yıllık askerî harcamaları 1970'li yıllarda toplam ulusal bütçenin ortalama olarak yaklaşık üçte birini soğurdu (Abrahamian, 1982: 435; Boroujerdi, 1996: 28). SAVAK'ın tam zamanlı çalışan personelinin sayısı 1960'ların başlarında kabaca 2.000 iken, krallığın sonu gelmeden önce 7.000 ile 10.000 arasındaki bir sayıya ulaşmıştı. Gizli polis ayrıca yarım zamanlı çalışan çok sayıda jurnalci istihdam etmekteydi (Gasiorowski, 1991: 152-153). Bu güçler hep birlikte rejime istikrar sağlamaktaydı. Yönetimsel merkezîleşmeye dönük bu değişim, artan petrol gelirleri ile iyi eğitilmiş ve iyi donatılmış modern bir ordunun kurulmasıyla bir araya geldiğinde, yönetimi bir hayli dışlayıcı bir kurum haline getirdi.

Ayrıca Şah, ABD'den çok büyük miktarda yardım aldı; 1953 ile 1970'lerin başlarına dek İran, ABD'den büyük çapta askeri ve ekonomik yardım elde etmişti. 1972'de 524 milyon dolar-dan, 1974'te 3.91 milyar dolara yükselen askeri donanım satın alımıyla İran tek başına, Amerikan silahlarının en büyük müş-terisi durumuna geldi. İran'ın askeri personeli böylesine kar-maşık bir donanımı işletmek için gerekli olan eğitim ve uz-manlığa sahip olmadığından dolayı, silahları çalıştırmak ve onların kullanımıyla ilgili olarak İranlı askerleri eğitmek üzere binlerce Amerikalı ücretli olarak çalıştırıldı.

Petrol gelirlerinin artmasıyla birlikte İran ve ABD arasındaki ekonomik bağların genişlemesi de gündeme geldi. 1974 Ka-sım'ında iki ülke, başkanlığı ABD'nin Dışişleri Bakanı Henry Kissinger ve İran'ın Ekonomik ve Mali İşler Bakanı Houshang Ansari tarafından yürütülen ABD-İran Karma Komisyonu'nu kurdu. Amacı, ekonomik işbirliğini ve ekonomi politikaları hakkındaki müzakereleri yaygınlaştırmak ve yoğunlaştırmak-tı. Ardından gelen mart ayı içinde iki ülke bütçesi 12 milyar dolar tutan türlü projelerde işbirliği yapma kararı aldılar.

Kısacası, devrimci çatışmaların patlak vermesine dek Şah, toplumun çok geniş çoğunluğunu yönetimden dışlayan bir devlet yapısı kurmuştu. Sonuç olarak devleti destekleyen top-lumsal taban, orduyu, SAVAK'ı, bürokrasinin yüksek kademe-lerini ve ekonominin modern sektörlerinde ortaya çıkmış olan küçük bir grup sermayedarı kapsayacak şekilde daralmıştı. Şah aynı zamanda ABD'nin dış desteğine fazlasıyla dayanmak duru-munda kaldı. Netice itibarıyla bu koşullar rejimi, isyana ve ça-tışmaların son dönemlerinde saldırıya açık bir hale getirdi.

Nikaragua'da Somozaların dışlayıcı yönetimi

İran Şahı gibi Nikaragua'da Somozalar da iktidarı merkezileş-tirerek toplumun geniş kesimlerini dışlayan bir devlet ve yö-netim biçimi kurdular. Aslına bakılırsa Somoza yönetimi "sul-tanlık" olarak adlandırılmıştır (Paige, 1989: 107; Shugart, 1989: 259). "Sultan" olarak Somozalar yönetsel otoriteyi sanki

kişisel ayrıcalıkları ya da özel mülkleriymiş gibi kullanıyorlardı. Bu sistemde hem devleti hem de tebaayı, hükümdarı ve onun yardımcılarını zengin etmek için kullandılar. Dış desteğin ve baskıcı önlemlerin birleştirilmesi sayesinde Somozalar, Nikaragua'da olağanüstü bir süreklilik sağlamayı başardılar. Kırk iki yıl süren saltanat boyunca, aile dışından yalnızca beş kişinin, toplamda üç buçuk seneye zorlukla ulaşan bir süreliğine yönetme erkine sahip olmasına izin vermişlerdi (Weber, 1981: 18). Kolayca görülebileceği gibi Somozalar hanedanlık ve dışlayıcı bir yönetim yaratmada son derece başarılı olmuşlardır.

Somozalar Nikaragua'nın iki siyasi fraksiyonu olan Liberaler ile Muhafazakârlar arasındaki yoğun çatışma ortamında iktidara yükselmişlerdir. 1927'de iki fraksiyon her ne kadar çatışmayı sonlandırmak üzere anlaşmaya varmışlarsa da General Augusto César Sandino, ABD aracılığıyla gerçekleşen uzlaşmayı reddetmiş ve son Amerikan askerî de Nikaragua'dan ayrılan dek savaşıma yemin etmiştir. Sandino'nun gerilla ordusuna karşı verilen dört yıllık bir savaşın ardından ABD, ülkeden çıkmaya karar vermiştir. Sandino, 2 Şubat 1933'te ABD ile bir barış anlaşması imzalamış ve bir ay sonra son ABD gemisi ülkeyi terk ederken onun yaklaşık 2.600 kişilik savaşçısı da silah bırakmıştır. Fakat kısa süre sonra Sandino, Ulusal Muhafız Birliği'nin başında bulunan Anastasio Somoza Garcia'nın emri üzerine suikastla öldürülmüştür (Paige, 1997: 174). Somoza Garcia, Sandino'yu öldürerek aynı zamanda onun taraftarlarını hareketsizleştirmeyi ve ellerindeki çiftlik ve varlıklara el koymayı da başardı. Ulusal Muhafız Birliği'nin başı olarak Somoza, resmî açıdan siyasetin üzerindeydi, fakat 1936'ya gelindiğinde açıkça görüldü ki gözü başkanlıktaydı. 31 Mayıs 1936'da iç savaş patlak verdi ve sekiz gün sonra Somoza Nikaragua'yı denetimi altına aldı. Sonrasında, kısa süreli kesintilerle de olsa, kendisi ve iki oğlu 1979'a dek Nikaragua'yı yönetti.

Somozalar, sınırlı toplumsal desteğe sahip olmaları dolayısıyla yönetimleri boyunca önemli ölçüde Amerikan desteğine yaslanmak durumunda kaldılar ve Nikaragua tarihinde

İran'inkine göre daha doğrudan bir yere sahip olan ABD'yle faydalı ilişkiler geliştirmeye özen gösterdiler. Somoza'lar siyasi güçlerini ve dışlayıcı yönetimi hemen hemen tamamıyla, kendisi de bu türlü bir politikayı besleyen ABD'yle olan sıkı ilişkileri ve ona olan bağımlılıkları sayesinde elde ettiler ve sürdürdüler. Işın aslı, Somoza Garcia'nın Ulusal Muhafız Birliği'nin komutanlığına getirilmesi Amerikan askerî işgali sırasında gerçekleşmişti. Başkan Franklin D. Roosevelt durumu şu sözlerle gayet iyi açıklamaktaydı: "Somoza berbat bir adam olabilir ama bizim berbat adamımızdır" (Black, 1981: 174; Lenoxx, 1980-81).

Yıllar geçtikçe Somoza Amerikan desteğine son derece bağımlı bir hale geldi. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte Nikaragua hükûmeti ABD'den ciddi miktarda ekonomik ve askerî yardım aldı. 1960'larda *İlerleme İçin Birlik* kanalıyla ABD, Nikaragua'ya milyonlarca dolar katkıda bulundu (LaFeber, 1984: 162-163). Panama Kanalı Bölgesi'nde yer alan Amerikalılar Okulu'nda 1950'ler ve 1960'lar boyunca, herhangi bir diğer Latin Amerika ülkesinden daha fazla Nikaragualı subay askerî olarak eğitim gördü (a.g.e.: 164). Somoza Garcia'nın oğlu olan Somoza Debayle, askerî eğitim için ABD'ye yıllar boyunca 14.000'den fazla adam yollandığını iddia etmiştir. Bir depremin ardından 1972'de ABD Managua'nın yeniden kurulması için 32 milyon dolar yolladı. Ayrıca sarsıntının ardından Nikaragua'nın Ulusal Muhafız Birliği'nin, düzeni sağlamakta yetersiz kaldığının anlaşılması üzerine, hükûmetin denetimi sürdürebilmesi amacıyla ABD, Kanal Bölgesi'nden 600 kişilik bir ABD askerî personeli göndermiştir (a.g.e.: 227). Nikaragua'ya yerleştirilmiş ABD diplomatlarının Somoza'larla çok yakın oldukları yaygın biçimde bilinmekteydi. Nixon tarafından atanan ve 1970'ten 1975'e kadar görevde kalan ABD büyükelçisi Turner Shelton Somoza Debayle'i hemen hemen her gün ziyaret etmekteydi (Kinzer, 1979: 13). ABD büyükelçiliği başkanın konutuna bitişikti ve büyükelçiye Nikaragua'daki ikinci büyük, hatta en güçlü kişi gözûyle bakılmaktaydı (LaFeber, 1984: 160).

Buna karşılık olarak Nikaragua, Kuzey Amerika'nın uluslararası politikasına daima bağlı kaldı ve ABD'ye yardımcı oldu (Christian, 1985: 35; Close, 1988: 27-28). Bir ABD dışişleri politikası uzmanına göre, "Dünyada hiçbir rejim, ABD'yle, Somoza'ların 1930 ile 1970'lerin sonları arasında gerçekleştirdiğinden daha eksiksiz bir işbirliği gerçekleştirmemiştir" (LaFerber, 1984: 11). Somoza Debayle'in kendisi, ABD ile olan yakın ilişki sayesinde "Nikaragua'nın çoğunlukla, Orta Amerika'nın küçük ABD'si olarak nitelendirilmesi" ile övünmekteydi (Somoza, 1980: 262). Somoza Debayle, hediyeler, Nikaragua'ya düzenlenen av ve tatil gezileri ve ortak girişimler sayesinde Amerikan Kongresi, yürütme organı, ordu ve iş dünyasıyla iyi ilişkiler geliştirdi (Booth, 1998: 144).

İktidarda kalmak için ABD'nin desteğine yaslanmanın yanı sıra, Somoza'ların denetimi sürdürmek için Ulusal Muhafız Birliği'ni de kullandılar. Somoza'nın neredeyse-kişisel ordusu durumundaki Ulusal Muhafız Birliği başlangıçta ABD tarafından kurulmuş, finanse edilmiş ve eğitilmiştir (Paige, 1985: 94; Sholk, 1984: 254; Wickham-Crowley, 1991: 221). Hükümdar olarak üç Somoza'nın art arda gelişi, Anastasio Somoza Garcia'nın başkan olduğu 1937'de 2.900 personelden oluşan Muhafız Birliği'nin sayısını (Millett, 1977: 191) 1978 öncesinde yaklaşık 8.000'e yükselterek, yüzde 250'den fazla artırdı. Eylül 1978 başkaldırısının hemen ardından o zamanın başkanı olan Anastasio Somoza Debayle, Ulusal Muhafız Birliği'nin gücünü, personel sayısını 15.000'e çıkartmak ve savunma harcamalarının ulusal bütçe içindeki payını yüzde 10'dan yüzde 20'ye yükseltmek suretiyle daha da pekiştirme niyetini duyurdu (*La Prensa*, 7 Ekim 1978). Bir hesaplama göre Somoza yönetiminin son bulmasından önce Ulusal Muhafız Birliği'nin gücü bu düzeye ulaşmıştı (Black, 1981: 178).

Mutlak denetimi garanti altına almak amacıyla Somoza ailesi Ulusal Muhafız Birliği'ni paternalizm, rüşvetçilik ve bölerek yönetmenin bir birleşimiyle idare etti (Millett, 1977: 192, 199; Weber, 1981: 31). Muhafız Birliği, Nikaragua toplumunu etkilemesine ve denetim altına almasına yarayan çok miktarda gö-

reve sahipti. Nikaragua'nın telefon, telgraf ve posta hizmetlerini, radyo, gümrük, demiryolu, ulusal sağlık bakımı ve vergi toplama sistemlerini hep onlar işletmekteydi (Booth, 1998: 139). Ulusal Muhafız Birliği'nin  yeleri, yönetici aile denetleyebilsin ve tüm diğerlerine karşı kullanabilsin diye toplumun geri kalanından yalıtık tutulmaktaydı. Muhafız personeline ayrı tıbbi bakım, okul eğitimi ve ayrıcalıklı barınma, beslenme ve giyinme olanakları sağlanmaktaydı. Subaylar ne sıradan vatandaşlarla aynı vergi ve y k ml l klere sahiptiler, ne de sivillere karşı cürüm işlemekle su landıklarında sivil mahkemelerde yargılanabiliyorlardı (Millett, 1977: 256-257). Somoza Debayle'e yakın olan subaylar, eğitim kurumlarına bile sızan çeşitli ticari uğraşlara girmişlerdi. Bu işler cömert h k met teşvikleri almakta ve bu tür lisanslar başkalarından esirgenmekteydi (*La Prensa*, 24 şubat 1978).

Ulusal Muhafız Birliği'ne toptan, doğrudan kumanda etmek Somozaların tüm muhalefeti göz korkutma ve baskı aracılığıyla kontrol altında tutmalarına olanak sağladı. Ulusal Muhafız Birliği 1944' n yaygın protestoları sırasında muhalefeti bastırmak için etkin bir biçimde kullanıldı. Somoza Garcia'nın 1956'da suikastla öldürülmesinin ardından Muhafazakâr Parti'nin ve diğer muhalif öbeklerin bazı bölmeleri, h k meti devirmek için, Pedro Joaquin Chamorro'nun başını çektiği girişim de dahil olmak üzere, bir dizi başarısız silahlı girişimde bulundular. Muhafız Birliği'nin komutanı olan Anastasia Somoza Debayle, Somoza Garcia'nın ölümünden sonraki beş yıl içinde Muhafız Birliği'nin yirmi altı ayaklanmayı geri püskürttüğünü belirtmiştir (Close, 1988: 26). 1960'larda Muhafız Birliği, reformcu muhalefeti hareketsiz kılmak için kullanıldı. Muhalefet, 1967'de Nikaragualı hükümdarların keyfi niteliğini denetim altına almak için bir girişimde daha bulundu. Muhafazakâr Parti, muhalif duruşunu yeniden  ne çıkarıp Anastasio'nun pek yakın gelecekte seçilecek olmasını protesto etmek amacıyla 40.000 kişilik bir yürüyüş düzenlediğinde, Ulusal Muhafız Birliği göstericilerin üzerine ateş açarak tahminen 600 kişinin ölümüne neden oldu ve Chamorro ile Agüero

Rocha da dahil olmak üzere düzenleyicileri ve Muhafazakâr Parti liderlerini tutukladı.¹

Somozalar siyasi güçlerini, muhaliflerini zayıflatmak, kendilerini zenginleştirmek ve kendi siyasi iktidarlarını kuvvetlendirmek amacıyla kullandılar (*La Prensa*, 11 Kasım 1977; 19 Şubat 1977). Örneğin 1930'larda Somoza Garcia, rakibi olan Sandino'nun taraftarlarına ait olan çiftliklere ve altın alacaklılarının haklarına el koydu. Ayrıca ihraç edilen büyükbaş hayvanlar için libre başına bir buçuk sentlik haraç toplarken, vergi muafiyeti karşılığında ABD'li maden şirketlerinden aldığı senelik 400.000 dolar da dahil olmak üzere çok sayıda şirketten yardım elde etti. Bunun yanı sıra İkinci Dünya Savaşı sırasında Somoza Garcia, Alman *émigré*'lerin [göçmen] sahip olduğu büyükbaş hayvan çiftliklerini ve kahve plantasyonlarını ele geçirdi (Black, 1981: 34; Booth, 1982: 67; Wheelock, 1978: 165-166). Zaman zaman, göze batan aileler hapse atılma tehdidiyle topraklarını terk etmek zorunda bırakılıyordu (Paige, 1989: 108). Her ne kadar Somoza Garcia ele geçirdiği tüm topraklar için "ödeme" yapıyorduydu da, bu telafiler genellikle gerçek değerinin yalnızca yarısına tekabül ediyordu (Millet, 1977: 197). 1978 gibi geç bir dönemde bile Somoza tüm kamu sektörü çalışanlarını, maaşlarının yüzde beşini iktidardaki Liberal Parti'ye bağışta bulunmaya mecbur etti (*La Prensa*, 19 Şubat 1978).

Dışlayıcı yönetim sonucunda Nikaragua'nın üst sınıfları "yöneten sınıf" işlevi göremediler (Midlarsky ve Roberts, 1985: 183; Sequeira, 1984: 99). Seçkinlerin siyasi örgütlenmeleri ve muhalefeti zayıflatıldı ve artan kamu kaynaklarının, Ulusal Muhafız Birliği'nin baskıcı gücünün ve Somozalara verilen ABD desteğinin bir araya gelmesiyle parçalandı. Bu kaynaklar ılımlı muhalefeti ile üst sınıfları hükümete gittikçe daha fazla bağımlı kıldı ve Somozalar'ı ticari girişimlerin cazibeli ortakları haline getirdi. Böylece muhalefet grupları hüküm sürdükleri on yılların çoğunda Somozalarla uzlaşmak zorunda

1 Kayıplara dair bu tahmin Close'dan (1988: 27) alınmıştır. Cruz (1989: 52) onlarca insanın öldürüldüğünü belirtir.

kaldılar. Örneğin 1930'larda belli başlı zengin işadamları Somoza Garcia'yı, işçiler arasındaki huzursuzluğu kontrol altında tutabileceği inancıyla desteklediler. Fakat 1944'e kadar bu işadamlarının pek çoğu ona muhalefet eder hale gelmişler ve sonraki dört yıl boyunca ortaya çıkan hükümet karşıtı hareketlenmeler ve protestolarda önemli roller üstlenmişlerdir. Artan hükümet baskısı kısa zaman sonra seçkinlerin bu muhalefetini taktik değiştirmeye ve uzlaşma arayışına sevk etmiştir. Muhafazakâr Parti liderleri Carlos Cuadra Pasos (1948) ve General Emiliano Chamorro (1950), hükümetin parlamento-daki koltuklarının ve yargıdaki atamaların üçte biri karşılığında Somoza rejimiyle işbirliği yapmayı kabul etmiştir. Söz konusu "generaller paktı", Muhafazakârlar ile Somoza'nın Liberal Parti'si arasında daha sonradan gerçekleştirilen işbirliklerinin zeminini oluşturmuştur. Pek çok genç Muhafazakâr Parti üyesi, bu işbirlikçiliğe tepki göstererek partiden ayrılmış ve alternatif siyasi örgütlenmeler oluşturmuşlardır (Booth, 1982: 99). Seçkinlerin muhalefeti, 1971'de Muhafazakâr Parti lideri Fernando Agüero Rocha'nın, Somoza Debayle'in 1974'te yeniden seçilebilmesini sağlayacak yeni bir anayasa yazılana dek ülkeyi yönetecek olan üç kişilik cuntaya katılmayı kabul etmesiyle bir kez daha parçalandı. Muhafazakâr Parti, tüm kamu memurluklarının yüzde kırkını Muhafazakârlara vermeyi öneren söz konusu anlaşmayı kabul edip etmemek konusu üzerinden bir kez daha ikiye bölündü (Booth, 1982: 90, 100; Diederich, 1981: 89).

Son Somoza olan Anaskasio Somoza Debayle'in yönetimi özellikle çalkantılıydı. Yukarıda belirtildiği gibi 1967'de seçilişi çok vahşice ve kanlı bir biçimde gerçekleşti. Muhalefet, kampanyasına mitinglerle ve "Ya Basta" [artık yeter] ve "Somoza'sız Mutlu Yıllar" sloganlarıyla başladı (*La Prensa*, 3 ve 4 Ocak 1967). Muhalif mitingler tüm ülke çapında büyük kalabalıkları kendine çekerken, Somozalar kendi mitinglerine katılmaya teşvik etmek için insanlara para ve alkol teklif etmek zorunda kalıyordu (*La Prensa*, 1 ve 12 Ocak 1967). Hatta Somozalar zaman zaman kamu çalışanlarını, Somoza taraftarı

mitinglere katılmaları, aksi halde işlerini kaybetme tehlikesiyle karşılaşacakları yönünde tehdit bile etmekteydi (*La Prensa*, 8 Ocak 1967). Nikaragua Anayasası'nın 25. maddesi genel seçimin tek dereceli ve gizli olduğunu belirtmekteydi ise de, o zamanın devlet başkanı ve Anastasio'nun büyük ağabeyi Luis Somoza kendisinin açık oy kullanacağını ve tüm liberalleri de aynısını yapmaya davet ettiğini radyodan duyurdu. Hatta gizli oy kullananların hükümet düşmanı sayılacağını belirtti (*La Prensa*, 7 Ocak 1967). 22 Ocak'ta muhalefet liderleri adil ve şiddetin olmadığı bir seçim isteğinde bulunurlarken Ulusal Muhafız Birliği muhaliflerin bir yürüyüşüne saldırdı ve yüzlerce katılımcıyı öldürdü. Pedro Chamorro -13 yılda yedinci kez olmak üzere- bir kez daha tutuklandı. Hatta hapishanede işkence gördü (*La Prensa*, 4 Şubat 1967). Seçimlerde hile yapıldığına dair sayısız rapor bulunmasına karşın (*La Prensa*, 6 Şubat 1967) Anastasio Somoza Debayle seçimleri kazandı.

Başkent'in merkezinde 600 bloğu yerle bir eden ve 10.000 kişinin ölümüne yol açan Aralık 1972 Managua depreminin ardından dışlayıcı yönetim ve iktidarın merkezîleşmesi daha da belirginleşti. Bir yorumcuya göre Somoza Debayle bu noktada sultanvari yönetimin tepe noktasını oluşturdu (Booth 1982: 133). Ülkedeki en güçlü iki konum olan devlet başkanlığı ve Ulusal Muhafız Birliği'nin baş idareciliğini ele geçirmiş olan Somoza Debayle, bu olanağı kişisel güç ve etkinliğini artırmak doğrultusunda kullandı. Depremin hemen ardından, 18 ay sürecek olan sıkıyönetimi ilan etti. Bu süre boyunca sivil hükümet askıya alındığından ülkenin önemli mali ve yasal işleri devlet başkanı tarafından başkanlık edilen Ulusal Acil Durum Komitesi'nin kararlarıyla yürütüldü. Bu komite tarafından üstlenilen olağanüstü mali yetkilerin arasında vergi toplamak, vergi muafiyeti sağlayan önceki yasaları askıya almak, dış borç anlaşması imzalamak ile bütçe süreçleri ve kamu hazinesinin yönlendirilmesi konularında görülmemiş bir denetim uygulamak bulunuyordu. Yalnızca iki buçuk ay içinde 600 cezai davaya bakan sürekli bir askerî mahkeme kuruldu (*La Prensa*, 2 ve 3 Mart 1973; 4 Nisan 1973; 9 Haziran

1973; 20 Kasım 1973). 1974'te Somoza herhangi bir kamu işletmesinin yönetim kuruluna atanan tüm işadamlarının, en son seçimde en fazla oyu almış olan partiye üye olmalarını şart koşan bir başka yasayı geçirdi (*La Prensa*, 15 Aralık 1974). Bu politikalar devletin her kademesinde Somozist tekeli sağlama aldı.

Böylece 1970'lere gelene dek Somoza rejimi, toplumun geniş çoğunluğunu yönetimden dışlayan son derece merkezî bir yapıya evrilmişti. Nikaragua'yı yöneten son Somoza olan Somoza Debayle, kendisini ülkedeki en etkili iki konum olan devlet başkanlığı ve Ulusal Muhafız Birliği'nin Baş İdareciliğine yerleştirmekle kalmadı, emekli bir senatör olmanın yanı sıra ülkenin tek bölük komutanı olması dolayısıyla da hükümetten maaş aldı. Bu dört maaşın tümünün birleşmesiyle ortaya çıkan gelir 28.879 kordobayı buluyordu, ki bu da Orta Amerika'daki diğer tüm liderlerinkinden fazlaydı (*La Prensa*, 5 Haziran 1978). Somoza Debayle, ülkedeki hastaneleri idare eden kurum olan JNAPS'ye başkanlık eden karısı Hope Portocarrero de Somoza da dahil olmak üzere, akrabalarını da önemli hükümet görevlerine getirdi (*La Prensa*, 19 Şubat 1978). Somoza ve ortakları apaçık bir şekilde devleti kontrolleri altında tutuyorlardı ve Nikaragua'daki güç ve ayrıcalığın kaynağı durumundaydılar.

Artan siyasi merkezîleşme ve yoğunlaşan baskı, deprem yardım fonlarının idaresi sırasında hükümetin yaptığı yolsuzluklarla bir araya gelince büyük toplumsal hoşnutsuzluk yarattı. 1973'ün sonlarında İnsani İlerleme Enstitüsü tarafından Managua, León, Jinotepe ve Matagalpa şehirlerinde 982 kişiyle gerçekleştirilen bir kamuoyu anketi mevcut koşullardan duyulan yaygın memnuniyetsizliği gözler önüne sermekteydi. Anketi yanıtlayanların yüzde 90'ından fazlası ekonomik durumdan şikâyetçiydi ve yüzde 78'inden fazlası siyasi koşullardan duyduğu hoşnutsuzluğu ifade etmekteydi. Yüzde yetmişi ölüm cezasını, basın özgürlüğü üzerinde sınırlayıcı olmakla suçlamaktaydı. Yüzde yetmiş sekizi ülkedeki durumun değişmesi gerektiğine inanır. .ayken, yüzde 57.8'i hem sistemin

hem de sistemin yapılarının tümden değişmesi taraftarıydı (*La Prensa*, 13 ve 15 şubat 1974).

Bu bağlamda ılımlı/reformcu muhalefet ve siyasi örgütlenmeler bir kez daha Somoza rejimine karşı harekete geçtiler. Hareketlenmeleri zellikle Somoza Debayle'in en önde gelen aday durumunda bulunduğu 1974 başkanlık seçimi sırasında yoğunlaştı. O yılın ocak ayı gibi erken bir zamanda Ulusal Seferberlik adıyla bilinen ve nüfusun farklı kesimlerinin önde gelen temsilcilerinden oluşan bir grup, Somoza rejimini siyasi baskıcılıkla ve özgürlük ile adaletin yok edilmesiyle suçlayan bir bildiri imzaladı. Bildiri şu haykırışla son buluyordu: "Yeni bir hkmet istiyoruz! Kökten bir değişim arıyoruz! Daha adil bir sistem için mücadele ediyoruz!" (*La Prensa*, 2 şubat 1974). Kısa süre sonra Somoza rejiminin karşısına daha etkili çıkmak için görece geniş bir koalisyon ortaya çıkmaya başladı. Koalisyon yedi siyasi örgütlenmeden ve en büyük iki işçi örgütünden oluşuyordu: Bağımsız Liberal Parti, Nikaragua Toplumsal Hıristiyan Partisi, Nikaragua Sosyalist Partisi, Ulusal Muhafazakâr Eylem, Liberal Anayasa Hareketi, Ulusal Seferberlik ve Ulusal Kurtuluş için Hareket; Işilerin Genel Konfederasyonu (CGT-I) ve Nikaragua Işçi Federasyonu (CTN).

Mart ayında bu grup, Amerikan Devletleri Örgütü (OAS) Sekreteri'ne yollanan bir bildiri yayımladı. Bildiri "Siyasi örgütlenme ya da emek örgütlenmesi özgürlüğü, ifade hürriyeti, serbest seçim (...) bulunmamaktadır. Tekeller ve zimmete geçirmenin yanında ekonomik faaliyetin dayanılmaz şekilde merkezileşmesi söz konusudur" diye ilan etmekteydi (*La Prensa*, 5 Nisan 1974). Koalisyon, hazıranda ve eylülde gerçekleştirilmesi ngrleni başkanlık seçimini boykot etme çağırısı yaptığında hatırı sayılır bir etki yarattı. Her örgütten  temsilci olmak üzere toplamda yirmi yedi kişi, "oy verilecek kimsenin olmadığının" ne süren bir belge imzaladılar. Bildiri ifade, bilgi edinme, din ve sendikal örgütlenme özgürlüğünün var olmayışını kınamaktaydı. Hem ordunun belirli çıkarların hizmetinde bir baskı aracı haline getirilerek mahvedilmesini, hem de seçimle elde edilmiş hakların kişisel hkmranlığa dönüştürülmesini

mahkûm etmekteydiler. İmzacılar temel ihtiyaç kalemlerinde yaşanan ve vicdansız komisyoncuların çıkar sağladıkları yükselen enflasyonu eleştirmekte ve deprem yardımlarının dağıtımında diğerleri pahasına birkaç kişiyi zengin etmiş olan yolsuzluğa işaret etmekteydiler. Son olarak, "oy vermekten kaçınmak zorundayız çünkü oy verilecek kimse bulunmamaktadır ve bu durumda oy kullanılması demokratik bir işlev görmekte, daha doğrusu, Nikaragua'nın ve onun kaderinin sahibi olduklarını zannedenler bakımından ciddiye alınmamaktadır; böylesi bir komediden doğacak bir hükûmet, Nikaragua halkı tarafından meşru kabul edilemez" diye tekrarlamaktaydılar (*La Prensa*, 26 Haziran 1974). Seçme yeterliliğine sahip olanların yarısından azı Somoza Debayle'in galip ilan edildiği eylül seçimlerinde gerçekten oy kullandı. Göreve başlama töreninin ardından sıkıyönetimin kaldırılmasına karşın muhalif eylemlerin hükûmet tarafından taciz edilmesi devam etti.

1970'lerin başlarında meydan okuyanların yenilgisine iki etken yol açtı. Birincisi; çeşitli odalarda ve birliklerde örgütlü olan Nikaragualı sermayedarlar hiçbir zaman Somoza karşıtı koalisyona katılmadılar. Bildiriyi imzalayan koalisyon ağırlıklı olarak yüksek meslek sahiplerinden ve işçi liderlerinden oluşmaktaydı. İkincisi; hükûmetin baskıları siyasal hareketlenme ve protestolara son verdi. Hükûmet, devletin eleştirilmesinin önüne geçmek amacıyla basındaki sansürün yanı sıra Basın Yoluyla Karalama Yasası'nı çıkardı, Kilise'ye karşı cezai davalar açtı ve birçok aktivisti ve muhalif organizatörü tutukladı. Hükûmet aynı zamanda koalisyon 27 imzacısına karşı da baskı altında tutan hafif tedbirler aldı ve onları tüm vatandaşların oy kullanmasını zorunlu kılan yasaya muhalefetten suçlu buldu. Her biri altı aylığına vatandaşlık haklarından mahrum edildi ki, bu da bu süre boyunca siyasete katılamayacakları, oy kullanamayacakları, siyasi içerikli açıklamada bulunamayacakları, dilekçe ya da toplu şikâyet metni imzalamak amacıyla bir araya gelemeyecekleri ya da başka türden kamusal toplantılara katılamayacakları anlamına gelmekteydi (*La Prensa*, 13 ve 15 Ağustos 1974). 1974'ün sonunda, daha önceleri Somoza De-

bayle'in güvenlik bürosuyla bağlantıları olan Tarım Bakanı José Maria "Chema" Castillo Quant'ın konutunda ABD büyükelçisi Shelton için verilmekte olan resepsiyona gerçekleştirilen Sandinist saldırının ardından hükümetin baskıları tırmandı. ABD büyükelçisi kısa süre önce ayrılmış olsa da, aralarında hükümette yer alan bakanların, Şili büyükelçisinin ve Somoza ailesinin yakın dostlarının da bulunduğu birçok etkili kişinin rehin alınması, Somoza Debayle'i, işgalci gerilla kuvvetlerinin taleplerine razı olmak zorunda bıraktı. Sonuçta FSLN fidye olarak 2 milyon dolar kazanç elde etti, Daniel Ortega Saavedra'nın da aralarında bulunduğu birçok Sandinist tutuklu serbest bırakıldı ve işgal sırasında gerillaların yayınladığı bildiriler ülkedeki gazeteler, iki televizyon kanalı ve altı radyo istasyonu tarafından geniş alana yayıldı. Fakat bu sersemletici eylem süratli, acımasız bir hükümet baskısına neden oldu. Baskının hemen ardından Somoza Debayle, tüm Nikaragua çapında 33 ay süren bir olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilan etti. Ulusal Muhafız Birliği dağlarda esaslı bir gerilla avı başlattı, köylüleri tutukladı ve onları çalışma kamplarında hapsetti.² Bu dönemde gerillalara destek veren yüzlerce kişi ve daha başka bir sürü insan ortadan kaldırılmıştır. Bu sert önlemlerin çok yaygın hissedilen şiddeti, toptan medya sansürüyle bir araya gelince hükümetin yalnızca muhalefete değil, genel olarak topluma olan muamelesindeki keyfiyeti artırdı.

Özetle Somozalar, Nikaragua nüfusunun çok büyük çoğunluğunu yönetimden dışlayan bir hanedanlık ve bir devlet inşa ettiler. Dış desteğin yanı sıra Ulusal Muhafız Birliği'ni yalnızca kendi denetimleri altında tutmaları eşi görülmemiş bir siyasi süreklilik yarattı. Somozalar muhalefeti engellemeyi kısa vadede başarmış olsalar da, uzun vadede dışlayıcı yönetimin etkisi yöneticilere olan toplumsal desteği azaltacak, onları saldırı ile isyana açık hale getirecekti.

2 Amerikalararası İnsan Hakları Komisyonu'nun bir raporuna göre 1975'ten 1977'ye dek Ulusal Muhafız Birliği tarafından 338 köylü tutuklanmıştır. Bunlardan sadece 17'si, 18 ay yargılanmadan hapis tutulduktan sonra serbest bırakılmıştır (*La Prensa*, 25 Kasım 1978).

Filipinler’de sıkıyönetim ve iktidarın merkezileşmesi

İran ve Nikaragua’nın aksine Filipinler resmî demokratik kurumlara sahipti ve bu da toplumsal ve siyasi çatışmaların niteliği ile sonuçları üzerinde etkili oldu. Söz konusu demokratik kurumlar ülke henüz ABD’nin kolonisi durumundayken oluşturulmuşlardı (Lande, 1965: 28; 1987: 8-9). Filipinler’in 1946’da bağımsızlığına kavuşmasının ardından, Liberal Parti ile Ulusalçı Parti arasında önemli farklar olmasa da, iki partili bir siyasi sistem ortaya çıktı (Rush, 1986a: 3). Fakat ekonomik gerileme ve seçkinler arasındaki anlaşmazlıklar, yükselmekte olan milliyetçilikle birleşince 1970’lerin başlarında toplumsal çatışmalar ortaya çıktı ve demokratik kurumların bertaraf olmaları sonucunu yarattı. Hareketler fazla bölünmüş de olsalar Marcos, kişi özgürlüklerini sınırlandırarak ve sonunda Eylül 1972’de sıkıyönetim ilan ederek sert tepki gösterdi. Sıkıyönetim sırasında iktidarı kendi ve ufak bir eş dost öbeğinin ellerinde merkezileştirdi ve dışlayıcı bir yönetim kurdu. Hem şişirilmiş olan ordunun hem de ABD’nin desteğini arkasına alan Marcos, nüfusun büyük bir çoğunluğunu yönetimden dışlamaya muktedir oldu.

Biçimsel anlamda demokratik olsalar da Filipinler’in siyasi kurumları kısa zamanda toplumun varlıklı kesimlerinin etkisi altına girdiler. Her iki parti de kendisine lider olarak hatırı sayılır zenginlikte kişiler seçti (Lande, 1965: 40). Filipinler Meclisi sadece mal sahiplerine ait bir parlamento değildiyse de, yasama organı varlıklıların egemenliğine giderek daha fazla girdi (Stauffer, 1975: 26; Wurfel, 1988: 83). Oy satın alma geleneği dolayısıyla yalnızca varlıklılar makam için rekabet edecek parasal güce sahipti. Filipinliler seçimlerin “silahların, kiralık kabadayıların ve altının” egemenliği altında gerçekleştiğinden şikâyet etmekteydi. Normalde bir oy 5 ile 10 pezo arasında bir fiyata elde edilebilmekteydi (Lande, 1964: 115-117). Seçmenlerin tahminen dörtte biri oyunu satmaktaydı ve bu da Filipinler’deki seçim kampanyalarını dünyanın en pahalıları arasına sokmaktaydı (Thompson, 1995: 22-23). Benzër şekilde CLA’nın bir

raporu, ortalama bir seçimde tüm oyların üçte biri kadarının satın alındığını göstermektedir (Schirmer ve Shalom, 1987: 131). Bu uygulama, varlıklıların parlamento seçimlerinde üstün gelmelerini 1960'lara kadar açıkça garanti altına aldı.³

Sonunda ekonomik gerileme, seçkinlerin hizipçiliği ve 1960'ların sonlarında yükselen milliyetçilik nedeniyle siyasi kurumlarda gerilimler gözlenmeye başladı. Hükümetin ekonomi politikaları, gerilemeden en azından kısmen sorumlu durumdaydı. 1969 seçimi sırasındaki yüksek harcama düzeyleri ülkenin borçlarını artırdı. Bu seçim sırasında Marcos ve Nasyonalista Partisi, kabataslak yarısı hükümet kaynaklarından sağlanmış olan yaklaşık 200 milyon dolar harcama yapmıştı (Timberman, 1991: 63). Sonuç olarak 1969'un sonunda ülkenin ilk borç krizi patlak verdi. Merkez Bankası, Filipinler Ulusal Bankası'nın dış kredi limitleri üzerindeki faiz yükünü üzerine almak zorunda kaldı (Baldwin, 1975: 74). Yalnızca orta ve uzun vadeli borç taksit ile faiz ödemeleri için Filipinler, ihracat malları gelirinin yaklaşık üçte birini ve toplam kambiyo hasılatının dörtte birini harcadı (Uluslararası Çalışma Bürosu, 1974: 280).

Marcos, mali durumu dengelemek amacıyla IMF'den yardım istedi ve yabancı bankalardan geri ödeme vadelerini uzatmalarını talep etti. IMF, karşılığında pezonun değerinin düşürülmesini, sıkı para ve kredi önlemlerinin alınmasını talep ederek yaklaşık 37 milyon dolarlık bir istikrar kredisi verdi (Lichauco, 1973: 39). Hükümet harcamalarını derhal kısıtı, hizmetleri daralttı, işçi çıkarttı ve kredi ile döviz kısıtlamalarını sıkılaştırdı. Döviz kuru 1960'taki dolar başına 2 pezo seviyesinden, ekonomik zorluklara ve işsizliğe katkıda bulunarak 1970 Şubat'ında 5.75 pezo seviyesine geriledi. Bunun sonucunda ithal malları, özellikle de yakıt ve yedek parça fiyatları fırlarken, borsa sürekli bir inişe geçti (Noble, 1986: 80). Tüketicinin satın alma gücü gittikçe azalırken sınıai üretim durgunlaştı (Tiglao, 1988: 30).

3 1969 seçimlerinde adaylardan gelirlerini bildirmeleri istendi. Parlamenteoya seçilenler yıllık ortalama 70.000 pezoluk bildirimde bulundular. Eksik beyana rağmen bu rakam onları nüfusun en varlıklı yüzde 0.5'i arasına yerleştirmekteydi (Wurfel, 1988: 82).

1960'larda yıllık ortalama yüzde 4.5 oranında yükselen enflasyon, 1970'te yüzde 14'e fırladı ve 1974'e kadar yüzde 16.9'luk bir oranda seyretti (Doronila, 1992: 155). Bu artış nüfusun ekonomik açıdan zorlanmasına neden oldu. O yıl Asya Araştırma Örgütü AŞ tarafından yürütülen bir anket, enflasyonun aileleri, yiyecekten yüzde 71 ve giyimden yüzde 59 düzeyinde kesinti yapmaya zorladığını gösterdi. Yanıtlayanların yüzde 83'ü işsizliği ülkenin en acil sorunu olarak tanımlamaktaydı (Manila Times, 25 Temmuz 1970).

Bu sırada Filipinler seçkinlerinin bir kesimi iyiden iyiye milliyetçi olmuştu ve yabancıların ülke içindeki yatırımlarına ve etkinliğine karşı çıkmaktaydı. Bu seçkin milliyetçiliğinin kökleri Devlet Başkanı Macapagal'ın devlet denetiminin kaldırılması ve Filipinler'de yabancı yatırımın önünün açılması karşılığında IMF'den 300 milyon dolar borç aldığı 1962 yılına dek götürülebilir. Bu politikalar o zamana dek rekabetten korunmuş olan bazı girişimciler üzerinde olumsuz etki yarattı. Marcos 1966'da göreve geldiği zaman yaklaşık 1.500 şirketin iflas durumunda olduğunu belirterek sorunun varlığını teslim etti (Lichauco, 1973: 35). Bununla beraber, "öncü" alanlarda yabancı yatırımı davet ettiği gerekçesiyle ulusalcı kesimlerin yoğun muhalefetine yol açan 1967 Yatırım Teşvikleri Yasa Tasarısı'nı destekledi. Marcos'un Vietnam'a 2.000 geri hizmet personeli yollama kararı hem milliyetçi hem de solcu hareketleri daha da tahrik ederek, milliyetçi müteşebbisler ile entelektüelleri, Filipinler'de iş yapmakta olan şirketlerin elde ettiği yüksek kâr oranlarını kınamaya sevk etti. 1971'de milliyetçi seçkinler çeşitli sanayi dallarını ulusallaştırmayı öngören 17 tane yasa tasarısını Ulusal Meclis'e sundular. Yabancı yatırımcıların belli sanayi dallarını ele geçirdiklerini ve "daha önceleri mal sahibi ve girişimci konumunda bulunan insanları (...) yabancı sermayedarlar için çalışan yalnızca birer işçi ve emekçi, araç ve ayak-işi yapan kişi haline" getirdiğini iddia etmekteydiler (Manila Times, 14 Şubat 1971). Milliyetçi bir milletvekili, hükümeti, ülkenin ekonomisini ABD'ye, IMF'ye ve Dünya Bankası'na teslim etmekle eleştirdi (Manila Times, 27 Şubat 1971).

Seçkinler arasındaki çatışmalar, 1969 seçimlerinde şiddet dehşet verici şekilde arttığında kendisini gösterdi. Seçimlerle ilişkili cinayetler, yerel ve bölgesel diktatörler arasındaki mücadelede tarihinin en yüksek seviyesi olan 243'e ulaştı (Daroy, 1988: 9). İki başkan adayı olan Senatör Sergio Osmeña ve Devlet Başkanı Marcos, çok ciddi yolsuzluklarla suçlanmış ve çok tanınmış kamusal kişiliklerdi. Zaten makamda bulunan kişi muzaffer oldu ve böylece kısmen parası ve şiddet tehditleri sayesinde Filipinler tarihinde yeniden seçilen ilk devlet başkanı oldu (Wurfel, 1988: 17).

Kısa süre sonra seçkinlerin bir bölümü Marcos'a karşı doğrudan saldırıları teşvik etti. Mart 1971'de, Liberal Parti'nin genel sekreteri ve kampanya yöneticisi olan Senatör Benigno Aquino, Jr. Marcos'u, önemli kamu hizmetleri için ayrılmış olan 26 milyon pezoyu "kayırdığı kongre üyelerine" akıtmakla suçladı (Canoy, 1984: 2). Milletvekili John Osmeña, Marcos'u, devlet işlerinin tahammül edilemez bir kötü yönetimle ülkenin parasını ve kaynaklarını çarçur etmekle suçladı (*Manila Times*, 17 Eylül 1971). Liberal Parti'nin Miranda Meydanı'nda düzenlediği, televizyondan yayınlanan miting, bombalama sonucu, dokuz kişinin ölümüne ve yetmiş iki kişinin yaralanmasına yol açınca, seçkinler arasındaki hizipçilik arttı. Aquino, devlet başkanının bombalamanın sorumluluğunu üstlenmesini ve kişisel özgürlükleri iade etmesini talep etti.

Bu çatışmalar boyunca Marcos kendi Nasyonalista Partisi'nin önde gelenlerini de kendisine düşman etti. Devlet içindeki patronajın etrafa dağıtımı konusunda, bu makamda bulunan diğer başkanların genellikle yaptıkları gibi isteneni vermiyip, bunun yerine patronajı ailesi ve dostlarının ellerinde topladı. Üstelik Marcos, 1973'te karısı Imelda'yı Nasyonalista Partisi'nin başkan adayı olarak önereceği tehdidinde bulundu. Bu durum, başkanlığı arzulayan Senatör Salvador Laurel ve Başkan Yardımcısı Fernando Lopez'i öfkeliendirdi. Sonuç, aralarında Lopez'in, Temsilciler Meclisi Başkanı Jose Laurel, Jr.'ın, Nasyonalista Partisi'nin önde gelenlerinden ve aynı zamanda Senato Başkanı olan Gil Puyat'ın ile senatörler Salvador La-

urel, Eva Estrada Kalaw ve Jose Diokno'nun da bulunduğu Marcos'un partisinin önemli üyelerinin yenilgisi oldu.

Bu arada ekonomi aşağıya doğru inen sarmalını sürdürmekteydi ve halk, hükümetle Marcos'u daha fazla eleştirir hale gelmekteydi. Marcos'un yeniden seçilişinin ardından Büyük Manila'daki bir anket, oy kullananların üçte ikisinin onun devleti yönetme şeklini onaylamadığını ortaya koymaktaydı. Yüzde sekseni, Marcos'un bir üçüncü dönem daha başkanlık etmesine ya da eşinin devlet başkanı adayı olmasına izin verecek herhangi bir anayasa değişikliği teklifini reddedeceklerini belirtti (Manila Times, 21 Şubat 1971).

Artan toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerle bir araya gelen bu koşullar öğrencilerin ve onların müttefiklerinin (işçiler ve çiftçiler) ve orta sınıf kesimlerinin protestolarını ateşledi. Filipinler'in resmî demokratik kurumları, ekonomik gerilemeyle bir araya geldiğinde, bu, 1970'lerin başlarında birçok toplumsal öbeğin hareketlenmesine neden oldu; fakat gayretler birkaç nedenden dolayı başarısızlıkla sonuçlandı. Birincisi, bu dönemin hareketleri örgütlenmeleri, sorunları ve saldırı hedefleri açısından çok fazla çeşitliydiler. İkincisi ve daha da önemlisi, çatışmalar, sıkıyönetimin dayatılması ve demokratik kurumların lağvedilmesiyle sonuçlanmasına karşın protestocular bir dönüşüm yaratmak amacıyla başlıca toplumsal sınıflar ve öbekler arasında geniş bir koalisyon biçimlendirmekte başarısız oldular. Örneğin 1970'teki toplam 259 gösteriden sadece bir tanesi, öğrenciler, işçiler, sivil toplum örgütleri ve dinî örgütlerin tümünden bir araya gelişle gerçekleştirilmiş gibi görünmektedir. Bu protestolar her ne kadar büyük toplumsal dönüşümlere, öğrencilerin ve onların müttefiklerinin hareketliliklerine ve kolektif eylemlerine yol açamadıysa da, ekonomik gerileme ve yaygın hoşnutsuzlukla beraber Anayasal Toplantı Yasası'sının kongreden geçmesini sağladı. Çok önemli olarak yasa, Kongre'ye anayasada değişiklik yapma yetkisi tanıtmaktaydı (Doronila, 1992: 169).

Bu dönemdeki çatışmalar beklenmedik bir biçimde, Anayasa Mahkemesi'nin, Filipinler'in 1946'da bağımsızlığına kavuş-

masının ardından özel mülk satın almış olan ABD vatandaşlarının ellerinde bulunan toprakların tapu senetlerini geçersiz ilan eden Ağustos 1972'deki bir hükmüyle sona erdi. Hüküm, bu mal sahiplerinin, o zamandan itibaren kamu arazisi elde etmiş olan diğer Amerikalılarla birlikte 1 Temmuz 1974'e dek mülklerini elden çıkarmalarını zorunlu kılmaktaydı. Yüksek Mahkeme'nin kararı ABD büyükelçisini Marcos'u hemen ziyaret etmeye sevk etti, bu ise Marcos'un sıkıyönetim ilan etme kararında acele etmesine neden olmuş olabilir.

1972'deki sıkıyönetim ilanının hemen öncesinde meydana gelen olaylar çok süratli ve kısa zamanda ortaya çıktılar. 8 Eylül'de Savunma Bakanı Enrile, o dönemde gerçekte 800'den daha az sayıda komünist gerillanın ülkenin yalnızca dört bölgesinde etkinliği olması gerçeğine karşın, gerçekleşmesi yakın bir komünist ayaklanma konusunda uyarıda bulundu. Enrile'nin açıklamasının ardından bir yığın bombalama olayı meydana geldi. Bombalamaların yalnızca korkutmak için tasarlanmış oldukları aşikâr olsa da bir kişi öldü (Canoy 1984: 3). Marcos'un tarafını terk eden bir yardımcısı daha sonra bu bombalama olaylarının birçoğunu askerî mürettebata atfederken (Chapman, 1987: 95), başka bir kaynak Filipinler Polis Teşkilatı'nın Ateşli Silahlar ve Patlayıcılar Birimi'nden bir komiser yardımcısının patlattığını öne sürdü (Overholt, 1986: 1140). 20 Eylül'de Marcos, silahlı kuvvetlerinin komutanlarıyla görüştü ve başkomutan dışındaki herkesin onayladığı sıkıyönetim fikrini tartıştı. Sonrasında, 22 Eylül gecesinde Enrile'nin arabasının pusuya düşürüldüğü iddia edildi – ama savunma bakanı daha sonra bunun tezgâhlanmış olduğunu kabul etti (Wurfel, 1988: 20). Ertesi gün Marcos sıkıyönetim ilan etti.

1960'lar boyunca herkese açık hale gelmiş olan ülkenin siyasi alanı dışlayıcı politikalarla hızla daraldı (Hawes, 1987: 40). Marcos bütün muhalefeti baskı altına aldı ve sıkıyönetimi finanse etmek amacıyla dış borçları, dış yardımı ve yabancı yeni yatırımların miktarını art arda süratli bir biçimde artırdı (Lande, 1986: 116; Overholt, 1986: 1142). Marcos tarımsal ihracatçıların destek kalesi durumundaki Kongre'yi lağvetti ve

pirinç ile mısır ekim alanlarını kapsayan sınırlı bir toprak reformu ilan etti (Hawes, 1987: 39-40). Ayrıca muhalefet taraftarı gazeteleri, radyo ve televizyon istasyonlarını kapattı ve gösterileri yasakladı. Kısa zaman içinde yüzlerce "devlet başkanı düşmanı" ve şüpheli muhalif tutuklandı. Bir düzineden fazla Anayasal Kongre (ConCon) delegesi gözaltına alınırken diğerleri yeraltına çekildi ya da yurtdışına kaçtı (Wurfel, 1988: 115). 1977'ye gelindiğinde 70.000 civarında Filipinli siyasal eylemleri ve inançları dolayısıyla şu ya da bu zamanda hapsedilmişti (a.g.e.: 124).

Sıkıyönetimin tam anlamıyla yürürlükte olmasıyla Marcos, iktidarın ve zenginliğin ana kaynakları üzerinde kendisi, ailesi ve onların yardımcıları yararına denetim sağlamayı başardı. Daha fazla verimlilik gerekçesiyle hükümet kurumlarını merkezileştirmek, sayısız yeni idari değişiklik yapmak ve yeni kurumlar kurmak suretiyle denetim sağlamayı başardı (Timberman, 1991: 82-83). Denetimini garanti altına almak ve politikalarını sürdürmek amacıyla Filipinler anayasasını ayrı ayrı dokuz kez yeniledi. Tehditler, rüşvetler ve ConCon delegelerinin gözünü korkutması, yeni anayasada kendi lehine değişiklikler yapmasına olanak sağladı. Özellikle de yürütme organı, devletin diğer organları karşısında muazzam derecede özerklik kazandı. Yüksek Mahkeme'nin ulusalcı hükümlerini sınırlandıran, hatta onlarla çelişen devlet başkanlığı kararnameleri çıkarttı. Marcos bölge politikacılarının özel ordularını yasaklamak ve silahlarına el koymak suretiyle, elini taşra siyasetine egemen olan toprak sahibi seçkinlere karşı da güçlendirdi. Başkanın karısı Imelda, İskân Bakanı'nın yardımcısı ve Metro Manila'nın valisi olmasının yanı sıra yirmi yedi hükümet görevine başkanlık etmekteydi (Canoy, 1984: 221). 1981'e gelindiğinde Imelda Marcos tüm devlet bütçesinin yüzde 50'sini oluşturan kamu ve özel fonlarının denetimini elinde tutmaktaydı (Overholt, 1986: 1148).

Sıkıyönetimi dayatmasının ardından otoriter yönetimini meşrulaştırmanın bir aracı olarak Marcos sürekli olarak seçkinlerin ayrıcalıklarına ve mevcut eşitsizliklere hücum etti.

Önceki ekonomik ve siyasi kurumların çoğu Filipinlerin temel gereksinimlerine büyük ölçüde uymadığını ve yalnızca sistemde zaten iyi bir yeri olanların işine yaradığını ve onların gücünü artırdığını iddia etti. Siyasi liderlikte yaşanan art arda değişikliklerin sıradan insanların yaşamlarına hiçbir iyileşme getirmediği, fakat yalnızca ekonomik ve siyasi entelektüel seçkinlere yarar sağladığı suçlamasında bulundu. Yoksulların düzenli aralıklarla yapılan seçimleri sadece, politikacılardan ufak tefek çıkarlar ya da birkaç pezo elde etme fırsatı olarak gördüklerini söyledi. Siyasi değişim yoksullar açısından önemsiz olduğuna göre sıkıyönetim onlar için sorun olmayacaktı. Marcos, tek muhalefetin Filipin oligarşisinden geldiğini ileri sürdü (Marcos, 1980: 17-18). Filipinler’de temsili demokrasinin 1972 siyasi krizinin çok öncesinde ölmüş olduğunu ilan etti. “Doymak bilmez bir oligarşi ve yoksulluktan dermansız düşmüş [ve] yolsuzluğa açılma hale gelmiş bir seçmen” ortamında, demokrasi gerçekten de hayatta kalamamıştı (a.g.e.: 39).

Marcos, Şah ve Somoza’nın yaptığı gibi, iktidarını sürdürmek ve politikalarını hayata geçirmek için silahlı kuvvetlere şiddetle bel bağladı. “Savunma” bütçesi cari pezo üzerinden, 1972 mali yılında 608 milyon pezodan, 1977 mali yılında 5.381 milyon pezoya neredeyse on kat büyüdü. Sabit dolar bazında bütçe üç kattan fazla büyüyerek Güneydoğu Asya’daki başka herhangi bir ülkeden çok daha büyük bir hız sergiledi. Aynı dönem içinde askerî harcamaların toplam bütçe içindeki payı yaklaşık iki katına yükselerek 1977’de yüzde 22.6’ya ulaştı. 1960’lar boyunca Filipinler’in kuvvetlerinin seviyesi kara ordusu, donanma, hava gücü ve polis gücüyle birlikte 35.000 kişi civarındaydı. 1971’de düzenli silahlı kuvvetlerin toplamı 58.100’i bulmaktaydı ve bunun yanında Sivil Yurt Savunma Gücü’nü (CHDF) meydana getiren 400 kişi bulunmaktaydı. 1982 itibariyle düzenli kuvvetler neredeyse üç katına ulaşarak 158.300’i bulurken, CHDF katlamalı bir şekilde artarak 65.000’e genişledi. Filipinler savunma harcamaları da 1972’de 136 milyon dolardan 1982’de birdenbire 910 milyon dolara yükseldi (Youngblood, 1990: 44-45). Sıkıyönetim ilanının he-

men ardından tüm subaylar bir derece terfi ettirildiler, maaşları, avantajları artırıldı ve yeni gelirleriyle yatırım yapmalarına olanak sağlayan yeni bir şirket kuruldu (Thompson, 1995: 54-55). Sıkıyönetimin ilk üç buçuk yılında subaylara ödenen taban maaşları iki kattan fazla yükseldi (Wurfel, 1988: 148).

Ayrıca Marcos akrabalarını ve kendisine sadakat gösterenleri en önemli konumlara getirerek Filipinler tarihinin en büyük askerî düzenlemesini üstlendi. Kongrenin sıkı denetiminden kurtulduğu ilk dönem sırasında orduyu siyasallaştırmaya başladı. Askerî liderlerin gelecekteki desteklerini garanti altına almak düşüncesiyle kuzeni ve eski şoförü Binbaşı Fabian Ver'in başını çektiği, genç sadık subaylardan oluşan bir fraksiyon kurdu (Thompson, 1995: 54). Marcos'un görevde bulunduğu ilk dönem boyunca birçok özel kuvvet de kuruldu; bunlar komünistlere karşı kullanılmak üzere planlanmışlardı, fakat geleneksel muhaliflere karşı da kullanılmaktaydılar (a.g.e.: 35-36).

Yine Şah ve Somoza gibi Marcos da ABD'yle dostane bir ilişki sürdürdü. 1973'te ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı'ndan 85.7 milyon dolar alındı, ki bu rakam bir önceki yılın 30.5 milyon dolarına göre çarpıcı bir artışı işaret etmekteydi. Sıkıyönetimin öncesindeki dört yıl boyunca ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı'ndan (AID) elde edilen borç ve hibelerin toplamı 56.2 milyon dolardı; sonrasındaki dört yıl içinde alınan borç ve hibelerin toplamı ise 240.5 milyon dolara fırlamıştı. Marcos ABD'nin başka devlet kaynaklarından da yüklü miktarda mali destek aldı. İhracat/İthalat Bankası'ndan, denizötesi özel yatırım kuruluşlarından ve Emtia Kredi Örgütü'nden alınan ayrıcalıklı borçlar, 1969-1972 mali yıllarındaki 509.3 milyon dolar düzeyinden, 1973-1975 mali yıllarında 1.097.1 milyon dolara yükseldi (Wurfel, 1988: 191).

Aynı zamanda, ABD'nin Filipinler ordusuna gereksinim duymasından dolayı, hükümet, aleyhteki bazı ABD politikalarına direnmek için dayanağa da sahip olabiliyordu. Sonuç olarak Başkan Carter'ın, yerel seçimlerin yapılmasını sağlayan insan hakları politikaları insan hakları ihlallerini azaltmada etkisiz kalmaktaydı. 1978 ile 1980 arasında Filipinli vatandaşların

kaçırılma ve “kurtarılma” vakaları 8.000 gibi inanılmaz bir rakamın üzerine çıktı ve 50.000’den fazla insan bozgunculuk suçlamasıyla tutuklandı (De Dios, 1988: 78). Yüksek Mahkeme’nin devlet başkanlığını bu tür olaylardan sorumlu tutan hükümleri bile görmezden gelindi. İnsan hakları ihlallerindeki artışa karşın Carter, Marcos’a olan desteğini sürdürdü ve hatta 1978 Mayıs’ında bir dostluk göstergesi olarak Başkan Yardımcısı Mondale’yi Manila’ya yolladı (Hawes, 1987: 145). 1979’da yeni bir üs anlaşmasının imzalanmasının ardından Carter, Marcos’a insan hakları konusunda telkinde bulunmaya daha az eğilimli hale geldi. ABD’nin ekonomik desteği reel anlamda gerilemişti ve Amerikan etkisinde buna tekabül eden bir azalma yaşanmaktaydı (Wurfel, 1988: 235). Sonunda ABD Kongresi Ekim 1978’de, insan hakları ihlallerine yalnızca sembolik bir tepki olarak Carter’ın himayesindeki 40 milyon dolarlık yardım paketinde Marcos için hafif bir ceza niteliğine bile neredeyse hiç sahip olmayan yüzde 8’lik ufak bir indirimi oylamayı önerdi (De Dios, 1988: 77).

Ronald Reagan’ın seçilmesi Marcos ailesinin konumunu birkaç yıllığına sağlamlaştırdı. California valisi olarak Reagan, Kültür Merkezi’nin açılışında Bayan Marcos’un kişisel misafiri olmuştu ve Marcos ailesi Reagan’ı “uzaktan eski bir dost” olarak görmekteydi (Canoy, 1984: 251). Hiçbir insan hakları politikasına sahip olmayan ve her yerdeki Amerikan dostlarını desteklemekte kararlı olan Reagan, 1981’de göreve başlamasından beş ay sonra Dışişleri Bakanı Haig’i Manila’ya yolladı. Haig, Marcos’a, ABD’de üstlenmiş Filipinli ayaklanmacıları mümkün olduğunca mahkemede yargılamak suretiyle Filipinliler’e terörle savaş konusunda yardım öneren bir mektup ilettili. Hemen sonrasında gerçekten de FBI ajanları ABD’deki tüm Filipinli ılımlı muhalefet liderlerine ziyarette bulundu (Poole ve Vanzi, 1984: 61-62). Haig’in ziyaretinin ardından Başkan Yardımcısı Bush, göstermelik bir muhalefet karşısında üçüncü kez yeniden seçilen Marcos’un Manila’daki göreve başlama töreninde ABD’yi temsil etti. Bush şöyle bir açıklamada bulundu: “Filipinler’in yanındayız. Sizinleyiz, efendim. Demokratik

ilkelere ve demokratik işleyişe olan bağlılığınıza yakınlık hissediyoruz ve sizi tecrit içinde bırakmayacağız” (a.g.e.: 63). İyi ilişkilerin bir göstergesi olarak 1983’ün başlarında ABD, Filipinler’in askerî üslerinin, dört yıl önce imzalanmış olan bir önceki kiralama sırasında ödenen 500 milyon dolarlık bedelin yaklaşık iki katı olan 900 milyon dolarlık bedel karşılığında bir beş yıl daha kiralanması için görüşmelerde bulundu (Silliman, 1984: 151).

Konumundan ve ABD’nin desteğinden emin olan Marcos, uluslararası eleştirilere ve Papa’nın Filipinler’e yaptığı ziyarete, Ocak 1981’de sıkıyönetimi kaldırarak yanıt verdi. Basına sınırlı özgürlük de dahil olmak üzere belli ölçülerde özgürleşmeye izin verdiyse de, kendisinde bulunan ve herhangi bir zamanda sıkıyönetim ilan etmesine olanak tanıyan acil durum yetkileri de dahil olmak üzere, sıkıyönetim aygıtının büyük ölçüde korudu (*New York Times*, 17 Ocak 1981). Anayasa’ya koydurtmuş olduğu “Geçiş Koşulları” Marcos’a diktatörlere özgü bir güç vermekteydi (Büyükelçi Sedfrey Ordenez’le röportaj, Mayıs 1999). Her ne kadar muhalefet 1981 başkanlık seçimlerini boykot etse de, hükümet oy kullanmamanın ciddi suç muamelesi göreceğini duyurdu (De Dios, 1988: 79). Marcos, halkı katılmaya zorlamak için tehdit ve baskı uyguladı. Tüm ülkede sayısız gösterici tutuklandı ve başkanlık seçimine karşı protestolar sırasında birçok insan öldürüldü ve pek çoğu yaralandı (Wurfel, 1988: 252). Gerçekte kayıtlı seçmenlerin önemli bir kısmı seçimi boykot etmiş olsa da seçmenlerin yüzde 88’inin oy kullandığı ve Marcos’un da oyların yüzde 88’ini aldığı duyuruldu. Böylece Marcos kendini bir kez daha Filipinler’in devlet başkanlığına getirdi.

Özetle, her ne kadar Filipinler’in sıkıyönetim öncesindeki yönetimi İran ve Nikaragua’ninkilerden farklılıklar göstermekteydiyse de, 1970’lerin başları itibariyle o da merkezileşti ve dışlayıcı bir nitelik kazandı. Ekonomik gerilemenin ve yükselen toplumsal çatışmaların var olduğu bir ortamda Marcos, Filipinler’de on yıllarca varlığını sürdüren resmî demokratik kurumları ortadan kaldırmayı başardı. Kendisine kafa tutanları

ve muhaliflerini bastırdı ve onları bertaraf ederek tüm iktidarı kendi ellerinde topladı. Şah ve Somoza'dan farklı olarak Marcos'un yönetimi hanedanlığa dayanmıyordu, fakat gerçekte Marcos ilk iki yasal görev döneminin sona ermesinden sonra da çok uzun bir süre iktidarını korudu. İran ve Nikaragua gibi Filipin devleti de ABD'nin ekonomik, siyasi ve askerî desteğini gördü ve bu da onun, toplumun çok geniş kesimlerini yönetimden ve siyasi süreçlerden dışlama kabiliyetini artırdı. İktidarın merkezîleşmesi ve kendisine destek olan tabanın küçülmesiyle birlikte Marcos da, Şah ve Somoza gibi giderek daha fazla orduya bel bağladı. Sonunda bu gelişmeler de devleti ve Marcos'u, isyana ve saldırıya açık hale getirdi.

Sonuç

Gördüğümüz gibi her üç ülke de, güçlü ulusalcı unsurlar barındıran daha önceki dönem çatışmalarına yanıt olarak, yöneticilerin dışlayıcı kontrolü altında giderek daha fazla merkezîleşti. Bu çatışmalar sırasında her üç ülkede iktidarı ellerinde bulunduranlar öteki isyancıları zayıflatmayı ya da bertaraf etmeyi başardılar. Dışlayıcı yönetim ve ileri düzeyde kişisel özelliklerle tanımlanan yöneticiler, önemli siyasi kararların çoğunluğunu kendi başlarına alarak siyasi partileri ve siyasete olan halk katılımını da büyük ölçüde anlamsız hale getirdiler. Sonuç olarak bu rejimler halk içinde yalnızca dar bir destek tabanına yaslanabildiler ve sonunda isyan ve saldırı zamanlarında savunmasız kaldılar. İktidarı sürdürmek amacıyla her üç ülkenin devleti dış desteğe ve silahlı kuvvetlere şiddetle bel bağladılar. Her ne kadar ABD'ye olan siyasi bağımlılık bu devletlere muazzam mali ve askerî kaynaklar sağladıysa da, sonunda siyasi bağımlılık bu devletlerin altını yavaş yavaş oydu ve kırılanlıklarını artırdı. Her bir vakada baskılar türlü öbeklerin ve sınıfların kolektif eyleme girişme yeteneklerini ciddi ölçüde kısıtladı ve çatışmaların sonraki evrelerinde harekete geçme seçeneklerini sınırladı, fakat sonunda baskıcı önlemler bu rejimleri iktidarda tutmakta yetersiz kaldı.

Kabul edilmeli ki, üç rejim, baskının ve muhaliflerin hareketsizleştirilmesinin boyutları, gelecekteki çatışmalarda hareketlenme seçenekleri üzerinde etkide bulunan sivil toplum içerisinde özerk örgütlenmelerin varlığı açısından farklılıklar sergilemekteydi. Muhaliflerin ve onların örgütlenmelerinin hareketsiz kılınmaları konusunda en büyük başarıyı İran'daki rejim elde etti. Güçlü bir ordu, gizli polis ve ABD tarafından desteklenen Şah, laik muhaliflerini bertaraf etmeyi ve sofu din adamları sınıfını zayıflatmayı becerdi. Özerk grup ve sınıfların ortaya çıkışını engellemede tam anlamıyla başarılı oldu. Bu anlamda o esas "sultan"dı. Filipinler'de Marcos diğer uçta bulunuyordu. Şah'tan farklı olarak, bir hanedanı temsil etmemekteydi, fakat iki dönemi sona erdikten sonra uzun süre iktidardan elini çekmeyi reddetti. Marcos üst sınıfların ve muhalefetin özerkliğini azaltmak amacıyla zorlayıcı güçler kullandı. Kısa vadede başarılı olsa bile sonunda, kısmen, tüm siyasi örgütlenmeleri ve birlikleri lağvetmemesi dolayısıyla, stratejisi başarısızlıkla sonuçlandı. Seçkinlerin örgütlenmeleri ve işadamları birlikleri varlıklarını sürdürdü ve 1980'lerin siyasi çatışmalarında bazı roller oynadılar. 1984'te Marcos, Metro Manila'da yirmi bir sandalyeden on beşini muhaliflerin kazandığı bir seçim bile yaptırttı. Her ne kadar Marcos sıkıyönetim yıllarının çoğunda Yüksek Mahkeme'yi kontrol etmeyi başarmış olsa da toplumsal çatışmalar bir kez patlak verdiğinde mahkemeyi tamamıyla susturması mümkün olmadı. İşçi liderlerinin kaybolmaları konusunda Filipinler Yüksek Mahkemesi birkaç davada hükümeti sorumlu tuttu. Ayrıca Marcos orduda kendi kafadarlarını yaratmak zorunda kaldığından dolayı silahlı kuvvetler üzerindeki denetimi asla tam olamadı. Silahlı kuvvetler içerisinde, kapsayamadığı bölünmelere yol açtı. Son olarak Nikaragua'nın Somoza yöneticileri bu iki uç arasında yer almaktaydılar. Esasında Somozalar, İran'daki Pehlevi gibi devlet ve aile aracıymış gibi işleyen Ulusal Muhafız Birliği üzerinde tam egemenlik uygulayan bir hanedanlık kurmuşlardı. Bununla beraber, Şah'tan farklı olarak Somozalar, ılımlı muhalif örgütlenmelerin oluşum ve işleyişine izin verdiler. Yine

Şah'tan farklı olarak işadamları ve meslek gruplarının birlik oluşturmalarına rıza gösterdiler. Olağan koşullar altında bu örgütlenme ve birlikler büyük ölçüde etkisizleştirilmişlerdi. Fakat çatışma dönemlerinde hareketlenme sürecinde rol oynayabildiler.

İktidarı bir kez sağlama aldıklarında bu rejimler, ekonomiye olan müdahalelerini artırdılar ve ekonomik kalkınmaya ön ayak olmaya kalkıştılar. Bir sonraki bölüm bu konuyu inceleyecektir.

3. Devlet müdahalesi ve çelişkiler

Dışlayıcı yönetim ve daha fazla merkezileşme, artan kaynaklarla bir araya geldiğinde üç devletin ekonomiye kapsamlı müdahalelerde bulunmalarını ve kalkınmaya önayak olmalarını olanaklı kıldı. Devlet müdahalesi değişik düzeylerde her bir yönetimi kilit bir ekonomik aktöre ve sermaye bölüşüm veya birikiminin merkezine dönüştürdü. Bu yönetimler ülkelerindeki büyük bankaları, girişimleri ve gelir kaynaklarını kontrol ettiler. Kendi gelirleri, dış yardım ya da büyük miktarlarda borçlanma yoluyla banka sistemini denetleyerek sermaye bölüşümünü aktif bir biçimde etkilediler. Bu devletler ayrıca ekonomi üzerindeki kontrollerini de artırdılar ve böylece piyasayı pek çok yönden etkilediler. Her üç yönetim, özel sektördeki sermaye birikimini destekleyici kararlı kalkınma stratejileri de izledi. Müdahaleler çarpıcı sonuçlar verdikçe, özellikle de ilk aşamalarda büyümeyle sonuçlandıkça bu çabalar işe yaradı.

Etkileyici büyüme oranlarına karşın, her üç hükümet tarafından uygulanan kalkınma stratejileri çelişki ve çatışmaların zeminini hazırladı. Söz konusu devletler ayrıcalıklı grup ve sınıflardan her ne kadar yüksek düzeyde özerklik kazanmış da olsalar, devlet müdahalesi çoğunlukla genel çıkarlardan ziyade

özel toplumsal çıkarlara hizmet etti. Bu müdahaleler öncelikle, devlet yöneticilerini, onların ortaklarını ve genellikle kısa zaman içinde çok büyük varlıklar elde eden yandaşlarını zenginleştirdi. Dahası, ister ithal ikameci ister ihracata dayalı sanayileşme biçiminde olsun, devlet eliyle kalkınma stratejileri ekonominin küçük ve geleneksel sektörlerinin aleyhinde sonuçlar doğururken, modern, sermaye yoğun sektörlerin çıkarlarına hizmet etti. Bunun yanı sıra, devletin bölüşüm ve birikim politikaları, uygun koşulları ve kaynakları sağlayarak çoğunlukla büyük sermayedarları kolladı. Bu politikalar aynı zamanda, küçük ve orta ölçekli girişimleri piyasa sisteminin kaprislerine karşı korunmasız bırakarak dışladı. Sonuç olarak devlet müdahalesi ve devlet eliyle kalkınma stratejileri toplumsal eşitsizlikleri artırdı ve devlete olan toplumsal desteğin tabanını daralttı.

Her üç ülkede de uygulanan devlet eliyle kalkınma stratejileri, dünya ekonomisine daha fazla bağımlılığa neden oldu ve dünya ekonomisine olan entegrasyonu da artırdı. Böylesi bir entegrasyon bu ekonomilere önemli olanaklar sunarken, uzun vadede bağımlılık, bu ülkeleri olumsuz uluslararası ekonomik koşullara karşı kırılgan hale de getirdi. Zaman içinde her üç ülke de, denetimleri dışında olan olumsuz uluslararası koşullarla çeşitli düzeylerde karşı karşıya geldi.

Sonunda iç ekonomide yaşanan inişler ve çelişkilerle bir araya gelen dış ekonomik değişimler, toplumsal ve siyasi çatışmaların zeminini hazırladı. Her bir vakada artan devlet müdahalesi piyasa mekanizmasının altını oydu ve sermaye bölüşüm ile birikim süreçlerini siyasallaştırdı. Sonuç olarak artan eşitsizliklerin ve ekonomik gerileme/krizin sorumlusu olarak, piyasa güçleri yerine devletler görülmeye başladı. Böylelikle devlet müdahalesi krizler ve çatışmalar sırasında bu devletlerin saldırı ve isyana açık hale gelme olasılığını arttırdı. Toplumsal ve siyasi çatışmalar ise sonrasında ekonomik koşulları daha da kötüleştirdi ve rejimlerin yaşadığı güçlükleri daha da fazla arttırdı.

İran'da devlet müdahalesi ve ekonomik kalkınma

Karşılaştırmalı olarak ele alındığında, Pehlevi rejiminin sonlarında ülkenin biricik büyük bankacısı, sanayicisi, işvereni ve toprak sahibi haline gelmiş olan İran Devleti her üç vaka arasında en müdahaleci olanıydı. ABD'nin desteği de dahil olmak üzere artan devlet kaynakları, sanayi sermayesi ve özel sektördeki zayıflıklarla beraber İran ekonomisinde devlet müdahalesinin artması için uygun koşulların oluşturulmasına dönük zayıf toplumsal destekle bir araya geldi.

Devlet müdahalesinin genişlemesi için gerekli olan kritik kaynağı, tabii ki, yükselen petrol gelirleri sağladı. Devlete ait İran Ulusal Petrolleri, işleyişi grevler tarafından aksatılmadan önce, 1977'deki tepe noktasında ABD dışındaki ikinci, dünyada ise yedinci en büyük sınai kurumdu (*Fortune*, 13 Ağustos 1979). Bu, 1950'lerin başlarında, petrolün önemini devlet ve ülke ekonomisi açısından çarpıcı biçimde artıran petrolün ulusallaştırılmasıyla olanaklı kılınmıştı. Petrol gelirleri 1954'te 2.500 milyar riyal iken 1963'te yaklaşık on dört katlık bir artışla 37.177 milyar riyale fırladı. 1973'te gelirler 178.196 milyar riyale ulaşmıştı. Devletin toplam gelirleri içinde petrolün payı 1963'te yüzde 45 iken, 1971'de yüzde 56'ya tırmandı. 1977'de, 1970'ler boyunca devam eden inişe karşın petrolün payı yüzde 77'ye varmıştı. Petrolün GSYİH içindeki payı, 1963-1964'te yüzde 21.28 iken, 1972-1973'te yüzde 51.9'a sıçradı (BMI, 1978: 94-95). Daha sonraki gerilemelere rağmen 1977-1978 arasında ülkenin GSYİH'sinin yüzde 35'inden çok daha fazlasını petrol gelirleri oluşturmaktaydı.

Büyüyen bu petrol gelirleri devletin sermaye oluşumuna olan müdahalesinin yoğunlaşmasını olanaklı kıldı. Tablo 3'ün gösterdiği gibi sabit sermaye oluşumu içindeki kamu payı 1963 ile 1977 arasında yüzde 35'ten yüzde 55'e yükseldi.

Devlet, çeşitli sermaye yoğun sanayi sektörlerinde yatırım yaparak ülkedeki en büyük sanayici haline geldi. 1975'te yapılan tüm sanayi yatırımlarının yüzde altmışı devlet tarafından gerçekleştirilmişti (Halliday, 1979:149). 1976'da devlet bizzat

Tablo 3. İran'da sabit sermaye yapısı içinde kamunun payı, 1963-1977

Yıl	Oran (yüzde)
1963	35.38
1970	49.00
1977	55.10

Kaynak: İran Merkez Bankası, *Yıllık Rapor ve Bilanço*.

130 büyük fabrikaya ile atölyeye sahipti ve ayrıca yerli ve yabancı şirketlerle 55 adet ortaklığı vardı (SCI, 1981a: 30). Devletin mülkleri arasında tüm petrol rafinerilerinin yanı sıra tüm petrol fabrikaları ve dört petro-kimya fabrikası bulunmaktaydı. Ayrıca alet edevat fabrikalarına, çelik, alüminyum, bakır, çimento, tekstil, şeker fabrikaları, tütün ve sigaraya da yatırım yapmıştı ve İran Halı Şirketi'nin sahibiydi.

Bütün bunların ötesinde, devletin ekonomik faaliyetleri imalat sektörünün çok ötesine uzanmaktaydı. Tüm mali sermayenin yaklaşık yüzde 69'u devletin elindeydi (SCI, 1976b: 1, 8). Tüm demiryolu ve hava taşıma sistemlerine, ana deniz nakliyatına, Ulusal Arya Deniz Filosu'na ve tüm iletişim araç gereçlerine sahipti. Kamu hizmeti sunan pek çok kuruluş, tüm büyük barajlar ve çok sayıda sigorta şirketi ve tarımsal işletme de devlete aitti. Bunlardan başka, Tahran yakınındaki 15 milyar metre kareden fazla yer tutan alan dahil olmak üzere büyük kentlerin yakınlarında 33.8 milyar metre karelik toprağı bulunan devlet, kentsel alanlardaki en büyük toprak sahibiydi (*Ettelaat*, 11 May 1977). Devlete ait toprakların yaklaşık üçte biri toprak fiyatlarının en yüksek olduğu büyük şehirlerin içinde yer almaktaydı. Bir dizi temel tüketim malının ülke içindeki dağıtımını yaparak doğrudan ya da dolaylı biçimde dağıtım sektöründe de girişimde bulunmaktaydı. Toplamda devlet İran'daki en büyük sanayici, bankacı, toprak sahibi ve tüccar durumuna gelmişti.

Devlet destekli kalkınma, ekonomik büyüme konusunda etkileyici sonuçlar doğurdu ve ulusal geliri artırdı. 1960'lar boyunca yılda yüzde 8 artmış olan GSMH 1972-1973'te yüzde 14.2, 1973-1974'te yüzde 30.3 ve 1974-1975'te yüzde 42 ora-

nında yükseldi. Kişi başına düşen GSMH 1972'de 450 dolar-ken, 1978'de 2400 doları aştı (Halliday, 1979: 138). Petrol dışındaki GSYİH de 1973'ten 1977'ye dek, çarpıcı bir düzeyde, yıllık yüzde 15 artış gösterdi (Amugezar, 1991: 58). 1965-1975 on yılındaki sınai büyüme yıllık yüzde 15.2 olarak gerçekleşti, ki bu söz konusu sektörün kalkınmakta olan diğer ülkelerde sergilediği ortalama büyüme oranının neredeyse iki katıydı. 1968'de ülkede 20.222 otomobil ve cip, 1.879 kamyon ve minibüs, 141.000 buzdolabı üretildi. 1976'ya gelindiğinde üretim 102,000 otomobil ve cipe, 55.322 kamyon ve minibüse, 513,000 buzdolabına yükselmişti. Üretim sanayilerinin çoğunluğu benzer yüksek büyüme oranlarını hayata geçirdiler (BMI, 1971: 147; BMI, 1976: 140-141). Bir ara, İran'ın Ortadoğu'daki en büyük bölgesel sınai güç olacağı düşünülüyordu.

İran hükümeti, özel sektörü geliştirmek amacıyla ithal ikameci sanayileşmeyi teşvik etti ve İran'ın ekonomik kalkınmasında önemli bir yere sahip olan düzenleyici politikalar izledi. İthal ikameci sanayileşme stratejisi, ruhsatları belirli girişimcilerle sınırlı tutmayı ve onları yüksek gümrük vergileriyle korumayı amaçlamaktaydı. Stratejinin sonucu tekellerin yükselişini ve daha fazla eşitsizliği teşvik etmek oldu (Mohtadi, 1987: 54). Pek çok tüketim maddesinin gümrük vergisi yüzde 200 ila 300 düzeyine ulaştı. Devletin mali politikaları da modern sınai sektöre girmiş ufak bir sermayedarlar sınıfına ucuz kredi bahşetti. Yalnızca söz konusu kredi sübvansiyonları, bu tür girişimlere 1975/1976'da 730 milyon dolar ve 1977/1978'de 1.27 milyar dolar aktardı. Sonuncusunun, üretim sektöründeki toplam özel kârların aşağı yukarı üçte ikisini oluşturduğu tahmin edilmektedir (Salehi-Isfahani, 1989: 367). 1971 ile 1975 arasında özel sektöre verilen borçlar yüzde 289 oranında artmıştır (Bashiriyeh, 1984: 87). Ortaya çıkan sonuçlar çarpıcıydı. Büyük kentlerde kayıtlı olan şirketlerin sayısı 1972'den 1973'e, yüzde 46'lık bir artışla 1.517'den 2.208'e yükseldi. Bunların sermayeleri, 14.2 milyar riyalden 52.8 milyar riyale çıktı, yani üç kattan fazla büyüdü. 1962 ile 1978 arasında özel sektör yatırımları yüzde 250'lik çarpıcı bir artış gösterdi. Hük-

kümet ayrıca büyük modern işletmelere vergi ertelemeleri sağladı ve incelenmekte olan dönemin çoğunluğunda ücretleri düşük tuttu.

Nikaragua'da devlet müdahalesi ve ekonomik kalkınma

İran'da olduğu gibi Nikaragua'da da bir araya gelen ve artan ekonomik kaynaklar, özel sektörün zayıflığı ve ABD'den elde edilen ekonomik, siyasi destek, devlet müdahalesi için uygun koşulları yarattı. Nikaragua girişimci sınıfındaki zayıflık özellikle 1950'lerin başlarında, devlet müdahalesine gereksinim gösterecek biçimde belirginlik kazanmıştı. O dönemde bir Dünya Bankası araştırması şöyle sona ermekteydi:

Bu zamana dek yerli özel girişim, pek az istisna dışında, ülkenin üretim kapasitesini geliştirmek üzere görece pek az şey yapmıştır. Bu, ulusal gelirden keskin bir yükselişin yaşandığı son üç buçuk yıl içinde dahi böyle olmaya devam etmiştir. (...) Diğer taraftan, özel girişim, çoğunlukla yaratıcılıktan yoksun ve aşırı derecede ihtiyatlı davranmıştır (Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası 1953: 100).

Nikaragua hükümeti ekonomik kalkınmaya ön ayak olmak üzere ekonomiye aktif müdahalede bulunmaya İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başladı. Devlet karayolları, yollar ve demiryolu sistemleri inşa ederek;¹ elektriği yaygınlaştırarak; ve en önemlisi, ekonomik kalkınma için sermaye tahsis ederek ülkedeki altyapıyı geliştirdi. 1960'larda Ulusal Ekonomik Konsey, Nikaragua'nın dünya piyasalarındaki dalgalanmalar karşısındaki kırılganlığını azaltmak amacıyla planlar oluşturdu. Planlama Bürosu tarımsal çeşitliliği teşvik etti ve Orta Amerika Ortak Pazar sistemi içinde sanayinin geliştirilmesine önayak oldu. Devlet ayrıca ekonomik kalkınmayı hızlandırmak amacıyla bir dizi özerk girişim için kaynak yarattı ve on-

1 Yolların inşa edilmesi, 1950'lerin başlangıcında Pasifik Bölgesi'nde bile eksik olan, ülkenin fiziksel bütünleşmesini tamamladı.

ların halihazırdaki kaynaklarını artırdı. Bu varlıklar Nikaragua Merkez Bankası'nı, Nikaragua Ulusal Bankası'nı, Nikaragua İpotek Bankası'nı, Halk Kredi Bankası'nı Ulusal Kalkınma Enstitüsü'nü (INFONAC), Ulusal Yardım ve Toplumsal Öngörü Meclisi'ni (JNAPS), Rivas Sulama Şirketi'ni, Nikaragua Tarım Enstitüsü'nü (IAN), Ulusal Işıklandırma ve Elektrik Şirketi'ni (ENALUF), Ulusal Elektrik Enerjisi Enstitüsü'nü ve Corinto Liman Yönetimi'ni kapsamaktaydı.

Nicaragua hükümetinin kendisi sanayi sektöründe başlıca aktörlerden biri değildiyse bile ülkenin en büyük bankacısı olarak mali alana hâkimdi ve sermaye bölüşümünde en önemli role sahipti. 1960'lar ve 1970'ler boyunca hükümet ABD'den ve çok-taraflı kurumlardan hibe ve düşük faizli borçlar biçiminde önemli miktarda yardım elde etti. Tablo 4'ün de gösterdiği gibi 1969 ile 1978 arasında Latin Amerika'da kişi başına en çok yardım alan ülke Nikaragua oldu. Managua depreminin sonra otuz beş ülkeden akın eden çok büyük miktarda yardımın ve yabancı bankalardan borçlanılan ciddi miktarda sermayenin gelişinin ardından ve bunların hepsi doğrudan Ulusal Acil Durum Komitesi tarafından idare edilince, toplum üzerinde ve ekonomide devlet etkisi çarpıcı bir şekilde arttı. Hükümet aynı zamanda yerli kaynaklardan ağır borçlanmaya da başvurdu. Kaynaklardaki bu ani yükselme, yalnızca, hükümetin sermaye bölüşümündeki birinci dereceden rolünü daha da belirginleştirdi. Sonuç olarak Nikaragua'nın dış kamu borcu 1970'te GSMH'nin yüzde 20.6'sına denk düşecek biçimde

Tablo 4. Nikaragua ve diğer ülkelerde kişi başına resmî kalkınma yardımı, 1969-1978.

<i>Ülke</i>	<i>Kişi başına ortalama (dolar bazında)</i>
Nicaragua	14.35
Kosta Rika	11.39
Honduras	10.77
El Salvador	6.23
Guatemala	5.66
Latin Amerika	4.36
Afrika, Asya, Latin Amerika	5.60

Kaynak: *BM İstatistiksel Yıllığı*.

155 milyon dolarken, 1978'de GSMH'nin yüzde 45.8'ine ulaşarak 964 milyon doları bulmuştur. Aynı zamanda hükümetin iç borcu 1971'de 17.5 milyon kordobayken, 1978'te 772.5 milyon kordobalık tepe noktasına ulaşmıştır (IMF, 1982: 510). GSMH'nin kamu borçları tarafından söğrulma oranı açısından 1978 yılında Nikaragua'yı yalnızca Panama ve Peru geçmiştir (Dünya Bankası, 1980: 138).

Geniş kaynaklar, devletin, toplam sabit sermaye oluşumu içindeki sermaye harcaması payını artırmasını da olanaklı kıldı. Tablo 5'te görüldüğü gibi merkezî hükümetin sabit sermaye harcaması 1970'te yüzde 20.48 iken, 1977'de yüzde 33'e yükselmiştir. Toplam hükümet sabit yatırımı 1970'te yüzde 25.23 iken, 1977'de yüzde 50.2'ye ve 1978'de yüzde 54.9'a ulaşmıştır.

Tablo 5. Nikaragua'da sermaye harcamaları içinde hükümetin payı, 1970-1978

	1970	1977	1978
Merkezî hükümet	20.48	33.00	29.17
Tüm hükümet düzeyleri	25.23	50.20	54.90

Kaynaklar: IMF, *BM İstatistiksel Yıllığı*, *BM Latin Amerika Ekonomik İncelemesi*.

Tarım sektöründe çeşitliliği ve kalkınmayı sağlamada devlet merkezî öneme sahip oldu. Nikaragua ekonomisi geçmişten beri neredeyse sadece kahve ve muza dayandırılmıştı. 1950'lerde devlet uygun altyapıyı kurarak ve elverişli döviz kurları, gümrük vergileri ve fiyatlandırma politikaları uygulayarak ve tüm bu politikalar sayesinde emek tasarrufu sağlayan makine aksamına yatırımı teşvik ederek pamuk üretimini özendirdi. Nikaragua 1950'de çok büyük olasılıkla 500'den az traktöre sahipken, beş yıl sonra ülkede 2.500 adet traktör bulunmaktaydı (Biderman, 1983: 16).

Devlet sübvansiyonlarıyla depolama, işleme ve pazarlama tesisleri kurulduğu gibi sulama ve araştırma projeleri de başlatıldı. Daha önemlisi, devletin bu projeler için Ulusal Banka ve INFONAC aracılığıyla destek kredisi sağlama politikasıydı. Ucuz krediler ve teknik yardım, üretimi desteklemek amacıyla tütün, büyükbaş hayvan, karides, muz ve sulamalı pirinç en-

düstrilerine gitti, ki bunların pek çoğu Somoza ailesinin kayda değer miktarlarda ticari kazanç elde ettiği endüstrilerdi.²

Birkaç mal özel ilgi gördü ve süratle yayıldı. Yukarıda belirtildiği gibi bir örnek pamuktu. 1950'lerin ortaları itibariyle pamuk yetiştiricileri tüm banka kredilerinin üçte ikisini alıyorlardı (Bidermen, 1983: 14; Spalding, 19994: 36). 1960'larda Ulusal Banka pamuk için gerekli finansmanın yüzde 85'ini sağladı; bu, Orta Amerika'daki herhangi bir yerde pamuğa verilen en yüksek devlet desteğinin ifadesiydi (Williams, 1986: 26). Ulusal Banka ayrıca pamuk ürünlerine dayanan kredileri de artırdı ve bu da çağdaş üretimi daha fazla teşvik etti (Brooks, 1967: 194). 1960'larda ihraç için yetiştirilen büyükbaş hayvandaki artışa gösterilen benzer özen tarım ihraç mallarının daha da büyük bir çeşitlilik göstermesine yol açtı. Sığır yetiştirmeye ayrılan toprağın miktarı 1960 ile 1975 arasında iki katına çıktı ve toplam ihracat içinde sığır etinin payı 1960 ile 1970 arasında üç katına çıktı. Bu devlet politikası Nikaragua'nın, ABD'ye sığır eti ihraç eden dördüncü büyük ülke haline geldiği 1973'e dek başarılı oldu (*La Prensa*, 22 Aralık 1973).

Sınai gelişme ithal-ikameci bir politikayla desteklendi. İlerleme için Birlik'in yanı sıra ABD ekonomik yardımı iki kattan fazla arttı ve askerî yardım yedi kat yükseldi. 1960'ların başlarında bu kaynaklar devletin sanayileşmeye dönük kritik adımlar atmasını olanaklı hale getirdi. Altyapı inşasının yanı sıra devlet, elverişli döviz kurlarını, vergi ertelemelerini ve destek kredilerini yaygınlaştırdı. Devlet sınırlı sayıda ruhsat vermek suretiyle ticari rekabeti ortadan kaldırdı ve böylece girişimcilere güvenli pazarlar sağlamış oldu. Aynı ölçüde önemli olan bir diğer şey, sermaye birikimini artırmak adına ücretleri düşük tutan ve grevleri engelleyen devlet baskısıydı.

Bu ekonomik politikalar, Nikaragua'nın iktisadi tarihinin en dinamik dönemi olarak nitelenebilecek olan İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen on yıllarda, hızlı bir ekonomik büyüme yarattı.

2 Aynı ölçüde öneme sahip bir diğer nokta şu ki, bu dönem boyunca devlet kır işçilerinin çoğunluğunun sendikal örgütlenmesine izin vermemiştir; sonuç olarak ücretler düşük tutulmuş ve sermaye birikimi ise hızlı olmuştur.

1950'lerin sonlarında ekonomi keskin döngüsel daralmalar yaşasa da GSYİH 1950'lerde ortalama, reel olarak yüzde 5.2, 1960'larda ise yüzde 7 (Heriot, 1982: 115) ve 1970 ile 1978 arasında yüzde 5.6 oranında büyüdü (Spalding, 1994: 39; Weeks, 1985: 50). Nikaragua'da kişi başına gelir 1951'de 155 dolarken 1971'de 424 dolara, 1977'de ise 830 dolara yükseldi.³ 1950 ile 1977 arasında Nikaragua'nın tarım sektörü, Latin Amerika'da yalnızca Venezuela tarafından aşılacak bir oranla, yıllık ortalama yüzde 4.7 oranında büyüdü. Tarım emeğinin verimliliği aynı dönem boyunca Latin Amerika'daki en yüksek oranda, yılda yüzde 4.6 oranında arttı (Baumeister, 1985: 15-16; Paige, 1985: 92). Nikaragua'nın pamuk üretimi, sulanmayan araziler için dünyadaki en yüksek mahsulü elde etti (Brooks, 1967: 208). Pamuk ekili alanlar 1950'den 1970'e dek beş kat arttı ve pamuk üretimi 1950'de 3.300 ton düzeyindeyken 1965'te 125.000 ton düzeyine ulaştı. 1967'ye gelindiğinde Nikaragua, Orta Amerika'daki en büyük, dünyada ise toplam pamuk ihracatının yüzde 2.4'ünü sağlayarak on birinci büyük pamuk üreticisi durumundaydı (Paige, 1985: 92). Büyükbaş hayvan endüstrisi de, 1973 itibarıyla Nikaragua'nın, Orta Amerika'nın toplam sığır eti ihracatının üçte birini karşılayacağı düzeyde büyüdü (Williams, 1986: 166).

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki aynı dönem içinde ABD'den ve Orta Amerika Ortak Pazarı'ndan gelen daha fazla yardım sayesinde, devlet politikaları sanayi sektöründe de büyümeye yarattı. Sınai üretim 1950 ile 1970 arasında GSYİH'nin yüzde 15.7'sinden yüzde 29'una ulaştı. Bu büyümenin zemini, GSYİH içindeki payını, 1950'de yüzde 11.1 iken 1977'de yüzde 23.7'ye yükselten imalatçılık oluşturmaktaydı. 1960'tan 1970'e dek imalatçılık yılda yüzde 11.1 oranında büyüdü ve bu, Latin Amerika'da Brezilya'nın ardından en yüksek ikinci orandı (Heriot, 1982: 132). 1979'a gelindiğinde imalatçılığın GSYİH içindeki katma değer payı, büyük farkla Orta Amerika'nın en yüksek oranı olan yüzde 25.4'tü (Weeks, 1985: 135).

3 1951 rakamı Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (1953), s. 75'ten, 1977 rakamı ise Dünya Bankası (1979), s. 126'dan alınmıştır.

Filipinler'de piyasa ekonomisine devlet müdahalesi

Iran ve Nikaragua'dan farklı olarak, 1946'daki bağımsızlık sonrasında Filipin devleti hiperaktif değil, düzenleyiciydi. Serbest piyasa ekonomisi Filipinler'e yirminci yüzyılın ilk yarısındaki Amerikan sömürgeciliğinden miras kalmıştı. Başlıca istisnalar 1935'ten başlayarak hükümet tarafından çelik, çimento, tekstil ve elektrik enerjisi üretimi ve demiryollarının işletilmesi için oluşturulan birkaç kamu işletmesiydi. 1954'te hükümet, politikasını değiştirdi ve bu işletmeleri özel sektöre satmaya başladı (Golay 1961: 242-243). Sonuç, demiryolları, hidroelektrik enerjisi üretimi, su dağıtımı ve ticari bankacılık alanlarında devam eden devlet paylarına karşın, 1972 itibariyle Filipin ekonomisinin özel sektörün eline geçmesi oldu (Power ve diğerleri, 1971: 70-71). Dünya Bankası'nın bir çalışmasında belirtildiği gibi, "1970'lerin başlarına dek Filipinler'in ekonomisi özel sektörün denetim ve egemenliği altındaydı. Kamu sektörü küçüktü ve ekonomik kalkınmada görece olarak az rol oynamaktaydı. Uluslararası standartlar açısından Filipinler, düşük düzeyli hükümet gelir ve harcamalarına sahipti" (Cheetham ve Hawkins, 1976: 387).

Filipinler'deki sermaye oluşumuna yönelik devlet müdahalesinin genel olarak düşük düzeyde kalması, sermaye bölüşümü ve birikiminin ağır sorumluluğunu özel sektöre ve piyasa güçlerine kaydırdı. Hükümet kaynakları sermayenin yalnızca yüzde 5'ini temsil ederken, imalata yapılan yatırımın en büyük kısmını özel sektör tasarrufları finanse etmekteydi (Sicat, 1972: 24). Düşük düzeyli devlet müdahalesiyle tutarlı olarak, 1965'ten 1969'a kadarki dönem boyunca, devletin sermaye harcamalarının sabit sermaye oluşumu içindeki payı yüzde 18'in pek az üzerinde seyretti ve bu, kalkınmakta olan ülkeler arasındaki en düşük oranlardan bir tanesiydi.

Devlet, özellikle de ekonomik daralma dönemlerinde ya da ekonominin belirli alanlarını geliştirmeye kalkıştığında ekonomiye, düzenleme yoluyla müdahalede bulunmaktaydı. Bu müdahaleler çoğunlukla vergi muafiyetleri, ithalat ve döviz

denetimleri ile gümrük vergisi biçimini almaktaydı. Tarımsal ihraç malları fiyatlarındaki düşüşün ve tüketim malları ithalatındaki artışın ödemeler dengesinde her zamankinden daha büyük bir açık yarattığı 1940'ların sonlarındaki ekonomik güçlük ve darboğaz döneminde, devlet müdahalesi genişledi. 1949 ithalat denetimleri, 1950'de ise döviz kontrolleri uygulamaya kondu (Valdepenas ve Bautista, 1977: 169). 1953'te hükümet yeni sanayileri teşvik etmek amacıyla, 1962'ye dek yürürlükte kalan bir diğer vergi muafiyeti yasasını geçirdi (Baldwin, 1975: 42) ve yerli üreticileri korumak amacıyla yüksek bir gümrük tarifesi başlatıldı. Bu politikalar hep birlikte, on yıldan fazla yürürlükte kalan bir ithal ikameci sanayileşme programını oluşturdular. Sonunda düşük ekonomik kalkınma hızı, kilit önemdeki yerli sanayilere özel vergi ayrıcalıkları tanıyan Yatırım Teşvik Yasası'nın 1967'de geçirilmesine yol açtı.

1972'de sıkıyönetimin ilan edilmesi devlet kaynaklarını çoğalttı ve devletin ekonomiye olan müdahalesini artı. Hükümet, uluslararası kurumlardan ve ABD hükümetinden büyük ölçeklerde sermaye borçlanmak ya da elde etmek suretiyle ekonomik varlıklarını canlandırdıkça, devlet müdahalesi de artış gösterdi. Bu kaynaklar devletin görece olarak daha önemli bir ekonomik aktör haline gelmesini olanaklı kıldı. Bölüm 2'de belirtildiği gibi 1973 mali yılında Filipinler, ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı'ndan (AID) 85.7 milyon dolar aldı ve bu rakam, 1972'de alınan 30.5 milyon doların yanında çarpıcı bir artışı ifade etmekteydi. Sıkıyönetimin öncesindeki dört yıl boyunca alınmış olan ve toplamda 56.2 milyon dolar tutan bu türden borç ve hibelere karşılık sonraki dört yıl boyunca alınan toplam tutar 240 milyon dolara fırladı. Marcos ayrıca, İhracat/İthalat Bankası'ndan, deniz ötesi özel yatırım şirketlerinden ve Tüketici Kredi Şirketi'nden 1969-1972 döneminde 509.3 milyon dolar tutan ve 1973-1975'te 1.097.1 milyon dolara ulaşan ayrıcalıklı borçlar da elde etti (Wurfel, 1988: 191). İkinci Dünya Savaşı ertesindeki bağımsızlığından 1973'e dek, Filipinler Dünya Bankası ve onun muadili durumundaki Uluslararası Kalkınma Birliği'nden 301 milyon dolar borç aldı.

1974'ten 1978'e gelindiğinde borç miktarı 1.34 milyar dolara fırlamıştı (a.g.e.: 194).

Devlet aynı zamanda Filipinler'deki ve yurtdışındaki özel bankalardan ve kurumlardan da ciddi miktarlarda borçlandı. Daha fazla borçlanma, kamu dış borçlarını 1970'teki 1.1 milyar düzeyinden 1986'da yaklaşık 21.8 milyar dolar düzeyine şişirdi (Boyce, 1993: 262). Sonuç olarak devlet ve ekonomi, dünya piyasasına ve yurtdışındaki kurumlara her zamankinden daha fazla bağımlı hale geldi.

Kaynakları artan devlet, tablo 6'da da gösterildiği gibi ekonomiye ve sermaye oluşumuna olan müdahalesini ikiye katladı ve piyasa mekanizmasının işleyişini daha da fazla kısıtladı. Devlet düzenlemesi, mülkiyeti, yatırımı, finansmanı ve kamulaştırması önceden görülmemiş boyutlara ulaştı. Devlet Filipin Havayolları'nın mülkiyetini devraldı ve pek çok çelik fabrikasına el koyarak Ulusal Çelik Şirketi'ni yarattı. Pek çok çokuluslu petrol şirketi, hisselerinin tamamını ya da bir kısmını devlete ait Filipin Ulusal Petrol Şirketi'ne sattı.

Devlet müdahalesinin önünü açan bir diğer etken ekonomik başarısızlıktı. Mali kurumlar -özellikle Filipinler Ulusal Bankası ve Filipinler Kalkınma Bankası- dünya piyasasından ve yükselen faiz oranlarından olumsuz şekilde etkilenmiş olan şirketlere büyük miktarlarda para akıttı. Böylece devlet yöneticileri özel şirketlerde daha fazla göze çarpmaya başladılar (Hawes, 1987: 138). Devletin büyük yatırımlarda bulunduğu eş dost şirketlerinin çöküşüyle birlikte başka bir model gelişti. Bu tür durumlarda batık şirketleri devralmak dışında pek az seçenek bulunmaktaydı. Marcos'un kovulmasından önce devlet, inşaat şirketleri, gemi taşımacılığı şirketleri ve çelik fabri-

Tablo 6. Filipinler'de sabit sermaye oluşumu içinde kamunun payı

Yıllar	Yüzde
1969-1971	19.20
1978-1980	28.60
1983-1985	21.26

Kaynak: Dünya Bankası (1991).

kalarının yanı sıra sayısız bankanın, finans şirketinin, otelin, madenin ve kâğıt, tekstil ve şeker üretimi yapan pek çok fabrikanın sahibi durumundaydı (a.g.e.: 138). 1983'te, çoğu sıkıyönetimden sonra kurulmuş 208 devlet şirketi mevcuttu (Villegas, 1983: 120). Köylülerin toprak ödeme yükümlülüklerini yerine getirmeleri konusunda yaşanan aksaklıklar dolayısıyla hükümet ülkedeki en büyük toprak sahibi haline geldi (Bello vd., 1982: 74). Hükümete bağlı Ulusal İlaçe Yönetimi aile şirketlerinin yerini alarak toptan ve perakende buğday ticaretini ele geçirdi.⁴

Devlet müdahalesi belirli olumlu sonuçlar doğurdu. Hükümet, altyapı programlarına olan harcamaları artırarak ve kredi sübvansiyonları sağlayarak çarpıcı büyüme oranları yakaladı. 1972'de başlatılan toprak reformu, önceki demokratik yönetimin yirmi beş yılı boyunca dağıtılardan çok daha fazla, 111.000'den fazla kiracıya toprak dağıttı. "Masagna-99" programı olarak bilinen reformlar, belirli sınırlamalarla birlikte, tüm kiracıların üzerlerinde çalıştıkları pirinç ve mısır ekili toprakların sahibi olduklarını ilan etmekteydi. Reformlar kiracıların sadece yüzde 11'ini etkilese de pirinç üretiminde muazzam sonuçlar yarattı. Hükümet ayrıca, pirinç üretimini desteklemek amacıyla yeni, yüksek verimli türler de sundu ve bu da yetmiş beş senedir ilk kez temel gıda ürünlerinde ülkenin kendi kendine yeterliliğini sağladı (Steinberg, 1990: 128).

İmalat sektöründe ise, hükümetin ekonomi politikaları ihracat yapan yerli imalatı geliştirdi. 1971 ile 1980 arasında elektrikli ve elektronik donanım ve parçalarının ihracatı 280.000 dolardan 671 milyon dolara fırladı. Konfeksiyon ihracatı 36 milyon dolardan 500 milyon dolara çıkarken, el sanatları ürünlerinin ihracatının tutarı 9 milyon dolardan 154 milyon dolara katlandı. Gıda ürünleri ve meşrubat, kimyasal mamuller, mobilya, ayakkabı, oyuncak ve spor malzemelerinin ihracatı hep arttı (Hawes, 1987: 141). Bu alanlardaki ihracat artışı büyük

4 Bazı analizcilere göre buğday sübvansiyonları edilebilecek ve böylece de daha ucuza getirilebilecekken gerçekte daha da pahalılaştı, çünkü aradaki fiyat farkı vergilerle kapatılıyordu (Villegas, 1986b: 168).

ölçüde, 1970'ler boyunca imalat sektörüne yapılan önemli miktardaki yeni devlet yatırımı sayesindeydi. Ülkenin kişi başına GSMH'si 1972'de (sabit pezo değeriyle) 9.558 iken, yaklaşık yüzde 38 artarak 1981'de 13.146'ya yükseldi (Boyce, 1993: 15). İran ve Nikaragua'dakinden az olsa da Filipinler'deki devlet müdahalesi gerçekten de çarpıcı sonuçlar yarattı.

Devletin ekonomik müdahalesinin sonuçları: İran'da artan eşitsizlikler

Çarpıcı büyüme ve kalkınmaya karşın, İran'da devletin kalkınma stratejisi 1970'lerin sonlarında yükselen çatışmalara zemin hazırlayan bir dizi çelişkiye de yol açtı. Giderek artan ekonomik eşitsizliklerin ortaya çıkmasında özellikle de devlet politikaları merkezî bir rol oynadı.

1976'da imalat sektörünün yüzde 98'ini oluşturan ve kentli işgücünün üçte ikisini istihdam eden küçük, geleneksel imalathaneler; modern sektöre uzatılan kredi, sübvansiyon ve faizsiz borçlardan faydalanmadılar. 1973'te geleneksel el işçiliği, sınai kalkınmaya ayrılan devlet ödemelerinin yalnızca yüzde 0.2'sini aldı. 1976 itibarıyla bu oran yüzde 5.2'ye yükselmişti fakat sektörün büyüklüğü düşünüldüğünde bu oran hâlâ çok düşüktü (BMI, 1976: 144). Ülkenin imalatçı çalışan işgücünün neredeyse yarısını istihdam eden kilimcilik ve ayakkabı imalatçılığı gibi geleneksel sanayiler korunmamakta ve her ikisi de makine yapımı ithal mallarla rekabet etmek zorunda bırakılmaktaydı.

Devlet, bir yandan sermaye birikimini artırırken diğer yandan da işçi hareketini hareketsiz kılacak politikalar izledi. 1953 darbesinin ardından hükümet bağımsız işçi sendikalarını baskı altına aldı. Daha sonra, 1959'da, tüm işçi sendikalarının Çalışma Bakanlığı tarafından onaylanmasını şart kosan bir yasa hükümet tarafından geçirildi. Sendika liderlerinin seçimi sırasında SAVAK, ya kendi ajanlarını ya da kontrol altında tutulabilir çalışanları seçtirerek sendikaların hükümetin denetimi altında kalmasını sağladı. Ayrıca, sendikalar tekil fabrikalarla

sınırlandırıldılar, sanayi çapında rgtlenmeye izin verilmedi. Sonuç, işgücünün parçalanması oldu. Daha da önemlisi, hkmet grevleri yasakladı. Böylece devlet işçilerin kolektif eylemde bulunma ve iverenlerle pazarlık yapma kapasitesini kısıtlayarak, bu kesimin gelirlerini etkiledi.

Kırsal göçmen kesime de pek az destek sağlanmıştı (Garthwaite, 1983: 141). Bu yetersizlik, eşitiz sermaye bölüşüm politikalarıyla bir araya gelince, Sistan, Kirman ve Kürdistan gibi bölgelerde bölgesel eşitizliklerin ve diğer olumsuz etkilerin ortaya çıkmasına neden oldu (Amirahmadi, 1990: 203-205; Jabbari ve Olson, 1981: 179).

Devletin vergilendirme politikaları mevcut eşitizlikleri daha da pekiştirdi. Nüfusun en yoksul yüzde 10'u, gelirlerinin yüzde 11'ini vergi olarak derken, en zengin yüzde 10, sadece yüzde 8 vergi demekteydi (Kayhan, 23 Ekim 1978). Varlıklıların önemli bir kısmı vergi ödeme zahmetine bile katlanmıyordu.

Kalkınma stratejileri de kır-kent gelir eşitizliklerini artırdı. Hızlı sanayileşmeyle ilgilenen devlet, tarım sektörünü büyük ölçüde ihmal etti. Belirgin bir uluslararası basıncın varlığına karşın, hkmetin bir toprak reformu programı başlatması on yıldan fazla zaman aldı (Najmabadi, 1987: 86). O zaman bile toprak reformu, tüm köylü ailelerin yarısını toprak edinmenin dışında bıraktı. Çünkü toprak sahipleriyle resmî yarıcılık anlaşmaları bulunmamaktaydı. Toprak edinebilen köylüler içinde yüzde 72'den fazlası altı hektardan az toprak elde edebildi; tümü içinde, köylülüğün yaklaşık dörtte üçü, geçimlik için gerekli olan yedi hektardan daha az toprağa sahipti (Hooglund, 1982: 90). Böylece, Nikaragua ve Filipinler'de olduğu gibi İran tarım reformu da, tarım nüfusunu yaralayan en temel sorun olan toprak kiracılığı meselesini czmemekte başarısız oldu.

Toprak reformunun ardından devlet tarım sektörünü ihmal etmeye devam etti. Ortaya çıkan sonuç, 1977-1978'de tarım sektörü işgücünün yüzde 50'sinden fazlasını istihdam ediyor olsa da tarımsal rnlerin GSMH içindeki payının sadece yüzde 9.4'te kalması oldu (BMI 1978: 95). Bu dengesizlik kısmen

hükümetin tarımsal sektörün teknik gereksinimlerini görmezden gelen sermaye-bölüşüm stratejisinden kaynaklanmaktaydı. Toprak sahiplerinin, malvarlığı ortalama 100 hektar ya da üzerinde olan yalnızca küçük bir azınlığı ücretli işçi, makine ve gübre gibi üretim girdileri kullanarak kapitalist tarım yapmaktaydı. 1975'te tüm tarım sektöründe yaklaşık 41.000 traktör ve 2.633 biçerdöver bulunmaktaydı ve bunlar ise eşitsiz bir şekilde dağılmıştı: Traktörlerin dörtte biri ile biçerdöverlerin yaklaşık yüzde 28'i, iki vilayette, Mazanderan ve Horasan'da toplanmıştı.

Yüzde 3'lük nüfus artışı, giderek artan kentleşme ve gelirlerin yükselmesi, hep birlikte, gıdaya olan ihtiyacın artması demekti. Yetersiz kaynaklar devleti gıda maddesi ithal ve ikame etmek zorunda bıraktı, ki bu da tarımsal büyümeyi daha da geriletmektedir. 1972'de gıda ve canlı hayvan ithalatı 206 milyon dolar tuttu. 1977 itibariyle ithalat, yüzde 621'den fazla artarak 1.485 milyon doları bulmuştu (BMI, 1977: 154). Bu koşullar, ülkenin çeşitli yerlerindeki üreticileri, ekilebilir arazilerini terke zorladı ve bu da köyden kente göçün artmasına neden oldu. Örneğin ülkenin en iyi pirincinin yetiştiği Dezful'da daha önceleri ekime ayrılan toprak 130.000 hektardı ve Kuzistan vilayetinin tüm nüfusunu beslemekteydi. 1978 itibariyle Dezful'da pirinç üretimine ayrılan alan 6.000 hektara inmişti. Bunun sonucunda ortaya çıkan, binlerce çiftçi ve köylünün başka işler aramak amacıyla kentlere göçü barınma, istihdam ve altyapı hizmetleri gibi kent sorunlarını şiddetlendirdi. Kent kaynakları üzerindeki basıncın yoğunlaşması toplumsal eşitsizlikleri daha da yaygınlaştırdı (Kayhan, 10 Ocak 1978).

Özellikle de barınacak yer yetersizliği vahim durumdaydı. Şah'ın kendi partisinin resmî gazetelerinden birine göre Tahran'ın bazı bölgelerinde kiralar yaklaşık yüzde 1000 oranında fırladı (Rastakhiz, 16 Eylül 1977). 1970'lerin ortalarında kiralar, kentli çalışanların, gelirlerinin yarısından fazlasını kiraya vermek zorunda kaldıkları bir noktaya gelmişti (Ettelaat, 14 Nisan, 1 Haziran 1977; ve Kayhan, 15 Şubat 1977). Bunun sonucunda kent sahalarının eteklerinde gecekondu ortaya

çıktı. Tahran'da, kentin kıyılarında binlerce aileyi barındıran en az yirmi dört büyük gecekondu semti mahallesi oluşmuştu (Ettelaat, 6 Ağustos 1997). Tahran için yapılan tahminler 500.000 ile bir milyonun üzeri arasında değişmekteydi (Kazemi, 1980: 3). Gecekondu sakinlerinin çoğunluğu, kırdan yeni göçenlerin, seyyar satıcıların, esnafın ve hatta beyaz yakalı işçilerin yanı sıra niteliksiz işçilerdi (Parsa, 1989: 78).

Olumsuz ekonomik koşullar, ülkedeki gelir dağılımını kaçınılmaz olarak etkiledi. Gelir dağılımını inceleyen bir çalışmada Uluslararası Çalışma Örgütü, gelir eşitsizliğini ölçen Gini katsayısının 1969-1970 arasında İran'da, Ortadoğu'daki, Güneydoğu Asya'daki ya da Batı Avrupa'daki ülkelerden yüksek, veri elde edilebilen Latin Amerika ülkeleri kadar ya da onlardan daha yüksek olduğunu belirtmekteydi. Bir başka çalışma, tüketim harcamalarının dağılımındaki Gini katsayısının 1972-1979 arasında arttığını söylemekteydi (Amirahmadi 1990: 199). 1959 ile 1974 arasında, kentli hanelerin en yüksek yüzde 20'sini hane harcamaları içindeki payı yüzde 52'den 56'ya çıkarken, en alttaki yüzde 40'ın payı yüzde 14'ten 11'e geriledi (Walton, 1980: 283). En alt yüzde 10 içinde yer alan hanelerin harcamalar içindeki payı 1959-1960'ta yüzde 1.77 iken, 1971-1972'de yüzde 1.37'ye düştü. Buna karşılık en tepedeki yüzde 10 içinde yer alan hanelerin harcamalar içindeki payı 1959-1960'ta yüzde 35.4 iken, 1972-1973'te pik yaparak yüzde 39.5'e tırmandı ve sonra hafifçe düşerek 1973-1974'te yüzde 37.99 oldu (Pesaran, 1976: 268).

Zenginliğin az sayıda insanın ellerinde birikmesi için siyasi iktidar etkili bir biçimde kullanıldı. Sözde bir yardım kurumu olan Pehlevi Vakfı, Şah'ın devasa mali operasyonlarının en önemli aracıydı. Vakıf, 40 milyon doların üzerinde yıllık sübvansiyona sahipti (Abrahamian, 1982: 437-438); öyle ki, hükümetten sonra ülkedeki en güçlü ekonomik kurum haline geldi (Zonis, 1971: 49). Şah'ın ailesinin diğer üyeleri de siyasi iktidarı kendilerini zenginleştirmek için kullandılar. 1976 yılına ait bir CIA raporunda Şah'ın ikiz kız kardeşi olan Prenses Ashraf'ın "yolsuzlukta neredeyse efsanevi bir üne sahip olduğu"

belirtilmekteydi (Katouzian, 1998: 199). Krallık ailesi, en kârlı işletmelerde yer almanın dışında, yolsuzluk yapmak yoluyla ulaştıkları petrol gelirlerinden devasa kârlar sağladılar. Monarşinin son birkaç yılında devlet petrol gelirlerinden kayda değer bir miktar paranın -tahminen 12 milyar dolar- krallık ailesinin yurtdışındaki banka hesaplarına aktarıldığı rapor edilmiştir (*Washington Post*, 17 Ocak 1979). Altmış üç prens ve prenses-ten oluşan, en büyük 527 şirket ve finans kurumunun 137'sine sahip olan krallık ailesinin kendisinin ülkedeki en zengin aile olması da şaşırtıcı değildir (Ravasani, 1978: 109-117).

Krallık ailesi, siyasi iktidarı, ortaklarını ve destekçilerini ödüllendirmek ve zenginleştirmek için de kullandı. Sonuç olarak, monarşinin sona erdiğinde İran toplumundaki zenginlik belirli ellerde aşırı derecede yoğunlaşmıştı. 1974'te, 10 milyon riyalden fazla gelire sahip tüm firmaların yüzde 85'ini kırk beş varlıklı aile denetlemekteydi (Halliday, 1979: 151). Ülkedeki varlık sahiplerinin üst düzey katmanları, ülkedeki tüm sanayinin ve finansal kurumların yüzde 67'sine sahip olan, yaklaşık 150 aileden oluşan son derece küçük bir kesim olarak kaldı (Bashiriyeh, 1984: 40).

Nikaragua'da ekonomik eşitsizlik

İran'da olduğu gibi, Nikaragua hükümetinin ithal ikameci sanayileşme şeklindeki kalkınma stratejisinin de önemli toplumsal ve ekonomik sonuçları oldu. Tıpkı yine İran'da olduğu gibi Nikaragua hükümetinin politikaları da, dışlayıcı yönetim şekli ve devletin üst sınıflar karşısında sahip olduğu özerkliğe karşın tarafsız değildi. Aksine, hükümet politikaları hükümetteki üst düzey memurların, büyük toprak sahiplerinin ve büyük sınai, finansal ve ticari sermayenin çıkarlarına hizmet etti. Hükümet politikaları, küçük ve orta ölçekli sermayeyi sürekli ve sistematik olarak dışladı. Ayrıca, devlet, sermaye birikim sürecini kolaylaştırmak için emekçi sınıfları baskı altına aldı. Bu politikaların hepsi bir araya gelince muazzam bir zenginlik birikimine ve artan eşitsizliklere yol açtı. 1972 Managua depre-

minin ardından artan devlet kaynakları ve devlet müdahalesi de hükümet yolsuzluklarını yaygınlaştırdı, nüfusun görece yoksul kesimlerini olumsuz şekilde etkileyerek toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri kaçınılmaz olarak artırdı.

Çeşitli hükümet politikaları artan eşitsizliklere doğrudan katkıda bulundu. Hükümetin, sanayiye hareketlendirme politikası büyük çaplı üreticilere vergi ve gümrük resmî muafiyeti, düşük faizli borç ve başka olanakları içeren ve küçük ve geleneksel üreticilere sağlanmayan cömert teşvikler sağladı. Bu politikalar, her ne kadar hükümet yetkilileri tarafından inkâr edilse de rekabet karşısında korunan tekeller ve oligopoller yarattı (*La Pensa*, 28 Kasım 1974). Hükümet, emek hareketlerini ve kolektif eylemi engellemek suretiyle işçiler karşısında sürekli olarak sanayicileri kolladı. Ayrıca, uygulanan vergi politikası da, büyük üreticilerden ve varlıklılardan belirgin bir şekilde daha az vergi talep ederek eşitsizlikleri derinleştirdi. Küçük işletmeler, küçük yatırımcıların zarar etmesine yol açan sermaye gelirleriyle emekten elde edilen gelirlere aynı vergi oranının talep edilmesi uygulamasından şikâyetçiydiler (*La Pensa*, 14 Aralık 1974). Daha da kötüsü, Anayasal Meclis, orta sınıfların çeşitli kesimleri ve kalifiye emek üzerindeki vergi yükünü artıran yeni bir vergi paketini 1974'te onayladı (*La Pensa*, 6 ve 9 Kasım 1974). Son olarak, işçi sınıfı örgütlerinin baskı altına alınması yoluyla bu sınıfın geniş kesimleri hareketsiz kılındı ve büyük sermayenin sermaye birikim süreci hızlandırıldı; böylece toplumsal eşitsizlikler artırılmış oldu.

Hükümetin sermaye bölüşüm politikaları, ihracat sektörünü fazlasıyla kayırdı ve yerli tüketime yönelik temel tahıl üretimini açıkça ihmal etti. Altyapı yatırımları, krediler ve sübvansiyonlu girdiler öncelikli olarak, ihracata dönük üretimde bulunan büyük üreticilere yönlendirildi. 1960'lar boyunca, örneğin tarım sektörüne verilen tüm banka kredilerinin yüzde 80 ile 90 arasındaki bir kısmı ihraç malı tahıl ürünlerine gitti; üstelik tarımsal arazilerin yüzde 50'sinden azı bu ürünlere ayrılmış olduğu halde (Dorner ve Quiros, 1973: 224; Enriquez ve Spalding 1987: 107-109). 1976'da pamuk, kahve ve şeker ihraç

eden büyük şirketler, tarım sektörüne ayrılan sermayenin yüzde 90'ını aldılar (Deere ve Marchetti, 1981: 45). Her ne kadar 1956 yılında hükümet küçük üreticilerin kredi almasını kolaylaştırmak amacıyla Kırsal Kredi Programı'nı başlatmış olsa da programın etkileri sınırlı oldu. 1978 itibariyle proje yalnızca 28.000 küçük üreticiye kredi sağlamıştı (Enriquez ve Spalding, 1987: 111). Küçük üreticilerin çoğunluğunun hükümet kredilerine erişimi mümkün olmadı ve bu üreticiler toptancıların ya da tarımsal sanayi sermayesi yoluyla kendilerine finansman sağlamaya mecbur kaldılar. Sonuç, bu kesimlerin daima borçlu kalmaları ve mahsullerini, fiyatları kontrol etme umutları olmaksızın erkenden satmak zorunda kalmaları oldu.

Sonuç olarak bu politikalar, zenginliğin ve gelirlerin dağılımındaki eşitsizlikleri artırdı. Bu döneme dair zamansal verilere sahip olmasak da, tüm uzmanlar eşitsizliklerin daha da kötüleştiğinde hemfikirdirler. 1977'de gelir sahiplerinin daha düşük gelirli olan yarısı, ulusal gelirin yalnızca yüzde 15'ini topladı; en üst yüzde 5'lik dilim ise yüzde 28'ini aldı. Bu, Orta Amerika'daki en yüksek gelir kutuplaşması düzeyiydi (Gibson, 1987: 31; Vilas, 1986: 56; 1995: 21). 1960'larda artmış olan işçi sınıfı gelirleri, enflasyon, işsizlik ve işverenlerin ödediği tazminatlardaki azalma nedeniyle ertesi on yıl içinde düştü. 1979 itibariyle işçi sınıfının reel ücretleri, 1967 düzeylerine göre üçte bir oranında gerilemişti (Booth ve Walker, 1989: 55-56).

Tarım sektöründe son derece eşitsiz bir kiralama sistemi vardı. Tarımsal araziler, nüfusun yüzde 5'i toprakların yüzde 85'ine sahipken, nüfusun yaklaşık yüzde 40'ının hiç toprağa sahip olmadığı aşırı orantısız bir mekanizmayla dağıtılmıştı⁵ (Gibson, 1987: 20; Gilbert, 1990: 3). AID tarafından desteklenen, 1972 yılına ait bir araştırmada, ihmal edildiği takdirde, toprak sahibi olanlarla olmayanlar arasındaki böylesi farkların

5 Instituto Histórico Centroamericano (IHCA) tarafından yürütülen ve 1975'te yayımlanan bir çalışma ortaya çıkardı ki, toprak sahiplerinin yüzde 50.9'u bir ila yedi hektar araziye sahipti, ki bu da Nikaragua'daki arazilerin sadece yüzde 3.5'ünü oluşturmaktaydı; buna karşılık, toprak sahiplerinin yüzde 4.9'u 500 hektardan fazla toprağa sahipti ve bu da toplam arazilerin yüzde 58.8'ine denk düşmekteydi. Bu veriler, 1 Nisan 1979'da *La Prensa*'da da aktarılmıştır.

toplumsal patlamalara yol açabileceği söylenmekteydi (Biderman, 1983: 23). Nikaragua Tarım Enstitüsü, büyük toprak varlıklarını yirmiden fazla hükümet çalışanı ve onların ailelerine dağıtarak durumu daha da ağırlaştırdı. Ülkedeki en büyük toprak sahibi olan Somoza Debayle'in kendisi bol miktarda toprak aldı (*La Pensa*, 30 Aralık 1977). Bir başka olayda Enstitü, Zelaya vilayetindeki devlet topraklarını Ulusal Muhafız Birliği'nin emekli ve aktif otuz dört üyesine ve Somoza Debayle'in özel sekreteri de dahil olmak üzere tarım deneyimi olmayan on dokuz sivil dağıtmak üzere planlamalar yaptı (*La Pensa*, 14 Nisan 1978). Sonuç olarak, Somoza yönetimi sona erdiğinde ülkenin bazı bölgelerindeki topraksız kırsal işgücü 1950'lerden bu yana yüzde 1.000'den fazla artmıştı (LaFeber, 1984: 227).

Nikaragua'daki ticaret sektörünün devlet destekli ekonomik kalkınmadan çıkar sağlayan başlıca üç kesimi, Nikaragua Bankası (BANIC), Amerikan Bankası (BANAMERICA) ve modern tarıma, sanayiye ve ticarete ciddi yatırımlar yapan Somoza ailesiyle onun en yakın ortakları oldu (Strachan, 1976: 50). Bu üç kesim 1960'larda ve 1970'lerin başlarında türlü ortak yatırımlarla birbirlerine yakınlaştılar da, Somoza grubu üstünlüğünü daima korudu.

Nikaragua'daki ekonomik başarılar, siyasi ilişkilere ve devlet iktidarı üzerindeki denetime İran'dakinden bile daha fazla bağımlıydı. Siyasi iktidarı ailelerini zenginleştirmek için kullanmada Somozalar özellikle hünerliydi. Devletten ve onun Ulusal Banka, Ulusal Aydınlatma ve Elektrik Şirketi, Ulusal Pi-yango ve Ulusal Sosyal Güvenlik Enstitüsü gibi özerk kurumlarından olduğu kadar, ABD'nin başka yardımlarının yanı sıra ekonomik ve askerî yardımlarından fon kullanmak suretiyle diğer iki rakibi karşısında daha avantajlı olan Somozalar, Orta Amerika Ortak Pazarı'nın ticaret hadlerini düşürmesi ve ABD yardımları sayesinde ortaya çıkan fırsatlardan sermaye biriktirmek için istifade etmede yaratıcı mekanizmalardan faydalandılar. Bunlar arasında, aileye ait şirketleri vergi muafiyeti kapsamına almak, Somoza şirketlerine yasal tekel hakları bahşet-

mek, son derece elverişli koşullarda kredi sağlamak ve kamu ihalesine çıkılmaksızın devletten sözleşmeyle iş almak için devlet iktidarını kullanmak bulunmaktaydı. Somoza'ya ait çok sayıda şirket, tekrar tekrar, türlü vergilerden muaf tutulan A kategorisine ait sayıldı (*La Prensa*, 9 Aralık 1977). Muafiyet verilmeyen yerlerde bile Somoza şirketleri, rakip şirketlere dayatılan düzenlemelere zaman zaman itaatsizlik ettiler. Örneğin, Masaya kentindeki Somoza'ya ait çimento şirketi yirmi beş çimento kamyonundan, on traktör-treyler ve on damperli kamyonlardan oluşan bir filoyu ruhsatsız olarak çalıştırdı (*La Prensa*, 21 Kasım 1977).

Managua'da 22 Aralık 1972'de gerçekleşen deprem, Somozalara, zenginliklerini artırmak için bir başka fırsat daha sağladı. Devlet müdahalesinin ve kaynaklarının artmasıyla birlikte hükümetteki yolsuzluklar da yaygınlaştı (Millett, 1982: 39). Çeşitli raporlar, depremden sonra Nikaragualıların önemli bir kesiminin ekonomik zorluklarla karşı karşıya kaldığı sırada bu ailenin, aralarında petrol, gübre, tütün, tonbalığı ve jeotermal yatırımların da bulunduğu en az sekiz yeni işletmeye yatırım yapmak suretiyle ekonomik etkinliklerini ivmelenen bir hızla artırmış olduğunu göstermiştir. Depremi izleyen iki yıl içerisinde hükümet yolsuzlukları, bazen uluslararası manşetleri cezbedecek boyutlara ulaştı. Mart ile Aralık 1973 arasında *La Prensa* en az yirmi beş tane ulusal çapta yolsuzluk vakası bildirdi. Bunlar arasında, bağışlanan gıda ve giyeceklerin ortadan kaybolması ya da hükümet görevlileri tarafından yeniden satılması, kârlı kamu sözleşmelerinin ihale yapılmaksızın ya da başka şüpheli prosedürler izlenerek üst düzey memurlara ait şirketlere verilmesi gibi konularda sayısız rapor bulunmaktaydı. Örneğin, Nikaragua hazinesi, ABD tarafından gönderilen 32 milyon dolarlık deprem yardımının yalnızca yarısının kendilerine ulaştığını kabul etti (Dietrich, 1981: 100). Çok konuşulan bir olayda, Meclis başkanı 120.000 kordobaya satın aldığı bir mülk, üzerinde yeni evlerin inşa edileceği bir alan olarak iki gün sonra kamuya ait İpotek Bankası'na 8 milyon kordobaya satmıştı (*La Prensa*, 11 Haziran 1973). Bir başka

skandal, Managua'da Kolombiya hükümeti tarafından bağışlanan 100 adet evle ilgiliydi. Bu evlerin piyangoyla dağıtılması planlanmış olmasına karşın, ilk elli tanesi Somoza'ya ait havayolu şirketi olan Lanica'nın çalışanlarına ve Nüfus Sayım Bürosu'ndaki, İpotek Bankası'ndaki ve diğer devlet kurumlarındaki görevlilere verildi. Evleri alanların birkaçı Ulusal Muhafız Birliği'nin üst düzey subaylarının, her biri en az bir başka eve daha sahip olan şoförleriydiler (*La Prensa*, 11 Eylül 1973). Kalan evler, on beş yıl boyunca İpotek Bankası'na ayda 150 kordoba ödemeleri talep edilen elli kişiye dağıtıldı ve bu da evlerin bedelsiz verilmesi gerektiğini düşünenler arasında hoşnutsuzluk yarattı (*La Prensa*, 29 Ekim 1973).

Somoza, depremden sonra da iktidarını kişisel kazançlar için kullanmaya devam etti. 1977'de bir kalp krizi geçirmesinin ardından hükümetin parasını özel mülkü olan Montelimar'da bir havalimanı inşa ettirmek için kullandı ve bu da hazineye 25 milyon kordobaya mal oldu. Bunun yanı sıra, Nikaragua Pasifik Demiryolu'nun Somoza ailesinin özel mülkü statüsündeki Puerto Somoza adlı limana kadar uzatılmasına neden oldu ve bunun için gerekli olan fonu Inter-Amerikan Kalkınma Bankası'ndan borçlanılan 18 milyon kordobayla sağladı (*La Prensa*, 27 Aralık 1974). Brezilya hükümeti tarafından deprem sonrasında Managua'nın yeniden inşası için bağışlanan iki milyon dolar, Mercedes Benz kamyonlarının satın alınmasında kullanıldı. Somoza Debayle bu satın almayı, söz konusu kamyonların Managua sokakları için tek uygun tipte kamyonlar oldukları iddiasıyla savundu, fakat bu arada kendisinin Mercedes Benz'in Nikaragua'daki imtiyaz sahibi kişisi olduğunu belirtmeyi ihmal ediyordu (*La Prensa*, 29 Ağustos 1973). Kargo Tahdidi Yasası, Atlantik kıyısındaki taşıma tekelini, Mamenic olarak da bilinen Nikaragua Ticari Deniz Yolları'na verdi ve bu şirket de sahibine devasa kârlar sağlayan, Somoza ailesine ait bir şirketti (*La Prensa*, 9 Temmuz 1973). Fakat ticari müşteriler, Mamenic firmasının depremde sonra artan taşıma hacmiyle başa çıkamaması nedeniyle üç ayı bulan ithalat gecikmelerine bağlı olarak büyük kayıplar verdiler (*La Prensa*,

16 Haziran 1973). 1974 ve 1975'te yirmi Somoza şirketi, INFONAC'tan (Ulusal Kalkınma Enstitüsü), bu kurumun kendi yönetmelik maddelerini çiğneyerek 17 milyon dolardan fazla kredi aldılar.⁶ Büyük olasılıkla hayali şirketler olan adı sanı duyulmamış sekiz şirket daha 28 milyon kordobayı bulan INFONAC kredilerinden yararlananlar arasındaydı (*La Prensa*, 3 Ağustos 1978).

Somoza, sahibi olduğu şirketler için fırsat buldukça kamu anlaşmaları ayarladı. Örneğin, kendi şirketi olan Energetics'i jeotermal enerji araştırmalarında kuyu açması için kiralayarak devlete 7.000 dolarlık maliyet ödetti. Bu özel vakada Somoza'nın firması başarı oranı yüzde 40 olmasına, başarı oranları yüzde 75 olan iki Fransız şirketi 5.000 dolar daha fazla fiyat veriyor olmasına karşın kamu ihalesini kazandı. Masrafları hükümet tarafından karşılanan 25 kuyunun tamamı Somoza Debayle'in kendi toprakları üzerinde bulunmaktaydı. Somoza, Managua'nın etrafını dolaşan güney karayolunun bir kısmının inşası için devlete sattığı sekiz manzanalık toprak parçasından 848.203 kordoba kâr sağladı (*La Prensa*, 8 Ocak 1974). Ailesine ait çimento fabrikası, asfaltla karşılaştırıldığında çok daha pahalıya gelmesine karşın depremden sonra karayollarına tuğla döşenmesi için kazançlı kamu ihaleleri aldı. 1974 sonunda on sekiz karayolu Somoza tuğlalarıyla döşenmişti (*La Prensa*, 22 Aralık 1974).

Somoza ailesi işlerini bölgelerarası ticarete, balıkçılık ve balık konserveciliğine, et paketleme işine, tütün ürünlerine, ayakkabı imalatçılığına, pirinç yetiştirme ve işleme işine uzanacak şekilde genişlettiğinde, bu mekanizmaların ne muazzam derecede kazançlı olduğu tanıtlanmış oldu. Somoza sermayesi bir dizi sektörü domine etmişti. Örneğin şeker üretiminin merkezinde, dördü Somoza ailesine ait olan altı şeker fabrikası yer almaktaydı. Ayrıca pirinç üretiminin yüzde 73'ünü ve tütün üretiminin de tamamını denetimi altında tutmaktaydılar (Baumeister, 1985: 16). Somoza, ABD'ye ihracat yapan tek bü-

6 INFONAC'ın yönetmelik maddeleri, INFONAC'ta 25.000 kordobadan fazla birikim hesabı bulunan kişilere kredi verilmesine izin vermemekteydi.

yük sığır ihracatçısıydı ve bu da Nikaragua'daki tüm şirketler tarafından yapılan toplam sığır ihracatının yüzde 50'sine denk düşmekteydi (*La Prensa*, 3 Haziran 1978). Somoza ailesi, aralarında ülkenin yegâne çimento fabrikasının, yegâne taşıma şirketinin ve çatı inşaatı yapan yegâne şirketin bulunduğu 168 şirkete sahipti. Aileye ait Puerto Somoza, ülkedeki az sayıdaki limandan biri olması dolayısıyla son derece değerliydi. Somoza ailesi Managua kentinde açık arayla en büyük mülk sahibiydi ve resmî hesaplara göre varlıklarının tutarı 23.701.825 kordobaydı (*La Prensa*, 16 Mart 1978). Katolik Kilisesi'nden bile çok mülkleri bulunmaktaydı (*La Prensa*, 12 Haziran 1974). 1978'de Nikaragua Kongresi'nin bir üyesi Somoza ailesinin servetinin⁷ Nikaragua'nın 1977 yılına ait toplam yıllık bütçesini aştığına işaret etti (*La Prensa*, 23 Şubat 1978).

Sözün kısası, Nikaragua'da devlet eliyle gerçekleştirilen sermaye bölüşümü aşırı derecede eşitsizdi; Büyük ve modern işletmeler, üreticilerin çoğunluğunu oluşturan küçük, geleneksel firmalar karşısında kayırılmaktaydı. Büyük firmaların hâkimiyeti altında nüfusun çok büyük çoğunluğu kritik öneme sahip ekonomik kaynaklardan ve siyasi süreçlerden dışlanmışlardı. Somozalar devlet iktidarını sermaye birikimi için etkili bir şekilde kullanıyordu. Devletin kentli ve kırsal işçilere karşı politikaları baskıcıydı ve hızlı bir sermaye birikimi sağlamak üzere tasarlanmıştı. Bu politikaların ilk elden sonuçları toplumsal ve ekonomik kutuplaşma oldu.

Filipinler'de artan eşitsizlikler

Piyasa temelli olmasına karşın Filipinler'in ekonomik kalkınmasına da 1972 yılında ilan edilen sıkıyönetim öncesinde gi-

7 Somoza Debayle kuşku götürmez bir şekilde kendini zenginleştirmişti. Miami'ye varışının ardından gazetecilere yalnızca 100 milyon dolarlık bir servete sahip olduğunu söyledi. Fakat ABD'nin hükümet kaynakları söz konusu rakamın 900 milyon dolara yakın olduğunu söylediler (Black, 1981: 34). Devrimden sonra yapılan kamulaştırma, Somoza ailesi ve onun yakın işbirlikçilerinin ekim yapılan arazilerin yaklaşık yüzde 20'sine, imalat sanayiinin yüzde 40'ına ve banka sisteminin tamamına sahip olduklarını ortaya çıkardı (Baumeister, 1985: 15).

derek artan gelir eşitsizlikleri eşlik etmekteydi. 1956-1971 arasında neredeyse hiç değişmeden kalan gelir dağılımı, ILO'ya göre dünyanın en eşitsiz gelir dağılımlarından birisiydi (ILO, 1974: 10, 365). Filipinler Kongresi Ekonomik Planlama Ofisi de 1969'da yayınmlanan bir açıklamasında eşitsizliğin varlığını kabul etmekteydi: "Zengin ile yoksul arasında, zenginin daha da zenginleşmesinden ve yoksulun daha düşkün ve sefil hale gelmesinden başka hiçbir şeye izin vermeyen, fazla geniş bir uçurum bulunmaktadır" (aktaran Sicut, 1972: 283). 1965'te ülkedeki tüm ailelerin (yaklaşık 600.000) yüzde 11.6'sı toplam aile gelirlerinin sadece 1.4'ini almaktaydı (Nüfus Sayımı ve İstatistik Bürosu, Nisan 1968). Buna karşın 10.000 pezo ve üzerini kazanan ailelerin yüzde 2.6'sı toplam aile gelirlerinin yüzde 20.8'ini almaktaydı. Her on aileden yedi tanesi düşük gelir seviyesine, ikisi orta gelir ve sadece biri yüksek gelir grubuna dahildi (Daroy, 1988: 12).

Artan ekonomik eşitsizlikler hükümet yetkililerinin dikkatini çekti. 1970'lerin başlarında, aralarında Maliye Sekreteri'nin de bulunduğu bazı hükümet yetkilileri, öğrencilerin toplumsal adalet taleplerine sempatiyle baktıklarını ifade ettiler ve yoksulluğun ortadan kaldırılması gerekliliğini kabul ettiler (Manila Times, 8 Şubat 1970). Başkan Marcos bile reformlarının bir hedefinin zengin ile yoksul arasındaki uçurumun daraltılması olduğunu açıkladı (Manila Times, 3 Mayıs 1970).

Filipinler'deki kalkınma deneyiminin de niteliklerinden biri bölgeler arasındaki eşitsizliklerdi. Aralarında Manila ve Rizal'ın en hızlı geliştiği çeşitli bölgeler arasında giderek genişleyen bir uçurum ortaya çıkmıştı (Sicut, 1972: 347-378). İmalatla ilgili tüm istihdamın yarısından fazlasının Manila bölgesi içinde yerleşik olmasının da gösterdiği üzere özellikle sınavi büyüme son derece eşitsizdi. Adalarda yerleşik olan 50 milyonluk nüfusun yüzde 10'una sahip olan Manila, imalattaki büyüme açısından bütün ülkeye hükmetmekte ve ülke elektrik enerjisinin yüzde 90'ını tüketmekteydi. 1971 itibariyle kentsel bölgelerdeki ortalama aile geliri, kırsal bölgelerdeki aile gelirinin iki katı (Wurfel, 1988: 53), en düşük ortalama ge-

lire sahip üç bölgedekilerin ise yaklaşık üç katı yüksekliğindeydi (ILO, 1974: 378).

1960'lar boyunca devlet politikalarında meydana gelen değişiklikler gelir dağılımını etkileyerek sonradan ortaya çıkan çatışmalarda önemli rol oynadı. Daha önce belirtildiği üzere, 1962'de Başkan Macapagal, hükümet kontrollerinin kaldırılması ve Filipinler'de yabancı yatırımın memnuniyetle karşılanması karşılığında IMF'den 300 milyon dolar borç aldı. Bu politikalar, o zamana dek rekabet karşısında korunan belirli girişimciler üzerinde ters etkiler yarattı. 1966'da Marcos görev geldiğinde yaklaşık 1.500 şirketin iflas durumuna geldiğini iddia etti (Lichauco, 1973: 35). Bununla birlikte, 1967'de onun tarafından çıkarılan Yatırım Teşvik Yasası ulusalcı kesimlerde yoğun muhalefeti yarattı, çünkü bu yasa "öncü" alanlarda yabancı yatırımı davet etmekteydi. Bu yasa, devletin ithal ikameci sanayileşmeden, daha sonra 1970'ler boyunca sürdürülen ihracata yönelik sanayileşmeye doğru kayışının başlangıcı oldu. İran ve Nikaragua'da olduğu gibi, işçi örgütlerinin sıkıyönetim altında baskı altına alınması, bu kesimlerin hareketlenmesine engel oldu ve sermaye birikimini artırdı.

Tüm ülke sathında, hem kentsel hem de kırsal alandaki gelir eşitsizlikleri çok yüksek düzeyde kaldı (Jackson, 1989: 17). Devlet ileri derecede otonomi elde ettiyse de hükümetin kalkınma stratejisi yansız değil, daha ziyade belirli çıkarların hizmetindeydi. 1971'de nüfusun en alt yüzde 40'ı, toplam ülke gelirinin yüzde 11.9'unu almaktaydı. 1981 itibarıyla, 1980'lerin başlarında başlayan ekonomik kriz ortamında bu kesimin payı yüzde 9.3'e düştü. 1971'de, en üst yüzde 20 ve 10'luk kesim, toplam gelirin, sırasıyla, yüzde 52.6 ve 37.1'lik payını elde etmişti. 1981 itibarıyla bu kesimlerin payı, sırasıyla, yüzde 58.6 ile yüzde 42.0'ye yükselmişti (Schrmer ve Shalom, 1987: 177). Benzer şekilde, iş dünyası -ve kilise- destekli bir çalışma grubu olan Araştırma ve İletişim Merkezi, aşırı yoksulluğun ortasında tüm ailelerin en varlıklı yüzde 10'luk kesiminin, 1971'de ulusal gelirden aldığı pay yüzde 30'dan daha düşükken, 1981'de yüzde 45'ini elde ettiğini rapor etti. Diğer taraf-

tan, ailelerin en yoksul yüzde 70'i, on yıl önce ulusal gelirin yüzde 48'ini elde etmekteyken, 1981'de yalnızca yüzde 31'ini elde etmekteydi (Hawes, 1987: 133).

Tarım sektörü, ileri düzeyde eşitsizliklerle maluldü. İran ve Nikaragua'da olduğu gibi, Filipinler'de hayata geçirilen toprak reformu da kapsamlı değildi. Reform, pirinç ve mısır ekili topraklarla sınırlıydı ve bu nedenle de köylünün sadece yüzde 40'ına uygulanmaktaydı. Böyleyken bile, tarım reformu, iddiasını yerine getirmekte yetersiz kaldı. Başlangıcından on iki yıl sonra, Haziran 1984'te, yeniden dağıtımı planlanan 752.927 hektarlık alanın yüzde 17'sinden azı gerçekten devredilmişti. Hedeflenen nüfusun yalnızca yüzde 2.27 ile yüzde 5'i arasındaki bir kesim toprağın gerçek sahipleri haline gelmişti (Koppel, 1987: 161; Tigla, 1988: 37-38). Toprak reformu programının uzun vadeli sonuçları da aynı şekilde sorunluydu, çünkü kiracıların yalnızca yüzde 10'u, toprak satın almak için aldıkları hükümet borcuna karşılık ödemedede bulunmuştu. Sonuçta, bazı köylülerin topraklarını toprak sahiplerine illegal biçimde sattıkları bile oldu (Overholt, 1986: 1143). Sonuç olarak, kırsal kesimdeki topraksızlık, aslında toprak reformu sonrasında arttı (Hawes, 1990: 273). Marcos'un ülkeden kaçmasının kısa süre sonrasında yeni hükümet toprak reformu programının tam bir felaket olduğunu açıkladı.

Hükümet politikaları, toprak gaspını ve kırsal üreticilerin topraklarından kovulmalarını teşvik etti. Tarım işletmeciliği yapan ulus-üstü şirketlere ananas, muz, hurma yağı, kauçuk ve daha az miktardaki bir dizi mahsulün üretimi için ayrılan alanlarda yerleşik küçük yerleşimci ve toprak sahiplerinin topraklarından edilmelerinden devletin idari bir kurumu olan Ulusal Kalkınma Şirketi sorumluydu. Böylece, tarım işletmecilerinin yolunda duran küçük mülk sahiplerinin sindirilmesi ya da zorla boşaltılmaları için devletin zorlayıcı gücü devreye sokuldu (Hawes, 1987: 131). Gerçekte kiracılar ve küçük mülk sahiplerinin elinde bulunan 20.000 hektar, tarım işletmecilerinin eline geçti (Wurfel, 1988: 173). Sonuç olarak, topraksız tarım işçileri sınıfı hızla çoğaldı. Artan nüfus ve azalan

boş bölgelere bağılı olarak toprak çatışmaları artarken, 1971'de 3.61 hektar olan tarlaların ortalama büyüklüğü 1980'de 2.63 hektara daraldı (Hawes, 1990: 272-273). Bu koşulların bir diğ er sonucu, kır kökenli göçmenlerin ve kent yoksullarının yaşayabildiğı Manila'daki gecekonduların hızla büyümesi oldu. 1980'lerin başları itibariyle Metro Manila nüfusunun yaklaşık üçte biri bu tür gecekonduarda yaşıyordu.

1980'lerde çiftçilerin koşulları kötüleşti, çünkü tarım araçları ve pahalı gübre alabilmek için kredi alamadılar. Tarımsal verimlilik 1970 ile 1980 arasında artmış ve bazı yıllarda ülke pirinçte kendi kendine yeterli olabilmişse de, ekonomik kalkınmadan köylülük faydalanamadı. 1985'te tüm kırsal kesimin yüzde 63'ü yoksulluk sınırının altında yaşıyordu (Kessler, 1989: 17). Orta Luzon ve Güney Mindanao gibi pirinç üretilen bölgelerde bu rakam yüzde 80'in üzerine çıkmaktaydı (Tiglaio, 1988: 37).

Kalkınmadaki bölgelerarası eşitsizlikler bölgesel azınlıkları olumsuz yönde etkiledi. Hükümet fonları ağırlıklı olarak, Mindanao'da hükümet muhalifi bölgesel gerilla gruplarına karşı mücadelede harcandı. Ekonomik gerilik ve yetersiz hükümet fonları dolayısıyla başı dertte olan Müslüman topluluğu, bu bölgede hükümete karşı bir isyanı kışkırttı (Steinberg, 1990: 120). Çatışmalar sırasında başrolü her ne kadar Müslümanlar ile Katolikler arasındaki eskiye dayanan düşmanlıklar oynasa da, sorunun kökeni toprak gasplarında ve kerestecilik ile ağaç kesme hakları konularındaki anlaşmazlıklarda yatmaktaydı.

Toprak gaspı, artan şeker fiyatlarına karşı bir tepki olarak başladı (*Manila Times*, 23 Şubat, 1970). Şeker endüstrisinin önde gelenleri ve hatta hükümet görevlileri toprakların tapuları için başvuruda bulundular ve elde ettikleri takdirde de önceki yerleşimcileri ya ikna ya da zor yoluyla kovdular (*Manila Times*, 23 Şubat, 1970). 1966'da Başkan Marcos, Başkan Macapagal tarafından çıkartılmış olan ve Mindanao Müslümanları'na toprak ayıran bir bildiriye hükümsüz ilan etti. Sonuç, bölgede Hristiyanlar tarafından gerçekleştirilen devasa bir toprak

gaspsı oldu. 1960'larda Mindanao topraklarına haftada 3.200 kadar aç kuzeyli girmektedir (George 1980: 115). Kayıtlı olmayan tüm topraklar yasal olarak kamu arazisi sayılmaktaydı ve böylece Manila'da gerekli belgeleri dolduran herhangi biri tarafından parsellenebiliyor ve yerleşilebiliyordu. Bu şekilde, Mindanao'lu bir aile, nesillerden beri işgal ettiği bir araziden çarçabuk kapı dışarı edilebiliyordu (a.g.e.: 115). Arazi anlaşmazlıkları bin kat arttı. 1962'de sadece bir ay içinde 20 milyon pezo değerindeki 20.000 hektarın üzerinde bir alan hakkında anlaşmazlıklar patlak verdi (a.g.e.: 121). Sonunda bu uygulama Filipinler Katolik Piskoposlar Konferansı tarafından kınandı (Manila Times, 10 Temmuz 1970).

Devletin gücü zenginlik biriktirmek amacıyla gittikçe daha fazla kullanılmaktaydı. Rüşvet, birincil sermaye birikim aracı haline geldi. Sıkıyönetim altında, Lopezler ve Jacintolar gibi birkaç güçlü aile, elindeki mülkü kaybetti (Goodno, 1991: 106; Timberman, 1991: 83). Aquino'nun karısının ailesi, yani Cojuangcolar, ellerindekilerin bir kısmını, Corazon Aquino'nun kendisiyle yollarını ayırmış ve bir Marcos destekçisi olmuş olan kuzeni Eduardo Cojuangco'ya satmak zorunda kaldılar. Geniş arazi mülkleri Marcos'un pirinç ve mısır topraklarını kapsayan toprak reformu sonucunda bölünürken, hükümetin şeker ve hindistancevizi ihracatına müdahale etmesi eski varlıkları olumsuz etkiledi.

Sıkıyönetim öncesindeki bir gerileme dönemine karşın rüşvetçilik, sivil yönetim askıya alınır alınmaz hızla yaygınlaştı. Daha önceleri, bir milyon pezodan fazla para içeren rüşvet anlaşmaları cezalandırılıyordu, sıkıyönetim altında ortaya çıkan ve yönetici klişe on-yirmi kat daha fazla kazanç sağlayan skandallar güç bela dikkat çekmekteydi. Rüşvetçi ekonomik etkinlikler, ya doğrudan mülk kayıplarıyla ya da iş fırsatlarının dışında tutulmaları dolayısıyla ekonomik elite zarar vermekteydi (Wurfel, 1988: 243). Marcos, hükümetle imzalanan her bir anlaşmadan aldığı komisyon dolayısıyla "Bay Yüzde On" diye anılır olmuştu (Tiglao, 1988: 41). Tek başına yeşil devrim projesinde, ki Imelda Marcos'un idaresi altındaydı, bu projeye

tahsis edilen paradan 15 milyon pezuluk bir miktarın hesabı verilememekteydi (*Malaya*, 22 Kasım 1985).

Özellikle de başkanın ailesi, sıkıyönetim sırasında siyasi iktidar tarafından desteklenen vekalet ağı sayesinde muazzam bir servet biriktirdi (Wurfel, 1988: 237). 1970'ler boyunca başkanın yıllık geliri yaklaşık 13.000 dolar civarındaydı. Bununla birlikte, bir tahmine göre görevi bıraktığında Marcos 10 milyar dolar biriktirmişti (Steinberg, 1990: 128). Filipinler Bütçe ve İdare Bürosu'ndan elde edilen verilere göre 1966'dan 1985'e dek her iki Marcos tarafından elde edilen taban gelir 2.288.750 pezo'ydu (Javate-de Dios vd., 1988: 356), başka bir deyişle 127.000 dolardan biraz fazlaydı. Fakat Marcos ailesinin "gizli serveti" ya da gayri menkulleri, Filipinli muhalefete göre 510 milyon dolardan fazla tutmaktaydı. 20 yıl içerisinde biriktirdikleri toplam varlıkları 5 ile 15 milyar dolar arasında tahmin edilmektedir (Thompson, 1995: 52).

Sıkıyönetim altında hüküm süren ekonomik iklimde başkanın ailesinin dost ve akrabaları devlet kredisine, sözleşmelerine ve yabancı yatırımcılardan talep edilen izinlere kolayca erişebildiler ve çoğunlukla ortak girişimlerin tarafları oldular (Shirmer ve Shalom, 1987: 170-174). 1975 itibariyle iktisadi ve siyasi açıdan ülkenin en etkili otuz beş kişisinden otuz biri başkanın ailesiyle yakın ilişkilere sahipti (Thompson, 1995: 54). Endişeli bir grup iş adamı ve profesyonel yönetici tarafından 1979'da gerçekleştirilen bir araştırma, söz konusu eş dostun şu varlıklara sahip olduklarını açığa çıkardı: Benedicto Grubu, 11 şirket; Eduardo Cojuangco, 9; Rodolfo Cuenca, 17; Herdis Grubu, 37; Elizalde'ler, 12; Juan ponce Enrile, 10; General Romeo Espino, 11; Antonio Floirendo, 5; Marcos Grubu, 48; Romualdez, 60; Silverio, 21; Geronimo Velasco ve Luis Villafuerte, 9'ar şirket (Canoy, 1984: 105-120; Javate-de Dios vd., 1988: 399-406)!

Bu eş dost kesimi içinden bazıları ortalama çevrelerden gelmiş olmalarına karşın Marcos'la olan dostluklarını devasa bir servete dönüştürmeyi bilmişlerdi. Herminio Disini, başkanla golf oynayan alelade bir küçük işadamıydı. Marcos 1975'te it-

hal sigara filtrelerine yüzde 100'lük bir gümrük vergisi koyduğunda Disini'nin filtre işi, kendisine tanınan yüzde 10'luk vergi ödeme ayrıcalığı sayesinde çok büyük bir itki kazandı. Marcos yönetiminin sonu geldiğinde Disini'nin holdingi tahmini olarak 1 milyar dolarlık bir değere sahipti (Goodno 1991: 106).

Başkanın çevresindeki eş dostlar, devlet garantili borç alabilmek için hükümet bağlantılarını da kullandılar. Sıkıyönetim sırasında eş dost girişimleri, devlet tarafından garanti altına alınmış olan 4 milyar dolarlık dış borçlarını ödemediler, ki bu da Filipin devletinin toplam dış borcunun kabaca yüzde 20'sine denk düşmekteydi (Malaya, 23 Nisan 1985). Bu çevreler ayrıca paylarına düşen vergileri de ödemediler; vergi borçları 1985'te 1 milyar pezoya ulaşmıştı (Malaya, 7 Mart 1985). Yurtdışından transfer edilen ve illegal yollardan elde edilen fonlar, yani "haksız servet"le ilgili tahminler 10 milyar dolara dek çıkmaktaydı (Hawes, 1990: 275).

Ekonomik baskılar ve azalan kaynaklar

İran

İran Devleti'nin kalkınma stratejisi ekonomiyi, devrim öncesi yıllarda üzerinde devletin hiçbir denetimi olmayan petrole ve dünya piyasalarına her zamankinden daha fazla bağımlı kıldı. Petrole olan böylesi yüksek düzeyli bir bağımlılığın ekonomi üzerinde önemli etkileri oldu. Birincisi, petrolün artan önemi, 1976 itibariyle petrol dışı ürünlerin tüm ihracat içindeki paylarının sadece yüzde 3 civarında olması anlamına gelmekteydi (BMI, 1976: 57). İkincisi, artan petrol gelirleri hükümetin tarım sektörünü görmezden gelmesini mümkün kıldı, ki bu da söz konusu sektörün kötüleşmesinde önemli bir payı oldu.

Üçüncüsü, 1970'lerin ilk yarısında artan petrol gelirleri, devlet gelirlerinin soğurulması sorununu yarattı, çünkü petrol endüstrisindeki hızlı büyümeye diğer ekonomik sektörlerdeki genişleme eşlik etmemektedir. Sonuç, tüketici fiyatlarındaki enflasyon oldu. Enflasyonu törpülemek amacıyla devlet iki

politikaya başvurdu. İthalatı teşvik etmek amacıyla ithalat üzerine konan vergiler kaldırıldı ve “vurgunculuk karşıtı” bir kampanyayla birlikte fiyat denetimi politikası uygulandı. Ağustos 1975’te 16.000 kalemin fiyatı Ocak 1974 düzeyine çekildi. Bu hareketin ise özellikle perakende piyasası üzerinde kötü etkileri oldu. 1977 itibariyle enflasyonu kontrol etmede bu önlemlerin iflas ettiği görüldü. Sorunlara çare bulmak amacıyla hükümet ekonomik bir resesyonun önünü açtı. 1977’de, yeni bir başbakan altında devlet harcamaları kısıldı ve bir dizi büyük çaplı kamu projesinden, daha başlamadan vazgeçildi. Devlet, enflasyonu kontrol altına almak amacıyla, bir yandan vurgunculuk karşıtı kampanyaya devam ederken diğer yandan banka kredilerine olan erişimi de sınırlandırdı (*Ettelaat*, 23 ve 29 Ağustos 1977). Ayrıca, önceki birkaç sene boyunca serpilmiş olan kentsel arazi alışverişi ve spekülasyonu üzerinde denetimde bulunmaya başladı.

Dördüncü olarak, devlet ve ekonomi petrol gelirlerine ileri derecede bağımlı hale gelmekle birlikte, bu gelirler tahmin edildiği gibi büyümedi. Dünya çapında devam etmekte olan durgunluk, 1975’te Avrupa’da ılık geçen kış ve OPEC’in petrol fiyatlarında gerçekleşen görece mütevazı artış, İran petrol üretimini ve gelirlerini kısa sürede küçülttü. Aralık 1975 itibariyle petrol üretimi, bir önceki yılın yüzde 20 altında seyretmekteydi. Projelerini sürdürmek ve mali ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla devlet, kamu şirketlerinin ve serbest meslek sahiplerinin ödedikleri vergileri artırdı (*Kayhan*, 1 ve 23 Şubat 1977) ve yurtdışından para borçlanmaya başladı. Kazançlar azalmaya devam ettikçe devlet harcamaları, devlet gelirlerini aştı. 1976 yılı açığı 37.6 milyar riyaldi. Ertesi yıl bu ani bir yükselişle 388.5 milyar riyale çıktı (BMI, 1977: 139) ve 1978’de 550.2 milyar riyale ulaştı (IMF, 1981: 429).

Son olarak, petrol gelirlerindeki azalma tüm ekonomiyi ve toplumu etkiledi. Makro ekonomik veriler her ne kadar büyük bir krize işaret etmese de, bariz bir ekonomik gerilemeyi göstermektedir. 1976’da GSMH yüzde 17.2 büyürken 1977’de bu büyüme aniden yüzde -1.3’e ve sonra 1978’de keskin bir bi-

çimde yüzde -11.9'a düşmüştür. Yeni ekonomi politikaları tüm ekonomik etkinlikleri kestiğinden, gelirlerdeki düşüş ekonominin her kesiminde hissedilmekteydi. Sınai ve petrol dışı ihracatın değeri düştüğü gibi büyük imalat firmalarının üretimleri de düştü (BMI, 1977: 11, 152). Petrol dışı ihracatın en büyük kalemini oluşturan halı ihracatı 1977'de hem değer hem de hacim olarak yüzde 13 düştü. En büyük pamuk tekstil fabrikaları, çalışmaya devam etmekte güçlük çektiler (Moad-del, 1993: 120). Yavaşlayan sınai üretimin yanı sıra fon ve elektrik sıkıntısı da işçilerin işten çıkartılmalarına neden oldu. Yalnızca Tahran'da sermaye ve inşaat malzemesi eksikliği nedeniyle on binlerce özel toplu konut projesi durduruldu (Ette-laat, 16 Kasım 1977). Devlet ve petrol sektörü, azalmasına rağmen kayda değer düzeyde gelir yaratmaya devam etse de, bu kaynaklar durgunluk sırasında özel sektöre akmadı. Tırmanmakta olan ekonomik eşitsizliklerle birlikte durgunluk, nüfusun geniş kesimlerinin menfaatlerine aykırı etkilerde bulundu ve toplumsal çatışmaların ortaya çıkış koşullarının hazırlanmasına yardımcı oldu.

Nikaragua

İran'da olduğu gibi Nikargua'da da ülkenin ekonomik kalkınmasında sorumluluk büyük ölçüde devlette ve onun politikalarında-ındaydı. Kimi kazanımlara karşın bu kalkınma stratejileri güçlü, bağımsız bir ekonomik yapı inşa etmekte başarısız oldular.

1960'larda Orta Amerika Ortak Pazarı'nın kurulması Nikaragua'da belirli bir sınai kalkınma yarattıysa da, hakiki bir ithal ikamesi meydana getirmekte yetersiz kaldı. Aslında sınai kalkınma sadece ülkenin dışa olan bağımlılığını artırdı. 1974 itibariyle Nikaragua kauçuk ürünlerinin imalatında kullanılan parçaların yüzde 96'sını, elektrikli cihazlarda kullanılanların yüzde 95'ini, bakım ve yayında kullanılanların yüzde 88'ini, metal ürünlerinde kullanılanların yüzde 85'ini ve kimyasal ürünlerde kullanılanların yüzde 65'ini ithal etmekteydi (Harris, 1985: 39).

Nikaragua'nın kalkınması tarım ihracatına ve dünya pazarı-

na ileri düzeyde bağımlıydı ve bunun sonucunda da dünya ekonomisindeki dalgalanmalardan fazlasıyla etkilenmekteydi.⁸ Hükümet, ürün çeşitliliğini hedefleyen bazı önlemler almayı başardıysa da ülkenin ihracatı içindeki en büyük pay yalnızca iki metadan oluşmaktaydı: Kahve ve pamuk. Bunların toplam ihracat içindeki payları 1970'te yüzde 37.1 iken 1977'de yüzde 54.9'a tırmandı (BM, 1978: 357). Fakat 1973 petrol şokunun ardından özellikle pamuk üreticileri petrokimyasal, böcek ilacı ve gübre fiyatlarındaki ani yükselişten kötü şekilde etkilendiler. 1972 ile 1977 arasında bu malların fiyatları sırasıyla yüzde 408, yüze 117 ve yüzde 150 oranlarında artış gösterdi. Buna karşın üreticilerin pamuk fiyatları yalnızca yüzde 97 oranında arttı. Böylece 1977-1978 itibarıyla pamuk üretiminin maliyeti, çoğunluğu böcek ilacı yüzünden olmak üzere, pamuk ihracatı gelirlerini aştı (Paige, 1985: 101). Tablo 7, diğer malların fiyatlarındaki değişimi göstermektedir.

1973-1975'teki ve yine 1977'den 1981'e dek süren yüksek petrol fiyatları, dünya çapındaki durgunluk ve uluslararası faiz oranlarındaki yükselmeye birlikte tüm Nikaragua ekonomisine olumsuz şekilde yansdı (Williams, 1986: 162). Nikaragua'nın tarımsal ihracatının kötüye gittiği ve ithal edilen mamul ürünlerin maliyetinin arttığı koşullarda değişen uluslararası fiyatlar ticarete vadelerin kısalmasına ve elverişsiz ödeme dengelerinin oluşmasına neden oldu (Harris, 1985: 37). 1960 ile 1964 arasında Nikaragua, ödemeler dengesinde 132 milyon doların üzerinde bir fazlaya sahipti. Fakat 1960'ların ortaları itibarıyla ticaret dengesizlikleri ortaya çıkmaya başladı. 1965 ile 1978 arasında Nikaragua 8.2 milyar doların üzerinde bir negatif ticaret bilançosu biriktirdi (Vilas, 1986: 58).

8 Dünyadaki piyasa ekonomisindeki diğer yapısal değişiklikler de Nikaragua'nın krizi karmaşık hale getirmekteydi. Karşısında kordobanın değerinin sabitlendiği doların devalüe edilmesi, Nikaragua'nın ABD dışından yaptığı ithalat fiyatlarını yükseltti. Nikaragua'nın elektrik enerjisinin yüzde 70'inin petrolden sağlanıyor olması nedeniyle yükselen petrol fiyatları ülkedeki enflasyon oranının artmasına neden oldu ve döviz rezervlerini azalttı. Son olarak, kahve fiyatlarının uluslararası piyasadaki artışına rağmen Nikaragua'nın döviz rezervi, pamuk, şeker ve et ihracatı değerlerindeki düşmeye bağlı olarak azaldı.

Tablo 7. Nikaragua tarımını etkileyen kilit mallardaki fiyat artışları (yüzde)

<i>Mal</i>	<i>1972-1977</i>	<i>1972-1978</i>
Kahve	488	298
Petrol	408	376
Gübre	150	160
Böcek ilacı	117	117
Pamuk	97	100
Siğir	37	73

Kaynak: Williams'tan (1986: 207) hesaplanmıştır.

Hızla artan dış borç, aralıksız hükümet borçlanması nedeniyle daha da kötüleşti. 1977 itibariyle Nikaragua'nın dış borcu 1 milyar dolara ulaşmıştı, ki bu, altı yıl içerisinde dört katlık bir artış ve Orta Amerika'daki en yüksek borç demektir. Deprem sonrasındaki yeniden yapılanmayı finanse etmek amacıyla devlet, uluslararası kaynaklarla, çoğunlukla son derece elverişsiz koşullarda aralıksız bir dizi borç sözleşmesi imzaladı (*La Prensa*, 2 Temmuz 1978). 1970 ile 1976 arasında yalnızca dış kamu borçları yüzde 3,864 oranında artış gösterdi (*La Prensa*, 8 Ocak 1978). 1979'da Nikaragua, çoğunluğu ABD'li ticari bankalardan alınmış olan kısa vadeli kredilerden oluşan 1.65 milyar dolarlık bir dış borç biriktirmişti. Bu miktar, aile başına kabaca 4.000 dolar etmekteydi ve Nikaragua'nın toplam ulusal gelirinden yüksekti (Harris, 1985: 40). Dış borç ödemeleri 1978'de ülkenin ihracat gelirlerinin yüzde 23.6'sını soğurdu. Buna karşılık Orta Amerika'nın diğer yerlerinde, örneğin Guatemala'da bu rakamlar yüzde 2.9, El Salvador'da yüzde 6.2, Honduras'ta yüzde 9.4 ve Kosta Rika'da yüzde 15.8'di (Baumeister, 1985: 16). Bu dönemden itibaren Nikaragua hükümeti uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmek konusunda ciddi sorunlarla karşılaştı.

Dış basınçlar ve içerideki gelişmelerin Nikaragua ekonomisi üzerinde, 1970'lerin ikinci yarısındaki siyasi çatışmalara kısmen zemin hazırlayan olumsuz bir etkisi oldu. 1971-1974'te yıllık ortalama yüzde 6.4 oranında büyümüş olan Nikaragua'nın GSMH'si 1975 ile 1978 arasında yüzde 0.3 oranında büyüdü. 1977'deki büyüme oranı yalnızca 0.9 iken, bu oran

1978'de -6.9'a geriledi. 1972-1979 arasında tüketiciler fiyatları endeksi artarken 1977'de ekonominin tarım haricindeki tüm sektörlerinde ortalama aylık gelirler düştü (Vilas, 1986: 92-97). Bu değişiklikler nüfusun görece yoksul kesimlerini olumsuz yönde etkiledi.

Filipinler

İran ve Nikaragua'da olduğu gibi Filipinler ekonomisini sanayileştirmeye ve çeşitlendirmeye dönük hükümet denemeleri de başarılı olamadı. 1980'lerin ortaları itibariyle ekonomi gelirleri azalmakta olan birkaç tarım ürününe ileri derecede bağımlı hale gelmişti. Filipinler'in en önemli ihraç ürünü, 1980'de fiyatları tüm dünyada yüzde 30 değer kaybetmiş olan hindistancevizi ve hindistancevizi ürünleriydi. Daha önceleri, yeni kurulmuş olan Ulusal Hindistancevizi Bürosu, dünya hindistancevizi yağı piyasasının yüzde 60'ının Filipinler'in elinde olmasının verdiği güvenle, dünya piyasasındaki meta fiyatları düşük olmasına rağmen fiyatları keskin bir biçimde yükseltmişti. Bununla birlikte, aynı dönemde hurma yağı yatırımlarının olgunlaşmasıyla tüketiciler kolaylıkla yön değiştirdiler ve hindistancevizi piyasası, 16 milyon Filipinliyi yani kabaca ülkenin üçte birini mağdur ederek çöktü (Overholt, 1986: 1150). 1982'nin sonlarında ülkenin en önemli ikinci ihracat ürünü olan şekerdeki dünya fiyatları son on yılın en düşük seviyesini gördü. Hindistancevizi, şeker ve bakırdaki bu ümitsiz meta fiyatları Filipinler'in ticaretten elde ettiği gelirlerde yüzde 42'lik bir erimeye neden oldu (a.g.e.: 1149). Bu sorunlar, petrol fiyatlarında 1970'lerin ikinci yarısında başlayan artışla birlikte daha da kötüleşti. Örneğin 1980'de ülkenin ihracattan elde ettiği hasılatın yüzde 43'ten fazlası petrol ithalatına gitmekteydi.

Gittikçe azalan ihracat gelirlerinin başlıca sonuçlarından biri uluslararası finansal yükümlülüklerin yerine getirilmesi konusunda karşılaşılan ve gittikçe artan zorluklardı. 1982'nin sonunda ülke, o zamana dek yaşadığı en ciddi dış ödemeler den-

gesi krizinin ortasındaydı (Villegas, 1986b: 145). O sonbaharda Filipinler Merkez Bankası, ekonomik bir felaketin önüne geçilebilmesi için ödeme tarifesinin ivedilikle yeniden düzenlenmesi gerektiği konusunda en az bir büyük ABD bankası tarafından uyarıldı. Ocak 1983 itibariyle Filipinler'in dış borcu tahmini olarak 16.6 milyar doları aşmıştı ve o sene içinde gerçekleştirilmesi gereken borç ödemesi miktarı, ülke ihracatının yüzde 79'una denk düşen 7 milyar dolardı (Time, 10 Ocak 1983; IBON, 31 Ocak 1983).⁹ Hükümet yetkilileri Japon başbakanı ile görüştüler ve Japonlar ülkeyi kurtarmadığı takdirde Filipinler'in mali durumunun ümitsiz olduğunu bildirdiler (Overholt, 1986: 1154). Yaklaşan krizin farkında olan merkez bankası rezerv ve mevcut hesap istatistikleri üzerinde tahrifat yapmaya başladı.

Aquino'nun suikastla öldürülmesinden önce, resmî rezervler düşmeye devam ederek Aralık 1982 ile Temmuz 1983 arasında 1.4 milyar dolar geriledi ve Ağustos-Eylül arasında bir 0.2 milyar dolar daha düştü (Overholt, 1986: 1153). Tüm 1984 yılı boyunca ülkede petrol ve yiyecek ithalatına yetecek döviz gücü bela bulundu. Marcos, mali krizin suçlusu olarak dünya piyasasındaki güçlere aşırı bağımlılığı gösterdi. Ancak muhalefet, borç tuzağının onun kendi politikalarının bir sonucu olduğu yönünde ithamda bulundu (Wurfel, 1988: 337).

Artan uluslararası borçlar ve azalmakta olan gelirler hükümeti, yükümlülüklerini yerine getirebilmek için tekrar tekrar uluslararası bankalardan ve finans kurumlarından daha fazla para borç almaya zorladı. Sıkıyönetim sırasında devlet, kalkınma projelerini finanse etmek amacıyla 480'den fazla uluslararası kuruluştan daha önce görülmemiş miktarlarda borç aldı. Buna karşın ekonomik koşullar kötüleşmeye devam ettikçe ve ülke, mali yükümlülüklerini yerine getiremedikçe hükümet daha fazla borçlanmaya başvurmak zorunda kaldı. Hükümetin her yeni borçlanışında IMF, Filipinler'e, daha da olumsuz koşullara yol açan bazı şartlar dayatmaktaydı. IMF'nin şartları

9 Time'in raporunda kullanılan kaynak Morgan Guaranty Trust Company'dir.

çoğunlukla devalüasyon, devlet müdahale ve düzenlemelerinin azaltılması, fiyat denetimlerinin kaldırılması, kredilerin sıkılaştırılması ve gümrük tarifelerinin düşürülmesini içermektedir, ki bunlar da çoğunlukla iflaslara ve işsizlik artışına neden olmaktaydı. 1965 ile 1985 arasında Filipin pezosunun ABD doları karşısında değeri yüzde 80 düşürüldü.

Ülkenin ekonomik bağımlılığından ve gerilemesinden kaynaklanan bir diğer zorluk, artık Filipin ekonomisinin tipik bir özelliği haline gelen yabancı yatırım ve sermaye kaçıışıydı. 1980'de yabancı yatırımcılar ülkeden öz-sermaye niteliğinde, 100 milyar dolardan fazla sermaye çektiler; bu, şimdiye dek kayıtlara geçmiş en büyük yıllık tutardır. Aynı yılın ilk altı ayı içinde fabrikalarda 137.000 kişilik istihdam buharlaştı. 1983'te otomobil montajı yapan büyük firmalar işletmeyi durdurmuşlardı. Ford Filipinler fabrikası kapandığında 10.000 işçi işten çıkarıldı (Hackenberg ve Hackenberg, 1987: 224). 1972-1986 arasında Filipinli girişimciler, ülkeden 12 milyar dolardan fazla sermaye çıkardılar (Boyce, 1993: 295), ki bu miktar, ulusal borcun yüzde 44'ünden fazla etmekteydi.

Marcos yönetiminin ikinci yarısında yaşanan ekonomideki kötüleşme ve sermaye kaçıışı, büyük miktarda girişimin çökmesine ve hükümetin sorunlarının yoğunlaşmasına neden oldu. Finansal kargaşa, başta Filipinler İnşaat ve Kalkınma Şirketi, Herdis Grubu, Disini Grubu ve Silverio Grubu olmak üzere Marcos'un yakınlarına ait imalat şirketlerinin çoğunda krize yol açtı. Hükümet güvenceleriyle desteklenen büyük şirketlerin çöküşü devleti birdenbire aşağı yukarı 230 problemlili şirketin sahibi haline getirdi (Overholt, 1986: 1150). 1978'den 1982'ye gelindiğinde, bu şirketleri kurtarmak için kamu şirketlerine verilen devlet borçları, 2.6 milyar pezodan 22 milyar pezoya, yaklaşık on kat arttı, ki bu da toplam kamu harcamaları içinde yüzde 9.9'dan yüzde 22'ye ulaşan bir artış anlamına gelmekteydi (Javate-de Dios vd., 1988: 89). 1985'te Marcos, en büyük kamu şirketleri arasında yalnızca on beşinin sahip olduğu açığın senede yaklaşık 10.2 milyar pezo tutarında olduğunu açıkladı (Malaya, 9 Nisan 1985).

1980'lerin başlarındaki ekonomik gerileme finans sektörünü de etkiledi ve banka sisteminde istikrarsızlığa neden oldu. Banco Filipino 1984'te battı ve bu da hükümeti devreye girmek ve tüm banka sistemini işler tutmak için onu kurtarmak zorunda bıraktı (*Malaya*, 6 Ağustos 1984). Banco Filipino'nun "banka tatili"nin ardından ülkedeki ticari bankaların çoğunluğu likiditeyi korumak amacıyla borç verme işlemlerini dondurdular (*Malaya*, 6 Ağustos 1984). Bu koşullar, ekonomik gerilemeyi daha da pekiştirdi.

Son olarak, azalmakta olan uluslararası gelirler ve içerideki zorluklar makro ekonomik göstergeleri etkiledi. Hükümetin ekonomi politikaları başlangıçta çarpıcı bir büyüme sağlamış olsa da Marcos yönetiminin sonlarına gelindiğinde makro ekonomik göstergeler büyük bir gerilemeyi işaret etmekteydiler. Sıkıyönetimin ilk yedi yılı içinde GSMH'nin büyüme oranı yüzde 6'dan daha yukarıdaki bir ortalamayı tutturuysa da, 1981 ile 1985 arasında büyüme oranı yüzde -3.6'ya düştü. Aquino'nun 1983'te öldürülmesinin ardından kriz daha da derinleşti. 1984'te enflasyon ortalama yüzde 50 düzeyindeydi¹⁰ ve sınai üretimdeki düşüş 400.000'den fazla işçinin işten çıkarılmasına yol açmıştı (Villegas, 1986b: 145). Ekonominin kötüye gidişi kişi başına gelir üzerinde de ciddi bir etki yarattı; kişi başına gelir, 1983 ile 1985 arasında yaklaşık yüzde 14 azaldı (Villegas, 1986a: 135). Ekonomik gerileme, toplumsal ve siyasi çatışmalar için gerekli zeminin hazırlanmasına katkıda bulundu.

Sonuç

Söz konusu devletler, bu ülkeleri incelenen dönem boyunca ekonomiye daha fazla müdahaleyle kalkındırmaya kalkışmışlardır. Karşılaştırmalı olarak ele alındığında daha fazla kaynağa sahip olan İran en fazla müdahaleci olan devlettir. Buna karşın

10 Metro Manila'daki enflasyon oranı Şubat 1984'te, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri en yüksek düzey olan yüzde 40'a ulaştı (*Malaya*, 4 Mayıs 1984). Ağustos'ta bu oran yüzde 60'a tırmandı (*Malaya*, 16 Ağustos 1984).

üçü arasında en yoksul ülke olan Filipinler en az müdahaleci devlet olmuştur. Müdahaleciliği özellikle 1972 depreminden sonra artan Nikaragua bu iki uç arasında yer almaktadır.

Yukarıda sunulan kanıtların da gösterdiği gibi her üç vakada da devlet müdahalesi ilk aşamalarda ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilere sahiptir. Bununla birlikte devlet müdahalesi, çelişkilerin ve çatışmaların tohumlarını da atmıştır. Devletin üst sınıflar karşısında sahip olduğu özerkliğe karşın hükümetlerin kalkınma stratejileri genel çıkarlardan ziyade özel çıkarlara hizmet etmiştir. Devlet politikaları, devlet yöneticilerinin ve onların dostlarının çıkarlarına hizmet etmenin ötesinde yalnızca kapitalist sınıfın fraksiyonlarını zenginleştirmiştir. Bu politikalar, değişmez bir biçimde nüfusun geniş kesimlerini, özellikle de emekçi sınıfları dışlamıştır. Sonuçta devlet politikaları, hızlı ekonomik kalkınmayla bir araya geldiğinde toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri arttırmıştır.

Bu gelişmeler, söz konusu ekonomilerin, denetim güçlerinin ötesindeki dünya piyasasına giderek daha fazla entegre olmasıyla el ele yürümüştür. Her üç ülkede devletin uyguladığı kalkınma stratejileri, dünya piyasasına ve uluslararası finans kurumları karşısındaki artan bağımlılık nedeniyle ekonomilerini uluslararası ekonomik değişimler karşısında daha da kırılgan hâle getirmiştir. Bu ülkelerin ekonomileri dünya pazarındaki dalgalanmalar karşısında bilhassa kırılgandılar, çünkü bu ekonomiler dünya pazarında satmak amacıyla üretebildikleri bir ya da birkaç metaya bağımlıydılar. Artan petrol gelirlerinden devasa kazanç sağlayan İran bile 1975'te dünyadaki petrol talebinin düşmesinden olumsuz şekilde etkilendi. Bu durum karşısında devlet iç kredileri kesmek, faiz oranlarını ve vergileri artırmak ve bir dizi önemli projeyi ıskartaya çıkarmak zorunda kaldı, ki tüm bunlar ekonomiyi ve toplumu kötü şekilde etkiledi. Benzer şekilde, uluslararası finans kurumlarına bağımlılık Filipinler'de de halk açısından ekonomik zorluklar yarattı. Tekrar tekrar devalüasyon gerektiren yüksek dış borçlar ve ödemeler dengesindeki sorunlar, yüksek enflasyonu ve nüfusun geniş kesimlerinin yaşam standartlarında ani bir dü-

şüşe neden olarak olumsuz ekonomik sonuçlar yarattı. Bu ise ABD'ye, çok taraflı kurumlar ve devletin kendisine karşı ulusalcı eğilimler yarattı.

Sonuç olarak ülke içindeki değişiklikler ve dış baskılar çatışmalara zemin hazırlayan ekonomik gerilemeyi yarattılar. Ekonomiye giderek daha fazla müdahale edilmesi nedeniyle her üç devlet de kendisini isyan ve saldırılara açık hale getirdi. Krizler ya da gerileme ve artan eşitsizlikler yalnızca piyasa mekanizması tarafından yaratılmış olsaydı bu devletlerin ciddi siyasi krizlerden kaçınmaları mümkün olabilirdi. Fakat devletin ekonomiye giderek artan müdahalesi bu sonuca mani oldu ve toplumsal çatışmalar bir kez patlak verdiğinde söz konusu devletleri saldırının hedefi haline geldiler.

İKİNCİ KISIM

***Toplumsal hareketlilik
ve kolektif eylem***

Giriş

Baskının yoğun olduğu yönetimlerde toplumsal hareketin aktörleri, fırsatların uygun olduğu durumlarda hareketlenebilir ve kolektif eylemlere girişebilirler. Baskı azalır ya da devlet meydan okumalara ve saldırılara açık hale gelirse, kolektif eylem lehinde fırsatlar oluşabilir. İleri düzeyde dış güçlere bağımlı olan baskıcı yönetimler, dışarıdaki güçlü destekçileri tarafından tavsiye ya da talep edilen değişiklikleri ve reformları uygulamaya koymak zorunda kalabilirler. Toplumsal tabanlı desteğin az olduğu durumlarda yönetimin liberalleşmesi ya da açılması yönündeki dış baskılar büyük ölçekli bir kalkışmanın koşullarını oluşturabilir. Ayrıca, dış desteğin azalması, ki bu devletlerarası iktisadi ve siyasi krizlerin bir sonucu da olabilir, bağımlı yönetimleri meydan okumalara ve saldırılara karşı savunmasız kılabilir. Dayanakları zayıf olan yönetimler ulusal kutuplaşmanın yaşandığı dönemlerde muhalefeti yıldırma amacıyla baskıcı önlemlere başvurdukları takdirde savunmasızlaşabilirler. Kamusal figürlere ve tanınmış isyancılara karşı alınan baskıcı önlemler, muhalif örgütler ve nüfusun geniş kesimleri arasında koalisyon oluşturarak devleti zayıflatabilir.

Fırsatlar, zayıflıklar ve kolektif eylem

Şah rejimi dışarıdan gelen desteğe o derece bağımlıydı ki, dış baskılar, İran hükümetinin, muhalefete harekete geçme fırsatı sağlayan basit jestlerde bulunmasında büyük bir rol oynadı. Uluslararası Af Örgütü, Uluslararası Hukukçular Komisyonu ve BM ile ilişkide olan İnsan Hakları İçin Uluslararası Birlik, 1970'lerin ortalarında İran hükümetinin insan hakları ihlallerini kamuoyuna açıklamaya başladılar. Uluslararası Af Örgütü, İran'ı, dünyada insan haklarını en kötü şekilde ihlal eden ülke olmakla suçladı. 1976'da, ABD'deki başkanlık seçimleri sırasında Jimmy Carter, İran'ı insan haklarının ihlal edildiği bir ülke olarak tanımladı (Abrahamian, 1982: 498-500). Amerikan Kongresi'nin üyeleri, bütün gücün tek bir adamın elinde olduğu bir yönetime bu kadar çok silah satmanın akıllıca olup olmadığını sorgulamaya başladılar. Yukarıda bahsedilen iki örgüt tarafından sunulan kanıtların dinlenmesinden sonra Temsilciler Meclisi'nin uluslararası örgütlerle ilgili alt komisyonunun başkanı, İran yönetiminin "toplumsal girdilere" izin vermediği, demokratik yapılar oluşturmadığı ve demokratik özgürlükleri mümkün kılmadığı sürece istikrarlı bir yönetim sayılamayacağını açıkladı (a.g.e.: 99-500).

Her ne kadar gerçekte Carter yönetimi Şah'a siyasi alanda başlıca dönüşümleri gerçekleştirmesi için baskı yapmamış olsa da, Şah'ın kendisi uzun süredir ABD'ye bağımlı olması nedeniyle insan hakları sicilini düzeltmek amacıyla küçük değişikliklerin gerekli olduğuna karar verdi. Bu nedenle İran hükümeti siyasi muhaliflere karşı davranışlarında bazı politika değişikliklerine gitti. Nitekim, Mart 1977'de 256 siyasi tutukluyu serbest bıraktılar ve Mayıs ayında Kızıl Haç'ın kalan tutukluları ziyaret etmesine izin verdiler. Hükümeti eleştiren siyasi muhaliflerin sivil olarak yargılanmasını sağlayan yasal değişiklikleri de gerçekleştirdi.

Şah rejiminin zaaf göstermesi, muhalefeti böyle bir fırsattan yararlanmak için teşvik etmiş oldu. Bu değişimlerin sonucunda laik, solcu ve ılımlı siyasi gruplar kolektif eylem için hare-

kete geçmeye başladı. Ulusal Cephe ve Yazarlar Birliği gibi uzun süredir varlık gösteremeyen örgütler 1977 yılının Haziran ayında tekrar canlandılar ve siyasi özgürlük ve reform taleplerinde bulunan açıklamalar yayımlamaya başladılar. Sonbahar geldiğinde öğrenciler ülke çapında rejime karşı kolektif eylemlerde bulunuyorlardı. 1978'de öğrenci protestoları büyüdü, onları 40 günlük yas dönemleri ve çarşının kapanışı takip etti. Bu protestolar hükümeti 1978 yazının sonunda daha da fazla reform ve liberalleşme ilan etmeye zorladı. Yönetimin bu doğrultudaki açıklamaları, 1978 sonbaharında kıpırdanmanın sanayi işçileri sınıfına ve küçük şehirlerdeki nüfusa yayılmasına yol açtı. Sonuçta, hareketlilik ve kolektif eylemde ani bir yükseliş ve hızlanma oldu. Liberalleşmenin ilanından önce, yaklaşık 70 şehir, öyle ya da böyle, bir çeşit kolektif eylemi deneyimlemişti. Askerî bir hükümetin devreye girmesinden 10 hafta sonra, kabaca 100 şehir daha hükümet karşıtı kolektif eylemlerle sarsıldı.

Nikaragua'daki Somozalar da on yıllardır ABD'ye siyasi olarak bağımlıydılar. Bu dostça ilişki, insan haklarına saygı duyması için Somoza'ya baskı yapan Başkan Carter'ın seçilmesinden sonra, özellikle de ABD politikası Amerikan askerî ataşelerinin raporları doğrultusunda değişime uğradı. Ataşeler, Nikaragua Ulusal Muhafız Birliği'yle birlikte iki yıl boyunca kırsal bölgelerde isyan karşıtı operasyonlar yapmalarının ardından, gerilla tehdidinin saf dışı edildiğini açıkladılar. Carter yönetimi bu enformasyona dayanarak sıkıyönetimi feshetmesi için Somoza'yı sıkıştırdı. ABD'ye olan aşırı siyasi bağımlılık, Nikaragualı liderin özerk, yerel bir politika izlemesini engelledi. Bu yüzden, kendisi de FSLN'nin saf dışı edildiğine inanmış olan Somoza, 19 Eylül 1977'de kuşatmayı kaldırdı. Bunun ardından baskıların azalması, hareketlenme için çok önemli bir fırsat sağlamış oldu ve muhalefet bu fırsatı büyük bir hevesle karşıladı.

Takip eden aylarda Carter yönetimi, Somoza yönetimini olumsuz yönde etkileyen politikalar uyguladı ve her ne kadar ABD bu zaman zarfında Somoza yönetimini değiştirmek gibi

bir politika ilan etmemiş olsa da, muhalefetin hareketlenme ve kolektif eylemde bulunma becerisini ilerletmiş oldu. Önceleri, Carter yönetiminin yetkilileri Amerikan yardımını insan haklarındaki gelişmeye koşullu hale getirmeye çalışmışlardı. Söylentiye göre, idari yetersizlikler ve AID fonlarıyla yapılan konut inşaatı için fahiş fiyatlarla satın alınan topraklardan Nikaragualı yetkililerin kişisel kazanç sağlamaları nedeniyle düşük faizli AID borçları askıya alındı (*La Prensa*, 5 Ekim 1977).

Kuşatma halinin kaldırılması, muhalif karşı siyasi hareketlenmeyi Nikaragua toplumunun değişik kesimlerine doğru hızlıca yaygınlaştırdı. Ocak 1978'de Pedro Chamorro'ya yapılan suikast toplumsal hareketlenmeyi yoğunlaştırdı ve kapitalist sınıfın muhalefete katılmasına yol açtı.

Chamorro'ya yapılan suikastın ardından toplumsal kolektif eylemin şiddetlenmesiyle birlikte ABD büyükelçisi, Somoza'ya 1981'de sona erecek olan siyasi ve askerî görevlerinden emekli olmasını önerecek kadar ileri gitti ve 28 Şubat 1978'de Nikaragua başkanı boyun eğerek kendisinin de böyle bir niyeti olduğunu açıkladı (Somoza, 1980: 107). 30 Haziran'da Başkan Carter, Somoza Debayle'e insan haklarındaki ilerlemeler için cesaret veren bir mektup yazdı, fakat üç hafta sonra ABD yönetimi Somoza'yı uyardı. Şayet tekrar sıkıyönetim ilan ederse ya da muhalefete baskı yaparsa ABD, Nikaragua ile olan ilişkilerini kesebilirdi (a.g.e.: 144-145). ABD yönetimi Nikaragua'ya yapılacak olan bir silah satışından vazgeçti ve Kasım'daki IMF kredisini bloke etti. Somoza, 20 Aralık'ta yayınlanan OAS seçim talimatlarını reddetti ve kendi iddiasına göre 8 Şubat 1979'da ABD onu istifaya zorlamaya dönük bazı önlemler açıkladı (a.g.e.: 416).

Daha da önemlisi, ABD, Somoza'nın muhalefeti bastırmasına engel olmak için müdahale etti. Nikaragua hükümeti, on iki muhalefet liderinden oluşan Los Dolce'yi Kosta Rika'da sözde yıkıcı eylemlerde bulunmaktan resmî olarak suçladığında, Managua'daki ABD elçiliği karşı çıkarak Somoza'yı suçlamaları geri çekmesi için zorladı (Somoza, 1980: 105). Geri dönüşlerinden sonra Los Dolce gerçekten de ceza görmedi ve

muhaleteti harekete geçirerek ve rejimin yıkılması için çağrıda bulunarak ülkenin birçok büyük şehrini ziyaret etti. Somoza, "Kabinem ve ben biliyorduk ki, içlerinden birine dokunsak, Amerikan elçiliği tüm gücüyle üzerimize gelecekti," diye yakındı (a.g.e.: 106).

Her adımda, Carter yönetiminin politik kararlarının, muhaletetin Somoza'ya karşı hareketlenme becerisi üzerinde tayin edici etkileri oluyordu. Özellikle de, ABD'nin Nikaragualı liderin emekli olması yönündeki baskısı ve ardından onun boyun eğişi muhaletet için teşvik edici oldu. ABD ile ilişkilerin bozulması tehlikesi Nikaragua liderini hükümet karşıtı basını kaputmaktan ve muhaletet liderlerini hapse atmaktan alıkoydu.

Nikaragua'dakinin aksine, ABD Filipinler'deki çatışmaların ilk dönemlerinde saldırgan bir rol oynamadı. Aquino'ya yapılan suikast karşısında büyüyen toplumsal hareketlenmenin ve yükselen komünizm tehlikesinin oluşturduğu düşüncesi çerçevesinde, ABD politikalarını yavaş yavaş Marcos'a doğru kaydırıldı ve reformları uygulaması için ona baskı yapmaya başladı. Fakat, muhafazakârların hâkimiyeti ve siyasi bölünmeler sebebiyle Marcos'tan tamamen kopmak ABD'nin epey zamanını aldı ve bu da Marcos'un önemli değişimlerden kaçınabilmesini ve iktidarda kalabilmesini sağladı.

Aquino'nun öldürülmesinin ardından, ABD büyükelçileri Armacost ve Bosworth, ABD ile Marcos arasına diplomatik bir mesafe soktular. Politika değişikliğinin ilk işareti Büyükelçi Armacost'un, Aquino için düzenlenen kitlesel cenaze törenine katılması oldu (*Malaya*, 9 Eylül 1984). Sonradan Büyükelçi Bosworth, "Biz demokratik prosedür içinde sorumlu davranacak liderler, pazardaki rekabetin sınavından geçecek iktisadi kararlar ve özgür tartışmaya tâbi tutulacak fikirler arıyoruz" diye açıklamada bulundu (*Diokno*, 1988: 167). Fakat, Marcos'un kişisel çıkarlardan vazgeçmektense komünist bir Filipinler görmeyi tercih edeceğinin anlaşıldığı 1985 yazına kadar Washington'un konumu çok değişmedi. Reagan, başkanlık seçimleri için baskı yapmak üzere senatör Laxalt'ı Manila'ya gönderdi ama Washington askerî ve iktisadi desteğini azaltma-

dı (Overholt, 1986: 1161). Son olarak, ABD hükümeti Marcos yönetimini iktisadi reformlar yapmaya zorlamak adına buğday ve pirinç satışlarını aylarca geciktirdi (Malaya, 17 Temmuz 1985). ABD Temsilciler Meclisi, Filipinler'e destek paketindeki askerî yardımdan 75 milyon doları çıkarttı (Malaya, 17 Temmuz 1985). ABD istikrarlı bir yetki devri istiyordu, çünkü Marcos'un sağlığı ciddi bir biçimde kötüleşmekteydi.

Sonunda, bu baskılar Marcos'u erken bir başkanlık seçimi yapmaya zorlamada başarılı oldu. Kendi görev süresi 1987'ye dek devam ettiği halde 1985 Kasım'ının ilk haftasında erken seçim ilan etti ve daha sonra da seçim sonuçlarını iptal etmesi için Yüksek Mahkeme'yi gizlice etkilemeye kalktı (Chapman, 1987: 236). Yüksek Mahkeme Marcos'un planını reddetti. ABD baskısının ve halk hareketlenmesinin bir araya gelişi, uzun zamandan beri Marcos tarafından kontrol edilen Yüksek Mahkeme'yi özerk kılmıştı. Marcos'un koalisyonu açık bir biçimde zayıflıyordu. Birlikleri o kadar düzensiz hale gelmişti ki, seçim zaferini, bir önceki seçimlerde yaptıkları gibi pürüzsüz bir şekilde güvenceye almak için yapılması gerekenleri yapmakta aciz kalmışlardı. En sonunda ABD, Filipinler'deki çatışmaların sonucuna etki etmekte başarılı oldu.

Özetle, ABD her üç ülkedeki çatışmalarda rol oynadı fakat sonuçlarını açık bir biçimde belirleyemedi. İran'daki hafif ABD baskısı, denetimin azalmasıyla sonuçlandı ve muhalefetin harekete geçmesinin lehinde fırsatlar sağladı. Her ne kadar ABD Şah'ın devrilmesine olumlu bakmış olsa da, nihai sonucu, yani liberallerin saf dışı edilmesini ve teokratik bir devletin oluşumunu kontrol edemedi. Nikaragua'da ABD politikası Somoza'ya karşı daha tutarlı ve kararlı oldu. Nikaragua'daki çatışmaların başlangıcında, ABD baskıları hareketlilik için fırsat sağlamada sonucu belirleyecek önemdeydiler. ABD, İran'da olduğu gibi Somoza'nın kovulmasını destekledi ama FSLN'nin iktidarın tamamını üzerinde hak iddia etmesine ve devrimci hükümetteki ılımlı öğeleri dışlamasına engel olamadı. ABD, İran ve Nikaragua'nın aksine, Filipinler'deki çatışmaların ilk aşamalarında büyük bir rol oynamadı. Fakat sonunda Marcos'a

seçimleri yapması için baskı yaptı, bu da ılımlı güçlerin çatışmaların sonucunu etkileyebilmelerini sağladı.

Bundan sonraki dört bölüm, öğrenciler, din adamları, işçiler ve kapitalistlerin kolektif eylemlerini ve etkileşimlerini analiz edecektir. Bu analiz,  ülkedeki devrim süreçlerinin ve sebeplerinin kapsamlı bir resmini sunmak için, nesnel ve dile getirilen çıkarlar, örgütlenme, fırsat yapıları, aktörlerin talepleri ve ideolojileri üzerinde odaklanacaktır.

4. Öğrenciler: Ödün vermeyen devrimciler

Toplum teorisyenleri, toplumsal devrimlerin genelde devrimci niyetlerle başlamadığını ve devrimlerin sebep ve süreçlerinin ideolojik terimlerle anlaşılamayacağını sıklıkla iddia etmişlerdir (Skocpol, 1979: 17). Büyük ölçekli toplumsal çatışmaları analiz edenler, sıradan insanların ve emekçi sınıfların kolektif eylemlerinin bir bütün olarak düşünüldüğünde muhafazakâr nitelikli olduklarını ve yerleşmiş hakları savunmaya ve muhafaza etmeye dönük çabalar içerdiğini öne sürmüşlerdir (Calhoun, 1983; Goldstone, 1991b: 491-420; Hobsbawm, 1973: 12; Migdal, 1974: 248; Moore, 1978: 351-352; Scott, 1979: 129). Çoğunlukla Avrupa'nın tarihsel deneyimlerinden kaynaklanan bu analizler, gelişmekte olan ülkelerin çağdaş devrimlerindeki öğrencilere uygulanamaz. Gelişmekte olan ülkelerdeki öğrenciler devrimci mücadelelerin ön saflarında olmuşlar ve toplumsal yapıları temelden dönüştürmeye yoğun bir ilgi göstermişlerdir. Büyük bir prestije sahip olmuşlar ve sıklıkla devrimci süreçte çok önemli bir rol oynamışlardır. Fakat gelişmekte olan ülkelerdeki devrim uzmanları bile öğrencilerin devrimlerdeki kritik rolünü incelememişlerdir.

Ödün vermeyen devrimciler olarak öğrenciler, gelişmekte olan ülkelerdeki çağdaş toplumsal devrimlerde hem zamanla-

ma hem de kolektif eylem sıklığı açısından isyanların en ön saflarına fırlamışlardır. Yüksek okullarda ve üniversitelerde yoğunlaşmış olan öğrenciler, kolektif eylemlerini kolaylaştıran geniş iletişim ağlarına sahiptirler. Yüksek öğretimdeki öğrenciler varoldukları yerlerde çoğunlukla, onlara devlet baskısı karşısında en azından teoride dokunulmazlık ve yalıtım sağlayan üniversitelerin görece özerkliğinden ve akademik özgürlükten yararlanırlar. Bu dokunulmazlığın bir bölümü de, öğrencilerin tarihsel olarak, görece imtiyazlı toplumsal çevrelerden gelmelerinden ve mezuniyet sonrası görece üst seviyedeki konumlara yerleşmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu faktörlerin bir araya gelişi, öğrencilerin ayaklanma dönemlerinde hızla harekete geçmesini olanaklı kılmaktadır. Bir kampüste ortaya çıkan ileri düzeydeki bir hareketlilik, çatışma ya da baskı, başka yerdeki kampüslerde de çatışmalara yol açma potansiyeline sahiptir. Toplum içinde öğrencilerin ve üniversitelerin sahip olduğu kayda değer itibar ve saygı veri alındığında, öğrenciler sadece birkaç büyük şehirde yoğunlaşmış olsalar dahi, öğrenci hareketlenmesi, çatışmaları ülkenin geri kalanına yayma potansiyeline sahiptir. Hepsi bir arada ele alındığında bu faktörler siyasi ayaklanmalarda öğrencilerin oynadığı başrolü açıklamakta yardımcı olurlar.

Öğrenciler, ayrıca, geçmişten kopmaya kararlı bir eğilim göstermeleri ve tüm toplumsal düzenin yeniden inşasına yönelmeleriyle, ideolojik mücadelelerin de öncüleri olmuşlardır. Dışlayıcı yönetimlere ve devlet iktidarının merkezileşmesine, otoriter ve baskıcı rejimlere ve devletin kalkınma stratejilerinin ürettiği, giderek yükselen toplumsal eşitsizliğe sürekli muhalefet etmişlerdir. Üretim ilişkilerine doğrudan katılmamalarından dolayı öğrenciler, işçi sınıflarının çıkarlarını savundukları zamanlar haricinde genellikle iktisadi taleplerde bulunmazlar. Onun yerine, bilginin ve fikirlerin üretimi ve yeniden üretimi içinde olduklarından dolayı, daha çok teorik ve ideolojik konulara ilgi gösterirler. Üniversitelerin görece özerkliği ve öğrencilerin baskıdan muaf olmaları, onlara kaçınılmaz olarak, toplumsal yapının şekline, iktidar ve imtiyazların dağılı-

mına dair ideolojik tartışmalar yapmalarına olanak tanıyan bir alanı, diğer gruplardan daha geniş olarak sağlar. Yüksek öğretimin yaygınlaşması ve üniversitelerin çeşitli çevrelerden öğrenci kabul etmeleriyle birlikte ideolojik tartışmalar daha da canlanır. Üniversiteler ve yüksek okullar, genellikle devrimci ve solcu siyasi örgütlenmelerin ana merkezleri olmuşlardır. Bunlara ek olarak, öğrenciler işçilerle birlikte devlete ve üst sınıflara karşı radikal ittifaklar kurmaya yönelmişlerdir. Dolayısıyla, muhalif aydınlarla beraber öğrenciler, çoğunlukla devrimci hareketlerin öncüleridirler. Öğrenciler teorideki dokunulmazlıklarına rağmen siyasi ve ideolojik mücadelelerinden dolayı hükümet baskısının ana hedeflerinden olmuşlardır.

Gelişmekte olan ülkelerdeki öğrencilere birçok sebepten dolayı 20. yüzyılın son bölümünde sosyalist hareketlerin değişik biçimleri çekici gelmiştir.

İlk olarak, öğrenciler ABD tarafından desteklenen hükümetlere ve hâkim sınıflara karşı çıktılar. Öğrenciler, yöneticilerinin uluslararası kapitalizmin baş savunucusu ABD ile yaptıkları ittifaka karşı çıkmak adına sosyalizme doğru kaydılar. İkinci olarak, Çin, Küba ve Vietnam'daki devrimler ve belki de bir dereceye kadar Avrupa ve ABD'deki Yeni Sol öğrenci hareketinin yükselişi dolayısıyla sosyalizme ilgi duydular. Üçüncü olarak, gelişmekte olan ülkelerdeki öğrenciler, nüfusun büyük bölümünü olumsuz etkileyen ve devlet destekli kapitalist kalkınma stratejilerinin yol açtığı yükselen eşitsizlik yüzünden, eşitlikçi, alternatif toplumsal düzenlerin inşasını savunmuşlardır. Dördüncü olarak, yüksek öğretimin yaygınlaşmasıyla ve orta ve işçi sınıflarından öğrencilerin de gelmesiyle, öğrencilerin siyaseti sola meyletmiştir. Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerdeki öğrenciler çoğunlukla, eşitlikçi ve radikal toplumsal dönüşümleri savunan devrimci hareketleri benimsemişlerdir.

Toplumda küçük bir azınlık olsalar da, her üç ülkede de öğrenciler rejimlerin devrilmesinden önceki yıllarda siyasi ayaklanmanın ön saflarında kaldılar. Büyük siyasi çatışmalar sırasında çoğu zaman kolektif eyleme girişen ilk toplumsal grup oldular ve bunu diğer gruplardan ve sınıflardan daha sık yap-

tılar. Onlar aynı zamanda diğer gruplardan daha ideolojik ve devrimciydiler ve devletin ve toplumsal yapının tamamen değiştirilmesini savundular. Devlet iktidarına karşı öğrenci muhalefeti, dışlayıcı bir yönetime ve artan toplumsal eşitsizliklere bir cevaptı. Her üç örnekte de, imtiyazlar devlete erişimle bağlantılı hale geldikçe, öğrenciler devleti ve toplumsal düzeni yeniden yapılandırmayla daha da ilgilendiler. Sonuçta, her üç ülkede, muhalif entelektüellerle birlikte, öğrenciler silahlı mücadeleyi savunan radikal örgütler kurdular. Onlar gerçekten de katı devrimcilerdi. Solcu öğrencilerin İslâmi bir azınlıkla rekabet ettiği İran dışında, her üç ülkede de egemen ideolojik eğilim sosyalizmin ya da Marksizmin bir türüydü.

Karşılaştırmalı olarak ele alındığında, üç örnek, öğrencilerin örgütlenmesi ve kolektif eylem becerileri konusunda farklılıklar gösteriyor. İran ve Filipinler'de, öğrenciler kampüste, harekete geçmelerini kolaylaştıran yurtlarda kalıyorlardı. Fakat, Nikaragualı ve Filipinli öğrenciler görece daha örgütlüyken, İranlı öğrenciler en çok baskılanan ve en az örgütlü olanlardı. Yoğun baskı ve İran'da üniversiteler çapında örgütlerin eksikliği, devrimci mücadelelerin başında, kolektif eylemlerinin ömrünün az olması anlamına geliyordu. İran'ın aksine, Nikaragua ve Filipinler'deki öğrenciler isyanlardan önce örgütlenebiliyor ve görece, sürdürülebilen kolektif eylemler başlatabiliyorlardı.

Öğrencilerin çatışmaların sonucunu etkilemekteki rolü çelişkiliydi. Bir yandan, sık hareketlenmeleri ve isyanları, rejime meydan okumanın önemli bileşenlerindendi ve diğer toplumsal grupları cesaretlendirdi. Diğer yandan, öğrencilerin yoğun ideolojik yönelimleri bazen devleti ve kapitalist sınıfı hedef alıyor, toplumsal çatışmaları yoğunlaştırıyor ve geniş koalisyonların kurulmasını engelliyordu. Genelde bu tür koalisyonların yokluğu devrimlerin gerçekleşme olasılığını azaltıyordu. 1970'lerin başında Nikaragua ve Filipinler'deki öğrencilerin siyasi ve ideolojik yönelimleri sınıf çatışmasının keskinleşmesine katkıda bulundu ve böylece geniş koalisyonların kurulmasına engel oldu. Filipinli öğrencilerin Aquino'nun öldürülmesinden çatışmaların son aşamasına kadar, yürüttükleri siyaset

de benzer bir rol oynadı ve Filipinler'de geniş bir koalisyonun yokluğunu pekiştirdi. İran ve Nikaragua'da ise, öğrenciler Şah'a ve Somoza'ya karşı çıkan koalisyonlara katıldılar ve iki rejimin 1979'daki yıkılışlarında payları oldu.

İranlı öğrenciler ve devrimci mücadeleler

İran devrimini analiz edenler tarafından, özellikle de açıklamalarını ideolojiye dayandıranlarca göz ardı edilmiş olsalar da, öğrenciler İran'daki siyasi çatışmalarda hep en ön cephede yer aldılar ve şiddetli baskıların ana hedeflerinden oldular. Devrimden önceki yıllarda, İran öğrenci hareketi önemli siyasi liderler ve örgütler üretti. 1950 ve 1960'ların aktivist öğrencileri zamanla devrimin ilk aşamalarında rejime meydan okuyan ılımlı siyasi ve profesyonel örgütlerin liderleri oldular. Öğrenci hareketi aynı zamanda, 1970'lerde rejime karşı sarsıcı saldırılara girişen başlıca gerilla örgütlerini üretti; Halkın Fedai Gerillaları (Feda'iyân) ve Halkın Mücahitleri Örgütü (Mojaheden). Öğrenciler, 1960'larda ve 1970'lerin çoğunluğunda bu örgütlerin ana destekçileri oldular ve siyasi baskı ve hareketsizleştirme yılları boyunca hükûmete karşı yegâne muhalif ses olarak yalnız kaldılar.

Öğrencilerin, devrimci çatışmalarda gösterdikleri yoğun ve önemli mücadeleler İslâmi liderlerin dikkatini çekti ve onlarda hayranlık uyandırdı. Ayetullah Humeyni ve onun yandaşı olan din adamları defalarca öğrencileri övdüler ve üniversiteleri, Şah'ın diktatörlüğüne ve emperyalizme karşı mücadelenin kaleleri olarak adlandırdılar. Humeyni özellikle üniversiteliler ve din adamları arasında bir ittifakın önemine dikkat çekti. 1997'nin sonunda, entelektüellerden ve üniversite öğrencilerinden, din adamlarını, sırf siyasi eğitimleri yok diye reddetmemelerini istedi. Eğer din adamları siyasi bir eğitimden geçmemişlerse, entelektüellerin onları eğitmesini bile önerdi (Humeyni, 1983, cilt I: 434-437).

Tahran Üniversitesi, ülkenin en eski yüksek öğretim kurumu olarak büyük prestij sahibiydi ve 1978'de "özgürlüğün ka-

lesi" olarak anılıyordu. Öğrencilerin harekete katkıları, önemli dinî olaylar sırasında, yürüyüşçülerin Tahran Üniversitesi'nin önünde durup, öğrencileri selamlamalarında açıkça görülüyordu (Kayhan, 4 Eylül 1978). Şah'ın kovulmasından kısa bir süre önce, Tahran Üniversitesi, sahip olduğu itibar ve kamusalıktan dolayı, muhalefet liderlerinin en gözde buluşma mekânı haline gelmişti. Humeyni'nin destekçisi olan din adamları buraya sığınmışlardı, hükümetin baştan engellemesine rağmen, onun 1979 Şubat'ının ilk günlerinde Fransa'dan dönmesini istiyorlardı. İslâm Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı Mehdi Bazargan, önemli tasarılarından bazılarını 9 Şubat'ta, Şah'ın kaçmasından sadece iki gün önce, üniversitede açıkladı ve yeni yönetim, öğrencilerin katı mücadeleleri ve üniversitenin itibarı nedeniyle, cuma namazı için orayı seçti.

Kabaca, öğrencilerin monarşiye karşı muhalefeti, dışlayıcı yönetime, ekonomide devlet müdahalesine, siyasi merkezileştirmeye, baskıya ve artan toplumsal eşitsizliklere bir yanıtı. Öğrenciler, Dr. Musaddık'ın iktidardan düşürülmesine ve bunu takiben İran'da dışlayıcı bir yönetimin kurulmasına yol açan ılımlı siyasi örgütlere yapılan baskıya karşı çıktılar. Artan devlet müdahalesi, öğrencilerin mezuniyet sonrası kariyerlerini de etkilemişti. İktisadi gücün devlette olmasından dolayı, maddi ödül ve imtiyaz arayanların siyasi güce de erişmesi gerekiyordu. Bu yüzden, üniversite mezunlarının büyük ama gittikçe azalan bir bölümü kaçınılmaz olarak mezuniyet sonrasında hükümet için çalışıyordu. İyi mevkilere gelmek için, uygun bağlantılar gerekliydi. Bu tür bağlantıları olmayan öğrencilerin, özellikle iktidar ve kaynakların gittikçe artan bir şekilde merkezleştirilmesi yüzünden, onları hükümete muhalefet etmeye mecbur bırakan nedenleri vardı. Monarşinin son yıllarında, hükümetin mezuniyet sonrasında devlet için çalışma karşılığında parasız eğitim verme politikası yüzünden, hükümetle öğrenciler arasındaki çatışma daha da şiddetlendi (Menashri, 1992: 249-253).

Devrimden önceki yıllarda, birçok etken öğrencilerin siyasetini radikalleştirirdi, onların ideolojik sapmalarına, köktenci-

leşmelerine ve mücadele için kurumsal olmayan araçları desteklemelerine yol açtı. İlk olarak, Dr. Musaddık'ın iktidardan düşürülmesi ve 1963'te dışlayıcı bir yönetimin kurulması öğrenci hareketini derinden etkiledi. Özellikle, 1963'teki hükümet baskısı siyasi hareketlenmenin tüm kurumsal olanaklarını ortadan kaldırdı ve bazı öğrencilerin alternatif mücadele şekillerine olumlu bakmasına sebep oldu. İkinci olarak, Ulusal Cephe'nin muhafazakârlığı ve nihai olarak dağıtılması, öğrencileri cepheden kopmaya ve bundan sonra onun önderliğini takip etmemeye zorladı (Parsa 1989: 170). Üçüncü olarak, monarşiyle ABD arasındaki ittifakın niteliği de öğrenci hareketini etkiledi. Öğrenciler, baskıcı yönetime verilen Amerikan desteğine karşı çıktılar ve hareketleri Amerika karşıtı bir nitelik gösteriyordu. Dördüncü olarak, sınıfsız bir İslâm toplumunu savunan Marksist Fedailer ve Mücahitler'in yükselişi, rejime 1970'ler boyunca aktif bir şekilde meydan okudu.¹ Son olarak, yüksek öğretimin yaygınlaşmasıyla daha fakir ailelerden öğrenciler gelmeye başladı, bunlardan bazıları temel gereksinimlerini karşılamakta zorluk çekiyordu. Bu öğrenciler kendilerinin ve ülkelerinin sosyo-ekonomik sorunlarının çok iyi biliyor ve genellikle toplumsal yapının kökten değişmesini istiyorlardı (*Kayhan International*, 9 Ekim 1978).

Geçmiş birkaç on yıl boyunca, İranlı öğrenciler milliyetçiliği, sosyalizmi, Marksizmi ve İslâm'ın birkaç türünü benimzediler. Siyasi örgütlerin yükselişi, çoğu zaman öğrencilere ve onların ideolojilerine ilham verdi. 1940'larda ve 1950'lerde İran öğrenci hareketi, aktivist öğrencileri iki kampa ayıran, ulus çapındaki sosyalist ve milliyetçi hareketlerden çok etkilendi. Komünistler, Tudeh Partisi, 1953 yılındaki *coup d'etat*'nın ardından gelen baskıyla üniversitelerden fiilen saf dışı edilmişti. Onun yerine, 1960'ların başına kadar, sosyalistler ve Marksistler de dahil olmak üzere öğrenci aktivistler, ikinci Ulusal Cephe'ye katıldılar. Öğrenci hareketinin laik niteliği, 1963 Haziran'ında Humeyni'nin tutuklanmasıyla ateşlenen is-

1 Mücahitler'in yükselişi ve mücadeleleri hakkında, bkz. Abrahamian (1989).

yana, birkaç istisnanın dışında üniversite öğrencilerinin katılmamasıyla açığa çıktı (Parsa, 1994). Tahran Üniversitesi'ndeki öğrenciler kampüste kaldılar, diktatörlük aleyhinde ve Musaddık lehinde sloganlar atıldılar ve açıkça görülebilecek bir şekilde, üzerinde "Katil ve kana susamış Şah halkın kanını döküyor" yazan bir pankart açıldılar (Jazani, 1979: 130-131). 1963'teki siyasi baskılar, bazı öğrenci ve entelektüellerin İslâmi ideolojiyi benimsemesine yol açtı. İzleyen yıllarda, öğrencilerin azımsanmayacak bir bölümü bir tür İslâm toplumunu savundu. Bunlardan çok az bir kısmı Ayetullah Humeyni'yi ve onun politikalarını destekledi. Aktivistlerin İslâmi sosyalizmi benimseyen çok daha büyük bir bölümü çoğunlukla İslâm Mücahitleri'nden yanaydı. Mücahitler'i destekleyenler gerçekte Marksist maddeci tarih yorumunu kabul ediyorlar ve amaçlarını sınıfsız bir İslâm toplumu olarak belirtiyorlardı. Mücahitler'in büyümesi kısmen, İslâmi sosyalizmin savunucusu Ali Şeriatî'nin yazılarının ve konuşmalarının bir sonucuydu.

Bazı başarılar rağmen, İslâmcı sosyalistler çok geçmeden üniversitelerde bir düşüş yaşadılar. Mücahitler korkunç bir baskıya maruz kaldılar, örgüt liderleri ile yüzden fazla üye tutuklandı ve hapse atıldı (Abrahamian, 1989: 128). Ali Şeriatî'nin üç yıldır geleneksel din adamları sınıfını ve Marksizmi eleştirdiği yer olan Hüseyini Erşad İslâm Merkezi de hükümet tarafından 1972'de kapatıldı. Hükümet, onun sınıfsız İslâm toplumu davasını savunan İslâmcı bir sosyalist olduğunu anladığı zaman, Şeriatî'yi de tutukladı. Örgütün bir kanadının Marksizm-Leninizmi benimsemesi ve İslâmi ideolojiyi gözden çıkarmasıyla, Mücahitler 1975'te başka bir gerileme yaşamış oldular. Bütün bunlar, hükümet baskısı ve iç bölünmeler örgütün çözülmesine ve hareketsizleşmesine yol açtı.

Boylece, 1970'ler boyunca, büyük bir azınlık hâlâ bir çeşit İslâm toplumunu desteklese de, ki onlar bile laik sosyalistlerle işbirliği yaptılar, öğrenci hareketi ve ideolojisi çoğunlukla laik, sosyalist kampın içinde kaldı. En çok politize olmuş, aktivist öğrencilerin laik sosyalist ideolojiye sadık kaldıkları, her sene tüm ülkedeki üniversite öğrencilerinin Shanzdah-e Azar'a ka-

tılmalarından anlaşılabilir. O gün, öğrenciler o zamanın Başkan Yardımcısı Richard Nixon'ın ziyareti sırasında katledilen üç öğrenciyi anıyorlardı. Shanzdah-e Azar gayriresmî öğrenci günü haline geldi ve bundan sonra mitingler ve protestolarla geçmeye başladı. Buna karşın, öğrenciler hiçbir zaman Hazeran'ın 5'inde, 1963'te Ayetullah Humeyni'nin tutuklanmasıyla başlayan isyanın yıldönümünde, gösteri düzenlemediler ya da Humeyni'nin İran'dan sürüldüğü günü anmadılar.² Aktivist öğrencilerin çoğu, geniş halk kitlelerin baskılandığı ve sessiz kaldığı yıllarda hükümete karşı silahlı mücadele başlatan Fedailer'i destekliyordu. Hükümet öğrencilerin Fedailer'e verdiği bu desteğin farkındaydı ve genelde sosyalistlere baskı yapıyordu. Örneğin, Fedailer'in 1971'de Siahkal'da çatışmaya girişmeleri üzerine bir öğrenci ayaklanmasından korkan hükümet, Tahran'daki üniversitelerde, önceden planlanmamış, bir haftalık bir tatil ilan etti (Abrahamian, 1982: 188). Buna rağmen, öğrenciler Fedailer'in martta, Siahkal'daki katledilmelerini anılar ve sonraki yıllarda şehit olan Fedailer'in yasını tutmayı sürdürdüler. 1976'daki bir olayda, öğrencilerin Fedailer'in şehitleri için yaptıkları gösteriler o kadar gergin geçti ki, Şah iki büyük üniversitenin kapatılmasını emretti, fakat daha büyük bir karmaşa çıkar korkusuyla kararından vazgeçti (Alam, 1991: 488). Öğrencilerin Fedailer'e verdiği yoğun desteğin farkında olan Şah, bir keresinde "tehlikeli genç komünistler üniversiteleri ana kaleleri yaptılar" diye düşüncesini belirtmişti (Kian, 1993: 465).

Öğrencilerin kolektif eylem becerileri hükümet politikalarından çelişkili şekillerde etkileniyordu. Bir taraftan, harekete geçme ve kolektif olarak eylemde bulunma becerileri, yüksek öğretimin yaygınlaştırılması ve ikinci öğretim sonrası kurumlardaki öğrenci sayısının artırılması şeklindeki devlet politikaları yüzünden, farkında olmadan da olsa çoğalıyordu. Öğrenci sayısı, 1961-62'deki 22.882'den, 1978-1979'da 160.000'e yük-

2 Bu durumun tek istisnası, bazı öğrencilerin Humeyni'nin sürgüne gönderilmesinin yıldönümü olduğunu bildiği, devrimden sadece birkaç ay önce, 4 Kasım 1978'dedir.

seldi. 1978'de sadece Tahran'daki yüksek  ğretim kurumlarında 81.000'den fazla  ğrenci vardı. Okullarda ve yurtlardaki bu yoğunlaşma öğrencilere halihazırda bir iletişim ağı sağlayarak toplumsal çatışmalar esnasında harekete geçme yeteneklerini geliştirdi. Ayrıca, daha fazla sayıda sosyo-ekonomik statüsü düşük olan  ğrenci taşradaki kasaba ve şehirlerden geldi; i lelerinden bazılarına solcu veya dinî ideolojiler çekici geldi.

Diğ er taraftan, öğrencilerin harekete geçme becerileri h k met politikalarından ve baskısından olumsuz etkilendi.  ni-versitenin özerkliği, dokunulmazlığı ve akademik özgürlük devletin yüksek  ğretim kurumlarına doğrudan müdahalesiyle düzenli bir şekilde ihlal edildi. Öğrencilerin kampüste siyasi eylem düzenlemeleri ya da eylemlere katılmaları yasaklandı. H k met kampüste muhafızlar bulundurmaya başladı ve " ğrenci İşleri" ofisini kurdu; iddialara göre bu ofisin SAVAK'la bağılantısı vardı ve bir çatışma kaynağı oluyordu. Bunların sonucunda, öğrenciler örgütler kurmakta ve açıkça siyasi ve ideolojik tartışma ve müzakereler yapmakta büyük güçlükler çektiler. Bu tür engellerle karşı karşıya kalan öğrenciler, ideolojik etkinliklerini devam ettirmek için iki ana strateji kullandılar. Birincisi, solcuların sık kullandığı bir faaliyet olan, şehirden ve yetkililerden uzak, dağ tırmanışlarıydı. Gezi sırasında h k met bunun farkına varırsa, çoğunlukla çok sayıda  ğrenci tutuklanıyor ve yaralanıyordu (*Ettelaat*, 22 Nisan 1978).  rg tlenmek ve ideolojik tartışmalar yapmak için ikinci bir seçenek de muhalif siyasi ve dinî kitapları gayriresmî  ğrenci kütüphanelerinde tutmaktı. 1977 sonbaharında, tam da siyasi çatışmalar keskinleşirken, h k met bu kütüphanelere sistemli bir biçimde saldırdı ve kitaplara el koydu.

Bu zorluklara rağmen öğrenciler, monarşinin son on yılında h k mete karşı koyabilen yegâne büyük kolektivit ydiler ve devrimci mücadeleler sırasında, sonunda devrimle neticelenen isyanların başlangıcına işaret eden en önemli kolektif eylemlerden bazılarını başlattılar. 1977 sonbaharında, h k metin kısıtlı reformları, laik entelijensiyaya rejime karşı harekete geçme ve siyasi değışim talep etme fırsatını sağladığı zaman,

öğrenciler sürekli eylemlerini başlattılar. 1977'nin başında, gö-
zaltına alınanların 24 saat içinde ya yargılanmasını ya da ser-
best bırakılmasını zorunlu kılan ve siyasi muhaliflerin davala-
rının askerî mahkemeler yerine sivil mahkemelerde görülme-
sini sağlayan bir yasanın ilanıyla bir fırsat doğmuş oldu. Bu
hukuk reformunun karşılığında, öğrencilerin eğitim meselele-
rine olan ilgileri giderek azaldı, yüksek okulları siyasi muhale-
fet ve bilgilenme merkezlerine dönüştürdüler. 1977-78 sonba-
harları arasında, öğrenciler herhangi bir kolektiviteden daha
fazla eylem düzenlediler. Ülkenin on büyük şehrinde 128 gös-
teri yaptılar. Bu erken eylemler genellikle sokaklarda ya da
üniversite kampüslerinde hükümet karşıtı sloganlar atmak gi-
bi kısa süreli olaylardan oluşuyordu. Öğrenciler Tahran'da 84
gösteri ve miting düzenlediler; bunlardan 39'u üniversite yet-
kililerine ve hükümete tepkilerini gösteren, kısa süren miting-
lerdi. Ayrıca, siyasi baskıyı protesto etmek için 48 defa ders
boykotu yaptılar.³

Protestoların zamanlamasının açıkça kanıtlandığı gibi, öğren-
cilerin protestoları din adamlarının hareketlerinden bağımsız
bir şekilde gerçekleşiyordu. 1977-1978 akademik yılının ilk
üç buçuk ayında, din adamlarının bir kısmının 1978 Ocak'ın-
da Kum'daki din öğrencilerinin katledilmesi yüzünden hare-
kete geçmesinden bile önce, öğrenciler en azından 20 miting
ve gösteri ile 21 ders boykotu yaptılar.⁴ Bu öğrenci olayları
esas olarak dinî gruplar tarafından değil, solcular tarafından
düzenlendi ve din adamlarının hareketlenmesine ön geliyor-
du. Aslında, öğrencilerin kolektif eyleme girişmesi, bunlardan
sonra oluşan din adamlarının hareketlenmesinde de bir etken

3 Sunulan verilerin büyük bir kısmı *Ettelaat*, *Kayhan*, *Payam-e Mojahed*, *Zam-
meh-e Khabar Nameh*, *Payman*, *Shanzdah-e Azar* gibi çeşitli kaynaklardan ve çe-
şitli muhalif örgütlerce zaman zaman basılan broşürlerden derlenmiştir. Dev-
rim sırasında öğrenci olan çok sayıda kişiyle yapılan görüşmeler de bilgi kav-
nağının büyük bir bölümünü oluşturmuştur.

4 Öğrenci etkinlikleri o kadar gergin geçiyordu ki, sonbahar döneminin şonun
da, b. çok yüksek okul neredeyse tamamen kapanmıştı. Bu durum hükümetin
Tahran Üniversitesi'nde kendi adına öğrencileri kınayan 5.000 kişilik bir mi-
ting düzenlemesine sebep oldu.

oldu. 1977 sonbaharında, öncülük yapıp, “Şah'a Ölüm” sloganını atan gene öğrencilerdi. Ruhban sınıfı sonunda harekete geçip hükûmete karşı çıktığında bile, üniversite öğrencileri hiçbir din adamını, monarşinin son 18 ayında kampüste düzenlenen çeşitli etkinliklere katılması ya da konuşma yapması için çağırmadı.

Gerçekten de laik, solcu öğrenciler devrimci mücadelenin ön safındaydılar. Bu öğrenciler, yönetimi eleştirmek için aydınlar tarafından düzenlenen on dört şiir okuma gecesine, hem de büyük bir çoğunlukla katıldılar. Solcu öğrencilerin katılımı özellikle yüksekti, çünkü davet edilen altmış dört şair ve yazarın, yüzde 66'sı solcu, yüzde 28'i liberal-milliyetçiydi ve sadece yüzde 6.3'ü İslâmi ideolojinin bir biçimini takip ediyordu. Öğrenci hareketlenmesi için uygun anlar olan bu etkinliklerin artan popüleritesi hükûmet baskısına neden oldu, ki bu da şiir gecelerinin sonunu getirdi. Bu etkinliklerin sonuncusunda, Marksist şair ve oyun yazarı Saeed Sultanpour'un sanat ve sanatın toplumdaki etkisi üzerine konuşması planlanmıştı, fakat salonun dışında çatışma çıktı ve elliye yakın öğrenci tutuklandı. Sultanpour, daha önceden hazırladığı konuşmayı yapmak yerine devrimci şiirlerini okuyarak tepkisini gösterdi. Dinleyiciler, öğrencilerin tutuklanmasına kendiliğinden gelişen ve gece boyunca süren bir protesto olarak binada kaldılar (Parsa 1989: 178). Ertesi gün öğrenciler binadan ayrıldıklarında, hükûmet karşıtı gösteriler yapıldı ve öğrenciler “Dayanışma! Mücadele! Zafer!”, “İşçilerin Hükûmeti” ve “Şah'a Ölüm” gibi radikal, solcu sloganlar attılar. Hükûmetin bundan sonraki şiir gecelerini durdurmasıyla, solun hızı frenlenmiş oldu. Popüler laik şiir gecelerine karşın, öğrencilerin 1977 sonbaharında dinî etkinliklere ve protestolara katılımları çok daha düşük ve daha az coşkulu oldu.⁵ Ghoba Camii'nde düzenlenen konuşmalar dizisinde, içlerinde sonradan İslâm Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı olan Mehdi Bazargan'ın, Dr. Payman'ın ve diğer modernist İslâm aydınlarının bulunduğu

5 Buradaki kaynağım, her iki grup etkinliğe de katılmış olan Assef Bayat'tır (görüşme, Nisan 1998).

konuşmacılar rakipleri laik, maddeci ve Marksist ideolojilere saldırdılar (Bayat, 1998: 150).

Marksist Fedailer'in solcu öğrencilerden oluşan destekçileri 1977 Aralık'ında Tahran Üniversitesi'nde Shanzdah-e Azar'ı anmak için, on binlerce insanın katılımıyla yılın en büyük gösterisini düzenlediler. Rezaieh'de, öğrenciler Fedailer yanlısı sloganlar bile attılar. Birkaç hafta sonra, 25 Aralık'ta Tahran Üniversitesi'nde öğrenciler tarafından hükümete karşı daha da büyük bir miting düzenlendi.⁶ Çatışmalar tırmandıkça, öğrenciler baskı rejiminin ajanları olarak gördükleri üniversite muhafızlarına ve yetkililerine saldırdı. Birkaç olayda, öğrenciler Şah'ın heykellerine bile saldırdılar; Milli Üniversite ve Tebriz Üniversitesi'nde Şah'ın heykelini devirmeyi başardılar. Sadece kızlardan oluşan Farah Üniversitesi gibi geleneksel olarak apolitik kampüslerde bile öğrenciler gösteriler yaptılar, siyasi tutuklular için özgürlük talep eden ve "Dayanışma! Mücadele! Zafer!" diyen sloganlar attılar. Onların bu hareketleri İslâmcı gözlemcileri şaşırttı ve tutuklanmalarla sonuçlandı (Payam-e Mojahed, No. 53: 7). 1977 sonbaharındaki öğrenci protestoları o kadar şiddetliydi ki, daha dönem bitmeden kampüslerin kapatılmasına neden oldu.

Hükümet, öğrencilerin hareketlenmesi ve artan politizasyona derhal tehdit ve baskıyla cevap verdi. Özellikle Tahran'da kiler olmak üzere, ülke çapındaki üniversiteler hükümet güçleri tarafından defalarca saldırıya uğradı. 1977 sonbaharında, öğrencilerin kütüphaneleri altüst edildi ve kitaplarına el kondu. Çok sayıda öğrenci, yüksek okullardan ve üniversitelerden atıldı, birçoğu da tutuklandı. 1977 Aralık'ında Tahran'daki üniversite yetkilileri sınıfların dolmaması halinde üniversitelerin kapatılacağını açıkladı (Kayhan International, 6 Aralık 1977). Tahran Üniversitesi'nde, birinci sınıf öğrencileri için açılanlar dışında, iktisat bölümünde sonbahardaki tüm dersler askıya alındı. Öğrenci grevlerine karşılık verme amacıyla hükümet, büyük Shanzdah-e Azar gösterisinin ertesi günü Tah-

6 Bir kaynak, *Iran: Aldatılan Bir Devrim* adlı bir film bu olaydan bazı anlar gösteriyordu ve yapılan tahmine göre etkinliğe 100.000 kişi katıldı.

ran Üniversitesi'nde 5.000 kişilik bir miting düzenledi. Mitin-
gi düzenleyenler üniversitedeki şiddet olaylarına duydukları
kızgınlığı ve huzursuzluğu ifade eden ve derslerin yeniden
başlamasını talep eden bir açıklama yaptılar (*Kayhan Internati-
onal*, 8 Aralık 1977). Hükümet güdümlü basın, katılımcıların
kaygılı öğrenci velileri olduğunu bildirdi, fakat muhalifler, ka-
tılanların çoğunlukla hükümet çalışanları olduklarını beyan
ettiler. Hükümet güçleri zaman zaman öğrencileri bastırmak
için aşırıya kaçan tedbirler aldı. Örneğin, bir sonraki senenin
mayıs ayında, Tahran'daki bir öğrenci yurdu (Amir Abad-e
Shomali) hükümet güçleri tarafından saldırıya uğradı (Ettela-
at, 31 Mayıs 1978). Bunun sonucunda öğrencilerle saatler sü-
ren bir çatışma yaşandı, birkaç öğrenci öldü ve birçoğu da ya-
ralandı.

1978 sonbaharında, baskıların azaltılacağına ve siyasi re-
formlara dair verilen sözler, öğrenciler arasındaki siyasi bölün-
meleri derinleştirdi. Ayaklanmanın başladığı sırada üniversite-
lerde kararlı bir azınlık olan Humeyni yanlısı öğrenciler, son-
baharda yeni siyasi fırsatların doğmasıyla yeni taraftarlar ka-
zandılar. Başbakan Sharif-Emami'nin verdiği siyasi liberalleş-
me sözü ve baskıdaki geçici bir azalış, ayaklanmanın ilk aş-
malarında aktif olmayan dinci öğrenciler arasında bir hareket-
lenme yarattı. Bu öğrencilerin politizasyonu, Humeyni yanlıla-
rına olan desteği artırdı. Bunların birçoğu küçük şehir ve kasa-
balardan gelmiş, apolitik insanlardı ve üniversitelerdeki diğer
öğrencilerle halihazırda bir bağları yoktu. Ayrıca laik, radikal
üniversite siyaseti ile daha önceden karşılaşmamışlardı. Hu-
meyni yanlısı öğrencilerin grubu, solcu İslâm Mücahitleri'nin
destekçilerinden de kendilerine yandaş çekmeyi başardı. Laik
solcuların hareketlenmesini bozmak amacıyla üniversiteye sı-
zan, öğrenci olmayan Humeyni yanlıları arasından da sağ yö-
nelimli müttefikler kazandılar. İslâmcı öğrencilerin sağcı bölü-
mü ve onların dışarıdaki müttefikleri kısa bir süre içinde laik
sosyalistlere düşmanca bakmaya başladılar, hatta zaman za-
man onlarla çatışmaya girdiler (*Kayhan International*, 26 Ekim
1978). İslâmcı güçlerin sağcı gruplarının üniversite kampüsle-

rinde laik, solcu öğrencilere sert bir biçimde saldırdıkları ve onları yaraladıkları durumlar da oldu (Homa Nategh ile görüşme, Haziran 1999).

Humeyni yanlısı grubun büyümesine karşın, üniversite öğrencilerinin büyük bir çoğunluğu laik, sosyalist kampta kaldı. 1978 sonbaharında dersleri boykot ettiler. Bunun sonucunda, Şah'ın ve Kraliçe'nin Tahran Üniversitesi'nin açılış törenlerine katılmalarına rağmen, üniversiteler olağan zamandan üç hafta sonra açılabilirdiler. Solcular büyük kalabalıkların katıldıkları mitingler örgütlediler ve onların "İran işçi hareketini büyüt ve yay," ve "İran işçisi, çiftçisi ve üniversite öğrencisi kitlelerinin oluşumu ve yayılması için yürü" gibi sloganları üniversitelerde hâkim oldu (*Kayhan International*, 22 Ekim 1978). Her yerde gösteriler düzenlendi, siyasi özgürlük ve siyasi tutukluların serbest bırakılması talep edildi.

1978 sonbaharında, öğrenci protestoları bir grup öğretim üyesi tarafından teşvik edildi, ki bu öğretim üyeleri Ulusal Üniversite Profesörleri Örgütü'nü kurmuşlar ve ekimde ülkedeki tüm kampüslerde "dayanışma haftası" düzenlemişlerdi. Dayanışma haftasını örgütleyenler bazı taleplerini yayınladılar: Başbakanın zorla kabul ettirdiği, 12 şehirdeki askerî hükümetlerin ortadan kaldırılması; son zamanlardaki cinayetlerin sorumluların bulunması ve cezalandırılması; üniversite muhafızlarının görevden alınması ve üniversite güvenlik bürosunun feshedilmesi; son birkaç yılda üniversiteden atılmış tüm öğrencilerin ve öğretim üyelerinin geri alınması; ve en önemlisi, üniversitelere ve yüksek okullara özerklik verilmesi. Öğrenciler, etkinliklerde konuşma yapmaları için Hezar Khani gibi solcu ve Marksist konuşmacıları davet ettiler (*Ettelaat*, 29 Ekim 1978). Baskıları protesto etmek ve siyasi tutukluların serbest bırakılmasını talep etmek için tüm ülkede kitlesel mitingler, oturma eylemleri ve hatta açlık grevleri düzenlediler. Sosyal hareketliliğin ve protestonun boyutları, başka çatışmaların da olduğu bu koşullarda, hükümeti üniversitelere ve yüksek okullara özerklik ve siyasi özgürlük vermeye zorladı (*Ettelaat*, 23 Ekim 1978).

Bunun karşılığında, öğrenci protestoları gerçek bir devrimci niteliğe büründü. 4 Kasım'da, binlerce lise öğrencisi Tahran Üniversitesi'ndeki mitinglere katıldı. Solcu öğrenciler "Ay Rafighan" ["Ah, Yoldaşlar"] şarkısını söylediler ve bir işçiyi Samad Behrengi'nin *Küçük Kara Balık* adlı öyküsünü okuması için davet ettiler.⁷ Bir asker birliğinden ayrılıp, protestocu öğrencilere katıldığında, askerî birlikler ateş açtılar ve birçok öğrenciyi öldürdüler (bazı kaynaklara göre 65 kişi). Olayı televizyonlardan izlemiş olan gençler ertesi gün sokaklara döküldüler, hükümet binalarına, bürolarına ve mallarına saldırdılar, onları ateşe verdiler. Bu sırada Şah, Başbakan Sharif-Emami'nin sivil kabinesini görevden almaya ve yerine askerî bir hükümet getirmeye karar verdi. Nitekim bu yeni hükümet hızlı bir şekilde üniversiteleri kapattı ve dolayısıyla, öğrencilerin kolektif eylem becerilerini sınırlandırmış oldu. Neticede üniversiteler 1978 Kasım'ından 1978 Ocak'ına kadar kapalı kaldı.

13 Ocak 1979'da yeniden açılan üniversiteler, bir kez daha, ilk önce monarşiye ve son olarak İslâm Cumhuriyeti'ne karşı yürütülen siyasi muhalefetin merkezi haline geldiler. Şah'ın düşürülmesi ve hapiste olan Mücahitler'in ve Fedailer'in serbest bırakılmasıyla doğan yeni siyasi fırsatlar, solun kampüslerde hegemonyasını devam ettirmesini sağladı. Bu noktada, öğrenciler işçilerin çıkarlarını desteklemek için de harekete geçtiler. İşverenler, grev yapan işçileri fabrikalardan attıkça, öğrenciler, işçilere destek olmak adına fabrikalara koştular. Monarşinin son günlerinde fabrikalar çoğunlukla "Öğrenciler, işçiler, ittifakımız kutlu olsun" gibi öğrenci ve işçilerin birliğini öven sloganların atıldığı yerler oldu.

Monarşinin devrilmesinden sonra, solcu öğrenciler siyasi ve ideolojik mücadelelerin ön safında olmaya devam ettiler. Her ne kadar başlangıçta birçok dinci öğrenci Humeyni yanlısı gruba katıldıysa da, çoğunun Humeyni destekçileri olarak güvenilir olmadığını anlaşıldı ve onlar İslâm Cumhuriyeti'ne karşı çıkmak adına çeşitli solcu örgütlere girdiler. Mücahitler

7 Behrengi Marksist bir öğretmen, yazardı ve iddialara göre SAVAK tarafından öldürüldü.

de dahil olmak üzere, birçok solcu örgütte gruplaşmış olan öğrenciler, kısa bir süre içinde hükümetteki liberaller ve din adamlarıyla çatışmaya girdiler. Öğrenciler, muhalefetin taleplerini, ki bunlar demokratik özgürlükleri, işçi konseylerini, tarrım reformunu, kadın haklarını ve etnik azınlıklar için özerkliği içeriyordu, desteklediklerini açıkladılar.

Yeni hükümet, öğrenci hareketlenmesine ve toplu eylemleri çabuk tepki verdi. Humeyni uzun bir zamandır üniversite öğrencilerini ve öğretim üyelerini açıkça baş düşmanlarından sayıyordu. Onun yandaşı olan din adamları, İran'a dönüşünün sonrasında kamuoyuna bir açıklama yapması için Tahran Üniversitesi'ne bir ziyaret planlamışlardı. Fakat, Humeyni ülkeye vardığında, üniversiteye gitmeyi reddetti, bunun yerine devrim şehitlerine olan saygısını göstermek için mezarlığa gitmeyi tercih etti. Hükümet yetkilileri çok geçmeden Fedailer ve Mücahitler'in İslâm'a ve İslâm Cumhuriyeti'ne saldırmak amacıyla üniversite kaynaklarından yararlandığı iddiasıyla yakınmaya başladılar. Hükümetteki en üst düzey din adamı yetkililerine göre, üniversitelerdeki İslâmcı güçler, bu grupların etkinlikleri yüzünden zayıf düşmüşlerdi (*Jumhuri Eslami*, 23 Aralık 1982). Önceleri üniversite öğrencilerine monarşiye, diktatörlüğe ve emperyalizme karşı yürüttükleri mücadeleler dolayısıyla övgüler düzen Humeyni, şimdi "Üniversiteler komünistlerin kaleleriydi, komünistler için savaş odalarıydı onlar" şeklinde açıklamada bulunuyordu (*Christian Science Monitor*, 19 Aralık 1980).

1980 Nisan'ında, militan din adamları, hükümetteki liberal grubun da desteğini alarak, üniversiteleri İslâmcılaştırmak için bir "kültür devrimi" başlattılar. Hükümet güçleri ülke çapında öğrencilere saldırılar düzenlemek için kulüp sahiplerinden yardım sağladılar; yaklaşık olarak yüz öğrenciyi öldürdüler. Hükümet, daha önce örneği görülmemiş bir hareketle, en az iki yıllığına olmak üzere tüm üniversiteleri ve yüksek okulları kapattı ve birçoğu yıllar boyunca kapalı kaldı. Solcu ya da hükümet karşıtı olarak görülen binlerce öğrenci üniversitelerden atıldı. Bundan sonra, siyasi ve dinî standartlar üniversitelere gelen

tüm öğrencilere uygulanmaya başlandı ve Humeyni üniversitelere yalnızca, doğulu ya da batılı bir ideolojinin etkisinde olmayanların girmesine müsaade edileceğini bildirdi (*Ettelaat*, 28 Ağustos 1982). Devrimci mücadeleler sırasında olduğu gibi, öğrenciler ve gençler baskı ve şiddetin başlıca hedefleri oldular. 1981 ve 1985 yılları arasında, siyasi muhalefet etkinliklerine karışmış olan 4.000 öğrenci ya idam edildi ya da silahlı çatışma sırasında öldürüldü (*Mojahed*, sayı 261'in eki, 6 Eylül 1985).

Özetle ağır baskılara, ideolojik bölünmelere ve resmî örgütlerin eksikliğine rağmen, İranlı öğrenciler devrimci mücadelelerin ön saflarında yer aldılar ve monarşinin devrilmesiyle sonuçlanan ayaklanmada önemli bir rol oynadılar. Aynı zamanda dışlayıcı yönetime, siyasi baskıya ve yükselen eşitsizliklere karşı çıktılar. İranlı öğrencilerin ezici çoğunluğu sosyalizmin bir biçimini benimsedi. Diğer toplumsal gruplar ve sınıflarla karşılaştırıldığında, en fazla kolektif eylemi onlar başlattılar. Öğrenci eylemlilikleri, her ne kadar zaman zaman hükümetin yüksek okulları ve üniversiteleri kapatmasıyla ve kendi yaptıkları boykotlarla sınırlandırılmış olsa da, monarşiye karşı koymaları ve devrime olan destekleri açısından dikkate değer bir öneme sahipti. Sonuçta, öğrenciler ve gençler baskıcı şiddetin esas kurbanları oldular. 1998 Mart'ında hükümet tarafından kamuoyuna sunulan istatistikler gösteriyor ki, devrimde öldürülenlerin yüzde 72'si 14 ila 24 yaşındaydı. Bununla birlikte şu gerçeği de vurgulamak gerekir ki, İran devriminin liderliğine olan öğrenci desteği, ideolojik uzlaşmadan çok, taktiksel koalisyonlara ve siyasi fırsatlara dayanıyordu. Bu analizin de gösterdiği gibi, laik sosyalist hareketin ülkedeki üniversitelerde Şah karşıtı hareketin üstünde açıkça egemenliği vardı.

Nikaragua'da öğrenciler ve devlet

Nikaragua'da öğrenciler, İran'da olduğu gibi çok politize durumdaydılar ve Somoza'nın başlıca muhalifleri arasında yer alıyorlardı. 1939'lar gibi erken bir tarihte bile, Somoza Garcia'nın iktidara gelmesinden üç yıl sonra, üniversite öğrencile-

ri gösteriler örgütlediler ve Ulusal Muhafız Birliği'yle şiddetli çatışmalar yaşandı. Öğrenci liderleri nesilleri, 1944-1948, 1959-1961 ve 1970-1979 yıllarında ulus çapındaki çatışmalar sırasında üniversitelerde tecrübe kazandılar. Öğrenci hareketi bu yıllar boyunca daha sonradan ulusal siyasette etkili olan birçok siyasi aktivist yetiştirdi ki, bunlara *La Prensa* editörü ve UDEL (Demokratik Kurtuluş Birliği) lideri Pedro Joaquin Chamorro, Somoza Garcia'ya suikast düzenleyen Rigoberto Lopez Perez, Dr. Rafael Cordova Rivas, Dr. Leonte Pallias Tifer, Dr. Virgilio Argüello ve Tomas Borge Martinez, Carlos Fonseca ve Silvio Mayorgo -son üçü Ulusal Sandinist Kurtuluş Cephesi, FSLN liderleridir- dahildi (*La Prensa*, 6 Haziran 1974; Forrohar 1989: 113-114). FSLN'nin üyelerinin çoğunluğu ya üniversite öğrencileri ve mezunları ya da üniversite-den ayrılanlardı.

Nikaragua devletinin doğası, İran'da olduğu gibi, öğrencilerin daha da kapsamlı bir siyasi muhalefete doğru gitmelerinde, devletin ve toplumun radikal dönüşümünün savunusuna yönelmelerinde etkili oldu. Dışlayıcı bir yönetim ve iktidarın merkezîleşmesi, ılımlı siyasi örgütlerin yeteneklerini ciddi bir biçimde sınırlandırdı ve böylece öğrenciler arasında radikalliği teşvik etmiş oldu. Hükümetin Ulusal Muhafız Birliği'ne olan bağlılığı ve 1967'de ılımlı muhalefetin bastırılması, silahlı mücadeleyi savunanların konumunu güçlendirdi. Devletin kalkınma stratejileri yükselen eşitsizlikleri yarattı ve özellikle, öğretim kurumlarının yaygınlaşması, refah düzeyi düşük kesimlerden daha fazla sayıda öğrenciyi kapsadıkça, öğrencileri sosyalist bir dönüşümü desteklemeleri konusunda cesaretlendirdi. Artan devlet kaynakları ve hükümetin ekonomiye müdahalesi, imtiyazların güvenceye alınmasını, devlete erişebilme koşuluna bağladı ki, bu kısa sürede sağlanabilecek bir şey değildi. Somozalar'ın ABD'ye olan aşırı siyasi ve iktisadi bağımlılığı da, öğrencilerin milliyetçi ve sosyalist ideolojilere eğilim göstermelerinde etken oldu. Son olarak, Sandinistaların yükselişi Nikaragualı öğrencilere liderlik etti ve Somoza ve ABD'ye karşıtı ideolojik duruşu benimsemelerinde onları teş-

vik etti. Nikaragua yönetiminin özellikleri göz önüne alındığında, yüksek öğrenimin yaygınlaşması ve orta sınıf, hatta işçi sınıfı kesimlerinden gelen öğrencilerin üniversiteye kabul edilmesi, radikal ideolojilere verilen desteği körüklemiş oldu. Fakat, Nikaragua koşullarında, yüksek sınıflardan gelen öğrenciler bile Marksist ya da sosyalist ideolojilere ve örgütlere destek oldular. Öğrencilerin FSLN'ye olan destekleri, 1962'de bir grup sempatizanın Devrimci Öğrenci Cephesi'ni ya da FER'i, örgütlemesiyle başladı. Her ne kadar, bundan sonraki birkaç yılda öğrenci aktivizmi baskılara ve ekonomik refaha bağlı olarak bir düşüş yaşıyorsa da, bu örgüt öğrenci muhalefetinin bütünü üzerinde hızlı bir hegemonya elde etti. Kuruluşundan dört yıl sonra, Managua'da yapılan UNAN öğrenci seçimlerinde, FER'in adayı sadece yedi oyla kaybetti. 1966'da FER, Somoza'yı başkanlığa aday göstermek için yapılan Liberal Parti kongresini protesto etmek amacıyla, ilk defa öğrenciler tarafından yürütülen grevi gerçekleştirdi. 1970'e gelindiğinde, Nikaragua'daki tüm büyük öğrenci örgütleri FER tarafından kontrol ediliyordu (Ruchwarger, 1987: 16).

Dinci ideolojilerin takipçileri olan öğrenciler bile çoğu zaman hükûmete karşı çıktı ve önemli siyasi çatışmalarda FSLN'yi destekledi. Dikkate değer bir örnek, 1970'lerin başlarında, UCA'da, Cizvitlerin yönettiği Orta Amerika Üniversitesi'nde ortaya çıkan Hristiyan Gençlik Hareketi'ydi. Bu hareket üniversitenin müfredat programına ve hükûmete verdiği gizli desteğe meydan okudu. Üniversite yetkilileri şikâyetlerini tartışmayı reddettiklerinde, öğrenciler, insan hakları ihlallerini ve Ulusal Muhafız Birliği birimlerinin kampüsteki varlığını protesto etmek için Managua'daki katedrali, önce 1970 Ekim ve Kasım'ında ve sonra 1971 Mayıs'ında işgal ettiler. Ülkedeki beş kilise daha yirmi iki rahibin desteklediği eylemlerde, öğrenciler tarafından aynı şekilde işgal edildi. Sonunda, yüzden fazla öğrenci UCA'dan atıldı ve tutuklandı (Berryman, 1984: 61; Dodson and O'Shaughnessy, 1990: 122). Bu grup daha sonradan Devrimci Hristiyan Hareketi'ni kurdu ki, bu hareket de depremden sonra FSLN ile bağlantıya geçti ve 1970'lerin son-

larında Sandinistalara kaynak aktarımında bulundu (Dodson and O'Shaughnessy, 1990: 125; Montgomery, 1982/1983: 212).

Nikaragualı öğrencilerin kolektif eyleme girişme becerileri, hükümetin kendi eğitim politikaları nedeniyle de gelişti. Nikaragua'da yüksek öğrenimin yaygınlaşması büyük oranda hükümetin iktisat politikalarının ve sanayideki gelişimin sonucuydu. Nikaragua'nın 1960'larda Orta Amerika Ortak Pazarı'na katılması, hızlı iktisadi gelişmeyi körükledi, bu da bazı yeteneklerin kullanmasını gerektirdi ve yüksek öğrenime duyulan ihtiyacı artırdı. Bunun sonucunda, gerekli eğitimi sağlamak için yeni üniversiteler kuruldu. 1979'da Nikaragua'nın dokuz üniversitesi ve iki teknik okulu vardı. Üniversitelerin hızla çoğalmasıyla birlikte, yüksek öğrenime kayıtlı öğrencilerin sayısı da yüzde 882'lik bir artışla, 1958'deki 955'ten, 1970'te 9.385'e fırladı. 1970 ve 1975 arasında kayıtlı öğrenci sayısı nerdeyse iki katına 18.000'den de yukarıya çıktı ve 1978'e gelindiğinde ülkedeki yüksek okul ve üniversitelerde 24.000'den fazla öğrenci bulunuyordu (Close, 1988: 156-157). Öğrencilerdeki bu artış oranı, 1965 ve 1975 yılları arasında Latin Amerika'daki beşinci en yüksek orandı (Wickham-Crowley, 1989: 142). Lise öğrencilerinin sayısı daha da hızlı bir şekilde, 1958'deki 5.667'den 1978'de yaklaşık 100.000'e yükseldi. Öğrenciler arasında gözlenen bu hızlı artış ve bir aradalık, onlara, hareketlenmeyi ve kolektif eylemi kolaylaştıran güçlü bir iletişim ağı sağladı.

İran hükümetinin aksine, Nikaragua hükümeti basına ve yüksek öğrenim kurumlarına bir dereceye kadar özerklik verdi, bu da öğrencilerin örgütlenmesine fırsat tanıdı. Özerklik, biraz da öğretim üyeleri ve öğrencilerin dirençli mücadeleleri nedeniyle verildi (Zwerling and Martin, 1985: 71). Özerklik Ulusal Muhafız Birliği'nin üniversitelere girmesini engelledi ki, bu da hükümetin radikallerin etkinlikleriyle ilgili bilgiler için ajanlarına bağımlı kalması anlamına geliyordu. Hükümet özerklik ilkesini ihlal ettiği zaman, öğrenciler onu korumak adına kitlesel kolektif eylemler başlattılar. Yüksek öğrenimdeki üniversite yetkilileri, özellikle de, Nikaragua Ulusal Özerk

Üniversitesi (UNAN), öğrenci aktivizmine hoşgörüle yaklaştı ve böylece öğrencilerin yönetime karşı hareketlenmesini kolaylaştırdı (Booth, 1982: 112).

Öğrencilerin FSLN'ye destek vermek için giriştikleri kolektif eylemler 1970'lerin ilk yarısında başladı ve Somoza yönetiminin devrilmesine kadar sürdü. FER'de örgütlenen, Sandinistalar'ın öğrenci destekçileri, Ulusal Muhafız Birliği FSLN'ye her baskı yaptığında gösteriler düzenlediler. FER, 1970'lerin başlarında, birçoğu FSLN üyesi olan siyasi tutuklular adına açlık grevleri düzenlerken, siyasi tutukluların anneleriyle beraber çalıştı. Öğrenciler, FSLN'den bağımsız olan aktivist işçiler ve radikal işçi örgütleriyle de koalisyonlar kurdu. Örneğin, Ocak 1971'de, kamu taşımacılığındaki ani ücret artışına karşı öğrenciler ve işçiler Leon'da beraber gösteri yaptılar. Sonraları, devrimci çatışmalar sırasında, kitlesel bir şekilde eylemler de oldu, FSLN gerillalarına destek sağladılar, Ulusal Muhafız Birliği'ne yapılan saldırılara katıldılar ve Somoza yönetimine karşı toplumun diğer kesimleriyle beraber çalıştılar. Öğrenciler, Haziran 1978'de açıkça Somoza yönetimini devirmek amacıyla kurulan, FSLN'nin ilk çatı örgütü, Birleşik Halk Hareketi'nin (MPU) ilk üyelerinden oldular. Bu inisiyatife ilk katılan örgütlerden biriydi FER (*La Prensa*, 21 Haziran 1978). Kurulduğunda MPU'ya katılan on dört örgütün yedisi öğrenci örgütüydü.

Nikaragualı öğrenciler, İran'daki öğrenciler gibi, iki ana çatışma sürecinde, 1973-1974 ve 1977-1979'da, hükümete karşı yürütülen kolektif eylemin ön safında yer aldılar. İlk dönemde öğrenci hareketlenmesi en üst noktasına 1972'deki depremin sonrasında erişti ki bu deprem Managua'yı enkaz haline getirmiş ve oradaki halkın büyük acılar yaşamasına sebep olmuştu. FER ve Hristiyan Gençlik Hareketi'nin insani yardım çalışmalarını yürütmek için bir araya gelmelerinden sonra, ülkenin siyasi sorunlarını göz ardı edemediler. Kısa bir süre içinde iki örgüt de aktif bir şekilde öğrencileri hükümet karşıtı protestolara katılmaları için harekete geçirmeye başladı. Mart 1973 ile Aralık 1974 arasında, üniversite ve lise öğrencileri diğer toplumsal gruplardan daha fazla gösteri düzenledi.

Bu zaman zarfında yapılan yetmiş iki gösterinin yirmi sekizinden ya da kabaca yüzde 39'undan öğrenciler sorumluydu. Öğrenciler aynı zamanda halk gösterilerine katılan en büyük toplumsal gruptu ki, bu da ek olarak yirmi kolektif eylem demekti. Öğrenciler ayrıca yirmi dört ders boykotu, on altı kilisenin yirmi işgalini ve dört açlık grevi düzenlediler. İşçi sınıfından gelen protestocularla koalisyonlar kurdular; üç defa işçiler ve bir defa da köylülerle ortak gösteriler örgütlediler. Öğrencilerin başlattığı yirmi sekiz kolektif eylemden yirmi biri gev yapan işçileri destek niteliğindeydi. Öğrenciler düzenli olarak dayanışma mitingleri ve grevdeki inşaat işçilerine destek olması için şenlik ateşleri örgütlediler (*La Prensa*, 20 Eylül 1974). Ayrıca, hem köylülerin tutuklanmasına ve bastırılmasına karşı hem de toprak sahipleriyle bir toprak kavgasına karışan köylüler için protesto yürüyüşlerinde bulundular (*La Prensa*, 20 Eylül 1974).

Protestolara katılan toplumsal gruplar arasında, öğrenciler en çok politize olanlardı, toplumsal konulara ilgilerini her zaman açıkça gösterdiler ve tutarlı bir şekilde hükümete karşı durdular. Her ne kadar bu erken dönemde henüz hükümetin devrilmesini talep etmedilerse de, eylemlerinin on sekizinin, siyasi tutukluların tutuklanmasına ve onlara yapılan kötü muameleye karşı protestolar olması, hareketlenmelerinin siyasi niteliğini kanıtlar. Öğrenciler, açlık grevi ilan eden Sandinist siyasi tutuklularla dayanışma göstermek için, Aralık 1973'te birçok şehirde kiliseleri işgal ettiler (*La Prensa*, 26 Aralık 1973 ve 2 Ocak 1974). Ayrıca siyasi tutukluların serbest bırakılması için dört açlık grevi başlattılar ve siyasi tutukluların anneleri için para topladılar (*La Prensa*, 2 Ocak 1974). Deprem sebebiyle yaşam maliyeti hızla artmış olmasına rağmen, öğrenciler tarafından düzenlenen kırk iki protesto arasında sadece beş tanesi enflasyona karşı yöneltilmişti.

1970'lerin başındaki bu hareketlenmenin iki önemli sonucu oldu. Birincisi, öğrencilerin işverenlere karşı işçileri desteklemesi sınıf çatışmasını ve toplumsal kutuplaşmayı şiddetlendirdi. Artmış olan sınıf çatışması ise koalisyon oluşmasının ihti-

malini azalttı. İkincisi, öğrencilerin yüksek düzeydeki kolektif eylemleri ve politizasyonları, devlete ve işverenlere karşı işçilerle kurdukları ittifakla beraber, muhalefeti hareketsizleştirmeyi amaçlayan hükümet baskısını kışkırttı. Yüzlerce öğrenci,⁸ siyasi tutuklulara yapılan muameleye karşı, grev yapan işçileri destekleyen ve şehirlerdeki otobüs ücret artışlarına muhalefet eden gösteriler yaparken tutuklandı. Öğrenci hareketlenmesinin ve kolektif eyleminin bu dönemi, 1974'ün sonunda sıkıyönetimin ilanı ve zorla bir kuşatmanın başlamasıyla ani bir şekilde sona erdi.

Chamorro'nun öldürülmesinin ardından öğrenci hareketlenmesi

Her ne kadar sonraki üç senede tek tük bazı gösteriler ol-duysa da, öğrenci hareketi devletin baskısındaki azalmanın kolektif eylem için büyük fırsatlar sağladığı 1977 sonbaharına kadar eski düzeyine geri gelemedi. Fırsatların doğmasıyla beraber öğrenci hareketlenmesi ve politizasyonu başladı ve 1977'in son bölümünde de devam etti. Bir kez daha öğrenciler toplumsal gösterilerin başlıca düzenleyicileriydiler, dört miting düzenlediler, dokuz kilise ve bir okul işgal ettiler ve işçilerle beraber bir protestoya katıldılar. Bu süreçte, öğrenci hareketlenmesi daha da politize oldu. Siyasi tutukluların sayıları çoğaldıkça, öğrenciler özellikle onlar için destek topladılar. Sonuçta on üç olayda siyasi tutuklularla olan dayanışmalarını gösterdiler ve dört toplantıda hükümet baskısını protesto ettiler. “77 Noeli'nde siyasi tutuklu olmasın,” bu dönemdeki ünlü sloganlardan biriydi (*La Prensa*, 21 Aralık 1977).

Öğrencilerin politik etkinlikleri yaygındı. Örneğin, Carazo'daki Bölgesel Üniversite Merkezi'nde (CUR) bir grup üni-

8 Çok bilinen bir olayda, 23 yaşında bir öğrenci olan Miriam Rubi, Güvenlik Bürosu ajanları tarafından Fabritex'deki grev yapan işçilere destek olma amacıyla broşür dağıttığı için tutuklandı (*La Prensa*, 2 Ağustos 1973). 6 ay hapis cezasına mahkûm oldu, fakat kendisi için yapılan yaygın protestoların sonucunda serbest bırakıldı.

versite öğrencisi, insan hakları ihlallerine karşı yürüyüşlerden oluşan bir kampanya başlattı ve bütün siyasi tutuklular için af talep etti (*La Prensa*, 13 Ocak 1978). Diğer CUR öğrencileri şiir resitalleri ve siyasi tutuklular için yürüyüşler yaptı (*La Prensa*, 5 ve 9 Ocak 1978). Managua'da öğrenciler siyasi tutuklular için özgürlük talep ettiler ve hükümetin, FSLN'yi tamamen ortadan kaldırmak amacıyla başlattığı köylünün bastırılması istemini protesto ettiler ve üzerlerinde "Köylü kardeşlerimiz nerede?" ve "Siyasi tutuklulara özgürlük" yazan dövizler taşıdılar (*La Prensa*, 14 Aralık 1977). Esteli'de, öğrenciler katedrali işgal ettiler ve siyasi tutukluların hapiste tek başlarına kapatılması uygulamasına son verilmesini talep ettiler (*La Prensa*, 4 Ocak 1978). Hatta, Ulusal Özerk Üniversite'nin Managua, Leon ve Carazo'daki üç Üniversite Merkezi'ne saldırmaya karar verdiler ve öğrenciler ile işçiler arasında hiç sevilmiyor diye kınadıkları üniversite rektörünün yeniden seçilmesini protesto etmek için üniversite binalarını işgal ettiler. Özellikle, rektör yardımcısı "açık Somozacı bağlantıları ve konumlanışı olan, öğrencilerin ebedi düşmanı bir adam" olarak yerden yere vuruluyordu (*La Prensa*, 9 Ocak 1978).

Pedro Chamorro'nun Ocak 1978'de öldürülmesi gerilimi ve toplumsal hareketliliği daha da ateşledi, bu da hem devletin zayıflığını hem de FSLN'nin etkinliğini artırdı. Öğrenciler bir kez daha hükümete karşı protestolara katılanlar arasında açık arayla en aktif toplumsal grup oldu. 182 gösteri yaptılar, 224 olayda okulları ve kiliseleri işgal ettiler, 156 ders boykotu düzenlediler ve 10 açlık grevine katıldılar. Ayrıca, çeşitli gruplar ve sınıflarca yapılan 374 kitlesel gösteride, başlıca aktörlerden oldular. İşçilerle beraber 28, işçi ve köylülerle beraber 4 gösteriyi örgütlemesi öğrenci radikalliğini bir defa daha gözler önüne serdi.

Bu dönemdeki protestolarının en dikkat çekici özelliği, 1973-1974'ün aksine, öğrencilerin FSLN'ye verdikleri ideolojik ve politik destekti. 572 gösterinin, işgalin ve ders boykotunun ve açlık grevinin 515'inde ya da bir başka deyişle yüzde 90'ında Sandinist siyasi tutuklularıyla olan dayanışmalarını

gösterdiler. Bu olayların 349'unda ya da yüzde 61'inde, öğrenciler hükümet baskısını protesto ettiler. Ayrıca, toplamın yüzde 38.6'sını oluşturan 221 protestoda yüksek okullar ve okullarda reform talep ettiler; bu taleplerin bazıları hükümetin koyduğu sınırlamalara cevap niteliğindeydi. 67 olayda, yani yüzde 11.7 oranında, öğrenciler köylülerin mücadelesi ve köylülerin toprak işgalleriyle dayanışma gösterdiler. Öğrenciler ayrıca, 53 olayda, yani toplamın yüzde 9.3'ünde, rejimin diktatörlüğe benzer doğasını protesto ettiler ve açıkça demokratik bir sistemin kurulması için çağrıda bulundular. Buna karşın, sadece 23 öğrenci protestosu, yani protestoların yüzde 4'ü, Chamorro'nun katledilmesinden bahsetti, ki bu da öğrencilerin radikalizmini ve elite karşıtı siyasetlerine işaret eder. Son olarak, öğrenciler 6 olayda "Özgür İnsanların Kumandanı" olarak adlandırdıkları Augusto Cesar Sandino'yu öldürülüşünün yıldönümünde andılar.⁹

1978'de, öğrencilerin siyasi tutuklulara destek amacıyla yaptıkları kolektif eylemler ülke çapında büyük bir siyasi konuyu oldu. Nisanda, Chinandega'da atağa geçen öğrenciler, "Marcio Jaen'in ve Tomas Borge'nin tecritine son ver," "Herkes diktatörlüğe karşı," "Birleşmiş öğrenciler asla yenilmeyecekler," "Pedro Chamorro'nun öldürülmesinde adalet istiyoruz," "Kanın boş yere akmadı," gibi talepleri ifade eden pankartlarla yürüdüler (*La Prensa*, 11 Nisan 1978). Üç hafta boyunca buna benzer gösteriler ve grevler ülkenin başka yerlerinde yapıldı.¹⁰ Haziranın sonunda Managua ve diğer şehirlerde 30.000'den fazla öğrenci dersleri boykot etti ve hükümet baskısına karşı yapılan bir başka protestoda okulları işgal ettiler. Yine Matagalpa, Esteli ve başka şehirlerde, öğrenciler hükümetin bir

9 Üniversite öğrencileri, hükümet baskısını protesto etmek için, hareketlenmelerine ve kolektif eylemlerine devam ettiler. Çok sayıda gösteri düzenlediler, otobüsleri ve Somoza'nın kuklasını yaktilar, "Özgür İnsanların Kumandanı"nın öldürülmesinin yıldönümünü andilar ve bombalar patlattilar (*La Prensa*, 26, 31 Ocak ve 24 Şubat 1978).

10 Yüksek öğretimdeki öğrenciler de hükümete karşı muhalefete devam ettiler, hükümet baskısına cevap olarak saldırılar düzenlediler ve siyasi tutukluların serbest bırakılmasını talep ettiler (*La Prensa*, 28 Mayıs 1978).

radio istasyonunu kapatmasını protesto etmek için açlık grevinde olan gazetecilere ve diğerlerine katıldılar (*La Prensa*, 29 Haziran 1978).

Üniversite öğrencilerinin ülke çapındaki hareketliliği, sıkıyönetiminin ilanından önce çok aktif olmayan lise gençliğini de harekete geçirdi. Lise öğrencilerinin protestoları üniversite öğrencilerinin modelini takip etti. Lise Öğrencileri Birliği (AES) ve Lise Öğrencileri Hareketi (MES) bir dizi gösteri başlattılar ki bunlar Nikaragua tarihindeki en büyük ve en uzun öğrenci eylemleri oldu. 6 Nisan 1978'de başlayan ilk eylem, hükümetin FSLN'nin iki siyasi tutuklusuna, Tomas Borge ve Marcio Jaen'a yaptığı muameleyi protesto etmek için düzenlendi. Öğrenciler 2 gün içinde ülkedeki yirmi okul ve lise enstitüsünün kontrolünü ellerine geçirdiler. Sonunda bu ulus çapındaki eylem, toplam 100.000 öğrencinin 60.000'ini kapsamıştı, ülkenin büyük bir bölümündeki üniversite ve liseleri kapattı.

Managua'da eyleme geçen öğrenciler, otuz üç gün süren bir ülke tarihindeki en uzun açlık grevine, başlamış olan Marci Jaen'ın annesiyle dayanışma göstermek için on beş okulu ve dört kiliseyi işgal ettiler (*La Prensa*, 10 ve 29 Nisan 1978). Managua'daki yirmi sekiz lisenin temsilcileri öğrencilerin klasik sorunlarını yansıtan bazı talepleri içeren bir bildiri yayımladılar. Talepler, FSLN'li tutukluların, Borge ve Jaen'ın tek başlarına kapalı tutulmalarına bir son verilmesi, eylemdeki öğrencilerle, özellikle de iki öğretmenlerinin görevden alınmasını isteyen Masaya'daki öğrencilerle dayanışmayı; Ulusal Tarım ve Büyükbaş Hayvan Yetiştiriciliği Okulu'nun tekrar açılması ve kovulmuş profesörlerin yeniden işe alınması; öğrenciler için örgütlenme ve ifade özgürlüğü; ve hapse atılmış öğrencilerin serbest bırakılmasıydı.

Devam eden öğrenci hareketlenmesi ve hükümet baskısı haziranda, AES'in iyi örülmüş dayanışma ağının bir kanıtı olarak yeni bir ulus çapında eyleme geçilmesiyle sonuçlandı. 11 şehirde öğrenciler, baskının sona ermesini, tüm siyasi tutuklular için özgürlük, köylüler için toprak ve eğitim sisteminde değişiklik talep ederek, derslere girmediler (*La Prensa*, 3 Temmuz

1978). Ağustosta bir grup lise öğrencisi, Managu'daki OAS binasını sorunsuz bir şekilde işgal etti. "Baskıya son" diyen ve "Grev yapan işçiler ve toprak isteyen köylülerle dayanışma" talep eden pankartlar taşıyorlardı. Ertesi gün, talepleri duyulana kadar binayı süresiz olarak işgal etmeye devam edeceklerine dair yeminlerini içeren bir bildiri yayımladılar. Yüksek Mahkeme'nin tutuklu öğrenci ve işçilerin lehinde bir beyanda bulunmasını istediler; Monimbo ve diğer şehirlerdeki halkın sindirilmesiyle ilgili bir soruşturma için Inter Amerikan İnsan Hakları Komisyonu'na başvurdular; genç işçilere ve öğrencilere yapılan baskıların son bulmasını talep ettiler (*La Prensa*, 7 ve 8 Ağustos 1978).

1978 sonbaharında, üniversite ve lise öğrencileri birleştiler ve tek bir birim olarak hükümete karşı aktif bir şekilde harekete geçtiler. Siyasi çatışmaların ağustos ve eylülde şiddetlenmesiyle beraber, öğrenciler Somoza'nın istifasını ve demokratik bir hükümetin kurulmasını talep eden bir genel grevi desteklemek için ülke çapında dersleri boykot ettiler (*La Prensa*, 1 Eylül 1978). Boykot, Eğitim Bakanlığı'nın grevi sonlandırma girişimlerine rağmen devam etti. Bazı tahminlere göre, değişik yaşlardaki 500.000'den fazla öğrenci okullara gitmedi, böylece ülkenin eğitim sistemi felç oldu (*La Prensa*, 25 Eylül 1978). Sonunda öğrenciler okullarına döndüklerinde, siyasi baskıya ve okulların askerler tarafından işgaline karşı kolektif bir şekilde hareket etmeye devam ettiler.

Çatışmaların son aylarında, öğrenci politizasyonu ve hareketlenmesi, hükümet politikalarıyla birlikte, ülkedeki eğitim kurumlarını ciddi bir şekilde dağıttı. Öğrenciler, işçilere, öğrencilere, gazetecilere ve radyo istasyonlarına yapılan hükümet baskısına ve Nikaragua para birimi olan kordobanın devalüasyonuna karşı gösteriler yaptılar. Hükümeti protesto etmek için bazen Managua'ya uzun yürüyüşler örgütlediler (*La Prensa*, 29 Ocak 1979). Bir olayda, bir grup UNAN öğrencisi ve öğretim üyeleri, Leon kilisesindeki beş gencin ölümünü protesto etmek adına, Managua'daki Ecclesiastical Curia'yı [dinî bir okul] kırk sekiz saat boyunca işgal etti. Katolik Kilise-

si'nden Somoza'nın afroz edilmesini talep etti (*La Prensa*, 20 Şubat 1978). 18 Mayıs'ta Sandino'nun doğum gününü anmak için öğrenciler bir kez daha ülke çapında saldırıya geçti (*La Prensa*, 9 Kasım 1978). Öğrenciler mücadelenin son aylarında FSLN için para ve silah topladılar, bombalar yaptılar, Somoza yönetimini devirmek için Sandinistaların yanında savaştılar.

Hükümetin öğrenci protestocuları dağıtma çabaları, açık baskılara ek olarak, yüksek öğrenim bütçesinde azalmaları, öğretim üyelerinin kovulmasını ve üniversitelerin kapatılmasını da kapsıyordu. Hükümet UNAN'a verdiği finansal desteği çekti ve böylece üniversiteyi yıkılmanın eşiğine getirdi. Aslında bu tip baskılar dayanışmanın gelişmesine yardımcı oldu ve başka bölgelerdeki öğrenciler, hedef alınan öğrencileri desteklemek için okullarında karmaşa yarattıklarından, çatışmaları tırmandırdı (*La Prensa* 9 Kasım 1978). İran'da olduğu gibi Nikaragua'da da, öğrenciler baskıcı şiddetin başlıca kurbanları arasındaydı. Nüfusu az olmasına rağmen, Nikaragua'daki rakamlar çok daha büyüktü. Inter Amerikan İnsan Hakları Komisyonu, hükümetin eylemlerini "Ulusal Muhafız Birliği'nin 14 ve 21 yaşları arasındaki genç erkeklere yapılan baskılar" olarak betimledi (Booth, 1982: 111). Son isyana katılanların yaşlarının analizi gösteriyor ki öğrenciler en büyük gruptular. İsyanda katledilenlerin yüzde 71'i 15 ila 24 yaş arasındaydı. Ölenlerin mesleki durumlarının bir incelemesi yüzde 29'la, öğrencilerin en geniş kategoriye oluşturduğunu gösteriyor. Onların arasında da yüzde 50'si, ebeveynleri serbest çalışan zanaatkar ve küçük tüccarlar olan ailelerden gelmişti (Vilas, 1986: 108-115).

Özetle devrim öncesindeki on yıllar boyunca, Nikaragualı öğrenciler hareketlendiler ve Somoza'ya karşı geldiler. FSLN'nin kurulduğu 1960'lardan başlayarak, ideolojileri yavaş yavaş Sandinistalar ve sosyalizm lehinde yön değiştirdi. 1970'lerde FSLN'yi destekleyenler öğrenci hareketinde egemen oldular. Nikaragualı öğrenciler 1970'lerdeki çatışmalarda ön saflarda yer aldılar, radikal işçilerle ittifak kurdular ve çoğu zaman protestolarında hem devleti hem de kapitalist işverenleri

hedef aldılar. Somoza yönetimine karşı geniş tabanlı bir koalisyonun yokluğunun nedenlerinden biri de öğrenci hareketlenmesi ve kolektif eylemi olabilir. Devrimci çatışmalar sırasında en fazla sayıda kolektif eylemi öğrenciler yaptı. 1970'lerin başında olanların aksine, bu protestolar öncelikle Somoza'yı ve hükümeti hedef aldı. FSLN'yi siyasi ve ideolojik olarak destekleyen başlıca toplumsal grup öğrenciler oldu. Son olarak, gençlikle birlikte öğrenciler, hükümet baskısının ana hedefleri ve son isyan sırasındaki şiddetin kurbanlarıydılar.

Filipinler'de öğrenci hareketlenmesi

Resmî demokratik kurumların düşük düzeyde bir devlet müdahalesiyle bir arada bulunması Filipinler'de bir öğrenci hareketi olasılığını azaltmış olsa da, 1960'lardaki bazı değişimler 20 yıl süren dinamik bir öğrenci hareketinin temelini attı. İktisadi çöküş ve artan gelir eşitsizlikleri, elitler arası çatışmaların yükselmesiyle birlikte, öğrenci hareketinin koşullarını sağladı. Vietnam Savaşı ve Filipinler'deki askerî üslerin Amerika tarafından kullanılması, öğrenci hareketini kızıştıran bazı milliyetçi tepkiler doğurdu. Son olarak, öğrenciler, Başkan Marcos'un adam kayırmacılığına bağlı olarak, iktidardaki konumlara ve ayrıcalıklara ulaşmak için siyasi bağlantılara ihtiyaç duymaları yüzünden politize oldular.

Bu değişimlerin sonucunda, Marcos'un başkanlığı süresince aktif olan ve onun devrilmesine katkıda bulunan bir hareket başlattılar. İran ve Nikaragua'da olduğu gibi, öğrenciler siyasi ve ideolojik mücadelenin ön saflarında yer aldılar. En fazla kolektif eyleme ya da Filipinler'de adlandırıldığı şekliyle "sokak meclisine" onlar katıldılar. 1960'ların sonu ve 1970'lerin başlarında, çatışmaların ilk safhasında, öğrenci hareketi çok sayıda aktivist yetiştirdi, ki onlar 1972'de sıkıyönetimin ilanından sonra, yeraltındaki muhalefete ya da Marcos'u devirmeyi amaçlayan Yeni Halk Ordusu'na katıldılar. 1983'te Aquino'nun ölümüyle başlayan, çatışmaların ikinci safhasında öğrenciler kitlesel çapta harekete geçtiler ve devletin zayıflamasına neden

oldular. Sonunda, hareketin başlangıç aşaması, 1972'de öğrenci hareketine izin veren demokratik kurumların kapatılmasına sebep olan sıkıyönetimin Başkan Marcos tarafından ilan edilmesiyle ani bir şekilde sona erdi. Sıkıyönetim sırasındaki baskılar siyasi etkinliğin önündeki tüm seçenekleri saf dışı bıraktı, bu ise öğrenciler arasında daha fazla militanlığa ve radikalizme yol açtı. Sonuç olarak, öğrenci hareketi sıkıyönetim süresince, radikallerin lehinde bir değişim gösterdi ve Marcos'un deviren çatışmaların son safhasında, öğrenci hareketi radikal solun hâkimiyeti altındaydı. Bu öğrenciler, her ne kadar çatışmaların sonucunu benimsedilerse de, Marcos'u iktidardan düşüren 1980'deki çatışmalarda çok önemli bir rol oynadılar.

Filipin öğrenci hareketi, tüm toplumsal yapıyı değiştirmek yerine Filipinler toplumuna sosyal reformlar getirmeyi tercih eden ılımlı bir ideolojiyle başladı. İlimli öğrenciler, 1960'lar boyunca öğrenci hareketine hâkim olan Filipinler'in Öğrencilerinin Ulusal Birliği (NUSP) tarafından örgütlendiler ve temsil edildiler. Filipinler'in Genç Hristiyan Sosyalistleri gibi sosyalizmi savunanları bile bu aşamada ılımlı kampın içinde kaldılar. Bu öğrenciler, amaçlarına erişmenin bir aracı olarak, topluma ve ekonomiye daha fazla devlet müdahalesi için bastırdılar.

1970'te öğrenci hareketinde başlangıç olarak ılımlılar egemen olsa da, siyasi çatışmaların dinamikleri radikallerin kontrolü ele almasını sağladı. İlimlilerin değişim getirememeleri ve artan hükümet baskıları öğrencilerin radikalizme doğru kaymalarına katkıda bulundu. İran ve Nikaragua'da da görüldüğü üzere, Filipinler'de yüksek öğrenimin yaygınlaşması, alternatif radikal ideolojileri benimseyen, orta sınıftan ve işçi sınıfından gelen öğrencilerin sayısını artırdı. Vietnam Savaşı ve Clark ve Subic üslerindeki yoğun Amerikan varlığı da milliyetçiliğe katkıda bulundu ve radikal öğrencilerin davasına yardım etmiş oldu. Sonuç olarak, bazı öğrenciler Marksizmden ilham aldı (Lande, 1986: 126-128). Bu öğrenciler Marksist Yurtsever Gençlik'te, yani KM'de (Kabataang Makabayan), Demokrat Gençlik Örgütü'nde, yani SDK'da ve Bertrand Russell Barış Kuruluşu'nda örgütlenmişlerdi.

İlimli öğrenciler sosyal reformlara hızla devlet müdahalesiyle erişmek için mücadele ederken, radikal öğrenciler hem devleti hem de ülkenin sınıf yapısını hedef alıyordu. İlimliler eğitim konularını, hükümetteki yozlaşmayı, işçiler için yüksek ücreti ve enflasyona dikkat çekerken, radikaller toplumsal yapıya, feodalizme, “bürokrat-kapitalizmine” ve emperyalizme saldırıyorlardı.

Yüksek öğrenimin yaygınlaşması ve Filipinler devletinin nitelikleri, öğrencilerin harekete geçme ve kolektif eylem becerilerini ilerletti. Yüksek öğretim kurumlarının sayısı arttıkça, yüksek okullarda ve üniversitelerde kayıtlı öğrencilerin sayısı da arttı. Öğrencilerin sayısı, 1960'ta 271.791'den 1969'da 634.835'e düzenli bir şekilde yükseldi ve 1985'te 1.973.182'e ulaştı (UNESCO, İstatistiksel Yıllık, değişik seneler). Bu öğrencilerin büyük şehirlerdeki üniversitelerde yoğunlaşmaları hareketlenme ve kolektif eylem için halihazırda bir iletişim ağı sağladı. İran'ın aksine, Filipinler'deki öğrenci hareketi, öğrencilerin örgütlenmesine ve ideolojik tartışmalara katılmalarına izin veren resmî demokratik kurumların varlığıyla da güç kazandı. Her ne kadar öğrencilerin harekete geçme becerileri 1972'de sıkıyönetimin konulmasıyla sert bir şekilde sınırlandırılmış olsa da, öğrenciler, fırsat doğdukça kolektif eylem yapmaya devam ettiler.

Öğrenci protestolarının ilk aşaması iktisadi çöküş, artan işsizlik ve büyüyen elitler arası çatışma koşullarında yaşandı ki, bu durum hareketlenme ve kolektif eylem için fırsatlar sağladı. Bir ILO raporuna göre, Filipinli öğrencilerin geleceğini olumsuz etkileyen bir şekilde, yüksek okul mezunları arasında işsizlik görelisi olarak yüksekti (ILO, 1974: 309). Elit içi çatışmaların bir sonucu da Başkan Marcos'un iktidarı kendinde toplama girişimi oldu. Filipinler devlet yapısı İran ve Nikaragua'ya göre çok daha az müdahaleci ve merkezîyetçi olmasına rağmen, Başkan Marcos görevdeki ilk döneminde, ayrıcalıkları, özellikle de gelecekteki istihdamı, hükümetle olan ilişkilere bağlı kılan politikalar başlattı. Gittikçe bu koşullar, öğrencilerin ilgilerini devlete ve Filipin toplumunu yeniden şekillendirmeye çekti.

Büyük şehirlerde yoğunlaşmış ve örgütlü olan öğrenciler siyasi arenadaki en aktif gruptur ve 1970'lerin başlarındaki çatışmalarda çok sayıda kolektif eylemde yer aldılar. 1970-1971 arasında öğrenciler, 214 gösteriye ve 39 ders boykotuna katıldılar ve *Manila Times*'da haber olan 72 bildiri yayımladılar. Ayrıca Nikaragualı öğrenciler gibi Filipinler öğrenciler de işçi sınıfındaki reformist ve radikal gruplarla koalisyonlar kurdular ve 76 gösteride işçi ve çiftçilere katıldılar.

İlimlilerle radikaller arasındaki keskin siyasi ve ideolojik ayrılıklar yüzünden öğrencilerin talepleri farklı grupları hedef aldı ve böylece etkileri dağılmış oldu. 1970'lerdeki başlıca öğrenci talepleri, eğitim konularında (108 protesto) yoğunlaştı, bunu hükümet baskısını ve faşizmin yükselişini (52 protesto) ve Amerikan emperyalizmini ve ABD askeri üslerinin varlığını (17) hedef alan protestolar izledi. Öğrencilerin sorun ettiği diğer konular işçilere yapılan baskılar (6) ve Marcos'un kuklalığı meselesiydi (4). Öğrenciler ayrıca artan enflasyonu (14), yaklaşan Anayasal Meclisi (15), işçilerin ücretlerinin azlığını (11), çiftçilerin topraklarının azlığını ve sübvansiyonları (3) ve öğrencilerin yüksek okullardan ve üniversitelerden kovulmalarını (3) protesto ettiler. Son olarak öğrenciler, Katolik Kilisesi'nin liderliğine ve zenginliğine (3), sınıf eşitsizliğine ve adaletsizliğine ve işbirlikçi kapitalizme (3) ve tarımın feodal yapısına (1) karşı çıktılar.¹¹ Kolayca görülebileceği gibi, ideolojik farklılıklar nedeniyle öğrenciler çok değişik konularda protestoda bulundular.

26 Ocak 1970'teki bir gösteri yükselen öğrenci hareketliliğini ve militanlığını ve ilimliler ve radikaller arasındaki bölünmeye işaret eder. Filipinler'deki öğrencilerin ulus çapındaki ilk gösterisi olan bu protesto ilımlı NUSP tarafından başlatıldı. *Manila Times*'a göre (27 Ocak 1970) gösteriye 60.000 öğrenci ve işçi katıldı, bunların arasında 500 radikal KM üyesi öğrenci vardı (Pimentel, 1991: 65) Polise göre, miting devam ederken

11 Diğer protestolar feodalizme, bürokratik kapitalizme, dış borçlara, devletin sınıf hakimiyetini yansıtan doğasına ve gerici hükümete karşı suçlamalarda bulunuyordu.

bu radikaller, meclisten ayrılmakta olan Başkan Marcos ve eşine saldırdı (*Manila Times*, 27 Ocak 1970). Bunun ardından meydana gelen çarpışmalarda kırk yedi polis memuru ve otuz sekiz gösterici yaralandı (Daroy, 1988: 6). Çatışma, yeni çarpışmalara yol açtı ve öğrencilerin militanlığını artırdı. Dört gün sonra, başkanlık sarayının önündeki bir gösteride, radikal öğrenciler bir itfaiye kamyonuna el koydular, kapılardan birini parçaladılar ve bahçeye girdiler. İçeride, binaları taşladılar ve itfaiye kamyonunu ve bir başka arabayı yaktılar. Mendiola Muharebesi olarak adlandırılan bu olay ertesi günün ilk saatlerine kadar sürdü. Bittiğinde, polis altı öğrenciyi öldürmüştü.

Hükümet baskısı ve büyüyen çatışmalar, ülke çapındaki 75.000 öğrenci üyesi ile gelişen radikal KM'ye verilen desteği artırırken, ılımlı öğrenciler sayıca azaldılar (Pimentel, 1991: 83, 98). Hareketlerini büyötmeyi amaçlayan radikaller Demokratik Filipinler Hareketi'ni (MDP) kurdular. Bu koalisyon, hükümete karşı aktif olarak çalışan öğrencileri, işçileri ve köylüleri temsil eden kırk altı örgütten oluşuyordu. MDP, radikalizmine rağmen, başlangıçta varolan yapı içinde değişiklik yapabilmek için hükümetle diyalog girişiminde bulundu. Şubat 1970'te, MDP liderleri Başkan Marcos'la görüştü ve taleplerini dile getirdi:

1) ABD yardımının, özellikle askerî eğitim ve çalışma programlarının kapsamlı bir şekilde gözden geçirilmesi ve ulusal hedeflerle bağdaşmayan programlardan kurtulunması;

2) ABD yanlısı üç kabine üyesinin görevden alınması;

3) Milli sektörün tüm hükümetteki ve eğitim sistemindeki atamalara katılması;

4) Önceki aylarda yapılan gösterilere katılanların denetlenmelerine, taciz edilmelerine ve onlara açılan davalara son verilmesi;

5) Sanayi ve tarım işçilerinin asgari ücretlerine zam yapılması;

6) Hastanelere ve sağlık konularına özen gösterilmesi;

7) Devlet üniversitelerine yardım yapılması (*Manila Times*, 12 Şubat 1970).

Bu talepler devrimci değil de, milliyetçi ve reformist olarak nitelendirilebilirdi, nitekim hükümet çoğunluğunu kabul etti.

Fakat siyasi çatışmalar şiddetlenmeye devam etti ve hükümet baskısı sertleştikçe, MDP de daha radikal ve hatta militan hale geldi. Sonraki ay, Manila sokaklarında, “Amerikan emperyalizmini, faşizmi ve feodalizmi” lanetleyen bir “Halk Yürüyüşü” düzenlendi. Etkinlik “Çok yaşa işçiler! Çok yaşa köylüler!” diye bağırarak 20.000 öğrenci, işçi, köylü ve profesyoneli kendine çekti (*Manila Times*, 4 Mart 1970). İki hafta sonra, MDP, 6.000 öğrenci, işçi ve köylünün katılımıyla “Yoksul Halkın Emperyalizme, Feodalizme ve Faşizme Karşı Yürüyüşü’nü” düzenledi. “Halkın Mahkemesi” Marcos’u Filipinler halkına karşı aşağıdaki suçları işlemekle itham etti:

1) ABD emperyalizmin kuklalığını yaparak fiyatları yükseltmek;

2) İşçi sınıfının ABD emperyalizmi, bürokratik kapitalizm ve toprak sahipleri tarafından sömürülmesine suç ortaklığı;

3) Büyük çapta yolsuzluk ve yozlaşma;

4) Halkın demokratik haklarını basurmak için yapılan katliamlar ve faşist eylemler; ve

5) En son seçimlerde sahtekarlık ve terör uygulamaları (*Manila Times*, 17 ve 18 Mart 1970).

Genel olarak öğrenci hareketliliğinin 1971’de azalmasına rağmen, öğrenci radikalizmi ve militanlığı arttı. Bu tarihte, öğrenci protestoları daha dar bir şekilde Marcos yönetiminin dogmasına ve hükümet baskılarına odaklanmıştı; eğitim ve iktisadi konulara ilgi azalırken, ABD’ye karşı saldırılar arttı. Ocak ayında, hükümet ile Manila’daki taşıma hizmetlerini felç eden bir “jeepney” grevini destekleyen öğrenciler arasında büyük bir çarpışma oldu. Filipinler üniversitesinde öğrenciler, daha sonra Diliman Komünü’ne evrilen bir sempati boykotu başlattılar. Bir öğrencinin öldürülmesini protesto etmek amacıyla, üniversite öğrencileri kampüsü şehrin geri kalanından ayıran bir barikat kurdular ve polisle 12 gün boyunca savaştılar. Üniversitenin radyo istasyonuna hükümet karşıtı propaganda

yapmak için el kondu ve öğrenciler matbaa olanaklarını Kızıl Bayrak adlı bir gazete yayımlamak için kullandı.

MDP hareketlenmesini 1971'de de sürdürdü, sosyal ve siyasi yapıda radikal değişiklikler talep etti. Hazıranda örgüt kendisiyle bağlantısı olan kırk altı grubu içinde barındıran "bir ABD Emperyalist-Feodal Komplosu olan 1971 Anayasa Konvansiyonu'na karşı Yurttaşların Komitesi'ni" kurdu. Komite hükümetten şunları talep etti:

- 1) ABD emperyalizminin, Japonların ve Kuomintang'ın mal varlıklarına el konulması;
- 2) Büyük feodal toprak mülklerinin yeniden paylaşılması;
- 3) Tüm ABD askerî personelinin kovulması;
- 4) ABD-Filipinler anlaşma ve sözleşmelerinin iptal edilmesi;
- 5) Maden, taşıma, enerji, demir ve diğer temel sanayilerin ulusallaştırılması;
- 6) Parasız ve evrensel eğitimin tüm seviyelerde kurulması;
- 7) Ulusal azınlıklardan alınmış olan tüm toprakların iade edilmesi (*Manila Times*, 1 Ocak 1971).

Öğrencilerin bazı bölümleri arasındaki yükselen militanlığa rağmen, değişik faktörler bir bütün olarak öğrenci hareketinin gittikçe etkisizleşmesine neden oldu. Mendiola Muharebesi'nin sonrasında radikaller ile ılımlılar arasındaki bölünme o kadar arttı ki, ortak işbirliği içinde eylemler yapmaya son verdiler (*Manila Times*, 22 ve 25 Ocak, 28 Mayıs 1970). İşbirliğinin nadir bir örneği Filipinli Öğrencilerin Ulusal Birliği ve Genç Hristiyan Sosyalistleri'nin dahil olduğu militan ve ılımlı örgütlerin ağustosta düzenledikleri ortak mitingdi. Burada, sivil özgürlükleri ihlal etmek ve ülkenin artan bir şekilde askerileşmesine sebep olmakla suçladıkları "yoz Marcos yönetimini" protesto ettiler (*Manila Times*, 17 ve 18 Ağustos 1970). Militan ve solcu öğrencilerin daha fazla destek görmelerine, Metro Manila'daki okullardaki kampüs içi bazı konumlara seçilmelerine, yetmiş üniversite ve yüksek okulda Milli Demokrasi için Öğrenci İttifakı'nı örgütlemelerine karşın (*Manila Times*, 10 Kasım ve 13 Aralık 1970), onların bu büyümeleri MDP içinde

hizipçilik ve bazı toplulukların tasfiyesine neden oldu (Goodno, 1991: 60-61).

Öğrenci hareketine ayrıca, artan hükümet baskıları ve bir dereceye kadar, kampüs yetkililerinin tacizleri musallat oldu. Militan öğrenci grupları hükümet birliklerini Mendiola Muharebesi'nde altı öğrencinin öldürülmesine ek olarak, karşılığında hiçbir ceza görmeden 15 katliamı da gerçekleştirmekle suçladı (*Manila Times*, 14 Eylül 1970). Haziranda KM başkanı tutuklanınca (Pimentel, 1991: 98), birçok radikal gizlenmeye başladı. Bunu takip eden ocak ayında, Baguio'daki Filipinler Üniversitesi'nin kırk öğrencisi, onları öldürmek için arayan devlet güçlerinden saklanıyordu (*Manila Times*, 29 Ocak 1971). 1971'in sonunda, hükümet, cezası ölüm olan yönetime karşı yıkıcı eylemlerde bulunma suçundan, altmış üçü MDP'den olmak üzere çok sayıda militanı yakalamıştı (*Manila Times*, 11 Aralık 1971). 1972'nin ortalarında, neredeyse iki düzine kişi Manila'daki göstericilerle polis arasındaki çatışmalarda öldürülmüştü (Wurfel, 1988: 106). Devletin baskıcı önlemleri gösterilerin sıklığını ve büyüklüğünü ve öğrencilerin harekete geçme ve kolektif eylem becerilerini azalttı.

Bazı üniversiteler ve yüksek okullar da, baskıcı yöntemler uyguladılar, en aktif ve militan öğrencilerini okuldan attılar. Sadece Manila'da 1970 yılında 300 öğrenci okuldan atılırken, ülke çapında da 800 öğrencinin yüksek öğretim kurumlarına kayıt yaptırmaları engellendi (*Manila Times*, 5 ve 7 Aralık 1970). Haziran 1971'de bazı yüksek okul ve üniversitelerin harçlarına yapılan zamlar bir kısım öğrencinin dikkatini, genel toplumsal ve siyasi konulardan, daha acil eğitim sorunlarına çekti.

Yoğun baskılara rağmen, Filipinli öğrenciler diğer toplumsal gruplardan destek görmedi, bu da öğrenci aktivistlerinin hareketsizleşmesini doğurdu. Nikaragua'daki öğrencilerin aksine, Filipinli öğrenciler kilisenin ya da orta sınıfların desteğinden yoksundular. Bu desteğin yokluğu, kısmen, öğrencilerin bir grubunun Manila başpiskoposu olan Kardinal Santos'un istifası için koparttıkları yaygaranın sonucuydu. Toplumsal desteğe sa-

hip olmadan ortaya çıkan sonuç öğrenciler tarafından düzenlenen miting ve gösterilerin sayısında gittikçe bir düşüş yaşanmasıydı. Her ne kadar öğrenciler en az on kampüste dersleri boykot ettilerse de, sadece ağustostaki mitinge 20.000 öğrenci katıldı (*Manila Times*, 17 ve 18 Ağustos 1970). Bu, öğrencilerin iddialarına göre 80.000 yüksek okul ve lise öğrencisini ve 20.000 işçiyi harekete geçirmiş olan 26 Ocak gösterisiyle tezatlık gösteriyordu (*Manila Times*, 26 Ocak 1970).¹² Bir sonraki ocakta MDP tarafından düzenlenen “Halkın Kongresi” sadece 12.000 öğrenci ve işçiyi çekebildi (*Manila Times*, 26 Ocak 1971). Haziran 1971’de, hem ılımlılar hem de militanlar Anayasa Meclisi’nin açışını protesto ettiler, fakat ayrı mitingler düzenlediler, ki bunlar da toplamda sadece 8.000 katılımcıyla gerçekleşti. (*Manila Times*, 2 Haziran 1971). *Manila Times*’da bildirilen öğrenci gösterilerinin sayısı, 1970’te 145’ten, 1971’de 69’a indi, ders boykotlarının sayısı da 35’ten 4’e düştü.

Sonunda 1970’lerin başındaki öğrenci hareketlenmesi ve protestoları toplumsal değişim getirme amaçlarına ulaşmayı başaramadıysa da, hareketin üç önemli sonucu oldu. İlk olarak, hem öğrencilerin hem de işçilerin bazı kesimleri politize oldu, böylece hem hareketin bir sonraki aşaması için, hem de özellikle ülkedeki silahlı direniş için eğitilmiş liderler kadrosu yaratıldı. İkinci olarak, öğrencilerin baskısı, Anayasa Meclisi Kanunu’nun Kongre’den geçmesinde yardımcı oldu. Öğrencilerin talep ettiği gibi kanun, Kongre’ye anayasayı değiştirme yetkisi vermedi.¹³ Hareketin üçüncü ve niyet edilmemiş sonucu, öğrencilerin artan militanlığının sivil yönetimin askıya alınmasının yolunu açması oldu. Başkan Marcos, öğrencilerin yükselen radikalleşmelerini ülkeye bir tehdit olarak adlandırdı ve sıkıyönetimin bir gerekçesi olarak kullandı.

12 *Manila Times* (27 Ocak 1970), gösteride 60.000’den fazla kişinin bulunduğunu aktardı. Polisin tahminlerine göre yaklaşık olarak 30.000 öğrenci ve 20.000 işçi vardı (*Manila Times*, 26 Ocak 1970).

13 1970’teki ConCon delegelerinin seçimi Filipinler tarihindeki en barışçıl ve dürüst seçimler olarak değerlendirilmişse de, gene de ılımlı ve militan öğrenciler tarafından, kısmen işçilerin ve köylülerin delegeler arasında bulunmamasından dolayı kabul görmedi.

Aquino'nun öldürülmesinin ardından öğrenci hareketlenmesi

Sıkıyönetimin öğrenci hareketlenmesi açısından önemli sonuçları oldu. Öncelikle, birçok öğrencinin tutuklanması, kaybolması veya yeraltına inmesiyle öğrenci hareketi hızlı bir dönüş yaşadı. İkinci olarak baskılar, 1970'lerin başındaki hareketlilikte çok aktif bir şekilde yer almış olan, öğrenci hareketi içerisindeki ılımlı, reformist unsurları saf dışı bıraktı. Üçüncü olarak onların azalmalarıyla birlikte, merkezî konuma radikal, militan gruplar yerleştiler ve öğrenci hareketindeki başlıca güç haline geldiler. Yoğun baskılara rağmen militan, solcu öğrenciler 1977'de, artan harçlar ve kaynakların eksikliği gibi eğitim konularını tartışmak için Filipinli Öğrenciler Birliği'ni (LFS) kurdular. LFS kısa zamanda politize oldu ve hükümete karşı girişimlerde bulundu. Bunun bir örneği öğrencilerin, hükümete ulusal güvenliğe tehdit teşkil eden kişileri süresiz bir biçimde tutuklama ve gözaltında tutma yetkisi veren Başkanlık Denetim Kanunu'nu protesto etmeleriydi (*Malaya*, 18 Haziran 1983). 1983 yılında, LFS kampüs siyasetine hâkim olmuştu ve öğrenci hareketinin en güçlü temsilcisiydi. Binlerce üyesi olduğu iddia ediliyordu (*Malaya*, 18 Haziran ve 6 Ağustos 1984; 8 Eylül 1985) ve 1984 yılındaki bir rapora göre, bir kitle eylemi için 100.000 kişiyi hızlı bir şekilde seferber edebilirdi (*Malaya*, 6 Ağustos 1984). Marcos yönetiminin sonu geldiğinde, örgütün ulus çapında bir ağı vardı ve yüzlerce okul kampüsündeki etkinlikleri koordine edebiliyordu.

Marcos'a karşı siyasi kutuplaşmanın olduğu koşullarda, Aquino'nun Ağustos 1983'te öldürülmesi, rejimi meydan okumalara ve saldırılara karşı savunmasız kıldı ve ülke çapında bir öğrenci hareketlenmesine neden oldu. Öğrenciler kısa bir zaman içinde Filipinler'in Öğrencilerinin Ulusal Birliği'ni canlandırdılar ve kolektif eylem için harekete geçmek amacıyla aralarında Öğrenci Liderleri Forumu'nun da bulunduğu yeni örgütler kurdular. Öğrenciler ayrıca, hükümete karşı eylemde bulunan değişik grupların ve sınıfların katıldığı 103 kolektif

eylemin başlıca katılımcıları arasındaydı. Üç gösteride işçilere, bir gösteride ise öğretmenlere katıldılar. İşçilerle girilen koalisyon öğrenci radikalizminin bir kanıtıydı. Aynı zamanda on beş bağımsız gösteriyi başlattılar ve birçok ders boykotunda yer aldılar.

Öğrencilerin talepleri ve ideolojik duruşları, onların çoğunluğunun sola doğru yöneldiğini açıkça gösteriyordu. Farklı sorunları hedef aldıkları 1970'lerin ilk yıllarının aksine, 1980'lerdeki çatışmalarda öğrenci gösterilerinin ana hedefi hükümet oldu. Suikastten kısa bir süre sonra, üzerlerinde "Faşist yönetimle uzlaşmaya hayır" yazan pankartları taşıyan binlerce öğrenci Marcos'a karşı gösteri yaptı (Malaya, 29 Ağustos 1983). Manilalı öğrenciler ülkedeki duruma dair analizlerini bir kamuoyu açıklamasıyla sundular:

Senatör Aquino, siyasi baskının kurbanlarının uzun listesindeki sonuncu isimdir. Biz onun ölümünün, yaşamak, namusuyla geçinmek ve haklı muhalefetlerini sürdürmek gibi haklarından yoksun bırakılan birçok yurttaşımızın ölümü ve çektikleri acıyla aynı çizgide olduğunu düşünüyoruz. Senatör Aquino'nun ölümünün etrafındaki gerçekleri gizlemeye yönelik girişimlerden üzüntü duyuyoruz. Reagan yönetiminin 10.000 mil öteden eski senatörün öldürülmesiyle ilgili peşin hükümler vermesinden ve daha araştırma bitmeden bazı kişilerin bağışlanmasından üzüntü duyuyoruz. Senatör Aquino gibi biz de, ulusal uzlaşmanın, adalet, özgürlük ve demokrasi temelinde kurulmadığı sürece, hiçbir zaman elde edilemeyeceğine kesinkes inanıyoruz (Malaya, 5 Eylül 1983).

Fakat kısa bir zaman içinde öğrencilerin sloganları, Aquino'nun ölümü gibi özgül bir konudan çok, genel siyasi ve ideolojik konuları ele aldı. Öğrencilerin en çok bahsi geçen sorunları hükümetin siyasi baskısıydı, suikastin ardından başlattıkları ya da örgütlenmesine yardımcı oldukları gösterilerin neredeyse yarısında sözü ediliyordu. Öğrenciler, Marcos'un istifasını isteyerek, emperyalizmi ve ABD askerî üslerini protesto ederek, diğer protestoculardan daha ileriye gittiler. LFS, hükümet

baskısı ve ABD'nin Filipinler politikalarına karşı yürütülen mücadelede asıl rolü üstlendi ve Metro Manila'da halkı bastırmak için askerî birliklerin kullanılmasını şiddetle eleştirdi. LFS, bir kamuoyu açıklamasında "Hükümetin tarzı, ABD-Marcos diktatörlüğüne karşı halkın yükselen direnişinden duyduğu derin korkuyu yansıtıyor" diye bildirimde bulundu. Bazı olaylarda öğrenciler şenlik ateşleri yaktilar, basın özgürlüğünün eksikliğini protesto etmek için Manila'daki önemli gazetelerin kopyalarını ateşe verdiler (*Malaya*, 5, 19 ve 26 Eylül 1983).

Her ne kadar sonraki iki yılda bazı toplumsal grupların hareketliliği azaldıysa da, Marcos'un iktidardan düşmesine kadar geçen sürede öğrenciler başlıca aktörlerden biri olarak kaldılar. 1984-1985 yılları arasında, toplam 128 gösteri ve 274 ders boykotu düzenlediler. Ayrıca, bunlara ek olarak öğretmenlerle, az sayıda işçi ve köylülerle 32 tane ortak gösteri düzenlediler. Gene önemli bir şekilde, öğrenciler 1984 ve 1985 yılları boyunca çeşitli gruplar ve kolektifler tarafından düzenlenen 261 halk gösterisinin başlıca katılımcıları arasındaydılar.

1983'teki gibi, öğrencilerin saldırılarının ana hedefi hükümet ve Başkan Marcos oldu. Düzenledikleri gösterilerin 73'ünde öğrenciler, hükümet baskısını ve özellikle öğrencileri "kurtararak" ya da acele yapılan infazlarla hareketsizleştirmekle görevli gizli subayların etkinliklerini yeniden başlatan Başkan Marcos'un emrini kınadılar (*Malaya*, 25 Haziran 1984). Ayrıca, ülkenin ve okulların askerileşmesi olarak adlandırdıkları süreci protesto ettiler (*Malaya*, 1 Mart 1984). Öğrenciler, hükümet baskısını protesto ederken, öldürülmesinin yıldönümünde Aquino'nun anısına 116 ders boykotu da yaptılar. Bunların yanı sıra, öğrencilerin sivil ve sosyal hukukun uygulanması konularında ve askerî hizmette eğitim görmesini şart koşan Marcos'un Uusal Hizmet Yasası'nı protesto eden 94 ders boykotu gerçekleştirdiler. Bir gösteri sırasında, başkanın eşinin konvoyu gösteri yapan öğrencilerin yanından geçerken, protestocular "Marcos, Hitler, Diktatör, Tuta (kukla)" diye bağıldılar (*Malaya*, 21 Temmuz 1984). Öğrenciler ayrıca yoksul sınıfların haklarını savundular. Birkaç olayda işçilerin öldürül-

mesini ve köylü liderlerinin tutuklanmasını protesto ettiler (*Malaya*, 16 Şubat 1985; 20 Eylül 1985).

Son olarak, emperyalist müdahaleye karşı çıktıkları olaylar-da öğrenciler, radikal ideolojilerini ve militanlıklarını gösterdiler. ABD'nin, Dünya Bankası'nın ve IMF'nin Filipin'in siyasi ve ekonomik işlerine müdahalelerine karşı 51 gösteri ve ders boykotu yaptılar. Aslında "ABD-Marcos diktatörlüğünün" kınanması militan öğrencilerin favori sloganlarından biri oldu (*Malaya*, 26 Haziran 1984). Filipinli Öğrenciler Birliği (LFS), ABD'nin Filipinler'deki insani ve doğal kaynakların üzerindeki kontrolünü kınamak için ABD elçiliğinin önünde birkaç miting düzenledi (*Malaya*, 5 Temmuz 1984). Manila'daki 35 yüksek okul ve üniversiteden binlerce öğrenci dersleri boykot etti ve Marcos'un, ülkenin ekonomik durumunu devalüasyon yoluyla kötüleştiren IMF ve Dünya Bankası emirlerine uymayı sona erdirmesini talep ettiler (*Malaya*, 6 Temmuz 1984).

1984-1985 yılları boyunca, LFS öğrenci hareketinin ön saf-larında olmaya devam etti ve kolektif eylem becerilerini artırdı. Toplumsal adalet ve demokrasi için mücadele ediyorlardı ve birçok gösteride hükümetin, enflasyon ve işsizlikle sonuçlanan "halk-karşıtı" politikalarını kınadılar (*Malaya*, 28 Haziran 1984). LFS, 1984'te, Marcos'un muhalefeti daha denetlenebilir, kurumsal seçeneklere yönlendirmek için desteklediği Milli Meclis seçimlerini boykot etmeyi talep etti (*Malaya*, 2 Nisan 1984). Seçim boykotu, LFS'nin önderliğini izleyen NUSP de dahil, diğer öğrenci örgütleri tarafından benimsendi (*Malaya*, 16 Nisan 1984). İki grup da hükümet baskısına, Marcos'a ve onun ABD'ye boyun eğişine karşı birlikte defalarca gösteri yaptılar. LFS, harçların artışına karşı yapılan protestolar sırasında kampüslere girişleri bloke eden barikatlar kurdu, bu da bazen yetkilileri dersleri süresiz olarak askıya alma-ya mecbur etti (*Malaya*, 16 Temmuz 1988). Yine, Uluslararası İnsan Hakları Günü'nü anmak için Masbate bölgesinde bir hafta süren "halkın yürüyüşü" yapıldı (*Malaya*, 4 Aralık 1985). Ayrıca, Aquino'nun öldürülmesi olayına karıştığı iddia edilen silahlı kuvvetler personel şefi General Ver'in aklanması-

nı protesto etmek için Metro Manila'daki kırk sekiz yüksek okul ve üniversitede "metrolar arası gürültü ateşi" düzenledi.

1985 yılında, LFS ülke çapında protest etkinlikleri ve genel grevler düzenleyebilen bir ulusal güç haline gelmişti. Ekim ayındaki öğrenci ölümlerini protesto etmek için Kasım 1985'te askerî kamplar ve karargâhların önlerinde gösteriler yaptı (Malaya, 21 Kasım 1985). Mindanao'da, otuz beş üniversite ve kırk lisedeki öğrenciler Ulusal Hizmet Yasası'na karşı genel grev örgütleyen öğretmenlerine katıldılar (Malaya, 3 Mayıs ve 24 Temmuz 1985). Merkezi Luzon'da, LFS hükümet baskısına karşı bölgesel düzeyde koordine edilmiş grevler başlattı ve ABD'nin Filipinler'in işlerine karışmasına bir son verilmesi çağrısında bulundu (Malaya, 20 Eylül 1985).

Hükümetin bu tür protestolara tepkisi, LFS liderlerini ve üyelerini, tutuklama, taciz, kaybolma ve ölüm yoluyla hedef alma oldu. Polis ve askerî birimler çeşitli Metro Manila kampüslerindeki büyüyen öğrenci huzursuzluğunun önünü kesmek amacıyla birçok öğrenci liderinin adını "ölüm listesine" koydu (Malaya, 12 Ağustos 1984). Yetkililer, devlet yüksek okulları ve üniversitelerinde de, LFS üyelerini ve liderlerini görevden aldılar ya da geçici olarak uzaklaştırdılar (Malaya, 21 Ağustos ve 13 Eylül 1985). Okul yetkililerinin baskıcı yöntemlerine tepki olarak, bazı kampüslerde öğrenciler açlık grevine gittiler (Malaya, 3 Ekim 1985). Ayrıca, hükümet, okul ücretlerini ödeyemeyenleri durdurmak yoluyla öğrencileri hareketsizleştirmek için, harç artışlarını kanunlaştırmaya karar verdi. Gerçekten de harç artışı Filipinler'deki 1.000'den fazla yüksek okulda kayıtların yüzde 45 oranında düşmesine neden oldu (Malaya, 14 Haziran 1984).

Özetle, Filipinli öğrenciler, tıpkı İran ve Nikaragua'dakiler gibi, ülkelerindeki siyasi çatışmalar sırasında en aktif toplumsal grup oldular. Kolektif eylemin hem zamanlaması, hem de sıklığı açısından, siyasi eylemlerde ön saflarda yer aldılar. Filipinli öğrenci hareketi, 1970'lerin başındaki ayaklanmanın ilk döneminde ılımlı kanatın hâkimiyeti altında olmasıyla İran ve Nikaragua'daki hareketlerden farklılaştı. Sonraları, hükümet

baskısının, ılımlıların etkisizliği ve özellikle sıkıyönetimin ilanın sonucunda, Filipinli öğrenci hareketi, İran ve Nikaragua'daki öğrenci hareketlerine benzer bir şekilde, radikal bir nitelik edindi. Aquino suikasti sırasında, Filipin öğrenci hareketine radikal sol önderlik ediyordu. Bu öğrenciler, Marcos'la, onun Filipinler'deki destekçileriyle ya da ABD'nin politikalarıyla herhangi bir uzlaşmayı reddettiler. Onlar aslında devletin ve Filipinler'in toplumsal yapısının kökten dönüşümü için mücadele ettiler.

Sonuç

Öğrenci siyasetinin analizi, devrimci mücadelelerin devrimci amaçlarla başlamadığını öne süren teorilerin yetersizliğini açıkça ortaya koyuyor. Sorun, devrimi ideolojik değişim yoluyla açıklamaya çalışanlar da dahil, neredeyse tüm devrim analizcilerinin öğrencilerin rolünü incelemeyi ihmal etmelerinden kaynaklanıyor. Fakat öğrenciler her üç ülkede de siyasi ve ideolojik mücadelelerin ön saflarında yer aldılar. Onlar eyleme geçen ilk toplumsal grup oldular ve diğer toplumsal gruplardan daha sıklıkla kolektif olarak hareket ettiler. Üniversite ve yüksek okullardaki (ayrıca İran ve Filipinler'deki yurtlarda) yüksek düzeydeki yoğunlaşma halihazırda bir iletişim ağı sağladı ve öğrenci hareketlenmesini ve kolektif eylemini kolaylaştırdı. Ek olarak, öğrenciler üç ülkede de büyük bir prestije ve üniversitelerin devlet iktidarından görece dokunulmazlığından, en azından teoride, yararlanma ayrıcalığına sahip oldular. Bu faktörlerin birleşmesi, onlara bu ülkelerde, en fazla sayıda kolektif eylemi başlatma imkânını verdi.

Fakat, diğer kolektiflere kıyasla kolektif eylem becerilerinin daha büyük olmasına rağmen, diğer gruplar gibi, kolektif eylemlerini ancak bunun için fırsatlar doğduğunda artırabildiler. İran'da öğrenciler, hükümet reformlar ilan ettiğinde ve baskıyı azaltan ve öğrencilere kolektif eyleme girişme fırsatı sağlayan birkaç ılımlı tedbir aldığı anda, hareketlenmeye başladılar. Nikaragua ve Filipinler'de, her ne kadar hükümete karşı aktif ol-

muşlarsa da, hareketlenmelerini ancak önde gelen muhaliflerin öldürülmesinin ardından artırabildiler. Artan kutuplaşma koşullarında, bu isyancıların öldürülmeleri yönetimleri meydan okumalara karşı savunmasız kıldı ve ülke çapındaki öğrenci hareketliliğini ateşledi.

Öğrencilerin hareketlenmesinin ve kolektif eylemlerinin doğası, hareketlerinin yönü ve ittifakları, önceden varolan örgütün düzeyinden çok etkilendi. İranlı öğrenciler özellikle, bir örgütün eksikliği ve sürekli olarak üniversite özerkliğini ve dokunulmazlığını ihlal eden hükümet baskısı tarafından engellendiler. Laik ve İslâmi gruplar arasındaki ideolojik bölünme de, neredeyse çatışma doğuracak örgütsel sorunlara neden oldu. Nikaragua ve Filipinler'deki öğrenci protestolarıyla kıyaslandığında, İranlı öğrencilerin, ders boykotları değil ama mitingleri, özellikle de ayaklanmanın başlarında, daha az organize, daha az uyumlu ve daha kısa ömürlüydü. İran'ın aksine, Nikaragua ve Filipinler'deki öğrenciler özerk örgütlere sahiptiler ve üniversite özerkliğinin hükümet tarafından ihlal edilmesi onları daha az engelliyordu. Filipinler'de, bazı büyük kampüslerde öğrencilerin, haberler yayınlayan ve öğrenci hareketlenmesini cesaretlendiren radyo istasyonları bile vardı. Sonuç olarak, Nikaragua ve Filipinler'deki öğrenci hareketlenmesi ve kolektif eylemleri çok daha organize ve uyumluydu.

Öğrenciler, geçmişten kopuş ve toplumsal düzenin yeniden yapılandırılmasını talep ederek ideolojik mücadelenin de öncüleri oldular. Toplumsal yapıyla ilgili konularda mücadele ettiler ve iktidarın merkezileşmesine, dışlayıcı yönetime ve devlet tarafından yürütülen kalkınmanın büyüttüğü eşitsizliklere karşı çıktılar. Her üç ülkede de, öğrenciler ABD'nin varolan baskıcı yönetimlere olan desteğine çok güçlü bir şekilde muhalif ettiler. Her ne kadar, zaman zaman enflasyon ya da artan otobüs ücretlerinden şikâyetçi oldularsa da, işçi haklarını savunmaları haricinde, tam anlamıyla ekonomik taleplerde bulunmadılar. Onun yerine, toplumsal yapının özelliklerine daha fazla ilgi gösterdiler. Gelecekteki kariyerleri ve konumları için hazırlanan öğrenciler toplumsal yapıyı, daha fazla eşitlik, de-

mokratik özgürlükler ve yönetimin yayılması doğrultusunda değiştirmeye inandılar. Öğrencilerin iktidar yapısına olan bu ilgileri, kısmen de olsa, her üç ülkede de hükümete girmenin ayrıcalıklara bağlı olmasından kaynaklanıyordu. Daha fazla eşitlikle ilgilenmeleri ise kısmen, yüksek öğrenimin yaygınlaşmasından ve öğrenci topluluğunun çeşitlilik kazanmasından dolayıydı. Dolayısıyla, bazı ayrımlara rağmen, her üç ülkedeki öğrenci hareketinin büyük bölümü, yoksun sınıfların ve kolektiflerin çıkarlarına hizmet edecek bir yapısal dönüşümü desteklediler. Sonuçta, üç ülkedeki öğrenci hareketinin önder kesimleri sosyalizme yöneldi ve Marksist isyancılarla ittifaklarla yollarına devam etti.

1970'lerin başındaki Filipinli öğrenci hareketi bir istisnaydı, çünkü özgül toplumsal reformlar talep eden ılımlıların hâkimiyeti altındaydı. Elbette, demokratik kurumların varlığı öğrenci hareketinde ılımlıların egemenliğine katkıda bulundu. Fakat, Filipinler'de bile, öğrenci hareketi, baskının, iktidarın merkezleşmesinin, devlet müdahalesinin (ki bu hükümeti kaynakların ve ayrıcalıkların ana dağıtıcısı yapıyordu) ve nihai iktisadi ve siyasi krizin sonucunda radikalleşti. Nikaragua ve Filipinler'de öğrenciler örgütlü işçilerin ve daha az oranda, köylü ve çiftçilerin radikal kesimleriyle ittifaklar kurdular. İran öğrenci hareketi de, işçi sınıflarıyla bağlardan yoksun olsa da, Marksizmi ya da sosyalizmin bir türünü benimsedi. İşçi sınıflarına olan destek ancak çatışmaların son safhasında ortaya çıktı. Öğrencilerin ideolojilerinin birbirine yakınlaştığı Nikaragua ve Filipinler'in aksine, İran'da öğrenciler arasındaki ideolojik bölünmeler, Şah'ın devrilmesinden kısa bir süre önceye kadar genişledi.

İnsanlığın zararına bir şekilde, her üç ülkedeki öğrenciler, ödün vermeyen devrimciler olarak, şiddet dolu baskıların ana hedefleri ve kurbanları oldular. Her üç ülkede de, çatışmalar tırmandıkça hükümetler üniversite özerkliğini ve dokunulmazlığını ihlal ettiler ve öğrencileri hareketsizleştirmek için şiddete başvurdular. Kolektif eylemlerinin sıklığı, ideolojik yönelimleri ve -çoğu zaman muhalif aydınlarla birlikte- devrimci

m¼cadelelerde önc¼l¼k ettikleri gerçeği öğrencileri şiddetli baskıların hedefleri yaptı. Tutuklanan, hapse atılan, işkence gören, öldür¼len veya kaybolanların çoğunluğunu hep onlar oluşturdu.

Öğrencilerin üç ÷lkede de diğer toplumsal gruplardan daha aktif şekilde harekete geçmelerine rağmen, değişik nedenlerden dolayı, onların siyaseti her zaman ayaklanmaların nihai neticesinde, sonucu belirleyen bir etki yaratmadı. Öncelikle, her üç ÷lkede nüfusun küç¼k bir azınlığını oluşturuyorlardı ve az sayıdaki büyük şehirlerde, özellikle de başkentte yoğunlaşmışlardı; dolayısıyla, kriz ya da yaygın halk hareketlenmesi gibi durumların haricinde, onların kolektif eylemleri ÷lkenin geri kalanında yeterli etkiye sahip değildi. İkinci olarak, öğrenciler ne üretimi ne de malların ve hizmetlerin dağıtımını kontrol ediyordu ve bu yüzden eylemleri merkezî toplumsal süreçleri kesintiye uğratmadı. Son olarak, öğrencilerin ideolojileri ve entelekt¼el yönelimleri yalnızca işçi sınıfı kesimi tarafından destekleniyordu; bu tür bir destek özellikle, iki grubun da daha önceden varolan örgütlere sahip olması durumunda güçlü oluyordu. Sonuçta, öğrencilerin kolektif eylemleri toplumsal bölünmeleri ve sınıf çatışmasını artırırken, onların hareketliliği aslında koalisyon oluşumunu engelledi ve böylece devrim olasılığını azalttı. Nikaragua'da ve geniş koalisyonların kurulmadığı 1970'lerin başındaki Filipinler'de bu durum hâkimdi. Filipinler'de çatışmaların son aşamasında, öğrenci radikalizmi ve militanlığı sosyal bölünmeleri keskinleştirdi ve bu tür koalisyonların oluşumunu engelledi, dolayısıyla o ÷lkedeki çatışmaların sonucu etkilemiş oldu.

Özetle, öğrenci hareketlenmesi ve kolektif eylemi ancak öğrenci kalkışmaları diğer büyük toplumsal grup ve kolektiflerin mücadeleleriyle denk düştüğünde başarılı oldu. Diğer sınıflar ve gruplar geniş koalisyonların kurmak amacıyla öğrencilere katıldıkları zaman, ciddi siyasi krizler yaratabildiler. İncelenen üç örnek arasında, sadece Nikaragua'da öğrenciler, m¼ttefikleri, FSLN'ye, iktidarı ele geçirmeleri için yardımcı olabildiler. İran ve Filipinler'de çatışmaların nihai sonucunu etkilemekte

başarısız oldular. Dolayısıyla, bu ülkelerdeki toplumsal çatışmaların sonucu anlamak için diğer kolektiflerin rollerini analiz etmek önemli olacaktır. Şimdi dinî kesime ve din adamlarının liderliğine geçelim.

5. Din adamları: Göreli dokunulmazlığa sahip aktörler

Dinî kurumlar ve onların geçici temsilcileri, bazı sosyolojik bakış açıları tarafından çoğunlukla durağan güçler ve toplumsal yeniden üretimle özdeşleştirilmişlerdir (O'Dea, 1966: 2-18). Buna rağmen, geçmiş on yıllar boyunca gelişmekte olan ülkelerde, din adamlarının bazı kesimleri politize olmuşlar ve toplumsal değişim projelerinde etkin olma yanlısı bir duruş benimsemişlerdir. Din adamlarının politizasyonu kısmen dışlayıcı bir yönetimin kurulmasından, iktidarın devlette merkezileşmesinden ve devletin dıştaki destek kaynaklarına artan bağımlılığından kaynaklanmıştır. Bu gelişmeler toplumsal ve siyasi meselelerde devletin din adamlarına ve dinî kurumlara bağımlılığını azaltmıştır. Devletle din adamları arasındaki tarihsel ittifakın zayıflaması ya da yıkılması din adamlarının politizasyonunda katalizör görevi görmüştür. Uç örneklerde sonuç din adamlarının yönetimden ihracı olmuştur. Seçkinlerin bazı kesimlerinin yönetimin dışında tutulması ya da nüfusun en yoksul bölümlerinin iktisadi ve siyasi olarak dışlanması gibi dinî kurumların tabanını oluşturan toplumsal gruplara karşı yürütülen olumsuz hükümet politikaları da din adamlarının politizasyonuna sebep olmuştur.

Politizasyona ek olarak, bazı din adamları ideolojik kaymalar da benimsemiştir. Her ne kadar çoğunluğu varolan, hâkim

ideolojiyi takip ettilerse de, genellikle alt tabakadan olan bir kesim toplumsal devrimi ve toplumsal düzenin radikal bir dönüşümünü savunan alternatif ideolojileri tercih etmişlerdir. Din adamlarının bu ideolojik kayması kısmen, öğrenciler gibi, onların da maddi malların üretiminden çok, toplumsal düzenin ahlaki ve ideolojik temellerinin üretimi, dağıtımı ve sürekliliğiyle uğraşmalarıyla kolaylaştı. Toplumsal düzenin teorik açıklamalarıyla, gerekçelendirmeleriyle ve yargılama standartlarıyla olan bu uğraşı bazen din adamlarının ideolojik açıdan dönüşümlerini hızlandırabilir ve kolaylaştırabilir. Bu ideolojik kayma, bu ülkelerin dışında gelişen Hristiyan teolojisindeki ideolojik değişimlerden de etkilenmiştir. Örneğin İkinci Vatikan Konseyi, Nikaragua ve Filipinler'de kurtuluş teolojisinin yükselmesinde önemli bir rol oynamıştır. Din adamlarının, toplumsal barış ve uyuma yapılan bir vurgudan, bazı toplumsal grupları savunmaya doğru kaymaları, artan toplumsal, iktisadi eşitsizlikler ve yoksun toplumsal gruplara uygulanan devlet baskısı tarafından kışkırtılmıştır. Son olarak, onların ideolojik kaymaları ve radikalleşmeleri, alternatif, devrimci isyancıların yükseldiği ve toplumsal yapının dönüşümü için mücadele ettikleri durumlarda hızlanabilir ve yoğunlaşabilir.

Din adamlarının politizasyonu ve hükümete karşı kolektif eyleme katılımları, toplumsal ve siyasi çatışmalarda ciddi sonuçlar doğurma potansiyeline sahiptir. Din adamlarının hükümeti ve onun baskıcı hareketlerini kınamalarının, yöneticilerin yalnız kalmaları ve toplumsal tabandan aldıkları desteğin azalması gibi etkileri vardır. Din adamlarının görelî dokunulmazlıkları ve hükümetin müdahalesinin dışındaki bir toplumsal alanı kontrol etmeleri, onların siyasi hareketlenmede önemli bir rol oynamalarını sağlar. Sonuç olarak, din adamları, özellikle bağımsız kaynaklara sahip olmaları nedeniyle muhalefetin harekete geçmek ve kolektif eylem için temel altyapıya ihtiyaç duyduğu durumlarda, din adamları siyasi çatışmalarda vazgeçilemez bir konuma gelebilir. Bu koşullarda, din adamlarının politizasyonu dikkatleri, hareketlenme ve siyasi eylem için etkinleştirilebilen dinî ağlarda toplayabilir.

İran, Nikaragua ve Filipinler'de, din adamlarının önemli kesimleri politize olmuş ve siyasi çatışmalara karışmıştı. Üç örnekte de din adamları değişik oranlarda, dışlayıcı yönetimden, yönetimin daralmasından ve iktidarın merkezileşmesinden olumsuz bir şekilde etkilenmişlerdi. İranlı din adamları, devlet ve din adamları arasındaki tarihsel ittifakın çözülmesinden en çok etkilenenler oldular. Siyasete karışmaları aynı zamanda, hükümetin, din adamları kesiminin çıkarlarını dolaysız yoldan etkileyen toplumsal reformları uygulamaya koyma girişimlerinin bir sonucuydu. Nikaragua'da, Katolik Kilisesi ve hükümet arasında 1970'lerde siyasi çatışmalar oluştu ve bu çatışmalar 1972 depreminin ardından şiddetlendi. Pedro Chamorro'nun öldürülmesini izleyen kitlesel siyasi hareketlilik sırasında, kilisenin siyasi etkinliklere müdahalesi olağan dışı bir şekilde arttı. Filipinler'de, çoğalan hükümet saldırıları ve bazı din adamlarına yönelik baskılar, Katolik Kilisesi ve Marcos yönetimi arasında siyasi anlaşmazlıklarla sonuçlandı. Nikaragua'da olduğu gibi, Benigno Aquino'nun öldürülmesinin yol açtığı siyasi çatışmaların yükselmesi sırasında din adamlarının siyasi müdahaleleri arttı.

İdeolojik olarak, üç ülkedeki din adamlarının çoğunluğu devrimci bir siyasetten çok, ılımlı ya da reformcu bir siyaset yürüttüler. Yaklaşımlarındaki bazı farklılıklara rağmen, İran'da önde gelen din adamları ılımlı siyaset yolunu izlediler. İranlı Şii din adamları ile Nikaragua ve Filipinler'deki Katolik Kilisesi arasındaki tek önemli fark, birincisinin merkezî bir hiyerarşiden yoksun olmasıydı, ki bu bölünmeler yarattı ve çatışmaların ilk safhalarında harekete geçme yeteneklerini engelledi. Her üç örnekte de, din adamları içinde sadece küçük bir azınlık radikal ya da militan bir ideolojiyi takip etti. İranlı din adamları ile Nikaragua ve Filipinler'dekilerin arasındaki temel fark da, bu radikal azınlıkta yatar. Nikaragua ve Filipinler'de, radikal din adamları azınlığı sola doğru kayıp, kurtuluş teolojisini savunurken, İran'da radikal din adamları azınlığı bir İslâmî hükümetin kurulmasını destekledi. Latin Amerika ve Filipinler'de solcu bir hareketin yükselişi, kurtuluş teolojisinin

büyümesine katkıda bulunmuş olabilir, fakat İran'da, bunun aksine, İslâmi Mücahitler'in, militan din adamları azınlığının ideolojik kaymasında, dinci solun zayıflığı bir faktör olmuş olabilir. Her üç örnekte de, din adamlarının siyasi hareketlenmelerinin zamanlamasını ideolojik kaymalardan çok, daha genel siyasi sorunlar etkiledi.

Genel olarak, din adamlarının toplumsal ve siyasi çatışmalara katılmalarının önemli sonuçları oldu. Her üç ülkede de, çoğunluk, özellikle de din adamları arasındaki hiyerarşinin üst kademelerinde olanlar siyasi hareketlenmeye ve çatışmalara katıldılar ve bu çatışmalarda önemli bir rol oynadılar. Tarihsel ayrıcalıklı konumları ve görelî dokunulmazlıkları; onlara bu ülkelerdeki toplumsal ve siyasi süreçleri etkilemekte büyük bir potansiyel sağladı. Din adamlarının geleneksel dokunulmazlığı, onları hükümet baskısından kurtardı. Sahip oldukları bağımsız kaynaklar, toplumsal çatışmalar sırasında, varolan siyasi düzene muhalefet etmelerini ve ona karşı alternatif ittifaklar kurmalarını sağladı. Ayrıca, kilise ve camilerdeki güvenli toplumsal alanlar üzerindeki hâkimiyetleri diğer toplumsal grupların dinî kurumlar aracılığıyla hareketlenmelerine ve hükümete karşı kolektif eyleme girişmelerine imkân verdi. Son olarak, din adamlarının politizasyonu daha önceden varolan dinî kurum ağlarına odaklandı ve onları etkinleştirdi. Sonuçta, özellikle hareketlenme için başka bir seçeneğin olmadığı durumlarda, onların siyasi duruşları protestoların ulusallaşmasına yardımcı oldu.

Elbette, din adamlarının katkıları üç ülkede farklı gelişti. İran'da, hareketlenme sürecini en üst düzey din adamları başlatmadı. Aslında, seçkin din adamları siyasi çatışmalara meydan vermemeye çalıştı. Sadece siyasi baskılara tepki verdiler ve camileri siyasi hareketlenmeye açtılar. Nihayetinde, olaylara önderlik etmek yerine, sadece onları takip ettiler. Buna karşın Nikaragua'da, Katolik Kilisesi hükümete olan muhalefette öncü bir konum aldı. Süreç içinde önemli bir rol oynadıysa da, sonucu belirleyemedi. Son olarak Filipinler'de, üst düzey din adamları, Nikaragua'nın aksine muhafazakârdılar. Fakat

mücadelelerin son günlerinde önemli bir rol oynadılar ve bu da çatışmaların sonucunu etkiledi.

İran'da Şii din adamları ve devlet

Devrimci çatışmalardan önceki 15 yılda, devlet politikaları din adamlarının toplumsal, iktisadi ve siyasi statülerini olumsuz etkiledi. Din öğrencilerinin sayıları, camiye katılımlar ve camiye yapılan bağışlar, hepsi düşüşe geçti. Bunun sonucunda, birçok din adamı, SAVAK da dahil olmak üzere çeşitli hükümet birimlerine gittikçe daha fazla bağımlı oldu. Ayrıca, nüfusun çoğunluğu hükümet politikalarından olumsuz şekilde etkilenmiş olsa da din adamlarının siyaseti, halkı yönetime karşı harekete geçirmeye yetecek kadar kendi içinde tutarlı değildi.

Hayal gücü ne derece zorlanırsa zorlansın, din adamlarının büyük bir çoğunluğu devrimci değildi. Din adamları arasında sadece küçük bir azınlık monarşiyi destekledi ve bunların yüzden fazlası devrimden sonra din adamlığından atıldı (Par-sa, 1989: 292). Çoğunluğu, Kum ve Maşad'daki dinî merkezlerde bulunan üst kademede dahil, ılımlıydı ve bir devrimi tercih etmiyorlardı. Yine de, din adamlarının bu üst kademesi, devrimci çatışmaların başlangıç safhasında önemli bir rol oynadı. Ulusça tanınıyorlardı ve cami ağlarını dinî ve yas amaçlı törenler için harekete geçirebiliyorlardı, ki bu törenlerden bir takvim yılı içerisinde yaklaşık olarak yüz tane vardı. Başka hareketlenme seçeneklerinin yokluğunda, ılımlı din adamları kalkışmanın ilk aşamasındaki halk hareketlenmesinde önemli bir rol oynadılar. Ayrıca, onların cami ağlarının, insanların harekete geçebildikleri ve hükümet baskısından görece olarak güvende olabildikleri emniyetli yerler oldukları görüldü.

Din adamları içerisinde sadece bir azınlık Humeyni'yi destekledi ve monarşinin devrilmesini savundu. Her ne kadar bu çatışmaların son aşamasında önemli oldularsa da, onların merkezde yer alma iddiaları çok abartılıdır. Bazı analizciler, şu anda iktidarda olanların beyanlarına dayanarak, Humeyni'yi destekleyen din adamlarının örgütsel etkinliklerini gizlilik

içinde yürüttüklerini ileri sürmüşlerdir. Bu açıklamada bir doğruluk payı olsa da, gerçekte, bunların sayısı çok azdı ve diğer büyük gruplar ve kolektifler hükümete karşı harekete geçene kadar, hareketlenmeye başlamadılar. Humeyni yanlısı din adanıları çok az şehirde yoğunlaşmıştı, fakat devrimci mücadeleler halk tarafından ülke çapında yürütülüyordu, ki burada din adamlarının varlığı ya çok azdı ya da hiç yoktu. Aşağıdaki özet, din adamlarını olumsuz bir şekilde etkileyen hükümet politikalarından başlayarak din adamlarının İran devrimine katkılarının önemli başlıklarını inceliyor.

Şii din adamlarının hükümete karşı siyasi muhalefetleri, hükümet politikalarının din adamlarını ciddi bir şekilde etkilediği 1960'ların başlarına kadar uzanır. On yıl önce, politize din adamlarının küçük bir bölümü, Başbakan Musaddık'ın önderlik ettiği milliyetçilerle olan çatışmasında Şah'a karşı çıkmıştı, ama din adamlarının çoğunluğu apolitikliklerini sürdürdü. Bu çatışmalar sırasında, ülkedeki en üst düzey dinî lider olan Ayetullah Burujerdi, Musaddık'a karşı Şah'ı destekledi ve monarşinin iktidara yeniden gelişini iyi karşıladı (Parsa, 1989: 191). Fakat, 1950'lerin sonunda hükümet politikalarındaki değişiklikler, din adamlarıyla bir çatışmayı hazırladı (Akhavi, 1980: 101-103; Bakhash, 1984: 24). Mayıs 1961'de Şah, toprak reformu da dahil olmak üzere geniş bir reform programının uygulanmasını istedi ve toprak ağalarının hakimiyetindeki meclisi feshetti. Çoğu din adamı, camilerin ve bazı din adamlarının mülklerini önemli ölçüde azaltacağı için, toprak reformu yasasına karşıydı. Toprak reformu ve kadınların oy verme hakkı gibi yasalar sonradan, Şah'ın "Beyaz Devrim" adını verdiği programa dahil edildi.

Din adamları, Beyaz Devrim'e verdikleri tepkilerde bölündüler. Din adamlarının çoğunluğu hem toprak reformuna hem de kadınların oy hakkına karşı çıkarken, sadece hükümetle bağları olan küçük bir azınlık, Şah'ı gerçekten, tamamen destekledi (Akhavi, 1980: 103). Ülkenin bazı kısımlarında, özellikle de Azerbaycan, İsfahan ve Kirman'da, onların esas kaygısı toprak reformu oldu, çünkü camiler ve dinî kurumlarla bera-

ber din adamlarının kendileri de önerilen reformlarla kaybedeceklerdi. Ayetullah Şeriat-Madari'nin ve Muhammed Rıza Golpaygani'nin de aralarında bulunduğu bazı seçkin din adamları kadınlara oy hakkının verilmesinin kabul edilemez olduğunu açıkladılar ve Şah'tan özellikle bu reform tasarısını geri çekmesini istediler. Bazı diğer din adamları, bilhassa Ayetullah Taleghani, Şah'ın diktatörlüğünü ve kapitülasyon yasalarını eleştirerek ve yoksullar için adaleti savunarak, radikal bir şekilde farklı bir konum aldı.

1960'ların başında görece olarak genç ve tanınmamış olsa da, Ruhullah Musavi Humeyni seçkin din adamları arasındaydı. Fakat, Şah'a karşı yürüttüğü gürültülü muhalefet ile kısa bir zamanda öne çıktı. Humeyni, Beyaz Devrim'in özelliklerinin ve İran'ın dünyadaki yeriyle ilgili olası etkilerinin neredeyse hepsini kınadı. Şah'ın düzenlediği referandumun tümünü ulusun çıkarlarına ters düşmekle suçladı. Birçok Humeyni saldırısının ana teması din adamlarının ve İslâm'ın konumuydu, ikisinin de reformlar tarafından tehdit edildiğine inanıyordu. Kadınların oy kullanma ve eşitlik haklarını, sapkın Bahai ilkeler olarak nitelendirip reddetti (Humeyni, 1983, cilt I: 56). Olumsuz iktisadi sonuçları olacağını öne sürerek toprak reformuna karşı çıktı (a.g.e.: 13). İsrail ve ABD'nin İran'a iktisadi olarak nüfuz etmelerine, İran pazarlarının kaybedilmesine ve çiftçilerin ve çarşı esnafının iflaslarına karşı ateş püskürdü (a.g.e.: 112).

Daha önemlisi ve dönemin diğer analizlerinde göz ardı edilen bir diğer nokta, Humeyni, bu dönemde geçekten Şah'ın devrilmesi için çağrıda bulunan tek siyasi ve dinî lider olmasıydı. Mart 1963'te Farsi Yeni Yıl hazırlıkları sırasında, Humeyni, bir kutlamadan çok, "Müslümanları ve ülkeyi gelecekteki tehlikelere karşı uyarmak için" bir yas çağrısında bulundu (a.g.e.: 27). Mesajında, anayasayı ihlal etmiş olan "despot hükûmetin" görevden alınmasını ve yerine İslâm'a saygı gösteren ve İran halkıyla ilgilenen bir hükûmetin gelmesini talep etti. Yeni yılın ikinci gününde, ordunun, İmam Sadık'ın şehit düşmesini anmak için bir tören düzenleyen Kum'daki din öğrencilerine saldırmalarını öfkeli bir biçimde lanetledi. Bu öğrencile-

rin bir kısmının ölümüne ve yaralanmasına cevap olarak, Humeyni yönetim aygıtını ve onun "Cengiz Hanvari" doğasını suçladı. "Bu suçla beraber, tiranlık rejimi kendi yenilgisini ve yıkımını garanti altına almıştır" (a.g.e.: 38). Bundan sonraki birkaç ay içerisinde, Humeyni, Şah yönetimini ve reformlarını, İslâm'ı ve anayasayı ihlal etmesini ve çarşı esnafını olumsuz etkileyen iktisadi politikalarını defalarca şiddetli bir biçimde eleştirdi. Hükûmeti mutlak olarak reddetmesi ve uzlaşmaya yanaşmaması, onu İran toplumunun bazı kesimleri arasında tanınan ve saygı duyulan biri haline getirdi.

Hükûmet karşıtı muhalefet, Şiiliğin yas tutma ayı olan muharrem ayında, mayıs ve haziranda doruk noktasına ulaştı. 3 Haziran'da, Aşure törenleri Şah karşıtı bir dönemece girdi ve iki gün sonra Humeyni, ülkedeki bazı başka din adamlarıyla beraber tutuklandı. Humeyni'nin yakalanmasından sonraki birkaç saat içerisinde, Tahran, Kum, Maşad, İsfahan, Şiraz, Tebriz ve Kaşan'da halk protestoları baş gösterdi. Tepkiler baskının artmasına neden oldu ve sonunda Şah'ın iktidarı pekişti. Fakat bunun bedeli, Şah'ın 20 yıl önce iktidara gelişinden beri din adamları ve Şah'ın arasında varolan sallantılı ittifakın yıkılması oldu.

Takip eden yıllarda, devlet iktidarının merkezîleşmesiyle, devletin din adamlarından gittikçe artan bağımsızlığıyla, hızlı iktisadi kalkınmayla, sekülerleşmeyle ve bazı özgül devlet politikalarıyla başarılı bir şekilde din adamlarının konumunun altı oyuldu. ABD, artan petrol gelirleri ve güçlü bir ordu tarafından desteklenen devlet artık iç destek kaynaklarına bağımlı değildi ve böylece din adamlarını saf dışı bıraktı ve onların siyasi işlerdeki rollerini küçülttü. Sonradan, devrimci çatışmalar sırasında, Ayetullah Şeriat-Madari, Şah yönetiminin din adamlarının hükûmet ve halk arasındaki tarih sürecinde kurulmuş olan konumlarını ihlal ettiğinden şikâyet edecekti.

Bunu izleyen yıllarda, devletin politika ve projeleri, din adamlarının statülerini ve etkilerini daha da zayıflattı. 1970'lerin başlarında, çeşitli hükûmet politikalarına ve dinî bağışlardaki düşüşe bağlı olarak din adamlarının iktisadi konumu kö-

tüleşirken, din adamlarının büyük bir kesimi ekonomik yardım için devlete bağımlı hale geldi. Bazı üst düzey din adamları bile saraydan finansal yardım talebinde bulundu (Alam, 1991: 215-216). SAVAK ve başbakanlık milyonlarca doları 15.000 din adamı arasında paylaştırdı (Bakhtiyar, 1982: 136; *Iranshahr*, 24 Aralık 1982). Amouzegar hükümeti, 1977’de, daha önceleri başbakanlık bürosu tarafından binlerce Şii din adamına harcanan 35 milyon doları kestiginde birçok din adamının ekonomik koşulları kötüleşti (Taheri, 1986: 214).

Özgöl hükümet politikaları din adamlarının konumuna olumsuz bir biçimde etki etti. Bunun bir örneğı, hükümetin şahıslarca dinî kurumlara bağışlanan toprakların sorumluluğunu verdiği Sazman-e Oughaf, yani Vakıflar Kurumu’ydu. Vakıflar Kurumu, zaman zaman yasadışı bir şekilde dinî mülkleri üstüne geçirdi ve sattı. 1976’da ciddi bir konut açığı sırasında, Şah bu toprakların işçiler için konut projelerinde kullanılmasını emretti (Kayhan, Şubat 1977). Başka bir örnekte, hiçbir geliri olmayan harap bir Tahran camisi büyük bir iş merkezine dönüştürüldü (Fischer, 1980: 115). Bu tür politikalar camilerin sayısındaki düşüşü hızlandırdı. Resmî rakamlara göre 1965 yılında İran’da 20.000 cami bulunuyordu. On yıl sonra, Vakıflar Kurumu sadece 9.015 cami olduğunu bildirdi. 1960 ve 1975 yılları arasında, Tahran otuz iki teoloji okulundan dokuzunu kaybetti (Akhavi, 1980: 129). Yönetim, ülkenin en önemli dinî okullarından üçünü kapattı, birçok din adamını hapsedti ve bazı muhaliflerin vaaz vermesini yasakladı. Eğitim alanında, sekülerleşmeyle birleşen hükümet politikaları gittikçe din adamlarının konumunun altını oydu. Dinî okullardaki öğrenci ve öğretmenlere ödenen maaşlar kaldırıldı ve yerlerine, Vakıflar Kurumu’nun dağıttığı daha kısıtlı fonlar getirildi (a.g.e.: 140). 1970’lerin ortalarında, yıllardır öğrenim gören son sınıf din öğrencileri ayda 30 dolardan az bir para alıyorlardı (Tahmaseb Pour, görüşme, Şubat 1999). Hükümet, köylülere “gerçek İslâm’ı” öğretmek için, Okur-Yazarlık Kurulu’nu örnek alan bir din kurulu oluşturarak, din adamlarının geleneksel etkinliklerini daha da zayıflatmakla tehdit etti. Bu tür dev-

let politikaları, artan sekülerleşmeyle birlikte, dinî eğitimin adım adım düşüşünde pay sahibi oldu.

Seküler, din adamları karşıtı politikalar yürütmenin yanı sıra, Şah Fars kimlik ve tarihini, Şii sembollerin hilafına, yüceltti. Geleneksel İslâmi takvimi kaldırdı, iki bin yıl öncesinden başlayan bir takvimle değiştirdi ve Fars uygarlığının 2.500. yılını kutladı. İslâmi takvimden, tarihi Pers İmparatorluğu'na kadar uzanan laik bir takvime kayış, kurulu dinî sembolü ihlal etti ve kaçınılmaz olarak din adamlarını yabancılaştırdı. Bu arada, Şah, dinine bağlı bir Müslüman olarak Allah'tan özel yardım aldığını iddia etti: "Kutsal onay olmasaydı, benim devrimim mümkün olamazdı. Allah'ın desteği olmadan, ben diğerleri gibi bir adam olurdum! Ve kutsal yardım çalışmamızın devamını sağlayacaktır!" (Hoveyda, 1980: 12). Bu iddialar, Şah'ın din adamları arasındaki muhaliflerini daha da öfkelen-dirdi.

Din adamları, bazı İslâmcı yazarlar ve aydınlar tarafından da saldırıya uğradı. Mesleği bırakmış eski bir din adamı olan Sadeghi Tehrani bir kitapta din adamlarını, yozlaşma, bencil materyalizm, cehalet ve siyasete karışma başarısızlığıyla eleştirdi. Bazı dinî liderleri, dinî katkıları müsrifçe, kendileri ve aileleri için tüketmekle suçladı (Tehrani, 1970: 99). Ayrıca, din adamlarını, insanların çoğunun, özellikle de gençliğin camilere gelmemeleri ve dinden uzaklaşmalarından sorumlu tuttu (a.g.e.: 81, 106). İslâm'ın modern yorumlarının yükselişi de, örneğin solcu bir bakış açısına sahip sosyolog Ali Şeriatî'nin yazıları gibi, Şii din adamlarına ayrıca bir meydan okuma oldu. Şeriatî, Şii din adamlarını gerçek İslâm'ı temsil etmemekle itham etti. Aslında, yüzyıllar boyunca, yönetenlerin ve zengin üst sınıfların iktidarlarını meşrulaştırarak din adamları İslâm'ın ülküsüne ihanet etmişlerdi (Abrahamian, 1989: 113). Şeriatî, din adamlarını, ilerleme aleyhtarlığıyla, cehaletle ve riyakârlıkla suçladı ki bunlar da genç İranlılar'ın Batı ideolojilerine ve kültürüne gitmelerine neden olmuştu (Boroujerdi, 1996: 110-113). Şeriatî'nin eleştirileri, gençliğin ve hatta bazı din öğrencilerinin dinî konularda en yüksek dinî liderlerin önderliğini

takip etmeyi reddetmelerine sebep oldu (Tahmaseb Pour ile görüşme, Şubat 1999).

Son olarak, halkın gittikçe sekülerleşmesi ve eğitim kurumlarının yaygınlaşması da Şii din adamlarını değişik şekillerde olumsuz etkiledi. Seküler eğitimin yaygınlaşması ve ortaya çıkan ekonomik fırsatlar birçok İranlı'nın geleneksel dine olan ilgisini azalttı. Sonuçta, devrimden önceki yıllarda, camilerde yapılan törenlerin sayısı, camiye katılım ve finansal bağışlar¹ yavaş yavaş azaldı (*Kayhan International*, 21 Ekim 1978). Şartlar o kadar kötüleşmişti ki "birçok din öğrencisi geceleri laik liseyi bitirmeye çalışıyordu ama bir çoğu bu yüzden din eğitiminden uzaklaşıyordu" (Fischer, 1980: 127). Daha da önemlisi, kamuda ve özel sektörde ekonomik olanaklar genişledikçe, birçok din adamı mesleklerini bıraktı. Mesleğini isteyerek bırakmış bir adamı, devrimden önceki yıllarda, her yıl yüzlerce² din adamı ve din öğrencisinin kurumu bıraktığını belirtti (Tahmaseb Pour ile görüşme, Şubat 1999).

Din adamları, halkın dine olan bağlılığının azaldığının bilincindeydiler ve bazen bunu eleştirdiler. Örneğin, devrimci mücadeleler sırasında, Tahran çarşısındaki Azerbaycan camisinde düzenlenen bir yas töreninde, tanınmış bir din adamı, "Bir süredir uyuyoruz. Maddi kaygılar varlığımızı o kadar meşgul etti ki ve dünyevi, zalim görünüşler o kadar Tanrı gibi gözükte ki, misyonumuzu, vaatlerimizi ve bütün mesajları unuttuk. Fakat uyumak, ne zamana kadar?" diye açıklamada bulundu (*Zamaneh* 1978, sayı 14: 24). 1977 sonbaharında, Ghoba Camisi'nde toplanan din adamları ve modernist İslâmcı aydınlar, ülke içindeki rakip, seküler, materyalist ve Marksist ideolojileri eleştirdiler (Bayat, 1988: 150). Ayetullah Humeyni de, defalarca ülkede yaşanan kültürel dönüşümü eleştirdi. Hem devrimden önce hem de devrimden sonra, Şah yönetimi altında "İs-

1 Her ne kadar finansal bağışlara dair kesin sayıları bulmak imkânsız olsa da, çok sayıda İranlıyla yapılan görüşmeler, 1977 yılında camiye katılımların tüm zamanların en düşük seviyesine ulaştığını doğruluyor.

2 1973 yılında, sadece Kum'da, en az 500 mezun olmuş din adamı ve bazı din öğrencileri, düzenli işler ve başka meslekler için okullarını ve mesleklerini bıraktılar (Tahmaseb Pour ile görüşme, Şubat 1999).

lâm'dan hiçbir şey kalmamıştı; sadece ismi vardı" diye konuştu (Jumhuri Eslami, 25 Aralık 1982). "Kültürümüz Batı'dan ithal edilmiştir. Bu kültür İranlının hayatının her tarafına nüfuz etmiştir, insanları İslâm'dan koparmıştır" (Ettelaat, 20 Aralık 1982). Siyasi arenada din adamlarının prestijinin düştüğünü gören Humeyni, aydınlardan ve üniversite öğrencilerinden din adamlarını reddetmemeleri için ricada bulundu. "Eğer onların siyasi eğitimleri yoksa, siz onlara kucak açmalı ve onlara siyasi eğitimi vermelisiniz" (Humeyni, 1983, cilt I: 434).

Din adamlarının devrimci mücadeleler sırasındaki siyaseti

Hükümet politikalarının olumsuz etkisine, aydınların eleştirilerine ve artan sekülerleşmeye rağmen, din adamları saf dışı edilmekten çok uzaktı. Çoğunluğu yeni koşullara uyum sağladı, apolitik kaldı ya da apolitikleşti ve siyasi konulardan kaçındı. Sonuçta cami, hükümet iktidarına karşı olan dokunulmazlığını elinde tuttu. Hatta devrimci mücadeleler sırasında, insanların güvenli bir şekilde toplanabildikleri, şikâyetlerini ifade edebildikleri ve harekete geçebildikleri yegâne mekân haline geldi. Fakat din adamları mücadelelere önderlik edecek bir konumda değillerdi. Bunun sonucunda, 1977 sonbaharındaki sınırlı liberalleşmenin ardından, din adamları başlangıçta rejime karşı çıkan adımları atmadılar. Onların bu hareketsizlikleri Humeyni'yi hayrete düşürdü. Bir bildirisinde, diğerlerinin çoktan hareketlendiklerini ve din adamlarının da yazı yazmaları ve protesto etmeleri gerektiğini söyleyerek, onları harekete geçmek için cesaretlendirdi (Humeyni, 1983, cilt I: 437).

Halk baskısı, üst kademelerdeki din adamlarını, ki onlar üç Kum Taklit Mercisi olan "öykünme kaynakları" tarafından yönlendiriliyorlardı, "hükümetin baskıcı önlemlerine karşı harekete geçmeye zorladı. Fakat, başlangıçta bu din adamları bağlılıktan ve mutabakattan yoksunlardı. "Kum'daki din adamları, Ocak 1978'de, Kum'daki isyankâr din öğrencilerinin katline karşılık vermek için bir strateji geliştirmek üzere top-

landıklarında, bir anlaşmaya varamadılar” (*The Freedom Movement* [Yurtdışı] 1978, cilt I: 54). Protestolar tırmandıkça, en yüksek dinî liderler az sayıda yas töreni çağrısı ve sakin kalmaya, çatışmalardan kaçınmaya yönelik tavsiyeler yayınladılar. Üç Mercî’den biri olan Ayetullah Şeriat-Madari, Kum çarşısının bağımsız olarak grev yapmasına rağmen, halkın ulusal greve dair talebini reddetti. Tahran Taklit Mercisi Ayetullah Khonsari, Tahran çarşı esnafına grev yapmamalarını öğütledi (*The Freedom Movement* [Yurtdışı] 1978, cilt I: 554).

Din adamlarının üst tabakası, siyasi olarak ılımlı bir çizgideydi, kolektif eylemden, özellikle de şiddetten uzak durdu ve sessiz diplomasiyi tercih etti. İdeolojik olarak, İslâm karşıtı yasalar ve uygulamaların ortadan kalkması için, İslâmi bir hükümetin kurulmasından çok, anayasanın doğru bir şekilde uygulamaya konmasını savundular. Devrimden birkaç ay önce, Ayetullah Şeriat-Madari, her ne kadar uzun vadedeki amaçları İslâmi bir hükümet olsa da, anayasaya katı bir şekilde uyulmasının halka şimdilik gerekli olan her şeyi vereceğini açıkladı (*Kayhan*, 2 Kasım 1978). Benzer bir şekilde, önemli bir dinî merkez olan Kum’daki din adamları topluluğu, Başbakan Şerif-Emami’nin atanması üzerine, demokratik reform çağrısında bulunan, fakat monarşinin kaldırılmasını ya da İslâmi bir hükümetin kurulmasını talep etmekten uzak duran bir bildiri yayımladı (*Kayhan*, 30 Ağustos 1978). Kum’daki önde gelen üç büyük ayetullah, yönetimle uzlaşmak seçeneğinin önünü hiçbir zaman tamamiyle tıkamadılar. 1978 Kasım’ının başlarında atanan Azhari askerî hükümeti dönemi gibi geç bir zamanda bile, bu din adamları, kendilerinden halka yönetime karşı muhalefetin durdurulmasını öğütlemelerini isteyen hükümet temsilcileriyle görüştüler. Taklit Mercileri, hükümet anayasayı uygulaması ve İslâm’a saygı duyması koşuluyla, bunları yapmaya istekli oldukları cevabını verdiler. Aynı zamanda, bu tür öğütlere kulak tıkanacağından ya da aldırış edilmeyeceğinden korktular (Ladjevardian, 1982, kaset 2: 2-3).

Yine de, halk baskısı altında olan din adamlarının bu ılımlı kanadı, 1978 sonbaharına kadar devam eden yas törenleri için

camileri açmakta önemli bir rol oynadılar. İlimli din adamlarının etkisi, din adamları topluluğu tarafından yayımlanan kamuoyu bildirilerinin incelemesiyle öğrenilebilir, ki bu bildiriler çoğu din adamının monarşinin devrilmesine ya da İslâm devleti kurulmasına yönelik çağrı yapmadıklarını gösterir. Tablo 8, 1977 sonbaharından 1978 sonbaharına kadar olan büyük siyasi olaylar ve törenler dönemi boyunca din adamları topluluğunca yapılan protesto bildirilerini ve açıklamalarını özetliyor.

Tablo 8. İran'da din adamlarının, 21 Eylül 1977 ve 21 Eylül 1978 arasındaki protesto bildirileri

<i>Talep</i>	<i>Sıklık</i>	<i>Yüzde</i>
Şiddet ve baskının kınanması	15	100
Despotizmin kınanması/kaldırılması talebi	7	47
Emperyalizmin kınanması/bağımsızlık talebi	5	33
Sivil özgürlüklerin olmayışının kınanması	5	33
İslâm karşıtı yasaların kaldırılması talebi	4	27
İşçi ve köylüler için daha iyi şartlar talebi	2	13
İslâmi takvime geri dönülmesi talebi	2	13
Yasaların din adamları tarafından denetlenmesi talebi	2	13
Vergilerin protesto edilmesi	1	7
İslâmi bir hükümet kurulması talebi	1	7
Emperyalist yağmanın kınanması	1	7
Yağmalanmış malların millileştirilmesi/yeniden dağıtılması talebi	1	7
Yoksulluğun protesto edilmesi	1	7

N=15

Kaynak: Derleme yazara aittir.

Her 15 bildiriden biri siyasi şiddet ve baskıyı kınadı. Ayrıca, 7 bildiri despotizmi eleştirirken, beş tanesi İran'daki emperyalist etkileri ve ulusal bağımsızlığın yokluğunu üzüntüyle karşıliyordu. Beş bildiri sivil özgürlüklerin yokluğunu kınadı ve iki tanesi işçi ve köylüler için şartların iyileştirilmesi çağrısında bulundu. Bildirilerden dördü İslâm karşıtı yasaların kaldırılmasını isterken, iki bildiri 1906 anayasasının bir özelliği olan, Meclis'ten geçen yasaların din adamları tarafından denetimini talep etti. Son olarak, bazı konulardan tek bildiride söz edildi: Yağmalanmış malların millileştirilmesi, vergiler, yoksulluk ve yabancıların sömürüsü. Sadece tek bir bildiri, İslâmi bir hükümetin kurulması çağrısında bulundu.

Aslında, İran toplumunun, köktendinci İslâmi bir çizgide ra-

dikal bir şekilde dönüşümünü benimseyenler, din adamlarının küçük bir azınlığını oluşturuyordu. Ayetullah Humeyni'nin oğlu, Ahmad Humeyni'nin belirttiği gibi (*Ettelaat*, 23 Eylül 1979), rejime muhalefet eden din adamları sadece küçük bir azınlıktı. Din adamlarının bu kanadı, boyutunun ve harekete geçme yeteneğinin sınırlılığı nedeniyle 1975'te, Humeyni yanlısı din öğrencilerinin isyanı sırasında oluşan rejime karşı harekete geçme fırsatından yararlanmak konusunda başarısız oldu. 5 Haziran'da, İran devrimi üzerine çalışanların tamamı tarafından göz ardı edilen bir olayda, binden fazla din öğrencisi, din adamlarının eğitildiği bir okul olan Medrese-i Faizeh Kum'un kontrolünü ele geçirdi. Komşu okul Medrese-i Han'daki din öğrencileri onlara katıldı. Protestocular, Şii şehitliğinin bir sembolü olan kırmızı bir bayrağı, tüm Kum kentinden görülebilecek kadar yükseğe diktiler; Ayrıca üstünde "Biz, İmam Humeyni'nin büyük isyanının yıldönümünü anıyoruz" yazan bir pankart astılar. Bunun yanında öğrenciler, Humeyni'nin Şah'a karşı ateşli konuşmalarının kasetlerini yayınladılar.

Isyanın zamanlaması ve mekânı iyi seçilmişti. Tarih, Ayetullah Humeyni'nin 1963'teki tutuklanmasının ve ondan sonra gelişen protestocuların katlinin on ikinci yıldönümüydü. Medrese-i Faizeh Kum, ülkenin her tarafındaki Şii Müslümanların hac yeri olan Fatima'nın türbesinin yakınındaydı. Irak'ta sürgünde olan Ayetullah Humeyni, din öğrencilerinin protestosunu desteklediğini belirtti. İran halkına taziye mesajında, onları "özgürlük şafağı" ve emperyalizmin ve onun "kirli ajanlarının" safdışı edilmesi nedeniyle tebrik etti. Humeyni, mesajında, isyanın ikinci gününde kırk beş öğrencinin öldürülmüş olduğunu ve hükümetin yaralıları Kum hastanelerine kabul etmeyi reddettiğini açıkladı (Humeyni, 1983, cilt I: 359).

Öğrencilerin başkaldırısı, sonunda Tahran'dan gönderilen birkaç komando birimi tarafından bastırılincaya kadar, üç gün ve gece sürdü. Düzinelerce öğrenci öldürüldü ve yaralandı ve beş yüzden fazlası da tutuklandı.³ Yüzden fazlası suçlu bulun-

3 Bu rakamlar, yazarın elinde bulunan, Medrese-i Faizeh Kum öğrencilerinin yazılı açıklamalarından alınmıştır.

du ve yedi yıldan on beş yıla kadar değişen hapis cezaları aldı. İsyanın bastırılmasının ardından, okul, SAVAK tarafından kapatıldı ve Şah yönetiminin sonuna kadar da kapalı kaldı.

Ulusal basında haberi yapılmasına rağmen, bu protesto İran nüfusunun çoğunluğu tarafından fark edilmedi. Kum isyanına verilen karşılık sınırlıydı. Meşhed'deki din öğrencileri de hükümete karşı gösteri yaptı ve iki din adamı ve yaklaşık olarak otuz din öğrencisi tutuklandı. Tahran ve Tebriz'de öğrenciler, Kum'daki din öğrencilerinin bastırılmasını protesto ettiler. Fakat, ne din adamları ne de halk yas töreni düzenlemedi ve ülkenin hiçbir yerinde, çarşıda kepenk kapatma eylemi olmadı. İsyanın başarısızlığı, Humeyni yanlısı din adamlarının zayıflığını ve harekete geçmeye hazır bir İslâmi hareketin eksikliğini teyit ediyor.

Humeyni yanlısı aktivistler din adamlarının çok küçük bir azınlığını oluşturuyordu ve devrimden önceki yıllarda çok da aktif değillerdi (Pakdaman, 1995: 157). Onların bu kanadı, Yazarlar Birliği, Ulusal Cephe ve solcu öğrenciler gibi grupların kolektif eyleme katılmalarından sonra, Aralık 1977'de hareketlenmeye başladı. Destekçilerinin bu sessizliğine şahit olan Humeyni, onları harekete geçmeleri için teşvik etti. Humeyni, Tahran'da bulunan Ayetullah Motahari'ye yazdığı bir mektupta harekete önderlik etmesi için bir komitenin kurulmasını önerdi. Motahari'ye ek olarak, dört ayetullahın ismini öne sürdü, Beheshti, Anvari, Golzadeh-Ghafouri ve Mowla'i (Taheri, 1986: 181). Bu kanadın zayıflığı, söz konusu din adamlarının hiçbirinin ulusça tanınmaması ya da grubun, tümünün yönetime muhalefet etmesi dışında, benzer bir ideolojiyi paylaşmamaları gerçeğiyle anlaşılabilir. Beheshti ve Motahari, Humeyni'nin İslâmi hükümet vizyonuna katılıyorlardı, fakat diğerlerinin farklı fikirleri vardı. Ayetullah Golzadeh-Ghafouri'nin sosyalist eğilimleri vardı ve demokratik bir İslâm toplumunu savunuyordu; Anvari ve Mowla'i din adamlarının hükümet işlerine karışmalarına karşı çıkıyorlardı. Bu ideolojik bölünmeler o kadar belirgindi ki, son üç din adamı devrimden sonra siyasetten çekildi.

Humeyni yanlısı din adamlarının sayılarının az olduğu, Humeyni'nin liderliğini güçlü bir şekilde destekleyecek din adamlarının listesini çıkardıkları ilk toplantılarında anlaşıldı. Tüm ülkeden ancak yetmiş beş din adamının ismini çıkartabildiler (Taheri, 1986: 190). Siyasi çatışmalar tırmandıkça, hükümet baskısına muhalefet eden din adamı sayısı arttı, fakat görece olarak düşük kaldı. Önemli siyasi ve dinî olaylarda, din adamlarının yayımladığı siyasi bildirilerin analizi, bu gerçeği gösterebilir. Tahmini olarak toplam 85.000 din adamı arasında, sadece az sayıda din adamı bildirileri imzaladı ya da çatışmaların ilk aylarında gerçekleşen katliamları anmak için yas törenleri talep etti. Örneğin, İsfahan'da yaklaşık otuz din adamı Kum'daki öğrenci ölümlerini kınayan bildiriye imzaladı (Abouzar, 1978, cilt I, bölüm 3: 32). Tebriz katliamı, Kum'daki kırk bir din adamı (Zamimeh 1978, sayı: 14: 3), Tahran'daki elli altı din adamı (Zamimeh 1978, sayı: 16: 6) ve Yezd'deki kırk din adamı (Zamimeh 1978 sayı: 16: 8) tarafından ayrı ayrı bildirilerle kınandı. Kum'da bulunan otuz dokuz din adamı, Yezd'de bir yas töreni sırasında meydana gelen ölümleri yeren bir bildiriye imza atarken (Zamimeh 1978, sayı: 16: 6), Tahran'da 101 din adamı yas törenleri için çağrıda bulundu (Zamimeh 1978, sayı: 16: 19). Polis Tebriz'deki bir din okuluna saldırıp, çok sayıda din öğrencisini yaraladığında, kırk din adamı, bu eylemi kınayan bir bildiri yayınladı (Zamimeh 1978, sayı: 18: 40). Yas döngülerinin sürmesiyle, Tahranlı yetmiş yedi din adamı, 17 Haziran'da bir yas töreni daha talep etti (Zamimeh 1978, sayı: 18: 29). Humeyni'yi destekleyenlerin kamuoyu açıklamaları bile gösteriyordu ki, en tanınmış, en açık sözlü destekçilerinin sayısı azdı ve gerçekte, 1978 yazında çoğunluğu hapsedilmiş ya da sürgüne gönderilmişti (Abouzar 1978, cilt I, bölüm 3: 67; Zamimeh 1978, sayı: 18: 27).

Sayıda sınırlı olmalarının yanında, militan din adamları coğrafi olarak az sayıdaki dinî merkezde ve büyük şehirlerde yoğunlaşmışlardı. Bu coğrafi yoğunlaşma, din adamlarının tutuklanmalarının dağılımıyla kanıtlanır. En baskıcı dönem olan protestolarının ilk dokuz ayındaki tutuklamaların verileri gös-

teriyor ki kabaca yüzde 25'i Kum'da, yüzde 13'ü Tahran'da, Meşhed ve Hamedan'da yüzde 7'si, İsfahan ve Semnan'da her birinde yüzde 5'i, yüzde 4'ü Şiraz'da, yüzde 4'ü Rezaieh'te ve geri kalanı diğer şehirlerde gerçekleşti. Tüm tutuklamaların dörtte biri, dinî merkez olan Kum'da gerçekleşirken, yüzde 45'i, sadece diğer yedi şehirde gerçekleşti.⁴

Şah liberalleşme sözü verdiğinde ve Şerif İmami'yi başbakan olarak atadığında, din adamlarının Humeyni yanlısı kanadı çok büyük güç kazandı. Ulusal uzlaşmaya dayanan bir hükümetin ilanı din adamlarına bazı tavizler verdi, komünist olmayanlar için baskı azalttı ve böylece Humeyni yanlısı din adamlarına hareketlenmek için iyi bir fırsat sağladı. Şimdiye kadar aktif olmayan Tahran, Kum ve Meşhed'deki apolitik din adamları, hapisteki on dört din adamının serbest bırakılmasını ve vaaz vermesi yasaklanan yirmi bir tanesinin de görevlerine yeniden getirilmelerini sağlamak için harekete geçtiler (*Kayhan*, 2 Eylül 1978). Çok kısa bir süre içinde hapsedilmiş hemen hemen tüm din adamları Şerif İmami tarafından serbest bırakıldı ve bundan sonra da sadece bir avuç din adamı tutuklandı. Her ne kadar izleyen aylarda birkaç şiddet içeren olay olduysa da, sadece bir din adamı öldürüldü.⁵ İlk defa, kısa "liberalizasyon" dönemi sırasında, dinî törenlere katılan yürüyüşçülere eşlik eden iki militan din adamı, açıkça monarşinin devrilmesini ve İslâmî bir hükümetin kurulmasını talep etti (*Kayhan*, 5 Eylül 1978).

Fakat, ulusça tanınmaları sebebiyle hiçbir Humeyni yanlısı din adamı, mücadelelere önderlik edemedi. Bu yüzden, hapis-ten çıkmış, en önemli din adamı olan Ayetullah Taleghani'ye bel bağlamak zorundaydılar. Humeyni'nin aksine, Taleghani, Başbakan Musaddık'ı ve onun Ulusal Cephesi'ni desteklemiş olan az sayıda din adamından biriydi. Taleghani ayrıca yoksulu ve işçi sınıfını savunmuş ve ülkenin teokraside olduğu gibi din

4 Tutuklamalar, radikal din adamlarının dağılımının tam bir göstergesini vermez, çünkü hiç kuşkusuz birçoğu kendilerini tutuklamalardan sakınmak için yeraltına indi. Fakat gizli bir şekilde yaşamak, onların muhalefeti etkin bir şekilde harekete geçirme yeteneklerini sınırlamıştır.

5 Ashouri, 4 Aralık 1978'de ordu tarafından öldürüldü. Bakınız M. J. [takma ad] (1979: 82).

adamları tarafından değil, halk demokrasisi ve halk konseyleri tarafından yönetilmesini benimsemişti. Fabrikaların işçi konseyleri tarafından idare edilmesini savunuyordu. Aslında, "Kızıl Ayetullah" olarak biliniyordu. Sonuçta, Taleghani soldan bile saygı görüyordu. Hapisten çıkarılmasının ardından, Humeyni, Taleghani'den (ve Ayetullah Montazeri'den) harekete önderlik etmelerini istedi. Böylece, Tasoua dinî gününde 10 Aralık 1978'de düzenlenen yürüyüşü talep eden Taleghani oldu. Ülkenin tamamından bu çağrıya çok güçlü bir karşılık geldi ve bu olay, İran tarihinde gelmiş geçmiş en büyük yürüyüş oldu. İran devriminin en önemli belgesi olan Tasoua kararı, ki konuyu çalışanların neredeyse tümü tarafından göz ardı edildi, liberal siyasi grupların ve din adamlarının oluşturduğu bir koalisyon tarafından öne sürüldü. Humeyni'yi halkın lideri olarak tanıdı ve 1906 İran Anayasası'nın bir parçası olan, İslâmi ilkelere dayalı toplumsal adalet ve özgürlük talep etti. Despotizmi ve emperyalizmi kınadı, işçiler ve köylüler için toplumsal adalet istedi. Karar ayrıca, "bir tarafta refah birikimine, diğer tarafta ise yoksunluğa yol açabilecek her türlü ayrımcılığın, insan sömürsünün, sınıf zorunun, iktisadi tahakkümün kökünün kazınması" çağrısında bulundu. Önemli bir şekilde karar, din adamlarının yönetimine dayanan bir İslâmi hükûmetin kurulmasını talep etmedi (Zamimeh 1978, sayı: 22: 11-16).

Yürüyüşün ve kararın analizinden birçok önemli sonuç çıkıyor. İlk olarak, Humeyni yanlısı din adamları, açıkça ana amaçlarını, yani din adamlarının yönetimine dayanan İslâmi bir hükûmetin kurulmasını açıklamaya yetecek güçten ve halk desteğinden yoksundular. İkinci olarak, monarşinin devrilmesine iki ay kala, ayaklanmanın bu aşamasında bile, Humeyni yanlısı din adamları harekete önderlik edecek otorite konumunda değillerdi. Dolayısıyla, otorite ve popülerlik noktasında Ayetullah Taleghani'ye bel bağlamak zorundaydılar. Üçüncü olarak, Ayetullah Taleghani açıkça kararın içeriğini etkiledi, özellikle de insanın sömürülmesi, sınıfsal olarak zor kullanımı ve refah birikimi konularında. Ayetullah Taleghani'nin teokratik bir devletin kurulmasını hiçbir zaman savunmadığını belirtmek gerekir.

Kolayca görülebileceği gibi, İranlı din adamları, devrimci mücadeleler sırasında tek bir ideolojik perspektifi paylaşmadılar. İdeolojik ve siyasi bölünmeler, Şah'ın indirilmesinden sonra gelişen çatışmalardan sorumluydular. Bu çatışmalar sırasında bazı din adamları hapse atıldı, çok azı ülkeden kaçtı, bazıları öldürüldü ya da hükümet tarafından infaz edildi ve yönetici din adamları arasında yer almış olan diğerleri siyasetten ihraç edildi. Solcular, hükümet tarafından saldırıya uğrar ve bastırılırken, Ayetullah Taleghani, İslâm Cumhuriyeti'nin ilk kurbanlarından biri oldu. 1979'da Uzmanlar Topluluğu ve Meclis seçimlerinde bir adayın aldığı en yüksek oyu aldı. Siyasi duruşu ve popülerliğiyle, Tahran'da namaz lideri oldu. Taleghani, son vaazında, halkı din kisvesi altındaki otokrasiye karşı uyardı (Ettelaat, 1 Eylül 1979). Bundan üç gün sonra, çok gizemli koşullarda öldü.⁶ İlimliler hükümetten ihraç edilmesiyle, ülkedeki en üst düzey dinî lider olan Ayetullah Şeriat-Madari'den, 1982'de Taklit Mercisi, "öykünme kaynağı" unvanı alındı ve 1985'teki ölümüne kadar ev hapsinde tutuldu. Son olarak, iç çekişmelerin şiddetlenmesiyle, Humeyni, geri kalan tek parti olan İslâmî Cumhuriyet Partisi'ni 1987'de feshetti. Kısa bir zaman içinde, devrimde aktif rol almış olan birtakım din adamları, yönetici çevreden uzaklaştırıldı. Çatışmalar, Humeyni'nin halefi olarak tayin edilmiş Ayetullah Montazeri'nin 1989'da görevden alınmasıyla sonuçlandı. Kendisi şiddetli saldırılara maruz kaldı ve takip eden yılda evine kapatıldı. 1997'de ise resmî olarak ev hapsine yerleştirildi.

Özetle, 1960'ların ilk yarısında başlayan devlet politikaları din adamlarını olumsuz bir şekilde etkiledi ve devlet ve din adamları arasındaki ittifakın yıkılmasına sebep oldu. Fakat din adamlarının devlete verdikleri cevap, tek bir cevaptan ibaret olmadı. Aslında, üst düzey din adamları ılımlı bir siyasi çizgi-deydiler ve siyasi çatışmalardan kaçınmayı tercih ediyorlardı. Daha da önemlisi, bu ılımlılıkları sayesinde ve kısmen de hükümete karşı ciddi bir tehdit oluşturmadığı için, cami devlete

6 Taleghani'nin baş yardımcısı, Muhammed Shanehçi'yle görüşme, Paris, Nisan 1998.

karşı bir ölçüde dokunulmazlığını muhafaza etti. Sonuçta, camiler toplantılar ve dinî törenler için uygun yerler olarak açık kaldı. Gerçekten de cami, devlet iktidarından görelî olarak dokunulmaz olan bir ulusal ağa sahip tek kurumdu ve devrim zamanında, hareketlenmek için tek seçenektir. Camiler toplanmak için en ideal yerlerdi, çünkü saldırılara karşı görelî olarak güvenliydi. Gene de, siyasi hareketlenmenin camilerde ya da din adamları tarafından başlatılmadığını vurgulamak gerekir. Cami, ancak yoğun baskılar, muhalefetin protestolarını başka yerlerde yürütmesini engelleyince hareketin merkezi haline geldi. Bu durum Ayetullah Humeyni'ye ve onu destekleyen militan din adamı azınlığına yardımcı oldu.

Katolik Kilisesi ve Nikaragua'daki siyasi çatışmalar

Aynı şekilde, Nikaragua Katolik Kilisesi, devrimle sonuçlanan 1970'lerin siyasi çatışmalarında aktif bir rol aldı. İran'da olduğu gibi, iktidarın gittikçe merkezleşmesi ve özellikle 1972 Managua depreminden sonra artan devlet müdahalesi, Kilise ve Somoza yönetimi arasındaki çatışmaları hazırladı. Fakat İran'ın aksine, olumsuz devlet politikaları, hiçbir zaman Nikaragua Kilisesi'nin ya da din adamlarının konumunu kökten yıkmadı. Her ne kadar personelin sayısı az da olsa,⁷ devlete karşı dokunulmazlığı Kilise'nin hükûmete karşı siyasi bir duruş almasını mümkün kıldı. Bu yüzden, en başından beri Kilise hükûmete karşı muhalefetin önemli bir parçasıydı. Onun karşı çıkışları, devletin zayıflığına katkıda bulundu ve böylece, bazı toplumsal grupların kolektif eyleme girişimleri için büyük fırsatlar sağladı. 1970'lerdeki devrimci çatışmalar sırasın-

7 1973'te Kilise'nin görelî olarak sınırlı personeli vardı, sadece 130 rahip, yaklaşık 500 rahibe ve 40.000 ruhban sınıfından olmayan işçi (*La Prensa*, 30 Aralık 1973). Rahiplerin azlığı, din öğretimi, ayinlerin idaresi, İncil öğretimi ve cemaatin gelişimi gibi görevleri yürütmek için seçilen ve eğitim gören, DP'ler olarak bilinen "Delegates of the Word"un kurulmasına sebep oldu. Eğitimleri, İncil öğretisi yanında sağlık, okuma-yazma, tarım ve siyaset gibi konuları kapsayan DP'ler, Paulo Fraire tarafından Brezilya'da geliştirilen bilinç-yükseltme yöntemini uyguluyorlardı. 1979 yılında, Nikaragua'da yaklaşık olarak 5.000 DP vardı (Sierra, 1985: 152).

da, küçük bir rahipler azınlığı Sandinistalar'la ittifak kurup, etkin bir şekilde toplumsal devrimi desteklerken, Katolik hiyerarşisi yönetime karşı ve ılımlı muhalefetin yanında güçlü bir konum aldı.

1970 yılına kadar, Nikaragua Katolik Kilisesi'nin üst kademesi ya Somoza yönetimini açıktan destekledi ya da pasif bir şekilde ona katlandı. Birçok rahip hükümet için çalışıyordu, ya büyükelçi ya da kamu çalışanları olarak hizmet veriyordu. Kilise'nin muhafazakârlığı ve hükümete verdiği destek, Başpiskopos Mons. Gonzales y Robleto'nun 1959 gibi geç bir tarihte yazdığı piskopos bildirisinde açıkça ifade ediliyordu: "Tüm otorite Tanrı'dan gelir (...) Otoriteye karşı çıkan Tanrı'ya karşı çıkar" (Williams, 1989: 21). 1960'ların sonlarında, Başpiskopos Gonzales y Robleto Somoza ailesine çok yakındı. Her zaman resmî törenlerde hazır bulunurdu ve çok değişik durumlarda Somozalar için çok sayıda komünyon töreni yaptı (Forohar, 1989: 67). Piskopos Donald Chavez Nunez, 1967 Ocak'ındaki muhalefetin katliamından sonra açıkça hükümeti savundu (Berryman, 1984: 61). İnsani Gelişme Enstitüsü'nün, 1968 ve 1969'da yürüttüğü iki kamuoyu araştırmasında Kilise'nin prestijinin neredeyse sıfıra yaklaştığının bulunmasından görülebileceği gibi, bu muhafazakârlık, Kilise'nin kamuoyundaki itibarını azalttı (*La Prensa*, 14 Şubat 1974).

Kilise politikaları 1960'ların ortalarında farklılaşmaya başladı ve bir sonraki on yıl boyunca bölünmüş olarak kaldı. Küçük bir grup Somoza Debayle'i desteklemeye devam etti, büyük bir kesim ise yönetime karşı çıktı, fakat FSLN alternatifini desteklemedi ve bir üçüncü, küçük bir azınlık Sandinista yanlıydı (Montgomery, 1982/1983: 210).

Nikaragualı rahiplerin politize olmaları ve radikalleşmeleri, Medellin'deki İkinci Vatikan Konseyi ve Katolik Kilisesi konferansının sonucunda 1960'ların sonunda başladı. 1968'de yedi genç rahip, Nikaragua Kilisesi'ni hizmet ve insani gelişme kurulu oluşturmaya çağıran bir bildiri yayımladı. Ayrıca, hükümetin baskıyı ve işkenceyi durdurmasını ve siyasi tutukluları serbest bırakmasını talep ettiler (Berryman, 1984: 61). Onların bu ey-

lemleri, Somoza'nın gazetesi olan *Novedades*'in bu genç rahipleri, "Marx'ın yedi rahibi" olarak yaftalamasına yol açtı (Dodson ve O'Shaughnessy, 1990: 125).⁸ Radikal rahipler kısa bir süre içinde, Nikaragua'nın şehirlerinde ve kırsal alanlarındaki marjinal nüfus arasında Kilise tabanlı cemiyetleri (CEB'ler) örgütlemeye başladı (Foroohar, 1989: 67; Kirk, 1992: 65; Sierra, 1985: 182). 1979 yılında, 300'den fazla CEB'nin faaliyette olduğunu tahmin ediliyordu (Sierra, 1985: 152).⁹ CEB'ler Kutsal Kitap'ın çalışılmasıyla, varolan toplumsal gerçekliğin üzerine eleştirel bir şekilde düşünmeyi bir araya getirdi. Onların misyonerlik etkinliklerinin kökenleri, Katolik Kilisesi'nin yeni, yoksulların adına "ayrıcalıklı tercih"inde yatıyordu. Managua'nın yoksul semtlerinde çalışan bu rahip ve rahibeler, daha sonra, devrimci mücadele sırasında hükümete karşı kitlesel hareketlenmeye karıştılar. Yardım dağıtan hükümet birimleriyle direkt bir biçimde karşılaştıkları depremden sonra CEB'ler daha da radikalleşti. Yardım fonlarının kötü yönetimi ve yozlaşma hem yoksulları hem de onlara yardım etmeye çalışan rahip ve rahibelerin öfkesini üzerine çekti (Foroohar, 1989: 124).

Peder Ernesto Cerdenal ve Peder Gaspar Garcia Laviana gibi bazı din adamları, 1970'lerin sonundaki devrimci mücadeleler sırasında Sandinistalarla ittifak bile kurdu. Peder Cardenal, devrimci Hristiyanlığı vaaz ettiği Solentiname'de bir düşünce topluluğu örgütlemişti. Onun topluluğunun bazı üyeleri, Ekim 1977'deki silahlı mücadelede Sandinistalara ilk katılanların arasındaydı (Black, 1981: 102). Merkezi Granada'da bulunan Kutsal Kalp Cemaati'nin bir üyesi olan Garcia Laviana gibi diğerleri de, ülkenin kuzeyindeki FSLN gerillalarına¹⁰ katılmak için kendi kilise bölgelerinden ayrıldı. Eylemlerin şu şekilde gerekçelendirdi:

8 1970 yılında, hükümet, Ulusal Muhafız Birliği ile FSLN arasındaki şiddeti azaltmaya çalışan bir rahibi bile tutukladı ve ona işkence etti (Berryman, 1984: 61).

9 1974'te baskının şiddetlenmesiyle beraber, birçok CEB üyesi zulüm gördü (Sierra, 1985: 153).

10 Peder Gaspar Garcia Laviana, Rivas'daki çatışmada öldürüldü (*La Prensa*, 11 Aralık 1978).

Somozacılık bir günahtır ve kendimizi zulümden kurtarmak, g nahtan kurtarmaktır. Elimde tüfek, inanç ve Nikaragua halkına sevgi dolu bir şekilde, vatanımızda adalet krallığının ortaya çıkması için son nefesime kadar sava malıyım, ki bu adalet krallığı Bethlehem yıldızının ışığı altında Mesih tarafından ilan edilmiştir (Sierra, 1985: 154-155).

İdeolojik kaymaları önemli de olsa, bu din adamları, ülke-
deki siyasi gelişmelere başlangıçta büyük bir etki edemediler. Sayıca az ve Kilise'nin iktidar merkezinden uzaktaydılar ve dolayısıyla ulusal seferberlik için fırsatlar yaratamadılar. Kat-
kıları yerel düzeyde insan örgütlemekle sınırlı kaldı, fakat bu daha sonra, büyük boyutlu çatışmalar ortaya çıktığında önem-
li bir rol oynadı.

Kilise-devlet ilişkilerinde daha önemli bir değişiklik, 1970'lerin başında Ba piskopos Miguel Obando y Bravo'nun atanmasıyla yaşandı. Her ne kadar bir kurtuluş teolo u olmasa da, ba piskopos bu ideolojiden çok etkilenmişti. Nikaragualılar, onun eylem ve açıklamalarının, çoğunlukla, İkinci Vatikan Konseyi ve Medellin Konferansı ilkelerini izlediğini düşünüyorlardı (*La Prensa*, 5 Nisan 1978). Nisan 1975'te Kilise'nin toplumsal, iktisadi ve siyasi konulardan kaçınmak konusundaki geleneksel rolünü ele tirdi. "Bizim g r   m ze göre, eski kapitalizmin Kilise'ye tahsis ettiği rolün yorumunu kabul etmek hem tuhaf hem de gülünçtür. Bu yoruma göre Kilise, etkisini bireylerin vicdanlarında ve özel hayatta göstererek, kilise odalarındaki rolünden hoşnut olmalıdır" (Kirk, 1992: 58). Piskopos, bütün barışçıl yollar ba arısızlı a uğradığında, adil olmayan bir h k mete karşı şiddet kullanılmasının haklı olduğunu üstü kapalı bir şekilde tasdik edecek kadar ileri bile gitti (Foroohar, 1989: 85-86).

Yönetimin başında Obando y Bravo'yla birlikte Kilise, yavaş yavaş fakat çarpıcı bir biçimde Somoza hükümetinin savunuculu u rolünü, açık sözlü bir eleştirmeni şeklinde de i tirdi. Atanmasından kısa bir süre sonra, ba piskopos, Somoza De-
bayle'in bir hediyesi olan Mercedes Benz marka arabayı sattı

ve parayı yoksullara verdi (Williams, 1989: 27). Obando y Bravo 1971'de Roma'daki bir Piskoposlar Kurultayı'ndan dönerken, yaklaşan seçimleri katılımıyla onurlandırmayacağını açıkladı (Dodson and O'Shaughnessy, 1990: 120). Nisan 1972'de, Nikaragua Kilisesi, ülkedeki toplumsal koşulları eleştiren bir piskopos bildirisi yayımladı. Onu takip eden bir bildiriye, Başpiskopos Obando y Bravo ülkenin siyasi durumunu "darmadağın" olarak tanımladı ve "Eski sistemin çok fazla hatası var" diye açıklamada bulundu (Diederich, 1981: 90).

Kilise'nin hükümetle çatışma ile son bulabilecek bir yola girmesinin başlıca sebebi 1972'nin sonunda gerçekleşen Managua'daki depremdi. Depremden sonraki haftalar boyunca, Kilise organizasyonları, Managua sakinlerinin hayatta kalmak için ihtiyaç duydukları yardım maddelerinin ana dağıtıcısı oldular. Fakat, kısa bir süre sonra hükümet, yardım maddelerinin dağıtımının sorumluluğunu hükümet birimlerine ve Somoza'nın Liberal Parti'siyle ilişkide olan insanlara verdi. Onların aleni namussuzlukları ve bir felaketin kişisel kazançlar için kullanılması, Kilise hiyerarşisinde ve üyelerinde güçlü eleştirilere neden oldu (Forroohar, 1989: 94). Managua'daki yirmi yedi semt kilisesinin neredeyse hepsi yıkıldı, fakat Kilise, onları yeniden inşa etmek için gerekli olan fonları hükümetten istemeyi reddetti ve bunun yerine İtalya ve Almanya'dan gelen yardımı kabul etti (*La Prensa*, 30 Aralık 1973). Birkaç ay sonra, Nikaragualı piskoposlar, yürütmenin yetkilerini, Somoza'nın kendisinin halefi olması için oluşturduğu üç üyeli cunta transfer eden devlet törenini boykot ettiler.

Deprem sonrasında Kilise görece dokunulmazlığını, devlet politikaları ve kararlarına kamuoyu açıklamaları yoluyla etkin bir şekilde meydan okumak için kullanarak kolektif olarak hükümeti eleştirmeye başladı. 1973 ve 1974'te, Kilise on bir kamuoyu bildirisi yayımladı. Bunlardan yedisi hükümetin siyasi baskılarını protesto etti; ikisi özgül olarak Kilise'ye yönelik devlet baskısını kınadı; üç bildiri hükümetin sınırlı çıkarlara hizmet ettiğini açıkladı; bir bildiri Ulusal Muhafız Birliği'nin yeniden organize edilmesini istedi ve bir tanesi seçimleri eleş-

tirdi. Aynı ayrı bildirilerde, Başpiskopos Obando y Bravo siyasi tutuklu annelerinin taleplerini destekledi, İftira Yasası altında gazetecilere yapılan hükümet baskısını eleştirdi ve grevde bulunan inşaat işçilerine arka çıktı (*La Prensa*, 24 Mayıs ve 29 Eylül 1973). Daha da önemlisi, depremin tahripleri çeşitli sosyal gruplar içinde ve bu gruplardan bazıları ve hükümet arasında çatışmaları hızlandırdıkça, Kilise, sadece hükümete karşı değil, işverenlere de karşı olan siyasi duruşları benimsedi. Örneğin, İşçi Bayramı'nda, depremde ölen işçileri anmak için toplanan yüzlerce işçi ve ailelerinden oluşan bir kitle gösterisinde, başpiskopos, "Biliyorum ki siz sevgili işçiler eylem adamlarısınız ve eğer işlerinizi durduruyorsanız, bu protesto etmek içindir, haklarınızı korumaya gitmek içindir, adil bir maaş, onurlu ve insani bir yaşam seviyesini olanak veren bir maaş talep etmek içindir" diye konuştu (*La Prensa*, 1 Mayıs 1973). Solcu işçi lideri Domingo Sanchez Salgado, hapis cezasının bitmesine rağmen devam eden tutukluluğunu protesto etmek üzere açlık grevi ilan ettiğinde, Obando y Bravo onun serbest bırakılması gerektiğini ısrarla vurguladı (*La Prensa*, 5 Temmuz 1973).

Kilise'nin sorunları arasında, toplumsal adalet konuları önp-landa yer aldı. Başpiskopos, Masaya Sosyal Kulübü'nde yaptığı konuşmada, gerçek toplumsal adaletin olmadığı bir ülkede ne barışın ne de huzurun olabileceğini vurguladı (*La Prensa*, 29 Eylül 1973). Gene bir bildiride Kilise, acı çeken Nikaragua halkı için endişelerini şu şekilde dile getirdi: "Mons. Obando'nun temsil ettiği ulusal kilise, kamu iktidarının suiistimali ve işlenen hatalara karşı göğüs geren sarsılmaz bir konumu muhafaza etmiştir ve bu yüzden, sefalet ve adaletsizlik, marjinal insanların büyük çoğunluğunun dermansızlığını ve ıstı- rabını arttırmaya devam ettikçe, bu konum da devam edecektir" (*La Prensa*, 29 Aralık 1973). Nikaragua piskoposları bir genelgede aşağıdaki uyarılarda bulundular:

Geçici hükümetler, zorbalık yaptıklarında ve vatandaşların haklarını suiistimal ettiklerinde, meşru özgürlüklerin kullanılması kısıtladıklarında, bazı özel gruplar için, herkese ait

olanı ilhak ettiklerinde, ulusun daha bütünlüklü bir gelişmesi için yeni seçeneklerin aranması ve yaratılmasını engellediklerinde görevlerine itaat etmiyorlar. Aynısı, azınlığın özel çıkarları için ticareti tekelleştiren, nüfusun geri kalanını açlığa mahkûm eden bir ekonomi için de söylenebilir; paraya duyulan iğrenç açlığa sınır konulmadığı sürece, işçilerin durumu iyileştirmeye dönük çabalar nafîle ve yanlış olacaktır (*La Prensa*, 18 Kasım 1973).

1974'te, Managua başpiskoposu da dahil olmak üzere yedi piskopos, yaklaşan seçimlere dair çok eleştirel olan bir piskopos bildirisi yayımladılar. Bildiri, hükûmet kendi vatandaşlarına karşı hukuki bir savaşa girdiğinde, vatandaşların karşı koymaya hakkı olduğunu belirtiyordu. Kilisenin siyasi görevlere yardımcı olma yükümlülüğü olmasına rağmen, siyasi iktidarı desteklemek zorunda olmadığını ve Hıristiyanların, inançlarının onlardan talep ettiği özgürlük ilkelerine karşı oy kullanmaya zorlanamayacaklarını beyan ediyordu. Bildiri ayrıca, tek parti sisteminin insan doğasıyla çeliştiğini belirtiyor ve eğer oy vermek sadece bir formaliteyse, bireylerin oy vermekten kaçınmalarını öneriyordu. Piskoposlar barışın, baskıcı güçce dayanamayacağını vurguladılar ve karşı koyma hakkının askerî saflar arasında bile varolduğunu kaydederek, ahlaki direniş görevinden bahsettiler (*La Prensa*, 8 Ağustos 1974).

Bu dönemde Kilise'nin hükûmete karşı etkin muhalefeti, onu saldırı ve baskıların hedefi haline getirdi. Hükûmet, başpiskoposun görevden alınması çabasıyla Vatikan'a yaklaştı, fakat Vatikan, Obando y Bravo'yu görevinde tutmak konusundaki değişmez kararını ilettiler (*La Prensa*, 29 Aralık 1973). Kilise yetkililerini yıldırma amacıyla, hükûmet, yabancı rahiplerin giriş ve çıkışlarının önündeki engelleri kaldırdı (*La Prensa*, 5 Aralık 1973). Bir olayda, Ulusal Muhafız Birliği bir birimi, Managua'daki Fatima kilisesinin içine aniden girdi ve 200 SCAAS inşaat işçisinin toplantısını dağıttı, bu saldırı başpiskoposun protestosuna yol açtı (*La Prensa*, 13 Temmuz 1973). Hükûmet ayrıca, hükûmetin tanınmış muhaliflerinden Peder Ernesto

Cardenal'in "New York'a Yolculuk" adlı şiirini yayımladığı için *La Prensa*'nın müdürlerinden ceza olarak 1.000 kordoba, artı faizler ve masraflar için de 333.3 kordoba aldı (*La Prensa*, 17 Kasım 1973). 1974'te, Nikaragua anayasasını ihlal eden bir hareketle Genel Vergi Bürosu, başpiskoposu, kendisinin atandığı 1970 yılına uzanan mülkiyet vergileri yüzünden toplamı 5.000 kordoba, artı cezalar olan bir borcu olduğuna dair uyardı. Vergi uyarısı, Obando y Bravo ve Managua bölgesinin piskoposunun, medyaya yönelik devlet sansürünü eleştirmelerinin hemen ardından açıklandı (*La Prensa*, 11 Mayıs 1974). Hükümet, büyük ölçüde Kilise'nin görelî dokunulmazlığı sebebiyle, Kilise'ye karşı daha sert önlemler almamaya karar verdi.

Katolik Kilisesi ve Nikaragua'daki devrimci mücadeleler

Kilise 1974'te ilan edilen sıkıyönetim boyunca sessiz olduysa da, Eylül 1977'de askerî idare kaldırılınca, Somoza'ya meydan okumaya devam etti. Askerî idareye son verilmesinden bir gün sonra Nikaragua'daki toplumsal adalet ve insan haklarına dair aylar önce çıkardığı bir bildiri tekrar yayımlandı. Kilise bildiride, köylüleri evlerinden ve topraklarından Zelaya, Matagalpa ve Las Segovias dağlarına kaçmaya zorlayan terör koşullarını kınadı:

(...) Birçok yerleşim yeri neredeyse terk edilmiştir: Evler ve kişisel mülkler yakıldı ve insanlar umutsuzca ve yardım almadan kaçıyorlar (...) Bir tarafta, toprakların ve zenginliğin azınlığın elinde birikmesi artıyor. Ve diğer tarafta, mütevazı köylüler, tehditlerle ve acil durumdan istifade edilerek işlenmiş topraklarından tahliye ediliyor. (*La Prensa*, 20 Eylül 1977)

Bildiri, keyfi tutuklamaları, hapse atmaları ve diğer çeşitli insan hakları ihlallerini eleştirdi. Piskoposlar ayrıca, bazı yerleşimlerde subayların her dinî toplantı için özel izin talep ettiklerini, bazı yerlerde ise, askeriye devriyelerinin Katolik ibadethanelerini işgal edip onları askerî karargâhlara dönüştürdüğünü belirttiler. Ruhban sınıfından olmayan bazı *Word Dele-*

gelerine (DP'ler) misyoner rahiplerle olan çalışmalarını askıya almaları için baskı yapıldı, diğerleri askeriye tarafından tutuklandı ve işkenceye maruz kaldı, ayrıca bazıları ise tümüyle ortadan kayboldu (*La Prensa*, 20 Eylül 1977).

Bu bildiriye Nikaragua Katolik Kilisesi'nin diğer açıklamaları takip etti. Sansürün kaldırılmasından sonra, 1977'nin son üç ayında Kilise, kamuya on bir bildiri yayımladı. Başlıca meselesi, bu bildirilerin yedisinde bahsi geçen hükümet baskısıydı. Bir bildiride, Kilise, bazı özel çıkarlara hizmet etmekle suçladığı hükümetin toplumsal tabanının azlığını bile eleştirdi. Dört bildiri, ulusal diyalog talep ediyordu. Sandinistalarla hükümet arasındaki çatışmaların şiddetlendiği ekim ayında, Başpiskopos Obando y Bravo, barış ve huzuru sağlayabilmek için "ulusal diyalog" ricasında bulundu. Çok ilgi gören ve farklı grup ve örgütlerden destek gören bildiri, hiçbir özgül grubu ya da şahsı suçlamıyor, fakat kan dökülmesine, acılara karşı çıkıyor ve "barbarların zaferine son verilmesini" istiyordu (*La Prensa*, 18 Ekim 1977). Kilise'nin siyasi etkinlikleri, özellikle de kırsal bölgedeki FSLN eylemleri ve öğrencilerin kilise işgalleri çerçevesinde, hükümetin misillemelerine sebep oldu. En az iki rahip tutuklandı (*La Prensa*, 6 Kasım 1977), birçok rahip ve rahibe, kiliselerdeki öğrencilere saldıran Ulusal Muhafız Birliği tarafından dövüldü (*La Prensa*, 19 ve 21 Aralık 1977).

Somoza yönetimine karşı yirmi beş bildiri yayımladığı 1978 yılı boyunca Kilise'nin siyasete dahli giderek arttı. Bildirilerin on yedisi hükümet baskısını kınadı ve beş tanesi Somoza'nın istifasını istedi. Dört bildiride Kilise, artan sayılarına işaret ederek siyasi tutukluların affını istedi. Son olarak bir bildiride, hükümeti hem yozlukla hem de sadece dar çıkarlara hizmet etmekle suçladı.

Chamorro'nun Ocak 1978'de öldürülmesinden bile önce, Katolik Kilisesi hükümet destekli şiddet ve baskıyı ve Nikaragua'daki genel toplumsal ve iktisadi koşulları etkin bir şekilde kınamıştı. Katolik müminlerin Yeni Yıl Günü'ndeki yıllık geçit törenlerinde, Başpiskopos Obando y Bravo, "Hristiyanlar, barışa zarar veren ya da onu engelleyen toplumsal, siyasi ve eko-

nomik çatışmalardan kendilerini uzak tutamazlar" şeklinde açıklamada bulundu (*La Prensa*, 2 Ocak 1978). Piskoposlar da, adaletsiz refah dağılımını, baskıyı, özgür işçi örgütlerinin yokluğunu ve kamu görevlilerinin yozluğunu eleştiren bir bildiri yayımladılar; bildiri, nüfusun yarısının uygun konut, sağlık, yeterli beslenme ve iş olanaklarından yoksun olduğunu belirtti (*La Prensa*, 9 Ocak 1978).

Chamorro'nun öldürülmesinin hemen ardından, kiliseler kitleleri bir araya getirdiler ve tıpkı İran camileri gibi, hareketlenme ve kolektif eylem merkezleri olarak ortaya çıktılar. Örneğin, devlet, 1978 Ocak'ındaki genel grev sırasında basın ve yayın organlarına sıkı bir sansür uyguladığında, Managua'daki Katolik kiliseleri, gazetecilerin basamadıkları ya da canlı olarak duyuramadıkları haberlerin yüksek sesle okundukları mekânlar oldu. Nikaragua kiliseleri, Hristiyan grupların kolektif olarak eylemde bulunmak için harekete geçebildikleri ve Chamorro'nun öldürülmesini protesto edebildikleri önemli bir mekândı artık.

Din adamlarının siyasi etkinliklerine ve kiliseler yoluyla kolektif eylemin harekete geçmesine yanıt olarak, devlet bir kez daha baskıcı önlemlere başvurdu. 1978 yılı boyunca, iki yabancı rahip sınır dışı edildi, en az dört Nikaragualı rahip tutuklandı, diğerleri de aşağılandı ve fiziksel açıdan kötü muamele gördü (*La Prensa*, 14 Ağustos 1978). Ulusal Muhafız birlikleri en az beş kiliseyi değişen sürelerle işgal etti. Hükümet baskısı, Kilise yetkililerinin, kiliselerin siyasi hareketlenme ve kolektif eylem için artan bir şekilde kullanılmalarını azaltmak için çabalamalarına neden oldu. Örneğin, Nikaragua Katolik Piskoposları Konferansı, kiliselerin, protesto ya da gazeteci bilgilerinin yayını gibi dinî olmayan amaçlar için kullanılmasını esefle karşılayan bir bildiri yayımladı (*La Prensa*, 25 Şubat 1978). Katolik hiyerarşisinin kendisi olağandışı bir şekilde Şubat'tan Ağustos'a kadar sessiz kaldı, bununla birlikte, kiliselerin, hükümet karşıtı protestoların merkezi olarak daha da fazla sıklıkta kullanılması devam etti.

İlimli bir siyasi örgütün, FAO'nun kurulmasının ardından

çatışmalar şiddetlenmesiyle, dinsel hiyerarşi kendi muhalefet etkinliklerini keskinleştirdi. Nikaragua Piskopos Konferansı, baskıların sonucunda yaralanan, hapse atılan ya da kaybolan insanların sayılarının artmasını eleştiren yeni bir bildiri yayımladı. Din adamları, bir açıklamada, Kilise'nin tüm adaletsizliklere karşı sesini yükseltmek zorunda olduğunu belirttiler. Katolik piskoposlar, halkın çoğunluğu için insani olanaklar, özellikle de sağlık, toprak, iş ve maaş, siyasi örgütler ve sendikalar kurma hakkı da dahil bireysel özgürlükler, bağımsız yargı, refahın yeniden dağıtımı için tarım ve vergi reformları, dürüst ve becerikli kamu memurları ve silahlı kuvvetlerin yeniden düzenlenmesini sağlayacak yeni bir toplumsal-siyasi düzen talep ettiler (*La Prensa*, 3 Ağustos 1978). En önemli Katolik girişimi ağustosta, Nikaragua Piskopos Bölgeleri Presbiteryen Konseyi'nin yayımladığı bir bildiride geldi. Bildiri "ulusal kriz" için bir çözüm öneriyordu. Konsey, bildiride, Nikaragua'nın bir iktidar boşluğuna ve anarşiye düşmesini önlemek için, Somoza Debayle'in istifasını ve ulusal bir hükümetin kurulmasını istiyordu (*La Prensa*, 4 Ağustos 1978).¹¹ Bu öneri, ılımlı siyasi örgüt FAO tarafından yönetilen hükümet karşıtı muhalefette yeni bir aşamanın ilk hamlesine işaret ediyordu.

Kilise, sonunda, Somoza'yı barışçıl yollardan görevden alma çabalarında başarısız oldu. 1978 yılındaki son genel grev teredüt yarattı, birçok ölüme ve büyük zarara yol açtı. Bunu takip eden arabuluculuk çabalarında, Somoza'nın uzlaşmaz tavrı, çatışmaların herhangi bir barışçıl yoldan çözümünü engelledi. Sonuç olarak, Katolik Kilisesi, devrime yol açan aylarda önemli bir rol oynayamadı. Bazı din adamları Sándinista silahlı mücadelesine katıldı ve birçok rahip ve rahibe 1979'da, Nikaragua'daki terör koşullarını protesto eden ve açlığı, kötü beslenmeyi, işsizliği ve hükümet baskısını kınayan, çok önemli bir belgeye imza attılar (*La Prensa*, 19 Şubat 1979). Bununla birlikte, kabul edilebilir bir alternatifin yokluğunda, Kilise hiyerarşi-

11 Söylentilere göre, Katolik hiyerarşisi devrimin son günlerinde, onu önlemek için hala hükümette reform yapmanın bir yolunu arıyordu. (Dodson ve O'Shaughnessy 1990: 129-131).

si, Somoza yönetiminin son aylarında siyasi olarak durağan kaldı. Başpiskopos, Sandinistalara verdiği desteği hiçbir zaman çekmedi, hatta FSLN'nin çoğunluğunun komünist olmadığını iddia edecek kadar ileri gitti (*La Prensa*, 29 Eylül 1978).

Katolik Kilisesi ve Filipinler'deki siyasi çatışmalar

Nikaragua'daki Katolik Kilisesi'nden farklı olarak, Filipin Kilise hiyerarşisi siyasi etkinliklerinde ölçülüydü ve Marcos yönetimine karşı isyanın çoğunluğunda önemli bir rol oynamadı. Din adamlarının konumunun devlet politikaları tarafından zayıflatıldığı İran'ın aksine, Filipinler'deki Katolik Kilisesi'nin genel statüsü devlet yüzünden olumsuz etkilenmedi. İran ve Nikaragua'daki gibi, Filipinler'deki Kilise de, devlet iktidarından bir ölçüde dokunulmazlığa sahipti. Ek olarak, özellikle 1972'de, muhalefetin hararetlenmesinin önündeki çoğu seçeneği tıkayan askerî idarenin uygulanmasından sonra, bağımsız bir siyasi yolu takip etmek için kullanılabilecek zengin kaynaklara sahipti. Örneğin, Kilise, yüzlerce hektar verimli toprağa, on altı radyo istasyonuna, yayınevlerine, 2.000 kiliseye bağlı okula ve vergiden muaf bir statüye sahipti (Riglao, 1988: 1985). Ayrıca, içlerinde Monte de Piedad İpotek ve Tasarruf Bankası'nın yüzde 60'ının da dahil olduğu banka yatırımları vardı (*Malaya*, 2 Mart 1985). Bunlara rağmen, geçmişte Filipin Kilisesi'nin sömürgecilerin ve seçkinlerin iktidarını meşrulaştırdığı gibi, 20. yüzyılın çoğunda da Kilise muhafazakârlığı egemen oldu. 1970 ve 1980'lerde, din adamlarının bazı kesimleri hükûmete eleştirel baktıysalar da, kilise yöneticileri, yönetiminin son günlerine kadar Marcos'la ilişkileri resmî olarak koparmadı.

Egemen olan muhafazakârlık, Katolik Kilisesi içindeki iki gelişmeden sorumluydu. Kilise muhafazakârlığı ve durağanlığı, din adamları sınıfının "ilerici" üyelerini Kilise'den ayrılmaya zorladı (Wurfel, 1988: 219). Bunun sonucunda, Filipin Kilisesi, neredeyse 50 milyon nüfuslu bir ülkede sadece 4.500 rahip ve 7.500 rahibe ile, herhangi bir Katolik ülkedeki nüfusa

oranla en düşük din adamı sayısına sahipti (a.g.e.: 215). Ayrıca, dinî liderliğin bu muhafazakârlığı, İkinci Vatikan Konseyi'ne cevap olarak kurtuluş teolojisini benimsemiş birçok din adamının tepkisine neden oldu ve böylece Kilise siyasetini 1960'ların sonunda farklılaştırdı.

Sıkıyönetimin uygulanması, meşru siyasi etkinlikler için tüm seçeneklerin safdışı edilmesi ve işçi sınıfı ve yoksulların sosyo-ekonomik krizi, devrimci solla ittifak kuran bir grup radikal din adamının yükselmesinin ek nedenlerini sağladı. II. Vatikan'la uyum içinde olan bu radikal din adamları, yoksullara yardım etmek üzere çeşitli dinî örgütler kurdu (Youngblood, 1990: 66-71). 1970'lerde, gittikçe artan sayıda rahip ve rahibe, şehrin yoksul semtlerinde yaşamaya başladı. Rahibe Christine Tan ve beş rahibe daha, 1979'da, yoksullara, yoksulluklarının kökenleriyle ilgili olarak daha eleştirel olma konusunda yardım etme amacıyla gecekondü bölgelerine taşındılar. Radikal din adamları, Hristiyan taban cemaatleri kırsal alanlarda da kurdular. 1980'lerin başında, Kilise etkinliklerinin odağını ve amacını değiştirmişlerdi. Bu taban cemaatleri, sadece ruhani meseleleri değil, ama, toprağa ve kaynaklara, yabancı ve yerli şirketlerin yasadışı bir şekilde el koymaları, askeri terörizm ve zorla tahliyeler gibi günlük konuları da tartışıyorlardı (Wurfel, 1988: 261).

Bazı radikal din adamları, laik, komünistler tarafından yönetilen örgütlere de katıldılar. 1982'de Samar'da tutuklanan bir rahip, Kilise içindeki komünist nüfuzun boyutlarını açıkladı (a.g.e.: 279). Bir örnekte, Peder Edicio de la Torre'nin yönlendirdiği radikal din adamları ve az sayıda Katolik ve Protestan rahipler, rahibeler, papazlar, ilahiyat öğrencileri ve ruhban sınıfından olmayan gençler, Şubat 1972'de Ulusal Kurtuluş için Hristiyanlar'ı (CNL) kurdular. 1985 yılına gelindiğinde, CNL, gizli hücrelerde örgütlenmiş 1.200 Katolik rahip ve rahibesinden oluşuyordu (Youngblood, 1990: 82) ne Nisan 1973'te, Komünist Parti tarafından yönetilen bir koalisyon olan Ulusal Demokratik Cephe'ye katıldı (a.g.e.: 81).

Kilise yöneticilerinin 1970'lerin başlarında göreceli olarak sessiz

olmasına karşı, radikal din adamları, varolan toplumsal, siyasi ve dinî yapılara karşı bazı etkinlikler başlattılar. 1972'de 1.400 üyesi olan Filipin Rahipleri, AŞ. (PPI) böyle bir gruptu. "Yabancı emperyalizme, yerel toprak ağalığına ve bürokratik kapitalizme" karşı çok eleştireldiler (a.g.e.: 79). Bir keresinde, siyasilerin yozluğunu ve halkı sömüren zenginleri eleştiren bir kamuoyu açıklaması yaptılar. Bölgedeki halkın perişan talihlerini teskin etmek için hiçbir şey yapmadığını iddia ettikleri Başpiskopos Ilocos Sur'un kayıtsızlığını ve hareketsizliğini kınadılar. Piskopos ve rahiplerin toplumsal adaletsizliğe karşı vaaz vermekle yükümlü olduklarını, siyasetçi ve zenginlerden para alan piskoposların suiistimal edilen işçi ve kiracı çiftçilerin haklarını savunamayacaklarını vurguladılar (*Manila Times*, 21 Haziran 1970).

Sıkıyönetim sırasında çatışmalar tırmandıkça, bazı radikal rahipler, hükûmeti devirmek için silahlı mücadelenin gereğini savundular. Hatta bazıları silahlandı ve hükûmeti devirmek üzere yürüttükleri silahlı harekâtlarda komünist NPA'ya (Yeni Halk Ordusu) katıldı. Örneğin Peder Conrado Balweg, Manila'nın kuzeyindeki Cordilleras dağlarında 700 komünistten oluşan bir orduyu yönetti. Silahı "daha yüksek bir ilke için, adalet ilkesi, insan onurunun ilkesi için bir araç" olarak tanımladığı alıntılanır (*Malaya*, 14 Temmuz 1984).

Çatışmaların son aşamasında, radikal din adamları, Marcos'u ve Filipinler'e yönelik ABD politikalarını kınadılar ve kökten değişimi desteklediler. Hükûmet baskısını kınayan, seçim boykotu isteyen ve "ABD-Marcos diktatörlüğünü" protesto eden çok sayıda bildiri yayımladılar. Örneğin, bir grup din adamı, Adalet ve Barış için Hristiyan Birliği Hareketi, Şubat 1986'da, seçim boykotu ve bu diktatörlüğe karşı devamlı militan mücadele çağrısında bulunan bir bildiri yayımladı: "Filipin halkının çıkarları, ancak ABD-Marcos diktatörlüğünü dağıtmak amacıyla yapılan militan mücadelenin devamı ve güçlenmesiyle sağlanabilir. Yönetim, meseleleri karıştırıp acele seçim isteyerek bunu engellemeye çalışmıştır." Marcos'un "fanatik kızıl avını" kınayan bu din adamları, Marcos'un muhaliflerinin (Aquino cephesi) seçim cephesini, ülkenin temel sorun-

lara dair çok az çözüm içermesi yüzünden onaylamadıklarını belirttiler (*Malaya*, 4 Şubat 1986).

Radikal din adamlarının aktivizmleri ve siyasete karışmaları, onları hükümet baskısının hedefi yaptı. 1972'deki sıkıyönetimin başlangıcından, Eylül 1983'e kadar, altmış iki rahip tutuklandı, ikisi derhal infaz edildi. Ulusal Kurtuluş için Hristiyanların lideri Peder Edicio de la Torre, beş yıl hüküm giydi (Wurfel, 1988: 217) ve dokuz yabancı sürgün edildi. On bir Protestan papazı, dokuz rahibe ve elli kilise işçisi de aynı dönemde tutuklandı (*Malaya*, 6 Mart 1984). 1972, 1982 yılları arasında, dinî kurumlar, "yıkıcıları" yakalamak, "zararlı" faaliyetleri durdurmak ya da "zararlı" belgelere el koymak amacıyla yapılan yirmi iki askerî baskının hedefi oldular (Youngblood, 1990: 115).

Bu radikal grubun aksine Kilise yöneticileri, Filipin siyasetinde çok farklı bir rol oynadı. Yöneticiler çok muhafazakârdılar ve 1970'lerin başlarındaki çatışmalar boyunca da öyle kaldılar. Hükümet baskısının artmasıyla, mahkemeye çıkma hakkı askıya alındığında, Kilise hiyerarşisi sadece bir tane açık eleştiri yayımladı ve Marcos'tan bu hakkı yeniden getirmesini yumuşak bir şekilde istemesi bile aylarını aldı (*Manila Times*, 7 Aralık 1971). Dinî yöneticiler, öğrenci hareketine karşı çıktı, öğrenci göstericileri eleştirdi ve yozlaşma iddialarına karşı Kilise'yi savundu. 1972'de, Marcos sıkıyönetimi uygulayıp, demokratik kurumları feshettiği zaman, Katolik yöneticiler genelde olumlu tepki verdi (Youngblood, 1990: 172). Filipin demokratik kurumlarının yıkımı, çok büyük baskılar ve insan hakları ihlalleri karşısındaki sessizlikleri, Filipinler'deki Katolik ve Protestan kiliselerinin 1970'lerin başlarındaki muhafazakârlıklarını gözler önüne serdi.

1970'lerde çatışmaların şiddetlenmesiyle, Kilise yöneticilerinin politikaları da farklılaştı. 1979'un verilerine göre, doksan dört üyeli en büyük Katolik örgütü, Filipinler Katolik Piskoposları Konferansı, üç fraksiyona bölünmüştü. Kırk altı piskopos (yüzde 58) muhafazakârdı, on sekizi (yüzde 23) ılımlıydı ve on beşi (yüzde 19) ilericiydi (Youngblood, 1990: 72-73).

Bir grup olarak piskoposlar hiçbir zaman Marcos'un kovulmasını istemediler. Katolik piskoposların çoğunluğu, mevcut durumun sadece bazı taraflarına karşı çıkıyordu, özellikle de "hayatın kutsallığını" ihlal eden üç noktaya: gizli subayların zulmü, 6 no'lu değişiklik ve ekonomik kriz (Malaya, 18 Temmuz 1984). Elbette, Kilise yöneticileri silahlı mücadeleye ya da şiddet gerektiren araçların kullanılmasına karşıydı. Filipinler Katolik Piskoposları Konferansı, komünist isyancılara katılan rahiplerin kararlarına saygı duyduğunu açıklarken, Kili-se'nin, değişim elde etmek için sadece barışçıl yolları onayladığını vurguladı (Malaya, 23 Temmuz 1984).

Sıkıyönetimin uygulanmasından sonra, Katolik Kilisesi hükümet dışındaki tek önemli kurum haline geldiyse de, Marcos yönetimiyle bağlarını koparmakta başarısız oldu. Kilise bunun yerine bu dönem süresince, "eleştirel işbirliği" siyasi duruşunu benimsedi. Başlangıçta bu, hükümetin eleştirisinden çok, onunla daha fazla işbirliğine yol açtı (Thompson, 1995: 118). Bu siyasi konumun mimarı, Manila Başpiskoposu olarak atanan ve 1976'da ülkenin ikinci kardinali olan Başpiskopos Jaime Sin'di. Bir ılımlı olarak, Kilise kurumlarını korumak konusunda kararlıydı. Onun görüşüne göre, Marcos'la fazla özdeşleşmek, ülkenin toplumsal ve siyasi sorunlarını görmezden gelmek kadar Kilise'ye zarar verirdi.

Kardinal Sin, sıkıyönetim boyunca, kent yoksulları ve kırsal bölgelerdeki köylüler arasında toplumsal adalet çalışmaları yapmış olan yabancı misyonerlerin sürgününü protesto etmedi. Bir Amerikan Maryknoll rahibi olan Peder Edward Gerlock'un ihracına açıktan tepki de vermedi. Kardinal hiçbir faaliyete girişmemesini, eğer "hükümetle direkt bir çatışmaya girmeyi seçseydim, hükümet bütün Kiliseler'in kapatılmasını ve bütün rahiplerin tutuklanmasını emrederdi (...) Bu yüzden, Filipinler'in Kilisesi için (...) sessiz kalmayı tercih ettim" diyerek savundu (Youngblood 1990: 176).

1981'de sıkıyönetim kaldırıldığı zaman, hükümet Kilise'ye olan saldırılarını artırdı, bu da dinî yöneticilerin Marcos'a kar-

şı siyasi duruşlarında değışikliğe gitmelerine neden oldu. Marcos'un haziranda yeniden seçilmesinin ardından hükümetin kiliseleri komünistlerin tamamen içine sızdığı yerler olmakla suçlamasıyla, Kilise-devlet ilişkileri kötüye gitti (a.g.e.: 196). 1982'de, Papa II. John Paul'un, rahiplere siyasi etkinlik karşıtı konuşmasından bir yıl sonra, Kardinal Sin, Filipinli din adamlarına siyasi eylemlere girişmenin onların ahlaki yükümlülükleri olduğunu öğütledi (Chapman, 1987: 212). Ocak 1983'te, Filipinler Katolik Piskoposları Konferansı, on yıl önce Kilise-devlet anlaşmazlıklarını çözmek için kurulmuş olan Kilise-Ordu İrtibat Komitesi'nden çekildi; bu çekiliş, 1982 yılı boyunca gerçekleşen kilise baskınlarını ve rahip ve rahibelerin tutuklanmasını protesto etmek içindi (Muego, 1983: 1168). İzleyen ayda, piskoposlar, hükümet baskısını, yozlaşmayı ve iktisadi kötü yönetimi eleştiren zehir gibi bir piskopos bildirisini dağıttılar (Youngblood, 1990: 197). Bildiri, başkan ile ılımlı muhalefetin uzlaşmaması halinde, sonucun kanlı bir devrim olabileceği uyarısını yapıyordu (Thompson, 1995: 118).

1983'te Aquino'nun öldürölmesi siyasi çatışmaları şiddetlendirdi ve Kilise'ye, hükümete karşı çıkmak için daha büyük bir fırsat sağladı. Aquino'nun katledilmesine tepki olarak, birçok rahibin Marcos'un istifasını istemesine, yoksullar ve sömürölenlerle dayanışma içinde olmasına rağmen, Kilise yöneticileri uzlaşma çağrısında bulunan altı resmî bildiri yayımladı (Malaya, 12 Ekim 1983). Her ne kadar hükümetin aşırı merkezileşmesini, kısıtlamalarını ve duyarsızlığını eleştirse de, Kardinal Sin, uzlaşmanın baş savunucusuydu (Malaya, 1 Eylül 1983). Kardinal Sin'in uzlaşma sağlayabilmek adına ne kadar ileri gitmeye hazır olduğunun önemli bir örneğı, Aquino'nun ölümünün hatırası gözlerini yaşlarla doldurmasına rağmen, bu suikastten sadece bir ay sonra Marcos'un doğum günü şerefine ayin yapmasıdır (Chapman, 1987: 213; Rush, 1986c: 6). Kardinal Sin bir ay sonra Aquino'yu Nobel Barış Ödölü'ne aday gösterdi (Malaya, 30 Kasım 1983).

Çatışmaların son aşamasında Kardinal Sin, Marcos'la arasındaki mesafeyi artırmak ve çoğunlukla kurum siyaseti yoluyla

ılımlı muhalefete yardım etmek konusunda dikkatli bir politika yürüttü. Bazı piskoposlar Ulusal Meclis seçimlerinin boykot edilmesini isterken, Kardinal insanlara seçeneklerinin önünü açık tutmalarını öğütledi (*Malaya*, 2 Mayıs ve 13 Mart 1984). Ocak ayında halka kanlı çatışmalara girilmesine meydan vermemek amacıyla mayıs seçimlerinin “temiz ve dürüst” olmasını sağlaması için Marcos’u sıkıştırdı. Ayrıca halktan başkanın “değişimi” için dua etmelerini istedi (*Malaya*, 13 Şubat 1984). Marcos’un ılımlı adayları yenmek amacıyla yapmaya çalıştığı etkilere şahit olan Kardinal Sin, başkanı bir “zorba” olmakla eleştirdi, onu kendi partisinin seçimlerde çoğunluğu elde edememesi durumunda bile iktidarda kalmasını sağlamak için “şeker ve pirinç karışımı” kullanmakla suçladı (*Malaya*, 13 Şubat 1984). Seçimlerin ardından Kardinal, “sokakların parlamentosu” olarak, daha geniş hükümet karşıtı protestolar yapılmasını istedi ve “şimdi, hoşnutsuzlukla düş kırıklığının sadece öğrenci ve işçilerle sınırlı kalmadığını yöneticilere fark ettirmenin zamanıdır” diye ekledi (*Malaya*, 4 Ekim 1984).

Çatışmaların son aylarında, Kardinal Sin, ılımlı muhalefete yardım etmekte daha da aktif oldu. Cory Aquino ve Laurel’e, piskoposlar da dahil olmak üzere çok sayıda din adamının açıkça desteklediği bir birleşik muhalefet aday listesinde uzlaşmaları için yardım etti. Sonunda, Marcos’un Şubat 1986 seçimlerinden sonra da görevinde kalmaya niyetli olduğu anlaşılmca, Filipinler Katolik Piskoposları Konferansı, Marcos’la olan ilişkilerini resmî olarak bitirdi. Oy sayımını “hilekârlıkta benzersiz” olarak tanımladılar (Goodno, 1991: 89; Youngblood, 1990: 200) ve “iktidarını hileli yollarla kazanan ya da elinde tutan bir hükümet, ahlaki bir temele sahip değildir” diye açıklamada bulundular (Thompson, 1995: 152). Nihayet, Filipinler Katolik Piskoposları Konferansı, resmî olarak muhalefete katıldı.

Kardinal Sin, Marcos’u ayrılmaya zorlayan protestoların son dört gününde, ordunun ayrılan kesimlerini desteklemeleri için halkı harekete geçirmekte önemli bir rol oynadı. Katolik radyo istasyonu Veritas, haberleri yayımladı ve ayrılanları savunma-

ları için halkı teşvik etti (Johnson, 1987: 75). Rahibeler de dahil binlerce insan bu çağrıya cevap verdi ve isyancıları korudu. Bu çağrı, Marcos'un iktidardan düşmesine önemli katkıda bulunan bir hareket oldu.

Sonuç

Her üç ülkede de, din adamlarının büyük bir kesim politize oldu ve toplumsal çatışmalara etkin bir şekilde ilgi duydu. Din adamlarının ve onları destekleyen grupların çıkarları dışlayıcı yönetimden, iktidarın merkezîleşmesinden ve din adamları ile devlet arasındaki tarihî ittifakın zayıflaması ya da yıkılmasından olumsuz bir şekilde etkilendi. Karşılaştırmalı olarak, din adamları-devlet ittifakının yıkılması ve din adamlarının statüsünün aşınması en fazla, devletin din adamlarının konumunu zayıflatmak için bilinçli politikalar yürüttüğü İran'da gerçekleşti. Nikaragua'da 1972 depreminin Kilise-devlet ilişkilerine olumsuz etkisi, hükümetin halka karşı baskıcı önlemleriyle birleşince, çatışma koşulları doğmuş oldu. Chamorro'nun öldürülmesinin sonrasında, Kilise-devlet ilişkileri daha da kötüye gitti. Filipinler'de artan keyfilik ve Kilise'ye ve halka karşı uygulanan baskıcı eylemler, özellikle de Aquino'nun öldürülmesinden sonra din adamlarının siyasete daha fazla karışmalarına neden oldu.

İdeolojik olarak din adamları iki ya da üç eğilime bölündü. Çoğunlukla muhafazakârlar, ılımlılar ve militanlar olarak ayrılıyorlardı. Genellikle üst kademelerdeki din adamları muhafazakâr ve ılımlı politikaları tercih ederken, alt kademedeki din adamları radikal ya da militan duruşları onaylıyorlardı. Dinî liderlik önemli örgütleri ve ulus çapındaki dinî ağları kontrol ederken, alt kademelerdeki din adamları, gelişme sürecinden olumsuz etkilenen yerel cemaatlerin ve görece az avantajlı toplumsal grup ve sınıfların seferber edilmesine daha fazla ilgi gösteriyordu. Dinî yöneticilerin iktidarı ve görünürlükleri sebebiyle onlar ulusal siyasete daha büyük bir etkiye sahiptiler. Alt kademelerdeki din adamları ise, aksine, ulusal çapta bir gö-

r n rl kten yoksundular ve siyasetleri ve onları destekleyen gruplar göze alındığında, h k met baskısına karşı daha az dokunulmazlıkları vardı. Kar ıla tırırsak, Filipin Kilisesi'nin çok keskin bölünmeleri vardı; en muhafazakâr dinî liderliğe ve alt kademelerde en radikal din adamlarına sahipti. Hem Filipinler'de hem de Nikaragua'da, alt kademelerdeki din adamları radikal siyasi ideolojileri benimsedi ve bir çeşit sosyalizmi savundu. Fakat İran'da Ayetullah Golzadeh-Ghafouri ve Ayetullah Ashouri dışında, Isl mi sosyalizm din adamları arasında pek güçlü değildi. Bir sosyalist olmasa da, Ayetullah Taleghani de, yoksulların ve işçi sınıflarının çıkarlarını savundu. Ayetullah Humeyni'nin kendine özgü Isl m'ını takip eden militan din adamları azınlığı, hiçbir zaman Isl mi sosyalizm ya da sınıf ilişkilerinin temelden yeniden yapılandırılması  a ırısı yapmadı.

Din adamlarının siyasi çatışmalara katılımları, yöneticileri çatışma dönemleri sırasında daha zayıf kılarak, h k metin toplumsal desteklerini azaltmaları açısından önemliydi. Onlar devlete karşı koyabiliyor ve hatta halkın hareketlenmesine yardımcı olabiliyordu. Çünkü dinî kurumlar devlet baskısından göreli olarak bir dokunulmazlı a bir dokunulmazlı a sahiptiler. Ayrıca, her üç örnekteki bazı izinsiz girişlere rağmen, dinî me anlar kutsallı a sahiptiler ki bu da onları h k met baskısından koruyor ve böylece halka toplanmak,  ik yetlerini ifade etmek ve kolektif eylem için hareketlenmek için tahsis edilmiş güvenli me anlar sağlıyordu. Bu göreli dokunulmazlı a rağmen, din adamlarının siyasi faaliyetleri geniş çaplı toplumsal  atı malarla  rt  t . Toplumsal ve siyasi baskılar, 1970'lerin ba larındaki Nikaragua örneğinin kısmi istisnasıyla,    ülkedeki din adamlarının siyasi hareketliliklerinde merkezi bir rol oynadı.

   örnekte de din adamlarını politize olmaları ve muhalefetleri, hareketlenme sürecine ve iktidar sahiplerinin görevden alınmalarına değişik şekillerde katkıda bulundu. İran'da, her ne kadar muhalefeti ba latmadılar ya da monar iden tamamıyla kopmadılarsa da, Kum'daki üst düzey din adamları, camileri toplantı ve kırk günlük protesto döngülerine yol açan yas t -

renleri için açarak, Şah karşıtı harekete yardım ettiler. En üst düzeydekilerin katılımı önemliydi çünkü muhalefet, diğer hareketlenme seçeneklerinden yoksundu. Bu şekilde en üst düzey dinî otorite, sonradan kontrolünü kayb ettikleri bir sürecin dinamiklerine katkı verdi. Özellikle Humeyni yanlısı din adamları, siyasi eyleme girişmek için ne kaynağa ne de ulusal görünürlüğe sahipti. Bu din adamları ülkedeki üst kademelerde değ illerdi. Sayıca azdılar ve halk arasında takipçileri yoktu. Bu, Haziran 1975'te Kum'daki din öğrencilerinin isyanının İran halkının çoğunluğu tarafından fark edilmemesiyle belli olmuştu.

Diğer uçta, Katolik yöneticilerin muhafazakârlığının, muhalif siyasi örgütlerin varlığıyla birlikte dinî örgütlerin ve din adamlarının siyasi çatışmalardaki önemlerini azalttığı Filipinler vardı. Katolik piskoposlarının muhafazakârlığı, Marcos'tan kopmalarını ve çatışmaların son anlarına kadar onun istifasını istemelerini engelledi. Fakat Filipinler'de bile, Kardinal Sin ve Katolik Kilisesi'nin kaynakları, ılımlı muhalefeti birleştirmede ve ayaklanmanın son dört gününde, halkı isyan etmiş orduyu savunmaya davet etmede önemli bir rol oynadı.

Nikaragua'da Katolik yöneticilerin başlangıçta çok önemliler, diğer toplumsal grupların Kilise yoluyla hareketlenmelerini sağlıyorlardı. Çatışmaların çoğunda da, süreç içinde önemli bir rol oynayarak ayrıca etkiliydiler. Fakat sonunda Kilise nihai sonucu belirleyemedi, çünkü Somoza'nın uzlaşmazlığı, Kilise yöneticilerini önemsiz bir konuma düşürdü.

Bununla birlikte tüm önemlerine ve katkılarına rağmen, dinî yöneticiler, devrimcilerin iktidarı ele geçirdiği İran ve Nikaragua'da, son aşamada amaçlarına ulaşamadılar. Yine de bu ülkelerdeki devrimlerin neticeleri, toplumsal devrimleri destekleyen ve bu rejimlerin devrilmesini isteyen militan ve radikal din adamlarının sahip oldukları güçle açıklanamaz, çünkü her iki örnekte de bu din adamlarının bu kesimler, başlangıçta çok küçük ve siyasi olarak marjinalerdi. Sadece Filipinler'de Katolik yöneticiler, hiç kimsenin tahmin etmiş olamayacağı bir durumda, çatışmaların neticesinde amaçlarına ulaştılar.

Görüldüğü gibi, çatışmaların ve onların sonuçlarının eksiksiz bir analizi, mücadelelerdeki diğer kolektiflerin katılımını kapsamak durumundadır. Bundan sonraki iki bölüm, iki büyük toplumsal sınıfın, yani işçi ve kapitalistlerin rolleri üzerinde duracak.

6. İşçiler: Çifte hedefli isyancılar

Iran, Nikaragua ve Filipinler'deki devlete karşı ayaklanmalara kentli işçiler de katıldılar. Devrimci çatışmalardaki işçilerin herhangi bir analizi, Karl Marx'ın devrim kuramını hesaba katmak durumundadır. Marx'ın analizi esas olarak sınıf çatışmasına ve sınıf mücadelesine odaklanır. İşçilerin, ileri, endüstriyel kapitalizm altındaki ekonomik sömürülerinin, proletarya arasında kapitalist sisteme karşı koymak açısından ortak bir çıkar doğurduğunu iddia eder. Büyük fabrikalarda yoğunlaşmış sanayi işçileri, Marx'ın iddiasına göre, sınıf bilinci geliştirecek ve radikal siyasi ideolojiyi benimseyecekti. Artan dayanışma ve örgütlenmeyle beraber, zamanla işçilerin kapitalizme karşı ayaklanacak, devlet iktidarını ele geçirecek ve sosyalizmi kuracaktı. Bu çalışmadaki üç örnekten hiçbiri ileri kapitalist ülkeler olarak görülemezse de, ayaklanmalarda ve bu ülkelerdeki siyasi gelişmelerde, işçilerin çatışmaları ve mücadeleleri kritik önemdeydi. Fakat, Marx'ın sınıf analizi, burada incelenen üç örnekteki çatışmaların sonuçlarını tam olarak tahmin edemezdi. İleride görüleceği gibi, işçilerin ideolojik dönüşümleri ve radikallikleri, imtiyazlı toplumsal sınıfları tehdit edebilir ve koalisyonların oluşumunu engelleyebilir, bu da askeri bir yenilgi ya da çöküşün yaşanmadığı devrimlerde önemlidir.

Her üç ÷lkedeki toplumsal katman düzeninde en alt basamağa yakın bir yerde duran işçiler, kendi çıkarlarının hem devlet hem de işverenler tarafından olumsuz etkilendiğini gördüler. Bunun sonucunda, işçiler, hem devleti hem de kapitalist sınıfı hedef alma potansiyeline sahiptiler. İşçiler siyasi taleplerini devlete karşı doğrulttular, çünkü yönetimden dışlandılar ve hızlı sermaye birikimine yönelik olarak donatılmış politikalar yürüten hükümet tarafından bastırıldılar. Aynı zamanda, işçilerin ekonomik mücadeleleri, onların işverenleri hedef almalarına ve daha yüksek maaşlar, kârlar ya da diğer işe ilişkin iyileştirmeler talep etmelerine neden oldu. Ayrıca işçilerin saldırı hedefleri, devletin müdahale düzeyinden de etkilendi. Devlet müdahalesinin yüksek ve hükümetin ana işveren olduğu yerlerde işçiler hükümete saldırdılar. Öte yandan devlet müdahalesinin düşük, özel müteşebbislerin ana işverenler ve iktisadi servetin sahipleri olduğu yerlerde ise, işçiler kapitalistlere saldırdılar.

Bu ikili çatışmaların sonucunda işçiler, potansiyel olarak siyasi ve iktisadi yapıyı dönüştürecek bir toplumsal devrim için bastırmaya meyilliydiler. Bu ikili çatışmanın, ayrıca Marx'ın devrimler analizinde vurguladığı gibi, işçilerin radikal ideolojileri benimseme potansiyeli de vardı. Öğrencilere göre daha az ideolojik hareket eden işçiler, yine de toplumsal yapıdan kökten değişiklikler isteyen devrimci isyancıları desteklemeye, diğer toplumsal gruplardan daha fazla eğilimliydiler.

Fakat tek başlarına, işçilerin ideolojisi ve çıkarları ayaklanmanın zamanlamasını belirleyemezdi, çünkü görelî dokunulmazlığa sahip diğer toplumsal grupların aksine, işçiler devletin ve işverenlerinin olumsuz kararlarına karşı çoğunlukla savunmasızdılar. Bunun yanı sıra işçilerin ekonomik çıkarları, her üç ÷lkedeki işçilerin çıkarlarının, uzun bir zaman zarfında olumsuz olarak etkilenmelerinden dolayı, işçilerin kolektif eylemlerinin ve isyanlarının zamanlamasını tahmin edemezdi. Elbette işçilerin içinde bulundukları ekonomik koşullar onları hareketlenmelerinde önemli bir rol oynadı, çünkü sıradan koşullar altındaki kolektif eylemlerinin çoğu ekonomik meselelerle ilgiliydi. Ayrıca bazı zamanlarda, işçiler, yerleşik çıkarla-

rının ani, yeni ihlallere cevap vermek için kolektif eyleme giriştiler. Fakat genelde işçiler büyük boyutlu hareketlenmeleri, esas olarak lehte fırsatlar oluştuğunda, yani devlet baskısı azaldığında ya da milli siyasi krizler ve yeni güçlü müttefiklerin ortaya çıkması dolayısıyla, hükümetler savunmasız hale geldiklerinde, başlattılar.

İşçilerin kolektif eylemleri ve siyasetleri, toplumsal çatışmaların sonuçlarında, potansiyel olarak, önemli etkiler yaratabilirlerdi. Üretim sürecine direkt katkıda bulunmayan öğrencilerin aksine, işçiler, malların ve hizmetlerin üretiminde merkezî bir rol oynadılar, dolayısıyla, bu katkılarını grevler yoluyla çekerek toplumsal yapıyı ciddi ölçüde aksatabilirlerdi. Böylece işçilerin kolektif eylemleri, ekonomik zorlukları artırabilir ve siyasi krizi ve istikrarsızlığı tetikleyebilirdi. Bunun yanında işçilerin ideolojileri, özellikle de radikal siyasi isyancıları desteklediklerinde, kapitalist sınıfın siyaseti üzerinde dolaysız bir etkiye sahipti. Bu yüzden işçilerin bu ülkelerdeki siyasi gelişmelerin seyrini ve sonucunu etkileme olasılığı vardı.

Üç ülkede, işçi sınıfı hareketlenmesiyle, kapitalistlerin ve diğer aktörlerin hareketleri arasında değişik etkileşimler oldu. Kolektif eylem yeteneklerine, hareketlenme seçeneklerine ve mevcut müttefiklere bağlı olarak, her ülkede işçilerin çatışmalara katkıları farklıydı. İran ve Nikaragua'daki işçiler değişik yollarla, hükümet karşıtı koalisyonlara katıldılar ve devrimin başarısına, grev yaparak ve üretim sürecini aksatarak katkıda bulundular. Bu iki ülkede, işçilerin farklı isyancılarla kurdukları ittifaklar, iki çok farklı yönetimin kurulmasına yardım etti. İranlı işçiler, baskı dolayısıyla çok engellendiler ve en az örgütlü olan onlardı. Dayanışma yapılarından yoksun bir şekilde, çatışmaların ilk aşamalarında kolektif eylem başlatamadılar. Fakat fırsatlar bir kere doğduğunda, İranlı işçiler harekete geçtiler ve devleti hedef aldılar, çünkü o çok etkin bir devlet olması nedeniyle, esas işverendi. Sonunda İranlı işçiler, kapitalistler ve diğer kolektiflerle birlikte, hükümeti devirmek için koalisyona katıldılar. Koalisyona katılımları, çatışmaların ilk sonucu olan monarşinin devrilmesinde etkili oldu.

İran'ın aksine, Nikaragualı işçiler daha örgütlüydüler ve başlangıçtan itibaren harekete geçebildiler. Ayrıca, siyasetlerini belirleyen ideolojik yönelimler de geliştirmişlerdi. Nikaragua'da devlet müdahalesi düzeyinin düşük olması nedeniyle, 1972 depreminin sonrasındaki çatışmaların ilk aşamalarında işçiler, radikal öğrenci müttefikleriyle beraber, hem devlete hem de kapitalistlere saldırdılar. Fakat devrimci çatışmalar sırasında, kapitalistler ve diğer aktörlerle birleşen işçiler, esas olarak devleti hedef aldılar. Devlet gittikçe savunmasız hale geldikçe ve ılımlılar Somoza'yı iktidardan indirmeyi başaramayınca, Nikaragualı işçiler Sandinistaları desteklemeye başladılar. Böylece, işçiler Sandinistaların zaferine ve Nikaragua devriminin sonucuna direkt olarak katkıda bulundular.

Filipinler'de İran'ın tam aksine, düşük düzeydeki bir devlet müdahalesi ve formel demokratik kurumların varlığı, kolektif pazarlık yürüten ve siyasi ve ideolojik yönelimlerden kaçınan işçi sınıfı örgütlerini yaratmıştı. Fakat sıkıyönetim sırasındaki baskının sonucunda, örgütlü işçilerin bir kısmı, 1980'lerin ortalarında gittikçe radikalleşti ve hem devlete hem de kapitalist işverenlere saldırdı. Aynı zamanda, iktisadi durumun kötüleşmesi sınıf çatışmasını şiddetlendirdi ve bir sınıf koalisyonun kurulmasını engelledi. Bu koalisyonun yokluğu, Aquino'nun öldürülmesinin ardından gelişen ayaklanmanın başarısızlığına yol açtı.

İran Devrimi'nde işçiler

Her ne kadar İran devrimini araştıranlar, işçilerin katılımını ve katkılarını görmezden gelmiş ya da önemsememiş olsalar da (Arjomand, 1988: 107-108), İranlı işçiler devrimci çatışmalarda önemli bir rol oynamıştır. Sermaye birikimindeki yüksek düzey devlet müdahalesi ve dışlayıcı yönetimin nitelikleri nedeniyle, İranlı işçiler, politize olmak ve hükümete karşı koymak için büyük bir potansiyeline sahiptiler. İlk başta, hükümetin işçi ve işveren arasındaki ilişkiye ve sanayideki çatışmalara yoğun bir şekilde müdahale etmesinden dolayı, işçiler çok büyük baskılar gördüler. İkinci olarak sanayi işçilerinin büyük

kısmı ülkedeki ana işveren konumuna gelmiş ve hızlı sermaye birikimiyle ilgilenen devlet tarafından istihdam edilmişti. Bunun sonucunda, işçilerin sanayiiyle ilgili tartışmaları, büyük bir politize olma potansiyeliyle beraber, onları süratle devlete karşı yönlendiriliyordu. Üçüncü olarak, işçilerin, yönetimle bağlantıları yoktu ve Şah'ın kendi kontrolünde tuttuğu siyasi sistemde temsil edilmiyorlardı. Son olarak, kentli işgücünün, hızlı iktisadi kalkınma ve sanayileşmeye bağlı olarak büyümesiyle, İranlı işçilerin kolektif eylem potansiyeli de arttı.

Bununla birlikte işçiler, ağır baskıların, örgütlerini ve kolektif eyleme girişme yeteneklerini aşındırması nedeniyle, hareketlenmek ve siyasi süreci bağımsız bir şekilde etkilemek için yeterli dayanışma yapıları geliştiremediler. Sonuçta işçilerin siyasi eylemleri, uygun fırsatları, yani ya hükümet baskısının azalmasını ve devletin savunmasızlaşmasını ya da güçlü müttefiklerin ortaya çıkmasını beklemek zorundaydı. Dolayısıyla, bağımsız olarak kolektif eylem başlatamayan işçiler, devrimle sonuçlanan olaylara önderlik etmek yerine, diğerlerinin önderliğini izlediler.¹ Yine de petrol işçilerinin, petrol akışını bozmaları, ekonomik krizi derinleştirmeleri ve devletin felç olmasına katkıda bulunmaları nedeniyle çatışmaların son aşamasında çok kritik olduklarına dikkat çekmek önemlidir.

1977-1979 arasındaki devrimci çatışmaları, sınai işgücünü çok büyük oranda atıran, iki on yıllık sınai gelişme önceler. 1956'da imalat sektörü, toplamı 8.907.666 olan işgücünün, 815.699 işçisini istihdam ediyordu. İki on yıl sonra, bu sektördeki işçilerin sayısı, iki kattan fazla bir artışla 1.672.059'u bulmuştu. Bu işçilerin yaklaşık yarım milyonu on ya da daha fazla kişiyi istihdam eden fabrikalarda bulunuyordu.² 1956 ile 1976

1 1940'larda baskıdaki azalma ve Tudeh Partisi'nin (İran Komünist Partisi) kurulması, işçilerin hareketlenmesini ve bir ölçüde kolektif eyleme girişmelerini mümkün kıldı. 1950'lerin başında Başbakan Musaddık'ın liberal politikaları, işçi hareketlenmesine katkıda bulundu ve bu dönemde, liberaller, milliyetçiler ve monarşistler arasındaki çatışmalar sırasında, işçiler, birçok kere liberaller lehinde gösteri yaptı.

2 SCI (1981a: 16). 1977'deki bir araştırma, büyük fabrikaların yaklaşık olarak 404.000 işçi istihdam edildiğini gösterdi. Fakat bu araştırma, sanayisini dışarıda tutmuştu.

arasında, inşaat sektöründeki istihdam yüzde 254 arttı. Sadece devlet tarafından yürütülen madencilik ve taş ocağı işletmeleri, yüzde 264'lük bir artışla 90.000 kişiyi istihdam ediyordu.

Devlet İran'daki en büyük sınavi işvereniydi. 1976 yılında hükümet malı halı fabrikaları dışında, hükümet 130 büyük fabrika ve atölyeye sahipti (SCI, 1981a: 30). Devlet 55 ek müşterek riskli işte ve çokuluslu şirketlerde en büyük yatırımcıydı ve kentteki imalat ve maden işçilerinin yüzde 24'ünü istihdam ediyordu (SCI, 1976a: 85). Devlet sanayileri çok gelişmişti ve fabrikalarda yoğunlaşmış vasıflı ve yarı vasıflı işçilerin birçoğunu istihdam ediyordu.

Birçok işçinin kazançlarındaki olumlu etkisine rağmen, iktisadi kalkınmanın işçi sınıfı üzerinde eşitsiz sonuçları vardı: İşçilerin çoğunluğu yükselen enflasyonun olumsuz sonuçlarına maruz kalırken, en çok vasıflı işçiler kâr ediyordu. Devletin büyük, modern sanayileri tercih eden kalkınma stratejisi, işçi sınıfının çok vasıflı kesimleriyle, vasıfsız kesimleri arasındaki uçurumu genişletti. 1974 yılında yapılan 2.779 farklı işletmedeki 224.000 işçiyi kapsayan bir araştırma, bir işçi sınıfı aristokrasisini haber verdi: "Ailelerin yarısından fazlası kişi başına haftalık 100 riyalden az bir gelire sahipken, ailelerin yüzde 34.5'inin eline kişi başına 501 riyalden fazlası geçiyor." Daha da önemli olan, raporun vardığı, işçi nüfusunun yüzde 73'ünün yasaların belirttiği yaşamak için gerekli ücretin altında bir geliri olduğu sonucuydu.³

İktisadi kalkınma ve sanayileşmenin sonucunda, işçilerin harekete geçme yetenekleri arttı. Büyük devlet malı işletmelerin yayılması, onların iletişimlerini kolaylaştırdı ve harekete geçme potansiyellerini yükseltti. Fakat işçilerin kolektif eylem yetenekleri diğer işletmelerde artmadı, çünkü diğer fabrikaların çoğu küçüktü (Moaddel, 1993: 239). Böylece, geniş çaplı hareketlenme ve kolektif eylem engellenmiş oldu.

Daha da önemlisi, nüfusun geri kalanı gibi işçiler de kendi siyasi ya da ideolojik örgütlerini kurma iznine sahip değildiler.

3 *Le Monde Diplomatique* (1975), alıntılar Halliday (1979: 190) ve Ghotbi (1978: 32) içinde. O sıralarda bir riyal 1.4 sent değerindeydi.

1971'de Marksist Fedailer'in silahlı mücadelelerini başlatmalarından kısa bir süre sonra, hkmet yaklaşık 400 SAKA (Sazman-e Enghelabi-e Kargaran-e Iran bağımsız bir sosyalist işçi örgütü), üyesini tutukladı ve hapse attı (Moghadam ile görüşme, Mart 1999). Ayrıca farklı devlet politikaları işçi örgütlerini bölünmüş bir şekilde tuttu ve böylece onları özerk olmaktan alıkoydu. Bunun yanı sıra sendikalar tekil fabrikalarla sınırlandırılmıştı ve sanayi çapında sendikaların oluşmasına izin yoktu. 1978 yılında, böyle 1.023 sendika kurulmuştu (Halliday, 1979: 203), fakat, özerk olmamaları ve etkisizlikleri nedeniyle, işçiler onlara katılmak konusunda çok az istekliydiler. 1973'te, gizli bir hkmet araştırmasına göre, fabrika işçilerinin sadece yüzde 22.3' sendika üyesiydi, işçilerin üçte biri ise ya sendikanın işe yaramaz olduğunu düşünüyordu ya da olumlu işlevlerinden habersizdi (Bayat, 1987: 62).

İşçi grevleri, hkmet tarafından yasadışı ilan edildi. Önde gelen bir sanayici 1970'te şah'a, işçilerin grev yapmasına izin verilmesini önerdi, çünkü böylece kendi çabalarıyla bir şeyler kazandıklarını hissedeceklerdi, fakat şah bu fikri reddetti (Taheri, 1986: 213). SAVAK düzenli olarak işçi etkinliklerine müdahale ediyordu (Ladjevardi, 1985: 213-214). Yine de ani ve resmî olmayan grevler 1970'ler boyunca arttı ve devlet buna, baskıcı faaliyetlerini artırıp yoğunlaştırarak cevap verdi. Nisan 1974'te "sanayi sabotajcılarını" cezalandıran bir yasa kabul edildi. Yasa elik, petrokimya, gaz, alüminyum rafinerisi, Tebriz ve Arak'taki makine aksamı fabrikaları ve helikopter ve uçak imalatının dahil olduğu on büyük sanayideki etkinliklerin denetimi için Güvenlik İşleri Bürosu'nu oluşturdu. Bu yasayla sanayi sabotajcıları on beş yıllık hapis cezasına mahkûm edilebilecek, hatta ldrlebilecekti (Ivanov, tarih yok: 299). Bu güvenlik bürosu, elemanlarını çoğunlukla, SAVAK'la direkt bağlantı içinde olan eski askerî subaylardan sağladı.

Her ne kadar işçiler bu baskılardan olumsuz olarak etkilen-dilerse de, daha çok dayanışma yapılarından ve lehte fırsatlar-dan yoksun olmaları nedeniyle, çıkarlarının peşinde kolektif olarak hareket edemediler. Sonuçta 1977 sonbaharından 1978

sonbaharına kadar olan sürede, devrimci çatışmaların ilk tam yılında, işçiler sadece otuz dokuz grev düzenlediler. Çarşı esnafının kepenk indirmelerinin aksine, bu işçi grevleri birbirleriyle ilintili değildi ve siyasi taleplerden çok ekonomik talepleri içeriyordu.

Elbette istisnalar vardı. Büyük devlet işletmelerindeki işçiler bazen önemli siyasi talepler ifade ettiler. Örneğin devlet malı olan Tebriz'deki Makine Aleti Fabrikası'ndaki işçilerin 1978 Nisan'ının ortasındaki grevleri, açıkça devleti hedef aldı ve siyasi talepler içerdi.⁴ Daha yüksek ücret taleplerinde, fabrika işçileri, iktisadi eşitsizlik ve İran devletinin ABD'ye olan bağımlılığı nedeniyle yaşam masraflarının, ailelerinin hayatta kalmak için gerekli olan asgari yaşam standartlarından bile yoksun olduğu bir noktaya kadar yükseldiğini açıkladılar. Bu işçiler bazı dikkat çekici siyasi talepler yayımladılar, bunlara, işçilerin hükümet mitinglerine zorla katılmalarının engellenmesi; tüm siyasi tutukluların serbest bırakılması ve tüm sürgünlerin özellikle de Ayetullah Humeyni'nin geri dönmesi; SAVAK'ın dağıtılması ve ajanlarının fabrikalardan, üniversitelerden ve diğer sosyal kurumlardan kovulması dahildi. İşçiler ayrıca İranlı işçilerin Uluslararası İşçi Kurumu'na karşı mitinglere katıldıkları şeklindeki hükümet iddiasını da reddettiler (Abo-uzar, 1978: 27; *Zamimeh*, 1978, sayı: 20: 35).

1978 sonbaharında komünistler hariç tüm siyasi gruplara liberalleşme ve siyasi özgürlük vaat eden Şerif İmami'nin başbakan olarak atanmasıyla, hareketlenme için yeni bir fırsat doğdu. Fakat önerilen reformlar işçi sınıfına hiçbir şey sunmuyordu. Bunun sonucunda işçiler bu fırsatı kullandı ve hareketlenmeye ve değişim talep etmeye başladı. Daha önceden grevlerde bulunmuş ya da tutuklanmış ve hapse atılmış işçiler, bilgi ağlarını işyerinde kullandılar, güvenilir işçilerle birlikte gizli hücreler, komiteler kurdular ve kolektif eylemin örgütlemesine giriştiler (Bayat, 1987: 91).

İşçilerin, başlangıçta siyasi çatışmalarda yer almadıklarını,

4 Bayat (1987: 86-87), işçilerin 1978 yılının ilk aylarında daha fazla politize olduklarını ileri sürüyor, fakat fark büyük değil.

ancak mücadeleler zaten başladıktan sonra katıldıklarını vurgulamak önemlidir. Sanayi işçi sınıfı, çarşı esnafının o sırada kepenk kapattığı yas törenleri döngüsünde yer almadı. İşçilerin gecikmeli hareketlilikleri, onların çıkarlarının, devletle olan çatışmalarının ve kaynaklarının, çarşı esnafı ve din adamlarınınkinden farklı olduğunun bir göstergesidir. Bununla birlikte, devletin çalışanları olarak işçiler bazı benzer sorunlar ve dertlerle karşılaştılar ve ortak bir düşmana göğüs gerdiler. Bir kere kavgaya girdiklerinde, sanayi işçileri saldırmak için direkt olarak devleti -işverenlerini- hedef aldılar.

Tırmanan enflasyon ve düşen hayat standartları koşulları veri alındığında, çarşı esnafının aksine işçilerin ilk talepleri esasen ekonomikti ve grev yapanlar, ivedi dertlerini hafifletmek için basurdılar. Bu nedenle işçilerin başlangıçtaki talepleri asıl olarak savunma eğilimliydi; ancak daha sonra dertlerini siyasi bir şekilde ifade ettiler. Grevcilerin bu dönemdeki taleplerinin bir analizi, birkaç istisnaya beraber, ekonomik konuların en başta geldiğini, işle ilgili sorunların da ikincil olduğunu gösterir. Tüm grevciler daha yüksek ücretler talep ettiler; çoğunluğu ayrıca konut masrafları ve sağlık sigortası için ödenek ya da borç para istedi. Birçoğu, özellikle yabancı işçilerin istihdam edildiği sektörlerdeki ödemelerdeki eşitsizlikten yakındı. Bazıları keyfi terfi kurallarını ve bürokrasinin başındakilerin gizli “kazançlarını” protesto etti.

Grevlerin sayısı arttıkça, yönetim ilk başta onlarla ulusal düzeyde uğraşmaya ve baskı yerine tavizlerle yol almayı seçti. Başlangıçta baskı kullanılmadı, çünkü grevlerin çapı çok büyüktü ve hızla yayılıyorlardı. Bu nedenle, hükümet 10 Ekim’de, tüm devlet çalışanlarının maaşlarının altı ay içerisinde iki aşamalı olarak yüzde 25 artırılacağını duyurdu (*Ettelaat*, 10 Ekim 1978). Hükümet, beş gün sonra, 20.000 hükümet çalışanına konut kredisi sözü verdi (*Ettelaat*, 15 Ekim 1978).

İşçilerin verdikleri cevap çeşitli oldu. Bazıları işlerine dönerken, diğerleri hükümetin vaatlerini şüpheyle karşıladı. Bazı grevciler günlerdir grevde olmalarına rağmen, yetkililerin onların dertlerini araştırmamasından yakındı. Çoğu grevci, yetersiz

olarak gördükleri devletin tavizlerinden tatmin olmamıştı. Birçok devlet çalışanı, ek avantajların yanında, yüzde 50'den 100'e kadar bir maaş artışı istiyordu (*Tehran Journal*, 11 Ekim 1978).

Grevler devam ettikçe, işçi sınıfının büyük devlet işletmelerinde yoğunlaşmış, daha fazla vasma ve dayanışma yapısına sahip olan kesimleri siyasi talepler de yayımlamaya başladı. Az olan bazı örneklerde, grevciler şirketlerin ya da hükümet bürolarının müdürlerinin kovulması için bastırdılar. Grev yapan petrol işçileri ve Isfahan'daki bir çelik fabrikasının, Alborz Dağları'ndaki bir madenin, Zahedan'daki demiryolunun ve Tahran'daki İran General Motors'un çalışanları, hepsi çeşitli bölüm şeflerinin işten çıkarılmasını talep etti. 2 Eylül'de Tebriz Makine Aleti Fabrikası işçileri grev yaptılar ve hükümet-destekli sendikaların feshedilmesini ve sıkıyönetimin kaldırılmasını istediler. 4 Kasım'da Tebriz Traktör ve Tebriz Makine Aleti Fabrikası'nda ortak bir grev düzenlendi, hükümet baskısı kınandı ve sıkıyönetimin kaldırılması, tüm siyasi tutuklular için özgürlük, hükümet-destekli sendikaların feshi istendi ve öğrencilerin, öğretmenlerin, işçilerin ve hükümet çalışanlarının siyasi taleplerine destek verildiği açıklandı. Daha önemli bir şekilde, Abadan ve Ahvaz'daki petrol işçileri, tüm siyasi tutuklular için özgürlük, SAVAK'ın feshedilmesini, sıkıyönetimin kaldırılmasını, hükümet-destekli sendikaların feshini ve bağımsız işçi sendikalarının kurulmasını, tüm siyasi partiler için özgürlük ve bazı diğer siyasi tavizler talep ettiler.

İşçiler gittikçe daha politize oldularsa da, taleplerinin nitelikleri ne devrimci ne de İslâmcı idi; devletin ya da egemen sınıfların devrilmesi için haykırmıyorlardı ya da İslâmcı hareketi veya Ayetullah Humeyni'yi desteklemiyorlardı. Gene de İran şartları düşünüldüğünde, talep ettikleri reformlar radikaldi. Artan politikleşmeyi açıklayan birkaç faktör vardı; bunlardan en bariz olanı, çatışmaların politize olma potansiyelini artıran yapısal bir olgu, yani grevcilerin devlet çalışanı olmalarıydı. Bir diğer faktör, hafifleyen baskı ve uzayan grevlerin mümkün kıldığı grevciler arasındaki gelişen dayanışmaydı. Önceden baskılar, işçilerin ağlar ve dayanışma yapıları kurma becerileri-

ni ciddi bir şekilde kısıtlamıştı; şimdi grevciler serbestçe iletişim kurabiliyor, dertlerini ifade edebiliyor ve eylemlerini planlayabiliyordu. Medyaya özellikle de radyo ve televizyona uygulanan sansürün kısmen kaldırılması, grev haberlerinin ve taleplerinin yayınına imkân verdi. Artan iletişim sayesinde farklı grevci grupları bazı dayanışma yapıları geliştirebildiler. Bu özellikle petrol işçilerinin grevleri sırasında, çok sayıda grubun onların taleplerini desteklediklerini açıklamalarında bariz bir şekilde ortaya çıktı. Diğer büyük grupların aynı zamanda grevde olduklarını bilmek, işçilerin, yönetimin zayıf olduğunu ve baskının etkisinin, tek başına herhangi bir grubun üzerindeki baskının azalması dolayısıyla, çok ağır olamayacağını anlamalarını mümkün kıldı.

İşçi sınıfı içindeki politizasyonun hızlı artışının ve toplumsal çatışmalardaki iniş çıkışların sonucunda, 6 Kasım 1978'de, askerî bir hükümet ilan edildi. Ordu baskıcı önlemlere geri dönüş çerçevesinde, grevlerini daha yeni başarıyla tamamlamış olan petrol tesisleri, radyo ve televizyon istasyonları ve gazeteler de dahil olmak üzere tüm stratejik kurumları işgal ederek, grevdeki işçileri işlerine dönmeye zorladı. Askerî hükümet, baskıcı önlemler yoluyla grevlerini sayısını kısa bir süre için azaltmayı başardı, fakat ordu tarafından zorla konulan düzen sürdürülemedi. Az sayıdaki siyasi açılım haftaları ve büyümüş halk hareketlenmesi, işçilerin ve beyaz yakalı çalışanların kolektif hareket etmelerini ve dayanışma yapıları kurmalarını sağlamıştı. Tüm grevleri kararlı bir şekilde durdurmak için, ordu güçlerinin baskıyı büyük boyutlara tırmandırmaları gerektirdi, ki bunu yapmayı tercih etmediler. Sonuçta, çarşı esnafı, sıkıyönetime bir cevap olarak büyük şehirlerde uzun süren kepenk kapatmalar başlattı. Onların bu emsalsiz eylemleri, ticareti aksatarak ve hükümetin savunmasızlığına dikkat çekerek, çatışmaları elektrikleştirdi, bu ise işçilere grevleri yeniden başlatmak için bir fırsat sağladı. Askerî hükümetin kurulmasının sonrasındaki haftalar içinde, kapsamlı politik grevler ülkenin birçok yerinde yeniden başladı. Her yerde grev etkinliklerini koordine etmek ve siyasi değişim talep etmek üzere

grev komiteleri ortaya çıktı. Grevdeki işçiler, devlet-destekli şiddeti ve baskıyı kınayan bildiriler yayımladılar.

Bu dönemde kısmen, petrol işçilerinin ülkenin en elzem iktisadi servetini kontrol etmelerinden dolayı, petrol işçilerinin grevlerinin etkisi diğer sanayi işçilerinininkinden farklı oldu. Aynı zamanda bazı özellikleri de paylaştılar, bu da eylemlerinin politize olma olasılığını arttırdı. Petrol işçilerinin sayısı 30.000'den fazlaydı ve özgül petrol üreten bölgelerde yoğunlaşmışlardı ki bu iletişim kurma, hareketlenme ve kolektif eylemde bulunma becerilerini yükseltti. Üstelik devlet tarafından istihdam edilmelerinden dolayı, petrol işçilerinin çatışmalar sırasında politize olma potansiyeli daha yüksekti. Petrol işçileri arasında, 1950'lerin başındaki petrol grevlerine katılımları sayesinde, bir siyasi tecrübe çekirdeği vardı. Petrol işçileri devletin ana kazanç kaynağını kontrol ettiklerinin bilincinde, 1978 sonbaharı boyunca daha fazla militanlaştılar. Sonunda onların politize oluşları ve mücadeleleri diğer işçilerin hareketlenmesine hizmet etti.

Sanayi işçileri, petrol işçilerinin politikalarının öneminin şiddetle farkındaydılar. Monarşinin son günlerindeki yoğun çatışmalar sırasında, Tahran'da grev yapan işçiler, önderlik etmeleri için gözlerini petrol işçilerine çevirdi. Hatta bazı göstelerinde, "Bizim petrol işçimiz, bizim azimli liderimiz" sloganını attılar.

Grevdeki petrol işçileri, iki hafta boyunca ordunun onları tekrar işe döndürme çabalarına direndiler. Sonra 19 Kasım'da, güneydeki petrol işçileri, grevleri koordine etmek ve başarısızlıklarını önlemek için bir ulusal petrol işçileri örgütü kurmaya kararlı bir şekilde işlerine döndüler. Böyle bir örgüt kurulduğunda ise, petrol işçileri 2 Aralık'ta hızlıca işlerini terk ettiler. Bu sefer, zafere kadar savaacaklarını duyurdular ki bu hükümetin devrilmesi anlamına geliyordu. Bu duyurunun, muhalefetin Pehlevi yönetiminin devrilmesini talep ettiği etkileyici Tasoua yürüyüşünden sekiz gün önce yayımlandığını belirtmek önemlidir.

Petrol işçilerinin grevleri güneydeki petrol üreten bölgede

yayıldıkça, petrol ihracatı sıfıra düştü, ülkenin ekonomik durumunu ciddi bir şekilde kötüleştirdi. Büyük şehirlerdeki taşıma sistemleri aksadı, askerî araçların bile yakıtı yoktu. Petrol işçileri hükümet elçileriyle pazarlık yapmayı reddettiler ve onun yerine Ayetullah Humeyni'nin temsilcileriyle müzakere etmek konusunda ısrar ettiler, böylece bir ikili iktidar durumu yarattılar. Petrol işçileri sonunda, Humeyni'nin arkasındaki bazı toplumsal gruplarla ittifak yaptı.

Bu grevler ülkenin mali krizini derinleştirdi ve binlerce işçinin atılmasına yol açtı (Kayhan, 14 Ocak 1979). 20 Ocak 1979'a gelindiğinde, Ticaret Meclisi'ne göre, 1,5 milyonu sanayi işçisi olmak üzere, 3,5 milyon işçi işini kaybetmişti. Bu dönemdeki işçilerin büyük çoğunluğu, devrimi destekleyerek tamamen politize olmuştu.

Her ne kadar İranlı işçilerin büyük çoğunluğu Ayetullah Humeyni'nin önderliğini desteklediyse de, İslâmî teokrasinin kuruluşu için hiçbir ideolojik destek göstermediler. İşçilerin Başbakan Musaddık'ı destekledikleri 1950'lerin başlarının aksine, 1963'te işçiler, ne Ayetullah Humeyni'yi desteklemek için bir kolektif eylem başlattılar, ne de Haziran 1975'te din öğrencilerinin protestoları sırasında, Humeyni'nin öğrencileri desteklemesine rağmen, bir kolektif eyleme giriştiler. Dolayısıyla işçilerin 1979'da Ayetullah Humeyni'ye verdikleri destek bariz bir şekilde ideolojik kaygılardan çok siyasi kaygılardan kaynaklanıyordu.

Fakat İranlı işçilerin küçük bir kesimi açıkça ideolojik yönelimlerini gösterdiler. Devrimci örgütlerin bastırılmasına rağmen, işçilerin içindeki sosyalizmin bir biçimini benimsemiş bir azınlık, devrimci mücadelelerin son safhasında çabucak ortaya çıktı ve lider rolünü oynadı. Örneğin Tebriz Traktör Şirketi'ndeki grev komitesinin on liderinin tümü sosyalistti (Shahrak ile görüşme, Şubat 1999). Benzer şekilde Tebriz'deki Makine Aleti Fabrikası'nın grevi işçilerinin liderleri solcuydu (Moghadam, 1987: 167). 40.000 işçi istihdam eden Sazman-e Gostaresh Va Nousazi Sanaye-e İran'daki (İran Sanayilerinin Gelişimi ve Yenilenmesi Örgütü) işçi konseylerinin liderleri-

nin çoğu sosyalistti (Celal Macidi ile görüşme, Mart 1999). Marksistler ve sosyalistler, petrol işçileri arasında çok aktiftiler. Ahvaz grev komitesinin yüzde 35 oranında açıkça bilinen Marksist lideri varsa da, petrol işçilerinin ulusal konseyi ezici bir çoğunlukla Marksistti. Petrol işçileri konseyinin bir üyesi, on dört üyenin dokuzunun Marksist olduğunu ve diğer dört üyenin İslâmi sosyalizmi savunduğunu açıkladı (Yadollah Khosrow-Shahi ile görüşme, Mart 1999). Bununla birlikte, onların hareketlenmeleri ve kolektif eylemleri, din adamları da dahil herhangi bir siyasi örgüt ya da gruptan bağımsız olarak başlatılıyordu.⁵ Bu işçilerin bir çoğu, sosyalizm ve Marksizmi ya kendi gayriresmî ağırları yoluyla ya da Marksist veya İslâmi sosyalist örgütlerin üyeleri ve destekçileriyle tanıştıkları hapse atılmalarının sonucunda öğrenmişlerdi. Örneğin petrol işçileri konseyinin bir üyesi olan Yadollah Khosrow-Shahi, Marksist Fedailerle, hapse atılmasına yol açan bir işçi grevindeki tutuklanmasının ardından tanıştı.

Petrol işçilerinin grevleri dinî bir nitelikten ziyade çok kesin bir siyasi nitelik taşıyordu; petrol işçilerinin grev komitelerinin liderleri ile yerli din adamları arasında sürtüşme vardı (Ayandegan, 1 Şubat 1979). Ahvaz petrol işçileri Ayetullah Humeyni'ye saygı duysalar da ona verdikleri destek, onun dinî buyruklarından çok Şah'a karşı yürüttüğü siyasi muhalefetin bir sonucuydu (*New York Times*, 19 Kasım 1978). Bir petrol işçisi, İran'ın, azalan petrol ihracatının yol açacağı maddi kayıpları konusunda endişeli olmadığı kanısındaydı: "Biz o parayı zaten hiçbir zaman görmedik. Hepsi, Ali Baba ve onun 40 haramilerinin cebine giriyordu." Bir başka işçi, Ayetullah Humeyni "Dünyanın gözlerini bizim buradaki sorunlarımıza çevirdi ve onların, Şah'ın bizim paramızı çalan yabancıların kuklası olduğunu görmelerini sağladı" diye fikir belirtiyordu (*New York Times*, 19 Kasım 1978). Petrol işçileri, kendi hareketlerini

5 16 Kasım 1978'de *Le Monde*'daki bir haber Abadan'da, "Bizim karşılaştığımız işçiler aynı kelimeleri kullanıyorlar. Kim onlara grev talimatlarını verdi? Belirli hiç kimse. Herkes katılıyor. Gerçekte bir örgüt yok" diye kaydetti. Aktaran Turner (1980: 279).

ve Ayetullah Humeyni'nin liderliğini "despotizm karşıtı, emperyalizm karşıtı" mücadeleler olarak görüyorlardı (Kayhan, 16 Ocak 1979). Monarşinin devrilmesinden sonra, bu işçiler, fabrikaları idare etmek için işçi konseylerini kurdular, fakat hükümet tarafından bastırıldılar. İşçi konseylerinin lider ve aktivistlerinin birçoğu tutuklanıp hapse atılırken, 600'den fazlası infaz edildi ya da 1981 ve 1985 arasında hükümetle yapılan silahlı çatışmada öldürüldü.

Özetle, yüksek düzeyde müdahaleci bir devlet tarafından dışlanan ve uzun süredir bastırılan İranlı işçiler, hareketlenmek ve kolektif eyleme girişmek için özerk örgütlerden yoksundular. Örgütsel zayıflıklar, işçilerin diğer toplumsal gruplarca aylardır düzenlenen kırk günlük yas töreni döngülerine katılmalarına engel oldu. Bu yüzden işçilerin çatışmalara girişinin zamanlaması, ideolojik dönüşüm ya da din adamlarının tavsiyelerinden ziyade hükümetin reformları ilan etmesine ve bunun sonucunda baskının azalmasına bağlıydı. Birçok işçi Ağustos 1978'de hükümet liberal reformları ve uzlaşmayı duyurduğunda ve baskının azalacağını vaat ettiğinde, harekete geçmeye başladı.

Yukarıda sunulan kanıtın gösterdiği gibi, petrol ve az sayıdaki gelişmiş sanayi işletmelerinin dışında, işçilerin yayımladığı ilk bildirilerin çoğu, ne siyasi ne de devrimci kaygılar ifade etti. Daha ziyade, başlangıçtaki çatışmaların çoğunda işçilerin talepleri esas olarak ekonomik ve iş ile bağlantılıydı. Fakat yüksek düzeydeki devlet müdahalesi ve devletin ülkedeki en büyük sanayi sahibi ve işveren olduğu veri olarak alındığında, büyük işletmelerdeki işçiler kısa bir zamanda devleti hedef aldı ve siyasi değişimler istedi. Yine de işçilerin politize oluşları ve İslâm Cumhuriyeti'nin kuruluşuna verdikleri destek, monarşinin çöküşüne büyük ölçüde katkıda bulundukları çok geç bir döneme kadar ortaya çıkmadı. Önemli bir şekilde, işçi mücadelelerinin liderliği ve büyük sanayi kuruluşlarındaki grev komiteleri, bir çeşit sosyalizmi savunan solcuların elindeydi.

Devletin sahip olduğu işletmelerdeki işçilerin hareketlenmeleri ve kolektif eylemleri, çatışmaların sonucunda çok

önemli oldu. İşçilerin grevleri, ekonominin tüm sektörlerindeki üretimi, dağıtım ve hizmeti aksatmakta başarılı oldu. Petrol işçilerinin grevleri özellikle önemliydi, çünkü devletin mali krizini derinleştirdiler ve ekonominin diğer sektörlerindeki işçileri hareketlenmeye ve hükûmete karşı koymaya teşvik ettiler. İşçilerin yıkıcı eylemleri birleşerek, siyasi istikrarsızlığı artırdı, ikili iktidarın ortaya çıkmasına katkıda bulundu ve devletin devrilmesini mümkün kıldı.

Nikaragualı işçiler ve devrimci çatışmalar

Nikaragualı işçilerin mücadeleleri ve hareketlenmeleri İranlı işçilerinkinden temelde farklıydı. Bunun nedeni kısmen, devlet tarafından istihdam edilmemeleri ve bir ölçüye kadar örgütleri muhafaza edebilmeleri idi. Devletin sahip olduğu işletmeler biçimindeki devlet müdahalesi düzeyi Nikaragua'da, İran'da olduğundan daha düşük olmasına rağmen, Nikaragualı işçiler gene de devlet baskısına maruz kaldılar. Bunun sonucunda, kolektif eylemlerinde hem devleti hem de kapitalist sınıfı hedef aldılar. Ekonomik çatışmalarda işverenleri hedef aldıkları sırada, işçilerin kolektif eylemleri çoğunlukla politize oldu ve devlete karşı yöneldi. Bu ikili saldırı çoğu zaman kapitalistleri tehdit etti ve böylece sınıf koalisyonunun oluşumunu engelledi. Çatışmaların parçalanması ise işçilerin ayaklanması'nın başarısız olmasına neden oldu. 1970'lerin başında işçiler, öğrenci müttefikleriyle beraber hem devlete hem de kapitalistlere saldırdıklarında ve devlet yapısına hiçbir şekilde etki edemediklerinde de durum bu şekildeydi. Bununla birlikte 1970'lerin sonlarında işçiler esas olarak hükûmeti hedef aldılar, çatışmaların ilk aşamalarında en azından bir süreliğine kapitalistlerle birleştiler ve böylece Nikaragua devriminin sonucuna olumlu katkıda bulundular.

Her ne kadar Vilas (1985: 122) Nikaragua devriminde işçilerin rolünü önemsemese de, Nikaragua'daki örgütlü işçiler, devrimci mücadelelerde diğer toplumsal grupların önderliğini izleyen İranlı işçilerin aksine, siyasi çatışmaların devamlı ön

saflarındaydılar. Kapitalistlerin Pedro Chamorro'nun öldürülmesini protesto etmelerinden çok önce, örgütlü işçiler fazlasıyla politize olmuşlar ve Somoza yönetimine karşı kolektif eyleme girişmişlerdi. Solcu işçiler bazı olaylarda radikal öğrencilerle beraber ortak gösteriler ve mitingler düzenlediler. Ayrıca Somoza yönetimine muhalefet eden ılımlı siyasi örgütlerle koalisyonlar da kurdular. 1973-1974 arasında ekonomik koşullar kötüleştiğinde, işçiler ekonomik talepleriyle kapitalistleri de hedef aldılar. Devrimci mücadeleler sırasında hükümeti ilk protesto edenler arasında yine onlar vardı. Başlarda örgütlü işçiler ılımlı siyasi örgütlerin koalisyonuna katılmışlardı. Fakat 1978 yazında devletin savunmasızlığı artması ve ılımlı muhalefetin Somoza'yı iktidardan uzaklaştırmayı başaramamasıyla birlikte, işçiler desteklerini Sandinistalara kaydırdılar.

Nikaragualı işçilerin örgütlü kesimleri, 1970'ler boyunca meydana gelen siyasi çatışmalarda sık sık boy gösterdiler ve ulusal çapta tanınan liderler ürettiler. Depremden sonra ortaya çıkan büyük muhalefet örgütlerinde birçok sendika lideri vardı. Örneğin 1974 başkanlık seçimlerinde "oy verecek kimse yok" açıklamasını yapan çok ünlü bir bildiriye imza atan yirmi yedi siyasi figürün altısı işçi lideri ve biri de bir teknisyendi (*La Prensa*, 26 Haziran 1974). Domingo ("Chaguitillo") Sanchez Salgado, 1974 seçimlerini boykot etme çağrısını yapan yirmi yedi siyasi figürden biriydi. CGT-I'nın en dinamik liderlerinden biri olan Domingo Sanchez, Nikaragua'da çok tanınmış, siyasi olarak etkili biriydi. Elli sekiz yaşına girdiği 1973 yılına kadar, siyasi etkinlikleri yüzünden 104 kere hapse atılmıştı (*La Prensa*, 22 Temmuz 1973). Sanchez Salgado, depremden hemen sonra, yetkililerin felaketin kurbanları için yemek sağlamaları konusunda ısrar ettiği için tutuklandı. Onun hapse atılması, ki altı aydan fazla sürdü, halk grupları, işçi sınıfı ve Katolik Kilisesi'nin yaygın protestolarına yol açtı. Hükümet yanlısı sendika, CGT-O bile onun serbest bırakılmasını istedi (*La Prensa*, 10 Temmuz 1973). O yılın ilerleyen günlerinde, en aktif muhalefet birimlerinden biri olan UDEL'in (Kurtuluş için

Demokratik Birlik) teşkilatlanmasına yardım etti ve onun yönetici konseyine seçildi (*La Prensa*, 19 Aralık 1974).

İşçi aktivizmi ve mücadelesi kısmen, hükümetin, işgücünü ve işçilerin hareketlenme potansiyelini artıran ekonomik kalkınma stratejisi sayesinde mümkün oldu. 1970'lerin başına gelindiğinde imalat, inşaat ve taşımada 70.000'den fazla sanayi işçisi vardı. On yılın sonunda işçi sınıfı, 230.000 ila 240.000 işçiden veya 800.000 olduğu tahmin edilen ekonomik olarak aktif nüfusun yüzde 30'unun biraz azından oluşuyordu (Vilas, 1985: 122). İş gücünün artması ve Managua, Leon ve Chinandega gibi az sayıdaki merkezde yoğunlaşması, işçilerin hareketlenme ve kolektif olarak eyleme yeteneklerini artırdı.

Küçük de olsa, Nikaragualı işçilerin bazı kesimleri, örgütlenip, belli siyasi ve ideolojik konumları benimseyebildiler.⁶ 1970'lerde işgücünün yaklaşık yüzde 10'unu temsil eden beş sendika örgütü mevcuttu. İşçilerin Genel Konfederasyonu-Bağımsız ya da CGT-I, kentli işçiler arasında, özellikle de inşaat sektöründe bir tabanı olan Sosyalist Parti'ye bağlıydı. Nikaragua İşçi Federasyonu'nun (CTN) Sosyal Hristiyan Parti'yle bağlantısı vardı. CTN'nin yaklaşık 20.000 üyesi olduğunu iddia ederken, inşaat, imalat ve taşımada 30.000'den fazla üyesiyle CGT-I en güçlü örgüttü (*La Prensa*, 18 Temmuz 1978). Üç adet daha küçük örgüt vardı: Sendika Birliği Konseyi (CUS), Özgür Emegın Gelişmesi için Amerikan Enstitüsü'yle ilişkiliydi; Sendika Hareketi ve Birliği Federasyonu (CAUS) Nikaragua Komünist Partisi'ne bağlıydı; ve İşçilerin Genel Konfederasyonu-Resmî (CGT-O) Somoza hükümetine sadık kaldı (Ruchwarger, 1987: 42-45). Sandinistaların işçi hareketine nüfuz etme çabalarına rağmen, hiçbir işçi örgütünün FSLN'ye bağlı olmadığını belirtmek önemlidir.

Bu bölünmeler, işçileri kriz zamanlarında ortak eylemden

6 Vilas işçi sınıfının önemini ve devrimdeki rolünü önemsemiyor. Onun analizine göre, kentli işgücünün 75.000 ila 80.000 işçiden, ya da tarımda çalışmayan ekonomik olarak aktif nüfusun kabaca yüzde 20'sinden oluştuğu tahmin ediliyordu. Temmuz 1979'da Nikaragua'da, sadece 27.000 ilişkili işçinin üye olduğu iddia edilen yalnızca 138 sendika kayıtlıydı. Bu rakam, maaşlı nüfusun yaklaşık yüzde 11-12'sini temsil ediyordu (Vilas, 1985: 122).

alıkoymadı. Hükümet baskısı ve ekonomik koşulların kötüleşmesinin bir araya gelen etkileri, örgütlü işçileri çoğunlukla birleştirdi. Örneğin Mart 1973'te, hükümete bağlı olan CGT-O'nun da dahil olduğu, çok değişik işçi örgütlerinden neredeyse doksan temsilci, Masya'da buluştu ve ortak bir gündemde anlaştı. Daha yüksek maaşlar ve fiyat kontrolü, kent arsalarındaki spekülasyona son verilmesini, yeni Managua içindeki toprağın yeniden dağıtımına marjinal sınıfların katılımını, kiracıların çıkarlarının savunulmasını, sansürle tehdit edilen haber basınıyla dayanışma ve grevdeki tıp doktorlarına destek istedi (*La Prensa*, 12 Mart 1973).

İşçilerin kolektif hareket etme çabaları, onların örgütlerini büyük ölçüde etkisiz kılan devlet iktidarı tarafından kısıtlandı. Kapitalist sınıftan ileri derecedeki özerkliğine rağmen Nikaragua hükümeti tarihsel olarak, emeğin sermaye birikimi lehine bastırılması politikasını yürüttü. Her ne kadar 1944 Emek Yasası, işçi grevlerin yasallığını tanıdıysa da, 1944'ten 1977'ye kadar sadece üç grevin yasal olduğu ilan edildi (Cardenal, 1976: 24). 1967 ile 1973 arasında Nikaragualı işçi örgütleri, sadece elli dokuz iş antlaşması elde edebildiler (*La Prensa*, 3 Ocak 1974).

İşçiler çok yüksek bir politize oluş ortaya koydular. Solcu işçi federasyonu, CGT-I, kapitalistlerin toplumsal ve ekonomik konularda seslerini yükseltmelerinden çok önce, alternatif, demokratik bir hükümet kurma ihtiyacını ifade etmişti. Mart 1974'te Özel İşletme Büyük Konvansiyonu toplanıp, fakat merkezî siyasi konuları konuşamadığında, CGT-I, açık açık ülkenin sosyo-ekonomik sorunlarına göğüs germenin ilk adımının "siyasi sorunu, bir demokratik hükümet yönetimini kurma yoluyla radikal olarak çözmek" olduğunu duyurdu. Bildirileri toprak reformu, yabancı işletme ve bankaların millileştirilmesi, dürüst idare, gelir dağılımı, devlet kurumlarının, şahsi, ailesel ve grup amaçları için kullanılmasına son verilmesi ve diğer ülkelerle iki taraf içinde kârlı ve bağımsız ilişkiler kurulması çağrısında bulunarak devam etti (*La Prensa*, 5 Mart 1974).

Bir başka örnek, 1973 İşçi Bayramı'nda CGT-I, Managua'nın SCAAS'ı, Nikaragua Bağımsız Öğretmenler Federasyonu ve di-

ger farklı işçi örgütleri, çok güçlü öğrenci müttefiklerinin olduğu Leon'un Üniversite Kulübü'nde buluştukları zaman gerçekleşti. Konuşmacılar Nikaragua'daki eşitsiz gelir dağılımına işaret ettiler, işçi sınıfı ıstırap çekerken, nüfusun yüzde 2'sinin toprağı, sermayeyi ve kaynakları kontrol ettiğini kaydettiler. Diğer konuşmacılar 60 saatlik çalışma haftasını eleştirdiler ve işçileri buna muhalefet etmekte birleşmeye çağırdılar. Topluluk ayrıca Somoza'ya sonra da Acil Durum Komitesi başkına telgraf çekti, Domingo Sanchez Salgado ve diğer işçi liderlerinin serbest bırakılmasını istedi (*La Prensa*, 2 Mayıs 1973). Ağustosta, CGT-I'ya ait on yedi işçi örgütünün temsilcileri ülkenin sorunları tartışmak için toplandı. Enflasyonu, halkın karşılaştığı önemli sorunlardan biri olarak gösterdiler ve fiyatların dört kat artmasının suçunu, Nikaragua'nın "Latin Amerika halkını tâbi kılan ve ezen" ABD emperyalizmine yüklediler (*La Prensa*, 27 Ağustos 1973).

Hükümetin grevler sırasında baskıcı ya da aleyhte hareketlerde bulunmasıyla işçilerin politize oluşları da yoğunlaştı. 1972 depreminden hemen sonra gerçekleşen tam da buydu. Devlet müdahale etti ve işçileri dağıtmak için baskıcı mekanizmalar kullandı ve bunun sonucunda ekonomik çatışmalar, hem devleti hem de kapitalist sınıfı hedef alarak, siyasi bir nitelik kazandı. Örneğin altı sendika tekstil ve metal sanayilerinde grev yaptığı sırada, işçiler mücadelelerine devam etmek adına dayanışmalarını ve yeteneklerini güçlendirmek için bir koordinasyon komitesi kurdular. Sendika liderlerinden birini, kızkardeşi grev broşürleri dağıttığı için tutuklandığı zaman, o hapiste kaldığı sürece müzakere etmeyi reddettiler. Devletin doğasına dair bir sınıf analizi sunarak, Çalışma Bakanlığı'nı "mülk sahibi sınıfların yararına hareket etmekle, son grevlerden bizzat sorumlu olmakla" sert bir şekilde eleştirdiler (*La Prensa*, 15 Ağustos 1973).

İşçi ayaklanmasının zamanlaması, ilk aşamada çatışmaları hazırlayan yıkıcı Aralık 1972 Managua depremine denk geldi. Deprem başkentin yeniden inşasında merkezî önem taşıyan işçilerin pazarlık yeteneklerini artırdı. Hali hazırda sağlam bir

şekilde örgütlenmiş olan vasıflı inşaat işçileri, Nikaragua'daki işçi hareketlenmesinin ön saflarında yer alıyorlardı. Depremden iki şekilde etkilendiler: Yarattığı ekonomik tahribat, dizginlenemeyen bir enflasyonu ateşledi, bu da işçilerin alım gücünü aşındırdı, fakat onlara iş olanakları da sağladı. Aynı zamanda, işçiler, inşaat işçilerinin çalışma haftasını kırk sekiz saatten altmış saate çıkaran ve geleneksel Kutsal Hafta tatilinin iki gününü iptal eden hükümetin yeniden inşaat politikaları tarafından olumsuz bir şekilde etkilendiler. Pazarlık konumları yeniden inşanın artmasıyla güçlenmiş olan inşaat işçileri buna cevap olarak geniş kapsamlı grevler ilan ettiler. Esas amaçları ekonomik ve çalışma koşullarını korumaktı, fakat kısa bir süre içinde siyasi taleplerde de bulundular.

Bu mücadeleler sırasında inşaat işçileri örgütsel becerilerini çoğalttılar. Hükümet baskısından korunmak amacıyla SCAAS'ı, yani marangozların, duvar ustalarının ve boru tesisatçıların oluşturduğu birliği kurarak dayanışma yapılarını güçlendirmek için harekete geçtiler. SCAAS ortak çıkarların peşinde koşmak ve birleşik toplu sözleşmeler elde etmek için, Managua ve diğer beş bölgedeki 15.000 işçiyi tek bir federasyonda topladı (*La Prensa*, 12 Ağustos 1974).

Grevlerin başlangıçtaki sebepleri ekonomik ve işle ilgili konular olsa da, hükmet baskısı işçilerin hızla politize olmalarına yol açtı. SCAAS inşaat işçileri, Mart 1973 ile Aralık 1973 arasındaki tüm işçi grevlerinin yüzde 70'ini temsil eden, 195 grev yaptı. Bunlardan 189'u daha yüksek ücretler ve çalışma koşullarının iyileştirilmesini talep etti.⁷ Her ne kadar işçi grevleri ekonomik meselelere bariz bir vurgu yaptıysa da, çoğunluğu aynı zamanda önemli siyasi öğeler de içerdi. İşçi sınıfının politize olması ve radikalleşmesinde çok önemli bir faktör devlet baskısıydı. İnşaat işçileri 195 grevin 173'ünde, tutuklamaları protesto etti. 139 grevde, siyasi örgütlerin ve karış

7 İş bırakmaların 144'ünde diğer bir önemli talep, işverenlerin işçilerin maaşlarından sosyal güvenlik adına kesilen parayı hükümete vermeleri, böylece işçilerin onlara yasayla sağlanan sağlık imkânlarından faydalanabilir hale getirilmeleriydi.

olanlara yönelik devlet baskısını, özellikle de yeni çıkan ve hükümeti eleştiren haberlerin basım veya yayını yasaklayan İftira Yasası'nı kınadılar. Grevdeki inşaat işçileri, en azından bir kere, hapse atılan her inşaat işçisi için grevlerinin bir hafta daha uzayacağını bile duyurdular (*La Prensa*, 24 Nisan 1973). Bu şekilde, işçi grevleri hızlıca iki hedef üstlendi.

İşçilerin grev etkinliklerinin 1974'te azalmasına rağmen, büyük ölçüde işverenlerden kazanılan tavizler ve devam eden hükümet baskısı dolayısıyla, inşaat işçilerinin o yıl başlattığı yetmiş dokuz grevin çoğunun önemli siyasi boyutları vardı. Otuz iki grev hükümet baskısını protesto ederken, diğer yirmi iki grev, tıp doktorları ya da hemşireler gibi daha iyi maaşlar ve çalışma koşullarının iyileştirilmesini isteyen başka grevci-lerle dayanışma içinde düzenlendi.

Hükümet bu grevler sırasında, işçileri dağıtmak için sürekli baskı kullandı. Haziran 1974'te, CGT-I, kuzeydeki dört bölgedeki hükümet baskısının, oradaki tüm sendika etkinliklerini yok ettiğini ve birçok işçi liderinin ölümünden sorumlu olduğunu bildirdi. Matagalpa'da CTN'nin başkanı hapse atıldı. Jinotega'daki sendika liderleri, sadece sokakta ya da evlerindeki toplantılarda birlikte göründükleri için tutuklandılar. Esteli'de askerî komutan, sıkıyönetimin artık geçerli olmamasına rağmen, izinsiz yapılan toplantıları yasakladı. Riva'daki İnşaat İşçileri Birliği, ya hiçbir maddi yardım kabul etmemeleri ya da sert yaptırımlara maruz kalacakları konusunda uyarıldı (*La Prensa*, 24 Haziran 1974).

Hükümet ayrıca sendikaları dağıtma yoluna başvurdu. Maaş zammı isteyen ve ateş edilmesini protesto eden grevdeki işçilerin Fabritex giysi fabrikasını işgal etmelerinin ardından, Çalışma Bakanlığı ve Fabritex beraber, Tekstil Sanayii'ndeki İşçiler Birliği'ni dağıtmak için harekete geçtiler (*La Prensa*, 18 Ocak 1974). Somoza'nın sahip olduğu bir şirket olan Metasa'nın işçilerinin birliği, daha yüksek ücretler için yapılan iki aylık grev sonrasında, şirketin ve Çalışma Mahkemesi'nin ortak eylemiyle dağıtıldı (*La Prensa*, 26 Ekim 1973). Devlet inşaat işçileri sendikasının siyasete karıştığı ve onu oluşturan işçilerin

çıkarlarını temsil etmediğini iddia ederek, SCAAS'ı da dağıtmaya çalıştı. Çalışma Yargıcı'nın makamında düzenlenen bir oturumda, sendikayı savunmak için SCAAS liderleriyle beraber 1.000 kadar işçi geldi (*La Prensa*, 10 Şubat 1974). İnşaat işçilerin yüksek düzeyde hareketlilikleri ve Managua'nın yeniden inşasındaki merkezî önemleri, hükümeti sendikayı dağıtmaktan alıkoymadı.

İşçilere yönelik devlet baskısı, FSLN'nin, 1974'ün sonunda Tarım Bakanı'na evinde saldırmasının ardından şiddetlendi. Hükümet sıkıyönetim ilan etti ve işçi örgüt ve etkinliklerinin ciddi bir biçimde bastırıldığı otuz üç ay boyunca sıkıyönetim uyguladı. Aralarında Domingo Sanchez Salgado'nun da olduğu birçok sendika lideri defalarca tutuklandı ve çoğunlukla tecrit halinde tutuldular.

Chamorro'nun öldürülmesi ve devrimci mücadeleler

Başkan Carter'ın baskıları sonucunda Ağustos 1977'de sıkıyönetim kaldırılınca, işçiler kolektif eylemlerini tekrar başlattılar. 1977'in son üç ayında düzenlenen sekiz işçi grevi, ekonomik ve işle ilgili sorunlarını düzeltmek için yapıldıysa da işçiler, gösteri yapmak ve siyasi konulara işaret etmek için öğrencilere katıldılar. Ayrıca iki grev hükümetin yozluğunu protesto etti. Önemli bir şekilde, ana işçi örgütleri siyasi konularda yorum yapmaya ve hareket etmeye devam ettiler ve ılımlı/reformcu siyasi örgütlerle bir koalisyon kurdular. En büyük işçi birlikleri olan CGT-I ve CTN, ülkenin sorunlarına hitap eden "ulusal diyalog" taleplerinde, ılımlı ve yenilenmiş olan siyasi koalisyonun, yani UDEL'in diğer üyelerine katıldılar. Çeşitli işçi liderleri gazetecilerle de buluştu ve radyo ve TV sansürünün "Kara Yasa'sının" yürürlükten kaldırılması yönündeki kampanyayı desteklediklerini belirttiler (*La Prensa*, 14 Kasım 1977). Komünist Parti'yle bağları olan bir işçi grubu CAUS,⁸

8 ABD Elçiliği'nin bir raporuna göre, 1988-1989 arasında bu örgütün 2.000 üyesi vardı ve Managua tekstil sanayisinde geleneksel olarak güçlüydü (Amerika Elçiliği, Managua, 1989: 13).

Birleşik Eylem ve Birlik Komitesi, her türlü ulusal diyalogu reddetti ve bunun yerine Rus Devrimi'nin yıldönümünü kutlamak üzere bir toplantı duyurdu (*La Prensa*, 5 Kasım 1977).

Siyasi çatışmaların şiddetlenmesiyle birlikte 1978, Nikaragualı işçiler için tarihi bir yıl oldu. Somoza yönetiminin kovulmasından hemen önceki on sekiz ay boyunca, işçilerin ekonomik durumları süratle kötüleşti. Ücretler düştü ve işsizlik 1977'in sonunda ani bir şekilde artmaya başladı, izleyen yılda ise şartlar daha da umutsuzca gelişti. Sosyo-Ekonomik Araştırma Merkezi'nin yürüttüğü bir çalışma, reel ücretlerin 1965'te saat başına ortalama 2.93 kordobadan, 1977'de 2.45'e gerilediğini gösterdi. Benzer şekilde yeterli istihdam 1975'te yüzde 24.2'den, 1977'de yüzde 20.6'ya düştü, işsizlik ise aynı dönemde yüzde 57.8'den yüzde 67.9'a çıktı (*La Prensa*, 4 Şubat 1979).

İşçilerin hareketlenmeleri ve kolektif eylemleri, halk hareketlenmesini teşvik eden ve devletin savunmasızlığını artıran Pedro Chamorro'nun Ocak 1978'de öldürülmesinden sonra şiddetlendi. İşçiler arasında çok popüler olan Chamorro'nun ölümünü protesto eden ilk toplumsal sınıf örgütlü işçiler oldu. Örgütlü işçiler 1972 depreminin ardından çıkan çatışmalar sırasında Chamorro ile yakın olarak çalışmışlardı. İşçiler onun yönettiği UDEL koalisyonuna da katılmışlardı. 1974'te Managua ve Masaya'da binlerce SCAAS işçisi, bir Ulusal Muhafız Birliği üstçavuşunun, gözaltındaki Amada Pineda de Arauz'a defalarca tecavüz etmek suçundan kendisine açılan davada aklanmasından sonra, şahsi yaralanma iddiasında bulunarak dava ettiği Pedro Chamorro ve Amanda Pineda Arauz'u desteklemek için yirmi dört saatlik bir greve gittiler (*La Prensa*, 22 ve 23 Ekim 1974). Suikastten sonra işçiler, siyasi açıdan önem taşıyan pek çok protestonun ön saflarında yer aldılar ve siyasi süreçte esaslı bir rol oynadılar. 13 Ocak'ta en büyük iki işçi örgütü, CGT-I ve CTN, Chamorro'nun ölümünün yasını tutmak, onu ve çok sayıda lider ve üyelerinin hapse atılmasını protesto etmek amacıyla süresi belirsiz bir grev ilan ettiler. İnşaat işçileri sendikası SCAAS da greve katıldı (*La Prensa*, 13 Ocak 1978).

Bu grev, iş adamları tarafından gerçekleştirilen iki tane çok bilinen grevin ilkinden tam on iki gün önce ilan edildi.

Kısa bir sürede, suikastten sonra devletin savunmasızlığının hareketlenmelerini ve kolektif eylemlerini kolaylaştırmasıyla işçiler, kolektif eylemlerini artırdılar. 1978 yılında, 84 iş bırakma eylemi ilan etmiş, örgütlü, vasıflı inşaat işçilerinin önderlik ettiği 221 grev düzenlediler. Bu inşaat işçileri, FSLN'ye kayışları itibariyle önemliydiler. Grevlerin 44, Sandinista siyasi tutuklularıyla dayanışma içinde düzenlendi. İnşaat işçileri diğer işçilerle de koalisyon kurdular ve 25 grevi diğer grevcilerle dayanışma içinde yaptılar. Ayrıca, Sandino'nun, "Özgür İnsanların Kumandanı", öldürülmesinin 44. yıldönümünü anmak için 3 grev düzenlediler. İşçi grevlerinin hızla gelişen siyasi yönüne karşın, sadece inşaat işçilerinin, işverenlerin sendikalar dönük baskısını protesto etmek için ilan ettiği 12; ücretler ve ekonomik menfaatler için 4 iş bırakmayla, ekonomik ve işle ilgili grevler azaldı.

İnşaat işçilerinin yanı sıra fabrika ve atölyelerdeki işçilerde 1978'de 39 iş bırakma ilan ettiler ki bunlarda baskın olan konular siyasiydi: Hükümet baskısı (23), Sandinista siyasi tutuklularla dayanışma (11) ve ateş açılması ve sendikaların bastırılması (5). Sadece dört grev ekonomik iyileştirmeler istedi.

İşçiler ayrıca çoğunluğu siyasi meselelerle ilgili 45 resmî bildiri yayımladılar. 17'sinde bahsi geçen hükümet baskısını, 14'nde Somoza'nın istifası ve demokratik bir hükümetin kurulması talebi izledi. Yayımlanan 6 bildiri Chamorro'nun öldürülmesini protesto etti, 2'si Nikaragua'daki adaletsizliğe ve yoksulluğa kederlendi ve 1 tanesi Ulusal Muhafız Birliği'nin yeniden düzenlenmesini istedi. İşçilerin yayımlanan bildirileri, sadece ekonomik konulara bir hayli az ilgi gösterdi. 2 bildiri daha yüksek maaşlar ve işle ilgili değişimler istedi, 1 tanesi vergi artışlarını ve 3 tanesi de sendikaların işverenler tarafından bastırılmasını protesto etti.

İşçilerin politize oluşlarının kanıtı, öğrencilerle siyasi koalisyonlar kurmaları ve 1978 yılı boyunca 28 ortak gösteri düzenlemeleridir. Bu radikal koalisyon, nihai olarak FSLN'nin

davasına yardım etti. Bu ortak eylemler, diktatörlüğü protesto etti ve demokrasinin kurulması çağrısını yaptı (11 kez), Chamorro'nun öldürülmesini (8 kez) ve hükümet baskısını (6 kez) kınadı, Sandinista siyasi tutuklularla veya katledilmiş gerillalarla dayanışma gösterdi (4 kez), köylülerin toprak işgallerini destekledi (2 kez) ve artan vergileri protesto etti (1 kez).

İşçiler, devlet tarafından uygulanan baskıya olan muhalefetlerini ifade etmek için düzenli olarak grevleri kullandılar. Şubat sonunda UDEL'in yanı sıra CGT-I, CTN ve Çelik Sanayi Birliği, kurumsal terörü, öğrenci ve gazetecilerin bastırılmasını protesto etmek ve özgürlük ve adalet talep etmek üzere 1 Mart tarihi için ulus çapında bir grev ilan etti. Managua'daki çeşitli fabrika ve inşaat alanlarındaki çok sayıda işçi, buna iş bırakarak cevap verdi (*La Prensa*, 1 ve 2 Mart 1978). Nisan'da, CGT-I, bir Sandinista siyasi tutuklu olan Marcio Jaen'in annesinin önderlik ettiği açlık grevindekilerle dayanışma içinde, kırk sekiz saatlik genel grev ilan etti; grev ayrıca, Tarım ve Büyükbaş Hayvan Yetiştiriciliği Okulu'nun kapatılmasını ve öğrencilerin işgal ettikleri okul binalarından tahliye edilmelerini kınadı (*La Prensa*, 18 Nisan 1978). Bu greve katılanlar, Managua'daki otuz iş sahasındaki inşaat işçileri; Managua, Masaya, Jinotepe ve Corinto'daki 5.000 hastane işçisi; birkaç Managua fabrikası; ve Masaya'daki inşaat işçileri ve 500'den fazla çelik işçisi idi. CTN VE CGT-I, Ulusal Muhafız Birliği'nin, Jinotepe'de üç öğrenciyi ve bir işçiyi öldürdüğü haziran ayında, hükümet baskısını protesto etmek üzere yirmi dört saatlik ulus çapında bir grev için diğer gruplara katıldılar (*La Prensa*, 10 ve 18 Temmuz 1978).

Devletin savunmasızlığı ve işçilere arasında çok saygı gören Chamorro'nun yokluğunda ılımlı muhalefetin etkisizliği iyice belirginleşince, işçiler alternatif bir seçenek aramaya başladı (Everingham 1996: 143). CTN, CGT-I, CUS ve CAUS'un da dahil olduğu önde gelen işçi örgütleri, bazı işçiler arasındaki Sandinista yanlısı eğilimlere rağmen, başlangıçta geniş, elitlerin önderlik ettiği bir koalisyon olan FAO'ya katıldılar. Temmuz 1978'de CGT-I'nın ayrılmasıyla, bu örgütler aşamalı bir şekilde Geniş Muhalefet Cephesi, FAO'dan çekildiler ve

FSLN'nin başını çektiği koalisiyona, MPU'ya katıldılar. En büyük iki işçi örgütü, ayrıca sonbaharda FSLN'ye savaşçılar temin etti (a.g.e.: 153). 1978'in sonuna gelindiğinde çeşitli sektörlerdeki işçiler yüksek seviyede bir radikalleşme sergilediler. Hükümet karşıtı günlük gazete *La Prensa*'da çalışan bir işçi, "Bu kravatlı adamlar yıllardır, Somoza'nın öncesinden beri ülkeyi yönetiyorlar. Son iki ay boyunca beş binimiz yeraltında, sadece suratlardaki bir değişiklik için ölmedi" diye konuştu (Kinzer, 1979: 8). Bir başka işçi, "işlerini kaybetmeye başlana kadar Somoza'dan gayet memnundular. Bu eski aileler, yıllardır onunla yataktalar. Biz şimdi bu ülkeyi onların hepsinden almak için savaşıyoruz. FAO bizim için değildir. Biz Sandinistalarız!" şeklinde açıklama yaptı (a.g.e.).

Özetle Nikaragualı işçiler, İranlı karşılıklarından daha iyi örgütlüydüler. Devletin sahip olduğu işletmelerin düşük düzeyi yüzünden, işçilerin çoğu özel sektörde istihdam edilmişti. Bu nedenle işçilerin ekonomik mücadelelerinin hedefi, devletten çok kapitalist işverendi. Fakat yüksek seviyedeki baskı nedeniyle işçiler devleti hedef aldı. Siyasi ve ideolojik çizgilerde bölünmüş olmalarına rağmen, Nikaragualı işçiler, fırsatlar izin verdiğinde işçilerin hareketlenmelerinde çok önemli rol oynayan bazı önceden var olan örgütlere sahiptiler. Bununla birlikte, işçi örgütleri uzun bir süre boyunca hükümet baskısı tarafından etkisiz kılındılar. 1970'lerin başında, çatışmaların ilk raundunda, işçiler, hem işverenlerin Managua'nın yeniden inşası için artan iş taleplerine hem de depremin ardından gelen olumsuz şartlara tepki olarak örgütlendiler. Örgütlü, vasıflı inşaat işçilerinin önderlik ettiği işçiler, ilk olarak ekonomik ve çalışma koşullarını iyileştirmek için hareketlendiler. Kolektif eylemleri başlangıçta işverenleri hedef aldı. Kısa bir zamanda, hükümet müdahalesi ve baskısı işçileri politize etti, onlar da öğrenci müttefikleriyle beraber devleti de hedef aldılar, böylece ikili bir çatışmaya girdiler. İşçilerin hareketlenmeleri, grevleri ve radikal öğrencilerle kurdukları koalisyon, kapitalistlerle bir koalisyonun oluşma olasılığını azalttı ve bu yüzden herhangi bir değişim yaratmakta başarısız oldu.

1978'in sonlarında, saldırılarını doğrudan devlete odaklamalarından anlaşılacağı üzere, işçilerin mücadeleleri süratle politize oldu. Örgütlü işçilerin popüler bir müttefiki olan Chamorro'nun öldürülmesi, şiddetli işçi hareketliliği yarattı. Önemli bir şekilde işçilerin 1978'deki siyasi kolektif eylemleri, işletmecilerinkileri önceledi. Ekonomik taleplerin ikincil önem taşımasıyla, sınıf çatışmasından çok sınıf koalisyonu hâkim oldu ve Somoza yönetiminin devrilmesini mümkün kıldı. Fakat işçi sınıfının hareketlenmesi ve politize oluşu, hemen FSLN'ye doğru bir kaymaya yol açmadı. Sosyalist CGT-I bile, UDEL ve FAO gibi ılımlı siyasi koalisyonların içinde kaldı. İlimli muhalefetin zayıflıkları ve nihayetinde Somoza'yı atmaya başaramaması, büyüyen halk hareketlenmesinin sebep olduğu devletin artan savunmasızlığıyla beraber, işçi kesimlerinin desteklerini FSLN'ye kaydırmalarının kilit şartlarını sağladı. İdeolojik bölünmelere rağmen, örgütlü işçiler sonunda Sandinistalara katıldılar ve hükümetin devrilmesine yardımcı oldular.

Filipinler'de işçiler ve siyasi çatışmalar

Filipin işçilerinin durumları, İran ve Nikaragua'dakilerden iki açıdan farklıydı. İran'ın aksine, Filipinler'de devlet müdahalesinin daha az olması dolayısıyla Filipinli işçiler büyük ölçüde özel sektörde çalışıyorlardı. Sonuçta, işçiler, ekonomik kazanç için devleti hedef almadılar. Uzun bir süredir değişen düzeylerde baskı gören İran ve Nikaragua'daki işçilerin aksine, Filipinler'deki işçiler, formel demokratik kurumların varlığı nedeniyle örgütlenebiliyor ve toplu sözleşmelere katılabiliyordu. Bu durum, var olan yapı içerisinde çalışan, reformist politikalar yürüten ve genelde ekonomik ve işle ilgili menfaatler talep eden işçi sendikalarını yarattı. Düşük seviyede devlet müdahalesi koşullarında, işçilerin hareketlenmeleri, bir miktar sınıf çatışması yaratmaya eğilimliydi.

Buna rağmen 1972'de sıkıyönetimin uygulanması ve bağımsız emeğin bastırılması, işçilerin devletle olan ilişkilerini ve politikaların değiştirdi. Devlet başlangıçta işçileri dağıtmakta

başarılı olsa da, kısa bir sürede bir grup militan işçi, Filipin toplumsal yapısında radikal değişimleri savunan yeni bir örgüt kurdu. Militan işçi örgütleri, Aquino'nun 1983'te öldürülmesiyle birlikte, devletin gittikçe savunmasızlaşması ve Nikaragua'daki gibi ılımlı isyancıların yönetimi yerinden etmekte başarısız olmasıyla süratle güç kazandılar. Daha da önemlisi, militan işçi hareketi Nikaragua'dakiler gibi, ulusal siyasette gözle görünür bir rol oynayan liderler üretti. Bazı zamanlarda ılımlı muhalefet bile, destek ve işbirliği için bu liderlerden yardım istedi. Fakat 1980'lerde büyüyen işçi radikalizmi, Filipinli işçilerin hem hükümete hem de kapitalist sınıfa saldırmalarına neden oldu. Sonuçta işçi radikalizmi sınıf koalisyonunun oluşumunu engelledi ve Filipinler'deki muhalefetin parçalanmasına yardım etti. Böylece işçilerin politikaları, Filipinler'de, İran ve Nikaragua'dakinden farklı bir sonucun ortaya çıkmasına katkıda bulundu. Şimdi işçilerin hareketlenmelerini ve mücadelelerini iki ayrı dönemde inceleyelim: Sıkıyönetimin uygulanmasından önce, yani 1970'lerin başları ve 1980'ler.

Diğer gelişmekte olan ülkelerden farklı olarak, Filipinler'deki işçi çatışmalarına olan hükümet müdahalesi, 1950'lerin başında çalışma yasalarındaki reform nedeniyle azaldı. Bu politika değişikliğinden önce, örgütlü işçilerin bağımsız eylemleri, Çalışma Bakanı'nın aynı zamanda en büyük ulusal sendika federasyonunun başkanı olmasıyla ve hükümetin işçi ve idare arasındaki tartışmaları neredeyse mecburi bir tarzda çözmesi nedeniyle katı bir şekilde sınırlanmıştı. İşçi-idare ilişkilerini apolitikleştiren bir faktör, 1953 Sanayi Barış Kanunu'ydu. Toplu sözleşmenin bu yasayla kurumsallaştırılmasıyla beraber, işçi örgütleri kapsamlı devlet müdahalesinden fiilen azat oldular. Toplu sözleşme bazı bağımsız sendika liderlerince desteklen-diyse de, kanunun asıl amacı sendika hareketini apolitikleştirmekti ve sendikaların çoğunun taleplerini ekonomik ve işle ilgili konulara⁹ sınırlamasıyla bunda başarılı oldu ve işverenlerle ideolojik çatışmalara girilmesine meydan vermedi. Sonuçta

9 Tuhaf bir şekilde, sendikaların apolitikleşmesi bazı sendika liderlerinin siyasetçi olmalarını ve sonunda seçilmelerini sağladı (Wurfel, 1988: 64).

Filipinli işçilerin geniş kesimleri reformist politikalar yürüttü ki bunlara var olan toplumsal yapıyı ve düzeninin içerisinde çalışma fikrini kabullenmek de dahildi.

Filipinli işçiler bu şartlar altında hareketlendiler ve kolektif eylem becerilerini artıran sendikalar kurdular. Kayıtlı sendikaların sayısı, 1960'ların ortasından 1970'e kadar düzenli olarak arttı, ki o yıl Çalışma Bakanlığı göre bir milyon işçi (Wurfel, 1988: 64), yani işgücünün yüzde 23'ü sendikalıydı (*Manila Times*, 6 Kasım 1970). Sanayi büyüdükçe, sendikalaşma da arttı, 1985 yılına gelindiğinde, Filipinler'in 2.000 kayıtlı işçi örgütü vardı (Amerikan Elçiliği, 1988/1989: 13). Hükümetin tanıdığı tek işçi örgütü olan Filipinler İşçi Sendikaları Birliği (TUCP), 1980'lerin başında 1.3 milyon üyesiyle en büyük örgüttü (Amerikan Elçiliği, 1982: 11). Filipinler İşçi Sendikaları ve Müttefik Hizmetler'in, ki komünist Dünya İşçi Sendikaları Federasyonu'yla bağlantılıydı, 250.000 üyesi vardı, 1980'de kurulmuş radikal KMU, Kilusang Mayo Uno ise, 1982 yılında 100.000 kadar üyeye sahipti (a.g.e.: 15). Bu örgüt 1980'lerin ortalarına gelindiğinde, üyelerini 600.000'e çıkarmıştı ve üyeleri ağırlıklı olarak Metro Manila bölgesinde yoğunlaşmış olan imalat sektöründe çalışıyordu.

Formel demokratik kurumların ve yasal bir biçimde kurulmuş sendikaların varlığına rağmen, işçilerin ekonomik durumları iyileşmedi. 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında, Filipinli işçiler, toplu sözleşmeyi yetersiz buldular ve ekonomik konumlarını iyileştirmek için gittikçe artan bir şekilde izinsiz kolektif eyleme başvurdular. Çatışmalar, işgücünün bazı kesimlerinin politize olmasına da neden oldu.

Filipin ekonomisi, adanın savaş sonrası iktisadi kalkınmasının olumsuz etkileri altında güçlkle ilerliyordu. Sanayi işgücü için reel ücretler 1955 ile 1971 arasında iyileşmedi ve aslında, vasıflı, tarımda çalışmayan işçiler için yüzde 28'den de fazla düştü (Baldwin, 1975: 148).¹⁰ 1960'tan 1971'e kadar, kamu işçilerinin ücretleri reel olarak yüzde 8 azaldı, vasıflı ve yarı

10 Başka bir kaynak reel ücretlerin, 1962 ve 1964 arasında yüzde 8 ve 1970 ile 1974 arasında yüzde 30 oranında düştüğüne işaret ediyor (Daroy, 1988: 12).

vasıflı işçilerin kazançları ise resmî istatistiklere göre daha da fazla düştü (ILO, 1974: 9-11). Pezonun değerinin düşürülmesi ve diğer IMF'nin dayattığı ekonomik reformlar daha fazla işsizliğe ve sonraki iki yıl içinde ücretlerde yüzde 10 azalmaya yol açtı (Wurfel, 1988: 61). 1969'da, bir Filipin Senatosu raporu, toplamda 12 milyon işgücü içinde, 1 milyonun işsiz olduğunu kaydetti. Bir işçi lideri, 1970'te istihdam edilmeyen işçilerin yaklaşık olarak 3 milyon olduğunu hesapladı (Daroy, 1988: 12). 1962 ve 1970'teki devalüasyonların neden olduğu enflasyon da (a.g.e.), alım güçlerini aşındırarak, işçi sınıfını olumsuz etkiledi. 1970'teki bir Filipin Çalışma Departmanı raporuna göre, tüm işgücünün sadece yüzde 3-4'ü, asgari ücret olan 6 pezo kazanıyordu (Manila Times, 4 Nisan 1970). 1972 yılında, ücretli işçilerin reel gelirleri, yirmi yıl önceki düzeyin bile biraz aşağısındaydı (Wurfel, 1988: 54).

İktisadi açıdan başlıca mağdurlar olan örgütlü, vasıflı işçiler, durumlarını değiştirmek için hareketlendiler. Sanayileşme ve imalat sektöründeki büyüyen istihdam, işgücünün bu kesiminin becerilerini artırdı ve artan sendikalaşmaya yol açtı. 1970'te işçiler 104 grev ve 15 gösteriye katıldılar. Grevlerdeki talepleri esas olarak ekonomik konular üzerinde yoğunlaştı, onları sendikayla ilgili mücadeleler takip etti. İşçiler gösterilerinde daha fazla siyasi konuları gündeme getirdiler ve düşük asgari ücret, işbirlikçi sermaye politikaları, siyasi baskı ve faşizm gibi daha farklı konularda protestoda bulundular. Diğer talepler, işçi hakları, bürokratik reformlar ve feodalizme ve yozlaşmaya son verilmesini içeriyordu. Her ne kadar çoğu işçinin talebi başlangıçta esas olarak siyasi değil, ekonomik olsa da, protestolarını dağıtmak için geliştirilen hükümet baskısına bir cevap olarak mücadeleleri gittikçe politize oldu.

1971'de işçi grevlerinin sayısı yüzde 50 artışla 157'ye çıktı. Şartların düzenli bir biçimde kötüleşmesiyle birlikte, ana çatışma kaynağı değişmeden kaldı ve işçiler daha fazla ekonomik kazanç için hareketlenmeye devam etti. Hükümetin Haziran 1970'te günlük asgari ücreti 6 pezodan 8 pezoya yükseltmiş olsa da, işçiler şimdi de 10 pezo istiyordu. Ayrıca, siyasi yönü de

olan 13 gösteriye katıldılar, işçiler daha yüksek ücretler, daha fazla işçi hakları ve yükselen enflasyon ve baskıdan kurtulmak istiyordu. Hatta bir gösteride, Marcos'un emperyalizmin bir kuklası olmakla suçlanması çağrısında bile bulundular.

1970'teki önemli bir gelişme, radikal bir duruşu savunan küçük fakat aktif bir işçi kesiminin ortaya çıkmasıydı. Artmış olan hükümet baskısı ve ılımlıların taviz kazanmaktaki başarısızlığı, bu radikal işçi kanadının kuruluşunda çok büyük rol oynadı. Nikaragua'da olduğu gibi bu işçiler 1970 ve 1971'deki 49 olayda, Filipinler'deki siyasi koşulları protesto eden gösterilerde radikal öğrencilere katıldılar. Ayrıca, radikal solcu bir koalisyon olan Demokratik Filipinler Hareketi'ne girmekte de gecikmediler. Radikal işçiler ve onların solcu müttefikleri, Mayıs 1970'te bir hafta süren "Adalet için İşçi Yürüyüşü"nü düzenlediler. Yürüyüş, "Filipinli işçilerin, faşist Marcos yönetimi ve yerli ve yabancı sermayenin birleşik sömürü ve baskısı altındaki ıstırap dolu durumlarının tiyatroya bir şekilde sunulması" için tasarlanmıştı (*Manila Times*, 19 Mayıs 1970). Bir olayda bir sözcü, Başkan Marcos "Filipinler'in lideri olmayı kesmiş ve sıkıyönetimin uygulanacağı şeklindeki tekrarlanan tehditleriyle kendi halkına savaş açmıştır. Marcos, Amerika'nın ve ıstırap çeken Filipinli işçi ve köylü kitleleri sömüren imtiyazlı çıkarların kuklasıdır" diye konuştu (*Manila Times*, 24 Mayıs 1970). Bu hafta içerisinde düzenlenen "Halkın Kongresi'nde", işçi aktivistleri toplumda devrimci değişimler istedi. Grev sözcülerinin sırasındaki asker ve polis şiddetini eleştirdiler. Son olarak, Marcos'un istifasını ya da yüce divana çıkarılması için haykırdılar. Tempolu bir şekilde "İbagsak si Marcos," [Marcos'u indir!] diye bağkırdılar (*Manila Times*, 25 Mayıs 1970).

1971'de aynı radikal işçiler siyasi etkinliklerine devam ettiler. Birçok olayda güvenlik güçleri tarafından saldırıya uğradılar. 1971'deki İşçi Bayramı kutlamalarında üç gösterici öldürüldü. Bu ölümlere cevap olarak, radikal işçiler ve müttefikleri Marcos aleyhine çeşitli protesto mitingleri ve yürüyüşler düzenlemeye devam etti. Katliamın "Marcos yönetiminin, emperyalist, feodal ve bürokrat kapitalist efendilerinin adına uy-

guladığı askeri baskının mutlak tarzının” sadece bir göstergesi olduğunu açıkladılar (*Manila Times*, 2 Mayıs 1971).

1970’lerin başında, Filipinli işçilerin bir kesimi, açıkça radikalleşmiş ve solcu öğrencilerle bir ittifak kurmuştu. Bu radikal işçiler bazı ekonomik çatışmalarda (örneğin asgari ücret üzerinde olan gibi) ılımlılara katıldıysalar da (*Manila Times*, 14 Nisan 1970), ayrı İşçi Bayramı mitingleri yaptılar ve farklı talepleri seslendirdiler. Bölücülük yaratmasına rağmen,¹¹ bu ideolojik zeminli işçi hareketi 1980’lerde çatışmaların bir sonraki aşamasında önemli oldu.

Gene de 1972’de sıkıyönetimin uygulanmasıyla onların hareketlenmeleri ve kolektif eylemleri ani bir şekilde durdu. Sıkıyönetim, örgütlü işçileri ve müttefiklerini, solcu öğrencileri ve entelektüelleri neredeyse tamamen dağıttı. Militan sendikaların liderleri tacize uğradı, hapse atıldı ve hatta öldürüldü (Nemenzo, 1988: 237). Sıkıyönetim altında, devlet özerkti fakat işçiler üzerinde kesinlikle olumsuz bir etkisi vardı. Aynı dönemde uygulanan politika değişiklikleri, işçilerin gücünü ve ücretlerini azaltıp grev haklarını kısıtlayarak,¹² ve işçi sendikalarını gözetim altında tutarak, yatırımları teşvik etmeyi amaçladı. Ücretler, sendikaların örgütlenme, kolektif olarak pazarlık etme ve greve gitme güçleri, hükümetin ihracatın başı çektiği sanayileşmeyi desteklemesiyle bastırıldı. Örgütlü işçiler, kentsel bölgelerdeki tüm ücretli ve maaşlı işçilerin yüzde 25’ini kapsıyordu, fakat işçilerin sadece yüzde 15’i toplu sözleşme antlaşmaları elde etmeyi başardı. Marcos, Ocak 1974’te Merkez Bankası’ndaki bir konuşmada, ücretleri düşük tutma kararını açıkladı: “Bizim ülkemiz, dünyanın bu kısmındaki en düşük ortalama ücret seviyelerinden birine sahip. Biz ihracat programımızın erken bir aşamada, genel ücret seviyesindeki

11 Bir örneği, Ulusal Su İşleri ve Kanalizasyon Otoritesi’nde, iki rakip işçi grubunun, idarenin tanınmasını elde etmek için girdikleri ve konu üzerinde beş grev ve yol açan mücadeleydi (*Manila Times*, 19 Şubat 1970).

12 Kısıtlamalara rağmen militan işçiler sanayi sektöründeki sorunlarını çözmek için bazı girişimlerde bulundular. 1975’ten başlayarak bazı fabrikalardaki işçiler grevler ilan etiler. O yıl bu şekilde iki düzineden fazla grev yapıldı (Tiglao, 1988: 62).

ani bir artışla tehlikeye sokulmamasına dikkat etmeyi amaçlıyoruz” (Wurfel, 1988: 264). Filipinler hükümeti, hazırda, *New York Times*’ın ticaretle ilgili bölümüne, Filipinler’e yatırım yapmak için “Yedi İyi Sebep” sıralayan bir reklam verdi ki aralarında işçi masraflarının, Hong Kong ve Singapur’dan yüzde 35 ila 50 oranında daha düşük olması da bulunuyordu. Ayrıca, hükümet, yabancı yatırımın devamını sağlamak için ihracat Muameleleri Bölgeleri’ndeki grevleri özellikle yasakladı.

Hükümetin iktisadi politikaları, sendikaları dağıtması ve pezonun devalüasyonu birleşerek Filipinli işçilerin reel ücretlerinde 1969’dan 1986’da Marcos’un kovulmasına kadar büyük bir düşüşün yaşanmasına neden oldu.¹³ 1972’den 1978’e kadar vasıfsız işçilerin reel ücretleri yüzde 30.6 düştü, Manila’daki vasıflı işçilerin ücretleri ise yüzde 23.8 oranında azaldı (Steinberg, 1990: 128). 1986’ya gelindiğinde, ücretlerdeki düşüş tehlikeli bir boyuta vardı: “En yüksek düzeyden yüzde 50 ya da daha fazla bir düşüş, 1960’ların başında 1930’lardaki seviyenin aşağısı ve 1897-1903 ve 1944-1946’dakinden sadece biraz daha yüksek bir seviye” (Hooley, 1991: 203)...

Metro Manila’daki tarımda çalışmayan işçilerin asgari ücreti, enflasyonu dengelemek için yükseltildiyse de, Çalışma Bakanlığı bile bu artışın altı kişilik bir aile için yeterli olmadığını kabul etti. Daha da kötüsü, devlet destekli Filipinler İşçi Sendikaları Birliği’ne göre işverenlerin yüzde 65’i asgari ücret standartlarını ihlal ediyordu. Asgari ücrete uyulması, neredeyse hepsi yasadışı ilan edilen işçi grevlerin en sık rastlanan taleplerinden biri haline geldi (Wurfel, 1988: 265).

Aquino’nun öldürülmesi ve işçilerin hareketlenmeleri

Kötüleşen ekonomik koşullar, yeni siyasi koşullarla birlikte, işçilerin 1980’lerdeki hareketlenmelerine yol açtı ki bu, işçi mücadelelerinin ikinci aşaması olarak görülebilir. Kutuplaşma şartlarında, Benigno Aquino’nun öldürülmesi ve bunun üretti-

13 Ücretlerdeki 1978’den 1982’ye kadar olan düşüş için, bkz. Bouis (1990: 289-290).

gi halk hareketlenmesi, devleti meydan okumalara ve saldırılara karşı savunmasız kıldı ve büyük ölçüde işçi hareketlenmesi ve kolektif eylemi doğurdu. Örgütlü işçiler, çatışmaların önceki rauntlarında olduğu gibi, yine örgütsel ve ideolojik nedenlerle bölündüler. Fakat bu sefer örgütlü işçilerin radikal kanadının hareketlenme becerileri artmıştı. Bu militan işçiler kökten değişim istediklerini açıkça gösterdiler. Böylece hem işverenlerini hem de devleti hedef almış oldular. Bu çatışmaların ve radikal kanadın yükselişinin sonucunda, Filipinler'de bir sınıf koalisyonu kurulmadı. İşçilerin işverenlere yönelik saldırıları, kapitalistleri, işçileri, özellikle de radikal kanadı bastırmakta devletin yardımını istemeye zorladı. Bu nedenle Filipinler'deki işçi hareketlenmesi, İran ve Nikaragua'da olduğundan çok farklı bir sonuca katkıda bulundu.

Her ne kadar sıkıyönetim ve hükümet baskısı, işçi hareketini dağıtmışsa da, istemeden de olsa, çatışmaların bu ikinci rundunda radikal işçilerin konumunu güçlendirdiler. Buna karşın, sıkıyönetim sırasında ılımlı işçi örgütlerinin konumu zayıfladı. İşçi hareketinin önemli bir kesimi, en büyük olan ve resmî olarak tanınan işçi örgütü TUCP'yle ilişkili değildi ve örgütü çok pasif ve hükümet kontrolün ve manipülasyonunun tesirinde olmakla suçluyorlardı (Amerikan Elçiliği, 1982: 11).

Radikal işçiler, sıkıyönetimin kalkmasından hemen önce, 1980'lerin başında hareketlenmeye başladılar. Bazı sanayi işçi federasyonları, etkisiz devlet kontrolündeki sendikadan kopular ve Kilusang Mayo Uno'yu, yani Bir Mayıs Hareketi'ni kurdular. Bu federasyonlar 1 Mayıs'ta, Quezon Şehri'nde 25.000 işçinin asgari ücretin artmasını, grev hakkının geri gelmesini ve "yabancı tekel kapitalizminin kontrol ettiği tüm sanayilerin millileştirilmesini" talep ettikleri bir miting düzenlediler (Wurfel, 1988: 265). 1981'de sıkıyönetimin sona ermesiyle, grevler, onları yasaklayan yeni kararlara rağmen, 1980'deki 62'den, 1981'de 260'ya dört kat arttı. Aynı zamanda, yükselen işçi militanlığı ve sıklaşan grevlere, artan hükümet baskısı eşlik etti. Örneğin 1982'de, KMU'nun üç ulusal lideri, başkanları Felix Berto Olalia da dahil ve çoğu KMU'dan olan

otuzdan fazla sendika lideri, "yıkıcılık ve isyana kalkışmak için komplo" suçlarından tutuklandı (*Malaya*, 7 Aralık 1983).

İşçilerin hareketlenmesi ve kolektif eylemleri, 1983'te Aquino'nun öldürülmesinden sonra halk hareketlenmesinin hükümeti saldırılara karşı savunmasız kılmasıyla birlikte büyüdü. İşçiler suikasti protesto eden 7 gösteri düzenlediler ve 1983'ün son dört ayında 155 greve katıldılar. Ek işçi hakları ve iktisadi adalet talep eden bildiriler yayımladılar. Gösterilerin temaları, işçi hareketi içindeki ana siyasi bölünmeleri açıkça ortaya koydu. Tüm işçiler daha yüksek ücretler istedilerse de, ılımlılar hükümetteki yozlaşmayı ve Aquino'nun öldürülmesini protesto ettiler, radikaller ise çoğunlukla baskıyı, diktatörlüğü ve emperyalizmi kınadı. Radikaller ayrıca "ABD-Marcos diktatörlüğü" olarak adlandırdıkları rejime de saldırdılar ve Filipinler'deki ABD askerî üslerinin kaldırılmasını istediler.

Radikal KMU, bu siyasi çatışmalar sırasında en aktif işçi örgütüydü, fakat 1983'te büyük çapta hareketlenme becerisini henüz geliştirmemişti. KMU başkanı Felix Berto Olalia'nın aralıktaki cenazesine, öğrenci ve kilise adamlarının sayılarının yanı sıra sadece 5.000 işçi katıldı (*Malaya*, 14 Aralık 1983). Baskı Filipinli radikal işçilerin zorluklarında hâlâ pay sahibiydi. Butuan Logs şirketindeki azan işçi sorunlarının hemen ardından iki belirlenemeyen kişi tarafından öldürülen Butuan Logs Çalışanları Birliği'nin işçi liderinin ölümünde olduğu üzere, işçi tartışmalarına çoğunlukla şiddet eşlik ediyordu (*Malaya*, 21 Aralık 1983). Radikal işçiler müthiş kazanımlar elde ettiler ve ek olarak, 1984 ve 1985'te daha fazla tanınırlık elde ettiler.

İşçilerin yükselen militanlığı, kısmen, yükselen işsizlik ve enflasyon tarafından körüklendi ki, bu faktörler reel ücretleri azalttı. 1984 boyunca, işten çıkarmalar ve yapılan tasarruflar, kitlesel kovulmalarla sonuçlandı (*Malaya*, 8 Şubat ve 6 Kasım 1984), bu da, yılın ilk altı ayında işsizlik oranını yüzde 41.4 gibi yüksek bir seviyeye çıkardı (*Malaya*, 3 Ekim 1984). İşçiler 1984 boyunca, çoğuna KMU'nun önderlik ettiği 282 grev ilan ettiler, 31 protesto bildirisi yayımladılar ve 29 gösteri yaptılar.

İşyeri hâlâ, işçi hareketlenmesinin en sık görüldüğü yerdi ve işverenlerle olan çatışmalar çoğunlukla iktisadiydi. 282 grevin büyük çoğunluğu daha yüksek ücretler istedi, yeni toplu sözleşme antlaşmaları ise ikinci bir kaygı konusuydu. Bu dönemde grev sözcülerinin konuşmaları sırasında şiddet giderek çoğaldı: Bir keresinde, 6 polis de dahil 126 insan yaralandı (*Malaya*, 19 Mart 1984). Böyle sert çatışmalar sık oluyordu ve militan işçiler, verilen emirler nedeniyle Çalışma ve İstihdam Bakanlığı'nı sorumlu tutuyordu (*Malaya*, 20 Temmuz 1984).

Bu çatışmalar ise işçilerin politize olmalarına katkıda bulundu ve militanlığını artırdı. Bu eylemlerdeki yükselen militanlık, işçilerin bildirilerinde yansdı ki çoğunluğu, hükümet baskısı gibi siyasi sorunlara işaret ederken, ekonomik konular daha az sıklıkla bahsedildi. İşçilerin bildirileri ayrıca, IMF ve Dünya Bankası'nın politikalarına ve "ABD-Marcos diktatörlüğü'ne" saldırdı. Gösteriler sırasında atılan sloganlar, siyasi konularla ilgili sorunların baskın olduğunu da gösterdi: Başlıca şikâyet, işçilerin bastırılmasıydı; onu yüksek ücret, sendika konuları ve toplu sözleşme, ABD-Marcos diktatörlüğü ve işsizlik ve yoksulluk izledi.

1985'te işçiler rekor düzeyde bir etkinlik sayısı olan, 91 bağımsız gösteri düzenleyip 371 greve katılarak siyasi etkinliklerini genişlettiler. Ayrıca 1985'te grevler daha uzun oldu. Bir önceki senede olduğu gibi, işçi protestolarının en büyük bölümünün merkezinde işyeri vardı ve işverenler hedef alındı. İşçi grevlerinin büyük çoğunluğu daha yüksek ücretler talep etti. İdarenin, işçilere ateş açıp grev sözcüleri sırasını bozmak için "fedailerini" kullanmasıyla birlikte, işçiler "adaletsiz çalışma uygulamalarını" protesto ettiler, toplu sözleşme talep ettiler ve işletmenin işçileri bastırmasını, ateş edilmesini ve işten çıkarmaları kınadılar. Grevlerin çoğu, hükümet güçlerinin, paramiliter birliklerin ya da idare tarafından kiralanmış birimlerin şiddetli saldırılarıyla kesintiye uğradı, bu da daha fazla işçi militanlığına yol açtı (*Malaya*, 1 Mayıs 1985).

İşçiler, öğrencilerin, çiftçilerin, komşuların ve profesyonellerin yanında ve halk gruplarının düzenlediği etkinliklerde

gösteri yapmak için güçlerini birleştirdiler. Bu giderek politikleşen gösteriler genelde hem devleti hem de işverenleri hedef aldı. En fazla atılan sloganlar, hükümetin işçi örgütlerini bastırmasını ve işçi liderlerinin hapse atılmalarını, işten çıkarılmış işçilerin işsizlik parasından yoksun olmalarını ve düşük ücretleri protesto edenlerdi. Sloganlar, ek olarak, ateş açılması, işten çıkarmalara ve işletmelerin işçiyi bastırmasına karşı kapitalistleri hedef aldı. İşçiler, benzer bir şekilde, esas olarak işçilerin hükümet ve işveren tarafından bastırılmasını protesto eden 26 bildiri yayınladı.

En önemlisi, Filipinli işçilerin bazı kesimleri, ülkenin güneyinde koordineli siyasi genel grevlere başladı. Şubatta, Mindanao çapında 140.000 kadar işçi, bölgedeki işçilere yönelik terörü protesto eden bir genel greve katıldı (*Malaya*, 3 Şubat 1985). Ağustos ayında, güneydeki beş adada 150.000'den fazla işçi, askerleşmeye ve askerın suistimallerine karşı bir dizi protesto başlattı (*Malaya*, 9 Ağustos 1985). Bir ay sonra 120 sendikaya bağlı kabaca 90.000 işçi, bir şemsiye örgütün, Mindanao Ulusal İşçi Sendikaları Merkezi, altında toplandı, solcuların hâkim olduğu bir militan koalisyon örgütü Bayan'ın düzenlediği iki günlük toplantı olan Welgang Bayan'a bir başlangıç olarak işlerini bıraktılar (*Malaya*, 21 Eylül 1985).

Radikal KMU, bu çatışmalar sırasında önemli kazanımlar elde etti. Ulus çapındaki üyelerini 600.000'e çıkardı (Timberman, 1991: 133), birçok işçi, ekonomik avantajlar kazanmanın bir yolu olarak fabrikalardaki militan duruşu yüzünden KMU'yu destekledi (Goodno, 1991: 154). 1984 ve 1985 İşçi Bayramı kutlamaları gibi KMU tarafından desteklenen etkinlikler, Başkan Marcos'un TUCP'nin düzenlediği bir mitingte olmasına rağmen, çok daha fazla kalabalık çekti (*Malaya*, 2 Mayıs 1984 ve 2 Mayıs 1985). KMU'nun işçi hareketi içindeki konumunun diğerlerinden üstün olduğu hükümet destekli TUCP tarafından bile tanındı, ki TUCP, Marcos'un orduyu işçi tartışmalarında yasal yetkili kılan ve bunların zorunlu çözümlerinde onlara yetki veren önerisini protesto ederken ilk defa KMU'yla işbirliği yapmayı kabul etti (*Malaya*, 28 Haziran

1985). KMU, işverenlere, hükümet emirlerini ihlal eden grev-cileri değiştirme olanağı verecek öneriyi şiddetle eleştirdi ve onu özünde tüm grevlere getirilen bir yasak olarak değerlen-dirdi (*Malaya*, 13 Haziran 1985). Büyük siyasi olaylar sırasın-da KMU'nun önemini muhalefet örgütleri kabul ettiler. Örne-ğin militan KMU'nun liderlerinden biri olan Ronaldo Olalia, diğer önde gelen muhalefet figürleriyle birlikte, 1984'te Aqu-ino'nun ölümünün anılmasında bir konuşma yaptı (*Malaya*, 22 Ağustos 1984).

KMU amansız bir şekilde devrimci bir ideolojiyi sürdürdü ve böylece hem devlete hem de işverenlere saldırdı. "Sermayenin ve devletin faşist saldırılarını" kınayan ve "birlik ve demokratik talepler uğruna militanca savaşmak için işçi sınıfının daha fazla birlik olmasını" isteyen ikinci bir ulusal kongre düzenledi (*Ma-laya*, 27 Şubat 1984). Marcos'un iyileşmeyi hızlandırmak için eşit fedakârlıklar çağrısına, KMU lideri Rolando Olalia, kemer sıktıran önlemlerin yükünün, en başta ekonomik krizi yarat-mış olan hükümetin yanı sıra çokuluslu şirketler ve eş dost şir-ketleri tarafından sırtlanılması gerektiğini söyleyerek karşılık verdi (*Malaya*, 3 Mayıs 1985). Çatışmalarda, seçkinlerin hege-monyasını önlemek adına KMU liderleri, seçkinlerin olası bir seçim için muhalefeti birleştirme girişimlerini, birliğin Filipinli insanları "özellikle de işçileri, yerli işbirlikçileriyle birlikte çalış-an yabancı sömürünün pençelerinden tamamen kurtaramaya-cağını" iddia ederek eleştirdiler. KMU liderleri, acil bir seçim yerine, işçilere "sömürülen kitlelerle" beraber, birliklerini bir "sokak kongresinde" belirtmelerini ve baskıcı düzeni değiştir-meleri çağrısında bulundu (*Malaya*, 11 Mart 1985).

Militan işçilerin yükselişi tüm toplumsal yapıyı tehdit et-meye başlayınca işçiler, hem devlet hem de işverenler tarafın-dan daha da fazla baskı görür oldular. Bir rapor 1985 yılının "Filipinler işçi cephesinin gördüğü en kanlı ve en istikrarsız yıllardan biri olduğuna" işaret etti (*Malaya*, 1 Mayıs 1985). İran ve Nikaragua'daki kapitalistlerin aksine, Filipinler'deki işverenler işçilere ateş açtılar, onları işten çıkardılar ve işçi mi-litanlığına cevap olarak fabrikalarını kapattılar. Birçok olayda,

işverenler, grev sözcüleri sırasındaki işçilere ciddi kayıplar verdiren kendi güvenlik birimlerini kiraladılar. Bir olayda Çalışma Bakanı bile, kötü çalışma koşullarının ateşlediği işçilerin artan huzursuzluğunun komünizm tehlikesini güçlendireceği konusunda İşverenler Konfederasyonu'nu uyardı (*Malaya*, 12 Nisan 1985). Aynı zamanda, hükümet grev yapan işçi liderlerini defalarca hapse attı (*Malaya*, 26 Mart 1984). İşçilerin bastırılması o kadar şiddetliydi ki, ILO emek karşıtı politikaları ve işçi liderlerinin tutuklanması nedeniyle hükümete çıkıştı (*Malaya*, 12 Ağustos 1984). Yüksek Mahkeme'nin en az iki olayda, asker ve polise, kayıp işçi liderlerinin ortaya çıkarılmasını emreden kararlarına karşın, sendika liderlerine yönelik baskı denetlenmeden devam etti (*Malaya*, 4 ve 27 Ağustos 1984).¹⁴ On yıldan daha az bir sürede, ülke çapında kırk işçi liderinin örgütsel etkinlikleri yüzünden hapse atılmasıyla birlikte, yirmi beş ölüm ve on dört adam kaçırma gerçekleşti (*Malaya*, 25 Kasım 1984). Öldürülen işçilerin toplam sayısı, 1985'te 81'e ulaştı. Katledilen işçilerin çoğunluğu militan işçi gruplarına bağlıyken, 11 ılımlı TUCP üyesiydi. Diğer 20 sendikacı ve örgütçü 1985 boyunca kaybolurken, hükümet 132 işçi lideri ve işçiyi ülkedeki tutuklu kamplarına yerleştirdi (*Malaya*, 22 Aralık 1985).

Özetle İranlı işçilerin aksine, Filipinler'deki işçilerin 1950 ve 1960'lar boyunca örgütlenmelerine ve kolektif eyleme girişmelerine izin verilmişti. Sanayi çatışmalarının kurumsallaşması ve devlet müdahalesinin yokluğu, siyasi ve ideolojik çatışmalardan kaçınan, bir reformist işçi hareketini doğurdu. Filipinli işçilerin çoğunluğu, 1970'lerin başındaki ekonomik düşüş ve siyasi çatışmalar boyunca, genelde işverenleri hedef alarak, başlangıçta ekonomik çıkarlar talep etti. Fakat üç faktör, Filipin işçi hareketi içinde küçük radikal bir kesimin doğuşuna yol açtı. Bu faktörler ılımlıların işverenler ve devletten taviz koparmadaki başarısızlığı, artan hükümet baskısı ve öğrenci-

14 26 Eylül 1984'te Davado del Norte'de altı işçi lideri kayboldu (*Malaya*, 5 Ekim 1984). Özellikle militan KMU'nun üyeleri askerî baskının hedefiydiler (*Malaya*, 27 Temmuz 1984).

ler ve aydınlar arasında doğan radikal ittifakları içerdi. Sonuçta, işçilerin bir kesimi süratle politize oldu ve hem devleti hem de kapitalist sınıfı hedef aldı. 1972'de sıkıyönetim uygulanması isyancıları bastırdı ve toplumsal çatışmaları yıllarca durdurdu. Sıkı yönetim altında, devlet müdahalesi ve baskısı arttı ve çatışmalar için daha fazla koşulu yerine getirdi.

Radikal işçiler 1980'de yeniden hareketlenmeye başladılarsa da, işçilerin büyük boyutlu kolektif eylemleri, 1983'te Benigno Aquino'nun öldürülmesinin ardından, devletin meydan okuma ve saldırılara bir hayli savunmasız olmasıyla başladı. Suikasti, hükümetin yozluğunu, düşük ücretleri, baskıyı ve emperyalizmi protesto etmelerinden de anlaşıldığı gibi, ilk başta, işçilerin talepleri çok çeşitliydi. Siyasi ve ideolojik tarzlardaki bölünmelere rağmen, örgütlü işçilerin radikal kesimi, hem ılımlıların etkisizliği hem de devletin artan baskısı sonucunda diğer kesimlere nazaran güçlendi. On yıl önce olduğu gibi, solcu siyasi güçlerle ittifak kuran militan işçiler, hem devlete hem de kapitalist işverenlere saldırdı. Bu saldırı, tüm toplumsal yapıyı tehdit etti ve işverenler, işçileri pasif hale getirmek için hükümet baskısına dayandıkça, bir sınıf koalisyonunun oluşmasının engellenmesine yardımcı oldu. Bu tür bir koalisyonun yokluğu, Filipinler'deki çatışmaların ve isyanın farklı bir sonuca varmasından kısmen sorumluydu.

Sonuç

Üç ülkedeki işçiler yönetimden dışlandılar ve hükümetleri tarafından bastırıldılar. Her üç rejimin, dışlayıcı bir yönetim kurmalarına ve kapitalist sınıftan özerk olmalarına rağmen, bu ülkelerdeki işçiler, hükümetlerinin hızlı bir iktisadi kalkınma ve sermaye birikimi yöntemini izlemeleriyle, değişen ölçülerde bastırıldılar. Yönetimden dışlanmak, kapitalist sınıfa karşı mücadelelerle birleştiğinde, genelde ikili çatışmaları doğurdu. Şartlar ise birçok işçinin fırsatlar elverdiğince, isyan başlatmalarına ve ideolojik güdümlü isyancıların lehine kaymalarına yol açtı. İşçiler, üretim sürecinde merkezî bir rol oynamalarının

dan dolayı, üç ülkedeki çatışmalarda ve onların sonuçlarında önemli bir rol oynama potansiyeline sahiptiler.

İşçilerin hareketlenme ve kolektif eylem becerileri, değişik ölçülerdeki baskı sebebiyle, her ülkede farklıydı. İran'da bağımsız, eskiden beri var olan işçi örgütlerinin fiili yokluğu ve dış müttefiklerin zayıflığı, işçileri, devrimci çatışmanın son safhasına kadar hareketlenmekten alıkoydu. İran'daki çatışmaların son aşamasında önemli bir rol oynayan petrol işçileri dışında, diğer işçiler çok boy göstermedi. Diğer yandan daha iyi örgütlenmiş Nikaragualı işçiler, hükümete karşı hareketlenmek için, 1970'lerdeki fırsatlardan bol bol istifade ettiler. Nikaragualı işçilerin daha iyi örgütlenmeleri ve hareketlenmeleri, ayrıca ulusal siyasette daha önemli bir rol oynadıkları anlamına geliyordu. Filipinler'de, daha fazla örgütsel kaynak işçilerin, sıkıyönetimden önce ve 1980'ler boyunca çok sayıda kolektif eyleme girişmelerini sağladı. Nikaragua ve Filipinler'deki işçi örgütleri, ulus çapında boy gösteren ve ulusal siyasette rol oynayan liderler ortaya çıkardı.

İşçilerin hareketlenmeleri ve eylemlerinin zamanlaması en iyi şekilde, ideolojik faktörlerle değil, fakat azalan baskı ve artan devlet zayıflığının doğurduğu lehte fırsatlarla açıklanır. Bu fırsatlar özellikle her yerde değişen ölçülerde baskı gören işçi sınıfı için önemliydi. Lehte fırsatlar en çok, işçilerin hareketlenmek için en temel dayanışma yapılarından yoksun oldukları ve kendi resmî olmayan ağlarına bel bağlamak zorunda kaldıkları İran'da önem kazandı. Nikaragua ve Filipinler'deki işçiler de hareketlenmek için lehte fırsatlara ihtiyaç duydularsa da, iki ülkedeki işçiler, 1970'lerin başında siyasi düzende büyük değişiklikler olmaksızın kolektif eylem başlatmakta başarılı oldular. Her bir ülkede, işçilerin hareketlenmeleri ayrıca, var olan yöneticileri tehdit etmiş çok popüler isyancıların öldürülmelerinin ardından gelen devletin zayıfladığı dönemde arttı.

İşçilerin kolektif eylemlerinin hedeflerinde, devlet müdahalesi (baskı dahil), işçilerin çıkarları ve ideolojik yönelimleri ve koalisyon ortaklarının ortaya çıkması etkili oldu. İşçiler, devlet müdahalesi görece çok olduğunda devleti hedef aldılar. Devletin

tek büyük işveren olduğu ve devlet baskısının en yoğun olduğu İran'da gerçekleşen buydu. İranlı işçiler, çatışmaların başlamasıyla birlikte devleti hedef aldılar. Buna karşın devlet müdahalesinin az ve özel işletmecilerin, üretim araçlarının ana sahipleri olduğu Filipinler'de, işçiler ekonomik eylemler için kapitalist sınıfı hedeflediler. Gene de hükümet baskısı nedeniyle işçiler devleti de hedef olarak ıskalamadılar. Bu şekilde Nikaragua ve Filipinler'deki işçiler, iktisadi ve siyasi sebeplerle hem devleti hem de kapitalist sınıfı hedef aldılar. İşçilerin kolektif eylemleri, yeni müttefiklerin bulunmasıyla da devleti hedefledi. İdeolojik yönelimler de işçilerin kolektif eylem hedeflerini etkiledi. Nikaragua ve Filipinler'de, işçi sınıfının bir kesiminin sosyalizme doğru ideolojik dönüşümleri, hem devlete hem de kapitalist sınıfa yönelik saldırılara yol açtı. Nikaragua ve Filipinler'de solcu siyasi müttefiklerin ortaya çıkması, aynı şekilde, ideolojik dönüşümü ve böylece kolektif eylemin hedefini etkiledi.

İşçilerin devrimci isyancılara doğru kaymalarının zamanlaması, devletin ne derece zayıf olduğundan ve ılımlı ya da devrimci isyancıların gücünden etkilendi. Hem İran'da hem de Nikaragua'da, işçilerin, nihayetinde iktidara gelen isyancılarla, önceden var olan örgütsel ya da siyasi bağları yoktu. Bu isyancıardan hiçbiri, devrimci çatışmaların ilk aşamalarında halkın içinden gelen güçlü bir desteğe sahip değildi. Zayıf dayanışma yapıları ve örgütleriyle İranlı işçiler, devletin aşırı zayıflamış olduğu devrimin son aşamasına kadar, desteklerini Humeyni'ye kaydırmadılar. O noktada, çoğunluğu sosyalist olan petrol işçileri, monarşinin devrilmesinde işçilere önderlik etti. Nikaragua'da benzer bir şekilde, örgütlü işçiler Sandinistalarla ittifak kurmamışlardı. En büyük işçi federasyonu olan sosyalist CGT-I, uzun bir süre boyunca ılımlılarla güç birliği yapmıştı. Fakat devletin gittikçe zayıflamasıyla, Temmuz 1978'de CGT-I desteğini FSLN'ye kaydırды. 1978 sonbaharında hükümetin baskıcı politikalarını yoğunlaştırması ve seçkin muhalefetin Somoza'yı iktidardan alacak beceriye sahip olmadığının gittikçe belli olmasıyla birlikte, Nikaragualı örgütlü işçilerin diğer kesimleri de desteklerini aşamalı bir şekilde FSLN'ye kaydırды.

Fakat Filipinler'de ılımlı muhalefetin etkisizliği işçi hareketindeki radikallerin de politikalarını etkiledi. İşçilerin ılımlılarla koalisyon kurmuş olduğu Nikaragua'nın aksine, gerçekte bu tür bir ittifak Filipinlerde oluşmadı. Belki de, devrimci isyancıların artan güçleri de, radikal işçilerle ılımlılar arasında böyle bir ittifakın oluşmasını engelledi. Sonuçta işçi sınıfının radikal kesimi, siyasi bir devrimden ziyade toplumsal bir devrim için bastırdı.

İşçilerin hareketlenmeleri, saldırılarının hedefi ve politikaları, her üç ülkedeki isyanların sonuçlarında önemli bir rol oynadı. Devletin hem işveren hem de baskı aracı olması dolayısıyla işçilerin kolektif eylemlerinin esas olarak devlete karşı yöneldiği İran'da, işçilerin, koalisyon oluşumunun olasılığını azaltacak başka hiçbir ana saldırı hedefleri yoktu. İşçilerin grevleri, üretim ve dağıtımı aksatmaları monarşinin devrilmesinde büyük bir rol oynadı. 1970'lerin başında Nikaragua ve Filipinler'deki işçiler ise aksine, hem kapitalistleri hem de hükümeti hedef aldılar ve sonuçta oluşabilecek geniş koalisyonların olasılığını azalttılar. Fakat Nikaragua'da 1978 ve 1979'da, işçiler esas olarak devleti hedef aldılar ve böylece sınıf koalisyonlarının oluşumunu kolaylaştırdılar. Bunun sonucunda, yıkıcı eylemleri ve devrimcileri desteklemekteki değişimleri çatışmaların sonucuna önemli bir şekilde katkı olmuş oldu.

İşçilerin politikaları ve saldırı hedefleri, Filipinler'deki isyanın da sonucunu da güçlü bir şekilde etkiledi. İşçiler, oradaki çatışmaların son aşamasında, kolektif eylemlerini hem devlete hem de kapitalist sınıfa karşı yönelttiler. İşçilerin siyasi mücadeleleri hükümete karşı yönelirken, iktisadi talepleri, iktisadi servetin büyük çoğunluğuna hâkim olan kapitalistlere karşıydı. Her ne kadar Filipinler'deki yükselen işçi militanlığı, devrimci isyancıların lehine bir kaymanın zeminini hazırlamış olsa da, işçilerin kapitalistlere karşı kolektif eylemleri, geniş koalisyonların oluşmasını engelledi. Sonuçta işçilerin politikaları ve saldırı hedefleri kapitalistlerin politikalarını güçlü bir şekilde etkiledi ve böylece Filipinler'deki çatışmaların sonucuna katkıda bulundu. Şimdi üç ülkedeki kapitalistlerin mücadelelerini ve politikalarını inceleyelim.

7. Kapitalistler: Gönülsüz isyancılar

Yeni yapısalcı kuramlar, kapitalist sınıf ve devlet arasındaki ayrılma ve bölünmelerin devrimlerdeki öneminin altını çizdi. Gerçekten de kapitalistlerin devletin karşı tarafına geçmeleri, çağdaş, gelişmekte olan ülkelerdeki devrimlerde önemli rol oynuyordu. Yine de iddia edileceği gibi, sadece kapitalist sınıf ve devlet arasındaki bir çatışmanın varlığı ve birincinin devletin karşı tarafına geçmesi devrimlerin gerçekleşmesi için yeterli değildir. Kapitalist sınıf çatışmalarda aktif bir rol almalı, yıkıcı taktikler izlemeli ve hükümeti devirmek için diğer sınıflara ve koalisyonlara katılmalıdır. Fakat kapitalistler devletle olan çatışmalarına rağmen, onun devrilmesinde, örgütsel zayıflıkları ya da daha önemlisi, radikal tehditlerin varlığı nedeniyle, aktif rol oynamayabilirler. Özellikle eğer büyüyen sınıf çatışması ve güçlü devrimci isyancılar tüm kapitalist sistemi tehdit ediyorsa, kapitalistler hükümete karşı mücadelelere katılmayabilirler. Kapitalistler bu şartlarda, radikalleri kontrol altına almak adına devlete gittikçe bağımlı hale gelebilir ve böylece, çatışmaların sonucunu devrimci olmayan yönle çekmeye çalışabilirler.

Genelde gelişmekte olan ülkelerdeki kapitalist politikaların doğası, bu sınıfın devletle olan ilişkileri ya da sürtüşmelerinden ve işçi sınıflarının ve devrimci isyancıların politikaların-

dan etkilendi. Kapitalistlerin yönetime ve ekonomik avantaj ya da dezavantajlara olan erişimleri, bu sınıfın politikalarını güçlü bir şekilde etkiledi. Gelişmekte olan ülkelerdeki kapitalistlerle müdahaleci devletler arasındaki ilişkinin doğası, bu sınıfı çoğunlukla, hükümete destek verenler ve muhalefet edenler şeklinde keskin bir biçimde böldü. Kapitalist sınıfın küçük bir kesimi devletle ittifak kurmuş, kaynaklar ve pazardaki anigelgitler ve rekabetten korunmak için ona bağlı olmuş olacaktır. Hükümet müdahalesinden kâr sağlaması nedeniyle, kapitalist sınıfın bu kesimi, siyasi çatışmalara sırasında devlete karşı hareketlenmiş olmayacaktır. Çoğunluk olan diğer grup ise, aksine, yönetimden dışlanmış ve ekonomiyi ve dolayısıyla kendi çıkarlarını etkileyen karar alma makamlarına ulaşma olanağından yoksun kalmıştır. Bu kapitalistler yönetici koalis-yondan dışlanırlar ve hükümet kaynaklarından faydalanamazlar. Hükümetten hiçbir ekonomik yardım, faizsiz kredi, sübvansiyon veya vergi indirimi alamazlar ya da zor zamanlarda rekabetten veya pazardan korunamazlar. Sonuçta bu kapitalistler, bu sınıf içerisinde, kriz zamanlarında devlete muhalefet etmekte çıkarları olan asıl grup olabilirler.

Fakat kapitalistlerin devlete muhalefet etmekteki çıkarlarının yoğunluğu, çoğunlukla işçilerin ve onların toplumsal düzeyin dönüşümünü savunan radikal müttefiklerinin tehditleriyle bir miktar azaldı. Kapitalistler, bu tür tehditlerin varlığında, korunmak ve çatışmaların çözümü için devlete bel bağlamak zorundaydılar. Sınıf çatışmalarının şiddetlendiği ve devrimci isyancıların tüm kapitalist düzene gerçek bir tehdit yönelttikleri durumlarda, kapitalistlerin devlete olan bağımlılığı arttı. Bunun sonucunda, kapitalistlerin devlete karşı mücadelelerin yoğunluğu bu şartlar altında azaldı, böylece, gönülsüz isyancılar ortaya çıktı.¹ Yönetici koalis-yondan dışlanmış olan kapitalistler, ideolojik olarak milliyetçiliği ve onlara yönetime erişimi sağlayan bir demokrasi biçimini benimseme eğilimindeydiler. Yabancı sermaye ve çokuluslu birimlerin baskısı altında olduk-

1 Bu terimi John Walton'ın kitabının, *Reluctant Rebels* (1984) başlığından ödünç aldım.

ları zaman, kapitalistlerin milliyetçiliği savunmaları daha olasıdır. Böyle durumlarda, kendilerini dünya pazarının ani gelgitlerinden ve yabancı sermayenin girişinden korumakta başarısız olmuş yönetimi değiştirmek için hareketlendiler. Kapitalistler, yönetimden dışlanıp, devlet tarafından olumsuz etkilendiklerinde, daha fazla demokrasi ve yönetimin genişlemesini talep ederler. Bu değişimlerin de ötesinde, orta sınıfların ve işçi sınıfının yararlanabileceği ılımlı toplumsal reformları destekleyebilirler. Onların reform çağrıları müttefikleri çekebilir ve uzun vadede istikrarı artırabilir, çünkü kapitalistlerin, iktidar sahiplerini devirme amaçlarına ulaşabilmek için müttefiklere ihtiyaçları vardır. Kapitalistlerin devrimci ideoloji'leri onaylamamalarına ve düzenin dönüşümünü gerektiren toplumsal devrimlere karşı çıkmalarına rağmen, bazen radikal ve devrimci örgütlerle koalisyonlara girmeye mecbur kalabilirler. Bu tür koalisyonlar hiçbir şekilde radikal, devrimci ideolojilere dönmeyi içermezler, ama sadece, otoriter, baskıcı devlet yönetimlerinin kaldırılması adına girilmiş taktiksel ittifaklardır.

Elbette, kapitalistlerin devletle olan çıkar çatışmaları hiçbir zaman isyan için yeterli olmamıştır. Diğer aktörler gibi, kapitalistlerin örgütleri ve kolektif eylem becerileri de, onların politikalarını ve isyana eğilimlerini etkilemiştir. Toplumsal, iktisadi ve siyasi bölünmeler, çoğunlukla hareketlenme ve kolektif eylem becerilerini azaltmıştır. Lehte fırsatlar ve devletin savunmasızlığı da, kapitalistlerin hareketlenmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Hareketlenmek için diğer toplumsal gruplardan daha fazla kaynağa sahip olmalarına rağmen, kapitalistler de, kolektif eyleme girişmek için lehte koşulları beklemek zorundaydılar. Kolektif eyleme girişmeleri için en azından iki koşul gerekiyordu. Hükümet baskısındaki bir azalmaya karşılık olarak ve devletlerin, halk hareketlenmesi ve geniş, geçici koalisyonların kurulması sırasında zayıfladıkları zaman.

Kapitalistlerin devletin karşı tarafına geçmeleri ve muhalefet politikalarına katılmaları, hem çatışmaların ilk ortaya çıkışında hem de sonucunda çok önemli olabilir. Kapitalist sınıf, tabaka sisteminde ayrıcalıklı bir konumda olması dolayısıyla,

çatışma dönemlerinde saldırıya yönelik hareketlenmede kullanılabilecek kaynaklara sahiptir. Yapısal konumları, üretim sürecini bozma ve böylece, ekonomik kriz ya da düşüşleri ya yaratma ya da derinleştirme potansiyelini verir. Aynı zamanda, kapitalistlerin devletin karşısında yer alması, hükümetin toplumsal destek tabanlarını esaslı bir şekilde azaltabilir ve bu yolla, devletin savunmasızlığını artırabilir. Kapitalist sınıfın hareketlenmesi ve kolektif eylemleri, diğer, daha az kaynağa sahip toplumsal grup ve sınıflara hareketlenmek ve kolektif eyleme girişmek için lehte fırsatlar sağlamak noktasında önemli olabilir.

Her üç ülkede, devlet müdahalesinden ve dışlayıcı yönetimin kurulmasından olumsuz etkilenen kapitalist sınıfın geniş kesimleri, çok önemli siyasi çatışmalarda hükümetlere muhalefet ettiler. Muhakkak ki, devletin sermaye birikimini destekleyen kalkınma stratejileri genelde kapitalistlerin çıkarlarına hizmet etti. Dahası kapitalist sınıfın genel çıkarları, işçi sınıflarına ve onların devrimci müttefiklerine karşı devlet tarafından korundu. Fakat üç ülkedeki kapitalistlerin çoğunluğu, var olan yönetimlere muhalefet ettiler, çünkü yönetime erişme olanakları yoktu ve devlet müdahalesinden kendi lehlerine bir yan görmediler. Hiçbir devlet yardımı, düşük faizli kredi, kârlı hükümet antlaşmaları ya da dünya pazarındaki rekabet ve gelgitlerden korunma elde etmediler. Aslında bazı durumlarda, uygun olmayan hükümet politikalarının günah keçisi bile oldular. Sonuçta bu ülkelerdeki kapitalist sınıfın geniş kesimleri, hükümete muhalefet etmekte bir çıkar gördüler. Hem işverenleri hem de serbest meslek sahiplerini kapsayan bu sınıf yeterince büyüktü, İran ve Nikaragua'daki işgücünün neredeyse üçte birine ve Filipinler'dekinin yüzde 36'sından fazlasına denk düşüyordu. Bu sayısal ağırlık siyasi hareketlenme için muazzam kaynaklar sağladı.

Kapitalistler, bu çalışmada yer alan üç ülkedeki muhalefete katıldılarsa da, farklı sonuçları olan çatışmalarda değişik roller oynadılar. Toplumsal devrimlerin devletleri devirdiği İran ve Nikaragua örneklerinde, kapitalistler, muhalefete önemli ölçüde

katıldılar ve mevcut yönetimlerin konumunu zayıflatılar. İki örnekte de, bu yönetimleri indirmek amacıyla işyeri kapatma ya da genel grev gibi yıkıcı etkinliklere başvurdular. Özellikle İran'da nihai olarak monarşiyi deviren mücadeleler boyunca çok önemli oldular. Fakat sonunda, devrim sonrasındaki devletin doğasını belirleyemediler. Nikaragua'da kapitalistler, Somoza'yı devirmek için diğer grup ve sınıflarla birleşti, ama sonucu kendi lehlerine olacak bir şekilde etkilemeyi başaramadı. Filipinler'de, toplumsal bölünmeler, artan işçi militanlığı ve solcu güçlerin tehdidiyle birlikte, kapitalistleri, 1983'te Aquino'nun öldürülmesinin ardından gelişen kolektif eylemlerde büyük bir rol oynamaktan alıkoydu. Yıkıcı kolektif eylem ve taktikler kulanmamış olsalar da, Filipinler'in bir toplumsal devrim yaşamaması nedeniyle, çatışmaların sonucundan kârlı çıktılar.

İran'da kapitalistler ve devlet

İran'ın kapitalist sınıfı, modern sektörde çalışan ve devletle bir biçimde bağları olanlar ile geleneksel çarşılarında çalışanlar arasında bölünmüştü. İki grup ticaret yoluyla ilişkide olsa da, devletle farklı ilişkilerinden dolayı benzer politikalar izlemediler. Modern sektör, büyük oranda devlet destekli iktisadi kalkınmanın sonucunda oluştu. Kapitalist sınıfın bu kanadı, yoğun olarak sanayi ve finans gibi modern sektörlerle yatırım yaptı ve devlete bir hayli bağımlıydı. Her ne kadar bu grup, devrim zamanına gelinceye değin büyümüşse de, yine de 10.000'den az kişiden oluşan bir azınlık olarak kaldı (Ladjevardian, 1982: 3). Bu işletmeciler devletin sınırlı ruhsatlar ve yüksek vergi duvarlarıyla koruduğu, tekelci, oligopolcü bir piyasa içerisinde çalışıyorlardı (Mohtadi, 1987: 54). Bu kapitalistlerin çoğu, devletten, özellikle de makul fiyatlarla kredi ve vergi afları biçiminde, yüklü miktarlarda dolaylı ve dolaysız kaynaklar aldılar. Ayrıca 1975/1976'da 0.73 milyar dolar ve 1977/1978'de 1.27 milyar dolara varan kredi yardımları aldılar. Son meblağ yaklaşık olarak, imalat sektöründeki tüm özel kazancın üçte ikisine eşitti.

Siyasi olarak kapitalistler monarşiye karşı gelmediler, çünkü sermayeleri için büyük ölçüde devlete bağımlıydılar ve devletin kalkınma politikalarından faydalananlar arasındaydılar. Ayrıca, hükümetin, kapitalist sınıfın diğer kesimleri için çatışma yaratan fiyat kontrolleri ve vurgunculara karşı kampanyasından genelde etkilenmediler. Bunun yanı sıra, bu işletmeciler, hareketlenmek ve kolektif eyleme girişmek için hiçbir bağımsız örgüte sahip değildiler. Devlet bir ticaret odası kurmalarına izin verdiyse de, bu örgüt bağımsız değildi, çünkü oda temsilcilerinin nitelikleri, bağımsız örgütlerin ortaya çıkmasını engelleme politikasına uygun olarak, kısmen devlet tarafından belirleniyordu (Ladjevardian, 1982: 5-6). Sonuçta çatışmalar patlak verdiğinde, bu zengin kapitalistlerin birçoğu sermayelerini Avrupa'ya ve ABD'ye transfer etti. Ekim 1978'de, ülkeden her gün 50 milyon dolar çıkıyordu. Kısa zamanda, onların da çoğu ayrılmayı seçti.

Bu kapitalistlerin aksine, çarşı esnafı, yani tüccar, dükkân sahipleri ve zanaatkarlar İran'daki devrimci çatışmalar sırasında çok etkin ve önemliydi. Çarşı esnafı tek bir ekonomik tabakayı temsil etmiyordu. Bazısı küçük ve orta büyüklükte bir sermayeye sahip olmasına rağmen, birçoğu, çok büyük ticari, finansal ve sınai sermayeyi temsil ediyordu. Ekonomik bölünmelere rağmen, çarşı esnafı siyasi krizlerde genelde tek bir toplumsal güç olarak hareket etti ve bunun sonucunda, onların muhalefeti, yönetime karşı isyanın genişlemesinde çok önemli oldu. En önemlisi, protesto olarak işletmelerini kapatmaları, ticaret ve alım satımı bozdu, ekonomik düşüşü derinleştirdi ve hükümetin devrilmesinde etkili bir rol oynadı. Ayrıca, diğer toplumsal grupların hareketlenmelerinde de önemli rolleri oldu, çünkü çoğu kez büyük çaptaki siyasi çatışmalarda bu gruplara kaynak sağladılar.

Çarşı esnafının büyüklüğü, kaynakları ve fiziki ortamları, İran'ın siyasi çatışmalarında can alıcı bir konum üstlenmelerini mümkün kılan önemli faktörlerdi. Ülke ticaretinin kalbi olan Tahran merkez çarşısı devrim zamanında altı mil kareyi sarmıştı ve yaklaşık 20.000 dükkân ve atölyeyi içeriyordu.

Çarşı esnafının küçük bir kesimi uluslararası ticaret yapsa da, bu esnafın neredeyse yarısı, toptan alım satımla uğraşıyordu. Devrimden önce Tahran çarşısında kabaca 100.000 insan çalışıyordu. Ayrıca asıl çarşının parçası olmasalar da, çarşının hemen etrafında çoğunlukla çarşı esnafının politikalarını izleyen yaklaşık 20.000 dükkân daha vardı.

Ticaret üzerindeki hâkimiyetlerindeki görece düşüşe rağmen, çarşı esnafı, ülke içerisindeki toptan ticaretin üçte ikisinden ve tüm ithalatın yüzde 30'undan fazlasına denk gelen bir şekilde, 1970'ler boyunca ulusal ticarete egemen olmayı sürdürdü (Graham, 1979: 221). Birkaç yüz insandan oluşan çarşı tefecileri,² her yıl milyarlarca riyale varan özel sektör kredilerinin yüzde 15'ini kontrol ediyorlardı. (*Kayhan International*, 2 Ekim 1978; Graham, 1979: 221). Endüstri ve finansdaki yüksek sınıfın aksine, çarşı esnafı ne ekonomik kaynaklar ne de üretimlerinin esasen küçük atölyelerde gerçekleşmesi nedeniyle, işçilerin denetlenmesi için devlete bağımlıydı. Bağımsız kaynakları ve devletle sıkı bağlarının olmaması, ne sermayelerini ne de ivedi geçimlerini riske atmaksızın kolektif eyleme girişmelerini mümkün kıldı.

Çarşı esnafının İran'ın siyasi çatışmalarında önemli olması- na yardımcı olan bir diğer faktör, merkez çarşının, çatışma dönemlerinde hareketlenmeyi ve kolektif eylemi kolaylaştırmaya yarayan özgün yapısıdır. İran'ın büyük şehirlerinin çoğunda, merkez çarşı, tek bir yerde, kapalı çatılar altındaki dar sokaklarda yoğunlaşmıştır. Dükkânların bu yoğunluğu ve çalışma koşullarının yakınlığı, iletişimi kolaylaştırır. Çarşı esnafı, çok özgül ürünlerle, tek bir malın alımı, satımı ya da üretimiyle uğraşır. Tüm çarşı iç içe geçmiş olmasına rağmen mesela aynı özgül malın ticaretini yapanların tümü aynı sokak ya da dar bir yolda çalışır. Yakınlık ve aynı mallara bağımlılık, müşteriler için yoğun rekabet yaratabilir. Fakat bu gibi koşullar aynı zamanda, piyasa koşulları, teknolojiye değişimler, yeni rakiplerin ortaya çıkması ve devletin ticaretteki rolü gibi üreti-

2 Bu tahmin 1960'ların ortaları için geçerlidir (Benedick, 1964: 66).

min dışındaki faktörlerle ilgili olarak ortak bir kader de doğurabilir. Bu koşullar, kriz ve çatışma zamanlarında, özellikle de çarşının değişik kesimleri aynı düşmanla karşılaştığında güçlü bir dayanışma üretebilir.

Çarşı esnafının ideolojisi ve siyaseti çoğunlukla yanlış anlaşılmış ve yanlış yorumlanmıştır. Genelde, din adamlarının önderliğini takip eden geleneksel bir toplumsal sınıf olarak görülür. Bu gelenekselcilik gûya, çarşının din adamlarıyla güçlü ittifakı veya siyasi meselelerde din adamlarının önderliğini izleme eğilimiyle kanıtlanır (Arjomand, 1981, 1986; Bashiriyeh, 1984: 61; Farhi, 1990: 92; Skocpol, 1982). Çoğu çarşı esnafının, özellikle de daha yaşlı neslin, dindar olduğu ve onların dinî yardımlarının, camileri, toplantıları ve törenleri muhafaza etmekte eskiden beri önemli olduğu doğruysa da, çarşı esnafının dinî yönelimi ideolojilerini belirlemedi. Namaz da dahil olmak üzere, cami etkinliklerine yardım ve katılımları, 1970'lerde çarpıcı bir şekilde azaldı.³ Küçük bir azınlık dışında,⁴ çarşı esnafının çoğu, hiçbir zaman dini, siyasi bir ideoloji olarak izlemedi (Lebaschi, 1983, kaset 3: 15). Aslında daha yakından bir inceleme, çarşı esnafının politikalarının ve mali kaynaklarının, din adamlarının politikalarını etkilemekte önemli bir rol oynadığını gösterir. Hatta bazı aktivistler, tam tersine, din adamlarının politikalarını her zaman çarşı esnafının dikte ettirdiğini iddia ettiler.⁵

Çarşı esnafının politikaları ve kolektif eylemleri, en iyi şekilde din adamlarıyla olan bağlarıyla değil, bu araştırmada kullanılan hareketlenme modeliyle açıklanabilir. Gerçekten son birkaç on yıldaki kolektif eylemleri, din adamlarının otoritesinden çok, liberal-milliyetçilerin politikalarını takip etmiştir. Örneğin çarşı esnafı, 1950'lerin başındaki siyasi çatışmalar sırasında mo-

3 Bazı çarşı esnafıyla kişisel görüşmeler.

4 Çarşıda Humeyni'yi destekleyenlerin başında Khamoushi, Pour-Ostad, Amani, Shafi'i, ve Asgar Oladi geliyordu. Bu grubun uzlaşmaz, aktivist kesimi yaklaşık otuz esnaftan oluşuyordu ki onlar, monarşinin son günlerinde grevleri koordine etmek için din adamlarıyla birlikte çalıştılar.

5 Lebaschi ve Shanechi'yle görüşme. Ayrıca bkz. *Kayhan International*, 2 Ekim 1978.

narşiyi desteklemiş olan çoğu din adamının aksine, Başbakan Musaddık'ın önderlik ettiği Ulusal Cephe'yi destekledi ve Pehlevi devletine karşı harekete geçti. Musaddık'ın 1951'deki liberal politikaları siyasi baskıyı azalttı ve bir çarşı örgütü olan Tüccarlar, Loncalar ve Zanaatkârlar Derneği'nin (SMGA) kolektif eylem için hareketlenmesini sağladı. 1951 ve 1953 yılları arasında, çarşiyı en az 50 ayrı olayda kapatarak defalarca başbakana desteklerini gösterdiler (Lebaschi, 1983, kaset 1: 9). Başbakanın tutuklanmasından sonra ve en yüksek Taklit Mercisi Ayetullah Boroujerdi de dahil üst düzey din adamlarının Şah'a olan desteklerini açıkça ifade etmelerine rağmen (Ettelaat, 25 Ağustos ve 1 Eylül 1953; Nategh 1982), çarşı esnafının Musaddık'a bağlılıkları değişmedi. Tutuklanmasını protesto etmek için dükkanlarını kapattılar (New York Times, 21 ve 22 Ağustos 1953) ve hükümetin hapse atılmayacaklarına dair güvencelerine rağmen başbakana olan sadakatlerini sürdürüp, kapılarını açmayı reddettiler. Sonunda hükümet baskısı altında açmaya mecbur kaldılar (New York Times, 25 Ağustos 1953).

Çarşı esnafı Musaddık hapisteyken, serbest bırakılmasını sağlamak için beyhude bir çabayla sermayesi 40 milyon riyale ulaşan gizli bir komite kurdu (Chehabi, 1990: 131). Hapiste kaldığı süre boyunca, iki kere daha onun adına ve Şah'a karşı greve gittiler. Hatta Tahran çarşısı 8 Ekim'de, devlet savcısının Musaddık'ın infazını talep etmesini protesto etmek için kepenk indirdi. Devletin kendi tahminine göre, 100 kadar kişi grev sırasında ve gösteriler eşliğinde tutuklandı (Ettelaat, 8 Ekim 1953). Musaddık'ın duruşmasına dört gün kala, çarşı esnafı yine grev yaptı (Ettelaat, 12 Kasım 1953). Bu ikinci olayda, çoğu esnaf ve öğrenci olan 300'den fazla insanı tutuklandı. Bunlardan 218'i güneydeki Khark Adası'na sürüldü (Ettelaat, 14 Kasım 1953). Çarşının çatısının birçok yeri hükümet tarafından yıkıldı ve yeni başbakan, grevlerin tekrarlanması halinde tüm çatıyı yerle bir etmekle tehdit etti (Ettelaat, 14 Kasım 1953; Binder 1962: 295).

On yıl sonra, siyasi çatışmaların bir diğer raundu başladığında, çarşı esnafının devlete muhalefet etmek için kendi du-

ruşları vardı. Çarşı esnafı, hükümetin istikrar politikalarından, çarşı esnafına yönelik kredi ve yardımların azalmasından ve belli bazı ithalat ürünlerine uygulanan sıkı kontrollerden olumsuz etkilendi (*Ettelaat*, 20 Mayıs 1963). Ayrıca, devletin çarşı için hükümet yanlısı tüccar loncalarının yardımıyla hazırladığı yeni vergi oranlarını şiddetle protesto ettiler. Dükkân sahipleri ve zanaatkârlara göre, tüccarların loncalarının vergi miktarları düşük bir şekilde belirlenirken, vergi yükü çarşı içindeki daha fakir gruplara devrediliyordu (*Ettelaat*, 30 Nisan 1963). Protesto olarak üç yıldan daha fazla bir süre boyunca vergi ödemeyi reddettiler ve devletin ticareti desteklemek için hiçbir şey yapmadığından yakındılar (*Ettelaat*, 21 Mayıs 1963). Sadece Tahran'da çoğunluğuna tüccar, zanaatkâr ve küçük dükkân sahiplerinin karıştığı 300.000 adet vergi ödemeyi reddetme olayı ortaya çıkarıldı (*Ettelaat*, 19 Mayıs 1963). Bu politikaların ve ekonomik durgunluğun sonucunda, artan sayıda çarşı esnafı iflasa zorlandı (*Ettelaat*, 7 Mayıs 1961).

Bu şartlar nedeniyle, çarşı esnafı 1960'ların başlarında hükümete muhalefet etti ve bir kere daha Ulusal Cephe'yi destekledi. Haziran 1963'te din adamlarının önderlik ettiği hükümet karşıtı protestolara katıldılar, çünkü Ulusal Cephe lider ve aktivistlerinin çoğunluğunun bastırılması ve tutuklanması hareketlenmek için onlarada hiçbir alternatif seçenek bırakmamıştı (Parsa, 1994: 135). Çarşı esnafı ile devlet arasındaki çatışmaların şiddetlenmesiyle, birçok esnaf Haziran 1963'te patlak veren hükümet karşıtı isyanda da yer aldı. Fakat örgütlü değillerdi ve devletin ekonomik tehditlerine birleşik bir şekilde karşılık veremediler. Dükkân sahipleri ve zanaatkârlar devletin hareketlerini aktif olarak protesto etti, fakat tüccarlar açık bir muhalefet göstermekten kaçındı. Protestolarda tutuklanan ya da öldürülen 579 kişi arasında, en büyük grubu dükkân sahipleri ve zanaatkârlar oluştururken, sadece bir kişi tüccardı.⁶ Sokak gösterileri şiddete dönüştüğünde ve ateş açıldı-

6 Moaddel (1986: 544). Tahran'da Haziran 1963 ayaklanmasına katılmış 579 kişi örneğine göre, yüzde 22.1'i işçi (yüzde 9'u sanayi işçisiydi fakat bunların sadece yüzde 2.9 fabrika işçisiydi), yüzde 12.4'ü öğrenci, yüzde 9'u din adamı, yüz-

ğında, protestocular arasındaki çarşı esnafı süratle geri çekildi (Jazani, 1979: 144).

1970'lerdeki çarşı esnafı politikaları ve kolektif eylemleriyle ilgili ampirik veriler, İslâmi teokrazi lehine büyük çapta bir ideolojik dönüşümün yaşandığını göstermiyor. Örneğin, öğrencilerin 1963 ayaklanmasını andıkları Haziran 1975'te Kum'da gerçekleşen isyan ve din öğrencilerinin katledilmelerine çarşı esnafının tepkisini inceleyelim. O zamanlar Irak'ta sürgünde bulunan Ayetullah Humeyni öğrencilerin eylemlerini süratle desteklemiş olmasına rağmen, çarşı esnafı, göstericilerin katledilmesiyle sonuçlanan bu protestolara katılmadı. Din öğrencilerinin 5 Haziran'daki protestoları, çarşı esnafı dahil halkın çoğunluğu tarafından tamamıyla fark edilmeden geçip gitmiş gibi görünüyordu. Genelde dinî liderlerin geleneksel takipçileri oldukları varsayılan çarşı esnafı, ülkenin hiçbir yerinde tek bir kepenk indirme, protesto ya da yas töreni başlatmadı.

Çarşı esnafının durgunluğunun açıklaması, din öğrencilerin protestolarının bağlamının, çarşı esnafı hareketlenmesine neden olmamasında yatar. Haziran 1975'te, ekonomi hâlâ işliyordu ve devlet politikaları, çarşı esnafını henüz bir bütün olarak tehdit etmemişti. Doğru, devletin kalkınma stratejileri çarşı esnafının bazı kesimlerini etkileyen rekabetçi baskılar doğurmuştu: Mesela büyük mağazaların ortaya çıkması eşitsiz rekabet üretmişti ve bazı dükkân sahiplerine bir tehdit oluşturmuştu. Ama 1970'lerin başında petrol satışlarında gerçekleşen patlama, çarşı esnafına servetlerini artırmak için eşsiz bir fırsat yaratmıştı ve birçoğu öyle yaptı.⁷ Bazı çarşı esnafı, sermayelerinin bir kısmını hızla gelişen imalat sektörüne aktardı ve ek kârlar topladı. En önemlisi, din öğrencilerinin ayaklanmasına

de 3.8'i köylü, yüzde 2.8'i işsiz, yüzde 0.9'u ev kadını, ve yüzde 0.2'si tüccardı. En büyük grup yüzde 43'ü kapsayan ve dondurma satıcıları, sebze satıcıları, ayakkabı imalatçıları, nalbantlar, bakkallar ve terzileri içeren, Moaddel'in "küçük burjuva" olarak sınıflandırdıklarından oluşuyordu. Onların cıracıları ek bir yüzde 5.9'u oluşturuyordu. Tahran nüfusunun mesleki yapısı bakımından, bunların dışındaki neredeyse tüm gruplar, çok az temsil ediliyorlardı.

7 Yazarla kişisel görüşmelerinde, Tahran ve Tebriz'den birçok esnaf, petrol satışlarındaki patlamanın ilk aşamalarında, çoğu sektördeki tüccar ve dükkân sahiplerinin ekonomik koşullarının iyileşmeye başladığını doğruladı.

kadar, on yıldan fazla bir süre boyunca, devlet ile çoğu çarşı esnafı arasında hiçbir büyük çatışma olmamıştı.

Çarşı esnafı ve devrimci mücadeleler

Çarşı esnafının sonunda iki yıl sonra devlete karşı çıkışını anlamak için, Haziran 1975'ten sonra gerçekleşen ve çatışma ve hareketlenme yaratan değişimleri incelemeliyiz. 1975'in sonuna doğru çarşı esnafı için şartlar değişmeye başladı. 1975'ten sonra, çarşının bazı kesimleri ekonomik baskı ve zorluklarla karşılaştı. Özellikle petrolden sonra en önemli sanayi olan halı sektöründeki küçük zanaatkârlar ve dükkân sahipleri, enflasyon ve azalan yerli arzın yerine ithal edilen yün için ödemek zorunda kaldıkları yüksek fiyatlar nedeniyle artan masraflardan olumsuz etkilendiler. Tarihsel olarak Fars kilimlerinin ana üreticileri olan çocuk işçilerin yasaklanması da, üretim masraflarını ayrıca artırdı.

Bu faktörlerin birleşmesi, Fars kilimlerin dünya pazarındaki rekabet gücünü azalttı. Aynı zamanda, artan makine yapımı halı ithalatı ülke içindeki kilim satışını düşürdü. Sonuç, halı işindeki bazı çarşı esnafının diğer sektörlerle kaymaya zorlanmaları oldu. Sadece bir örnek olarak, 1976'da petrol dolu Kuzeistan bölgesinin başkenti Ahvaz'da Fars kilimlerini satan seksen dükkân vardı. 1977'in son 9 ayında, bu dükkânlardan 36'sı kapandı (Kayhan, 24 Aralık 1977).

Çarşı esnafı hükümetin mali politikalarından da olumsuz etkileniyordu. Düşen petrol gelirleri devletin kaynaklarını azalttıkça, hükümet çarşı esnafına daha yüksek vergiler uyguladı, dükkân sahiplerinin ise banka kredilerini düzenli bir şekilde düşürdü (Ettelaat, 23 ve 29 Ağustos 1977). Ayrıca işçiler için asgari ücret düzeylerini saptadı ve çarşı esnafının Sosyal Sigorta Fonu'na katkıda bulunmasını istedi.

Dükkân sahiplerini etkileyen devlet politikaları arasında en çok zarar veren Ağustos 1975'te başlatılan fiyat kontrolleri ve vurgunculuk karşıtı kampanya oldu. Devletin kendi raporlarına göre enflasyon bu rakamın iki katı olmasına rağmen, kâr

oranını yüzde 14'te sabitledi. Fiyatlar, tüccarların ve dükkân sahiplerinin iş yaptığı perakende piyasa düzeyinde kontrol ediliyordu, fakat malları üreten ve fiyatlayan fabrikalarda hiçbir ciddi kontrol uygulanmıyordu; az sayıdaki büyük ithalatçılara da sınırlama getirilmemişti. Üstelik bu adil olmayan kampanya boyunca fiyat sınırlamalarını ihlal etmekten tutuklanan büyük sanayici sayısı çok azdı.

Çarşı esnafı için fiyat kontrollerinin etkisi afallatıcı oldu. Kampanyanın ilk günlerinde 7.750 dükkân sahibi tutuklandı (*Kayhan International*, 8 Ağustos 1975). Ekim 1977'ye gelindiğinde, Tahran'daki toplam 200.000 dükkân sahibinin 109.800'ü hakkında fiyat kontrolleri ihlalinin soruşturma açılmıştı (*Ettelaat*, 27 Ekim 1977). Sadece 1977'nin Nisan ayında, devlet, çoğunlukla dükkân sahiplerine vurgunculuk nedeniyle 600 milyon riyal ceza kesti (Bashiriyeh 1984: 103). İçişleri Bakanlığı'na göre, 1977'in sonunda 20.000 dükkân sahibi hapse atılmıştı. Diğer bir kaynak, 1978 yılında, büyük şehirlerdeki tahmini 23.000 çarşı esnafının üç aydan beş yıla kadar değişen süreler için uzak bölgelere sürüldüğünü açıkladı (*Kayhan International*, 8 Ağustos 1975). 1978 yılının sonbaharına gelindiğinde, ulus çapında kontrolleri ihlal eden dükkân sahibi sayısı toplam 220.000 idi (*Ettelaat*, 26 Eylül 1978).

Kısaca çarşı esnafının durumu Ağustos 1975'ten başlayarak devlet politikaları yüzünden radikal bir değişime uğradı. Geniş çaplı tutuklamalarla ve yaptırımla geçen yıllar, çarşı ve devlet arasında eşi görülmemiş bir çatışmanın koşullarını yarattı. Daha önce hiç bu kadar çok çarşı esnafı, bu kadar çok ceza ve tutuklama yaşamamıştı. 1977 yazının sonuna gelindiğinde, Tahran çarşısının tüccarları, ülkenin tek siyasi partisi olan Rastakhiz Partisi'nin yetkilileriyle, Loncalar Odası'ndan, devletin kredi politikalarından ve yeni vergi planından duydukları memnuniyetsizliği anlatmak için en az iki kere bir araya gelmişti (*Ettelaat*, 23 ve 29 Ağustos 1977). Ama yönetim kayıtsız kaldı ve hiçbir politikasını değiştirmede. Devlet, çarşı esnafının taleplerinin, hiç değilse bir kısmını karşılamayı red-

dederek uzlaşma seçeneğini saf dışı bıraktı ve çatışma, karşı karşıya gelmelere kapıyı açmış oldu.

Bununla birlikte çarşı esnafının kolektif hareket etmek için dayanışma yapılarına ihtiyacı vardı, ki bunlar baskı ve ekonomik farklılaştırmayla zayıflatılmıştı. Siyasi baskı ve iktisadi kalkınma birçok çarşı esnafını apolitikleştirdi. Baskı ve ekonomik refahla geçen yıllar sonunda, ülkedeki dükkân sahiplerinin çoğunluğu apolitik olmuş ve özellikle de petrol satışlarındaki patlama sırasında siyasi etkinlikleri bırakmıştı. İşletmeleri çok büyümüş, daha başarılı olmuş yüzlerce tüccar ise çarşayı terk etti ve işlerini başka yerlerde kurdu. Tanınmış çarşı esnafı aktivistleri hareketlenmeye ve hükümete karşı çıkan broşürler dağıtmaya başladığında birçok çarşı esnafı onlara güvenmedi, hatta SAVAK ajanı olduklarını düşündü. Çünkü görünürde ceza korkusu duymaksızın bu kadar açık bir şekilde yönetime karşı hareket etmeye kalkışmışlardı (Lebaschi, 1983, kaset 3: 19).

Ayrıca çarşıların içindeki ekonomik tabakalaşma ve örgütsel zayıflıklar çatışma doğurdu ve dayanışmayı azalttı. Çarşıda kalan daha zengin tüccarlar arasında bir azınlık hâlâ Şah'ı destekliyordu. Bu çarşıdaki en geleneksel sektör olan halı tüccarları için bile böyleydi.⁸

Tüccarlar Loncası 1953 darbesinin ardından sadece biçimsel bir örgüte indirgenmişti ve bir daha bağımsızlığını kazanamadı. Yeni loncaların liderlerinin çoğu hükümeti destekledi. Böylece, çarşı esnafının çoğunluğunun Musaddık'ın arkasında birleşmiş olduğu 1950'lerin aksine, esnaf 1970'lerde siyasi bir birliğe sahip değildi. Ünlü bir çarşı esnafının belirttiği gibi, çarşı içinde düşmanlıklara varan anlaşmazlıklar zengin esnaf ile durumu daha kötü olanlar arasında olduğu gibi, çarşı işverenleri ile işçiler arasında da vardı (Shanehchi, 1983, kaset 3: 18).

Devletin, çarşı esnafını politize eden ve hareketlenmeye zorlayan vurgunculuk karşıtı kampanyası ve fiyat kontrolleri politikasıyla bir süreliğine, yönetime muhalefet eden çarşı esnafı

8 Tahran çarşısındaki halı tüccarları, 1978 yazında yayımlanan bir bildiride, salımlılar olarak adlandırdıkları bu azınlığını kınadılar; bkz. İranlı Müslüman Öğrenciler Örgütü (1978: 62).

arasındaki apolitikleşme ve bölünmelerin üstesinden gelindi. Çarşı esnafının önceliği, ideolojik anlaşmazlıklardan çok, hükümete karşı mücadele oldu.

Çarşılardaki önde gelen aktivistler, Başbakan Musaddık ve liberal Ulusal Cephe'nin destekçisiydiler. Bu aktivistler Ekim 1977'de yasadışı bir şekilde Tahran Çarşısı Tüccarlar, Loncalar ve Zanaatkârlar Derneği'ni (SMGATB) yeniden kurdu. SMGATB, devrimci mücadeleler boyunca çarşıdaki kepenk indirmeleri ve grevleri örgütlemeye önemli bir rol oynadı. SMGATB, Tahran çarşısındaki en büyük grubu oluşturan Azerilerin desteğini almıştı.⁹ Merkez komitesi ağırlıklı olarak Başbakan Musaddık'ın destekçilerinden olmuş Azerilerden oluşuyordu. SMGATB liderleri çarşı esnafının saygısına sahipti ve uzun süredir siyasetle uğraşmalarından ve defalarca tutuklanmalarından ötürü tanınmışlardı. Örgütün liderlerinin ayrıca, siyasi aktivistlikle geçen yıllarda bilenmiş önemli siyasi yetenekleri vardı.

SMGATB aktivistleri, her zaman siyasi mücadelelerin ön saf- larında yer aldılar ve mücadelelerini büyötmeleri için diğerle- rine yardım ettiler. Kaynakları çoktu; kendi baskı makineleri vardı, dindar çarşı esnafını kamuoyu açıklamaları yayımlama- ları için cesaretlendirdiler ve broşürlerini bastılar (Lebaschi, 1983, kaset 3: 5, 15). Kendi ticaret ağları yoluyla Humeyni'nin bildirilerini ve kasetlerini bile dağıttılar ve örgüt liderleri, 4 Eylül 1978'de Ramazan'ın sonunda ibadet için özel yer sağ- lanmasından sorumluydular. Bu etkinlikler diğer hükümet karşıtı gruplara destek de veriyordu. İşçilerin grevleri başladığı- nda, yardım için para topladılar. Humeyni Irak'tan kovulup Fransa'ya gittiğinde, SMGATB liderleri Humeyni'nin siyasi et- kinliklerini yürütme özgürlüğüne destek sağlamak için Fran- sız elçiliğinin önüne yüzlerce çiçek sepeti bıraktılar. Liberal bir din adamı ve Musaddık'ın müttefiki olan Ayetullah Taleg- hani Kasım 1978'de serbest bırakıldığı zaman, SMGATB lider-

9 Örneğin Tahran çarşısındaki Azeriler, Kum'daki katliamdan sonra SMGATB'nin hareketlenmesini ve kepenk indirmesini destekleyen bir kamu- oyu açıklaması yaptı (*The Freedom Movement* [Yurtdışı] 1978, 1: 136-137).

leri onun evine bir yürüyüş çağrısında bulundu. Buna cevap olarak çarşı kepenk indirdi ve 250.000'den fazla insan yürüyüşe katıldı. En önemlisi, Humeyni SMGATB liderleriyle 1978 sonbaharında Fransa'da bir araya geldiğinde, onlardan çarşının yeniden açılması yönündeki baskılara direnmelerini istedi, böylece çarşıdaki bu aktivistlerin önemini dolaylı bir şekilde tanımış oldu (Lebaschi, 1983, kaset 3: 15).

SMGATB'nin lider ve aktivistleri, siyasi etkinlikleri yüzünden hükümet baskısının hedefi oldular. Lebaschi, bir din adamının hükümete karşı herhangi bir hareketlenme başlatmasından çok önce, 1977 yazında siyasi broşür bulundurmaktan tutuklandı (Lebaschi, 1983, kaset 2: 14-16). 1978 baharında Manian'ın evi bombalandı (Zamimeh 1978, sayı: 14: 33). 5 Haziran 1978'de, Haziran 1963 ayaklanmasının yıl dönümünde çarşı esnafı dükkânlarını kapattığında, hükümet tarafından tutuklananlar SMGATB destekçileri oldu (Zamimeh 1978, sayı: 16: 54). Manian Eylül 1978'de tutuklandı, Lebaschi ise, askerler onu tutuklamak için evini aradıklarında saklanarak tutuklanmaktan kurtuldu (Lebaschi ile görüşme, Şubat 1977).

Birçok kanıt bu aktivistlerin Humeyni'yi ideolojik nedenlerden değil, fakat daha çok siyasi nedenlerden desteklediklerini gösteriyor. Aslında, bu çarşı esnafı Humeyni'nin ideolojisini çok az biliyordu. Lebaschi ve Manian Paris'de Humeyni'yle buluştuklarında, siyasi konulardaki düşüncelerinden olumlu bir şekilde etkilenmişlerdi. Özellikle Lebaschi, Humeyni'yle Paris'teki iki buluşmasında, Ayetullah'ın İran'ı yönetmekle ilgili siyasi hedefleri olduğu şeklinde bir izlenim edinmediğini belirtmiştir (Lebaschi, 1983, kaset 3: 15). Humeyni'yi sürgüne gitmesinden önce tanımış diğer çarşı esnafı, onun diğer dinî liderlerin aksine mütevazı olmasından ve ne rütbe, şeref, iktidar ne de nüfuz peşinde olmasından etkilenmişlerdi (Lebaschi, 1983, kaset 3: 12).

Ayrıca çarşı esnafının kolektif eylemlerinin zamanlaması, Humeyni'nin ya da başka bir dinî liderin tavsiyeleriyle değil, lehte fırsatların ortaya çıkmasıyla örtüştü. Çarşıdaki önder aktörler, Lebaschi ve Manian gibi, uzun süreden beri Mussadık ve Ulusal

Cephe'yi desteklemiş olan aktivistlerdi. SMGATB Ekim 1977'de yeniden kurulduğunda, din adamları henüz çatışmalara katılmamışlardı. Hatta Humeyni, din adamlarının hareketlenmelerinin düşük hızı hakkındaki fikrini belirtti ve din adamlarını, diğerlerinin yaptığı gibi hükûmete karşı çıkma fırsatından yararlanmaları konusunda teşvik etti (Humeyni, 1983, cilt I: 265).

Başlangıçta çarşı esnafının hareketlenmesi cami kanallarından olmadı. Onun yerine, önceden beri hükûmete karşı çıkan modern, seküler gruplarla birlikte hareketlendiler. Örneğin Mart 1977'de, maaşları hükûmet tarafından askıya alınmış grevdeki üniversite profesörlerine ödenmek üzere fonlar kurmak için öğrencilerle birleştiler (Nageth, 1982). Öğrenciler o yılın ilerleyen günlerinde, sonbaharda Soltanpour'un şiir gecesinde ardından gerçekleşen hükûmet karşıtı gösteride öldürülen bir öğrencinin ölümünü protesto etmek için bir günlük yas çağrısında bulunduklarında, Tahran çarşı esnafı, buna çarşıyı tamamen kapatarak cevap verdi (Zamimeh 1978, sayı: 8: 12-13). Fakat esnaf ve diğerleri, kısa bir sürede devlet baskısı dolayısıyla hareketlenmeyi güç buldu. Örneğin, Kasım 1978'de çarşı esnafı ve Ulusal Cephe liderleri, dinî bir tatil olan Aid-e Ghroban'ı kutlamak için Karvansara Sangi'deki bir meyve bahçesinde toplandıkları zaman, toplantının aslında siyasi olduğunu bilen SAVAK, toplantıyı dağıtmak için 750 ajanını yolladı, ki onların müdahalesi sırasında çok sayıda insan yaralandı (Zamimeh, sayı: 8: 9-11). Baskıdan kurtulmak için esnafın bir mekâna ihtiyacı vardı ve güvenli yerler camilerden ibaretti.

Çarşı esnafı, din adamlarının siyasetini belirlemede önemli bir rol oynadı. Her ne kadar ilk çatışmalarda din adamları siyasi gelişmelere tepki verme ve bunun yolu konusunda anlamadılarsa da, esnaf, hükûmete karşı hareketlenmek için çok az tereddüt gösterdi. Örneğin Kum'daki öğrenci katliamının ardından grev yapmayı planlarken, Tahran'daki en yüksek dinî lider ve ülkedeki en seçkin ayetullahlardan biri olan Ayetullah Khonsari onlara grev yapmamalarını öğütledi. SMGATB yine de grev çağrısında bulundu. Kısa bir zaman içinde, Tahran çarşısıyla iş yapan Azerbaycan, Şiraz ve İsfahan'lı çarşı esnafı

SMGATB'yi izledi ve Ocak 1978'de Kum'lu din öğrencilerinden oluşan göstericilerin katledilmesini protesto etmek için grev çağrısı yaptılar. Böylece çarşı esnafı Tahran'daki en yüksek dinî lidere meydan okudu ve o gün için kepenkleri indirdi. Grev sona erdiği zaman, Khonsari her camiye gidişinde polis koruması kullanmak zorunda kaldı (*The Freedom Movement* [Yurt Dışı] 1978, 1: 139).

Dinî bir kent olan Kum'da Ocak 1978'de, ulusal bir gazete-deki Humeyni karşıtı bir makalenin öğrenciler tarafından protesto edilmesinin ikinci gününde, çarşı esnafı o noktaya kadar hiçbir ölüm ya da tutuklama yaşanmamasına rağmen, bağımsız olarak kepenkleri indirdi. Çarşı esnafının greve gitmesinin ardından, ülkenin dinî liderleri toplandı fakat bir eylem biçiminde anlaşamadılar. Seçkin bir din adamı çarşının yeniden açılması gerektiğini savundu fakat öfkeli esnaf, kapalı kaldıkları her gün için 150 tümen ceza ödemeye razı olduklarını söyleyerek karşı çıktı (*The Freedom Movement* [Yurt Dışı] 1978, 1: 54). Üst düzey Kum ayetullahlarının grevi desteklediklerini açıklamayı reddetmelerine rağmen, çarşı dört gün boyunca kapalı kaldı. Grevin ikinci gününde, tutuklamalar ve ölümler meydana geldikten sonra kurbanların ailelerine yardımda bulunan bazı çarşı liderleri de tutuklandı ve ülkenin değişik bölgelerine sürgüne gönderildiler (*Kayhan*, 26 Ekim 1978).

Takip eden aylarda, esnaf, yas törenlerine katılan en önemli toplumsal grup oldu. Kum katliamının kırkinci gününe işaret etmek için, otuzdan fazla şehirdeki dükkân sahipleri kepenk indirdi ve yas törenlerine katıldı yine kırk gün sonra, Tebriz şehitlerini anmak için başka bir yas töreni düzenlendi. 5 Haziran 1963 ayaklanmasının yıldönümü de yaygın bir biçimde anıldı; muhalefetin kaynaklarına göre Tahran'daki tüm dükkânların yüzde 70'i kapandı. Diğer büyük ve orta büyüklükteki şehirlerdeki çarşı esnafının çoğu da olayın anısına kepenk indirdi (*Zamimeh* 1978, sayı: 16: 52). Çarşı esnafı ayrıca cami etkinliklerini finanse etti ve bunun sonucunda, aktif bir şekilde yas törenlerini ve diğer cami toplantılarını destekleyen bazı dükkân sahipleri tutuklandı.

Bu yas döngülerine karşılık, hükümet 1978'de baskıyı yumuşattı. Ağustosun sonunda, Şerif İmami yeni başbakan olarak atandı ve bazı reformlar getirdi. Dükkân sahiplerini ve tüccarları susturmak adına Loncalar Odası'nın on beş bölge müdürünü kovup bazılarını da tutuklayarak yeni bir strateji başlattı. Ayrıca oda temsilcisi hakkında da suçlamalarda bulundu, ki temsilci hemen yeraltına indi (*Ettelaat*, 20 ve 21 Eylül 1978). Çarşı esnafıyla olan çatışmaları dindirmek amacıyla yeni başbakan, fiyat kontrollerine uymaya söz vermeleri şartıyla yargı soruşturmasında olan binlerce dükkân sahibine yönelik suçlamaların düşeceğini duyurdu. Fakat bu durum çarşı esnafı için kabul edilemezdi, çünkü çatışmalarının ana nedenlerinden biri tam da fiyat kontrollerinin zorla konulmasıydı. Dahası diğer siyasi liderlerle birlikte çarşı esnafı reformları zayıflık işaretleri olarak yorumladı.

Bu yüzden hareketlenmelerini ve kolektif eylemlerini 1978 sonbaharında artırdılar. Humeyni muhalefeti Şah'a karşı kıskırttığı gerekçesiyle Irak'tan Fransa'ya sürülünce, yüzden fazla şehirdeki dükkân sahipleri daha önce eşi benzeri görülmemiş boyuttaki bir protesto dahilinde 1 Ekim'de greve gittiler. Humeyni on dört yıl önce anavatanından ilk defa sürüldüğünde buna benzer hiçbir eylem olmamıştı. Tahran'daki çarşı esnafı, Fransa onun siyasi etkinliklerine getirilen kısıtlamaları kaldırmazsa Fransa'yı boykot etmekle tehdit etti. Çatışmaların bu aşamasında, çarşı esnafı Humeyni'nin davası için büyük meblağlarda para topladı ve diğer toplumsal grupların mücadelelerini de destekledi. Örneğin 10 Ekim'de, üç ulusal gazetenin gazetecileri hükümet sansürünü protesto etmek için iş bırakma eylemi yaptıklarında çarşı esnafı onlara çiçek gönderdi ve açıkça grevlerini destekledi. SMGATB'nin başı Manian, basın temsilcilerine telefon açtı ve yardım sözü verdi (*Ettelaat*, 15 Ekim 1978). Esnaf ayrıca, öğrencileri ve fakülte üyelerini üniversite içinde özerklik ve demokrasi mücadelelerinde desteklemeyi sürdürdü. Çarşı esnafı kasım başlarında kepenk indirdi ve hükümete karşı dayanışma haftası çağrısında bulunmuş olan öğrenci ve fakülte üyelerini desteklemek

için Tahran Üniversitesi'ndeki gösterilere katıldı (Kayhan, 5 Kasım 1978).

Çarşı esnafı Kasım 1978'de askerî hükümetin ilanına karşı mücadelelerde de önemli bir rol oynadı. Ordu bazı grevleri kırıp, bazı grevcileri de işlerine döndürmekte başarılı olunca, çarşı esnafının kendisi greve gitti. Onların grevleri ülkenin çoğunlukta üretim ve dağıtımı aksattı ve varolan krizi derinleştirdi.

Mücadelelerin son aylarında, çarşı esnafı saldırıların hedefi oldu. Hükümet on iki büyük şehirde sıkıyönetim ilan ettiği zaman, baskıcı önlemler o güne kadar görülmemiş bir anarşik durum yarattı. SAVAK'ın kiraladığı holiganlar, hareketlenmenin gerçekleştiği mağaza ve dükkânlara saldırıp onları yağmaladılar ve yakdılar. 1978 Kasım'ının ilk haftasına gelindiğinde, kırktan fazla şehirdeki dükkânlar holiganlar tarafından saldırıya uğramıştı.

Askerî hükümetin ilanı ve holiganların saldırıları birleşerek, çarşı esnafının ülke çapında büyük boyutlu kolektif eylemlerine yol açtı. Bazıları buna mallarını güvenli yerlere taşıyarak cevap verdilerse de, çarşı esnafının çoğu kepenk indirdi ve holiganların ve onları örgütleyenlerin cezalandırılmasını talep etmek için protestoda bulundu. Birçok şehirdeki dükkân sahipleri ve tüccarlar holigan şiddeti nedeniyle uzun süreler için çarşıları kapattılar. Sıkıyönetimin uygulanmasıyla çarşıların kapatılması da arttı. Yezid'deki çarşı üç hafta boyunca grevdeydi; ikinci haftanın sonunda şehir sakinleri dükkân sahiplerine destek için para toplamaya başladılar (Akhbar 1978, sayı: 1 ve sayı: 3). Şiraz'daki merkez çarşı iki aydan fazla kapalı kalırken, İsfahan çarşısı da yetmiş beş günden daha uzun bir süre boyunca kapalıydı. Zanzan, Arak ve Kum'daki çarşılar kırk beş gün kepenk indirdi. Kaşan'daki merkez çarşının tüccarları 6 Kasım'da ordunun iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra greve gittiler; 13 Ocak'ta nihai zafere kadar dükkânlarını açmayacaklarını duyurdular (Kayhan, 13 Ocak 1979). Ghazvin ve Kazroun'daki merkez çarşılarının her biri elli günden fazla kapalı kaldı, Abadan çarşısı ise aralık ve ocak aylarında haftalarca kapalıydı (Ayandegan, 7 Ocak 1979). Tebriz'deki merkez

çarşı, sıkı yönetimin gelmesinden iki hafta önce kapandı ve dört aydan fazla grevde kaldı. Ayetullah Humeyni'nin doğum yeri olan Humeyn'deki dükkânlar da dört aydan fazla kapalı kaldılar. Bu şehirde din adamlarının denetimindeki bir komite temel ürünleri dağıttı (Kayhan, 17 Ocak 1979). Tahran'daki merkez çarşı da dört aydan fazla grev yaptı, rejimin yıkılmasından altı gün sonra 17 Şubat'ta yeniden açıldı.

Her ne kadar hükümetin ekonomik politikalarının çeşitli özelliklerine karşı sıkıntı dile getirmiş olsalar da, çarşı esnafının bu dönemdeki hareketlenmeleri sırasındaki protestoları esas olarak siyasi nitelikliydi ve devlete karşı yönelmişti. Tablo 9 çarşı esnafının Ocak 1978'den Aralık'a kadar yayımladıkları on beş protesto bildirisini özetliyor. On beş bildirinin hepsi hükümet baskısını protesto etti, bu da hükümetin bu negatif niteliğine karşı çarşı esnafı arasındaki uzlaşmayı gösteriyor. Sonraki bahsi en sık geçen konu, protesto bildirilerinin yüzde 53'ünde kınanan devletin despotik doğasıydı. Aynı sayıda bildiri emperyalist etkileri ve hükümetin dış güçlere bağımlılığı-nı kınadı.

Bu konular, çarşı esnafının 1960'larda ve daha önce de 1950'lerde protesto ettiklerine benziyordu. 1950'lerde, Musad-dık'ın milliyetçi şiarı altında, Şah'ın diktatörlüğe eğilimleri ve

**Tablo 9. Çarşı esnafının protesto gerekçeleri,
21 Eylül 1977'den 21 Eylül 1978'e kadar**

<i>Talep ve protesto</i>	<i>Sıklık</i>	<i>Yüzde</i>
Siyasi şiddet ve baskı	15	100
Despotizm ve kaldırılması	8	53
Emperyalizm ve bağımsızlık	7	47
Yozlaşma/hükümetin yağmalamaları	4	27
Emperyalist yağma	3	20
Yoksulluk/eşitsizlik	3	20
Sivil özgürlükler	2	13
Vergiler	2	13
Baskı/çarşı esnafına cezalar	2	13
Enflasyon	1	7
Sağlık/konut	1	7
İslâmi bir hükümetin kurulması	1	7

N=15

Kaynak: Derleme yazara aittir.

İran petrolünün İngilizler tarafından kontrol edilmesi de dahil, aynı sorunlarla savaşımlardı. Bu nedenle çarşı esnafı protestolarının ana odağı yirmi beş yıl boyunca çok az değişti. Hatta 1978'deki bazı bildirileri, Başbakan Musaddık'ın görevden alınması ve bunun ardından gelen Şah'ın iktidarı "gaspına" gönderme yapıyordu. Bu bildirilerde bahsi geçen diğer konular yozlaşma, ulusal kaynakların hükümet tarafından ve uluslararası bir şekilde "yağmalanması" ve artan yoksulluk ve eşitsizlikti.

Başından beri çarşı esnafı bildirileri siyasiydi ve hepsi baskıya karşı muhalefet ediyorlardı. Ayrıca aralarında alternatif bir hükümete destek yönünde ideolojik bir kayma yaşandı ve bu rejimin devrilmesinde önemli oldu. Böyle bir kaymanın gerçekleştiği, bazıları kırk günlük yas törenlerinde yayımlanan, çoğu ise aylar sonrasında dağıtılan sonraki bildirilerden bellidir. Bununla birlikte "İslâmi bir hareketi" desteklemek yönündeki bu ideolojik kayma, çarşının tüm kesimlerinde uzlaşma sağlamadı. Her ne kadar üç bildiri özellikle İslâmi hareketi desteklemiş ve ikisi de dinî cemaati ve onun mücadelelerine arka çıkmışsa da, İsfahan çarşı esnafının yayımladığı sadece bir bildiri açıkça İslâmi bir hükümetin kurulması çağrısında bulundu. O yılın ilerleyen günlerinde yayımlanan iki bildiri Humeyni'yi muhalefet hareketinin lideri olarak tanıdı, bu da kırk günlük yas döngüleri sırasında Humeyni'nin gittikçe herkesin saygı duyduğu bir lider olarak ortaya çıktığı gerçeğiyle örtüşüyordu.

Yine de çarşı esnafının Humeyni'yi desteklemesi ve devlete karşı mücadelede onun liderliğini tanımamasına rağmen, bildirilerinin hiçbir yerinde yasaların İslâmileştirilmesi ya da hükümetin din adamları tarafından denetlenmesinin bahsi geçmiyordu, bildirileri de İran'da bir teokratik İslâm devleti kurmakla ilgilenmiyordu. Bunun yerine çarşı esnafının Humeyni'ye arka çıkması, onun "despotizme" karşı boyun eğmez duruşundan kaynaklanıyordu. Onun Şah'a karşı siyasi muhalefeti destekliyorlardı. Dindar bir Müslüman olan ve Humeyni için çok para toplamış, tanınmış bir çarşı esnafı aktivisti "çarşı esnafı Humeyni'nin teokrasi konusundaki fikirlerini bilselerdi,

onu asla desteklemezlerdi” diye açıklamada bulundu (Shanehchi ile görüşme, Nisan 1998).

Devrim sonrası çatışmaların analizi, çarşı esnafının İslâmi liderlere verdiği desteğin ideolojik dönüşüme değil siyasi bir koalisyona dayandığını doğrular. Seçkin bir Humeyni yanlısı esnaf olan önemli bir hükümet yetkilisinin belirttiği gibi, devrimden sonraki dönemde çarşı esnafı “Hizbullah’ın” kontrolü altında değildi (Kayhan, 14 Nisan 1983). Gerçekten de Ocak 1981 gibi geç bir tarihte Humeyni’nin halefi olan Hamaney, SMGATB liderlerinden Lebaschi ile buluştu ve onu işbirliğine davet etti (Lebaschi, 1983, kaset 3: 18). Fakat, iç siyasi bölünmelere rağmen çarşı esnafının çoğu köktendinci din adamlarına karşı çıktı ve dinî bir yönetimi değil, kurumsal bir yönetimi destekledi. Her ne kadar Humeyni, ihtiyaç sahibi esnafa yardım için bir hazinenin oluşturulması talimatını verdiyse de (Ettelaat, 29 Mart 1979), çarşı esnafının yeni yöneticilere muhalefeti son bulmadı.

Köktendincilerin reddedilmesinin en çarpıcı örneği, çarşı esnafının liberal siyasetçileri desteklediği ve Ayetullah Taheri’nin şehirden ayrılmasına neden olduğu İsfahan’da yaşandı. Bunlar, devrimci çatışmalar sırasında İslâmi bir hükümetin kurulması çağrısında bulunmuş ve hatta Taheri’nin Şah hükümeti tarafından tutuklanmasını protesto etmek için kepenk indirmiş olan çarşı esnafıydı. Bu şekilde, monarşiye karşı mücadelelerinin son safhasında da olsa, çarşı esnafının geniş kesimleri İslâmi bir hükümetin oluşumunu desteklemek yönünde kayarken, onların yönetici din adamlarıyla devrim sonrasındaki çatışmaları, çoğunun, Humeyni’nin reklamını yaptığı şekliyle bir teokratik devletin kurulmasına karşı çıktığını gösterir. Dahası, çarşı esnafının eylemlerinin İslâmi hükümetin din adamı kanadıyla uyumsuz olması da, başlangıçta köktendinci din adamlarına verdikleri desteğin arkasında ideolojik dönüşüm değil, koalisyon kurma ihtiyacı olduğu şeklindeki analizi destekler.

Siyasi ve ideolojik çatışmaların sonucunda, birçok çarşı esnafı, İslâmi hükümetin daha önce görülmemiş boyuttaki sert baskılarına maruz kaldı. Lebaschi ve Shanehchi gibi tanınmış

çarşı esnafı aktivistleri, 1981 yılındaki yoğun baskı döneminde ülkeden kaçmaya zorlandı. Mahmut Manyan siyasetten ve kamusal hayattan çekildi fakat evinin önündeki bir trafik "kazasında" öldürüldü. Yeni yönetimle ortaya çıkan çatışmaların ardından, yüzden fazla çarşı esnafı ya öldürüldü ya da infaz edildi (Parsa, 1989: 282).

Özetle çarşı esnafı, ezici bir çoğunlukla 1950'lerin başında ve gene 1960'ların ilk yıllarındaki çatışmalarda milliyetçileri destekledi. Her ne kadar bazı kesimleri 1970'lerin başında mali bakımdan zor durumda bırakıldıysa da, birçok esnaf 1973'teki petrol patlaması sırasındaki olumlu iktisadi şartlardan faydalandı. Çarşı hâlâ iç ticaretin üçte ikisinden ve dış ticaretin üçte birinden fazlasını kontrol ediyordu ve iktisadi gelişimden istifade etmek için avantajlı bir konumdaydı. Dolayısıyla tüm ülkedeki çarşı esnafı, birçok tutuklamaya, yaralanmalara ve hatta ölümlere rağmen Humeyni'nin Haziran 1975'te Kum'daki din öğrencilerinin isyanını desteklemeleri için yaptığı çağrıyla cevap vermedi. Hükümetin birkaç ay sonra başlattığı vurgunculuk karşıtı kampanyaya kadar çarşı esnafının siyasi duruşu değişmedi.

Çarşı esnafının 1977'den 1979'a kadarki hareketlenmeleri ve kolektif eylemleri, devletin, onların kurulu hak ve çıkarlarını ihlal etmesine bir karşılık şeklindeydi. Sermaye birikimini destekleyen devlet politikaları çarşmayı atladı ve onun yerine modern sınai ve ticari sektörlerle düzenli olarak fayda sağladı, böylece çatışmanın temelini atmış oldu. Devlet Ağustos 1975'te, enflasyonu kontrol etme çabasıyla fiyat kontrolleri ve vurgunculuk karşıtı kampanyayı başlatarak pazar mekanizmasına aktif bir şekilde müdahale etti. Ertesi sene petrol gelirlerindeki azalma devleti çarşı vergilerini artırmaya zorladı. Bu politikaların getirdiği ekonomik olumsuzlukların ortasında, çarşı esnafının hareketlenme becerileri, özerk bir örgütün yokluğu, iç siyasi bölünmeler ve çoğu esnafın baskı yılları boyunca apolitikleşmesi nedeniyle zayıfladı. Her ne kadar hükümetin 1975'teki vurgunculuk karşıtı kampanyası çarşı esnafına hareketlenmek için bir itici güç verdiyse de, kendi örgütsel za-

yıflıkları onları hareketlenmek ve kolektif bir şekilde eylem yapmak için lehte fırsatları beklemeye zorladı. 1977'de devletin sınırlı liberalleşme politikasını benimsemesiyle bu fırsat oluştu. Çarşı esnafı hareketlenme etkinliklerini gittikçe, toplanmak, iletişim kurmak ve hükümet baskısının yayını yapmak için görece güvenli yerler olan camilerde konuşlandırdı ve ulus çapında muhalefeti cami ağları yoluyla örgütledi.

İran'daki kapitalistlerin katılımlarını ideolojik dönüşümden çok siyasi koalisyon açıklıyor. 1970'lerde çarşı esnafı tek bir ideolojiyi takip etmedi, fakat çatışmalar açıldıkça ve camilerin hareketlenmek için tek etkin seçenek oldukları ispatlanınca, çarşının geniş kesimleri Şah karşıtı hareketi desteklemeye başladı. Kuşkusuz çarşı varolan hükümetten, Pehlevileri dışlayan alternatif bir yönetime doğru önemli bir kayma yaşadı. 1978 sonbaharının başlarında, hükümet reformları baskıyı azalttığı ve halk hareketlenmesi devletin savunmasızlığını artırdığında, çarşı esnafı Ayetullah Humeyni'ye desteğini açıkça kabul etti. Çarşı esnafının bildirileri İslâmi bir hareketin kurulmasına destek verdiklerini gösterdiyse de, teokratik bir devletin bahsi hiç geçmedi. Çarşı esnafının Humeyni'nin diktatörlük ve emperyalizm karşıtı eğilimlerini paylaşmaları, Humeyni lehinde bir ideolojik dönüşüm anlamında yorumlanamaz, çünkü çarşı esnafı 1950 ve 1960'larda milliyetçi hareket içinde bir araya geldiğinde aynı sloganları kullanmıştı. Son olarak, büyük esnaf gruplarıyla köktendinci din adamları arasında devrim sonrası çatışmaların patlak vermesi, aralarındaki ideolojik uyumsuzluğun kanıtıdır. Çarşı esnafının bazı kesimlerine karşı uygulanan daha önce görülmemiş devrim sonrası baskılar, grubun başlangıçtaki kaymasının teokratik bir devletin kurulmasını desteklediği şeklinde önermelerle çelişir.

Nikaragua'da kapitalistler ve devlet

Tarihsel olarak Nikaragua burjuvazisi ekonomik açıdan güçsüz, bölgesel ve siyasal olarak bölünmüş ve çoğunlukla siyasal gündemini tutarlı bir biçimde birleştirmekten aciz bir sınıftı

(Wickman-Crowley, 1991: 219-220). 1950'lerin ve 1960'ların ekonomik kalkınması kayda değer miktarda ekonomik kaynağa sahip yeni bir tarımsal sanayiciler sınıfı yarattıysa da (Paige, 1997: 90-95), bu kapitalistlerin pek çoğu büyük ölçüde devlete bağımlıydı ve sonuç olarak da yönetimle siyasal olarak karşı karşıya gelmekten kaçınıyordu. Kapitalist sınıf Somoza'yı, devletin artan müdahaleciliği, ABD'nin rejime olan ekonomik desteği ve Orta Amerika Ortak Pazarı'nın kurulması nedeniyle çekici bir müttefik olarak görüyordu. Aslında böyle büyük ekonomik ve siyasal kaynakların cazibesi Somoza rejiminin düzenleyici güçleri ve emek politikalarını da beraberinde getirerek, ekonomik elitin bazı bölmelerini de işin içine katmıştı. Bu nedenle Nikaragua'nın en büyük kapitalistleri, devletten imtiyaz ve iltimas kapmak üzere pazarlığa giriyor ve birbirleriyle rekabet ediyorlardı (Spalding, 1994: 43). Bu kapitalist sınıf, İranlı çarşı esnafının aksine, Somoza tarafından harekete geçmek ve dernekler oluşturmak konusunda teşvik bile ediliyor olmalarına karşın, kurdukları örgütler çoğunlukla birbirleriyle rekabet ediyor ve onları siyasal olarak etkisiz kılan devlet tarafından başarılı bir biçimde manipüle ediliyorlardı (a.g.e.: 33, 43-47).

Finansal holdingler, BANIC ve BANAMERICA, devlete bağımlı oldukları için kapitalist sınıfın dışlanmış kesimiyle birleşmediler ve sonuç olarak devrimci çatışmalarda önde gelen bir rol oynamayı başaramadılar. Bu iki dev Nikaragualı kapitalist, bazı temsilcileri muhalefet içinde etkin de olsa (Paige, 1997: 39, 381), orta ölçekli işletmeleri temsil eden bir şemsiye örgüt olan COSIP'e dahil değildi (Gilbert, 1985: 165; 1990: 107). Pamuk ve kahve sektöründeki büyük kapitalistlerin siyaseti de muhafazakârdı. Kahve üreticisi elitin çoğunluğu ve pek çok dev pamuk yetiştiricisi, sonuna kadar Somoza'nın tarafını tuttular ve sonuç olarak devrimden sonra, çoğu yüz milyonlarca doları yurtdışına kaçırmış olsa bile (Vilas, 1986: 136-137), sahip oldukları mallar kamulaştırıldı (Paige, 1997: 33, 39).

1978'de Chamorro suikastinden sonraki yoğun halk hareketleri sırasında mali sektördeki kapitalistler Somoza'ya karşı kepenk indirme eylemlerinden bazılarına katıldılar, ancak bu ey-

lemlerin başını çekmediler ve sadece grevler zaten başlamışken katıldılar. İlmli muhalefet büyük işletmelerin, ılımlıların Somoza'yı iktidardan indirmek üzere ülke çapında bir grev düzenlediği çok önemli bir dönem olan 1978 yazındaki mücadelelere katılıp katılmayacağına ilişkin güven duymuyordu. Ağustosta Los Doce "büyük sermayenin" siyaseti üzerine kuşkularını ifade etti. BANIC'in¹⁰ başkanı nisanda Somoza'yı halkın huzurunda ve beklenmedik bir biçimde eleştirmesine karşın (*La Prensa*, 28 Nisan 1978), FAO bile "büyük sermayeyle" Somoza arasında, insanların arkadan vuracak herhangi bir anlaşmayı kınayan bir bildiri yayınladı (*La Prensa*, 3 Ağustos 1978).

Büyük sermaye devletle kurduğu kayrılma ilişkisi nedeniyle sık sık sermaye sınıfının başka kesimlerinin saldırılarına hedef olmaktaydı. Örneğin küçük sığır üreticileri, Nikaragua Sığır Sahipleri Birliği'ni ve INFONAC'ı, ürettikleri etleri uluslararası düzeye kıyasla aşırı derecede ucuza satın alan bir tekel oluşturarak, müthiş bir kâr elde etmekle suçluyorlardı (*La Prensa*, 22 Mart 1973). Küçük kahve üreticileri, kahveleri için adil bir fiyat vermekten kaçınan aracılardan sömürsünden şikâyetçiydi (*La Prensa*, 16 Mart 1973). Küçük işletmeler de, fiyat enflasyonundan sorumlu tuttıkları büyük işletmelerden şikâyetçiydi.

Özellikle devlet kaynaklarından mahrum bırakılan küçük ve orta ölçekli sermayedarlar Managua depreminden etkilenmiş ve giderek daha fazla Somoza rejimine muhalefet etmişlerdi. Depremi derin etkileri, iş dünyasının pek çok kesiminin mali olarak kendini toparlamasına yardımcı olmaktan ziyade, çoğunlukla onları kısıtlayıcı bir etkide bulunan devlet politikaları tarafından daha da ağırlaştırılmıştı. Girişimcilerin yaklaşık yüzde 90'ı depremin yol açtığı yıkımdan etkilenmiş, en büyük kayıpları özel sektörün çoğunluğunu oluşturan küçük işletmeler vermişti. Yetersiz miktarda kaynağa sahip olan bu kesim hiç devlet yardımı almamış ve hükümetin yardımını almış olan Somoza'nın kayırdığı kapitalistlerle rekabet etmeye zorlanmışlardı.

10 Somoza Debayle, BANIC'in başkanı Dr. Eduardo Montealegre'yi FSLN'ye, büyük miktarda para yardımı yapmakla suçladı. Montealegre rivayete göre Somoza'ya, "Onları kontrol edebiliriz," demişti (Somoza, 1980: 262).

Somoza rejimi, Managua'nın deprem sonrası yeniden inşa edilmesi sürecinden pek çok kez rekabet ilkesini çiğneyerek yönetimle yakın ilişki içindeki şirketleri ödüllendirmiş ve bu süreçte yolsuzluk ve kayırmacılık alıp başını gitmiştir. Üçüncü bölümde ifade edildiği gibi, *La Prensa* 1973 Mart'ıyla Aralık'ı arasında, hükümetin yolsuzluklarına ilişkin en az yirmi beş büyük olay bildirmişti. Bu vakalar, üst düzey devlet görevlilerinin sahibi olduğu şirketlerle kamu rızası olmadan ya da başka tartışmalı süreçler üzerinden yapılan sözleşmeleri içermektedir. Üstelik hükümet, küçük işletmeleri olumsuz biçimde etkileyen, temel tüketim malları üzerinde ılımlı fiyat ayarlamaları yapılmasını dayatmış ve yaygın fiyat denetimlerini teşvik etmemişti. Küçük işletmeciler söz konusu fiyat denetimlerinin eşitsiz olarak uygulanmasını protesto etmekte, devletin fiyat denetimleriyle, yalnızca onun belirlediği fiyatları uygulayabilen küçük işletmeler üzerinde yaptırımda bulunmak yerine büyük tüccar ve işletmeleri hedef alması gerektiğini savunmaktaydılar (*La Prensa*, 13 Temmuz 1973).

Devletin koyduğu diğer vergilerin, ithalat/ihracat düzenlemelerinin ve daha az düzeyde de fiyatlama politikalarının iş dünyası üzerinde daha yıkıcı etkileri olmuştu. Özellikle küçük üreticiler, devletin vergilendirme politikalarından etkilenmekteydi. Sığır üreticileri yüzde 10'luk ihracat vergisini ihracatçı şirketlerin değil kendilerinin ödemekte olduğundan şikâyet ediyorlardı (*La Prensa*, 22 Mart 1973). Benzer bir halet-i ruhiye içerisinde bulunan 7.000 küçük kahve üreticisi de, kahve fiyatlarını düzenleyeceği varsayılan Ulusal Yurtiçi ve Yurtdışı Ticaret Enstitüsü'nün (INCEI) kendi lehlerine çalışmadığını, yüzde 10'luk ek vergiyi ve komisyoncuların sömürüsünü protesto etmişlerdi (*La Prensa*, 14 Mayıs, 6 ve 24 Ağustos 1973). Yine süt üreticileri de, hükümetin getirdiği yeni ek ödemeler konusunda memnuniyetsizliklerini dile getirmekteydi (*La Prensa*, 4 Nisan 1973).

Ihracat üzerinden döviz elde etmek üzere tasarlanmış olan ithalat/ihracat düzenlemeleri de işverenlerin çıkarlarını olumsuz yönde etkiliyordu. Örneğin, İnşaatçılar Odası'nın ve başka

sanayi sektörlerinin, ülkenin yeniden inşası için gerekli stoku korumak amacıyla devletten ham kereste ihracatını durdurmasını talep etmesine karşın, hükümet yabancı şirketlere kereste ihraç etme imtiyazı vermişti (*La Prensa*, 7 Ocak 1974). Benzer biçimde, rejimin bağlaşıkları tarafından büyük miktarda ham derinin ihraç edilmesi, ülke içinde ham deri kıtlığına ve bazı ayakkabı fabrikalarının iflas etmesine neden olmuştu. Sanayi Odası hükümetin ayakkabı fabrikalarından aldığı verginin 1974 yılı içerisinde yüzde 5'ten 16'ya çıkmasını kınamıştı (*La Prensa*, 29 Kasım 1974). Yerli ayakkabı fabrikaları, ithal ayakkabılardan alınan vergiler sabit kaldığı için daha ucuz olmaları nedeniyle bir rekabet dezavantajıyla karşı karşıya kaldılar (*La Prensa*, 21 Kasım 1974). Managua'daki üç büyük ayakkabı fabrikası 1974 sonunda faaliyetlerini durdurma kararı aldı (*La Prensa*, 11 Aralık 1974). 1973'te Masaya'da, kentin 160 ayakkabı imalatçısından 90'ı iflas etmişti (*La Prensa*, 28 Ağustos 1973).

Bu koşulların sonucunda Nikaragualı kapitalistler, şikâyetlerini dile getiren bir dizi bildiri yayımladılar, ancak önemli bir siyasal talep öne sürmediler. Kapitalistler bildirilerin tümünde öncelikle hükümetin ekonomi politikalarını eleştirmelerine karşın, demokratikleşme yönünde bir talep öne sürmeyi başaramadılar. Özellikle ülkenin ana ihraç ürünleri olan pamuk, kahve ve sığır üreticilerini temsil eden birlikler, on iki tane bildiri yayınlamışlardı. Eleştirileri temel olarak hükümetin ekonomi politikaları (yedi bildiri) ve hükümetin dar bir kesimin çıkarlarına hizmet ettiği gerçeği (dört bildiri) üzerinde yoğunlaşıyordu. Bunun dışında yolsuzluklar, vergi artışları, hükümet düzenlemeleri ve artan enflasyon da eleştiri konuları arasında yer alıyordu. Ayrıca çeşitli işveren odaları, yolsuzlukları, kamu hizmet fiyatlarının hızla artmasını, artan vergileri, hükümetin ekonomi politikalarını, düzenlemeleri ve enflasyonu protesto eden dokuz bildiri yayınlamıştı. Odaların çıkarttığı bildiriler, özellikle elverişli kaynakların kullanımından mahrum bırakılmak konusu üzerinde duran üreticilerin bildirilerinden farklı olarak, bu tür bir şikâyetle bulunmuyordu.

Kapitalistlerin ciddi bir muhalefette bulunmadıkları, 1974 Mart'ında gerçekleştirilen ilk Özel Girişimciler Büyük Toplantısı'nda açığa çıkmıştı. COSIP tarafından özel sektörün sorunlarını tartışmak üzere düzenlenen toplantıya, ülkenin tüm bölgelerinden gelen yaklaşık iki bin temsilci katılmıştı. Toplantıya katılanlar arasında Somoza rejiminin eski bakanları ve bakan yardımcıları da bulunmaktaydı (*La Prensa*, 3 Mart 1974). Somoza da kısa süreliğine buluşmaya katılmış, ancak katılımcıları "okul çocukları" diye nitelendirerek tepki göstermişti (Everingham, 1996: 114). Toplantıda iktisadi ve idari meseleler için bir dizi tavsiye içeren bir belge üretilmiş, fakat önemli siyasal sorunlara işaret edilememişti. Belgede hükümetin bazı ekonomi politikalarını değiştirmesi, sınırlayıcı düzenlemelerin ortadan kaldırılması, piyasa güçlerinin işleyişinin yaygınlaştırılması, serbest rekabeti engelleyen kartel ve tekellerin ortadan kaldırılması ve kalkınmanın yararlarının dengeli dağıtılması önerilmekteydi. Ayrıca, kamu fonlarının ve devlet kaynaklarının doğru kullanımını sağlamak adına kamu ihale sisteminin güçlendirilmesi önerisinde de bulunmuşlardı. Belgede düşünce özgürlüğü talebi dışında, Nikaragua'nın temel siyasal sorunlarına gönderme yapılamamıştı (*La Prensa*, 2 Mart 1974).¹¹

Bu bildirgenin doğası, içerdiği öneriler ve talepler, özel girişimcilerin örgütlü kesiminin henüz devlete karşı yükselen bir karşı çıkışta bulunmakla ilgilenmediğini göstermektedir. Kapitalistler muhalefete katılma şansına sahiplerdi, fakat bu şansı kullanmamışlardı. Örneğin Haziran 1974'te, yedi büyük siyasal grup ve iki büyük emek örgütü yaklaşmakta olan başkanlık seçimlerini boykot etme çağrısında bulunduğunda özel sektör, bunun içinde yer almayı başaramamıştı. Sadece iki perakendeci boykot bildirgesine imza koymuş, ama onlar da bunu özel girişimcileri temsilen değil, siyasal parti üyesi olarak

11 Diğer tavsiyeler şunlardı: Sığır üreticisi sanayilerde finansman, fiyatlar, sauşlar ve ihracat üzerinde sınırlayıcı düzenlemelerin kaldırılması; var olan lisans verme sisteminin kaldırılması; kamu kaynaklarının doğru ve etkin kullanımının güvence altına alınması; yalnızca ortak çıkar adına kesinlikle gerekli olduğunda devletin özel sektöre müdahale etmesi ve ulusal yeniden inşaa konusundaki karar alma süreçlerine özel sektörün katılımını sağlayan mekanizmalar kurulması.

yapmışlardı. Altı ay sonra bu dokuz örgüt güçlerini birleştirip, toplumsal reformu savunan yaygın bir koalisyon olan UDEL'i kurduklarında, çeşitli işveren odaları yine kenarda kalmışlardı. UDEL'in kurucularından ve önde gelen üyelerinden biri olan Chamorro işverenlerin yalnızca ekonomik meselelerle ilgilendiklerinden yakınıyordu (Everingham, 1996: 119). COSIP üyelerinin çoğunluğu 1974'ten, Chamorro'nun öldürüldüğü 1978'e kadar suskunluğunu korumuştur (a.g.e.: 140).

Chamorro suikasti ve kapitalistlerin harekete geçmesi

1977 ve 1978 yıllarında ekonomik ve siyasi koşullar farklılaşmış ve kapitalistlerin Somoza'ya karşı tutumlarını büyük ölçüde değiştirmişti. Ülkenin ekonomik koşulları bozulmaya başlamış ve satışlar uyarı sinyalleri verecek bir düzeye düşmüştü. 1977'de, bir rapor Managua'daki alışveriş merkezlerinin ekonomik durumunu "umutsuz" olarak nitelemekteydi. Ticaret Odası'na göre bir dizi işyeri zaten iflas etmiş, diğerleri de bu koşullar devam ederse kepenk indirme durumuna gelmişlerdi. Ekonomik daralma asıl küçük işletmeleri etkilemiş olsa bile, Fabritex ve Tienda Kozmetik gibi bazı büyük şirketler de işlemlerini azaltmak zorunda kalmışlardı (*La Prensa*, 11 Ağustos 1977).

Siyasi arenada, 1977 sonbaharının başında sıkıyönetimin kaldırılmış olması kapitalistlerin harekete geçmesi için uygun bir fırsat yaratmıştı. COSIP ile devlet arasındaki, hükümetin ekonomi politikaları ve ek vergiler nedeniyle artan uzlaşmazlık 1977'nin sonlarında giderek daha açık bir hal almıştı. Sanayi Odası temsilcileriyle Gelirler Genel Müdürü'nün bir buluşmasında, işadamları genel müdürünün küfürlerine maruz kalmıştı. COSIP bu "vahşi ve utanç verici" olayı, Somoza'ya yazdıkları bir telgrafla protesto etmişti (*La Prensa*, 16 Aralık 1977).

Kapitalistler her ne kadar daha fazla siyasallaşmış ve bazı değişimler meydana çıkartmak üzere daha kararlı bir hale gelmişlerse de, ılımlı bir örgüt olan UDEL'i oluşturan siyasi koalisyona katılmamışlardı. Sermayedarlar bunun yerine etkin-

liklerini 1977'nin son aylarında bir dizi bildiri yayınlamakla sınırlı tuttular.¹² Çeşitli odaların yayımladığı on altı bildiriden on tanesi Katolik Kilisesi'nin ulusal diyalog çağrısını desteklemekte ve iki tanesi de yönetimin baskısını kınamaktaydı. İşveren grupları ve üretici birlikleri de bazı toplumsal reformların gerçekleştirilmesini talep eden altı tane bildiri çıkartmıştı. Bildirilerden ikisi yönetimin kayırmacı politikalarını ve dar çıkarlara hizmet etmesini protesto ediyor ve iki tanesi de ulusal diyalogu destekliyordu. Bildirilerde yer verilen diğer meseleler, ek vergiler, yolsuzluklar ve baskı ve Ulusal Muhafız Birliği'nin yeniden yapılandırılmasıydı. Bu bildirilerden hiçbiri Somoza'nın devrilmesi çağrısında bulunmasa da, sermaye sınıfının belirli kesimleri bazı toplumsal reformların gerçekleştirilmesini talep etmeye başlamışlardı.

Chamorro suikasti, işveren kesimini ayaklanmaya katılmak doğrultusunda harekete geçiren bir katalizör işlevi görmüştü. Bu olaydan sonra Nikaragua tarihinde ilk kez çeşitli özel sektör örgütleri, ülke çapında düzenlenen üç genel grev de dahil, bir dizi iş bırakma eylemine katılmışlardı. Özellikle belirli yerel baskı olaylarını protesto etmek amacıyla, on kent ve kasabada işyerleri kapanmıştı. Daha önemlisi, üçüncü grev sırasında sermaye sınıfının çoğunluğu rejimden kopmuş ve yıkıcı güçlerini sonuna kadar Somoza'ya karşı çıkmak üzere seferber etmişlerdi. İşletmeler ve işveren örgütleri 1978 yılı boyunca yetmiş yedi tane siyasi bildiri yayımlamışlardı. 1970'lerin başındaki protestoların aksine, kapitalistler artık tamamen siyasallaşmışlardı ve öncelikli talepleri ekonomik değildi. Aslında, artık taleplerinin en büyük kısmı, yirmi yedi tanesi, Somoza'yı istifaya çağırıyor; bildirilerden yirmi ikisi yönetim baskısını kınıyor ve on dördü de yüksek vergileri protesto ediyordu.

Chamorro'nun öldürülmesini protesto etmek amacıyla düzenlenen ilk genel grev 23 Ocak'ta başladı. On altı kentte grevi

12 Bir istisna dışında, özel girişimciler herhangi bir kepenk indirme eylemine katılmamışlardı. Yegâne istisna, Matigüas kasabasında, belediyedeki vergi sahtekarlığına karşı gösteri yapan otuz tüccar tarafından gerçekleştirilmişti (*La Prensa*, 14 Ekim 1977).

desteklemek üzere işyerleri kapandıysa da, Nikaragualı kapitalistlerin isyana önyak olmak konusunda isteksiz olduklarını belirtmek önemlidir. Sermayedarlar, en büyük işçi örgütleri CGT-I, CTN ve SCAAS'ın, sınırsız greve gittiklerini duyurmalarından on gün sonrasına değin kendi grevlerini başlatmadılar. İşçiler greve başladıktan birkaç gün sonra, çeşitli siyasi partilerden ve işveren örgütlerinden oluşan Ulusal Genel Grev Komitesi, işçileri, çalışanları, öğrencileri ve işverenleri, Chamorro suikastini ve ölçeği giderek büyüyen resmî terörü protesto etmek amacıyla iş bırakmaya çağırdı. Grev, suikastten sorumlu olanların yargı önüne çıkarılmasını talep ediyordu. Birkaç gün sonra komite, ilki gibi Somoza'nın istifa etmesine ilişkin hiçbir vurgu içermeyen başka bir bildiri daha çıkarttı (*La Prensa*, 23 Ocak 1978). Grevin ikinci günü sabahında, aralarında finans sektörünün temsilcilerinin de bulunduğu odalar ve işveren örgütleri bir araya geldiler, ancak herhangi bir bildiri yayımlamadılar. Aynı gün öğleden sonra, COSIP ve INDE'ye (Nikaragua Kalkınma Enstitüsü) bağlı çeşitli gruplar, grevi desteklemeyi vaat etti. En güçlü ekonomik birim olan finans sektörü, mali kurumların çalışanlarının grevde olmasına ve halkın bankalara gitmemesine rağmen bu bildiriği imzalamamıştı. Sonunda mali kurumlar, aynı öğleden sonra, hükümetin yaptırım tehditleri savurmasına neden olarak greve katıldılar.¹³ Çalışanlarının ve müşterilerinin gelmemesi nedeniyle kapılarını kapatmak zorunda kalan şirketlerden birinin Somoza'nın sahibi olduğu Interfinanciera olması şaşırtıcıdır (*La Prensa*, 25 Ocak 1978).

Şubat başında, aralarında çeşitli odaların ve ihraç ürünü üreticilerinin de olduğu on altı işveren grubunun yayımladığı bir bildiri, o dönemde sermaye sınıfının taleplerinin doğasını ortaya koymaktadır. Siyasi talepleri bağımsız bir yargı, Ulusal Muhafız Birliği'nin siyasallaştırılmaması, insan haklarına saygı, siyasi suçlar için af, siyasi çoğulculuk ve demokratikleşme ve

13 27 Ocak'ta Bankalar İdaresi, her bir bankayı ve mali şirketi grev sırasında çalışıp çalışmadıklarını görmek üzere her gün denetlemekle ve eğer çalışmıyorlarsa günlük 100.000 kordoba ceza kesmekle ve hatta kapatmakla tehdit etmişti (*La Prensa*, 27 Ocak 1978).

sansürün kaldırılmasından ibaretti. Bunlarla beraber, işadamları hükümetin özel girişimlerle arasındaki adil olmayan rekabete son verilmesi, daha fazla idari dürüstlük ve suçların cezalandırılması, köylülerin ve kırdaki yaşayanların koşullarının iyileştirilmesi, özgür sendikalar ve kamu hizmetlerinin siyasal olarak bağımsız olması gibi talepler de öne sürdükleri için, bir dizi ekonomik ve toplumsal meseleyi de öne çıkartmaktaydı (*La Prensa*, 5 Şubat 1978). Bu zamana değin UDEL gibi bazı siyasi örgütlerin açıkça Somoza'nın istifasını istemesine karşın, işveren kesiminin halen bu kadar ileri gitmediğini belirtmek gerekir. Özel girişimciler de uzlaşma olasılığını büsbütün ortadan kaldıracak bir davranış içinde değildi. Her ne kadar Ticaret Odası ulus çapında problemlerle karşı karşıya olduğunu söyleyerek Somoza'nın iki görüşme talebini geri çevirdiyse de, ileride yapılacak bir davet için kapıyı açık bırakmışlardı (*La Prensa*, 24 Şubat 1978). Aslında üç gün sonra özel girişimcileri temsil eden dokuz büyük örgüt, Somoza'dan kalıcı bir barış, özgürlük ve demokrasi ortamı tesis edecek anayasal bir çözüm üretmesini talep eden bir bildiri yayımlamışlardı (*La Prensa*, 27 Ocak 1978).

Nikaragua devrimi üzerine çalışan pek çok araştırmacının incelemediği ulusal grev ikinci etabı, ülke gençliği üzerinde artan baskıları ve yargıdaki çürümüşlüğü protesto etmek amacıyla FAO tarafından başlatılmıştı (*La Prensa*, 12 Temmuz 1978). Özel sektör tarafından ilan edilmemiş bile olsa grev, yirmi kent ve kasabada işverenlerce izlenmişti.

Üçüncü işveren grevinin çerçevesi, temmuz ayında Los Doce'nin geri dönmesiyle çizildi. Uzun bir süreden beri Somoza'nın alaşağı edilmesi çağrısı yapan Los Doce Nikaragua'ya dönmüş ve bir dizi kentte açıkça halkı yönetim karşıtı gösterileriyle harekete geçirmişti (*La Prensa*, 6 Temmuz 1978). Ek bir unsur da farklı kalemlerde yüzde 15'le 45 arasında değişen, ağustos ayında Nikaragua Senatosu'nca kabul edilen yeni vergi paketi idi (*La Prensa*, 8 Ağustos 1978). Özel işletmeler, devletin vergileri yükseltme kararına karşı bir pasif direniş ve vergileri ödememe kampanyası düzenleyerek hızlı bir yanıt verdi. Ticaret Odası gelirlerini artırmak ve borçlarını finanse etmek için hü-

kümete alternatif tedbirler öneren bir bildiri yayımladı (*La Prensa*, 4 Ağustos 1978). FAO, halkın artan protestoları ve Los Doce'nin etkinlikleri bağlamında, Ağustos'un son haftası boyunca sürecek, ülke çapındaki üçüncü genel grevi ilan etti. Bu grev Somoza'nın derhal başkanlıktan ve Ulusal Muhafız Birliği'nin başındaki görevinden istifa etmesini ve ulusal bir hükümet kurulmasını talep etmekteydi (*La Prensa*, 25 Ağustos 1978). Greve cevaben on dört kent ve kasabada işyerleri kapandı.

Her ne kadar sermaye sınıfının harekete geçmesi ve grevler hükümetin toplumsal desteğini azaltmış ve rejimin yalıtılmasına yardımcı olmuşsa da, grevler Somoza'yı yerinden etmekte başarısız olunca sermaye sınıfının çatışmaların son evresinde oynadığı rol de gerilemiştir. Eylülde Merkez Bankası üçüncü grev sırasında kepenk indiren işletmelere kredi verilmesini zorlaştırdığında kapitalistler arasındaki bölünmeler ve anlaşmazlıklar artmış oldu (Everingham, 1996: 152). İşveren kesimi aynı zamanda 616 ticari işletmenin ve 19 fabrikanın harap olmasına neden olan siyasi şiddetin yol açtığı hasardan da zarar gördü (*La Prensa*, 31 Aralık 1978). Koşulları değiştirmeyi başaramayan sermaye, büyük ölçüde ülke dışına kaçmaya başladı. Honduras kaynakları, ekim sonunda çeşitli Nikaragualı işletmelerin Tegucigalpa'ya yerleşmek üzere başvuruda bulunduklarını bildiriyordu (*La Prensa*, 27 Ekim 1978).

Nikaragua devriminin son evresinde kapitalistler, FSLN'nin yeraltından yayın yapan radyo istasyonu Radyo Sandino aracılığıyla yaptıkları çağrılar sonucu gerçekleşen genel grevlere de katıldılar. 3 Haziran'da Managua'nın en büyük ticaret merkezinde yapılan bir anket, işletmelerin yüzde 88'inin grev için kepenk indireceğini ortaya koymaktaydı (*La Prensa*, 3 Haziran 1979). İzleyen haftalarda, işletmelerin çok büyük bir çoğunluğu greve katılmışlardı. 6 Haziran 1979'da COSEP (eski CO-SIP'in genişletilmiş hali) Somoza'nın derhal istifa etmesi çağrısında bulunan bir bildiri yayımladı. Kosta Rika'daki devrimci cuntanın kurulmasından on bir gün sonra, 24 Haziran'da COSEP cuntayı Kosta Rika'nın yeni hükümeti olarak tanıyan resmî bir bildiri çıkarttı.

Kapitalistlerin FSLN'ye olan destekleri ideolojik bir dönüşümden çok, taktiksel bir koalisyona dayanmaktaydı. Nikaragualı kapitalistlerin alternatif toplum düzenine dair temel görüşü, yaygın toplumsal dönüşümlerin gerçekleşmesinden ziyade toplumun ve yönetimin belirli boyutlarına yeniden şekil vermeyi hedefleyen, aslen reformist bir görüştü. Özel olarak, devletin ekonomiye olan müdahalesini azaltmayı, siyasal kurumları genişletmeyi, yolsuzlukları azaltmayı, Ulusal Muhafız Birliği'ni reformdan geçirmeyi ve baskıcı boyutlarını ortadan kaldırmayı ve çalışan sınıfların koşullarını iyileştirecek bazı reformlar yapmayı hedefliyorlardı. Bu görüş FSLN'nin yaklaşımıyla son derece uyumluydu ve sonuç olarak kapitalistler, başka bir seçeneğin bulunmadığının açığa çıktığı devrimin son günlerine değin FSLN'yi desteklemekten vazgeçmediler. Bir işveren liderinin de belirttiği gibi, "İşverenler Sandinistaları kendi insanları olarak görüyorlardı. Muhafızların hakkından gelmek üzere [Sandinistaları] sahaya sürebileceklerini düşünüyorlardı. Böylece sahneye çıkacak ve Somoza iktidardan indiğinde koltuğu ondan devralacaklardı. Bir problem olacak olursa, ABD Sandinistaların iktidarı almasına engel olurdu" (Spalding, 1994: 61).

Özetlersek, sermaye sınıfının tarihsel bölünmüşlük ve zayıflıkları işveren kesiminin Nikaragua siyasetinde önemli bir rol oynamasına engel olmuştur. Artan çatışmalara rağmen Nikaragualı kapitalistler muhalefete katılmak ve rejime kafa tutmak konusunda yavaş kaldılar. Her ne kadar 1970'lerin başında deprem ve devletin bazı politikaları, özel sektörün geniş bir kesimini olumsuz etkilemiş de olsa ve belirli bir örgütlülüğe sahip olmalarına rağmen, kapitalistler depremden hemen sonra önemli bir siyasi rol oynamayı başaramamıştı. Ancak Chamorro suikasti ve siyasi ve ekonomik kriz, kapitalistlerin harekete geçmesine ve devletten kopmalarına yol açtı. 1978 Ağustos'unda kapitalistler Somoza'dan nihai olarak koptular ve onun istifasını talep etmeye başladılar. Sermayedarların üçüncü grevi hedefine ulaşamadıysa bile kapitalistlerin Somoza'dan kopması devletin tek başına kalmasında ve başkaldırıya karşı daha kırılgan hale gelmesinde çok büyük önem taşımıştır.

Filipinler'de sermaye sınıfı ve Marcos

Tepeden Marcos tarafından sıkıştırılan ve aşağıdan işçilerin militanlığı ve radikal sol tarafından tehdit edilen Filipinli kapitalistler, İranlı ve Nikaragualı girişimcilerin tam aksine, bir sınıf olarak yüksek katılımlı bir kolektif eyleme girişmedi. Filipinli kapitalistlerin merkezinde yer alanlar 1980'lerin başlarında her ne kadar Marcos'a karşıydıysalar da, Aquino'nun öldürülmesi sonucunda kötüleşen ekonomik koşullar ve siyasi istikrarsızlıkla giderek daha fazla ilgilenmeye başladılar. Daha da önemlisi, ticaret sektörü sahip olduğu yıkıcı gücü Marcos'u iktidardan alaşağı etmek üzere kullanmak için hiçbir girişimde bulunmadı. Bazıları seçimler ve "yumuşak geçiş" için harekete geçmeye kalkışırken, belirsiz koşullarla karşı karşıya kalan diğerleri sermaye kaçırmak gibi alternatif seçenekleri tercih etti. 1972 ile 1986 arasında Filipinli girişimciler varlıklarının 12 milyar dolardan fazlasını ülke dışına taşıdılar (Boyce, 1993: 295), ki bu miktar ulusal borcun yüzde 44'üne denk gelmekteydi.

İran ve Nikaragua'da olduğu gibi Filipinli sermayedarlar da ekonomik açıdan bölündüler ve sınıfsal uyumlarını yitirdiler. Bağımsızlıktan sonra, Filipinler'deki ekonomik gelişme ülkedeki girişimcileri giderek farklılaştırdı ve bu da 1970'lerin başında elitler arasındaki birliği azalttı (Hawes, 1987: 36, 136-142; Wurfel, 1979: 233). Marcos yönetiminin sonlarına doğru Filipinli girişimciler arasında rejim tarafından yaratılmış ve ona yakın duran bir grup sermayedar bulunmaktaydı: Dünya pazarına hammadde, tarımsal ürün ve mamul ürün sağlayan büyük, bağımsız kapitalistler ve iç pazarda iş yapan orta ölçekli ve küçük üreticiler. Bu sermayedarlar devlete son derece bağımlıydılar ve Marcos'a sadık kaldılar (Hutchcroft 1991: 436). Marcos ailesiyle olan yakın münasebetleri sayesinde büyük servetler biriktirdiler ve hepsi Marcos'un siyasi mekanizmasında üst düzey görevler elde etti. Hükümetle bağlantıları sayesinde bu kişiler, çoğunlukla milyarlarca pezuluk getirisi olan son derece kârlı anlaşmalar yaptılar (Malaya, 15 Şubat 1985). Bu kişilerin ayrıca hükümete büyük borçları oldu: İflas eden rejime yakın

şirketler hükümetten 4 milyar dolar yani ülkenin dış borcunun kabaca yüzde 20'sini borç aldılar (*Malaya*, 23 Nisan 1985).

Yabancı şirketlerle olan ilişkiler de Filipinli kapitalistlerin politikalarını farklılaştırdı. Örneğin, büyük Filipin sermayesi yabancı sermayeye bağımlıydı ve bu nedenle de Filipinler'de yabancı yatırımı savunmaktaydı. Buna karşılık küçük ve orta ölçekli işletmeler, sert bir rekabet yaratabilecek ve bu üreticilerin bazılarının pazar kaybetmesine yol açabilecek olan yabancı ortaklı şirketlerin yatırım yapmalarına karşıydılar (Broad, 1988: 105; Stauffer, 1980: 35-39). Küçük ve orta ölçekli işletmelerin çoğunluğu, iç pazarda iş yapmaları dolayısıyla gümrük korumalarını ve sübvansiyonları savunmaktaydı. Bu nedenle, IMF ve Dünya Bankası tarafından reçete edilen Yapısal Uyum Programı ve liberalizasyon politikalarına, söz konusu politikalar büyük sermaye tarafından savunulduğu halde, itiraz etmekteydiler (Hawes, 1987: 142).

Etnik farklılıklar da sermaye sınıfının birliğinin gevşemesine neden oldu. Özellikle de, Çin kökenli önemli bir grup kapitalist hem hükümet politikalarından faydalandı hem de Filipinli girişimci topluluğundan bağımsız bir şekilde varlığını sürdürebildi.¹⁰ 60 milyonluk Filipinler nüfusunun 1 milyondan azını oluşturan Çinliler, yakından bakıldığında ülkenin ulusal zenginliğinin belki de üçte birini denetimi altında tutmaktaydı (*Chicago Tribune*, 19 Aralık 1993). 1981'de önde gelen on Filipin bankasının dokuz tanesi Çinlilerin denetimi altındaydı (Overholt, 1986: 1152). Sahip oldukları ekonomik refah nedeniyle Çinlilerle Filipinliler arasında bazı husumetler doğmuştu. Çinliler, Filipinlilerin ekonomi alanındaki ulusalcılıklarıyla başa çıkabilmek için siyasi sisteme güvenmek zorundaydılar (Wurfel, 1988: 58). Marcos'un politikaları Çinlileri en önemli ekonomik güç haline getirdi ve böylece de etnik gerilimleri keskinleştirmekle kalmadı, sermayedarlar topluluğunun dayanışmasını da azalttı. Filipinlilerin, Çinlilerin ülke ekonomisin-

10 1975 itibariyle Filipinler'de 600.000 kişi tamamen ya da kısmen Çin soyundan gelmeydi, evde Çin lehçesi kullanmakta ve Çin'in kültürel motiflerini takip etmekteydi (McCarthy, 1975: 348).

de sahip olduğu rolden duyduğu rahatsızlıklar, 1980'lerin başlarında, Çin-Filipinler kökenli son derece nüfuzlu bir tekstil işadamı olan Dewey Dee, sahibi olduğu finans imparatorluğu bir krize yol açarak çöktükten sonra ülkeden kaçtığında su yüzüne çıktı. Hükümetin, ticari işlemlerin Çin parasıyla yürütülmemesi için aldığı sıkı önlemler, bu tür işlemleri yürütenlerin Marcos yönetiminin sonlarında muhalefete gizlice para aktarmasına neden olduysa da (Thompson, 1995: 120), bu sermayedarlar Marcos karşıtı muhalefete aktif olarak katılmadılar (Büyükelçi Ordones ile röportaj, Mayıs 1999).

Filipinli genç sermayedarlar arasında da derin örgütsel ve siyasi farklılıklar bulunmaktaydı. Örgütlenmeleri devlet tarafından engellenen İranlı pazar esnafının aksine, Filipinli kapitalistler pek çok ayrı gruba bölünmüştü. Farklı eğilimler, rekabetler ve hizipçilik tarafından kalbura dönen bu gruplar oldukça güçsüzdüler, zayıf bir şekilde örgütlenmişlerdi ve çoğunlukla temel meselelerde bile uzlaşma sağlamaktan uzaktılar (Hutchcroft, 1991: 426-427). Bazıları, Benigno Aquino suikastini izleyen "sokakların meclisi"ne katıldıysa da, diğerleri, Uzlaşma İçin İşadamları Komitesi'nin yaptığı gibi sabır ve uzlaşma salık verdi (Diokno, 1988: 139-141).

1970'lerin başlarında, siyasi çatışmaların ilk evresi sırasında Filipinli sermayedarlar hükümet karşıtı protestoculardan uzak durdular. Protestocu öğrenci ve işçilerin saldırılarına ve eleştirilerine maruz kalan Filipinli kapitalistler, gösterileri kınayan pek çok bildiri yayımladılar (*Manila Times*. 26 Şubat 1970) ve hükümetle daha samimi ilişkilerin yollarını aradılar. 12 Ocak 1970'te, toplumsal reformların ve daha fazla devlet müdahalesinin talep edildiği kanlı öğrenci gösterilerinden tam iki hafta önce Uluslararası Ticaret Odası'nın Filipin Konseyi, durgunluk nedeniyle zayıf düşen ekonomiyi güçlendirmek, gelir eşitsizliklerini azaltmak ve toplumsal istikrarsızlıkları engelleyebilmesi için orta sınıfa moral vermek için hükümetle ortak çalışma isteklerini tekrarladıkları bir açık mektubu Marcos'a ilet-ti. Konsey şöyle demektedir: "Ortaklar olarak, hükümetin özel sektörle rekabet etmemek, herkese eşit fırsat sağlamak

konularında gereken önlemleri alacağına ve devlet yardımlarını az yerine çok kişiye sağlayacağınıza inanıyoruz” (Manila Times, 18 Ocak 1970). Yine, militan öğrenciler tarafından hedef tahtasına dönen Şekerkamışı Yetiştiricileri Ulusal Federasyonu, kendi politikalarını olduğu kadar hükümetin şerefini de koruyan bir açıklamayı Marcos’a gönderdi: “Majesteleri, biz bu gerçekleri kamuoyuna duyuruyoruz ki, militan gençlik ve vatandaşların müteyakkız tüm diğer unsurları yanlış yönlendirilmesin ve sizin yönetiminiz adaletsiz bir şekilde iftiraya uğramasın” (Manila Times, 26 Ocak 1970).

Toplumsal çatışmalar yoğunlaştıkça ve işçi ve öğrenci kesimleri daha da fazla radikalleştikçe Filipinli sermayedarlar devlete daha da fazla bağımlı hale gelmeye başladılar. Sonuç olarak, Marcos *habeas corpus*’un yazılı emrini reddettiğinde Filipinli sermayedarlar Filipinler demokrasisinin sonunun başlangıcını mahkûm etmemiş oldular. Pek çok Filipinli sermayedar, sıkıyönetim ilanını fiili olarak destekledi (Lande, 1986: 116; Overholt, 1986: 1142; Thompson, 1995: 9).

Sıkıyönetim ilk yıllarda bir ekonomik patlama yarattıysa da devlet müdahalesi kısa sürede sermaye sınıfının geniş kesimlerini kendine düşman etti. Filipinler’deki devlet müdahalesi İran’daki kadar kapsamlı değildiyse de, sıkıyönetim sırasında çarpıcı bir biçimde arttı. Devlet, İran’da olduğu gibi fiyat kontrolleri ve vurgunculuk karşıtı kampanyaya benzer, herhangi bir sektör çapında saldırı başlatmasa bile, devlet politikaları sermaye sınıfının belirli bölmelerinin çıkarlarını olumsuz şekilde etkiledi. Özellikle de, Filipinler ekonomisinin en önemli iki endüstrisi olan hindistancevizi ve şeker sektörlerindeki devlet müdahalesi, üreticilerin ihracatlarını denetleme amacıyla kurulmuş olan devlet tekelleriyle birlikte genişledi. Devlet başkanının eşine dostuna emanet edilen bu tekeller, bölgesel birikimi ulusal düzeyden kopardı (Hawes, 1987: 127). Ticari işletmelerin ve endüstrilerin devlet tarafından düzenlenmesi faaliyeti belirgin bir biçimde arttı ve sonunda Marcos hükümeti, ticaretten zor yoluyla edindiği fonlarla büyük projeler başlattı (Tiglao, 1988: 41-48).

Artış gösteren devlet müdahalesi kapitalist sınıfın başka bölmelerini de olumsuz şekilde etkiledi. Örneğin, pirinç ve mısır ekili bölgelerdeki toprak varlıkları Marcos tarafından, kendi iktidarı karşısında tehdit oluşturan toprak sahiplerinin gücünü törpülemek üzere tasarlanan bir toprak reformuna tâbi kılındı (Hutchcroft, 1991: 444). Marcos'un, Lopez ailesi, Cojuangco'lar (Aquino'nun yakın akrabaları) ve Jacinto'lar gibi varlıklı muhalifleri mülklerinin bazılarını Marcos'un eş dostuna kaptırdılar. Marcos'un süregiden yönetimine yönelik tehdit olmaları dolayısıyla özellikle Lopez ailesi diğerlerinden ayrı muameleye maruz kalmıştı. Sıkıyönetim öncesinde Lopezler ülkedeki en varlıklı ailelerden sayılmaktaydılar ve Fernando Lopez, Marcos'un başkan yardımcısı olarak hizmet görmekteydi. Sıkıyönetimin ardından Kongre ve eski anayasayla birlikte o da ıskartaya çıkartıldı ve Lopez ailesinin ekonomik varlıklarına devlet tarafından el konarak Marcos'un çeşitli eş dostlarına verildi. Ailenin medyadaki holdingleri, Marcos'un yakın çevresinden Roberto Benedicto'ya tahsis edildi. Manila'daki elektriğin çoğunu karşılayan aileye ait elektrik üretim tesisleri, Imelda Romualdez Marcos'un ailesinin yatırımlardaki paylarını temsil eden İlk Filipinler Holding Şirketi tarafından ele geçirildi (Hawes, 1987: 127). Eugenio Lopez, Jr., Marcos'a suikast düzenlemek üzere komplo kurma suçlamasıyla tutuklanarak hüküm giydi.

Daha da kötüsü, devlet politikaları, sermaye sınıfının tüm kesimlerini olumsuz şekilde etkileyen keskin bir ekonomik gerilemenin nedenlerinden biri oldu. 1980 itibariyle Filipinler ekonomisi korkunç bir darboğazın içindeydi. 1979'daki ikinci petrol şoku devlet borçlarını, enflasyonu ve faiz oranlarını artırmak suretiyle ekonomiyi vurdu. Kısa süre içinde iflaslar yaygınlaştı; resmî olarak bildirilenlerin sayısı 1980 yılı içinde 21.000 civarındaydı (Wurfel, 1988: 239). Dewey Dee'nin ülkeyi terk edişi, Filipinler Merkez Bankası'nı, Dewey'in 83 milyon dolar tutarındaki borçlarını yutmakta olan yirmi sekiz banka ve sigorta şirketine destek sağlamak zorunda bırakan bir bankalara hücum sürecine neden oldu (Steinberg, 1990: 129).

Filipinler ekonomisinin başlıca sektörleri, özellikle de şeker

sektörü 1980'lerin ortaları itibariyle krizdeydiler. Marcos yönetiminin o delişmen ilk yıllarında kurulmuş olan on dört şeker fabrikası iflas etmiş ve kapanmıştı (a.g.e.: 130). Filipinler Şeker Anonim Şirketi'nin denetimi altındaki on beş yeni şeker fabrikasından yalnızca on tanesi 1984'te 695.6 milyon pezo kaybetti (*Malaya*, 29 Eylül 1985). Şeker üreticileri 1974-1983 arasında, devletin şeker tekeli olan Ulusal Şeker Ticareti Anonim Şirketi'nin sebep olduğu ve 11 ile 14 milyar pezo arasında hesaplanan kayıplar yaşadılar (Villegas, 1986b: 165).¹¹ Hindistancelvizi ihracatı, 1985'teki yaklaşık yüzde 40 düzeyindeki keskin düşüşün ardından 1986'da da yüzde 38 geriledi. Ayrıca paranın devalüasyonu Bataan İhraç Malı Üretim Bölgesi'ni 1981-1984 arasında öylesine olumsuz bir şekilde etkiledi ki, elli üç firmadan dokuzu üretimi durdurdu ve BIMÜB'deki işçilerin sayısı 25.000'den 16.000'e geriledi. Geriye kalan şirketlerden yirmi tanesi ise kötü ekonomik koşullardan zarar gördü (*Malaya*, 13 Ocak ve 6 Haziran 1984) ve diğer sektörlerde de gerileme çarpıcı düzeydeydi.

Siyasi çatışmalar, devalüasyon ve döviz yetersizliği dolayısıyla, ekonomideki tókezleme 1984 ve 1985 boyunca daha da kötüleşti. 1984'ün başlarında iş çevreleri, devlet başkanlığı tarafından niyet edilen ve vergi kaçırdığı iddia edilenlere, banka hesaplarını yurtiçi gelir müfettişlerinin hesap incelemelerine açma zorunluluğu getirecek olan bir kararname üzerine teyakkuza geçtiler. İşadamları böylesi bir kararnamenin mevduat sahiplerini korkutup kaçırmak suretiyle banka sisteminin çökmesine yol açabileceğinden korktularsa da (*Malaya*, 3 ve 6 Şubat 1984), hükümetin ticaret sektörüne dönük bu tehdidi sonunda iptal edildi. 1985 boyunca yerleşik ticari işletmelerin pek çoğu, dayanıksız tüketim mallarındaki satışlarında yüzde 10-15'lik, dayanıklı tüketim mallarının satışlarındaysa yüzde 70 ile 90 arasında değişen düşüşler yaşadı (Villegas, 1986a: 137). Piyasadaki faiz oranları 1985'te yüzde 50'nin üzerine tırmanarak çok sayıda şirketi iflasın eşğine sürükledi (a.g.e.).

11 Bir başka kaynak, üreticilerin 1977'den 1983 yılına kadarki net kayıplarının 2.6 milyon pezo olduğunu tahmin etmektedir (De Dios, 1988: 100).

Bu olumsuz koşullara karşın Filipinli sermayedarlar, Aquino suikastini izleyen rejimi devirmek için büyük çaplı, yıkıcı bir kolektif eylem başlatmadılar. Ağustosdaki cinayetten senenin sonuna dek iş çevreleri ve profesyonel gruplar, bu dönem boyunca gerçekleştirilen 147 etkinlik içerisinde yalnızca bir açıklama yayımlamışlar ve yalnızca iki bağımsız gösteri düzenlemişlerdi. Aquino'nun suikaste uğradığı tarih 21 Ağustos olmasına karşın, iş çevreleri ilk bağımsız mitingini Makati ticaret bölgesinde 16 Eylül'de gerçekleştirebildi.

Fakat daha da önemlisi, çatışmalar açığa çıkmaya başladıkça Filipinli kapitalistler en temel silahlarını kullanmakta başarısız oldular. İran ve Nikaragua'da olduğu gibi rejime meydan okumak için işlerini asla kapatmadılar. Öldürülen muhalefet liderinin erkek kardeşi olan Agapito "Butz" Aquino'nun başını çektiği muhalefet örgütü Yirmi Bir Ağustos Hareketi 28 Kasım için bir genel grev çağrısı yaptığında, söz konusu duyuru her zamanki gibi işine giden pek çok insan tarafından duymazdan gelindi (*Malaya*, 30 Kasım 1983). Dikkate değer olan nokta şuydu ki, o gün ülkenin hiçbir yerinde hiçbir iş kapatma vakası yaşanmadı.

Sermayenin değişik bölmeleri, çatışmaların son evresindeki siyasi duruşlarından izlenebilir. Ekim 1983'te İşadamları Komitesi isimli bir örgüt, ülkenin sorunlarının son on senelik tek adam yönetiminden kaynaklandığını belirtti, fakat devlet başkanının yerinden edilmesini talep etmedi. Birkaç ay sonra Marcos'un istifasını talep etmenin aşırı bir önlem olduğunu ve yalnızca "en son çare olarak" düşünülmesi gerektiğini açıkladılar. Bununla birlikte şöyle bir uyarıda bulundular: "Halkın sabrı sonsuza dek sürmeyecektir ve Sayın Marcos'un basit mesajımızı dikkate almasının zamanı gelmiştir: "Ya bize liderlik et, ya da terk et!" (Javate-de Dios vd., 1988: 577). Bir başka sermaye grubu, Aquino İçin İşadamları Birliği'ni kurdu ve 1983'te Marcos'un eş dost çevresine ait olan şirketlerin ürün ve hizmetlerini boykot kampanyası çağrısında bulundu (*Malaya*, 10 Ekim 1983).

İşadamlarını temsil eden en güçlü örgüt Makati Ticaret Ku-

lübü'ydü. 1980'lerin başlarında ekonomik koşullar kötüleşmeye başladığında kurulan Makati Ticaret Kulübü Filipinli sermaye sınıfının çekirdeğini temsil etmekteydi ve Filipinler'in en önemli 1.000 şirketini kapsamaktaydı. Kısa zamanda iş çevrelerinin çıkarlarını temsil eden en net örgüt haline geldi. 1981'de milyarlarca pezoluk fonlar devlet bankaları tarafından açıkça eş dost şirketlerine transfer edildiğinde iş çevrelerinin elitleri Marcos'u eleştirdiler. Ağustos 1982'de Makati Ticaret Kulübü, dürüstlük, birlik, barış ve hükümete daha fazla güven; askerî suiistimallerin ve devletteki yolsuzlukların engellenmesi ve bürokratik uygulamalara ve eş dost kayırmacılığına son verilmesi; devletin özel sektöre olan müdahalesinin azaltılması; devletin neden olduğu eşitsiz rekabetin ortadan kaldırılması; adaletsizliğe ve kişi özgürlüklerinin kısıtlanmasına karşı haçlı seferinde medyanın korunması taleplerini içeren bir bildiri yayımladı (De Dios, 1988: 103).

Aquino suikasti ve yükselen siyasi protestolar Makati Ticaret Kulübü'nü Eylül 1983'te harekete geçmek konusunda cesaretlendirdi. Makatili işadamları, bankacılar, komisyoncular ve gayrimenkul yöneticileri ile imalat ve sigorta şirketlerinin üyeleri, beyaz yakalılar ve öğrencilerle birlikte 15.000 kişilik bir gösteri düzenlediler. Sloganları arasında "Marcos istifa" da yer almaktaydı (Malaya, 27 Kasım 1983). Makati'nin tarihinde o zamana dek gerçekleştirilmiş en büyük protesto olmasına karşın, Filipinler'in standartlarına göre gösteri pek de etkileyici olmadı.

İran'dakinden farklı olarak ticaret örgütlerinin çoğunluğu daha ziyade ekonomik kriz ve siyasi istikrarsızlıkla ilgilenmekteydi. İran ve Nikaragua'nın aksine, ticari önderler toplumsal ve siyasi değişimi gerçekleştirebilmek için Marcos'u mitingler ya da mektuplarla baskı altına almaya çalıştılar. Ülkenin en büyük ve en geniş ticaret grubu olan ve hükümeti nadiren eleştiren Filipinler Ticaret ve Sanayi Odası Marcos'a, yaygın istikrarsızlık korkusunun kredi limitlerinin yenilenmesinin önünde engel oluşturduğunu ve yabancı bankaları yeni krediler açmak konusunda tedirgin ettiğini bildiren bir mek-

tup yolladı. Mektup, koşulları iyileştirmek için adım atmak konusunda Marcos'u harekete geçirdi; özellikle de, Aquino'nun öldürülmesi konusunu araştırmak üzere atadığı komisyonu yenilemeye sevk etti (*Los Angeles Times*, 19 Eylül 1983). Bildiri, her ne kadar ülkenin ekonomik sorunları hakkında ciddi endişeler belirtse de, devlet başkanının istifasını talep etmemekteydi.

Benzer şekilde Filipinler Ticaret Konferansı da, üç gün süren bir konferansın ardından Marcos'a bir rapor yollayarak ülkenin iktisadi tarihindeki en kritik dönemle karşı karşıya olduğuna dikkat çekti. Rapor, siyasi istikrar kaygısını yansıtmasına karşın Marcos'un istifası çağrısında bulunmamaktaydı (*New York Times*, 11 Kasım 1983). Rapor, bağımsız ve dürüst yargılama; anayasal kamusal hakların iadesi; yaygınlaşmış olan militarizmin sona erdirilmesi; Filipinler ekonomisine dönük güvenin yurtiçinde ve yurtdışında yeniden kazanılması amacıyla devlet başkanlığı makamına gelmenin yasal şartlarının belirlenmesi konularını içeren bir siyasi değişim çağrısında bulunmaktaydı (Silliman, 1984: 155). Konferansın son gününde 350 katılımcının karşısına öfkeli ve işadamlarını vergi kaçırmak, döviz istiflemek, aşırı fiyat uygulamak, kaçakçılık yapmak, çalıntı mal ticareti yapmak ve başka illegal işlere karışmak suretiyle ülkenin ekonomik sorunlarına katkı koymakla suçlayan bir Marcos çıktı. Marcos, 1982'de kaydedilen 2.96 milyonluk gelir vergisi ödemelerinin yalnızca 29.000'inin şirketleşmiş sektörden geldiğini söyledi (*New York Times*, 11 Kasım 1983).

Marcos üzerindeki bir başka sermaye basıncı Kasım 1983'te ortaya çıktı. Sekiz tane yerli tekstil ve konfeksiyon şirketinin üst düzey memur, orta düzeyde yönetici ve kilit çalışanlarından oluşan otuz üç kişilik bir grup, hükümetteki yolsuzluklara son verilmesini de içeren kapsamlı reformlar yoluyla ülkenin siyasi ve ekonomik krizine bir çözüm bulmaya zorlamak için Marcos'la görüştüler. Öfkelenen Marcos, işadamları hakkında kaçakçılık ve döviz stoklama suçlarından dava açılması emrini verdi (*Los Angeles Times*, 15 Kasım 1983).

1984 yılında ekonomik ve siyasi koşullar daha da kötüleştiğinden, sermayedarlar büyük çaplı hiçbir kolektif eyleme kalkışmadılar. O yıl içinde gerçekleştirilen toplam 266 gösteri içinde işadamlarının düzenlediği bağımsız gösterilerin sayısı üçtü.¹² Bunlardan bir tanesinde, 300 civarında işadamı ve meslek sahibi, ellerinde hiçbir pankart ya da bayrak taşımaksızın Makati Caddesi'nin bir köşesinde bir saat bekleyerek Marcos'a karşı bir protesto düzenlediler. Makati sakinleri ve büro çalışanları, hadiseye katılmaları için davet edildiler (*Malaya*, 14 Eylül 1984). Bir başka gösteride Corazon ve "Butz" Aquino tarafından önderlik edilen 800 meslek sahibi ve işadamı bir "öfke yürüyüşü" düzenlediler ve Marcos'un istifasını istediler (*Malaya*, 10 Kasım 1984). Giderek yükselen siyasi çatışmalara karşın ticari girişimciler 1984'te yedi bildiri yayımladılar ve bunların da çoğunluğu türlü ekonomik konularla ilgiliydi. İş dünyasının siyaseten yaptığı şey, muhalif siyasi gruplar arasındaki birliği sağlamak ve olası bir seçimde devlet başkanlığı ve başkan yardımcılığına getirilecek ortak bir takım yaratmaya çalışmaktı. Bildirilerden bir tanesi, Marcos'un gidişinin ardından iktidarda "yumuşak bir geçiş" çağrısında bulunmaktaydı (*Malaya*, 21 Aralık 1984). Yapılan beyanatlardan hiçbiri, toplumsal ve siyasi yapıların kapsamlı şekilde reforme edilmesine gönderme yapmamaktaydı.

Dikkat çekici bir şekilde, ekonomik koşulların giderek bozulduğu bir bağlamda sınıf çatışması yoğunlaştıkça, kapitalistler radikal soldan gelen tehditlerle daha fazla ilgilenmeye başladılar. Kısa adı ECOP olan Filipinler İşverenler Konfederasyonu'nda örgütlenen büyük üreticiler, işçi grevlerinin yarattığı etkilerin üzerinde özellikle durmaktaydılar. Pek çok işveren lokavt yaparken, diğerleri çalışmayla ilgili anlaşmazlıkları çözüme ulaştırmak için grev kırıncılar kiralamaktaydı. Aynı zamanda, devlet yardımı alma denemelerinde de bulunmaktay-

12 Bir keresinde, şeker plantasyonu sahibi 5.000 kişi ve onların işçileri, devletin şeker endüstrisindeki tekeli protesto etmek amacıyla Bacolod City'de yürüdüler. Protestocular Filipinler Şeker Komisyonu ve Ulusal Şeker Ticareti Anonim Şirketi aleyhinde sloganlar attılar (*Malaya*, 8 Şubat 1984).

dılar. Örneğin Eylül 1984'te ECOP'tan yüzlerce işadımı, bazı sendikalara yıkıcı unsurların sızmakta olduğu uyarısında bulunmak için savunma bakanıyla görüştü (Malaya, 20 Eylül 1984). Birkaç ay sonra çalışma bakanıyla gerçekleştirilen bir konferansta ECOP üyeleri yine işçilerin huzursuzluğu ve serbest girişimcilik sistemini tehdit eden komünistlerin sızmasıyla ilgili fikirlerini açıkladılar (Malaya, 18 Temmuz 1985).

Tarım sektöründeki Filipinli kapitalistler de giderek artan ayaklanmalardan ve kırsal kesimde, özellikle de şeker plantasyonlarında etkinliğini artıran komünist Yeni Halkın Ordusu'ndan (NPA) kaygı duymaktaydı. Şeker üreticileri tarafından verilen bir demeç, Negros Occidental'da yaklaşık 150.000 düzensiz ve gündelikçi işçinin işten çıkarılmasının ardından çıkması muhtemel yaygın kargaşalar konusunda uyarıda bulunmaktaydı (Malaya, 5 Mayıs 1985). Bu şeker üretim bölgesindeki şirket yetkilileri ve yöneticileri, adadaki çiftliklere "yıkıcıların" sızması konusundaki endişelerini dile getirdiler (Malaya, 5 Mayıs 1985).

Kısa zaman içinde kapitalistler ile hükümet arasında daha iyi çalışma ilişkileri oluştu. Başlangıçta Marcos, Makatili işadamları tarafından örgütlenen siyasi hareketlenmeye kızgınlıkla karşılık vermiş, onları "hainler" olarak nitelendirmişti (Diokno, 1988: 141). Hatta, hükümet karşıtı yürüyüş ve gösterilere katılan işadamlarını tutuklatma tehdidinde bile bulundu (Malaya, 29 Eylül 1983). Fakat iki faktör Marcos'u, sermaye sınıfı karşısındaki politikasını değiştirmeye zorladı. Birincisi, devrimci isyancıların ve onların silahlı kanadının giderek güçlenmesi hükümeti ve imtiyazlıları tehdit etmekteydi. Daha da önemlisi, ABD de devrimcilerin gücünden giderek daha fazla kaygı duymaya ve Marcos'u, meşruiyet kazanması için bir seçim düzenlemek konusunda sıkıştırmaya başlamıştı. Böylece, 1985 itibariyle hükümet, iş dünyasının yakınmaları karşısında dikkat kesilmişti. Çalışma bakanı, ECOP'un endişelerine yanıt olarak, hükümetin yıkıcıların belirli sanayilere sızmaları karşısında etkin bir mücadele yürüteceğini duyurdu (Malaya, 26 Nisan 1985). Ekonomik durumun iyileştirilmesi

amacıyla hükümet tarafından belirli önlemler alındı (*Malaya*, 30 Haziran 1984). Marcos işadamlarına ve yatırımcılara, çokuluslu ticari şirketlerden kaynaklanan zorlu rekabetle başa çıkabilmeleri için devletin eksiksiz destekte bulunacağı konusunda güvence verdi: "Devlet Başkanı olduğum sürece yasal yerli yatırımcıları ve fabrika sahiplerini koruyacağım" (*Malaya*, 17 Ağustos 1985). Hatta, karmaşık ticari vergi sistemini sadeleştirmek ve devlet yardımını küçük işadamlarına da ulaştırmak suretiyle küçük ve orta ölçekli işletmelerin iktisadi toparlanma süreçlerini destekleme niyetini belirtti (*Malaya*, 20 Eylül 1985). Sonuç olarak 1985'te, toplam gösteri sayısı tüm zamanların en yüksek düzeyi olan 393'e yükselmiş olduğu halde sermayedarlar, hükümet karşıtı tek bir bağımsız kolektif eylem bile düzenlemediler.

Çatışmaların en son evresinde bazı Filipinli sermayedarlar, çoğunlukla bireysel olarak başkanlık seçimlerini ve Corazon Aquino'nun kampanyasını desteklemek için girişimlerde bulundular ve hatta bazıları Marcos'un tarafını terk etmiş olan askerî isyancıların yeraltı örgütlerine mali katkılarda bile bulundular. Sermayedarlar Marcos'un iktidardan düşürülmesinde rolü olan son dört günlük halk hareketlenmesi sırasında bile herhangi bir tehdit edici eylem düzenlemediler. Gerçekten de Filipinli kapitalistler, İran ve Nikaragua'dakilerin kendi ülkelerindeki çatışmalar sırasında oynadıkları rollerden çok farklı bir rol oynadılar.

Özetle, sermayedarların geniş kesimleri siyasal sistemden dışlandılar ve devlet politikalarından olumsuz şekilde etkilendilerse de, Filipinler'de kapitalistlerin hareketlenmesi İran ve Nikaragua'dakilerin hareketlenmelerinden belirgin bir biçimde daha az yoğunluğa sahipti. Ekonomik, siyasi, etnik ve örgütsel bölünmeler Filipinli sermayedarların harekete geçmedeki sorunlarından bir kısmını kısmen açıklamaktadır. Her ne kadar bazı kapitalistler bireysel olarak belirli örgütlerin Marcos karşıtı etkinliklerinde önemli roller oynadıysa da, sermaye sınıfı, hükümet- karşıtı bağımsız ve sürekli gösteriler ya da hatta, Aquino suikastini protesto etmek amacıyla tek bir genel grev bile

düzenlememiştir. Pazar esnafının aksine Filipinli kapitalistler ekonomik meseleler ve siyasi istikrarsızlık konularında fazla endişeliydiler. Kırsal kesimde solun gücünün artmasının yanı sıra yükselen işçi militanlığı ve radikalizmi, sermayedarları korkuttu ve bu güçleri kontrol altında tutabilmek için devlete her geçen gün daha da bağımlı hale getirdi. Bu koşulların sonucunda sermayedarlar Marcos'u iktidardan uzaklaştırmak amacıyla tehditkâr eylemlere girişmekte isteksiz oldular.

Sonuç

Her üç ülkede kapitalistlerin izlediği politikalar, bu sınıfın öncelikle çok dar bir kesiminin çıkarlarına hizmet eden devletle ilişkileri zemininde farklılaşmaktadır. Devlet müdahalesi sermaye birikimini teşvik etse dahi, sermaye sınıfının siyasal alanın dışına atılan geniş kesimleri bu müdahaleden yararlanamıyordu. Kapitalistlerin çoğunluğu piyasa mekanizması üzerinden iş görmek durumundayken, genellikle bu sınıfın en üst düzeyinde yer alan kayırılan bir kesim devletin korumasından ve kaynaklarından yararlanıyordu. Çıkarların bu biçimde ayrışması sermayedarların devletle çatışmalarının doğasını belirlemek açısından önem taşımaktadır; her yerde sermaye sınıfının yönetime karşı kolektif eylemlerde yer alan kesimi bu sınıfın dışlanmış kesimleriydi. Çatışmaların yoğunluğu her üç örnekte farklı farklıydı. Kapitalistlerin siyasal alandan dışlanması, hanedanın on yıllar boyunca egemen olduğu İran ve Nikaragua'da daha uzun sürmüştü. Fiyat denetimleri ve karaborsacılığa karşı mücadele kampanyası aracılığıyla piyasaya devlet müdahalesinin çarşı esnafının geniş kesimlerini etkilediği İran'da çatışmaların yoğunluğu yüksekti. Hem İran'da hem de Nikaragua'da kapitalistler devlete karşı kolektif eyleme etkin bir biçimde katılmış ve bu rejimlerin yıkılması için yıkıcı güçlerini kullanmışlardı.

Kapitalistlerin ayaklanmaya katılma eğilimleri aynı zamanda sınıf çatışmasının yaygınlığından ve devrimci solcuların oluşturduğu tehditten de etkilenmektedir. En çok Filipinli ka-

pitalistler yükselen bir sınıf mücadelesi ve güçlü, iyi örgütlenmiş bir devrimci sol tarafından tehdit edilmekteydi. Sonuç olarak Filipinli sermayedarlar, işçi sınıfını kontrol etmesi ve güçlü komünist hareketin yol açtığı tehdidi ortadan kaldırması için giderek daha fazla devlete yaslandılar. Bunun aksine, beyanları ekonomik meselelerle çok az ilgili olan çarşı esnafının kolektif eyleme yüksek düzeyde katılabildiği İran'da işçi sınıfı çok az tehdit oluşturmaktaydı. Nikaragualı kapitalistler devrimci çatışmalar sırasında, işçiler saldırılarında Somoza'yı hedef aldıklarından emek hareketinin radikal kesimince tehdit edilmiyordu. Sandinistalar da Nikaragua sermaye sınıfı için bir tehdit oluşturmuyordu, çünkü 1978'deki çatışmaların erken evrelerinde Somoza karşıtı mücadelenin başını FSLN değil, ılımlı muhalefet örgütleri çekiyordu.

Her üç ülkede de kapitalistlerin ayaklanmasını ideolojik değişimlerden ziyade, devletin kırılganlığı ve harekete geçme fırsatlarının yanı sıra örgütlülük ve dayanışma etkilemişti. Üç ülkede de ekonomik ve toplumsal bölünmeler bu sınıfın kolektif eylem kapasitesini azaltmıştı. Özellikle Filipinler'de toplumsal bölünmeler çok kuvvetliydi ve bu kapitalistlerin kolektif olarak eyleme geçme yeteneklerini azaltmaktaydı. Lehte fırsatların ya da devletin kırılganlığının artması, tüm örneklerde de kapitalistlerin isyanı açısından çok önemliydi. Hem İran'da hem de Nikaragua'da, Başkan Carter'ın insan hakları kampanyası siyasal arenada ilk gediğin açılmasında işlevsel olmuştu. Nikaragua'da Chamorro suikasti, ulusal kutuplaşma koşullarında devleti kırılgan kılmış ve işletmelerin harekete geçmesine ve yıkıcı kolektif eyleme katkıda bulunmuştu. Benzer biçimde Filipinler'de Aquino suikasti halk ayaklanmasına yol açmış, devleti kırılgan kılmış ve işletmelerin harekete geçmesine katkıda bulunmuştur.

Devrimci isyancıların iktidara geldiği İran ve Nikaragua'da, bu isyancıların arkasındaki sermaye desteği ideolojik bir dönüşümden çok, taktik koalisyona dayanmaktaydı. Her iki ülkede de kapitalistler kendilerini siyasal alana dahil edecek, daha demokratik bir devlet talep ediyorlardı. Devlet müdahalesi-

nin azaltılmasını ve yolsuzlukların ortadan kaldırılmasını savunmaktaydılar. Her ne kadar tüm bir toplumsal yapının radikal bir dönüşümünü savunuyor olmasalar da, nihayetinde ideolojik değil, taktik nedenlerle radikal örgütleri desteklemişlerdi. Kapitalistler her yerde gönülsüz isyancılardı.

Sonuç olarak, kapitalistlerin ayaklanmaya katılması her üç ülkedeki siyasi mücadelelerin sonuçlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Hem İran'da hem de Nikaragua'da devlete karşı kapitalist muhalefet, devrimci isyancıların başarısı açısından hayati önem taşımıştır. İran'da çarşı esnafının katılımı olmadan, din adamları ve diğer toplumsal grup ve sınıflar devrimci mücadeleyi yürütemezdi. Nikaragua'da kapitalistlerin devletten kopuşları ve düzenledikleri grevler rejimi tek başına bıraktı ve devleti ayaklanmaya ve saldırıya karşı savunmasız bıraktı. Filipinler'de de kapitalistlerin yönetimden kopması rejimin sahip olduğu toplumsal desteği zayıflattı; ancak sonunda sermaye sınıfının toplumsal düzeni yıkmak üzere genel grevleri kullanmaktaki başarısızlığı çatışmaların sonuçlarını etkiledi. Yine de büyük önem taşımalarına karşın kapitalistler kendi başlarına belirli sonuçları etkilemeyi başaramamışlardı. Toplumsal devrimlerin gerçekleştiği ve ideolojik saiklerle hareket eden isyancıların iktidara geldiği İran'da ve Nikaragua'da, sermaye sınıfının elinde ideolojik olarak kendilerinin lehine olmayan rejimler kaldı. Bu nedenle ortaya çıkan nihai sonuçları kavramak için, koalisyonların doğası, çeşitli isyancıların gücü, silahlı kuvvetlerin niteliği ve dış baskıların hepsi birlikte analiz edilmelidir. Bir sonraki bölümde bu konulara odaklanılacaktır.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Sonuçlar

8. Koalisyonlar, isyancılar ve siyasal sonuçlar

Bir devrimci durumun ortaya çıkışı en azından, devlete karşı geniş koalisyonların oluşmasına ve onu denetim altına almak üzere birbiriyle çekişen, dışlayıcı istemler öne süren yeni müسابıkların -ya da bir müسابıklar koalisyonunun- yükselişine bağlıdır (Tilly, 1994: 10). Toplumsal çatışmaların yaygın olması gerçeğine ve zaman zaman toplumsal düzeni değiştirmeyi hedefleyen devrimci isyanların yükselmesine rağmen böylesi koalisyonlar gelişmekte olan ülkelerde nadiren ortaya çıkar. Daha önce devletin yıkılmış olmasının ya da isyancıların askerî bir zafer kazanmış olmasının söz konusu olmadığı durumda geniş koalisyonlar dört nedenden ötürü iktidarın el değiştirmesine ve bir devrimin gerçekleşme olasılığının artmasına yol açar. Birinci olarak, geniş koalisyonlar yönetimin yalıtılmasına ve rejimin toplumsal dayanaklarının güçsüzleştirilmesine veya ortadan kaldırılmasına doğru bir eğilim yaratır. İkinci olarak, bu tür koalisyonlar hizipçiliğin, ayrılıkçılığın ya da bir felç durumunun silahlı kuvvetleri kuşatması olasılığını artırır. Üçüncüsü, geniş koalisyonlar, genel grevler gibi, iktidar sahiplerini yerinden etmek üzere geniş ölçekli yıkıcı faaliyetlerin başlatılmasında hayati bir rol oynar. Son olarak da, yönetim uyumsuzluğu durumunda geniş koalisyonlar silahlı mücadele-

nin, son kertede silahlı kuvvetlerin bozguna uğratılmasının, daha büyük bir toplumsal destek bulmasını teşvik edebilir.

Her ne kadar dışlayıcı yönetim, devlet müdahalesinin düzeyi ve ekonomik krizler gibi yapısal unsurlar koalisyon oluşması olasılığını etkiliyorsa da, siyasal öge ve süreçler de bu olasılığı etkilemektedir. Geniş koalisyonların oluşması olasılığı kısmen, alternatif isyancıların güçlerine, sınıf çatışmasının yaygınlığına ve var olan hareketlenme seçeneklerine bağlıdır. Koalisiyonların, devlet iktidarı üzerinde hak iddia eden güçlü, ideolojik saiklerle hareket eden isyancıların varlığı durumunda oluşması olasılığı zayıftır. Koalisiyonların ayrıca, işçiler radikal ideolojilere yöneldiklerinde ve kapitalist sınıfı ve tüm toplumsal düzeni tehdit eden sınıf çatışmasının yoğunluğunu artırdıklarında da oluşma olasılığı azalır. Böylesi koşullarda ideolojik saiklerle hareket eden isyancıların gücü, işçi sınıfının radikalleşmesiyle birlikte kapitalist sınıfı tehdit eder ve onu istikrar için devlete artan ölçüde bağımlı kılar; böylece de geniş koalisyonların oluşması olasılığını azaltır. Sonuç, elitin taviz vermesi veya çoğunlukla devrimci isyancıları dışında bırakan bir seçim mücadelesi olabilir. Öte yandan, ideolojik saiklerle harekete geçen isyancıların zayıf olduğu ve sınıf çatışmasının sınırlı olduğu ya da hiç bulunmadığı durumlarda koalisyon oluşması olasılığı yüksektir. Bu koşullar altında devrimci isyancılar ılımlı muhalefeti ve kapitalist sınıfı tehdit etmez. Bu nedenle uygun fırsatlar sunulduğu anda geniş bir koalisyon ortaya çıkabilir. Böyle koalisyonlar, özellikle ılımlı isyancıların yöneticileri iktidardan uzaklaştırmayı başaramadıkları durumlarda ideolojik saiklerle hareket eden isyancıların iktidarı ele geçirmelerini mümkün kılabilir.

Silahlı kuvvetlerin gücü ve dayanışması ve dış baskılar da çatışmaların sonucunu etkileyen unsurlardır. Yönetimin silahlı kuvvetler üzerinde tam olmayan bir denetiminin olması orduyu etkisiz kılabilir ve bu kriz dönemlerinde devletin çökmesine bile neden olabilir. Ayrıca kendi içinde disiplinden yoksun ve bölünmüş olan ordular halk ayaklanmaları karşısında dağılmaya daha eğilimlidir. Son olarak, etkili dış güçler

de çatışmaların sonucunu etkilemekte bir rol oynayabilir. Fazlasıyla dış desteğe dayanan rejimler, dış baskılar ve desteğin çekilmesi karşısında çok kırılgandır.

Bu araştırmada incelenen üç ülke de daha önce, geniş koalisyonların yokluğu nedeniyle devrimin gerçekleşmediği siyasal karışıklıklar deneyimlemiştir. Muhalefet; öğrencilerle, entelektüellerle, işçilerin değişik kesimleriyle ya da din adamlarıyla sınırlı kaldığı sürece bu ülkelerdeki rejimler onları bastırabilmiştir. Örneğin 1963 Haziran'ında İran'da baskı büyük ölçüde devam ettirilebilmiştir, çünkü öğrenciler, işçiler ve beyaz yakalı çalışanlar çatışmalarda çarşı esnafına ve din adamlarına katılmamıştır. Filipinler'de kapitalistler, 1970'lerin başlarındaki çatışmalarda öğrenciler ve işçilerle bir koalisyon oluşturmamış ve sonuç olarak Marcos sıkıyönetim ilan ederek tüm muhaliflerini bastırmayı başarmıştır. Nikaragua'da kapitalistler 1973-1974 çatışmalarında öğrencilerin ve işçilerin hareketlenmesinden uzak durmuş ve yönetim muhalifleri bastırmayı ve isyana son vermeyi başaramamıştır.

Daha sonra, üç ülke de, İran ve Nikaragua örneğinde toplumsal devrimlerin etkilenmesinde ve Filipinler'de Marcos rejiminin devrilmesinde etkili olmayı başarmış geniş ölçekli hareketlenmelere sahne olmuştur. İran'da, geniş ölçekli yıkımlarla ve Batı'nın baskısıyla birleşen yaygın bir koalisyonun oluşması Şah'ı sürgüne gitmeye zorlamış ve İslâmcı bir yönetimin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Nikaragua'da yıkıcı kolektif eylem ve uluslararası baskılarla birlikte bir elit tarafından önderlik edilen koalisyon Somoza'yı yerinden etmekte yetersiz kalmış, silahlı mücadeleden başka seçenek bırakmayarak, Ulusal Muhafız Birliği'ni yenen Sandinistaların başını çektiği koalisyonla yer açmıştır. Ancak Filipinler'de iki yıl süren protesto ve gösteriler, sınıf koalisyonlarının ve geniş ölçekli sarsıntıların yokluğu nedeniyle Marcos'u yerinden etmeyi başaramamıştır. Devrimci solun artan gücüyle beraber yoğunlaşan sınıf çatışması koalisyon oluşumunu ve toplumsal yapının yıkılmasını engellemiştir. Sonuç, tartışmalı bir seçim sonrasında karşı tarafa geçen ordunun bir fraksiyonu tarafından kırılan bir pata

durumuydu. Bunu izleyen kriz kitlesel bir halk ayaklanmasına yol açarak, yönetimi kendisine sadık birlikleri isyancı fraksiyonu bastırmak üzere harekete geçirmekten alıkoymuştur. Nihayetinde ABD'nin baskıları Marcos'un ülkeden ayrılmasına neden olmuştur. Sonuç olarak iktidar, elitin reformist kesiminin eline geçmiş oldu.

İran'da koalisyon oluşumu, yıkıcı eylem ve devrim

Öğrencilerin ve çarşı esnafının solcu ve milliyetçi entelektüellerle birlikte hareketlenmesi rejimi en sonunda taktik değiştirmek ve bazı temel reformlar konusunda söz vermek zorunda bıraktı. Reform sözü ve baskının hafiflemesi, 1978 Ağustos'unun sonlarında hareketlenmenin ölçeğini hızla genişletti. Yeni başbakanın atanmasından önce aşağı yukarı yetmiş kent, siyasal protestolara sahne oldu. Şerif-İmami'nin reform yönetimi sırasında buna yüz kadar daha kent eklendi ve gösteriler tüm büyük kentlerde daha önce hiç olmadığı kadar geniş bir hal aldı (Parsa, 1989: 57).

Bunun kadar önemli bir diğer nokta da vaat edilen reformların işçi sınıfının ve orta sınıfların çıkarlarını yadsıması ve bu sınıflar içerisinde hareketlenmeyi kışkırtmasıydı. 1960'ların başlarındaki çatışmalara katılmamış olan beyaz yakalılar ve profesyoneller bu defa kolektif eylem içerisinde harekete geçmişti. Yeni orta sınıfın geniş kesimleri, devletin sanayinin ve bürokrasinin üst kademelerini orta ve alt düzey işçilerin aleyhine kayıran süregelen politikasından zarar görmekteydi. Bazı durumlarda beyaz yakalılar, üst düzey yetkilerle donatılmış konumlara getirilen yüksek ücretli yabancı uzmanların varlığına karşı öfke duyuyorlardı. Öğretmenler, üniversite öğretim üyeleri ve diğer çalışanları, gazeteciler, banka çalışanları ve türlü bakanlıkların çalışanları greve gittiler. Yeni kurulmuş olan Ulusal Üniversite Öğretim Üyeleri Örgütü, çok geniş bir ilgi uyandıran ve öğrenciler ile halk tarafından da desteklenen "Dayanışma Haftası"nı düzenledi. Çeşitli kentlerde, fizik tedavi uzmanları bile yönetimin zalimliğine karşı gösteri yapmış-

lardı. Şiraz'da 200 hekim ordunun gece kurşunlamalarına ve üç fizik tedavi uzmanının tutuklanmasına karşı açlık grevi başlattı. Tahran'daki Ulusal Fizik Tedaviciler Örgütü hastanelere düzenlenen askerî saldırıları kınamış ve "yasadışı ve baskıcı rejimin alaşağı edilmesi" (Parsa, 1989: 156) çağrısında bulunmuşlardı.

Devrimci mücadelelerin son aşamalarında, köylüler bile ayaklanmalara katılmaktaydı. Devrimci mücadele geçmişinden yoksun olan İranlı köylüler ve çiftçiler (Kazemi ve Abrahamian, 1978), devrimci çatışmalar süresince edilgen kalmıştı. Belki de daha genç kuşakların geniş ölçekli göçü kırsal nüfusun kolektif eyleme katılma yeteneğini azaltmıştı. Köylülerin kendi iç örgütlenmelerinin olmayışı ve solcu isyancıların ile müttefiklerinin zayıflığı da mücadelelerin erken evrelerinde köylülerin bulunmayışına yol açmış olabilir. Ancak monarşinin son haftalarında, devlet bir kez aşırı kırılğan hale geldiğinde, büyük kentsel bölgelerin yakınlarında yaşayan köylüler ve çiftçiler de yönetim karşıtı güçlere katıldılar.

Petrol işçilerinin grevleri ve çarşı esnafının kepenk indirmesi kısa sürede tüm toplumsal ve iktisadi etkinlikleri durdurarak yönetimi felç etti. 1978 Aralık'ının sonunda devlet bakanlıklarından ve özel sektörden yirmi üç örgütün temsilcileri grevleri koordine eden bir merkez konsey oluşturdular. Kısa bir süre sonra yirmi örgüt daha konseye katıldı. Konsey, Humeyni'yi halkın "anti-emperyalist, diktatörlük karşıtı" hareketinin lideri olarak tanıdı ve aynı anda "emperyalizmi ve diktatörlüğü" temsil ettiğini ileri sürdüğü Şah'ın son başbakanı Bahtiyar'la herhangi bir uzlaşmaya varmayı reddetti (*Hambastegi*, 1979, 9 ve 10. sayılar). 3 Şubat 1979'da parlamento çalışanları greve gitti ve bunu ertesi gün başbakanlık çalışanları izledi. Bu kamu çalışanları halkın mücadelesiyle dayanışma içinde olduklarını duyurarak, devletin şiddetini ve kan dökücülüğünü kınadılar (*Kayhan*, 4 Şubat 1979). 7 Şubat'ta on bir bakanlığın çalışanları daha yalnızca Humeyni'nin vekili Bazarğan'ın yönetimine itaat edeceklerini ilan etti. Sonunda geniş koalisyon, silahlı kuvvetlerde istikrarsızlığa yol açan ve niha-

yetinde monarşinin ülkeden kovulmasına yol açan bir devrimci durum yarattı.

Silahlı kuvvetler istikrarsızlaştı ve sonunda yapısal zayıflık nedeniyle çöktü. Ordu Şah'ın yönetimine bağlı kalması garanti altına alınacak biçimde örgütlenmişti (Afşar, 1985: 186-189). Bu nedenle ordunun hiçbir komutanının gerçek bir gücü yoktu; en önemsiz karar bile Şah'ın kendisi tarafından alınıyordu (Katouzian, 1998: 195). Şah, silahlı kuvvetlerin hiçbir zaman siyasal eylem başlatma becerisine sahip, kendi içinde kenetlenmiş bir örgüt oluşturmamasını güvence altına almıştı. Güçten ve liderlikten yoksun olması nedeniyle, Şah'ın 1979 Ocak'ında kaçması orduda geniş ölçekli disiplin sorunlarına yol açtı. Bu zayıflıklar, silahlı güçlerin kendi içindeki bağlılığı daha da azaltan asker yetiştirme biçimi ile birleşmişti. Erlerin yaklaşık yarısı sivil halkla sıkı bağları olan zorunlu askerlik yapanlardı. Bu zayıflıkların sonucunda silahlı kuvvetler, tam da halk hareketlenmeye ve mücadeleler yayılmaya başlayıp yönetimi büyük ölçüde orduya başvurmaya zorladığı sırada istikrarsızlık ve çözülme işaretleri ortaya koymaya başlamıştı. 1978 sonbaharında ordu, kitlesel ayaklanmaları gösterileri ve grevleri sınırlandırmak üzere tüm ülkeye yayılmak zorunda kalmıştı. Kısa süre içinde silahlı kuvvetlerin kendi içinde bağlılığın olmamasının bir sorun olduğu ortaya çıktı. Halkın bastırılması için daha fazla askerlere başvurulması kaçınılmaz olarak yaygın bir taraf değiştirme sürecine neden oldu (Amuzegar, 1991: 161). Bahtiyar, Şah'ın son başbakanı olarak atan-
dığı günde yaklaşık olarak bin asker orduyu bırakıp gidiyordu (Ghara-Baghi, 1984: 138). Kısa süre içinde bu rakam hızla arttı. Sonunda, Şah ülkeyi terk etmeden bir gün önce, Tahran'daki pek çok askerî kamyonu Humeyni'nin resimleri bile asılmıştı. En sonunda ordunun yapısal zayıflığı ve geniş ölçekli ayaklanmalar, iki gün süren silahlı çatışmayla birleşerek silahlı kuvvetleri etkisiz hale getirdi ve ordunun başındakiler 11 Şubat 1979'da tarafsızlıklarını ilan ettiler.

Laik isyancıların başarısızlığı

20. yüzyıldaki başka devrimlerin aksine İran'daki laik güçler ayaklanmanın ilk dönemlerinde önemli bir rol oynamış olsalar da, iktidarı ele geçirmeyi başaramadılar. Laik örgütlenmeler, geniş ölçekli bir hareketlenmenin her tür pratik amacı için gerekli becerilerini azaltan yönetimin baskısından ötürü ciddi biçimde güçsüzleştirilmişti. Devrim sırasında her biri farklı siyasal programları destekleyen iki laik örgütlenme vardı. Bunlardan biri 1977'nin başlarında liberal milliyetçiler tarafından canlandırılan Ulusal Cephe, diğeriye Feda'iyân olarak da bilinen İran Halkının Fedaileri Gerillaları'ydı. Her iki örgüt de baskıya maruz kalmış ve 1960'lar ve 1970'ler boyunca yasadışı ilan edilmişlerdi. Farklı nedenlerle bu iki örgüt bir koalisyon oluşturmamış ve bu gruptan herhangi biri devrimci mücadeleler boyunca önemli bir rol oynamayı başaramamıştı. Sonuç olarak laik güçler kendilerini devlet iktidarını ele geçirmek konusunda başarılı olabilecek seçenekler olarak ortaya koyamamışlardı.

İlimli bir siyasal örgüt olan Ulusal Cephe, her ne kadar ayaklanmanın başlangıç aşamasında Yazarlar Birliği gibi başka laik örgütlerle birlikte önemli bir rol oynamış olsa da, iktidar üzerinde denetime sahip olmayı başaramamıştı. Ulusal Cephe'nin başarısızlığı büyük ölçüde örgütlenmiş ağlara sahip olmamasına ve olaylara önderlik etmekten çok onların peşinden gitmesine yol açan politikalarına bağlıydı. Cephe 1950'lerin ve 1960'ların başlarındaki siyasal süreçlerde parlamış, ancak popüler ve karizmatik liderleri Dr Musaddık'ın tutuklanıp hapsedilmesiyle sonuçlanan 1953 darbesini izleyen siyasal baskı yıllarında gücünü yitirmiştir. Cephe ancak 1960'ların başında, siyasal olanakların artmasıyla birlikte yeniden canlanabilmiştir. Tudeh Partisi'nin fiilen ortadan kalkmasıyla, 1960'ların başında nüfusun geniş kesimlerini harekete geçirebilecek tek muhalif örgüt Ulusal Cephe'ydi. 1961 Mayıs'ında, Başbakan Musaddık'ın 1953'te 80.000 kişiyi topladığı açılıştan beri Tahran'da Cephe ilk yasal toplantısını yaptı.

Ancak 1963 yılındaki baskı, Ulusal Cephe'nin kendi iç politikalarıyla birleşerek onu etkisizleştirdi ve desteğini zayıflattı. 1963 Haziran ayaklanmasından önce bile üniversite öğrencileri arasında Ulusal Cephe'ye olan destek zayıflamıştı, çünkü Cephe'nin muhafazakâr kesimi doksan solcu öğrenciyi komünizme yakınlık duydukları için görevlerinden uzaklaştırmıştı. Haziran ayaklanmasından sonra, bazı liderleri hapisten çıktığında, Cephe, Eylül'de öğrencileri gösteri yapmaktan alıkoymuştu (Jazani 1979: 132). Öğrenciler gösterilerini iptal etmiş olmalarına karşın, bir daha hiçbir zaman Ulusal Cephe önderliğinin peşinden gitmemek üzere bu örgütten koptular. Öğrencilerin desteğini yitirmiş olması Cephe'nin gücünü büyük ölçüde azalttı. Cephe'nin önderlerinden bazıları 1965'te üçüncü bir Ulusal Cephe kurmak üzere girişimde bulundular, ancak SAVAK onları derhal tutukladı ve siyasal faaliyetlere katılmayacaklarını bildiren birer ifade imzalattıktan sonra serbest bıraktı. Bir bütün olarak bu gelişmeler ve politikalar, Ulusal Cephe'nin yeni siyasal dönemecin harekete geçme olanağı sunduğu 1977'ye kadar herhangi bir siyasi rol oynamasına engel oldu.

Her ne kadar Cephe liderleri 1977'de monarşiye karşı ilk harekete geçen ve ayaklananlar arasında yer almış olsalar da, siyasal eylemi harekete geçirmek için çok az şebekeye sahiptiler. Cephe'nin desteğinin çoğunluğu öğretmenlerden, öğretim üyelerinden, gazetecilerden, avukatlardan ve esnafın bazı bölümlerinden geliyordu. Ancak 1950'lerdekinden farklı olarak 1977'de Ulusal Cephe'nin ne medyada bir etkinliği ne de üyelerinin ve destekçilerinin siyasal meseleleri tartışabileceği, kararlar hakkında görüşebilecekleri, etkinliklerini koordine edebilecekleri ve kolektif eylem için harekete geçebilecekleri belirli ve güvenli bir mekânları vardı. Cephe önderliği büyük ölçüde zayıflamıştı. 1978'e gelindiğinde asıl Ulusal Cephe'nin yirmi kurucusunun dokuzu, Musaddık da dahil ya ölmüş ya siyasi yasaklı durumunda ya da ülkeyi terk etmişti (Ettelaat, 31 Ekim 1978). Geriye kalanlardan sadece biri gerçekten faaldi. Musaddık ve onun gibi başka ünlü isimler olmadan Cephe

herkesçe tanınan liderlerden yoksundu. Üstelik Cephe'nin programları öğrencileri ya da işçileri cezbedecek toplumsal adalet meselelerine işaret etmiyordu. Sonuç olarak Cephe'nin, onunla çok az tanışıklığı olan öğrenciler ve genç kuşağın başka temsilcileri arasında çok sınırlı bir desteği bulunuyordu.

Tüm bu nedenlerle Ulusal Cephe yaygın bir koalisyon oluşturma ve halk hareketi başladıktan sonra çatışmalara önderlik etme inisiyatifi üstlenmeyi başaramadı. Aslında Cephe, hiçbir zaman iktidara dönük tam bir iddia ortaya koymadı. 1978 Kasım'ı gibi geç bir tarihte bile monarşinin devrilmesi için çağrıda bulunmuş değildi. Sonuç olarak, lideri Sanjabi'nin de kabul ettiği gibi, halk ayaklanmasının gerisinde kalmışlardı.

Humeyni'den gelen baskı ve halkın büyüyen hareketlenmesi sonunda Ulusal Cephe politikasını değiştirdi ve monarşinin devrilmesi çağrısında bulundu. Şah karşıtı mücadeleler yayıldığında ve Başbakan Şerif-Emami istifa ettiğinde Sanjabi Paris'te Humeyni ile buluştu ve onun baskısıyla monarşiyi reddetmek zorunda kaldı. 6 Kasım'da Sanjabi, Şah'ın rejiminin İslâm yasalarını çiğnemesini meşru kılan herhangi bir yasal dayanağının olmadığını, monarşi kaldığı müddetçe milliyetçi İslâmcı hareketin herhangi bir hükûmetle uzlaşamayacağını ve son olarak da hükûmetin hem demokratik olması ve halk oyuyla belirlenmesi gerektiğini hem de İslâm yasalarına uygun olarak belirlenmesi gerektiğini ifade eden bir bildirgeye imza attı. Bunu izleyen birkaç ay içinde Ulusal Cephe önderleri monarşinin devrilmesine yol açan ana siyasal olayların hepsinin içinde yer aldılar. Monarşiyi reddetmeleri ve devrimci mücadeleler sırasında işbirliği yapmış olmaları nedeniyle, monarşi devrildikten sonra Ulusal Cephe'nin bazı önderleri, Dr. Musaddık'ın bir başka müttefiki olan Mehdi Bazargan'ın başkanlığındaki Geçici Devrim Hükûmeti'nde üst düzey mevkilere atandılar.

En azından kolektif eylemin pek çok sürecinde boy gösteren ılımlı Ulusal Cephe'den farklı olarak radikal Feda'îyan, halkın kolektif eylemlerinde açıkça yoktu. 1963'te, Ulusal Cephe'nin baskı altında tutulması ve zayıflaması Feda'îyan'a olan desteği

artırmışsa da, örgüt devrimci çatışmalarda önemli bir rol oynamayı başaramamıştır. Feda'ıyan, 1964'te kurulmuş olan ve rejimi silahlı mücadeleyle devirmeye çalışan Marksist-Leninist bir örgüttü. Feda'ıyan, 1950'lerde yasal olarak çalışabilen Ulusal Cephe'nin avantajına sahip değildi. Feda'ıyan'ın silahlı mücadelesinin zamanlaması uygun değildi, çünkü daha önceki ekonomik yavaşlama dönemlerinin aksine 1970'lerde petrol satışları üzerinden ekonomik bir canlanma yaşanıyordu. Ayrıca örgütün Marksist-Leninist ideolojisi ve radikal devrimci bakışı orta ve üst sınıfların desteğini kazanması olasılığını dışlıyordu. Bu, özellikle de baskı emekçi sınıflarla bağ kurmasını engellediği için, örgütün bulduğu desteğin büyük ölçüde üniversite öğrencileri ve entelektüellerle sınırlı kalmasına yol açtı.

Ayrıca Feda'ıyan'ın silahlı mücadeleye bağlılığı, işleri zorlaştıran, acımasız bir devlet baskısına neden olmaktaydı. Öte yandan örgütün mücadelesi, ilk kez ortaya çıktığı ve destek bulduğu üniversite ve yüksek okul öğrencileri arasında ilgi uyandırmıştı. Örgüt, "Savaşma kararlılıkları inanılmaz. Kadınlar bile son nefeslerine kadar savaşmaya devam ediyor. Erkekler ağızlarında siyanid tabletleri taşıyorlar ve yakalanmaktansa intihar ediyorlar," (Alam, 1991: 461) diye gözlemde bulunan Şah'ı bile etkilemişti.

Monarşiyi devirmek konusundaki uzlaşmaz tavrına karşın Feda'ıyan ciddi bir yapısal zayıflıkla malûldü: Üyeleri oldukça azdı ve öncelikle entelijansiya arasından gelmekteydi; çalışmaları coğrafi olarak sınırlıydı. 1977'de, devrimin arifesinde, örgüt ağır kayıplar verdi ve üyelerinin sayısı yalnızca yirmi beş ile otuz beş civarına indi.¹ Örgüt büyük oranda öğrencilerden ve aydınlardan oluşmaktaydı. 1960'larda çatışmada ve işkencece ölen ya da idam edilen 125 Feda'ıyan üyesinin yüzde 60'ı üniversite öğrencisiyken, sadece yüzde 10'u sanayi işçisiydi. 1978'de örgüt daha geniş bir öğrenci kesimine ulaşmış olmasına karşın, işçi sınıfıyla çok az bağı vardı. Örgütün faaliyetleri

1 25 rakamı bir Fedai lideri tarafından tahmin edilmektedir (Mirsepassi-Ashtiani ve Mogdham, 1991: 34). 35 rakamı ise bana, örgütün 1979'daki en üst düzeydeki yöneticisi olan Faruk Negahdar tarafından verildi.

coğrafi olarak sınırlıydı. Feda'îyan'ın yaklaşık yüzde 85'i başkentte bulunmaktaydı ki bu, örgütün ülkenin geri kalanındaki gücünü azaltmaktaydı.² Örgüt, faaliyetleri itibariyle de kısıtlıydı. Monarşinin kovulmasından önceki on iki ay boyunca Feda'îyan polise, orduya ve SAVAK'a karşı, hepsi birkaç büyük şehirde gerçekleştirilen on altı silahlı saldırı düzenledi – bunlardan yedi tanesi Tahran'da gerçekleştirilmişti (OIPFG, 1978). Bu veriler örgütün, birkaç büyük kent dışında tabana veya şebekeye sahip olmadığını ortaya koymaktadır.

Son olarak, siyasal gelişme dinamiklerinin Feda'îyan'ın ortaya çıkış amacının lehine işlemediğini belirtmek gerekir. 1978 sonbaharında hükümet tarafından verilen ödünler Feda'îyan üyelerini kapsamamış ve örgütün üyelerinin hapisten çıkmalarına ya da yurtdışından dönmelerine, monarşinin nihai çöküşünden önceki birkaç haftaya kadar izin verilmemiştir. Feda'îyan'ın önündeki tek engel yönetimin baskısı değildi. Dinci gruplar da zaman zaman örgütün hareket yaratma ve kolektif eylemde bulunma çabalarına engel olmuştu. 11 Aralık 1978'de, önemli bir Şii günü olan Aşura'da, Feda'îyan yanlısı 2.000 kişilik bir öğrenci, öğretmen ve işçi topluluğunun Tebriz'de düzenlediği gösteriye bir grup dinci protestocu tarafından saldırılmıştı ve ayrıca Tahran'daki solcu bir gösteri de İslâmcı bir grup tarafından dağıtılmıştı (Kayhan, 16 Ocak 1979).

Monarşinin son günlerinde siyasi mahkûmların hapishanelerden salıverilmesiyle Feda'îyan daha büyük bir ivme kazandı ve harekete geçme kabiliyetini artırdı. İktidarın el değiştirmesinden bir gece önce Feda'îyan Tahran Üniversitesi'nde 50.000'den fazla insanı bir araya getiren bir toplantı gerçekleştirdi. Birkaç gün sonra Feda'îyan, üniversitede 150.000'den fazla insanın katıldığı başka bir gösteri düzenledi (Ayandegan, 24 Şubat 1979). Feda'îyan'ın bazı üyeleri de Ölümsüz Muhafızlar'la girişilen silahlı çatışmanın son iki gününe katıldılar, ancak aynı süreçte devrimin seyrini etkileyebilecek durumda değillerdi.

2 Feda'îyan üyelerinin dağılımına ilişkin örneklem, örgütün yayını olan *Kar*'ın çeşitli sayılarından elde edilmiştir.

Ayetullah Humeyni'nin önderliği

Laik isyancıların zayıflığı muhalifleri cami aracılığıyla harekete geçmeye itti; bu durum da Ayetullah Humeyni'nin ayaklanmanın önderliğini yapmasını mümkün kıldı. Ancak Humeyni'nin İran Devrimi'nin en önemli lideri konumuna yükselmesi ideolojik koşullardan çok, siyasal koşullara bağlıydı. Humeyni, belki de geniş bir koalisyonun başına geçmekle çok fazla ilgilendiği için hiçbir zaman kamuya açık olarak radikal, teokratik ideolojisini anlatmadı. Devrimden önce İran halkına yönelik beyanlarında hiçbir zaman, *Velayat-i fagih* ya da hukuk bilgisinin velayeti kavramı gibi öğretisel meselelerden söz etmedi. Humeyni'yi destekleyen din adamlarının ya da dinî eğitim alan öğrencilerin bile bu tür kavram ve planlar hakkında bir bilgisi yoktu (Tahmaseb Pour ile röportaj, Şubat 1999). Humeyni'yle birlikte Paris'te bulunan onun en yakınındaki bazı siyasi müttefikleri ve danışmanları bile devrimden sonra bu kavramı ilk kez duyduklarında tamamen şaşkına dönmüşlerdi (Abrahamian, 1993: 30). Humeyni din adamlarının statülerini yitirmelerine ve İslâm'ın erozyona uğramasına yönelik ilgisini ortaya koymuş olsa da, defalarca siyasal bir konuma dönük hiçbir arzusunun olmadığını öne sürmüştü. Humeyni 1977'nin sonunda henüz Irak'tayken, din adamları içerisindeki taraftarlarına öğrenciler ve aydınlarla birlikte çalışmalarını tembihlemiştir. "Yarın bizler hükümetin bakanları olmayacağız; bizim işimiz farklı. İşte onlar bakan ve temsilci olacaklar" (Humeyni, 1983, cilt I: 436). Fransa'dayken, geçmişte olduğu gibi, yalnızca halka rehber olacağını belirtmekteydi (*Ayandegan*, 10 Ocak 1979).

Humeyni aynı zamanda, diktatörlükten ve emperyalizmden özgürleşmek ve ülkenin ulusal kaynaklarının yağmalanmasını lanetlemek biçimindeki liberal-ulusalcı hareketin temel prensiplerini ödünç almıştı. Humeyni'nin ulusalcı taleplere eklediği tek başlık, yönetimin İslâm ilkelerini çiğnemekte olmasıydı. O, sürekli olarak İslâmcı bir yönetimin ulusal bağımsızlığı güvence altına alacağını ve tüm İranlılar için siyasal özgürlük getireceğini ileri sürdü. Devrimci çatışmaların son haftalarında

Humeyni tekrar tekrar bağımsızlık ve özgürlüğün İslâmcı yönetimin özü olacağını ilan etti (Humeyni, 1983, cilt IV: 252). Paris'te Marksistlerin bile İslâm Cumhuriyeti'nde kendilerini ifade etmekte özgür olacaklarını savunmaktaydı. Kadınlar da, "kendi kaderlerini ellerine almakta ve etkinliklerini seçmekte" özgür olacaktı. Şah'ın diktatörlük rejimi, diye iddia ediyordu, kadınları tüketim nesnelere indirgemişken, İslâm kadınlara bu biçimde davranılmasının karşısında yer alır (Ayandegan, 17 Ocak 1979). Dolayısıyla Humeyni İran halkının çoğunluğunun desteğini İranlıların çoğunluğunca bilinmeyen teokratik ideolojisinden ötürü değil, diktatörlüğe karşı muhalefeti, özgürlüğü ve ulusal çıkarları savunması sayesinde kazandı.

En önemlisi, Humeyni'yi liderlik konumuna getiren belirli bazı siyasi avantajları vardı. 1964'te idam edilmek yerine sürülmüş olmasından da görülebileceği üzere, en seçkin ayetullahlardan biri olarak din adamları içindeki konumu, onu yönetimin baskısından bir düzeyde korumuş olmasına rağmen Humeyni'yi başkalarından ayıran onun siyasi duruşuydu. Ayrıca sürgünde olması Şah'a karşı muhalefetini devam ettirmesini olanaklı kılmıştı. Sonuç olarak diğer tüm siyasi liderler baskıya boyun eğerken, Humeyni yıllar boyunca rejimin yıkılmasını isteyen tek siyasi ya da dinî liderdi. Humeyni Irak'tayken takipçileriyle buluşabilmiş ve onlar aracılığıyla İran'a mesaj iletebilmişti. Ayrıca, siyasi mahkûmların çocuklarına yardım etmek de dahil, siyasi amaçlarla kullandığı dinsel katkılardan gelen fonlara da erişmişti (Shanehchi, 1983, kaset 3: 15). Başka hiçbir lider bu tür avantajlardan yararlanamamıştı. Bunun kadar önemli bir başka nokta ılımlı siyasi önderlerden farklı olarak Humeyni'nin Şah'a karşı, onu halk arasında popülerleştiren, uzlaşmaz bir tutum sergilemesiydi.

1977'deki uygun koşullar onun eseri olmasa bile, Humeyni siyasi fırsatlardan sonuna kadar yararlandı. Çabucak fırsatı değerlendirdi ve insanları, özellikle de din adamlarını harekete geçirdi: "Diğer taraflar dilekçeler yazıp, imzalıyorlardı; onlara hiçbir şey olmadığını fark ettik. Bu yakalayabileceğimiz yegâne fırsattı ve eğer kaçırılsaydı ve bu adamın konumu bir bi-

çimde istikrara kavuşsaydı önce din adamlarının canını yakan ciddi bir zarara neden olabilirdi" (Humeyni, 1983, cilt I: 265). Humeyni on üç yılı aşkın bir dönem boyunca İran halkına yönelik, Başbakan Hoveyda'ya yolladığı açık mektup da dahil, sadece sekiz demeç vermişken, çatışmalar patlak verir vermez faaliyetlerini genişletti ve her önemli siyasal olay sırasında ya da olayın ardından düzenli olarak demeçler vermeye başladı. 1977 sonbaharıyla Paris'ten ayrıldığı 1979 başları arasında Humeyni İran halkına kırk üç mesaj gönderdi. Karşılaştırmalı bir bakış açısıyla, Humeyni'nin beyanatlarının sayısı İran'ın içindeki herhangi bir bireyinkinden ya da örgütünkünden daha fazlaydı.

Humeyni'nin İran'daki siyasal süreci etkileme gücü, 1978 Ekiminin başında Irak'tan kovulup yeniden Paris'e yerleşmesiyle arttı. Bu, yönetimin baskıdan vazgeçmesiyle ve kolektif halk eyleminin yükselişine neden olan bir "ulusal mutabakat" hükümetinin kurulmasıyla çakıştı. Humeyni mesajlarında birlik ve koalisyonlar kurma çağrısında bulunmaktaydı. Aydınları, din adamlarını gerici olarak nitelemekten vazgeçmeye, din adamlarını da üniversitelerdeki insanları Tanrı'ya inanmayan kişiler olarak suçlamaktan vazgeçmeye çağırarak, aydınlara ve din adamlarına işbirliği yapmaları çağrısında bulunmaktaydı. Humeyni aynı zamanda, yeni fırsatları Şah'la varılacak herhangi bir uzlaşmayı reddetmek, böylece de ılımlı muhalefeti monarşinin devamını benimsemekten alıkoymak üzere kullandı.

1978 sonbaharında, rejimin zayıflığı giderek açık hale geldiği ölçüde, Humeyni'ye olan destek arttı. Çarşı esnafından bazıları ve birkaç varlıklı kapitalist Humeyni'ye siyasal amaçları için önemli miktarda parasal katkıda bulundular.

Monarşinin devrilmesinden sonra, koalisyonlar parçalandıkça Humeyni ve onun köktenci destekçileri karmaşık unsurlar ve süreçler sayesinde iktidarda kalabildiler. Yükselen iç çatışmaların yoğunluğunu hafifletmek için Humeyni, önce rehine krizinden ve daha sonra da Irak Savaşı üzerinden dış çatışmalardan yararlandı ya da grevleri yasaklamak, üniversiteleri kapatmak ve muhalifleri baskı altında tutmak için bunları

öne sürdü. Humeyni ve taraftarları, hasımlarını bir kenara iterek hızla camileri tekelleri altına aldı ve böylece başka toplumsal grupların bu kanaldan harekete geçmesine de engel olmuş oldu. Humeyni'ye sıcak bakan din adamlarına büyük miktarda para dağıtılarak destekleri korunmaya çalışılırken, onun egemenliğine karşı çıkan din adamları yalıtıldı ve baskı altında tutuldu. Sonuç olarak devrim öncesi hareketlenmenin en önemli odağı muhaliflere kapatılmış oldu.

Daha önemlisi, gerek laik gerekse dinci solun artan gücüyle birlikte yükselen sınıf çatışması Humeyni'yi devrime yeni ideolojik unsurlar katmak zorunda bıraktı. Bu sefer radikal solun bazı temel ilkelerini ödünç alması gerekti. Humeyni'nin ideolojik değişimi İslâm Cumhuriyeti'nin yaşamaya devam etmesinde ve din adamlarının siyasal üstünlüğü ele geçirmesinde önemli olmuştur. Devrim öncesinde yabancı güçlere karşı bağımsızlığa ve diktatörlüğe karşı özgürlüğe odaklanırken, bunu toplumsal adalet üzerine kararlı bir biçimde yoğunlaşmaya kaydırarak solla rekabete girdi. Humeyni, İslâm Cumhuriyeti'nin yoksul ve ezilmişlerin çıkarlarına hizmet etmek için kurulduğunu ilan ediyordu. Bu siyasal değişim Humeyni'yi soldan, Dr. Musaddık da dahil, 20. yüzyılda yaşamış herhangi bir İranlı siyasetçiden daha uzakta konumlandırırdı. Böyle bir değişimle Humeyni toplumsal düzeni yeniden yapılandırmak veya toplumsal eşitsizliği düzeltmek konusunda hiçbir planı olmayan liberaller üzerindeki etkisini sürdürebildi. Humeyni'nin değişimi ayrıca solun öğrencileri, işçileri ve köylüleri toplumsal adalet ve eşitlik meseleleri etrafında harekete geçirme becerisini azaltmayı hedeflemekteydi. O tekrar tekrar, ezilenlerin şöleninin zalimler ortadan kaldırıldığında başlayacağına işaret ederek, İslâm'ın Mostazafın'ın, yani ezilmişlerin ve yoksunların çıkarlarına hizmet ettiğini belirtmekteydi (Humeyni, 1983, cilt IX: 246). "Tanrı zalimleri yeryüzünden silmekte ve ezilenleri iktidara getirmekte karardır. İslâm bu amaçla gelmiştir" (Humeyni, 1983, cilt VI: 71). İslâm'ın insanın hem maddi hem de tinsel bir yaşantısı olması gerektiğini tasarladığında ısrar etmekteydi (Humeyni, 1983, cilt V: 127). Humeyni, işçi sınıfının desteğini kazanmak

için 1979 1 Mayıs'ında, "Emek her şeyin, atom parçacığının olduğu gibi cennetin ve cehennemin bile kaynağı olduğuna göre her gün İşçi Bayramı olarak değerlendirilmelidir" (Abrahamian, 1993: 71) dediğinde, Karl Marx'tan bile daha radikaldi. Her ne kadar birkaç kez devrimin "mideler" ya da "üzüm ve kavun" için değil, İslâm için olduğunu söylediye de yeni İslâmcı yönetimi, "Eğer iktisadi kutuplaşmayı ve zenginle yoksul arasındaki eşitsizliği azaltamazsak ve eğer sonunda insanlar İslâm'dan umutlarını keserlerse hiçbir şey meydana gelecek patlamanın önünde duramaz ve hepimiz yıkılıp gideriz," (Humeyni 1983, cilt X: 50) diye uyarıyordu.

Humeyni, devlete aşağı sosyo-ekonomik sınıfların lehine politikaları benimsemesi için baskı da yapıyordu. Geri dönmesinden kısa bir süre sonra, Pehlevi Hanedanı'nın varlıklarına el konulmasını ve bunların yoksullar için konut yapımına ve istihdam sağlanmasına harcanmasını emretmişti. Humeyni kendisi bir banka hesabı açtırmış ve halktan, yoksullara ev yaptırmak üzere para bağışında bulunmalarını istemişti. Ayrıca ekonomik olarak zor durumda olan esnaflara yardım etmek için bir komite kurmuş ve geçici hükûmete monarşinin elektirikten ve bedava sudan mahrum bıraktığı yoksullara bunları sağlamasını emretmişti (Humeyni, 1983, cilt V: 120).

En önemlisi Humeyni, muhalefeti etkin bir biçimde hareketsiz kılmak için en çok Devrim Muhafızları'na ve gayriresmî Hizbullah'a, Allah'ın Partisi'ne, güvenmekteydi. Çatışmalar ve iktidar mücadelesi sırasında Muhafızlar, devrimci komitelerle birlikte muhalefete karşı görülmemiş bir baskı uygulamıştı. 1981-1985 yazları arasında, devlete muhalif olan yaklaşık 12.000 kişi ya idam edildi ya da silahlı mücadelede öldürüldü (Mojahed, sayı: 261'e ek, 6 Eylül 1985).

Ulusal başkaldırı ve Nikaragualı ılımlıların başarısızlığı

Nikaragua'daki çatışmaların son evresi Somoza 1977 Eylül'ünde, ABD Başkanı Jimmy Carter'ın baskısıyla sıkıyönetimi kaldırdığında başladı. Otuz üç ay süren bu kuşatma boyunca Ni-

karagua halkının geniş kesimleri hükümetin politikalarından zarar gördü ve bazı değişiklikler için hazırlandı. Sıkıyönetim kaldırıldığında türlü toplumsal gruplar hükümete karşı en azından yirmi iki gösteri düzenlemişti. Yılın sonuna doğru Nikaragua toplumu artan ölçüde kutuplara bölünmüştü. Bir tarafta Somozacılar ve Ulusal Muhafız Birliği bulunurken; öte tarafta emekçi sınıfları, öğrencileri, orta sınıfı, özel girişimcilerin bazı kesimlerini, Katolik Kilisesi'ni, ılımlı siyasal örgütleri ve Sandinistaları kapsayan nüfusun geniş kesimleri bulunmaktaydı. Açık ki, bu farklı gruplar ve kolektiviteler arasında değişimin doğası hakkında hiçbir uzlaşma olmasa da, Nikaragua toplumunda yaygın bir muhalefet ortaya çıkmaktaydı.

Mücadelelerin bu evresinde ılımlı muhalefet Nikaragua'daki değişimi etkilemek üzere hükümetle birlikte çalışmaya karar verdi. 1977'nin sonunda, Katolik Kilisesi de dahil, ılımlı muhalefet örgütleri, şubat yerel seçimlerinin ardından ülkenin karşı karşıya bulunduğu krize ilişkin tartışmak üzere Somoza'yla buluşmak konusunda uzlaştılar. 1978 Ocak'ının ilk haftasında Ulusal Diyalog için Koordinasyon Komisyonu³ yönetimle diyalog başlatmanın ön koşullarını belirleyen bir bildiri yayımladı. Bu şartlar arasında bazı kayıp kişilere ilişkin, aralarında Ulusal İnsan Hakları Komisyonu'ndan, OAS İnsan Hakları Komisyonu'ndan ve Uluslararası Af Örgütü'nden katılımcıların da bulunduğu bir grup tarafından etraflı bir araştırma yapılması; yargılanmadan hapiste tutulan pek çok mahkûmun hızla Halk Mahkemeleri'nde yargılanmaları ve hiçbir suçla itham edilmeyenlerin derhal serbest bırakılması; kamu kaynaklarının pek çok devlet kurumu ve özerk birim tarafından çarçur edilmesi ve kötüye kullanılması hakkında ayrıntılı bir soruşturma yapılması; muhalif siyasi grupların faaliyetlerinin özgür bırakılması ve sansürün durdurulması; Çalışma Bakanlığı tarafından çeşitli işçi sendikalarının resmen kurulmasına izin verilmesi ve FSLN tarafından kurulan, on iki iyi tanınan yurttaşın oluşturduğu bir

3 Bildirge şu örgütler tarafından imzalanmıştı: UDEL, Toplumsal Hristiyan Parti, Gerçek Muhafazakâr Parti ve Muhafazakâr Parti-azınlık (*La Prensa*, 6 Ocak 1978).

öncü grup olan Los Doce'ye karşı tüm suçlamaların düşmesi bulunmaktaydı (*La Prensa*, 6 Ocak 1978).

Dört gün sonra, UDEL'in kurucularından ve *La Prensa*'nın editörü olan Pedro Chamorro'nun öldürülmesi, hükümetle muhalefet arasında herhangi bir uzlaşma olasılığını birdenbire ve kesin olarak sonlandırdı. Daha da önemlisi, yükselen kutuplaşma bağlamında suikast, Nikaragua'nın kentlerinde tüm toplumsal aktörlerin ve sınıfların siyasal olarak hareketlenmesini ateşledi. Sadece on kentin ve kasabanın gösterilere sahne olduğu 1973 ve 1974'ün aksine, 1978'de en azından kırk dört kent ve kasaba gösterilerle sarsıldı. Chamorro'nun öldürülmesinin ardından çeşitli toplumsal grup ve sınıflar, daha örneği olmayan sayıda, 648 tane gösteri düzenledi. Türlü toplumsal gruplar ve siyasi örgütler de yönetime karşı 484 tane bildiri yayımladılar. Öğrencilerin, işçilerin, kent yoksullarının ve orta sınıfın koalisyonunu temsil eden halk gösterilerinin sayısı 1978'de bir anda 374'e sıçradı.

Öğrencilerin, işçilerin ve kapitalistlerin yanı sıra, uzmanlar ve orta sınıf örgütleri de rejime karşı harekete geçtiler. Nikaragualı kadınlar siyasal çatışmalarda son derece aktif bir rol oynadılar. Öyle ki, 1978'de kadın grupları otuz beş gösteri, beş işgal ve dört de açlık grevi düzenlediler. Eylemlerinin çoğunluğu siyasal baskıyı protesto etmekte ve Somoza'nın istifasını talep etmekteydi. Sözün gelişi, AMPRONAC (Ulusal Soruna Karşı Kadın Derneği) hükümete karşı güçlü bir kampanya başlattı. Chamorro'nun ölümünün ardından yüzlerce AMPRONAC üyesi Managua'daki Birleşmiş Milletler kalkınma ofisini on iki gün boyunca işgal ettiler ve girişe üzerinde, "Bu yeri, kaybolan yakınlarımız hakkında bir cevap almak ve siyasi tutsaklarımıza özgürlük talep etmek için işgal ettik" (*La Prensa*, 26 Ocak 1978) yazılı bir pankart astılar.

Yıllardır acımasız baskılar altında kalan Nikaragualı köylüler bile harekete geçtiler ve kolektif eyleme başladılar. O köylüler ki, yıllar boyunca örgütlenmeye çalışmışlar, ama her defasında yönetimin baskısıyla karşılaşmışlardı. 1974 Mayıs'ı gibi erken bir tarihte Matagalpa'daki köylü örgütçüler bir tarım

kooperatifi ve okul kurmayı denemişlerdi. Yönetimin buna yanıtıysa bölgede yaşayan çok sayıda köylünün tutuklanması ve işkenceden geçirilmesi oldu. Yine, Ulusal Muhafız Birliği'nin yıkıcı faaliyetlerde bulundukları şüphesiyle beş köylüyü tutuklaması da vakıydı. Daha sonra hapsedilen köylüler gözaltındayken bağlanmış, dövülmüş, aç ve susuz bırakılmıştı. Tutuklanan köylülerden biri, bir köylü önderinin karısı olan Amada Pineda de Arauz'du. Muhafızlar onu Santa Rita'ya götürdüler ve gözaltında bulunduğu on üç gün boyunca defalarca tecavüz ettiler. Arauz, salıverildikten sonra karakolun başında bulunan teğmen hakkında suç duyurusunda bulundu. Askerî bir mahkeme teğmeni herhangi bir kötü muameleden ötürü suçlu bulmasa bile, Amada Pineda de Arauz aylar boyunca Nikaragua'nın her köşesinde, görülmemiş bir sempati topladı (*La Prensa*, 28 Mayıs 1974). Yönetimin köylüler üzerindeki baskısı olağanüstü hal süresince yoğunlaştı ve kaçınılmaz olarak köylü hareketinin ivmesini düşürdü.

Ancak suikastten sonra Nikaragua köylüleri hareketlerini genişletti. 1978'de, bir kısmı Katolik rahipler tarafından bir kısmya Sandinistalar tarafından örgütlenmiş olan köylüler harekete geçtiler ve yönetimin yoğun baskısına karşın iki gösteriye, iki işgale ve on tane de toprak işgaline katıldılar. 1977'de kısmen FSLN himayesi altında ve onun kadrolarıyla, kısmen de Tarımsal İyileştirme ve Eğitim Merkezi (CEPA) eski kurucuları tarafında kurulan Kır İşçileri Derneği, 9 Nisan'da Diriamba'da, köylülerin katlanmak zorunda bırakıldıkları koşulları protesto etmek üzere bir "açlık yürüyüşü" düzenledi. Ulusal Muhafız Birliği çevre topluluklardan gelen köylülerin Diriamba'ya girmesini engelledi ve bazı köylü liderlerini tutukladı. Buna rağmen 1.200 üye ve destekçi, "açız; ne işimiz var, ne de sağlığımız yerinde" temalı yürüyüşe katıldı. Köylüler, "Nikaragua köylüsü sömürü ve açlıkla, ekecek bir karış toprağı olmadan yaşamaktan yorulmuştur. Artık bu sefalet ve adaletsizlik koşullarından çıkmak, protestosunu yaymak için artık sesini ve gücünü yükselterek, işçilerle ve halkın geneliyle birleştirmektedir" (*La Prensa*, 9 Nisan 1978) şeklinde bir bildiri yayımladılar.

Daha da önemlisi Chamorro suikasti değişim için bastıran siyasal örgütleri hepten harekete geçirdi. Siyasal örgütler suikastten sonra, Somoza'nın istifa etmesini talep eden ve yönetimin baskısını protesto eden çok sayıda bildiri çıkarttılar.⁴ Ayrıca ılımlı muhalefet bile değişim talep etmek üzere örgütlenmesini genişletti. Bu farklı siyasal örgütlerin en önemli inisiyatifi, mayısta, Bağımsız Liberal Parti UDEL'i, Ulusal Muhafazakâr Hareketi, Nikaragua Toplumsal Hristiyan Partisi'ni, önde gelen iki emek örgütü olan CGT-I ve CTN'yi, Nikaragua Muhafazakâr Partisi'nin her iki fraksiyonunu, Gerçek Muhafazakâr Parti'yi ve Nikaragua Demokratik Hareketi'ni bir araya getiren Yaygın Muhalefet Cephesi'nin, yani FAO'nun kurulması oldu. Daha sonra FAO çoğu bazı toplumsal ve siyasal reform önlemlerinin alınmasını ve baskıya son verilmesini talep eden yirmi sekiz bildiri yayınladı.

Ancak FAO, 1978 Ağustosunda Los Doce'nin ve Sendikal Birlik Konfederasyonu (CUS) gibi daha küçük başka grupların katılımıyla güç kazanana kadar birbirine bağlı bir yapıdan yoksundu ve oldukça zayıftı (*La Prensa*, 2 Ocak 1979). Özellikle Los Doce rejime karşı giriştiği canlı kampanyayla bir dinamizm sağladı. Onların katılımı, Katolik Kilisesi'nin bir geçiş hükümeti çağrısıyla birlikte, FAO'yu Somoza'nın devrilmesini talep etmek konusunda cesaretlendirdi. Ağustosun sonuna doğru FAO, hem Psikoposlar Konferansı'nın mektubunu ve Katolik Baş Psikoposu'nun Presbiteryan Konseyi'nin yayımladığı, "diktatörlüğü ortadan kaldıracak ve ülkeyi gerçek, ilerici ve çoğulcu bir demokrasiye kavuşturacak ulusal bir hükümet" (*La Prensa*, 7 Ağustos 1978) çağrısında bulunan bildirisini destekleyen bir bildiri yayımladı. İki hafta sonra örgüt, ulusal bir geçiş hükümetinin temellerinin atılmasına hizmet etmesi için başka bir bildiri daha yayınladı. Bu, tüm siyasal tutsakların salıverilmesi, yolsuzluğun durdurulması, tarım reformu ve enflasyon, sağlık ve eğitim sorunlarının çözülmesi gibi bir dizi önlem ileri süren bir bildiriydi

4 Bu bildirilerden 28 tanesi FAO tarafından, 12'si Los Doce tarafından, sekizi MPU tarafından ve on bir tanesi de diğer siyasal örgütler tarafından çıkarılmıştı.

(*La Prensa*, 21 Ağustos 1978). Bildirinin FSLN hakkında hiçbir göndermede bulunmaması önemlidir.

FAO'nun en kayda değer kazanımı, belki de, 25 Ağustos'ta başlayan ülke çapındaki grevi duyurması ve harekete geçirmesiydi. Örgütün öne sürdüğü talepler, Somoza'nın devlet başkanlığından, Ulusal Muhafız Birliği'nin başkanlığından ve herhangi bir resmî görevden derhal uzaklaştırılması; oğlu Binbaşı Anastasio Somoza Portocarrero'nun ve üvey kardeşi General José Rodríguez Somoza'nın Silahlı Kuvvetler'deki ve diğer resmî görevlerinden ayrılmalarını kapsıyordu. FAO'nun bildirisi, yetenekli, dürüst kişilerin toplumun tüm kesimlerince desteklenen ulusal bir hükümetin kurulmasını da vurgulamaktaydı (*La Prensa*, 25 Ağustos 1978). Grev 31 gün sürdü, ancak sonunda hedeflerine ulaşmadan sona erdi. Buna rağmen FAO, grevi, "işçilerin, tüketicilerin ve dürüst tüccar ve işadamlarının yurtseverliğinin" (*La Prensa*, 5 Ekim 1978) başarılı bir biçimde sergilenmesi olarak değerlendirdi.

Grevin amacına ulaşamamasıyla birlikte, Somoza'yı devirme çabaları kurumsal tedbirler üzerinden devam ettirildi. Bir çok-uluslu arabuluculuk ekibi 6 Ekim'de Nikaragua'ya vardığında FAO, diğer şeylerin yanı sıra, Ulusal Muhafız birliklerinin kışlalarına dönmeleri ve Somoza ve ailesinin oylama sırasında ülkeyi terk etmesiyle birlikte bir halk oylaması gerçekleştirilmesini talep etmişti. Bu öneri, "saçma" bulunarak Somoza tarafından bütünüyle reddedilmişti (Somoza 1980: 223).

Somoza'nın uzlaşmazlığı ortadayken anlaşma yapmanın yarsızlığı, FAO'nun Ulusal Muhafız Birliği'nin dağıtılıp dağıtılmaması konusundaki kararsızlığıyla birlikte ılımlı muhalefetin önde gelen örgütünü zayıflattı. FAO, 26 Ekim'de Los Doce'nin ve Siyasi Komisyon'un iki yardımcısının çekilmesiyle daha da zayıfladı. Üç hafta sonra, emek örgütü CTN de bir bildiriyle örgütün bazı üyelerinin çokuluslu aracı komisyonla, Somoza ailesinin kovulması ve Ulusal Muhafız Birliği'nin yeninde yapılandırılması biçimindeki tam taleplerinden daha azına razı olacakları bir anlaşmaya varmasından korktuklarını açıklayarak ayrıldı (*La Prensa*, 19 Kasım 1978).

Önderlik ivmesini yeniden eline geçirmek için FAO son bir çabayla, Somoza istifa edip, 21 Kasım'a kadar ailesiyle birlikte ülkeyi terk etmezse görüşmelerden çekileceğini ilan eden bir ultimatom yayımladı. Verilen tarih, kimse aldırış etmeden geçti ve 22 Kasım'da FAO uluslararası uzlaşma komisyonundan çekildi (*La Prensa*, 22 Kasım 1978). Bu tarihten sonra FAO'nun muhalefetteki rolü bildiriler yayımlamakla ve başkalarının önderlik ettiği olayların akışını izlemekle sınırlı kaldı.

Aralık sonunda ABD, Nikaragua'daki büyükelçisini, uluslararası uzlaşma komisyonundaki temsilcisini ve ABD ordusunun Panama'daki Güney Komutanlığı başkanını geri çağırdı. Devlet Bakanlığı, Somoza'nın aracılardan "adil ve iş görebilir" önerisini reddetmesini "ciddi bir pürüz" olarak niteledi. Hem FAO'nun hem de uluslararası uzlaşma komisyonunun başarısızlığı Nikaragualı muhalifleri Somoza'yı, Ulusal Kurtuluş için Sandinista Cephesi'nin zaten izlemekte olduğu yol olan silahlı mücadele ile devirmek dışında bir seçenek bırakmadı.

Sandinistaların mücadelesi ve Nikaragua'da toplumsal devrim

Sandinista Ulusal Kurtuluş Cephesi, FSLN, 1979'da Nikaragua'da iktidarı eline geçirmeyi karmaşık bir dizi unsur sayesinde başardı. Sandinistalar uzun bir süreden boyunca öğrencilerin desteğini almış olsa da, kent nüfusunun büyük kesiminin desteğinden yoksundu. Aslında 1977 sonbaharında muhalefet yeniden yükselişe geçtiğinde, Sandinistalar örgütlü işçilerin sosyalist kesimlerinin bile desteğini alabilmiş değildi. Ancak kısa süre içinde siyasi koşullar büyük ölçüde onların lehine gelişti. Sandinistalar, Somoza'nın uzlaşmazlığından ve ılımlı muhalefetin onu yerinden etmek konusundaki başarısızlığından yararlandılar. Daha önemlisi, karma ekonomi kurallarına uyacaklarını vaat eden bir ideolojik duruş benimseyerek ve katı bir sosyalist zeminden uzaklaşıp kapitalist sınıfa yönelik tehditleri azalttılar. Los Doce üzerinden orta sınıfla ve profesyonellerle bağ kurmanın yanı sıra, ayaklanmanın son aşama-

sında ılımlı muhalefetten iki temsilcinin de yönetimde yer almasını kabul ettiler. Sandinistalar savaşılarını, kırsal bölgelerden ayaklanmanın büyük ölçüde yoğunlaştığı kentsel alanlara doğru kaydırdılar. Sonuçta Somoza rejimini, silahlı mücadele ve toplumsal düzenin bütünü üzerinde yıkıcı etkisi olan genel grevlerin birleşmesi sayesinde devirdiler.

Sandinistalar 1961'de kurulduğunda, İranlı Feda'iyân gibi, üyelerinin çoğu aydınlar arasından gelen Marksist bir gerilla örgütüydü (Cruz, 1989: 61; Wickham-Crowley, 1992: 213, 335-336). Sandinistalar mücadelelerine, kırsal alanda savaşan bir gerilla örgütü olarak başlamıştı (Hodges, 1986: 218). Süreç içerisinde köylülüğün belirli kesimleri içinde, özellikle de büyük oranda ortakçılıkla, "toprakkonduculukla" ve mevsimlik işçilikle geçinenler arasında destek buldular (Wickham-Crowley, 1989: 143-150). Ancak örgüt 1967'de Pancasan Dağları'nda uğradığı büyük bozgun sonrasında taktiklerini değiştirmek zorunda kaldı (Ruchwarger, 1987: 14-16). Bu yenilgiden sonra FSLN kentlerdeki desteğini mahallelere, üniversitelere ve fabrikalara doğru genişletmeye çalıştı. Bu dönemde Sandinistalar örgütlü işçiler ya da mahallelerde çok az destek elde edebildi; kazanımları daha çok öğrencilerle sınırlı kaldı (Ruchwarger, 1985: 90). FSLN, taktik bir ittifak kurmak ve bazı Katolik papazların desteğini almak üzere az sayıda "ilerici" din adamıyla da temas kurdu (Foroohar, 1989: 117-118). 1974'te, köylü kökenli bir Sandinista lideri ülkenin kuzey-orta kesiminde bir köylü gerilla birliği kurduğunda köylüleri örgütlemekte bir miktar başarı gösterdi (Ruchwarger, 1987: 38). Ancak FSLN'nin kırsal bölgelerdeki örgütlenme çalışmaları bir kez daha, gerilla örgütünün köylülük içinde yaygın bir zemin elde etmesine engel olmak isteyen devletin baskısıyla karşı karşıya kaldı.⁵

Aldığı desteği harekete geçirmek çabalarına karşın örgüt 1974'ün sonunda halen yüzden az üyesi ve siyasi süreçleri ey-

5 Gerillaların, sendika örgütçülerinin ve eşkıyaların peşine düşen Ulusal Muhafız Birliği kuzeyde pek çok köylünün topraklarını ve çoğunlukla yerle bir edilen evlerini bırakıp kaçmalarına neden olan geniş çaplı bir süpürme operasyonunu başlattığından, köylüler asıl kurbanlardı.

kilemeye yetmeyen toplumsallığıyla yalnızca bir “öncü” örgüt-tü (Kinzer, 1979: 12). Kent sakinlerinin mobilizasyonu ve kolektif eylemi FSLN’ye devlete karşı giriştiği gerilla saldırılarını artırmak fırsatı sunmuş olsa da, örgütün çatışmaların başlan-gıç evrelerindeki etkinliği görece önemsizdi. Bu nedenle 1974’e kadar FSLN’nin hem kırdaki hem de kentteki gerilla fa-liyetleri büyük ölçüde başarısız oldu. Örgüt ne emekçi sınıf-ları ne de köylüleri harekete geçirebildi; gerilla eylemlerinde bozguna uğradı ve önemli kayıplar vermesine yol açan sert bir baskıyı üzerine çekti.

Yine de FSLN’nin başlattığı iki eylem ülke çapında ses getir-di. İlki Nikaragua tarihindeki en büyük açlık greviydi. Aralık 1973’te, aralarında Daniel Ortega Saverda’nın da bulunduğu sekiz FSLN tutsağı, FSLN saflarına geçen eski bir Ulusal Mu-hafız Birliği üyesinin devam eden gözaltı sürecini protesto et-mek amacıyla açlık grevine başladılar (*La Prensa*, 11 Aralık 1973). Kısa süre içinde tutsakların ve cezasının dışında yirmi bir ay hapiste tutulan eski muhafızın anneleri de açlık grevine katıldılar. Bir ay süren açlık grevi, eski muhafız hapisten salı-verildiğinde sona erdi (*La Prensa*, 16 Ocak 1974).

Diğer FSLN eylemi daha da fazla dikkat çekti. 1974 sonun-da, derinleşen siyasal krizle birlikte Sandinistalar ulusal dü-zeyde tanınma fırsatını elde etti. 27 Aralık’ta cesurca bir bas-kınla, Nikaragua Tarım Bakanı’nın ABD büyükelçisi için köş-künde verdiği resepsiyonu işgal ederek bazı siyasetçileri ve So-moza ailesinin yakın dostlarını rehin aldılar. Somoza, rehinele-ri kurtarmak için 2 milyon ABD doları fidye ödemenin yanı sı-ra bazı Sandinista tutsaklarını salıverdi ve gerillaların bildirile-rini ülkenin tüm medya organlarında yayımlattı.

Bu saldırının olağandışı başarısı beklenmedik sorunlar doğur-du. Öncelikle eylem, farklı akademik donanımlara sahip çok sa-yıda aydını FSLN’ye çekti. Sonuç olarak örgüt içinde bölünme-ler şekillenmeye başladı. 1975’te, taraftarları, FSLN’nin eylemle-rini ülke çapında devam ettiren Halkın Uzun Savaşı fraksiyo-nundan ayrılan Proleter Yönelim’in kurulmasıyla örgüt içindeki ilk büyük bölünme gerçekleşti. 1975’in sonunda, Nikaragua’nın

orta sınıflarını harekete geçirilmesiyle tetiklenecek kentlerdeki kitlesel halk direnişisiyle birlikte birleşik kır-kent savaşı stratejisi- ni savunan üçüncü bir fraksiyon, Isyancı, ortaya çıktı (Hodges, 1986: 218-255). Bir süre için bu iç bölünmeler FSLN'nin kolektif olarak hareket etme yeteneğini azaltarak örgütü zayıflattı. İkinci büyük sorun, örgütün kurucularından Carlos Fonseca Amador'un 1976'da öldürülmesi de dahil, pek çok FSLN üyesinin öldürülmesine yol açan, artan hükümet baskısıydı.

Sandinista koalisyonu ve silahlı mücadele

Sıkıyönetimin değişimin gerçekleştirilmesi için tüm klasik seçenekleri etkili bir biçimde engellemesiyle, sivil halk kesimleri arasında, Nikaragua'da bir dönüşümün gerçekleştirilebilmesinin tek yolu olarak silahlı mücadele, giderek destek görmeye başladı. Isyancı fraksiyonu ağır baskı altında, tarihi önem taşıyan bir hareketle, Haziran 1977'de toplu olarak Los Doce diye tanınmaya başlayan, on iki ünlü yurttaşın oluşturduğu bir önderler grubuyla koalisyon kurdu. Los Doce çoğunlukla entelektüellerden ve aralarında iki Katolik rahibin, altı uzmanın (bir yazar, bir cerrah dışı, Ulusal Özerk Üniversite'nin eski rektörü, bir ziraat mühendisi, bir avukat ve bir de mimar), üç işadaminin ve bir hukukçu-işadaminin bulunduğu eğitilmiş bireylerden oluşuyordu. Topluluk 1977 Ekim'inde Sandinistaları destekleyen bildiriler yayımlamaya başladı ve Somoza kovulana kadar da etkinliklerini devam ettirdi. Onların açıklamaları ve eylemleri FSLN'ye olan desteğin hareketlenmesine yardımcı oldu. Örneğin, 14 Ekim'de ciddi değişiklikler talep eden ve FSLN'nin katılımıyla demokratik bir sistem oluşturulmasını isteyen bir bildiri çıkartmışlardı.

Daha önemlisi Los Doce, FSLN'nin davasını savunmasına rağmen yönetimin baskısına nispeten daha az maruz kalıyordu. Nikaragua hükümeti Los Doce aleyhine Kosta Rika'da "yıkıcı eylemlerde" bulunmak suçlamasını ortaya attığında, Managua'daki ABD elçiliği karşı çıkmış ve Somoza'yı suçlamaları geri çekmeye zorlamıştı (Somoza 1980: 105). Topluluk, Nika-

ragua'ya döndükten sonra, ülkenin pek çok büyük kentini ziyaret edebilmiş ve toplantılar düzenleyerek açıkça rejimin barışçıl bir biçimde yıkılması çağrısında bulunabilmişti. Önde gelen on iki yurttaşın desteğini arkasına alması FSLN'nin hem yurtiçinde hem de yurtdışında güvenilirliğini artırdı.

Sandinistalar, bu önemli koalisyonun yanı sıra, mücadelelerini kıldan, ayaklanmanın çoğunluğunun gerçekleştiği kentlere kaydıldılar. Bu nedenle 1977 Mayıs'ının başlarından itibaren FSLN, rejime karşı saldırılarını yaygınlaştırmayı amaçlayan bir başkaldırı stratejisi uygulamaya başladı (Hodges, 1986: 218). Dolayısıyla olağanüstü hal kaldırılır kaldırılmaz, 1977'nin son üç ayında, FSLN en azından on dört silahlı çatışmaya girdi ve sekiz tane de hükümet karşıtı etkinlik yürüttü. Ocotal'de 12 Ekim'de başlatılan seri saldırıda Sandinistalar polis karakollarını ve yönetimin güçlerini hedef aldılar. Ertesi gün San Carlos'taki Ulusal Muhafız Birliği kışlasını vurdular. Bunu izleyen birkaç gün içinde de, Managua'da dahil, ülkenin değişik kentlerinde bir dizi hedefe yönelik şiddetli saldırılar düzenlediler. Sonuç olarak FSLN, sürekli artan bir halk desteğini ve rejimden tamamen kopmuş olan halk kesimlerinin kaynaklarını kendisine çekti.

Sandinistalar'ın önderliğe yükselişi

Somoza'nın devrilmesi çağrısında bulunmaya yönelik olarak, tedrici ama kaçınılmaz bir kayış gösteren muhalefetin başka kesimlerinin aksine FSLN, en baştan itibaren Somoza rejimini yıkma hedefiyle hareket etmiş ve tutarlı bir biçimde hükümetle herhangi bir uzlaşmaya gitmeyi reddetmişti. Chamorro'nun öldürülmesinden bir gün önce, muhalefet gruplarıyla Somoza arasında ulusal bir diyalog halen devam ettirilmekteyken, FSLN bu tür bir diyalogu reddeden ve onu halka yalan söylemek olarak değerlendiren bir bildiri yayımladı. FSLN, sadece Somoza rejimin yıkılması ve bir halk demokrasisinin kurulmasının Nikaragua'yı kurtarabileceğini tekrar tekrar ifade etmişti (*La Prensa*, 9 Ocak 1978).

Siyasi krizi çözmeye dönük her bir alternatif başarısızlıkla sonuçlandığından FSLN'ye olan destek arttı. 1978'de bir dizi toplumsal grubun, özellikle işçilerin, öğrencilerin, kadınların ve beyaz yakalı çalışanların örgütü desteklediklerini gösteren kesin işaretler vardır. 11 Nisan'da, Leon'da türlü grupların temsilcileri, Sandinista siyasi tutsaklarını desteklemek üzere, her gruptan ikişer temsilcinin yirmi dört saat oruç tuttuğu bir açlık grevi düzenlediler. AMPRONAC, CGT-I, UDEL, UNAN'daki Üniversite Merkezi (CUUN), UNAN Öğretim Üyeleri Derneği, Leon Tıp Derneği, SCAAS, San Vicente Hastanesi İşçileri Sendikası, Nikaragua Demokratik Hareketi, benzin dağıtıcıları ve Sendikal Güç Enstitüsü'nün de dahil olduğu bu gruplar geniş bir emekçi, uzman, kadın ve siyasi örgütler yelpazesini temsil ediyordu. Talepleri, iki FSLN tutsağına, Marcio Jaén ve Tomas Borge'ye, daha iyi muamele edilmesi, tüm FSLN tutsaklarının Managua Polis Karakolu'ndan Tipitapa'daki Model Hapisesi'ne nakledilmesi ve siyasi tutsaklar için hızlandırılmış duruşmaların yapılması yönündeydi (*La Prensa*, 11 Nisan 1978). 19 Nisan'da solcu emek örgütleri CGT-I, SCAAS ve hastane işçileri, Sandinista siyasi tutsaklarıyla dayanışmak üzere 48 saatlik bir açlık grevi düzenledi. Çok sayıda öğrenci ve işçi grevi izledi. Nisan ve temmuz aylarında hem Kır İşçileri Derneği hem de kadın örgütü AMPRONAC, FSLN'yle anlaştılar (Ruchwarger, 1987: 40-41, 50).

Temmuzda artan toplumsal destekle birlikte FSLN, UNAN'da aralarında öğrencilerin, işçilerin, beyaz yakalıların, öğretmenlerin, uzmanların ve öğretim üyelerinin; CGT-I'nın ve sosyalist ve komünist partilerinin üyelerinin de bulunduğu 2.000 kişiyle Halkın Birleşik Hareketi'ni (MPU)⁶ kurmak üze-

6 MPU'yu oluşturan yirmi iki örgüt şunlardı: Ruben Dario Üniversitesi Öğretim Üyeleri Derneği, Emekçi Halk, Ulusal Çalışanlar Birliği, Sendikal Özgürlük için Mücadele Platformu, Nikaragua Demokratik Avukatlar Derneği, Managua Gençlik Hareketleri, Siyasi Tutsakların Anneleri ve Yakınları Komitesi, Nikaragua Komünist Partisi, Nikaragua Sosyalist Partisi, Devrimci Öğrenci Cephesi, Devrimci İşçi Hareketi, Devrimci Öğrenci Hareketi-Marksist-Leninist, Genel Bağımsız İşçiler Konfederasyonu, UNAN Üniversitesi Merkezi, Lise Öğrencileri Derneği, Lise Öğrencileri Hareketi, Politeknik Üniversitesi Öğrenci Merkezi ve Nikaragua Demokratik Kadın Hareketi (*La Prensa*, 28 Temmuz 1978).

re bir toplantı düzenledi. MPU'nun üç ana amacı vardı: Somoza diktatörlüğünü devirmek üzere halkı harekete geçirmek, geniş halk kesimlerinin örgütlülüğünü ve birliğini güçlendirmek ve devrimci güçleri birleştirmek (*La Prensa*, 28 Temmuz 1978). MPU ağustosta Sivil Savunma Komiteleri (CDC'ler) olarak bilinen gizli bir mahalle hücreleri ağı kurdu. Somoza rejimine karşı mücadelenin son yılında bu hücreler, kent sakinlerinin özerk bir iktidar yapısına sahip olmasını sağladı. CDC'ler pek çok işe yaradılar: Yiyecek, ilaç ve silah yığınağı yaptılar, hava saldırısına karşı sığınaklar inşa ettiler ve insanları ilkyardım, askerî strateji, barikat yapımı ve silah kullanımı konularında eğittiler (Ruchwarger, 1985: 92).

1978 Ağustos ve Eylül'ünde ülke çapındaki genel grev esnasında Ulusal Muhafız Birliği kentlerdeki ayaklanmayı bastırmak adına beş büyük kentteki evleri ve işyerlerini acımasızca bombalayıp, yakıp, yıktığında FSLN daha da büyük kaynakları ve desteği arkasına almıştı. Léon'da evlere ve işyerlerine verilen zarar, iyimser bir tahminle 500 milyon kordoba tutarındaydı (*La Prensa*, 19 Eylül 1978); Masaya'da sadece ticari işletmelere verilen zarar 100 milyon kordobayı buluyordu (*La Prensa*, 15 Ekim 1978). Nikaragua kentlerinin ayrım gözetmeksizin yürütülen, kitlesel yıkımı sivil halkı daha da yıldırıldı ve artan sayıda insanı hem kendilerini korumak hem de Somoza'yı devirmek için alternatif aramaya itti. Sonuç olarak, giderek daha geniş halk kesimleri FSLN'ye destek vermeye başladı. Nihayetinde Sandinistalara olan halk desteği, ülkenin değişik bölgelerinde halk tarafından gerçekleştirilen örgüt yanlısı 16 farklı olayla çok güçlü bir biçimde kendisini gösterdi.

FSLN, artan toplumsal destek temelinde hareketini yaygınlaştırdı ve yönetime karşı saldırılarını yoğunlaştırdı. 22 Ağustos'ta örgütün üçüncü fraksiyonu Isyancılar, örgütün konumunu daha da güçlendiren cesur bir operasyon gerçekleştirdiğinde bir kez daha ulusal ve uluslararası ilgi uyandırmışlardı. Gündüz vakti Ulusal Saray'a saldıran Sandinista komandoları kongre temsilcilerini, aralarında İçişleri Bakanı'nın da olduğu hükümet görevlilerini, ziyaretçileri ve gazetecileri kapsayan 2.500-3.000

kişilik bir grubu rehin aldılar. Bu çarpıcı eylem FSLN'nin, 500.000 dolardan fazla fidyeyi, elliye yakın siyasi tutuklunun salıverilmesini ve bildirilerinin tüm gazetelerde basılmasını ve radyo ve televizyon haberlerinde bir gün içinde üç kez okunmasını kapsayan muazzam bir medya ilgisini kazanmasını sağladı ki bu da, örgütün daha fazla destek bulmasına yol açtı.

Sonuç olarak FSLN üyelerinin sayısı 1974'te 100'den daha azken, 1978 Eylül'ünde yaklaşık olarak 700'ü buldu. Örgüt daha sonra, 11 Kasım diye bilinen başka bir silahlı grupla birleşti ve üç Sandinista fraksiyonu Somoza rejimini devirmek için birleştiklerini açıkladılar. Ayrıca Sandinistaların gözü pek saldırıları, ilk kez Nikaragua'nın bazı bölümlerinde geçici bir denetim kurmalarını da sağladı. Eylülde, kent merkezlerinde yaygın bir isyan devam etmekteyken FSLN gerillaları, aralarında Nikaragua'nın ikinci ve dördüncü en büyük şehirleri olan León ve Chinandega'nın da bulunduğu yedi kentin bazı bölgelerini işgal etmeyi ve denetimi altına almayı başardı ve böylece, *de facto* çifte egemenlik durumu yaratmış oldu.

Sandinistaların iktidarı ele geçirmesi

1979 yılı boyunca Nikaragua'nın ekonomik ve siyasal durumu, yatırım ve istihdamdaki bir azalmayla beraber hızla bozulmuştu.⁷ Yaygın siyasal hareketlilik bağlamında ekonominin hızla çözülmesi, genel ayaklanma şeklindeki kolektif eylemler FSLN'ye olan desteği yaygınlaştırdı. Sandinistalar devrimci çatışmaların son ayları süresince, yine de, Somoza rejimine karşı daha geniş koalisyonlar oluşturma çabalarını sürdürdüler. 1979 Şubat'ında FSLN, MPU, Los Doce, Bağımsız Liberal Parti (PLI), CGT-I, CTN, İşçi Cephesi, Halkçı Sosyal Hristiyan Parti (PPSC) ve Managua Radyo Habercileri Birliği ile ittifak kuran Ulusal Yurtsever Cephe'yi (FPN) kurdu (*La Prensa*, 13 Şubat 1979). Somoza karşıtı muhalefeti yönetmek üzere kurulan bu koalisyon, FAO'nun başarısızlığa uğra-

7 İflaslar için bakınız *La Prensa*, 8 Şubat, 18 Mart, 23 Mayıs 1979; yatırımın azalması ile ilgili olarak bakınız *La Prensa*, 10 Mayıs 1979.

dığı noktada başarıya ulaşacağına inanıyordu. Somoza'nın nihai olarak iktidardan uzaklaştırılmasından sadece bir ay önce Sandinistalar rejime karşı tüm siyasal gruplardan temsilcilerin bulunduğu 33 üyeli bir tür yürütme organı, Devlet Meclisi kurulmasını önermişti.⁸

FSLN'ye olan halk desteğinin arttığına ilişkin kanıtlar ortaya çıktıkça, 1979 yılında gerilla örgütüne olan desteğin sembolleri hızla arttı. Ocak ve şubat aylarında, Leon'da, Jinetoga'da, Matagalpa'da ve Boaco'da FSLN'nin kırmızı ve siyah bayrakları boy göstermeye başladı. Sandino'nun ölümünün kırk beşinci yıldönümünün sabahında, Leon'un, Jinetoga'nın ve Corinto'nun çeşitli bölgelerinde kırmızı ve siyah bayraklar görülüyordu. Leon'da, FSLN bayrakları köşe başlarındaki sokak lambalarına bile asılmıştı (*La Prensa*, 21-23 Şubat 1979). Masaya'da bir Kızıl-derili mahallesi olan Monimbo'da bir ayaklanmanın birinci yıldönümünde, MPU'dan, FPN'den konuşmacıları ve bir öğleden sonra cemaatine başkanlık eden Başpsikopos Obando y Bravo'yu dinlemek için toplanan izleyiciler yüzlerce FSLN bayrağı taşımaktaydı (*La Prensa*, 26 Şubat 1979). FSLN'nin beş genç taraftarı Ulusal Muhafız Birliği tarafından Leon'daki bir kilisede katledildiğinde, Ticaret Odası da dahil, yirmi farklı örgütten delegeler protesto amacıyla kiliseyi işgal etti (*La Prensa*, 22 Şubat 1979).⁹ Managua'da bir grup UNAN öğretim üyesi, öğrencisi ve çalışanı bu cinayetleri protesto etmek ve Katolik Kilisesi'nin Somoza'yı aforoz etmesini istemek amacıyla Dinî Divan'ı kırk sekiz saat boyunca işgal ettiler (*La Prensa*, 20 Şubat 1979).

Hızla artan halk desteğini arkasına alan FSLN hükümet karşıtı mücadelelerin denetimini tartışmasız biçimde ele geçirdi. Haziran başına gelindiğinde Sandinistalar ülkenin sadece kuze-

8 FSLN, beş üyeli Ulusal Yeniden Yapılanma Hükümeti'ne bile iki işadamını temsilci olarak almayı kabul etmişti.

9 Bu örgütler, CUUN, CUUN'un İnsan Hakları Komisyonu, UNAN Öğretim Üyeleri Derneği, Leon Tıp Derneği, Daimi İnsan Hakları Komisyonu – Leon, UNAN Çalışan ve İşçi Sendikası, Hastane Çalışanları Sendikası, Leon Avukatlar Derneği, Bağımsız Gazeteciler Derneği, Ticaret Odası, UDEL, ANDEN, MDN, MPU, AMPRONAC, San Vicente Hastanesi Internleri ve Sakinleri, Liberal Anayasal Hareket, Sosyal Hristiyan Parti, SCAAS-Leon ve Leon Dini Toplulukları.

yinde yirmi beş kasaba ve köyü denetim altında tutmaktaydı (Black 1981: 155). Artan halk desteğiyle, Radyo Sandino'dan yapılan bir çağrıyla Sandinistalar, 4 Haziran'da, işyeri sahiplerini ve işçileri ülke çapında genel greve çıkmaya çağırdı. FPN, MPU ve FAO, FSLN'nin liderliğini takip ettiler ve grevi desteklediler (*La Prensa*, 3 Haziran 1979). Altı hafta süren grev işletmelerin, işçilerin ve öğrencilerin çoğu tarafından izlendi. FSLN, pek çok mahallede silahlı ayaklanmalara önderlik etti ve bazı rahipler¹⁰ ve Protestan papazlar¹¹ bile bu mücadelelere katıldılar. FAO 24 Haziran'da, Sandinistaların önderlik ettiği cuntaya, Ulusal Yeniden İnşa Hükümeti'ne destek verdiğini açıkladı ve bunu üç gün sonra işadamlarını temsil eden COSEP izledi. Böylesine yaygın bir destekle FSLN, Somoza'ya tamamıyla sadık kalan Ulusal Muhafız Birliği'ni yenmek konusunda gerçekçi bir konuma sahipti.¹² Somoza'nın Nikaragua'dan ayrılışından iki gün sonra, 19 Temmuz'da, FSLN birlikleri zafer kazanarak Managua'ya girdiler. Hanedan en sonunda yenilmişti.

Aquino suikasti ve Filipinler'de ılımlı muhalefetin başarısızlığı

Filipinler'de on yılı aşan bir süre boyunca devam eden dışlayıcı yönetim ve kötüleşen ekonomik koşullar, nüfusun kutuplara bölünmesiyle ve Marcos rejiminin yalnız kalmasıyla sonuçlanmıştı. Artan kutuplaşma bağlamında, önde gelen ve popüler muhaliflerden biri olan Benigno Aquino'nun 1983 Ağustos'un-da öldürülmesi halkın hareketlenmesine ve kolektif eyleme yol açtı. Geleneksel muhalefet liderlerinin ilk tepkisi paniklemek ve gerilla bölgelerinde sığınacak yer aramak olduysa da (Pi-

10 Kutsal Yürek Cemaati'nin üyesi olan Peder Gaspar Garcia Laviana, Nikaragua'nın kuzeyinde FSLN'ye katılmak üzere kilisesini terk etmişti. Laviana Rivas'taki bir çatışmada öldürüldü (*La Prensa*, 11 Aralık 1978).

11 En azından on Protestan papaz ya savaş sırasında FSLN'ye katılmış ya da son ayaklanmada kendi adlarına cemaatlerindeki diğer papazları örgülemişlerdi (Dodson ve O'Shaughnessy, 1990: 129; Montgomery, 1982/1983: 217).

12 *La Prensa*'da belirtildiğine göre, Ulusal Muhafız Birliği'nden 1978'de on dört, 1979'daysa sadece beş firar olayı gerçekleşmişti.

mentel, 1991: 333), suikastten kısa bir süre sonra yaygın bir muhalefet ekibi ortaya çıkmıştı. Hatta çeşitli toplumsal grup ve sınıflar harekete geçmiş ve kolektif eyleme katılmıştı. Ana göstericilerin öğrenci ve işçiler olduğu 1970'lerin başlarındaki çatışmaların aksine Aquino'nun öldürülmesinin ardından gerçekleştirilen protesto ve gösteriler, halkın çeşitli kesimlerinin meydana getirdiği "halk gruplarınca" gerçekleştiriliyordu.

1983 Ağustos'unun sonunda gerçekleştirilen suikastten senenin sonuna kadar çeşitli gruplar 149 gösteri düzenledi; çeşitli özneleri temsil eden halk grupları, 103 gösteriye, yani herhangi bir tekil toplumsal gruptan daha fazla, katıldılar. Göstericilerin ana sloganları siyasaldı ve doğrudan doğruya Marcos rejimini hedefliyordu. Temel talepleri ise şunlardı: Aquino için adalet ve özgürlük (102 gösteri), yönetimin baskısına son verilmesi (29 gösteri) ve Marcos'un istifa etmesi (14 gösteri). Bu taleplerden iki önemli olgu ortaya çıkmaktadır. İlki, gösterilerdeki hakim talep, canlı ama dar bir mesele olan Aquino suikasti etrafında dönmekteydi. İkincisi, her ne kadar yedi gösteride göstericiler ABD emperyalizmini ve Filipinler'deki ABD üslerini protesto etmiş olsalar da, bu tür daha radikal talepler açıkça azınlıkta kalmaktaydı. Buradan çıkan kaçınılmaz sonuç, bu protestoların çoğunluğunun suikasti protesto eden, ama büyük bir toplumsal dönüşüm peşinde olmayan ılımlı ve muhafazakâr muhalefet güçleri tarafından yönlendirilmekte olduğudur.

Bu protestoların alışılmadık bir boyutu, birbiriyle benzerliği olmayan grupların harekete geçmesiydi. Genellikle siyasal olarak aktif kabul edilmeyen gruplar bile, Marcos'un istifa etmesi talebiyle sokak gösterilerine katılmaktaydılar. Makati'nin bugüne kadar gördüğü en büyük gösteride, aralarında doktorların, avukatların, dişçilerin ve hemşirelerin de bulunduğu 20.000 kadar meslek sahibi, öğrenciler ve Makatili çalışanlarla birlikte özgürlük ve insan hakları için bir yürüyüşte boy göstermişti. Yüksek Mahkeme'nin iki eski yargıcı da yürüyüşe katılmıştı. Bir grup doktor ellerinde "Doktorların tavsiyesi: İstifa et" yazılı dövizler taşıırken, bir fizik tedavici "Lupus erythema-

tosus'a daha fazla güç! Onu bir defada alaşağı edelim" yazılı bir döviz taşıyor; bir dişçi de üzerinde "Gerçek çürümeye karşı savaşalım" bir döviz taşıyordu. Göstericiler Manila Bankası'nın önünden geçerken bir grup çalışan onlara popüler bir çocuk şarkısı söyleyerek eşlik ettiler: "Anneciğim, anneciğim ben hastayım/Hemen bir doktor çağıralım/Doktor, doktor, ölecek miyim?/Hayır, hayır, hayır sadece kendini benim ellerime bırak." Bir pankartta, "Galman öldü, ama silahlı haydut hâlâ sağ"¹³ yazılıydı (Malaya, 14 Kasım 1983). Başka bir olayda uzmanlar ve öğrenciler Makati'nin iş merkezi boyunca, "Marcos, Marcos istifa et!" sloganlarıyla yürümüşlerdi (Malaya, 27 Kasım 1983).

Bu dönemde ortaya çıkan bir diğer yeni gelişme de çiftçi ve köylülerin hareketlenmesiydi. Çiftçi ve köylüler 1984'te toprak reformu talep eden, baskıyı protesto eden ve bir örnekte de seçimleri boykot etme çağrısında bulunan on üç gösteri düzenlemişlerdi. Gösterilerden bir tanesinde hükümetin, çiftçilerin borçlarının artmasına yol açarak, onları çiftçi birliklerine katılmaya zorlayan toprak reformu politikalarını kınayan bir bildiri yayımlamışlardı (Malaya, 6 Ekim 1984). Bu kesim ertesi yıl da yirmi gösteri ve bir grev düzenlediler; dokuz tane de bildiri yayımladılar. Bir kez daha toprak reformu talep ettiler ve ülkedeki herhangi bir toplumsal gruptan daha fazla köylünün tutuklanmasına yol açan hükümet baskısını protesto ettiler (Malaya, 3 Ağustos 1985). Ekonomik durumları kötüleştikçe yüksek faiz oranlarını ve tarım politikaları üzerindeki yabancı müdahalelerini de protesto etmeye başladılar. Bildirileri çiftlik üretiminin yüksek maliyetini de eleştiriyor, Pirinç Enstitüsü'nün kapatılmasını talep ediyor ve toprak reformunun yapılmamış olmasını kınıyordu.

Yaygın, hükümet karşıtı protestolar rejimi kırılğanlaştırdı ve herhangi bir çözümün olmaması nedeniyle protestolar sonraki iki yıl boyunca daha da yoğunlaştı ve radikalleşti. 1983'ün son dört ayında 149 olan gösteri sayısı, 1984'te

13 Suikaste uğradığı öne sürülen Rolando Galman, Aquino'nun öldürülmesinin hemen ardından havaalanında hükümet birlikleri tarafından vurularak öldürülmüştü.

266'ya, 1985'teyse 389'a çıktı. 1984 ve 1985 boyunca göstericiler en az 290 olayda yönetimin baskısını protesto ettiler. Daha önemlisi, ılımlı muhalefetin Marcos'u devirmekteki başarısızlığı, muhalefetin artan ölçüde radikallere doğru kaymasına yol açtı. Ulusalıcılar ve solcular hareketlerinin sınırlarını genişlettiler ve hem Marcos'a hem de ABD'ye saldırdılar. Sonuç olarak, ABD-Marcos diktatörlüğü olarak adlandırılan rejime karşı saldırıların sayısı en az 65 bulurken, Aquino için adalet ve özgürlük meseleleri ile ilgili gösterilerin sayısı hızla azalarak 14'e indi. Göstericiler daha geniş siyasal meselelere yüzlerini çevirdiler ve ABD-Marcos diktatörlüğüne karşı çıkmaya, Marcos'un eş dost işletmelerinden ve yabancı yatırımlardan kurulu ekonomik sistemini protesto etmeye başladılar. Protestocuların radikalleşmesiyle birlikte Filipinler'deki siyasal mücadelelerin son evresi İran ve Nikaragua'dakinden daha anti-Amerikancı bir mücadele halini aldı.

Sonunda yaygın bir hareketin ve kolektif eylemin, siyasal bölünmeler ve geniş bir koalisyonların yokluğu nedeniyle Marcos'u iktidardan uzaklaştırmak için yeterli olmadığı görüldü. Bu başarısızlığın başlıca nedenlerinden biri, elit muhalefetin bir araya getirilemeyen bölünmüşlüğüydü. İlımlı, sorunsal öne çıkaran muhalif örgütler fazlasıyla bölünmüşlerdi ve hegemonya kurabilecek durumda değillerdi. Marcos'un, tüm kabinenin, Yürütme Komitesi'nin, Ulusal Meclis üyelerinin ve üst düzey askerlerin istifasını, tüm siyasi tutsakların salıverilmesini, demokratik ve anayasal hakların yeniden tesisini talep eden Aquino için Adalet, Herkes için Adalet (JAJA), düzinelerce örgütün bir araya gelmesiyle kurulmuştu. Ancak JAJA'yı oluşturan unsurlar, geçiş yönetiminin doğası ve dış müdahale konularında bölünmüş durumdaydı (Diokno, 1988: 135). JAJA'nın önderlik etmeyi becerememesi başka bir örgütün kurulmasıyla sonuçlandı: Demokrasinin Restorasyonu için Örgütler Koalisyonu (CORD). Marcos'a karşı çıkmak üzerinden bir araya gelen 57 örgütten oluşan CORD (Malaya, 25 Haziran 1984), amaçlar ve yaklaşımlar üzerinde anlaşmak konusunda daha başarılı değildi. Agapito "Butz" Aquino'nun başında bu-

lunduğu Yirmi Bir Ağustos Hareketi (ATOM) de kendi içinde bölünmüştü. Aquino, 1985'te, ATOM'un diğer üyelerini, çoğunluğu işadamları ve uzman olan liberal demokratların himayesi altında olan yetmiş kadar örgütün oluşturduğu bir diğer şemsiye grup olan Bandila'ya katılmaya ikna edememişti (Malaya, 22 Temmuz 1985).

Siyasal partiler ve toplumsal hareket örgütleri içindeki hi-zipler ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerindeki bölünmeler, Marcos'a karşı tek bir cephenin oluşturulmasını olanaksız kılmıştı. Örneğin, 28 Kasım'da genel grev çağrısında bulunan tek örgüt Yirmi Bir Ağustos Hareketi'ydi; diğer örgütler çağırışı açıkça desteklememiş ve pek çok insan duyuruyu ciddiye almamıştı (Malaya, 30 Kasım 1983). Benzer biçimde, Mayıs ayındaki Ulusal Meclis seçimleri için muhalefeti birleştirme girişimleri bütünüyle başarısız olmuştu. 1984 Ocak'ında sosyal demokrat gruplar, Filipin Halk Meclisi'ni (Kompil) toplamak üzere bir araya gelen Makati'de bulunan örgütlere katıldılar. Meclis, seçimlere katılmanın zeminini oluşturması amacıyla Marcos'a bir talep listesi sundu. Marcos talepleri reddet-tiginde muhalefet grupları ve partileri seçim kampanyası düzenlemek ya da seçimleri boykot etmek konusunda anlaşmaya varamadılar. Radikal solun, sosyal demokratların çoğunluğunun ve eski ulusalcıların da üyesi olduğu, aralarında çeşitli koalisyonların da bulunduğu elli kadar örgüt seçimleri boykot etmeye karar verdi. Eski Liberal Parti'nin sol kanadı da boykota katıldı. İdeolojik yönelimi daha kuvvetli olan genç üyeleri seçimleri boykot etmeyi savunurken, geleneksel siyasetçileri seçimlere katılmayı tercih eden PDP-Laban (Filipin Demokrat Partisi-Halk İktidarı) bir iç krizle karşı karşıya kalmıştı. Sonunda, partinin kendisi resmen boykotun yanında yer alırken, yerel parti örgütlerinin bağımsız davranmasına izin veren bir uzlaşmaya varıldı. Ulusal Meclis seçimlerine muhalefette yer alan kırk üç farklı siyasal partinin seçimlere girmesinden de görüldüğü gibi, kimi ittifakların kurulmasına karşın muhalefet son derece parçalanmış bir durumdaydı (Malaya, 14 Mayıs 1984).

Hepsinden önemlisi, iki ana sınıf arasında derin bir yarılmının olmasının bir sınıf koalisyonunun kurulmasına engel olmasıydı. Böyle bir koalisyon, toplumsal yapıyı ve yönetim işlevlerini felce uğratabilecekti ve genel grev gibi bazı yıkıcı taktikler açısından hayati önem taşıyabilirdi. Kentlerde öğrencilerin ve işçilerin, kırdan ise NPA'nın artan radikalizmi tarafından tehdit edilen Filipinli kapitalistler çatışmaları kızıştıracak ve üretim ve dağıtım süreçlerini yıkacak ulusal grevler başlatmayı ya başaramadılar ya da reddettiler. Bunun yerine, işçi sınıfının yükselen militanlığı ve radikal solun artan gücü, kapitalistlerin giderek devlete daha fazla bağımlı hale gelmesi sonucunu doğurdu. Sonuç olarak Filipinli kapitalistler, Marcos'u iktidardan uzaklaştırmak üzere yıkıcı taktiklere başvurmazdılar.

Var olan bölünmeler bir tek Marcos'un işine yaradı. Marcos, aşırı derecede parçalanmış olması nedeniyle fiilen etkisiz kalan muhalefetin bölünmüşlüğüne artırmaya çalışıyor, halkı, daha fazla denetim altında tutabildiği, gizli oylama gibi geleneksel, devrimci olmayan protesto araçlarını seçmeye zorluyor ve radikal seçenekleri zorlayanları da baskı altında tutuyordu. Marcos'un bu çabası, Özgür Bir Seçim için Ulusal Yurttaş Hareketi'ne göre seçim yaygın bir biçimde sahtekârlıkla malul oluyorsa da, yüzde 89 gibi yüksek bir oy kullanım oranında kendisini gösterdi (Timberman, 1991: 147). Marcos, 21.000'den fazla yurttaş topluluğundan oluşan barangaylarda (Filipinlerin temel siyasal birimleri) encümenlik ve başkanlık yapan 290,000 KBL Partisi (Yeni Toplum Hareketi) üyesinin örgütlülüğü ve yardımıyla seçim sonuçlarını etkilemeyi başardı. Karşıtları, 613 oy sandığının "kaçırıldığı" ve ülkenin üçte ikisinde oy kullanma koşullarının "tahammül edilemez" olduğu suçlamasında bulundular (Rush, 1986b: 7). Marcos ayrıca, kamu çalışanlarının maaşlarının artırılacağını duyurarak ve seçim öncesindeki gösteride bulunan insanlara para ödeyerek oy satın almaya da çalışmıştı (Kessler, 1984: 1221). Manipülasyon ve sahtekârlığa rağmen muhalefet, Metro Manila'da 21 sandalyenin 15'ini kazandı (a.g.e.: 1209). Marcos ülke çapında, 183 sandalyenin sadece 64'ünün muhalefetin en az tehdit edici, en

muhafazakâr kesimlerine gitmesini sağlayarak, dolandırıcılığı kullanmakta başarılı oldu.¹⁴ Böylece Marcos, seçimi boykot eden daha militan grup ve partilerdense, kendi yönetimine daha az tehdit oluşturan geleneksel siyasetçileri ve siyasal örgütleri meclis üyeliğine seçtirmiş oldu.

Var olan bölünmeler ayrıca Marcos'un, daha radikal örgütleri harekete geçmekten alıkoymak üzere baskı uygulamasını olanaklı kılmıştı. 1977'den 1985'e kadar 17.723 kişi tutuklanmış, 599 siyasi tutuklu 110 toplama kampında yollanmış ve 383 mahkûm da işkenceden geçirilmişti (Malaya, 28 Kasım 1985). 1985'te solcu ve militan grupların artan hareketliliği daha da yoğun bir hükûmet baskısıyla karşılandı; 7.253 kişi tutuklandı, 43 kişi kaybedildi ve 517 kişi katledildi (Kessler, 1989: 137). Bazı gösteriler toplu katliamlarla sona erdi. Örneğin, Escalante kasabasındaki bir "halk grevi" esnasında 27 şeker işçisi askerler tarafından öldürüldü (Malaya, 25 Eylül 1985). İran ve Nikaragua'da olduğu gibi Filipinler'de de yönetim muhaliflerini ortadan kaldırmak üzere kimliği belirsiz acımasız bir katil sürüsüne başvurmuştu. Bu gayriresmî baskı, 1984 yılında dört hafta boyunca Manila'da en azından 172 kişinin ölümünden sorumluydu (Malaya, 22 Mart 1984). Filipinler İnsan Hakları Konferansı, Marcos diktatörlüğünü 100'den fazla insanın katledildiği askerî terör kampanyasını yoğunlaştırmasından ötürü kınadı (Malaya, 19 Ağustos 1984). Ancak benzer cinayetler devam etti.

Güçlü devrimci isyancıların başarısızlığı

İran ve Nikaragua'dan farklı olarak Filipinler'de 1986'ya değin, var olan rejime karşı başarılı olma şansı olan, devrim bir alternatif sunan, silahlı radikal bir sol hareket vardı. 1972'de sıkıyönetim ilan edilmesi ve ılımlıların baskı altında tutulma-

14 Muhalefet (Marcos'tan kopan Nacionalista Partisi'nin kanadı olan Roy'un 4 sandalyesi de dahil) 64 sandalye kazandı. Zafer kazanan adayların çoğunluğu ya 49 sandalye kazanan UNIDO'ya ya da 6 sandalye kazanan PDP-Laban'a bağlıydı. KBL, sandalyelerden 112'sini, bağımsızlar da 7'sini kazandılar (Kessler, 1984: 1223; Kimura, 1991: 216).

sı, Filipinler'de radikal solun etkisini artırdı. Aslında solun artan gücünden endişe duyan Ninoy Aquino, komünistlerin Marcos ölümü halinde oluşacak siyasal boşluğu doldurmasına engel olmak üzere Filipinler'e geri dönmeye karar vermişti (Büyükelçi Sedfrey Ordonez ile röportaj, Mayıs 1999). Aquino'nun öldürülmesinin ardından elitin Marcos'u iktidardan uzaklaştırmayı başaramaması devrimci isyancılar için daha da elverişli koşullar doğurdu. İlimli siyasal örgütlerin kolektif halk eylemi üzerindeki etkisi azaldıkça radikal isyancı ve örgütlerin Marcos'a karşı hareketleri yaygınlaşıyor ve artıyordu.

1970'lerin başlarında Filipinler Komünist Partisi (CPP) nispeten küçük olmasına karşın, sıkıyönetim ilan edilmesi, yönetimin baskısı, askerî zulüm ve alternatif seçeneklerin yokluğu partinin yaygınlaşmasına katkıda bulundu. Özellikle de 1970'lerin başındaki öğrenci hareketinin içinde yer alan bazı milliyetçi öğrenciler yönetimin baskısıyla düşünsel dönüşüm yaşadılar ve radikal kampa sürüklendiler. Bu eğilim, sıkıyönetim altında, bu öğrencilerden pek çoğu rejime karşı silahlı mücadele yürütmeye ilgi duymaya başladıklarında daha da güçlendi (Chapman, 1987: 83-84, 100). Komünist Partisi'nin silahlı kanadı Halkın Yeni Ordusu (NPA), yeterince silaha sahip olmadığı için bu üyelerden bazılarını geri çevirmek zorunda kalmıştı (Timberman, 1991: 88). 1986'nın başına gelindiğinde CPP, 30.000'den fazla üyeye ve ülke çapında 1 milyon kişiden daha fazla bir "kitle tabanına" sahipti (Chapman, 1987: 14). Yerel parti kadroları ülkedeki 41.600 barrio'nun dörtte birine sızmış, çoğu yerde Ulusal Demokratik Cephe'nin yeraltı komiteleri *de facto* hükümet haline gelmişti (a.g.e.: 238).

On yıldan daha uzun bir süre önce, 1973'te, Komünist Partisi Ulusal Demokratik Cephe'yi (NDF) kurarak kent nüfusunun belirli kesimleri arasında da etkinliklerini yaygınlaştırmıştı. NDF, "ABD-Marcos diktatörlüğüne" karşı olan herkesi birleştirmek amacıyla, öğretmenlere, işçilere, kadın gruplarına ve öğrencilere olduğu kadar Ulusal Özgürlük İçin Hristiyanlar'a da (CNL) kucak açtı. Örgütün sıra neferlerinin çoğunluğu öğrenciler, yoksul çiftçiler ve işçilerdi; en büyük bileşenleri Devrimci

İşçiler, Devrimci Köylü Hareketi, Kabataang Makabayan ve CNLydi. NDF dinî örgütleri ve din adamlarını da kapsamına almayı becermişti. 1970'lerin sonu itibariyle CNL, NDF'nin açık katılımcılarından biri haline gelmişti (Wurfel, 1988: 217) ve iki piskopos bile örgütün açık destekçileri durumundaydılar. Önde gelen bir istihbarat memuru tarafından, 1985'te gerçekleştirilen tüm işçi grevlerinin ve protestoların en az yüzde 53'ü komünistlere atfedilmekteydi (*Malaya*, 18 Temmuz 1985).¹⁵

NDF 1985'te mücadele yeteneğini artırmak üzere, yaklaşık beş yüz solcu ve milliyetçi gücün geniş bir koalisyonu olan Bayan'ı ya da Yeni Milliyetçi İttifak'ı kurdu. 1986'da Bayan 1 milyondan fazla üyeye sahipti (*Manila Times*, 12 Şubat 1986).¹⁶ Bayan'ın içindeki ana örgütler arasında KMU, Filipin Öğrenci Birliği, Adalet, Özgürlük ve Demokrasi için Milliyetçi İttifak -bu örgütün kendisi düzinelerce grubu içeriyordu-, Duyarlı Öğretmenler İttifakı, Filipinler Çiftçi Hareketi ve NDF bulunmaktaydı. Bayan çabucak sol eğilimli fraksiyonların, özellikle de Filipinler Ulusal Meclis'teki 132 sandalyenin 29'unu kazanmış olan NDF'nin hakimiyeti altına girdi (Villegas, 1986a: 130). Bayan şemsiyesi altındaki radikaller ve militanlar her zaman ılımlılardan daha iyi örgütlenmiş ve daha büyük gösteriler düzenlemişlerdi. Örneğin, 21 Ağustos 1985'te Bayan, Aquino cinayetini anmak adına, Mendiola köprüsü üzerinden yürüyerek, başkanlık ikametgâhı olan Malacanang'ın girişinde polisle çatışan 40.000 kişilik bir gösteri düzenlemişti. Aynı gün, aralarında Bandila, UNIDO (Birleşik Milliyetçi Demokratik Muhalefet) ve diğerlerinin de olduğu ılımlı muhalefet Aquino'nun öldürülmesinin yıldönümünü Makati'nin merkez meydanında, 20.000 kişinin katıldığı bir mitingle andı (Rush, 1986c: 6).

15 Benim verilerim, 1985'te, gösteri biçimindeki kolektif halk eylemlerinin yüzde 43'ünün Bayan'ın önderliğinde gerçekleştirildiğine işaret ediyor (aşağıya bakınız).

16 Bayan, Tanada, Diokno ve "Butz" Aquino'nun çabaları sonucunda kurulmuştu. Diokno başkan, Tanada başkan vekili olarak hizmet etmişlerdi ve Bayan'ın seçilmiş "ulusal liderler" meclisi militan işçi lideri Rolando Olalia'yı da kapsıyordu.

Solun kazanımları açısından daha da ilgi çekici olan kırdaki etkili olan silahlı kanadın, NPA'nın, kazanımlarıydı. 1972 Eylül'ünde NPA birliklerinin gücü, hükümet yetkilileri tarafından 1.000'le 2.000 arasında tahmin ediliyordu; 1986 Şubat'ındaysa bu tahmin, 20.000'e ulaşmıştı (Kessler, 1989: 56); bu birliklerin yaklaşık yarısı silahlı, yerel askerî birliklerde yer alıyordu (Chapman, 1987: 14). NPA, yerinde bulunmayan toprak ağalarının ve elitlerin Manila'da toplanmasının yarattığı boşluğu, kırdaki etkisini artırmak üzere kullandı (Kessler, 1989: 20). Bu tür bölgelerdeki NPA eylemleri orduyu kışkırtarak, kırsal nüfusu yeni bir dizi çatışmanın içine soktu. Silahlı kuvvetler, NPA'nın kökünü kazımak için herhangi bir suçlamada bulunmaksızın vatandaşları gözaltına almak, işkence, cinayet, tüm barrio'larda kaçakçılık aramaları yapmak ve hatta, Nikaragua'da sıkıyönetim sırasında Somoza tarafından da uygulanan, "köylerin stratejik olarak bölünmesi", yani köylerin toptan imha edilmesi gibi yöntemlere başvurdu (a.g.e.: 180). NPA, bütün bu uygulamalar sonucunda köylü ve çiftçilerin orduya olan desteklerinin aşınmasından faydalandı.

1985'e gelindiğinde NPA ülkenin yetmiş üç ilinden altmış ikisinde etkiliydi ve barangay'ların en az yüzde 20'sini denetimi altında tutuyor ya da etkileyebiliyordu. Her ne kadar NPA ülkenin herhangi bir bölgesini gerçek anlamda kontrol etmiyordysa da, pek çok köyde vergi topluyor, yaptırımlar koyuyor, komünal işleri yönetiyor ve sağlık ve temizlik hizmetleri gibi tıbbi hizmetleri ve belediye hizmetlerini yerine getiriyordu (a.g.e.: 14). Örgüt, zor gücünü kır işçileri için daha yüksek ücret ve kiracılar için de daha düşük toprak kirası ve faiz ödemeleri elde etmek için de kullanıyordu (a.g.e.: 127). Filipinli görevlilere göre NPA, aynı zamanda yönetime karşı eylemlerini de artırmıştı. Personal Dairesi Başkanvekili Fidel Ramos'a göre NPA'nın karıştığı ayaklanma ile ilgili vakalar, günaşırı 13'e çıkarak, 1984'ün ilk üç ayındaki on rakamına kıyasla, yıl boyunca yüzde 25 artmıştı. Ramos ayrıca, 1984'te, günde ortalama üç hükümet personelinin ve dört de sivilin katledilmesine karşılık ölen gerilla sayısının üçten yediye çıktığını kaydet-

mektedir. NPA 1985'te eylemlerini daha da artırdı. Manila yakınlarında eylemlerde bulunma cesaretini bile gösterdi. Örgüt, 1985 Eylül'ünde provokatif bir hareketle, katledilen üyelerinden birisi için Manila'dan sadece kırk beş dakika uzaklıkta bulunan Bulacan'da bir cenaze töreni düzenledi. Törene 1.000 kadar NPA üyesi ve destekçisi katıldı ve "Enternasyonal"i söyledi (Malaya, 30 Eylül 1985).

NPA'nın artan gücü hem Filipinli hem de ABD'li kapitalistler için bir endişe kaynağı oldu. Negros Occidental'deki, şeker üreten özel firmaların görevli ve yöneticileri adadaki çiftliklere "bozguncular"ın sızmasından endişe ettikleri ifade ediyorlardı (Malaya, 5 Mayıs 1985). Amerikan Büyükelçisi Stephen Bosworth (röportaj, Ağustos 1998), NPA'nın artan gücünün Marcos rejiminin son yıllarında bir endişe nedeni olduğunu belirtmekteydi. ABD, Marcos'un isyancılarla yeterince etkin bir biçimde başa çıkamamasından dolayı da endişe duymaktaydı. 1985'te, ABD Devlet Bakanlığı analistleri NPA'yla Filipinler ordusu arasında, üç yıl içinde bir pat durumunun ortaya çıkacağını öngörüyordu (Chapman, 1987: 232-233). 1985'teki NPA'nın eylemleriyle alarma geçen Marcos, komünist isyancıların sızmaları ve yıkıcı eylemleri karşı konulamayacak derecede büyürse, yabancı birlikleri kullanma tehdidini bile savurmuştu (Malaya, 2 Haziran 1985).

NPA'nın gelişen varlığına karşın, solcular, militanlar ve hatta NPA'nın kendisi, hükümeti kendi başlarına devirecek durumda değillerdi. Belli ki tek başına kırdaki verilen silahlı mücadele Marcos'u devirmek için yeterli olmayacaktı. 1980'lerin ortalarında NPA halen 12.000 civarında modern otomatik tüfeğe sahipti, ki bu rakam Marcos'un 250.000 kişilik ordusuna kıyasla çok yetersizdi (Chapman, 1987: 121). Ayrıca NPA'nın sayılarının 1 milyonu aştığı tahmin edilen destekçilerinin çoğunluğu da çiftçilerdi (a.g.e.: 130). Dahası, NPA ve NDF'nin liderleri eğitilmiş ve orta sınıftan gelen insanlar olsalar bile, örgüt orta sınıftan fazla destek bulamıyordu. 1986 gibi geç bir tarihte bile NDF'nin liderleri, ülkenin orta sınıfının yoğunlaştığı Manila'daki üyelerinin yüzde 90'ının işçiler ve kent yoksulları oldu-

ğunu tahmin ediyordu (a.g.e.: 218). Dolayısıyla devrimciler başka isyancılarla koalisyon kurmak zorundaydılar.

Devrimciler 1985'te ılımlı muhalefetle geniş bir koalisyon kurmayı denediler, ancak bu girişim kısa sürede başarısız oldu. Aralarında Tanada, Diokno, "Butz" Aquino, Jaime Ongpin (önde gelen bir işadamı ve Corazon Aquino'nun danışmanı), işçi lideri Rolando Olalia'nın da bulunduğu bir grup önde gelen muhalif, böyle bir koalisyonu desteklediler. Koalisyon gerçekten bir araya geldi, ama solcu NDF koalisyon ortaklarından daha fazla sandalyeyle temsil edilmek konusunda ısrar edince, ılımlıların çoğunluğunun çekilmesiyle çabucak yıkıldı. Bu talep, bu örgütten ayrılıp, bunun yerine Bandila'yı, ya da Bayrak'ı kuran Aquino, Ongpin ve Diokno gibi ılımlılar tarafından reddedildi (a.g.e.: 223). Bundan sonra ılımlılar ve radikaller nadiren işbirliği yaptılar (Goodno, 1991: 87). Aquino'nun 21 Ağustos'ta öldürülüşünün ikinci yıldönümü gibi büyük olaylar sırasında bile ılımlılar ve radikaller ortak eylemler düzenleyemediler (Malaya, 22 Ağustos 1985). İki grubun, Silahlı Kuvvetler Başkanı General Fabian Ver'in ve yirmi beş kişinin daha Aquino'nun öldürülmesi suçundan beraat ettirilmesini yan yana protesto etmesine rağmen, resmî bir koalisyon hiçbir zaman gerçekleşmedi (Malaya, 4 Aralık 1985).

Devrimciler, çatışmaların son evresinde, kendi başlarına kolektif eylem repertuarına kimi yenilikler kazandırılmasına öncülük ettiler. Bunlar, 1985'in Ağustos ve Eylül aylarında, güneydeki üst düzeyde silahlanmış bölgelerde Bayan tarafından örgütlenen birkaç *welfgang bayan*, ya da halk grevleriydi. Ulaştırma ve imalat sektöründeki işçiler ve öğrenciler tarafından düzenlenen bu kendiliğinden grevler tüm bir şehri ya da bölgeyi felç ediyordu. Bu genel grevler ülkenin her yanında düzenlenmeden önce, bir deneyin parçası olarak ilkin güneyde gerçekleştirildi. Katılımcılar öncelikle, bölgenin askerileştirilmesinin kınanmasıyla birlikte, Marcos diktatörlüğünün yıkılması, baskıya son verilmesi ve gerçek bir toprak reformu gibi siyasal talepler öne sürdüler.

Genel grevler ülkenin geri kalanına da yayılabilmiş olsaydı,

çatışmaların sonucu üzerinde belirleyici bir etkisi olabilirdi. Nikaragua'da olduğu gibi, silahlı ayaklanmayla birleştiğinde *welfgang bayan*'ın ortaya çıkan sonucu toplumsal devrime evriltme potansiyeli vardı. Ancak Marcos, ABD'nin baskısıyla 1985'in kasım ayı başında, solcu isyancılar açısından temel bir gerileme yaratan bir çıkış yaparak, aniden başkanlık seçimi yapılacağını duyurdu. Seçim, Marcos işbaşında olduğu sürece herhangi bir başkanlık seçiminden yararlanması mümkün olmayan solu fiilen dışlayarak, seçenekleri elitin iki adayıyla sınırladı. Tahmin edilebileceği gibi, Bayan, sonunda örgütün toplumsal desteğini azaltan bir etkisi olan bir adım atarak, seçimi boykot etme çağrısı yaptı (Chapman, 1987: 242; Goodno, 1991: 91). Bayan ülkedeki en güçlü örgütlerden biri olmayı sürdürdüyse de, seçenekler iki elit fraksiyonu arasındaki seçim yarışına indirgendığında ivme kaybetti.

Seçim beraberliği, askerî yarılma ve halk ayaklanması

Militanların kazanımları, kötüleşen ekonomik koşullar ve Marcos'un bozulan sağlığı ABD'yi, Marcos'un dönemi 1987'de sona eriyor olsa bile, istikrarlı bir vekil aramaya itti. Ancak Marcos, sıkıyönetim ilan ettiğinden beri ilk kez, bu ara seçimi ilan etmesinin ardından gelişmeye başlayan süreçleri tam olarak denetimi altında tutamadı. Gizlice, uzun süre boyunca kontrol altında tuttuğu Yüksek Mahkeme'yi seçimleri geçersiz ilan etmesi için manipüle etmeye çalıştı (Chapman, 1987: 236). Ancak artık bu organ halk hareketi ve ABD'nin baskısı nedeniyle daha fazla özerkti. Marcos'un kendi koalisyonları açıkça zayıflıyordu ve güçleri bu seçimlerdeki zaferini daha önceki olayların yardımıyla güvence altına alamayacak kadar dağınıktı.

Daha önceki seçimlerde olduğu gibi, muhalefet de siyasal ve ideolojik hatlar boyunca dağınık ve bölünmüş bir vaziyetteydi: Corazon Aquino'nun liderliğini yaptığı UNIDO ve PDP-Laban muhafazakâr reformcuları, JAJA'nın devamcısı CORD da liberal demokratları temsil etmekteydi. Aralarında Filipinler Komünist Partisi'nin, NPA'nın, NDF'nin ve Bayan'ın da bulunduğu

radikal güçler seçimleri boykot etmeyi tercih etmişti (Lande, 1986: 125). Ilımlılar ve muhafazakârlar seçimlere katılmaya karar vermişler, ama daha önce de olduğu gibi, gösterecekleri başkan adayını seçmek konusunda bölünmüşlerdi. 1984 gibi erken bir tarihte bir grup işadamları ve uzman, ani bir başkanlık seçiminde bir aday belirleme planı tasarlamışlardı.¹⁷ Çok çaba sarf edilmesine karşın, tek bir aday göstermeyi başaramadılar. Muhalefet içerisindeki bölünme o kadar derindi ki, Ulusal Meclis'in muhalefette yer alan on üyesi, muhalefetin kendi içindeki bölünmüşlüğü ve ara seçimde gösterecek bir aday ol-mamasını protesto etmişlerdi (*Malaya*, 25 Nisan 1985).

Ara seçimin yapılması olasılığı arttığı sırada, Aquino'nun dul eşini aday olarak göstermeyi amaçlayan yeni bir örgüt, Başkanlık için Cory Aquino Hareketi, 15 Ekim'de ortaya çıktı. 25 Kasım'a gelindiğinde, Marcos'un erken seçimi ilan edişin-den sadece üç hafta sonra, Başkanlık için Cory Aquino Hareketi, onun adaylığı için hazırladıkları dilekçelerine bir milyon imza toplamıştı bile (*Malaya*, 26 Kasım 1985). Aquino ve muhalefetin diğer önde gelen adayı Slavador Laurel rakip olmalarına rağmen, kısmen Kardinal Sin'in araya girmesi ile, kısmen de aralarındaki ailevi bağ sayesinde, sonunda tek bir listede birleştiler. Muhalefetin ani, beklenmedik bütünleşmesi Marcos'u afallatmıştı (Schirmer ve Shalom, 1987: 338-343).

Her zaman olduğu gibi, seçim sahtekârlık ve şiddetle malûldü. Seçim günü, uluslararası gözlemciler de olmasına karşın en azından 3.3 milyon insan, adları seçmen listelerinde çıkartılarak ve şiddete maruz bırakılmakla tehdit edilerek yurttaşlık hakkından mahrum bırakıldı (Villegas, 1987: 195). Seçim sürecindeki şiddet eylemlerinde elli altı kişi öldürüldü

17 1984 Kasım'ında Tanada, Corazon Aquino ve Ongpin planı yürütecek kişiler olarak belirlendi. Aynı zamanda UNIDO, 1986 ve 1987'de yapılması tasarlanan yerel seçimler ve başkanlık seçimleri için adayları seçecek Ulusal Birlik Komitesi'ni örgütlemişti. İki grup birbirini karşı eleştirel bir tutuma sahip olsa da (Kimura, 1991: 216-217), taraflar, 1985 Nisan'ında, seçenekleri Liberal Parti'den, Milliyetçi Parti'den, UNIDO'dan, PDP-Laban'dan ve Bayan'dan birer temsilciyle sınırlandırmak konusunda uzlaştıklarında ileriye doğru bir adım atılmış oldu.

(*Malaya*, 8 Şubat 1986). Oy verme işlemi tamamlandığında her iki taraf da kendi zaferini ilan etmişti. ABD Başkanı Reagan, Büyükelçi Bosworth'un ve Manila'daki ABD elçiliğinin Aquino'yu desteklemiş olmasına rağmen, her iki tarafı da hilekârlıkla suçladı ve Aquino'nun yenilgiyi kabul edip, bir sonraki seçimi beklemesi gerektiğini savundu (Almendral, 1988: 207). Beyaz Saray, Filipinliler daha önceki konumuna olumsuz tepki vermesi dolayısıyla tam ters yönde davrandı ve Marcos'u galip olarak gösteren resmî seçim sonuçları üzerindeki kuşkularını dile getirdi (Wurfel, 1988: 301).

Bu noktada elit muhalefetinin yıkıcı kolektif eyleme öncülük etmekten başka seçeneği bulunmuyordu. Corazon Aquino taraftarları Davao kentinde bir geçici devrimci hükümet kurmaya hazırlanırken, onlar da bir genel grev planlıyorlardı. Katolik piskoposlar yönetimin hilekârlığını kınayan bir bildiri yayımladıktan sonra, başka bir bildiriyle de hükümeti halkın değişim buyruğuna kulak vermesini sağlayacak "adalet için şiddete dayanmayan bir mücadele" çağrısında bulundular (*Malaya*, 16 Şubat, 1986). Marcos'u istifaya zorlamak için muhalefet, eş dost işletmelerinin, bankaların, basın, lüks mağaza ve malların boykot edilmesi gibi etkinlikleri de kapsayan, bir üst ve orta sınıflarla işbirliği yapmama kampanyası başlattı. Boykot uygulanmaya başlanır başlanmaz borsa büyük bir düşüş gösterdi (Almendral, 1988: 209). Muhalefet, Marcos rejimini daha fazla zayıflatmak için bir dizi örgütlü eylem planı oluşturdu. Bayan, NDF ve KMU bile, seçimleri boykot etmelerine karşın, Aquino kampı tarafından örgütlenen bu protestoları desteklemeyi önerdiler.

Marcos karşıtı güçlerin etkinliklerinin en ateşli olduğu dönemin ortasında, Marcos'a destek olan son kale olan ordu da aniden parçalanarak, Marcos'u Filipinler'den kaçmaya iten süreci hızla başlattı. Ordu, sıkıyönetimin ilan edilmesinden bu yana artan bir rol oynayarak, Marcos'un iktidardaki konumunu korumasını ve planlarını yürütmesini mümkün kılmıştı. Bu süreçte silahlı kuvvetlerin boyutu ve harcamaları sürekli olarak artmıştı.

Ordu Filipinler'de giderek artan bir rol oynamaya başlayınca, bazı kesimleri yıllar içinde silahlı kuvvetlerin örgütlenme biçimine ilişkin şikâyetler biriktirmeye başlamıştı. Silahlı kuvvetler içinde alternatif asker yetiştirme kanallarına bağlı olarak önemli bir bölünme meydana geldi. Subayların yaklaşık yüzde 50'si Filipinler Askerî Akademisi'nden mezun olanlar arasından seçiliyordu. Geri kalanlarsa, üniversiteyi bitirdikten sonra Yedek Subay Yetiştirme Tümeni komisyonlarına atanıyordu (Wurfel, 1988: 301). Ordudaki terfi süreçlerinin siyasallaşması sonucunda yeni bir bölünme ortaya çıktı. Pek çok subay, yüksek rütbeler Marcos taraftarlarının ve ona bağlı olanların tekelinde olduğundan üst rütbelere çıkmayı başaramıyorlardı. 1981'de, Silahlı Kuvvetler Komutanlığı'na, Wet-Point'te yetişmiş bir uzman ve akademi mezunlarının gözdesi olan General Fidel Ramos atlanarak, onun yerine, Marcos'un kuzeni ve eski koruması olan ve daha sonradan düzenli hizmetle bütünleştirilen yedek subay tümeninden gelen Ver getirildi (a.g.e.: 240). 1984'te, ülkenin en fazla saygı duyulan askerî lideri olan, ordunun, herkesi öfkeliendiren bir biçimde Marcos'un bir yakınının eline bırakılmış olması gerçeğine karşı Ramos'a, istifa ederek bu durumu protesto etmesi önerildi (Overholt, 1986: 1159). Marcos ve General Ver, daha önce Ramos'un denetiminde olan Polis Kuvveti'nin içini boşaltmış ve bütün ordudaki profesyonel subayların kariyerlerini Marcos yandaşı personel lehine gözden geçirmişti (a.g.e.: 1152). Marcos kendi politikaları arkasında ordunun desteğini güvence altına almak istediği için, bazı profesyonel subaylar 1984 yılında sürgüne gönderildiler (a.g.e.: 1142). Bu olumsuz politikaların sonucunda bazı subaylar da Marcos kampından koparak, kendilerine ABD'de sığınacak yer aradılar (Almendral, 1988: 199).

Marcos'a olan askerî destek kaçınılmaz biçimde azaldı ve giderek kendisine bağlı küçük bir generaller grubuna dayanmak durumunda kaldı. 1985'e gelindiğinde ordunun altmış generalinden yirmi yedisi "görev süresini aşmıştı"; yani emeklilik yaşını doldurmuştu, ancak Marcos'a bağlılıkları sayesinde görevlerine devam ediyorlardı (Timberman, 1991: 137).

Ordunun alt kademesini şikâyetler ve moral bozukluğu kaplamıştı. Alt kademenin sorunlarından bir tanesi maaşlarının düşüklüğüydü. Ramos, askerlerin morali artırmak üzere silah altındaki Polis Kuvveti personelinin maaşlarının yüzde 32, subay maaşlarının da yüzde 17 artırılmasına yönelik bir hükümet planı ilan etti (*Malaya*, 31 Ekim 1985).

Bu olumsuz koşullar bir grup “reformist” subayı, RAM, Silahlı Kuvvetler Reformu, diye anılan bir örgüt kurmaya sürükledi. Üyeleri Filipinler Askerî Akademisi’nden gelen RAM (*Malaya*, 16 Mayıs 1985), orduda değişikliklerin yapıldığı ve daha iyi bir imajın oluşturulduğu bir süreç başlattı. Örgütün üyeleri, aralarında Kilise’nin, işadamlarının, öğrencilerin, öğretmenlerin ve diğer toplumsal kesimlerin olduğu çeşitli gruplarla temas kurdu (Almendral, 1988: 193). Bir grup ılımlı subay, Aquino yanlısı liderlerle uzlaşmayı hedefleyen bir görüşme yapacaklarını bile ilan etmişti (*Malaya*, 30 Aralık 1984).

RAM’ın liderleri 1 Ocak 1986’da gerçekleştirilmek üzere bir darbe yapmayı planlamışlardı, ancak ara seçimler planlarını ertelemelerine neden oldu. Seçim kampanyası sırasında RAM, ülkenin dört bir yanında kampanya meseleleri hakkında bir dizi dua töreni düzenledi ve Marcos’un cezalandırma tehdidi-ne karşın askerlere, hükümet görevlilerine ve öğretmenlere amaçlarını açıklayan en azından 40.000 mektup gönderdi (Youngblood, 1987: 1246). RAM, asıl planında kuracakları yeni hükümette Corazon Aquino’ya görev vermek olmamasına karşın, başkanlık seçimi kampanyası sırasında Aquino’yla temas kurarak ona desteğini sundu.

Ara seçimin hemen sonrasında Marcos rejimi içindeki, özellikle de General Ver’i destekleyenlerle Savunma Bakanı Juan Ponce Enrile’yi destekleyenler arasındaki kavga daha da derinleşti. Enrile, kendisinin ve diğer RAM üyelerinin tutuklanacağını anladığında isyan etmeye karar verdi ve Ramos’a katıldı. 22 Şubat cumartesi günü Manila’da iki komşu kampı işgal eden isyancıların başlangıçta 300 olan sayısı, pazar öğleden sonra 500’e çıkmıştı (Johnson, 1987: 14). İsyancılar kısa süre içinde, Corazon Aquino kampının ve Kilise’nin yardımına baş-

vurarak, kendilerini Marcos'a bağılı güçlerden korumalarını istemek zorunda kaldılar. General Ver tarafından yollanan birlikler, sokaklara taşan kitlesel halk muhalefeti subayların emirlerini uygulatabilmesini imkânsız kıldığından, isyanı bastırmayı başaramadı (Almendral, 1988: 218). Pazartesi akşamı itibariyle, silahlı kuvvetlerin çoğı üyesi taraf değıştirerek isyancıların yanında yer almış ve Ramos, 250.000 kişilik ordunun yüzde 90'ının artık kendi kontrolü altında olduğunu ilan etmişti (Rush, 1986d: 6).

Marcos'un emirlerine açıkça karşı çıkan milyonlarca sivil sokakları doldurmuş, birlikler orduyu terk etmiş ve başkana bağılı kalanlar da onun emirlerini yerine getirememişler ya da getirmemişlerdi. Bu dört günlük "halk iktidarı" sonunda, Marcos'a çabucak ve kati olarak ülkeyi terk etmesi için yardım etmeyi teklif eden ABD'nin de desteğini kazandı. Marcos vakit kaybetmeden, 25 Şubat 1986'da ülkeden kaçtı. Böylece elit demokrasisi yeniden tesis edildi.

Sonuç

Devletin daha önce yıkılmasının veya isyancıların askeri bir zafer elde etmelerinin söz konusu olmadığı durumlarda, geniş bir koalisyonun oluşması devrimcilerin başarıya ulaşmasında ve iktidardakilerin devrilmesinde önemli bir unsurdur. Özellikle sınıf koalisyonu muhalefetin başarısında önemli bir rol oynamaktadır. 1960'ların başında İran'da ve 1970'lerin başında da Nikaragua ve Filipinler'de koalisyonların olmaması, bu ülkelerdeki rejimlerin iktidardan devrilememesine neden olmuştur. Hem İran'da hem de Nikaragua'da daha sonra geniş koalisyonlar kurulmuş ve bunu yıkıcı kolektif eylem takip etmiştir. Her iki ülkede de sınıf çatışmasının düşük yoğunluğu ve ideolojik saiklerle hareket eden isyancıların zayıflığı, özellikle de çatışmaların başlangıç evrelerinde koalisyonların kurulmasını kolaylaştırmıştır. Buna karşın Filipinler'de yükselen sınıf çatışması ve devrimcilerin gücü, iki yıldan uzun bir süre boyunca bir sınıf koalisyonunun oluşmasına engel olmuştur.

İşçiler ve kapitalistler Marcos'a karşı olsalar da onu iktidardan uzaklaştıracak bir koalisyonda birleşmeyi başaramamışlardı. Kapitalistler toplumsal yapının korunması ve devletin istikrarına daha fazla bağımlı hale geldikçe, devleti yıkıcı olmayan mekanizmalar üzerinden değiştirmeye çalıştılar. Sonunda, ordunun felce uğraması ve muhalefeti bastırmayı başaramaması nedeniyle ılımlı muhalifler iktidarı ele geçirmeyi başardılar.

İran'da solcu isyancıların örgütsel ve siyasal zayıflığı ve işçilerle çarşı esnafı arasında sınıf çatışmasının olmaması yaygın bir koalisyon kurulmasını kolaylaştırdı. Koalisyon, üretimi, dağıtımı ve hizmetleri durdurmayı başardı ve petrol grevleri üzerinden ekonomiyi felce uğratarak devleti gelirlerinden yoksun bıraktı. Bu karışıklıklar, orduda firarilerin sayısını artırdığı ve Batı'yı, özellikle de ABD'yi, Şah'tan ülkeyi terk etmesini istemeye zorladığı için çok büyük önem taşımaktaydı. Şah'ın ülkeyi terk etmesi zorunlu askerlik temelinde kurulmuş olan ve artan miktarda firarın ve taraf değiştirmenin görüldüğü orduyu büsbütün felç etti. Sonunda, iki günlük halk ayaklanması monarşinin kaderine damgasına vurdu ve iktidarın İslâmcı rejime devredilmesinin önü açıldı.

Humeyni, yönetimin baskısı ve laik isyancıların zayıflığı nedeniyle koalisyonun meşru lideri oldu. Humeyni İran halkına seslendiği beyanlarında hiçbir zaman İslâmi bir teokrasi kurma amacını açıklamamıştı. Aksine, onun asıl ideolojik beyanları Ulusal Cephe'ninkilere çok yakındı. Sürgündeyken savunduğu ilkeler arasında özgürlük ve bağımsızlık, İran'a döndükten sonraysa daha fazla toplumsal adalet vardı.

Benzer şekilde Nikaragua'da da 1978'de, Somoza'yı iktidardan uzaklaştıran yıkıcı kolektif eylemi başlatan geniş bir koalisyon oluşmuştu. Sınıf çatışmasının daha önemli olduğu 1970'lerin başından farklı olarak işçiler kapitalist sınıftan ziyade geniş anlamda devleti hedef aldıklarından, bu tür çatışmaların yoğunluğu devrimci mücadeleler süresince azalmıştı. İran'da olduğu gibi devrimcilerin, Sandinistaların, çatışmaların başlangıç evrelerinde zayıf olması ılımlıların başını çektiği bir koalisyonun oluşmasını kolaylaştırmıştı. İlimliler şüpheye

yer bırakmayan bir biçimde Somoza rejiminden uzaklaşmış, ancak yıkıcı kolektif eylemi başlatmış olmalarına rağmen onu iktidardan indirmeyi başaramamışlardı. Somoza'nın bir seçim yarışına girmeyi reddetmesi ılımlı muhalefeti bir kenara itmiş ve FSLN önderliğini silahlı mücadeleyi yükseltmek konusunda cesaretlendirmişti.

Sandinistalar, ideolojik önermelerini değiştirerek ve FSLN'nin davasını ülkede ve ülke dışında savunarak çok önemli bir rol oynayan, Los Doce diye anılan muhalif entelektüellerle ve orta sınıfla isabetli bir koalisyon kurarak, bu durumun yarattığı avantajı kullanmakta gecikmedi. Nihayetinde, Ulusal Muhafız Birliği sonuna kadar Somoza'ya bağlı kaldığından, rejimi yıkmak için silahlı mücadele en önemli araç haline geldi. Sonuç olarak, 1977'nin sonunda silahlı mücadelelerini kırsal alanlardan kentsel alanlara taşıyan Sandinistalar, çatışmaların son evresinde genel grevi silahlı mücadeleyle birleştirmek için elverişli bir konuma sahipti. Nihai sonuç toplumsal devrimcilerin zaferi oldu.

Filipinler'de radikal güçlerin oluşturduğu artan tehdit ve yükselen sınıf çatışması geniş bir koalisyonun oluşmasını engelledi. Bu arada ABD'nin baskısı Marcos'u, seçenekleri elit adaylar lehine sınırlı tutan ve devrimcileri dışlayan bir erken seçim kararı almaya zorladı. Sorunlu bir seçimin ardından ortaya çıkan beraberlik durumunu, ordunun en üst kademele-
rindeki bazı subayların karşı tarafa geçmesi izledi. Sonunda Corazon Aquino lehine düzenlenen bir halk ayaklanması ulaşım yollarını keserek, Marcos'a bağlı birliklerle karşı tarafa geçenlerin karşı karşıya gelmesi önlenmiş oldu. Sadık güçlerin felce uğraması ve koşulların daha da bozulması tehdidi ABD'yi Macos'tan ülkeyi terk etmesini istemek zorunda bıraktı. Sonuç ılımlı muhalefet güçlerinin başarısı, elit iktidarının restorasyonu ve toplumsal değişim doğrultusunda çok az yol alınması oldu. Ordunun bazı üst düzey liderleri taraf değiştirmiş olmasaydı bu sonucun ortaya çıkması bile pek mümkün olmazdı.

Ordunun etkililiği ve bağlılık yapıları da çatışmaların sonuçları üzerinde önemli bir rol oynamıştı. Orduda eskiden be-

ri var olan bölünmeler ya da tam bir denetimin olmaması, taraf değiştirme, isyan veya toptan çöküşe neden olmaktadır. Silahlı kuvvetler içindeki bağlaşma ve orduyla sivil halkın ilişkisi, silahlı kuvvetlerin etkinliğini açıkça etkilemektedir. Zorunlu askerlerden oluşturulmuş ordular, zorunlu askerler çoğunlukla sivil halkla temasını büyük ölçüde devam ettirdiği için hizipleşmeye ve kutuplaşmaya karşı daha kırılgan olur. Sivil halkla zorunlu askerler arasında böyle yaygın bir temasın varlığı, geniş koalisyonların var olduğu koşullarda İran'daki rejim için zararlı olmuştu. Tersine, silahlı kuvvetler sivil halktan yalıtıldığında, ayaklanma zamanlarında daha etkili biçimde kullanılabilir. Ulusal Muhafız Birliği'nin Nikaragua halkından yalıtılmış olması, Muhafızlar sonuna kadar isyancılara karşı savaştığına göre rejim için daha yararlı olmuştu. Filipinler'de, silahlı kuvvetler üzerindeki denetimin tam olmaması ve ordu içinde eskiden beri var olan bölünmeler sonuç üzerinde belirleyici oldu. Bölünmeler nihayetinde, halkın mücadelesi krizi derinleştirdikçe isyanla ve hizipleşmeyle son buldu.

Son olarak, dış güçler de çatışmaların sonuçları üzerinde bir rol oynadılar. ABD, her üç durumda da, aşırı sonuçlardan kaçınma çabası içinde iktidarın el değiştirmesi için koşulları hazırlamış ve hatta egemenleri görevlerinden ayrılmak zorunda bırakmıştır. ABD bu çerçevede İran'da başarılı olmuş, ama Nikaragua'da başarısızlığa uğramıştır. Filipinler'deyse, son tahlilde, Marcos'u ülkeyi terk etmeye ikna etmeyi başarmıştır. ABD bunu başaramamış olsa muhalefet seçim beraberliği sonrasında zaten plan aşamasında olan yıkıcı ekonomik taktiklere başvurmak zorunda kalacaktı. Bu durumda mücadelelerin sonuçlarını öngörmek daha zor olurdu. Aslında Filipinler'de Nikaragua'nın izlediği yolun aynısını izleyebilirdi. Ama öyle olmadı...

9. Özet ve sonuçlar

Toplumsal devrimler son derece karmaşık fenomenlerdir ve çeşitli toplumsal, siyasal, ekonomik ve tarihsel güçlerden etkilanmektedirler. Tek başına hiçbir teori ya da model devrimlerle sonuçlanan süreçleri açıklayamaz. Bu incelemede, yapısal ve süreçsel yaklaşımları birleştirerek, Üçüncü Dünya'daki devrimlerini açıklamak için bir model geliştirmeye çalışıldı. Bir senteze ulaşmayı hedefleyen bu perspektifin kökeninde devlet yapılarının çözömlenmesiyle, toplumsal çatışmaların patlak verişini ve koalisyon oluşumunu ve toplumsal yapının yıkılmasını kolaylaştıran değişkenleri öngörmeye çalışan süreç yaklaşımı vardır. Her iki perspektif de, en ileri derecesine gelişmekte olan ölkelerdeki geniş ölçekli toplumsal çatışma ve devrimlerinde ulaşan karmaşık süreçleri kavramamıza yardımcı olur. Yapısal teoriler devletin ve ekonominin yapılarını devletin farklı toplumsal sınıflarla ilişkisi içinde olduğu kadar, dünya ekonomisinin, devletin ve yönetimin yapısı bağlamında da çözümlenmektedir. Devletin doğasını çözümlleyen değişkenler devrim incelemeleri açısından merkezî bir yere sahiptir. Bu değişkenler devletin kırılğanlığına ve saldırıya maruz kalma olasılığına ışık tutulmasına yardımcı olur. Ayrıca aynı değişkenler, toplumsal çatışma dönemlerinde devlete karşı halk

muhalafetinin yaygınlığını anlamamızı da kolaylaştırır. Kaynakların harekete geçirilmesine ilişkin değişkenler toplumsal çatışmanın ve kolektif eylemin zamanlamasını ve doğasını açıklamamıza yardımcı olur. Siyasal süreç teorileri bir koalisyonun oluşması ve toplumsal yapının yıkılması olasılığını çözümler. Son olarak, radikal isyancıların ve toplumsal devrimin önderlerinin yükselişini çözümlemek önem taşımaktadır. Bu çok yönlü yaklaşım, bu inceleme boyunca değerli, geniş kapsamlı bir kılavuz olduğunu ortaya koymuştur.

İran, Nikaragua ve Filipinler örnekleri bu teorik modeli uygulamak için çok elverişliydi. Üç ülke de devletleri bu tür çatışmalara karşı daha hassas kılan pek çok yapısal özelliği taşıdıklarından 1970'ler ve 1980'lerde geniş ölçekli toplumsal çatışmalarla karşı karşıya kaldı. Ayrıca üç ülke de, ekonomik ya da siyasal yapılarında değişikliklere yol açmayı başaramamış ayaklanma dönemleri geçirmiş oldukları için devrim incelemesi için elverişli ülkelerdi. İktidardakiler muhalafeti bastırmayı başararak iktidarlarını sürdürmüşlerdi. Bu olumsuz deneyimler modelin geçerliliğini ölçmek açısından değerliydi. En önemlisi de üç örnekteki çatışmaların sonuçlarının farklı farklı olmasının, geniş ölçekli toplumsal çatışmaların incelenmesi açısından karşılaştırmalı çözümlemeye müsait olmasıydı. Tablo 10 bulgulardan bazılarının altını çizmektedir.

Önceki çözümleme, dışlayıcı yönetimin, iktidarın merkezîleşmesinin ve yüksek bir müdahale düzeyinin devletleri çatışma ve isyana karşı kırılğan kıldığını göstermişti. İran, Nikaragua ve Filipinler'deki devletler artan ölçüde merkezî, dışlayıcı ve müdahaleci bir hale gelmişlerdi. Örneklerin üçünde de ekonomik ve siyasi gelişme öyle bir biçimde birleşmişti ki devlet, ulusalcı, sosyalist ya da reformist hareketleri de kapsayan siyasal kriz dönemlerinde iktidarı kendi ellerinde toplayan egemenlerin dışlayıcı denetimleri altına girmişti. Bu rejimler yurtiçindeki herhangi bir toplumsal veya siyasal güce atfedilemeyecek siyasal sistemler kurmuşlardı. İran ve Nikaragua'daki rejimler on yıllar boyunca süren hanedanlar oluşturmayı başarmışlardı. Bu hanedanlarda iktidar, başkalarına dev-

Tablo 10. Karşılaştırmalı bir bakış açısından devletin doğası, isyancılar ve sonuçlar

<i>Değişkenler ve sonuçlar</i>	<i>Ülkeler</i>		
	<i>İran</i>	<i>Nikaragua</i>	<i>Filipinler</i>
Devlet iktidarı	Dışlayıcı/ merkezî	Dışlayıcı/ merkezî	Dışlayıcı/ merkezî
Devletin ılımlı muhalefet üzerindeki baskısı	Aşırı	Yüksek	İlımlı
Devlet müdahalesi	Aşırı	Orta, yaygın	Düşük, yaygın
Halk muhalefeti ve kolektif eylem	Başlangıçta düşük	Yüksek	Yüksek
Sınıf koalisyonu	Var	Var	Yok
Devrimci isyancılar	Başlangıçta zayıf	Başlangıçta zayıf	Başlangıçta güçlü
Dönüşümler			
Sınıf yapısında	Orta	Yüksek	Yok
İktidar yapısında	Radikal dinciler	Devrimci sosyalistler	Reformist burjuvalar
Sonuçlar	Toplumsal devrim	Toplumsal devrim	Siyasal devrim

let üzerinde herhangi bir denetim imkânı tanımaksızın babadan oğula geçmekteydi. Marcos rejimini de özerklik ve merkezileşme niteliyor olsa da, Marcos farklı tarihsel ve siyasi koşullar altında yönetimde bulunmuş ve bir hanedan kuramamıştı. Ancak Marcos iktidarını, meşru olarak iktidarda bulunduğu iki dönemin dışında da sürdürmüş ve iradesi dışında görevden uzaklaştırılmıştır.

Bu örneklerin de gösterdiği gibi dışlayıcı yönetim çok önemli sonuçlar doğurmaktadır. Dışlayıcı yönetim devletin dayandığı toplumsal tabanı daraltmaktadır. Bu koşullarsa devleti dış desteğe ve baskı aygıtına dayanmak durumunda bırakmaktadır. Azalan toplumsal destekle birlikte her üç ülkenin egemenleri de, ulusalcı ya da sosyalist hareketleri bastırmak ya da zayıflatmak konusuna ilgi duyan, gönüllü bir müttefik olan ABD'nin desteğini kazanmaya çalışmıştır. ABD'nin ciddi siyasal, ekonomik ve askerî desteği bu egemenlerin konumunu daha da güçlendirmiştir. Bu rejimler iktidarı korumak için çok

büyük ölçüde silahlı güçlere de dayanmışlardır. Her üçü de, muhalefetin baskı altında tutulmasını sağlamak için silahlı kuvvetlerin boyutunu, teçhizatlarını ve maaşlarını artırmıştır.

Ancak uzun vadede ne dış destek ne de silahlı kuvvetlerin desteği bu rejimleri korumayı başarabildiler. Silahlı kuvvetlere dayanmaları bu rejimleri özel olarak ordunun kendi içindeki bağlılık yapıları konusunda hassas kılmıştır. Halk ayaklanması sırasında İran ve Filipinler'deki rejimler, ordu içinde var olagelen bölünmeler ve taraf değiştirmeye yol açan denetim eksikliği nedeniyle silahlı güçlere dayanmayı sürdürememiştir. So-moza'nın, profesyonellerden kurulmuş ve sivillerden yalıtılmış olan Ulusal Muhafız Birliği'nin ona sadık kalmasına rağmen, bu, geniş ölçekli yıkıcı eylemler silahlı halk ayaklanmalarıyla birleştiğinde iktidarı korumak açısından yetersiz kalmıştır.

Devletin elite ve ılımlı muhalefete yönelik baskısının da önemli sonuçları olmaktadır. Özellikle ılımlı muhaliflerin zayıflatılması ya da ortadan kaldırılması radikal ve militan isyancılara muhalefetin önderliğini ele geçirme fırsatını sunmaktadır. ılımlı muhaliflerin aşırı derecede baskı altında tutulmaları, ılımlıların harekete geçme becerilerini zayıflatmakta ve onları radikallerin hegemonyasını kabul etmeye zorlamaktadır. Uzun vadede baskı halkın değişik kesimlerinin, özellikle de öğrencilerin radikalleşmesine de neden olmaktadır. Son olarak, baskı açıkça, çatışmaların daha sonraki dönemlerinde hareketlenme seçeneklerini etkilemektedir.

Tablo 10'da gösterildiği gibi ılımlı muhalefet üzerindeki baskının düzeyi üç örnekte farklıydı. Bu farklılık, kısmen sonuçlardaki farklılığı açıklamamıza yardımcı olmaktadır. İran yönetimi aşırı baskıya başvurmuş ve fiilen ılımlı muhalefeti ortadan kaldırmıştı. Şah, bağımsız siyasi partilerden tüccar loncasına, öğrenci örgülerinden sendikalara kadar tüm toplumsal örgütleri fiilî olarak baskı altında tutmaktaydı. Devlete karşı bağımsız bir ilişki ağı ve kısmi bir özerklik sahibi olan yegâne kurum camiydi. Bu politika, İran'daki nihai toplumsal devrimin gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur. Öte yandan Nika-ragua ve Filipinler yönetimleri ılımlıların yaşamasına izin ver-

mişlerdi. Ancak ılımlı muhalefet, bu iki ülkede de farklı kaderlere sahip oldular. 1978'deki devrimci çatışmalar sırasında Nikaragua yönetimi ılımlıları baskı altında tutmayı ve siyasal kurumlardan dışlamayı sürdürdü. Somoza'nın ılımlı muhalefete karşı katılığı hareketlenme seçeneklerini daraltarak radikal isyancıların ayaklanmanın başına geçmelerinin koşullarını hazırladı. Bu durum Nikaragua'daki toplumsal devrimin sonucuna katkıda bulundu. Marcos rejimi, anayasayı çiğnemesine rağmen, pek çok toplumsal, ekonomik ve siyasal örgütün varlığına izin vermekteydi. Hepsinden önemlisi, 1984'teki halk hareketi sırasında bile Marcos, ılımlı muhalefetin Ulusal Meclis seçimlerine katılmasının ve sandalye kazanmasının yolunu açmıştı. Bu politika radikallerle ılımlılar arasındaki hizipleşmeyi kuvvetlendirirken, pratikte radikalleri hiç değilse kısa bir süre için soyutlamış, ama ılımlıların konumunu daha ileri düzeyde bir hareketlenmeye geçebilecek düzeyde iyileştirmiştir. Çatışmaların son haftalarında Marcos, bir erken başkanlık seçimi bile düzenlemiş ve ılımlılara yönetime gelme şansı vermişti. Seçim ılımlıların harekete geçme yeteneklerini daha da güçlendirmiş ve sonuç olarak Filipinler'de bir toplumsal devrimin gerçekleşmemesini mümkün kılmıştır.

Devlet müdahalesi aynı zamanda ekonomik gelişimin doğasını ve bunun sonucunda da çatışmaları etkilemiştir. Üç örnekte de hızlı büyümeye rağmen, artan devlet müdahalesine belirli toplumsal sınıfları olumsuz etkileyen ve bir kez daha devleti saldırının hedefi kılan toplumsal çatışmalar için sahneyi hazırlayan kalkınma stratejileri eşlik etti. Her ne kadar devlet müdahalesi özerk de olsa ve belirli bir sınıfın hesabına yazılamasa da, yine de çoğunlukla tarafsız olmaktan uzaktı ve "ulusal" ya da "toplumsal" çıkarlara hizmet ettiği de söylene- mezdi. Sonuç olarak devletin kalkınma stratejileri toplumsal eşitsizlikleri yaygınlaştırmıştır. Devletin her alandaki müdahaleleri belirli grupların ve kapitalist sınıfın bir kesiminin lehineydi. Hükümet politikaları girişimci sınıfın yalnızca küçük bir kesimi için sermaye birikimi sağlamaları için olumlu koşullar ve kaynaklar yaratırken, bunun dışındaki kesimleri,

tüm dalgalanmalara ve olumsuz koşullara karşı korumasız bir biçimde piyasa mekanizması üzerinden iş görmek durumunda bırakıyordu. Devletin kaynaklarından mahrum bırakılan küçük ve orta ölçekli sermaye çoğunlukla girişimciler üzerinde ek bir vergi işlevi gören rüşvet mekanizmasına başvurmak durumunda kalıyor ve bu da çatışma için gerekli koşulları doğuruyordu. Bu devletler kapitalist sınıfın desteğine bağımlı olmasalar bile işçi sınıfının aleyhine politikalar izlediler. Sanayideki çatışmalarda devlet müdahalesiyle birlikte kamunun düzenleyici etkinlikleri sık sık işçi sınıfı örgütlerinin zayıflamasına ya da baskı altında tutulmasına yol açıyor ve sonuçta da ekonomik çatışmaların siyasallaşmasına neden oluyordu.

Her üç ülkedeki kamu politikaları da sınırlı çıkarlara hizmet ettiğinden ekonomik çatışmalar kaçınılmaz olarak siyasallaşmış ve devletin başkaldırı, saldırılar karşısındaki kırılganlığını artırmıştır. Hükümetler ekonomik kriz ya da daralma dönemlerinde, piyasalardan ziyade kötü yönetimden ve uygun olmayan politikalardan sorumlu tutulmaktaydı.

Tablo 10'da gösterildiği gibi, üç örnekte devlet müdahalesinin düzeyi farklıydı. Bir kez daha İran ve Filipinler iki ucu temsil etmekteydi. İran yönetimi her bakımdan en hiperaktif ve müdahaleci devletti. Nikaragua yönetimi sanayi varlıklarının en büyük sahiplerinden biri değildi, ancak 1950'lerden başlayarak ekonomiye ve sermaye bölüşümüne olan müdahalesini artırdı. Devlet müdahalesi 1960'lar boyunca arttı ve sermaye harcamaları ve tahsisatı depremden sonra çok büyük ölçüde arttı. Filipinler'de de devlet müdahalesi hızlı biri biçimde arttıysa da bu örnekler içinde en az müdahil olan bu ülkedeydi ve devlet müdahalesinin düzeyi diğer gelişmekte olan ülkelere kıyasla yüksek sayılmazdı.

Devlet müdahalesinin düzeyi çatışmaların doğasını ve sonucunu etkiledi. Düşük devlet müdahalesi, 1970'lerde Filipinler'de olduğu gibi dezavantajlı kolektiviteleri kendi lehlerine devlet müdahalesi talep etmek konusunda cesaretlendirirken, yüksek müdahale düzeyi bu tür kolektivitelerin saldırmak üzere devleti hedef almaları konusunda cesaretlendirmektedir.

Devlet müdahalesinin yüksek olduğu yerlerde bu, piyasa mekanizmasının işleyişini ve genişliğini azaltıyor, ekonomik süreçleri siyasallaştırıyor ve devletleri olası başkaldırıların hedefi haline getiriyordu. Ekonomik daralma veya kriz dönemlerinde doğrudan doğruya yüksek düzeyde müdahaleci hükümetler kötü yönetimle suçlanıyor, dezavantajlı ve dışlanmış kolektiviteler devlet iktidarını hedef alıyor ve fırsatlar elverdiğince durumu değiştirmek üzere kolektif eylemde bulunuyorlardı. Özellikle sıkıyönetim öncesi Filipinler'de olduğu gibi devlet müdahalesinin daha düşük olduğu ve piyasa güçlerinin hakim olduğu yerlerde dezavantajlı kolektiviteler, hükümetlerin kendi yaralarına uygun biçimde müdahale etmesi talebiyle harekete geçmekteydi. İran'daki yüksek devlet müdahalesi devleti saldırıların ana hedefi kıldı. Ayrıca devlet müdahalesinin düzeyi sınıf çatışmasının doğasını etkileyerek, sonuçta koalisyon oluşumuna katkıda bulundu. Öte yandan, Filipinler'deki daha düşük devlet müdahalesi sınıf çatışmasının yoğunlaşmasına katkı koyarak sınıf koalisyonlarının oluşma olasılığını azalttı.

Yine de dışlayıcı yönetimin oluşması, iktidarın merkezileşmesi ve devlet müdahalesi gibi makro düzeydeki özellikler kendi başlarına, çatışmaların ve sonuçlarının çözülmesi ve açıklanması için yeterli değildir. Bu değişkenler büyük ölçüde, devletin başkaldırı ve saldırı karşısındaki potansiyel kırılabilirliğini artırarak çatışmalar için gerekli sahneyi hazırlarlar. Ayrıca yapısal değişkenler, çeşitli aktörlerin baskı altında tutulmaları ve dışlanmaları üzerinden yeteneklerini etkiler. Ancak bu değişkenler çatışma sürecini ve çatışmaların sonucunu belirlemez. Kaçınılmaz sonuç, yapısal değişkenlerin sadece belirli sonuçların ortaya çıkışını etkilediği, ancak gerçek sonucun belirleyeni olmadığıdır. Toplumsal çatışmaların sonucunu öngörmek için daha ziyade bu çatışma süreçlerini etkileyen değişkenleri çözümlemek gereklidir. Bu, fırsat yapılarının, kolektif eylem ve harekete geçme gücünün, ideolojinin ve özellikle de koalisyon oluşması olasılığı ve isyancıların toplumsal yapıyı yıkma güçlerinin çözülmesini içerir.

Fırsatlar, koalisyonlar ve sonuçlar

Üç ülkedeki neredeyse bütün büyük toplumsal çatışmalar, halkın geniş kesimlerini olumsuz biçimde etkileyen ekonomik daralma veya kriz koşullarında meydana geldi. İran'da, 1977-1979 devrimci ayaklanmaları gibi 1950'lerdeki ve 1960'ların başlarındaki toplumsal hareketler de ekonomik daralma koşullarında gelişti. Nikaragua'da 1973-1974 çatışmaları, işçi sınıfı ve orta sınıf için büyük ekonomik güçlüklerle yol açan bir depremin ardından meydana geldi. 1977-1979 hareketleri ve çatışmaları da bir ekonomik daralma döneminde ve halkın büyük kesiminin zorluk içinde olduğu bir dönemde patlak verdi. Filipinler'de 1970'lerin başındaki ayaklanmalar ve 1983-1985'teki kolektif eylemlerin her ikisi de ülke ekonomik daralma içindeyken gerçekleşti.

Ancak olumlu siyasal fırsatlar ve devletin kırılganlaşması, hareketlenme ve çatışmanın asıl zamanlamasını kestirmek açısından önemlidir. Baskıcı rejimlerde hareketlenme lehine fırsatlar, baskının azalmasıyla veya devletin geniş ölçekli hareketlenme ya da dış baskılar nedeniyle kırılgan hale gelmesine bağlı olarak ortaya çıkabilir. Genellikle bu devletler muhalefetin harekete geçme fırsatlarının ortaya çıkmasını engellemek için fazla baskıcıdır. Her üç ülkede de daha önceki bir dönemde, aslında, baskı rejim karşıtlarını hareketsiz kılmıştır. Hem İran'da hem de Nikaragua'da kolektif eylem lehine fırsatların ortaya çıkması için baskının azalması bir gerekliliktir. Her iki örnekte de egemenlerin ABD'ye bağımlı olmaları, onları dış baskılara karşısında zayıf kıldı. Örgütlenme becerisi en zayıf muhalefet olan İran muhalefeti, Başkan Carter'ın seçilmesiyle 1977'de gerçekleşen sınırlı özgürleşmeye değin geniş ölçekli bir hareketlenme başlatamamıştı. Nikaragua'da da 1977'de baskının azalması muhalifler için harekete geçme fırsatı sundu. Filipinler'de, dış baskılar Marcos'u 1981'de sıkıyönetimi kaldırmak durumunda bıraktı. Sıkıyönetimin kaldırılması, hiç değilse baskının en olumsuz boyutlarının hafiflemesini sağladı. Fırsatlar bir kez ortaya çıktıklarında daha önceden var olan bir örgüte ve daha fazla kaynağa sahip olan

grup ve kolektivitelerin kolektif eylemi başlatmak konusunda daha avantajlı bir konumda olduklarını söylemeye gerek yok.

Ancak toplum kuramcıları devletin zayıflıklarının kolektif eylem üzerindeki etkisini de incelemek durumundadır. Ulusal krizler ve siyasal kutuplaşma koşullarında, iyi örgütlenmiş isyancılar tarafından tehdit edilen rejimler muhalefeti yıldırmak ve hareketsiz kılmak için baskıya başvurabilirler. Ne tuhaftır ki, bu tür koşullarda alınan baskıcı önlemler, hiç değilse geçici olarak farklı aktörler arasında bir koalisyon oluşmasına neden olarak yönetimin elini zayıflatabilir. Hem Nikaragua'da hem de Filipinler'de, rejim ılımlı muhaliflerden soyutlanmış ve onlar tarafından tehdit edilir hale gelmişti. Chamorro ve Aquino suikastları, her iki rejimi de hızla karıştırmış ve zayıflatmıştı. Ulusal kutuplaşma bağlamında siyasal baskı yaygın siyasal hareketlenmeye ve kolektif eyleme yol açabilirdi.

Daha önce devletin yıkılmasının ya da isyancıların askerî bir zafer kazanmasının söz konusu olmadığı durumlarda devrimlerin olabilmesi için geniş koalisyonlar oluşmalı ve toplumsal yapı yıkılmalıdır. Daha önce devletin çökmesi söz konusu değilken, bu tür geniş koalisyonlar ve toplumsal yapının yıkılması çoğunlukla devletin baskı aygıtını etkisiz hale getirmekte büyük önem taşır. Devrim olasılığı, öğrencilerin, işçilerin, kapitalistlerin ve beyaz yakalı işçi ve profesyonellerin de içinde bulunduğu halkın geniş kesimlerinin koalisyon kurarak, üretimin, dağıtımın ve kamu hizmetlerinin merkezî süreçlerini çökerten eylemlere katılmalarıyla artar. Böyle bir koalisyon olmadığı durumda her üç ülkede de daha önceki çatışmaların başarısızlığa uğramasına neden olmuştur. 1963'te İran'da, sanayi işçileri, öğrenciler ve beyaz yakalı çalışan ve uzmanlar bastırılan ayaklanmaya katılmamışlardı. Benzer biçimde, Nikaragua ve Filipinler'de işadamları, 1970'lerin başında gerçekleşen işçi ve öğrencilerin kolektif eylemlerine katılmamış ve böylece devrime engel olmuşlardı. Filipinli toplumsal sınıflar ve siyasal örgütler arasında yaygın bir koalisyonun olmaması, muhalefetin Marcos'u 1986'dan önce alaşağı edememesinin ardındaki anahtar unsurdur.

Koalisyon kurulması olasılığı genişçe tanımlanmış birkaç ko-

şula bağlıdır. Hem dışlayıcı yönetim hem de müdahaleci devletler, koalisyon kurulmasını cesaretlendirerek, buna bir arkaplan hazırlar. Fazlaca dışlayıcı olan, toplumsal değişimin tüm seçeneklerinin önünü tıkayan ve özerk toplumsal örgütleri ortadan kaldıran rejimler uzun vadede, muhalefetin kolaylıkla birleşerek yaygınlaşmasına daha elverişli hale gelir. Dışlayıcı yönetim ılımlı muhalefeti radikaller lehine zayıflatma eğilimi taşır. İlimlilerin zayıflamasıysa koalisyon kurulması olasılığını artırır. Koalisyonların kurulması olasılığı, temel aktörler zayıf bir biçimde örgütlenmiş olduklarında ve ortak düşmana karşı bir araya gelmekten başka fazla bir seçenekleri olmadığında daha da çoğalır. Devam eden çatışmalar ve hareketlenme bağlamında, yönetimin çok tanınan muhaliflere ve halka mal olmuş kişilere yönelik baskısının aniden ortaya çıkması halkın hareketlenmesini ve geniş koalisyonların kurulmasını ateşleyebilir. Bu nedenle aşırı otoriter rejimler uzun vadede çok kınlgan hale gelirler. Devlet müdahalesinin yüksek düzeyde olması da tüm saldırıları devlete karşı yönlendirerek koalisyon kurulmasını teşvik edebilir. Ekonomik daralma ve krizler de koalisyon kurulmasını kolaylaştırır. Bu ülkelerden her biri, koalisyon oluşması için arkaplanı hazırlayan geniş ölçekli siyasal çatışma dönemleri boyunca değişik düzeylerde ekonomik daralma yaşamışlardır.

Devrimci isyancıların gücü gibi siyasal ve ideolojik faktörler de koalisyon kurulması ihtimalini etkilemiştir. Devrimci isyancıların görece zayıflığı, ayrıcalıklı sınıfları tehdit etmedikleri için koalisyon oluşmasını teşvik eder. Hem İran'da hem de Nikaragua'da radikal isyancılar çatışmaların başlangıç aşamalarında zayıflardı ve kapitalist sınıfa karşı ciddi bir tehdit oluşturmuyorlardı. Buna karşılık devrimci isyancıların gücü koalisyon kurulmasına engel de olabilirdi. Böyle durumlarda elit ve üst sınıflar radikal tehdidi durdurması için giderek devlete bağımlı hale gelebilir. Filipinler'de devrimci isyancıların gücü ayrıcalıklı grupları tehdit etmiş, böylece de koalisyon oluşması olasılığını azaltmıştır.

Son olarak sınıf çatışmasının yaygınlığı da koalisyon kurulması olasılığını etkiler. Düşük seviyedeki sınıf çatışması, kapi-

talistlerden ziyade devlet saldırının asıl hedefi olduğundan sınıf koalisyonu oluşmasını kolaylaştırır. Yüksek seviyede sınıf çatışması ise, işçiler devletten ziyade kapitalistlere saldırdıklarından koalisyon oluşmasına engel olur. Devrimlerde sınıf çatışmasının rolünü vurgulayan teorilerden farklı olarak bu çözümleme sınıf koalisyonuna, özellikle de devleti hedef alan koalisyonlarına vurgu yapmaktadır. İran'da aşırı devlet müdahalesi, sınıf çatışmasının yoğunluğunu azaltmış ve ana toplumsal sınıf ve kolektivitelerin saldırmak üzere devleti hedef almaları olgusuna yol açmıştır. Nikaragua ve Filipinler'de, 1970'lerin başında devlet müdahalesi İran'da olduğundan daha azdı ve bu, işçi ve öğrencilerin hem devleti hem de kapitalistleri hedef almasına, dolayısıyla koalisyon oluşmasını engellemelerine yol açmıştı. Ne Nikaragua'da ne de Filipinler'de kapitalistler, 1970'lerin başındaki öğrenci ve işçi hareketlerine katılmış ve sonuç olarak bu hareketler her iki ülkede de başarısız olmuştur. Nikaragua'da ayaklanmanın ikinci safhasında öğrenciler ve işçiler, sıkıyönetim ilanı ve sonrasında kapitalistlerin de isyana dahil oldukları Chamorro suikastinin ardından temel olarak devleti hedef aldıklarından, saldırının hedefi değişmişti. Böylece rejimi devirmeyi başardılar. Filipinler'de daha düşük devlet müdahalesi düzeyi, radikal işçilerin, öğrencilerin ve onların devrimci müttefiklerinin hem devleti hem de kapitalistleri hedef almasıyla, dolayısıyla da sınıf koalisyonlarının kurulmasını güçleştirmesiyle sonuçlandı.

Üst sınıfların taraf değiştirmesini siyasal fırsatlar sunan bir unsur olarak vurgu yapan kimi yapısalcı teorisyenlerin (Skocpol, 1979) çalışmalarından farklı olarak, elinizdeki inceleme üst sınıfın devletin karşısında yer almasının, daha sonra devleti ortadan kaldıran başkaları lehine ortaya çıkan fırsatların temel nedeni olmadığını göstermiştir. Fırsatlar daha ziyade, İran ve Nikaragua örneklerinde olduğu gibi dış baskı, hükümet reformları ve ekonomik daralma veya kriz koşullarında ortaya çıkar. Bu devletler üst sınıfın desteğine dayanmadığından, desteğin yitirilmesi başkaları için isyan etme fırsatı doğurmaz. Daha da önemlisi, öncelik her zaman üst sınıf siyasetine verilemez,

çünkü onların siyaseti sadece devletle olan ilişkilerinden değil, işçi sınıfı siyasetinden de etkilenir. Elinizdeki çalışma işçi sınıfı siyasetinin üst sınıf için çok önemli olduğunu, bu nedenle de sınıf koalisyonlarının oluşma olasılığını ve çatışmaların sonuçlarını doğrudan doğruya etkilediğini göstermiştir.

İşçi sınıfının militanlaşması ve işçilerin ideolojik saiklerle hareket eden isyancılarla ittifak kurması, geniş bir koalisyon kurulmasına engel olabilir. İşçi sınıfının militanlaşması ve ideolojik olarak radikal isyancılar lehine bir değişim göstermesi kapitalistleri toplumsal yapıyı korumak adına yönetimin baskısına dayanmak durumunda bırakabilir. Örneğin Filipinler ve Nikaragua'da, 1970'lerin başında işçilerin radikal öğrencilerle birlikte harekete geçmesi ve onlarla ittifak kurması kapitalistleri hedef almış ve bu nedenle koalisyon oluşumuna engel olmuştu. Benzer biçimde Filipinler'de, solun artan gücüyle beraber işçi kesimleri arasında yükselen militanlık ve radikal öğrencilerle kurulan ittifak, kapitalistlerin muhalefet ittifakına katılmasını engellemiş ve bu da Aquino'nun öldürülmesinin ardından gelişen kolektif eylemlerin Marcos'u iktidardan uzaklaştırmayı başaramaması sonucunu doğurmuştu. İşçilerin kapitalistlere karşı harekete geçme olasılığı, Filipinler'de olduğu gibi devlet müdahalesinin düşük olduğu ve ekonomik gücün devletten çok özel sektörün elinde bulunduğu yerlerde daha fazla olmaktadır.

İdeoloji ve devrimci mücadeleler

Çağdaş Üçüncü Dünya toplumsal devrimleri hakkında yakın geçmişte yapılan akademik çalışmalar ideolojinin rolü hakkında yüzeysel genellemelerde bulunmuştur. Bazı devrim çözümlemeleri ideolojiyi, kendi sihirli gücüne ve dinamiğine sahip bağımsız bir aktör olarak resmetmektedir. Bu incelemenin başlarındaki çözümlemelerin ortaya koyduğu gibi, bu ülkelerin toplumsal yapıları geniş bir ideolojik uzlaşma üzerine kurulmamıştır. Aslında her üç ülkede de baskı ve dış destek devletlerin kurulmasında ve devam ettirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Devrimci ideolojinin yükselişi kolektif halk eylemi için

fırsatlar doğurmaz. Ancak bir kez lehte fırsatlar ortaya çıktı mı, ideolojik saiklerle hareket eden gruplar mücadelelerin ön saflarında yer alırlar. Dolayısıyla öğrenciler ve entelektüeller her zaman siyasal ve ideolojik mücadelenin ön saflarında yer alırlar.

Buradaki örneklerden hiçbirinde tek bir ideoloji bütün muhalefete egemen değildi. Bazılarının büyük bir ideolojik dönüşüm olduğunu iddia ettiği İran örneğinde bile İslâm ideolojisi ve kültürü, kolektif eylemin zamanlamasında büyük farklılıklar olmasından ve çeşitli toplumsal grup ve sınıfların istemlerinin eklemlenmesinden ötürü, eşgüdümlü bir kolektif eylem üretemiştir. Ayrıca İranlılar arasındaki şehitlik kültürüne vurgu yapan iddiaların aksine, eldeki kanıtların Nikaragua'daki 1979 devriminde hem mutlak hem de göreceli anlamda, daha büyük sayıda ve oranda insanın öldüğünü belirtmek de önemlidir.

Herhangi bir ideoloji çözümlemesi onun var olan toplumsal yapıyla olan ilişkisini incelemek durumundadır. Ideolojiye sınırsız bir güç atfeden çözümlemeler, onu mistikleştirmekte ve toplumsal bağlamından ve kökeninden soyutlamaktadır. Devrimci ideoloji, toplumsal yapıda yer alan farklı grupları farklı biçimde cezbeder. Tekil kolektiviteler toplumsal yapıdaki konumlarına bağlı olarak, ülkeden ya da kültürden bağımsız biçimde, farklı siyasal ideolojilere dönük eğilim gösterirler. Bunun nedeni devrimci süreçleri sürdüren kolektivitelerin toplumsal yapıda farklı konumlarda yer alıyor olmaları, farklı çıkarları temsil etmeleri ve farklı istemleri birbirine eklemlenmiş olmalarıdır. Önceki bölümler, her üç ülkede de yeni bir toplumsal düzene doğru ideolojik bir değişim geçirmeye hazır temel toplumsal grubun muhalif entelektüeller ve öğrenciler arasından çıktığını göstermektedir. Hem fikirlerin hem de yeni alternatiflerin çözümlenmesine ve üretilmesine katılan entelektüeller, bu rejimlere ideolojik bir zemin üzerinde başkaldırma yeteneğine sahiptiler. Pek çoğu yüksek öğretim kurumlarına bağlı olduğundan, devlet iktidarına karşı kısmen bağımsız olmanın avantajından da faydalandılar. Öğrenciler her üç örnekte de fırsatlar elverdiği ölçüde ideolojik ve siyasal mücadelelerin öncülüğünü yürüttüler. Onlar çıkarlarını tüm toplum-

sal yapıyı değiştirmekten yana görüyorlardı. Gerilla örgütlerine kadro kaynağı oldular ve demokrasi, toplumsal adalet ve sosyalizm idealleri için savaştılar. Ayrıca işçilerin, köylülerin ve küçük üreticilerin davalarına da ortak oldular. Çoğunlukla en alt kademelerde bulunan az sayıda din adamı da ideolojik değişimleri benimsediler ve toplumsal yapının radikal biçimde dönüşümünden yana taraf oldular. Son olarak, örgütlü işçi kesimleri de toplumsal düzeni temelinden değiştirecek devrimci ideolojilerden yana saf tuttu. Bu işçiler, özellikle de daha önceden var olan örgütlere sahip olduklarında ve radikal müttefikler ortaya çıkararak, toplum düzeni hakkında alternatif görüşler ortaya attıklarında, çoğunlukla öğrencilerin ve entelektüellerin temel müttefiki konumunda oluyorlardı.

Öte yandan ayrıcalıklı toplumsal grup ve sınıflar radikal, devrimci ideolojilere daha az duyarlıydılar. Her    lkede de üst düzey din adamları, ılımlı siyasal eylemlerden ve sonuçlardan yanaydılar. Hangi ülkede olduğundan bağımsız olarak siyasal din adamlarının büyük çoğunluğu, toplumsal yapıda köklü değişiklikler talep eden radikal isyancıları desteklemiyordu. Benzer şekilde kapitalistler de mücadelelere tüm toplumsal yapıyı değil, siyasal sistemi değiştirmek üzere katılıyordu. Kapitalistlerin temel talepleri iktidar sahiplerini değiştirmek ve kendilerinin devlette yer bulabilecekleri bir biçimde siyasal kurumlaşmayı genişletmekten ibaretti. Her yerde kayırmacılağa, h k met düzenlemelerine ve piyasaya ve sermaye birikim süreçlerine yönelik devlet müdahalesine karşıydılar. Kapitalistler kendi çıkarlarının yanı sıra, dezavantajlı gruplar ve sınıflar lehine bazı ılımlı reformlardan yanaydılar. Somoza'nın iktidardan düşüşünden kısa bir süre önce FSLN'yi desteklediklerini açıklayan Nikaragualı kapitalistler örneğinde olduğu gibi, kapitalistler radikal değişikliklerden yana olan ideolojik saiklerle hareket eden isyancıları desteklediklerinde bunu alternatif seçeneklerin bulunmamasından dolayı yapıyorlardı. Benzer şekilde  arşı esnafının Humeyni'ye sunduğu destek de ideolojik nedenlerden çok siyasal nedenlerden kaynaklanıyordu. Aslında çok küçük bir kısım dışında  arşı esnafının

çoğunluğu, Humeyni'nin monarşiye karşı başkaldırı sırasında İran halkına yönelik beyanlarında hiçbir zaman ilan etmediği İslâm teokrasisi görüşünü kesinlikle bilmiyorlardı.

Devrimci isyancılar ve sonuçlar

Devrimci isyancıların önderliği toplumsal devrimlerin başarısı için son derece büyük bir önem taşımaktadır. Devrimci ideolojilerin ve isyancıların halkın belirli kesimleri, özellikle de öğrenciler arasında popüler olduğu kesin olmakla birlikte, toplumsal devrim çözümlemelerinde onların ideolojisinin devrimdeki rolü abartılmamalıdır. Bu isyancılar, ya yönetimin baskısından dolayı ya da yaygın bir siyasal destek bulmayı ve koalisyon kurmayı amaçladıkları için her zaman ideolojilerini tüm boyutlarıyla topluma sunmazlar ya da sunamazlar. Bu nedenle devrimci isyancıların başarı ya da başarısızlığı çatışma dinamikleriyle ve özellikle de ayaklanmanın son evresinde harekete geçme seçeneklerinin varlığıyla birlikte ele alınmak zorundadır.

İran devrimine ilişkin yaygın görüşü savunanlar, Ayetullah Humeyni'nin iktidarı ele geçirmesini ve bir teokrasinin kurulmasını, güçlü bir İslâmcı hareketin yükselişiyle ve halkın geniş kesimlerinin bu ideolojiye yönelmesiyle açıklamaktadır. Bu araştırmacılar, çözümlemelerini desteklemek üzere 1970'lerde İslâmcı hareketin yükselişine ilişkin bazı sistematik, ampirik veriler ortaya koymuşlardır. Eğer monarşinin yıkılışından önce bir ideolojik dönüşüm yaşanmış olsaydı bu, özgül toplumsal konumları olan belirli toplumsal aktörlerce eklemlenen somut kanıtlarla gösterilebilirdi. Öğrencilerin bazı kesimleri İslâm sosyalizmini desteklemiş de olsa, devrimci çatışmalar esnasında İranlıların büyük çoğunluğunun talep ve sloganları İslâm teokrasisine yönelindiğini ortaya koymamaktadır. Böyle kanıtlar ortada yokken bazı araştırmacılar, devrimci çatışmaların son evresinde Humeyni'ye yönelen muazzam siyasal desteği, bir tür İslâm teokrasisine veya köktencilige ideolojik yönelişle karıştırmıştır.

Bu incelemedeki çok miktarda ampirik veri İran halkının

büyük bölümünün Humeyni'yi dinsel ideolojisi veya hakkında hiçbir şey bilmedikleri bir teokrazi kurma hedefi nedeniyle değil, siyasal nedenlerle desteklediğini ortaya koymaktadır. Bazı Şah karşıtlarının Humeyni'yi teokratik bir ideolojiyi benimsemeden çok önce, 1963 Haziran'ında ilk kez tutuklandığında desteklediklerini belirtmek önem taşımaktadır. Bazı öğrenciler ve aydınlar 1970'lerde İslâm sosyalizmini savunmuş olsalar bile İranlıların büyük çoğunluğu, devrimci çatışmaların başlamasından yalnızca iki yıl önce, 1975'te, Humeyni'yi destekleyen din okulu öğrencilerinin isyanına karşı çıkmıştı. En önemlisi, devrimci mücadeleler boyunca çeşitli toplumsal grup ve sınıflar mücadeleye değişik zamanlarda girmiş ve benzer çıkar ve ideolojilere sahip olmadıkları için farklı değişim talepleri öne sürmüşlerdi. Humeyni ve onun köktenci İslâm'ı, ideolojik yönelimi güçlü bir toplumsal grup olan öğrenciler arasında çok az destek buluyordu. Devrimci mücadelelerin son aşamasında geniş koalisyon Humeyni'yi gelecekte kurulacak bir İslâmcı yönetim üzerine varılan ideolojik bir uzlaşmadan ötürü değil, rejime karşı siyasal muhalefetlerinden ötürü desteklemişti. Monarşinin devrilmesinin ardından gelen eşî görülmemiş bir baskı ve şiddet dalgası bir ideolojik uzlaşmanın olmadığını ortaya koymaktadır.

İran devriminin sonucu, ilk elden Şah'ın, ılımlı muhalefetin tüm harekete geçme kanallarını tıkamış olmasına bağlıydı. Yönetimin baskısı liberal-milliyetçileri ve sosyalistleri ya ortadan kaldırmış ya da çok zayıflatmıştı. Camii dışındaki tüm harekete geçme kanalları tıkanmıştı. Sonuçta din adamlarının bu harekete geçme kanalı üzerindeki tekelleri ve bir kesiminin devlet iktidarını ele geçirmesini, koalisyon ortaklarını siyasal kurumların dışına atmasını ve tüm karşıtlarını bastırmasını mümkün kıldı. Bu militan din adamları, din adamları içinde sadece küçük bir kesimdi.

Bu bağlamda Humeyni, teokratik ideolojisi sayesinde değil, Şah'a karşı uzlaşmaz tutumu sayesinde önemli bir konuma yükseldi. Belki de koalisyon kurulmasını sağlayabilmek adına Humeyni hiçbir zaman İran halkına yönelik beyanlarında bir

İslâm teokrasisi kurma hedefinden hiç söz etmemiştir. Her ne kadar sürekli olarak Pehlevi Hanedanı döneminde İslâm'ın aşınmasına dair endişelerinden söz etmiş olsa da, İran halkına yönelik beyanlarında buna yeni hiçbir ideolojik önerme eklememiştir. Aslında Humeyni'nin ideolojik beyanları, diktatörlüğe ve emperyalizme karşı çıkıp, özgürlük ve bağımsızlık talep ettiğinden ulusalcı hareketin ideolojik ilkelerini izlemekteydi. Monarşinin devrilmesinden sonra teokratik bir devlet kurma hedefini açığa vurdu. Daha önemlisi, ayaklanmadan sonra iktidarda kalabilmek için çok büyük bir ideolojik değişikliği benimsedi. Halk hareketi yaygınlaşıp, devrimci solcu siyasal örgütlerin gücünü artınca, Humeyni tekrar tekrar İslâm yönetiminin yoksullara ve düşkünlere hizmet edeceğini ileri sürdü. Dolayısıyla Humeyni, yoksulların desteğini almak ve solu toplumdaki yalıtım için, sosyalistlerin ve Marksistlerin genel eşitlikçi prensiplerini ödünç aldı. Ancak bu büyük ideolojik değişim bile İslâmcı rejimin sürekliliğini güvence altına almak için yeterli değildi. Sonunda Humeyni, toplumu hareketsiz kılmak ve solu susturmak üzere daha önce görülmemiş bir baskı ve şiddet dalgasına dayanmak zorunda kaldı. Acımasız bir baskının sürekli olarak kullanılması, İran'da İslâm teokrasisine yönelik ideolojik bir desteğin olmadığını göstermektedir.

Nikaragua'da Somoza'nın katılımı ve ılımlı muhalefetin devlette bazı değişikliklerin gerçekleşmesini sağlamadaki başarısızlığı, Ulusal Muhafız Birliği'nin sürekli baskısıyla da birleşerek, harekete geçme kanallarını daralttı ve alanı Sandinistaların yönetimi altındaki silahlı mücadeleye bıraktı. Ancak başlangıçta, halk hareketi Chamorro suikastinin ardından yaygınlaşmışken Sandinistalar örgütsel ve siyasal olarak güçsüzdü. Hem örgütsel olarak bölünmüş hem de baskı tarafından büyük ölçüde zayıflatılmışlardı. Öğrencilerin ve köylülüğün bazı kesimlerinin desteğini arkalarına almış olsalar bile, Sandinistaların kayda değer bir sosyalist kesimi de içeren örgütlü işçiler arasında hiç desteği yoktu.

Ancak Sandinistalar etkin bir biçimde koalisyon kurma güçlerini artıran taktikler uyguladılar. Toplumun ayrıcalıklı ke-

simlerine yönelik tehditlerini azaltarak, ideolojik duruşlarında değişiklik yaptılar. Böylece 1977'de Los Doce'yi kurduklarında burjuvazinin ve üst düzey meslek sahiplerinin çok küçük bir kesiminin desteğini kazandılar. Yine de Sandinistalar, Chamorro suikastini izleyen aylarda, Nikaragua halkının büyük çoğunluğu ılımlı muhalefetin peşinden gittiği için halk mücadeleri üzerinde hegemonya kuramamıştı. Devlet daha fazla zayıfladığı ve daha fazla baskıcı önlemlere başvurmaya başladığı ölçüde, Sandinistalar giderek halkın farklı kesimlerinden daha fazla destek bulmaya başladı. 1979 başı itibariyle halkın büyük çoğunluğunun desteğini kazanmıştı. Sonunda kapitalistlerin ve ılımlı siyasal örgütlerin Sandinistaları desteklemekten başka çaresi kalmadı. İlimli muhalefetin Somoza'yı iktidardan uzaklaştırmayı başaramaması, geriye tek bir seçenek bırakmıştı: Silahlı mücadele ve halk ayaklanması. Sandinistaların askerî zaferiyle birleşen halk desteği, devleti denetim altına almalarını ve elit muhalefetine karşın kendi iktidarlarını sağlamlaştırmalarını olanaklı kıldı.

Filipinler'de devrimci isyancılar iktidarı ele geçirmek ve toplumsal yapıyı değiştirmek için elverişli bir konumdaydılar. Ulusal Demokratik Cephe ya da NPA'yı kurarak, kırdaki yönetime karşı silahlı mücadeleye giriştiler. Devrimcilerin konumu sıkı yönetim ilan edilmesi ve siyasal kurumların ılımlı muhalefeti baskı altında tutacak ve güçsüzleştirecek biçimde kapatılmasıyla birlikte daha da güçlenmişti. 1983'te Aquino'nun öldürülmesiyle birlikte halk hareketi patlak verdiğinde, devrimci isyancılar, ılımlı muhalefete göre daha örgütlü ve güçlüydü. Öğrencilerden, milliyetçi aydınlardan, din adamlarının bazı kesimlerinden, köylü ve çiftçilerden ve artan sayıda kentli işçi sınıfından destek buluyorlardı. NPA geniş bir alanda faaliyet gösteriyor ve kırın büyüyen kısımlarında iktidarını ilan edebiliyordu. İlimli muhalefetin zayıflığı ve alternatif seçeneklerin olmaması veriyken radikal sol Filipinler'de iktidarın temel adayı olabiliirdi.

Buna karşın, bu güçlü devrimci isyancı Filipinler'de iktidarı almayı başaramadı. Filipinli devrimcilerin başarısızlığı kısmen kendi iktidar konumlarına ve izledikleri taktiklere bağlıydı.

Şaşırtıcı bir biçimde askerî güçleri ve örgütsel becerileri, yükselen sınıf çatışması ile birlikte, ayrıcalıklı sınıflara ve halen varlığını sürdüren toplumsal düzene karşı tehditlere katkıda bulunmuş ve sonuç olarak koalisyon oluşmasına engel olmuştur. Sandinistalardan farklı olarak Filipinli devrimciler, anlaşma masasında mücadeleler üzerinde hegemonya kurmaya çalışmıştı. İlimli muhalefetle kurulması muhtemel bir koalisyonda daha fazla güce sahip olma talepleri ılımlı güçleri tehdit etti ve ılımlılar devrimcilerin hegemonyasını kabul etmedikleri için koalisyon oluşumuna engel oldu.

Yine de devrimciler, Sandinistalar gibi, ayaklanmanın büyük ölçüde içinde gerçekleştiği kentsel alanlarda kendilerini hegemonik güç olarak konumlandırmayı başardılar. Devrimciler 1985'in son aylarında, genel grevler örgütleyerek ve güneydeki tüm kent ve bölgeleri felce uğratarak yaygın kolektif eylemler başlattıklarında bu tür mücadelelere yaklaşmışlardı. Genel grevler giderek ülkenin geri kalanına da yayılmış ve kentlerdeki silahlı mücadeleyle birleşmiş olsaydı, devrimciler fiilen mücadeleler üzerinde hegemonya kurmuş olurlardı. Ancak Marcos erken başkanlık seçimlerini ilan etmeden önce bölgesel grevleri ülke çapına yaymayı başaramadılar. Dahası, NPA silahlı güçlerini ülke çapında kentlere ulaştırıp, genel grevlerle birleştirerek Marcos'u iktidardan uzaklaştırmakta başarısız oldu.

Marcos, Somoza gibi uzlaşmazlığında başarıya ulaşmış olsaydı harekete geçme seçenekleri sadece silahlı mücadele kanalına indirgenmiş olurdu. Bu durumda FSLN'den daha örgütlü ve güçlü olan silahlı NPA, iktidarın tek adayı olur ve muhtemelen bir toplumsal devrim meydana gelirdi.

Sonunda erken seçim devrimcileri devre dışı bıraktı ve çatışmaların sonucunu değiştirdi. Seçim yarışı doğal olarak çatışma alanını yıkıcı kolektif eylem ve silahlı mücadeleden, elitin dene-timindeki siyasal alternatife doğru kaydırıldığından, seçenekleri ılımlı muhalefet lehine daralttı. Kapitalistleri, Katolik Kilisesi'nin üst kademelerini ve bazı orta sınıf örgütlerini kapsayan yukarıdan aşağı oluşturulmuş bir koalisyon, seçim kampanyası sırasında toplumu Marcos'a karşı harekete geçirmeyi başardı.

Aquino zaferini ilan etmiş olsa da Marcos iktidarı hemen bırakmadı. Aslında Ulusal Meclis, seçimin galibi olarak Marcos'u ilan etti. Aquino kampının yıkıcı taktiklere yönelik hazırlık yapmasıyla, ordu içindeki taraf değiştirmeler yönetimi felce uğrattı. Sonuçta, Marcos'a bağlı güçlere karşı dört gün süren bir halk hareketi ve Amerikan desteğinin çekilmesi, eliti ön saflara itti.

Sonuç olarak, üç ülkedeki çatışmaların sonuçları çok büyük ölçüde siyasal süreçlerin dinamiklerinden ve var olan harekete geçme seçeneklerinden, özellikle de çatışmaların son evrelerinde etkilenmiştir. Tek bir seçeneğin var olması, kısmen, bazı yolları tıkarken başkalarını açan devletin politikalarına bağlıdır. Doğal olarak toplumun ayrıcalıklı kesimlerini tehdit eden devrimci isyancılar büyük bir güç kazanmış ve ılımlı muhalefet egemenlerin baskısıyla ve uzlaşmazlığıyla zayıflatıldığında iktidarı almayı başarmışlardır. Dolayısıyla toplumsal devrimleri anlamak için yapısal değişkenleri, siyasal süreçlerin ve harekete geçme seçeneklerinin dinamiklerinin çözümlenmesiyle birleştirmek büyük bir önem taşımaktadır.

Geleceğe dönük yansımalar

Eğer bu çerçeve geçerliyse, gelecekteki geniş ölçekli toplumsal çatışma ve devrimlerin çözümlenmesine de uygulanabilir olmalıdır. Bu modelin bazı değişkenlerini geliştirmekte olan ülkelerin şimdiki durumlarına uyguladığımızda, günümüzde değişik yönlerde doğru çeken çelişkili güçlerin iş başında olduğu görülecektir. Bazı değişimler toplumsal devrimlerin gerçekleşme olasılığının azalma doğrultusuna girdiğine işaret ederken, başka noktalar devrimci çatışmaların devam ettiğini göstermektedir. Geliştirmekte olan ülkelerdeki yeni siyasal yapılar üst düzeyde merkezîleşmeyle ve dışlayıcı yönetimle daha az nitelenebileceği ölçüde, yaygın siyasal çatışmaların ve devrimlerin oluşma olasılığını azaltmaktadır. Siyasal alanı genişleten ve ılımlı siyasal örgütlerin devlet yönetiminde yer almasına izin veren biçimsel demokratik kurumların gelişmesi, büyük ölçekli siyasal çatışmaların oluşma olasılığını azaltmaktadır. Demokratik ku-

rumlar ılımlı isyancıların elini güçlendirebilir ve devrimci ve radikal isyancıları yalıtarak, etkisiz kılabılır. Böyle koşullar ayrıca reformist güçlerle devrimci güçler arasında koalisyon oluşması olasılığını da azaltır ve böylece bu incelemede ele alınan tipte devrimlerin ortaya çıkma olasılığını da düşürür.

Benzer biçimde, yönetimler daha az hiperaktif, daha az müdahaleci hale geldikçe ve piyasa güçlerinin sermaye bölüşümü ve birikimi süreçlerini belirlemesine izin verdikçe, devlet bu incelemede ele alınan tipte meydan okumalarla karşı karşıya kalmayacaktır. Dolayısıyla, olumsuz etkilenen kolektiviteler ve sınıflar örgütlenerek, kendi lehlerine devlet müdahalesi talep edebilecek olsalar bile, devlet çatışmanın odak noktasında yer almayacaktır. Böyle koşullarda toplumsal çatışmanın hedefinin, devletten ziyade başka toplumsal gruplar ve sınıflar olması eğilimi güçlenecektir. Sonuç olarak toplumsal çatışmalar daha fazla parçalanacak ve geniş koalisyonların oluşturulması başarılamayacaktır. Geniş koalisyonların olmayışıysa, İran ve Nikaragua'daki gibi toplumsal devrimlerin oluşma olasılığını azaltmaktadır.

Öte yandan, azalan devlet müdahalesi ve piyasa güçlerinin yaygınlık kazanması yönündeki eğilim de toplumsal çelişkileri yoğunlaştıran çatışmalar ve krizler doğurabilir. Artan globalleşmeyle birlikte, büyük sanayileşmiş ülkelerdeki ekonomik daralma veya kriz geliştirmekte olan ülkeleri daha önce olmadığı kadar çok etkileyecektir. Geliştirmekte olan ülkeler, Brezilya, Meksika ve Güney Kore örneklerinde görüldüğü üzere, dünya ekonomisiyle daha fazla bütünleştiği ölçüde, dünya piyasasının kaprislerine ve çokuluslu şirketlerin ve mali kurumların kararlarına karşı daha duyarlı olacaktır. Piyasa güçlerinin kolaylıkla kontrol edilemeyen ekonomik dalgalanmalara yol açması, dünya ekonomisinde bütünleşme arttıkça yoğunlaşan bir eğilim. Bölgesel bütünleşme de, 1998'de Asya piyasalarının düşüşünde de görüldüğü gibi, ekonomik daralma dönemlerinde daha kapsamlı sonuçlar doğuracaktır. Daha fazla ekonomik bütünleşmeye yönelik mevcut eğilim, sınıf çizgileri ve değişik ekonomik sektörler boyunca yeni kazananların ve kaybedenlerin ortaya çıkmasına yol açabilir. Bu koşullar kaybeden sek-

törler ve sınıfların başlattığı, çokuluslu şirketler, IMF ve Dünya Bankası gibi güçlü uluslararası aktörlere kafa tutan milliyetçi hareketlerle sonuçlanabilir. Böylesi koalisyonlar daha fazla devlet müdahalesi ve olumsuz global eğilimler karşısında korunma talebinde bulunabilirler.

Ayrıca serbest pazarların yayılması sınıf çatışmasını ve etnik bölünmeleri şiddetlendirmeye devam ederek, çatışma için yeterli bir neden sunabilir. Devlet müdahalesinin azalması “eş dost kapitalizmi”ni ve büyük servetlerin biriktirilmesini dizginlese bile, yaygınlaşan piyasa güçleri gelişmekte olan ülkelerdeki sınıflar ve bölgeler arasındaki eşitsizliği yoğunlaştırabilir. Halihazırda, piyasa güçlerinin yaygınlaşmasıyla ekonomik eşitsizlikler fiilen dünyanın her yerinde yükseliyor. Yoksulla zengin arasındaki uçurum, tehlike sinyalleri veren bir hızla büyüyor. Artan toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler, toplumsal çatışmalar için kaçınılmaz nedenler oluşturuyorlar. Bu eşitsizlikler öğrencileri ve işçileri kolektif eylem ve toplumsal değişim için harekete geçmeye itiyor. Son olarak, artan eşitsizlikler etnik çatışmaları olduğu gibi, bölgesel çatışmaları da yoğunlaştırıyor.

Demokratikleşme toplumsal grupların harekete geçme güçlerini artırma eğilimindeyken, devrimci isyancıların zayıflaması ya da yok olmaları toplumsal devrimlerin oluşma olasılığını azaltmaktadır. Yine de gelişmekte olan ülkelerde artan toplumsal eşitsizlikler ve yüksek öğretimin yaygınlaşması öğrencilerin ve gençlerin siyasete katılımının devam etmesine yol açıyor. Artan toplumsal eşitsizlikler gelişmekte olan ülkelerin başına dert olduğu sürece, öğrenciler, muhalif aydınlar ve isyancılar üretmeye devam edecektir. Gelecekteki doğrultu ne olursa olsun, geniş ölçekli toplumsal çatışmalara ve şiddete neden olan pek çok toplumsal neden var olmaya devam etmektedir. Bu çalışmanın, acı çeken insanların büyük bir çoğunluğunun yaşadığı gelişmekte olan ülkelerdeki devrimlerin toplumsal nedenlerinin kavranmasına katkıda bulunmasını umuyorum.

KURAM

- Arjomand, S., "Shi'ite Islam and the Revolution in Iran", *Government and Opposition*, sayı: 16; 293-316, 1981.
- Arjomand, S., "Iran's Islamic Revolution in Comparative Perspective", *World Politics*, sayı: 38; 383-414, 1986.
- Aya, R., *Rethinking Revolutions and Collective Violence: Studies on Concept, Theory, and Method*, Het Spinhuis, Amsterdam, 1990.
- Boswell, T., "World Revolutions and Revolutions in the World-System", *Revolution in the World-System* içinde, der. T. Boswell, Greenwood Press, New York, 1989.
- Boswell, T., "Marx's Theory of Rebellion: A Cross-National Analysis of Class Exploitation, Economic Development and Violent Revolt", *American Sociological Review*, sayı: 58; 681-702, 1993.
- Boswell, T. ve W. J. Dixon, "Dependency and Rebellion: A Cross-National Analysis", *American Sociological Review*, sayı: 55; 540-559, 1990.
- Burns, G., "Ideology, Culture, and Ambiguity: The Revolutionary Process in Iran", *Theory and Society*, sayı: 25; 349-388, 1996.
- Calhoun, C., "The Radicalism of Tradition: Community Strength or Venerable Disguise and Borrowed Language?" *American Journal of Sociology*, sayı: 88; 886-914, 1983.
- Chehabi, H. ve J. Linz, *Sultanik Regimes*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1998.
- Colburn, F., *The Vogue of Revolution in Poor Countries*, Princeton University Press, Princeton, 1994.
- Eckstein, S., "Power and Popular Protest in Latin America", *Power and Popular Protest: Latin American Social Movements* içinde, der. S. Eckstein, University of California Press, Berkeley, 1989.
- Farhi, F., *States and Urban-Based Revolutions: Iran and Nicaragua*, University of Illinois Press, Chicago, 1990.
- Foran, J., *Fragile Resistance: Social Transformation in Iran from 1500 to the Revolution*, Westview Press, Boulder, 1993.

- Foran, J. "The Comparative-Historical Sociology of Third World Revolutions: Why a Few Succeed, Why Most Fail", *Theorizing Revolutions* içinde, der. J. Foran, Routledge, New York, 1997a.
- Foran, J. (der.), *Theorizing Revolutions*, Routledge, New York, 1997b.
- Foran, J., ve J. Goodwin, "Revolutionary Outcomes in Iran and Nicaragua: Coalition Fragmentation, War, and the Limits of Social Transformation", *Theory and Society*, sayı: 22 (2), 1993.
- Gamson, W., *Strategy of Social Protest*, Dorsey Press, Homewood, Ill., 1975.
- Gillis, M., "The Role of State Enterprises in Economic Development", *Social Research*, 249-289, 1980.
- Goldfrank, W., "Theories of Revolution and Revolution Without Theory: The Case of Mexico", *Theory and Society*, sayı: 7; 135-165, 1979.
- Goldstone, J., "Theories of Revolution: The Third Generation", *World Politics*, sayı: 32; 425-453, 1980.
- Goldstone, J., "The Comparative and Historical Study of Revolutions", *Annual Review of Sociology*, sayı: 8; 187-207, 1982.
- Goldstone, J., "The Comparative and Historical Study of Revolutions", *Revolutions: Theoretical, Comparative, and Historical Studies* içinde, der. J. Goldstone, Harcourt Brace Jovanovich, San Diego, 1986.
- Goldstone, J., "Ideology, Cultural Frameworks, and the Process of Revolution", *Theory and Society*, sayı: 20; 405-455, 1991a.
- Goldstone, J., *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*, University of California Press, Berkeley, 1991b.
- Goodwin, J., "Toward a New Sociology of Revolutions", *Theory and Society*, sayı: 23; 731-766, 1994.
- Goodwin, J., "State-Centered Approaches To Social Revolutions: Strengths and Limitations of a Theoretical Tradition", *Theorizing Revolutions* içinde, der. J. Foran, Routledge, New York, 1997.
- Goodwin, J., ve T. Skocpol, "Explaining Revolutions in the Contemporary Third World", *Social Revolutions in the Modern World* içinde, der. T. Skocpol, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
- Gould, R., *Insurgent Identities: Class, Community, and Protest in Paris from 1848 to the Commune*, University of Chicago Press, Chicago, 1995.
- Haggard, S. ve R. Kaufman, *The Political Economy of Democratic Transitions*, Princeton University Press, Princeton, 1995.
- Hall, J. ve G. Ikenberry, *The State*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1989.
- Hobsbawm, E., "Peasants and Politics", *The Journal of Peasant Studies*, sayı: 1; 3-22, 1973.
- Hobsbawm, E., "Peasant Land Occupation", *Past and Present*, sayı: 62; 120-152, 1974.
- Jenkins, J. C., "Resource Mobilization and the Study of Social Movements", *Annual Review of Sociology*, sayı: 9; 527-553, 1983.
- Jenkins, J. C., *The Politics of Insurgency: The Farm Worker Movement in the 1960s*, Columbia University Press, New York, 1985.

- Jenkins, J. C. ve C. Perrow, "Insurgency of the Powerless", *American Sociological Review*, sayı: 42; 249-268, 1977.
- Jenkins, J. C., ve K. Schock, "Global Structures and Political Processes in the Study of Domestic Political Conflict", *Annual Review of Sociology*, sayı: 18; 161-185, 1992.
- Katz, M., *Revolutions and Revolutionary Waves*, St. Martin's Press, New York, 1997.
- Keddie, N. (der.), *Debating Revolutions*, New York University Press, New York, 1995a
- Keddie, N., "Can Revolution Be Predicted; Can Their Causes Be Understood?", *Debating Revolutions* içinde, der. N. Keddie. New York University Press, New York, 1995b.
- Kim, Q.-Y, "Paradigms and Revolution: The Societal and Statist Approaches Reconsidered", *Revolutions in the Third World* içinde, der. Q.-Y. Kim, E. J. Brill, Leiden, 1991.
- Kimmel, M., *Revolution: A Sociological Interpretation*, Temple University Press, Philadelphia, 1990.
- Kirkpatrick, C. H., "Business Behavior in the Public Sector", *Industrial Structure and Policy in Less Developed Countries* içinde, der. C. H. Kirkpatrick, N. Lee ve F. I. Nixon, George Allen & Unwin, Londra, 1984.
- Koenker, D. P. ve W. G. Rosenberg, *Strikes and Revolution in Russia, 1917*, Princeton University Press, Princeton, 1989.
- Korpi, W., "Conflict, Power and Relative Deprivation", *American Political Science Review*, sayı: 68; 1569-1578, 1974.
- Kurzman, C., "Structural Opportunity and Perceived Opportunity in Social-Movement Theory: The Iranian Revolution of 1979", *American Sociological Review*, sayı: 61; 153-170, 1996.
- Linz, J., "Totalitarian and Authoritarian Regimes", *Macropolitical Theory* içinde, der. F. Greenstein ve N. Polsby, Addison-Wesley, Reading, Mass., 1975.
- Lupher, M., *Power Restructuring in China and Russia*, Westview Press, Boulder, 1996.
- McAdam, D., *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970*, University of Chicago Press, Chicago, 1982.
- McAdam, D. ve D. A. Snow, *Social Movements: Readings on their Emergence, Mobilization, and Dynamics*, Roxbury Publishing Company, Los Angeles, 1997.
- McCarthy, J. D. ve M. N. Zald, "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory", *American Journal of Sociology*, sayı: 82; 1212-1241.
- McDaniel, T., *Autocracy, Modernization, and Revolution in Russia and Iran*, Princeton University Press, Princeton, 1991.
- Midlarsky, M. ve K. Roberts, "Inequality, the State, and Revolution in Central America", *Inequality and Contemporary Revolutions* içinde, der. M. Midlarsky, University of Colorado Press, Denver, 1986.
- Migdal, J. S., *Peasants, Politics, and Revolution: Pressures toward Political and Social Change in the Third World*, Princeton University Press, Princeton, 1974.
- Moaddel, M., *Class, Politics, and Ideology in the Iranian Revolution*, Columbia University Press, New York, 1993.

- Moore, Jr., B., *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Beacon, Boston, 1966.
- Moore, Jr., B., *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt*, M. E. Sharpe, New York, 1978.
- Morris, A., "Black Southern Student Sit-in Movement: An Analysis of Internal Organization", *American Sociological Review*, sayı: 46; 744-767, 1981.
- Morris, A., *The Origins of the Civil Rights Movement: Black Communities Organizing for Change*, The Free Press, New York, 1984.
- Oberschall, A., *Social Conflict and Social Movements*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1973.
- O'Dea, T., *The Sociology of Religion*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1966.
- Paige, J., *Agrarian Revolution: Social Movements and Export Agriculture in the Underdeveloped World*, The Free Press, New York, 1975.
- Paige, J., *Coffee and Power: Revolution and the Rise of Democracy in Central America*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1997.
- Parsa, M., "Economic Development and Political Transformation: A Comparative Analysis of the United States, Russia, Nicaragua, and Iran", *Theory and Society*, sayı: 14; 623-675, 1985.
- Parsa, M., *Social Origins of the Iranian Revolution*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1989.
- Parsa, M., "Conversion or Coalition? Ideology in the Iranian and Nicaraguan Revolutions", *Political Power and Social Theory*, sayı: 9; 23-60, 1995.
- Piven, F. F., ve R. A. Cloward, *Poor Peoples' Movements: Why They Succeed, How They Fail*, Vintage Books, New York, 1977.
- Rice, E., *Revolution and Counter-Revolution*, Oxford, Blackwell, 1991.
- Rueschemeyer, D. ve P. Evans, "The State and Economic Transformation: Toward an Analysis of the Conditions Underlying Effective Intervention", *Bringing the State Back In* içinde, der. P. Evans, D. Rueschemeyer ve T. Skocpol, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- Rueschemeyer, D., E. Stephens ve J. Stephens, *Capitalist Development and Democracy*, University of Chicago Press, Chicago, 1992.
- Salert, B., *Revolutions and Revolutionaries*, Elsevier, New York, 1976.
- Schutz, B. ve R. Slater, "A Framework for Analysis", *Revolution and Political Change in the Third World* içinde, der. B. Schutz ve R. Slater, Lynne Rienner, Boulder, 1990.
- Schwartz, M., *Radical Protest and Social Structure: The Southern Farmers' Alliance and Cotton Tenancy, 1880-1890*, University of Chicago Press, Chicago, 1976.
- Scott, J., "Revolution in the Revolution: Peasants and Commissars", *Theory and Society*, sayı: 7; 97-134, 1979.
- Scott, J., *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, Yale University Press, New Haven, 1985.
- Selbin, Eric, *Modern Latin American Revolutions*, Westview Press, Boulder, 1993.
- Selbin, Eric, "Revolution in the Real World: Bringing Agency Back In", *Theorizing Revolutions*, der. J. Foran, Routledge, New York, 1997.

- Sewell, W., "Ideologies and Social Revolutions: Reflections on the French Case", *Journal of Modern History*, sayı: 57; 57-85, 1985.
- Shepherd, W., *Public Enterprise: Economic Analysis of Theory and Practice*, Lexington Books, Lexington, Mass., 1976.
- Short, R. P., "The Role of Public Enterprises: An International Statistical Comparison", *Public Enterprise in Mixed Economies* içinde, der. R. H. Floyd, C. S. Gary ve R. P. Short, IMF, Washington D. C., 1984.
- Shorter, E. ve C. Tilly, *Strikes in France, 1830-1968*, Cambridge University Press, Londra, 1974.
- Skocpol, T., *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.
- Skocpol, T., "Rentier State and Shi'a Islam in the Iranian Revolution", *Theory and Society*, sayı: 11; 265-283, 1982.
- Snyder, R., "Paths out of Sultanic Regimes: Combining Structural and Voluntarist Perspectives", *Sultanic Regimes* içinde, der. H. Chehabi ve J. Linz, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1998.
- Snyder, D. ve C. Tilly, "Hardship and Collective Violence in France: 1830-1960", *American Sociological Review*, sayı: 37; 520-532, 1972.
- Stinchcombe, A., "Social Structure and Organizations", *Handbook of Organizations* içinde, der. J. March, Rand McNally and Company, Chicago, 1965.
- Supple, B., "The State and the Industrial Revolution", *The Fontana Economic History of Europe: The Industrial Revolution* içinde, der. C. Cipolla, Fontana, Glasgow, 1980.
- Tarrow, S., *Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
- Tilly, C., "The Analysis of a Counter-Revolution", *History and Theory*, sayı: 3; 30-58, 1963.
- Tilly, C., "Does Modernization Breed Revolution?", *Comparative Politics*, sayı: 5; 425-447, 1973.
- Tilly, C., *From Mobilization to Revolution*, Addison-Wesley, Reading, Mass., 1978.
- Tilly, C., "Repertoires of Contention in America and Britain, 1750-1830", *The Dynamics of Social Movements* içinde, der. M. Zald ve J. D. McCarthy, Winthrop, Cambridge, 1979.
- Tilly, C., *Coercion, Capital, and European States, AD990-1990*, Basil Blackwell, Oxford, 1990.
- Tilly, C., *European Revolutions, 1492-1992*, Blackwell, Oxford, 1994.
- US Department of Commerce, *Survey of Current Business*, Washington, D.C., 1992.
- Walton, J., *Reluctant Rebels: Comparative Studies of Revolution and Underdevelopment*, Columbia University Press, New York, 1984.
- Walton, J., "Debt, Protest, and the State in Latin America", *Power and Popular Protest: Latin American Social Movements* içinde, der. S. Eckstein, University of California Press, Berkeley, 1989.
- Walton, J. ve D. Seddon, *Free Markets and Food Riots: The Politics of Global Adjustment*, Blackwell, Oxford, 1994.

- Weiss, L. ve J. Hobson, *States and Economic Development: A Comparative Historical Analysis*, Blackwell, Malden, Mass., 1995.
- Wickham-Crowley, T., "Structural Theories of Revolution", *Theorizing Revolutions* içinde, der. J. Foran. Routledge, New York, 1997.
- Wolf, E., *Peasant Wars of the Twentieth Century*, Harper Torchbooks, New York, 1969.
- World Bank, *DEC Analytical Database: Report on Methods and Data Sources*, International Economics Department, Analysis and Prospects Division, 1991.
- Zagoria, D., "Asian Tenancy Systems and Communist Mobilization of the Peasantry", *Peasant Revolution and Communist Revolutions in Asia* içinde, der. J. Lewis, Stanford University Press, Stanford, 1976.
- Zagorin, P., *Rebels and Rulers, 1500-1660*, Cambridge University Press, Cambridge, 1982.
- Zysman, J., *Governments, Markets, and Growth: Financial Systems and the Politics of Industrial Change*, Cornell University Press, Ithaca, 1983.

İRAN

- Abouzar, Asnad Va Tasaviri As Enghelab E khalgh-e Mosalman-e Iran, cilt 1, bölüm 1 ve 3, Abouzar, Tahran, 1978.
- Abrahamian, E., "The Crowd in Iranian Politics", *Past and Present*, sayı: 41; 184-210, 1968.
- Abrahamian, E., *Iran Between Two Revolutions*, Princeton University Press, Princeton, 1982.
- Abrahamian, E., *The Iranian Mojahedin*, Yale University Press, New Haven, 1989.
- Abrahamian, E., *Khomeinism: Essays on the Islamic Republic*, University of California Press, Berkeley, 1993.
- Alfshar, H., "The Army", *Iran: A Revolution in Turmoil* içinde, der. H. Alfshar, Macmillan, Londra, 1985.
- Akhavi, S., *Religion and Politics in Contemporary Iran*, State University of New York Press, Albany, 1980.
- Alam, A., *The Shah and I: The Confidential Diary of Iran's Royal Court, 1969-1977*, I. B. Tauris, Londra, 1991.
- Alexander, Y. ve A. Nanes (der.), *The United States and Iran: A Documentary History*, University Publications of America, Frederick, Md., 1980.
- Amirahmadi, H., *Revolution and Economic Transition: The Iranian Experience*, State University of New York Press, Albany, 1990.
- Amuzegar, J., *The Dynamics of the Iranian Revolution: The Pahlavis' Triumph and Tragedy*, State University of New York Press, New York, 1991.
- Arjomand, S., "Shi'ite Islam and the Revolution in Iran", *Government and Opposition*, sayı: 16; 293-316, 1981.
- Arjomand, S., "Iran's Islamic Revolution in Comparative Perspective", *World Politics*, 38: 383-414, 1986.
- Arjomand, S., *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*, Oxford University Press, New York, 1988.

- Ashraf, A. ve A. Banuazizi, "The State, Classes, and Modes of Mobilization in the Iranian Revolution", *State, Culture, and Society*, sayı: 1; 3-40, 1985.
- Ashraf, A. ve A. Banuazizi, "Classes in the Pahlavi Period" *Encyclopaedia Iranica* içinde, der. E. Yarshater, cilt 5, fasikül 7, Mazda Publishers, Costa Mesa, 1992.
- Bakhash, S., *The Reign of the Ayatollahs: Iran and the Islamic Revolution*, Basic Books, New York, 1984.
- Bakkhtiar, S., *Yekrangî*, Albion Michel, Paris, 1982.
- Bashiriyeh, H., *The State and the Revolution in Iran, 1962-1982*, St. Martin's Press, New York, 1984.
- Bayat, A., "Workers' Control after the Revolution", *MERIP Reports*, sayı: 13 (3); 19-34, 1983.
- Bayat, A., *Workers and Revolution in Iran*, Zed, Londra, 1987.
- Bayat, A., *Street Politics: Poor People's Movements in Iran*, Columbia University Press, New York, 1997.
- Bayat, A., "Revolution Without Movement, Movement Without Revolution: Comparing Islamic Activism in Iran and Egypt", *Comparative Studies in Society and History*, sayı: 40 (1); 136-169, 1998.
- Bazargan, M., *Moshkelat va Masael-e Avvalin Sal-e Enghelab*, The Freedom Movement, Tahrân, 1983a.
- Bazargan, M., *Shora-ye Enghelab Va Du Dolat-e Movaghat*, The Freedom Movement, Tahrân, 1983b.
- Bazargan, M., *Enghelab-e Iran Dar Du Harkat*, Mazaheri, Tahrân, 1984.
- Benedick, R., *Industrial Finance in Iran: A Study of Financial Practice in an Underdeveloped Economy*, Harvard University, Graduate School of Business Administration, Division of Research, Boston, Mass., 1964.
- Bharier, J., *Economic Development in Iran, 1900-1970*, Oxford University Press, Londra, 1971.
- Bill, J., *The Eagle and the Lion: The Tragedy of American Iranian Relations*, Yale University Press, New Haven, 1988.
- Binder, L., *Iran: Political Development in a Changing Society*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1962.
- Blair, J., *The Control of Oil*, Vintage Books, New York, 1976.
- BMI (Bank Markazi Iran), *Bank Markazi of Iran: Annual Report and Balance Sheet*, BMI, Tahrân. (Yıl yok.)
- Boroujerdi, M., *Iranian Intellectuals and the West: The Tormented Triumph of Nativism*, Syracuse University Press, Syracuse, 1996.
- Burn, T. ve R. Dumont, "Imperial Pretensions and Agricultural Dependence" *MERIP Reports*, sayı: 8 (8); 15-20, 1978.
- Burns, G., "Ideology, Culture, and Ambiguity: The Revolutionary Process in Iran", *Theory and Society*, sayı: 25; 349-388, 1996.
- Carter, J., *Public Papers of the Presidents of the United States: Jimmy Carter, 1977*, GPO, Washington, D.C., 1978.
- Chehabi, H.E., *Iranian Politics and Religious Modernism: The Liberation Movement of Iran under the Shah and Khomeini*, Cornell University Press, Ithaca, 1990.

- Cottam, R., *Nationalism in Iran*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 1979.
- Farhi, F., *States and Urban-Based Revolutions: Iran and Nicaragua*, University of Illinois Press, Urbana, 1990.
- Fischer, M., *Iran: From Religious Dispute to Revolution*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1980.
- The Freedom Movement, *Safehati As Tarikh-e Mo'asae-e Iran*, The Freedom Movement, Tehran, 1983.
- The Freedom Movement (yurtdışı), *Dar Bareh-e Ghiam-e Hammaseh Afsarinan-e Qom Va Tabriz Va Digar Shahr Haye Iran*, 3 cilt, 1978.
- Gamson, W., *The Strategy of Social Protest*, Dorsey Press, Homewood, Ill, 1975.
- Garthwaite, G., *Khans and Shahs: A Documentary Analysis of the Bakhtiari in Iran*, Cornell University Press, Ithaca, 1983.
- Gaisorocoski, M., *Us Foreign Policy and the Shah: Building a Client State In Iran*, Cornell University Press, Ithaca, 1991.
- Ghara-Baghi, A., *Haghayegh Dar Bare-he Bohran-e Iran*, Sohail, Paris, 1984.
- Ghoreyshi, A. ve C. Elahi, "Social Mobilization and Participation in Iran", *Iran: Past, Present, and Future* içinde, der. J. Jacqz, Aspen Institute for Humanisitic Studies, New York, 1976
- Ghotbi, A. (T. Jalil), *Workers Say No to the Shah: Labour Law and Strikes in Iran*, CRTURI (Campaign for the Restoration of Trade Union Rights in Iran), Londra, 1978.
- Graham, R., *Iran: The Illusion of Power*, St. Martin's Press, New York, 1979.
- Green, J., "Pseudoparticipation and Counter-Mobilization: Roots of the Iranian Revolution", *Iranian Studies*, sayı: 13; 31-53, 1980.
- Green, J., "Counter mobilization in the Iranian Revolution", *Revolutions: Theoretical, Comparative, and Historical Studies* içinde, der. J. Goldstone, Harcourt Brace Jovanovich, San Diego, 1986.
- Halliday, F., "The Economic Contradiction", *MERIP Reports*, sayı: 8 (6); 9-19, 1978a.
- Halliday, F., "Trade Unions and the Working Class Opposition", *MERIP Reports*, sayı: 8 (8); 7-13, 1978b.
- Halliday, F., *Iran: Dictatorship and Development*, Penguin Books, New York, 1979.
- Hezar-Kani, M., "The Only Obstacle is Khomeini Himself", *MERIP Reports*, sayı: 12 (3); 33-34. 1982.
- Hooglund, E., "Iran's Agricultural Inheritance", *MERIP Reports*, sayı: 11 (7); 15-20, 1981.
- Hooglund, E., *Land and Revolution in Iran, 1962-1980*, University of Texas Press, Austin, 1982.
- Hoveyda, F., *The Fall of the Shah*, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1980.
- Huntington, S., *Political order in Changing Societies*, Yale University Press, New Haven, 1968.
- International Labor Office, *Employment and Income Policies in Iran*, ILO, Geneva, 1972.
- International Monetary Fund (IMF), *Government Finance Statistics Yearbook*, IMF, Washington, D.C., 1981.

- Iranian Oil Worker, "How We Organized the Strike that Paralyzed Shah's Regime", *Oil and Class Struggle* içinde, der. P. Nore ve T. Turner, Zed, Londra, 1980.
- Irfani, S., *Revolutionary Islam in Iran: Popular Liberation or Religious Dictatorship?*, Zed, Londra, 1983.
- Issawi, C., "The Iranian Economy 1925-75: Fifty Years to Economic development", *Iran Under the Pahlavis* içinde, der. G. Lenczowski, Hoover Institution Press, Stanford, 1978.
- Ivanov, M., *Tarikh-e Novin-e Iran*, Tudeh Publication, Stockholm, (tarih yok)
- Jabbari, A. ve R. Olson, *Iran: Essays on a Revolution in the Making*, Mazda, Lexington, Ky, 1981.
- Jami [Müstear], *Gozashteh Cheragh-e Rah-e Ayandeh Ast*, Jami, Paris, 1976.
- Jazani, B., *Tarh-e Jame-eh Shenasi Va Mabani-e Strategy-e Jonbesh-e Enghelabi-e Khalgh-e Iran*, Maziar, Tahrán, 1979.
- Kambakhsh, A., *Nazari Be Jonbesh-e Kargari Va Komonisti Dar Iran*, 2 cilt, Tudeh Publication, Stockholm, 1972 ve 1974.
- Katouzian, H., "Oil versus Agriculture: A Case of Dual Resource Depletion in Iran", *Journal of Peasant Studies*, sayı: 5; 347-369, 1978.
- Katouzian, H., *The Political Economy of Iran*, New York University Press, New York, 1981.
- Katouzian, H., "The Pahlavi Regime in Iran", *Sultanic Regimes* içinde, der. H. Chehabi ve J. Linz, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1998.
- Kazemi, F., *Poverty and Revolution in Iran*, New York University Press, New York, 1980.
- Kazemi, F. ve E. Abrahamian, "The Nonrevolutionary Peasantry of Modern Iran", *Iranian Studies*, sayı: 11, 1978.
- Keddie, N., *Roots of Revolution: An Interpretative History of Modern Iran*, Yale University Press, New Haven, 1981.
- Keddie, N., "The Iranian Revolutions in Comparative Perspective", *American Historical Review*, sayı: 88; 579-598, 1983.
- Khalili, A., *Gam be gam ba enghelab*, Soroush, Tahrán, 1981.
- Khomeini, R., *Avay-e Enghelab*, Moslem Student Association, United States, 1976.
- Khomeini, R., *Hokumat-e Eslami*, Tahrán, Amir Ksbir, 1979.
- Khomeini, R., *Sahifeh-e Nour*, 16 cilt, Tahrán, Ministry of Science, 1983.
- Kian, A., "The Politics of the New Middle Class in Iran and Egypt from the Nineteenth Century until 1979", Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of California, Los Angeles, 1993.
- Klare, M., "Arms and the Shah", *Institute for Policy Studies Bulletin*, 43 (8), 1979.
- Ladjevardi, H., *Labor Unions and Autocracy in Iran*, Syracuse University Press, Syracuse, 1985.
- Lambton, A., *The Persian Land Reform*, Clarendon Press, Oxford, 1969.
- McCarthy, J. ve M. Zald, "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory", *American Journal of Sociology*, sayı: 82; 1212-1241, 1977.
- McLahlan, K., "Land Reform in Iran", *The Cambridge History of Iran: The Land of Iran* içinde, cilt 1, der. W. Fisher, Cambridge, Cambridge University Press, 1968.

- Menashri, D., *Education and the Making of Iran's Islamic Revolution*: Cornell University Press, Ithaca, 1992.
- Milani, M., *The Making of Iran's Islamic Revolution: From Monarchy to Islamic Republic*, Westview Press, Boulder, 1988.
- Mirsepasi-Ashtiani, A. ve V. Moghadam, "The Left and Political Islam in Iran: A Retrospect and Prospects", *Radical History Review*, sayı: 51; 27-62, 1991.
- M. J. (Müstear) *Vaghaye-a Enghelab-e Iran*, Tehran, 1979.
- Moaddel M., "The Shi'i Ulama and the State in Iran", *Theory and Society*, sayı: 15; 519-556, 1986.
- Moaddel M., *Class, Politics, and Ideology in the Iranian Revolution*, Columbia University Press, New York, 1993.
- Moghadam, V., "Industrial Development, Culture and Working-Class Politics: A Case Study of Tabriz Industrial Workers in the Iranian Revolution", *International Sociology*, sayı: 2, 1987.
- Mohtadi, H., "Industrialization and Urban Inequality in LDCs: A Theoretical Analysis with Evidence from Prerevolutionary Iran", *The Journal of Developing Areas*, sayı: 22; 41-58, 1987.
- Momayezi, N., "Economic Correlates of Political Violence: The Case of Iran", *Middle East Journal*, sayı: 40; 68-81, 1986.
- Najinabadi, A., *Land reform and Social Change in Iran*, University of Utah Press, Salt Lake City, 1987.
- Nategh, H., "The Clergy and Democratic Freedoms", *Jahan*, Ocak, Mart ve Nisan, sayı: 1, 3, ve 4, 1982.
- Omid, H., *Islam and the Post-Revolutionary State in Iran*, St. Martin's Press, New York, 1994.
- Overseas Consultants, *Report on the Seven Year Development Plan for the Plan Organization of the Imperial Government of Iran*, cilt 3, Overseas Consultants, Inc., New York, 1949.
- Pakdaman, N., "Ten Nights of Poetry Readings: A Review and Evaluation of an Event at the Beginning of the Iranian Revolution", *Kankash*, sayı: 12; 125-206, 1995.
- Parsa, M., "Theories of Collective Action and the Iranian Revolution", *Sociological Forum*, sayı: 3; 44-71, 1988.
- Parsa, M., *Social Origins of the Iranian Revolution*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1989.
- Parsa, M., "Mosque of Last Resort: State Reform and Social Conflict in the Early 1960s", *A Century of Revolution: Social Movements in Iran* içinde, der. J. A. Foran, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1994.
- Parsa, M., "Entrepreneurs and Democratization: Iran and the Philippines", *Comparative Studies in Society and History*, sayı: 37; 803-830, 1995a.
- Parsa, M., "Conversion or Coalition? Ideology in the Iranian and Nicaraguan Revolutions" *Political Power and Social Theory*, sayı: 9; 23-60, 1995b.
- Pesaran, H., "Income Distribution and its Major Determinants in Iran", *Iran: Past, Present, and Future* içinde, der. J. Jacqz, Aspen Institute for Humanistic Studies, New York, 1976.

- Pouyan, A., *On the necessity of Armed Struggle*, SCIPS (Support Committee for the Iranian People's Struggle), New York, 1975.
- The Public Relations of the Islamic Consultative Assembly, *Ashna'i Ba Majles-e Shora-ye Eslami*, Islamic Consultative Assembly, Tehran, 1983.
- Ravassani, S., *Iran*, Alektor Verlag, Stuttgart, 1978.
- Saikal, A., *The Rise and Fall of the Shah*, Princeton University Press, Princeton, 1980.
- Salehi-Isfahani, D., "The Political Economy of Credit Subsidy in Iran, 1973-1978", *International Journal of Middle East Studies*, sayı: 21; 359-379, 1989.
- SCI (Statistical Center of Iran), *National Census of Population and Housing*, SCI, Tehran, 1956.
- SCI (Statistical Center of Iran), *National Census of Population and Housing*, SCI., Tehran, 1966a.
- SCI (Statistical Center of Iran), *Statistical Yearbook*, SCI, Tehran, 1966b.
- SCI (Statistical Center of Iran), *National Census of Population and Housing*, SCI, Tehran, 1976a.
- SCI (Statistical Center of Iran), *Netayej-e Amar Giri-e As Bank Hay-e Keshvar*, SCI, Tehran, 1976b.
- SCI (Statistical Center of Iran), *Tehran Census*, SCI, Tehran, 1976c.
- SCI (Statistical Center of Iran), *Statistical Yearbook*, SCI, Tehran, 1977a.
- SCI (Statistical Center of Iran), *Fehrest-e Nam Va Nechan-e Kar Gah Haye Bozorg-e Sanati 2534*, SCI, Tehran, 1977b.
- SCI (Statistical Center of Iran), *Netayew-e Amar Giri-e Keshavarzi-e Roustai 1354*, SCI, Tehran, 1980.
- SCI (Statistical Center of Iran), *Amar-e Kargah Haye Bozorg-e Sanati 1355*, Tehran, SCI, 1981a.
- SCI (Statistical Center of Iran), *Tehran Census*, SCI, Tehran, 1981b.
- Shaj'i, Z., *Namayandegah-e Majles-e Shora-ye Melli dar Bisto-yek Doreh-e Ghanoun Gozari*, Tehran University Press, Tehran, 1965.
- Shariati, A., *On the Sociology of Islam*, Mizan Press, Berkeley, 1979.
- Siavoshi, S., *Liberal Nationalism in Iran: The Failure of a Movement*, Westview Press, Boulder, 1990.
- Sick, G., *All Fall Down*, Random House, New York, 1985.
- Skocpol, T., "Rentier State and Shi'a Islam in the Iranian Revolution", *Theory and Society*, sayı: 11; 265-283, 1982.
- Stempel, J., *Inside the Iranian Revolution*, Bloomington, Indiana University Press, 1981.
- Sullivan, W., *Mission to Iran*, W. W. Norton, New York, 1981.
- Tabari, A., "Land, Politics, and Capital Accumulation", *MERIP Reports*, sayı: 13 (3); 26-30, 1983.
- Tabari, E., *Jame'eh Iran Dar Doran-e reza Shah*, Tudeh Publication, Stockholm, 1977.
- Taheri, A., *The Spirit of Allah: Khomeini and the Islamic Revolution*, Adler & Adler, Bethesda, Maryland, 1986.

- Tehrani, N., *Ranhanat Dear Shia*, Ketabkhaneh Melli, Tahrân, 1970.
- Tehrani, M., "Communication and Revolution in Iran: The Passing of a Paradigm", *Iranian Studies*, sayı: 13; 5-30, 1980.
- Turner, T., "Iranian Oilworkers in the 1978-79 Revolution", *Oil and Class Struggle* içinde, der. P. Nore ve T. Turner, Zed, Londra, 1980.
- United Nations, *Review of Economic Conditions in the Middle East 1951-52*, Supplement to World Economic Report, UN, New York, 1953.
- Vakil, F., "Iran's Basic Macroeconomic Problems: A 20-Year Horizon", *Iran: Past, Present, and Future* içinde, der. J. Jacqz, Aspen Institute for Humanistic Studies, New York, 1976.
- Walton, T., "Economic Development and Revolutionary Upheavals in Iran", *Cambridge Journal of Economics*, sayı: 4; 271-292, 1980.
- Wilber, D., *Riza Shah Pahlavi: The Resurrection and Reconstruction of Iran*, Exposition Press, New York, 1975.
- Zabih, S., *Iran Since the Revolution*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1982.
- Zonis, M., *The Political Elite of Iran*, Princeton University Press, Princeton, 1971.

Gazete ve Risaleler

- Akhbar-e Jonbesh-e Eslami*, The Freedom Movement tarafından 1978 ve 1979 yıllarında yayımlanan bültenler .
- Ayandegan*. Ulusal gazete.
- Enghelab-e Eslami*. Bani-Sadr ve yandaşları tarafından yayımlanan ulusal bir gazete.
- Ettelaat*. Ulusal gazete.
- Guilds*. Tahrân'da çarşı esnafı tarafından 1979 yılında yayımlanan bülten.
- Hambastegi*. İran Üniversiteler Birliği, Yazarlar Birliği ve Politik Mahkûmları Kuruma Komitesi tarafından yayımlanan bültenler.
- Iranshahr*. ABD'de yayımlanan gazete.
- Iran Times*. ABD'de yayımlanan gazete.
- Jumhuri Eslami*. Cumhuriyetçi İslâm Partisi tarafından yayımlanan ulusal gazete.
- Kar*. İran Halkın Fedai Gerillaları Birliği'nin haftalık yayını.
- Kayhan*. Ulusal gazete.
- Kayhan International* ve *Kayhan Havaee*. Yurt dışındaki İranlılar için *Kayhan* gazetesini.
- Mizan*. Freedom Movement tarafından yayımlanan gazete.
- Mojahed*. İran Halkın Mücahitleri Birliği'nin yayımladığı gazete.
- Oil Workers' Newsletter*, 1979.
- OIPFG. Bkz. İran Halkın Fedai Gerillaları
- Organization of Iranian Moslem Students, *Some of the Statements Published in Iran During July-August 1978*, Wilmette, Illinois, 1978.
- The Organization of the Iranian People's Fedayee Guerillas (OIPFG)*. *Pareh-ie as Ealamieh Hay-e Sazman-e Cherikhay-e Fedayee-e Khalgh-e Iran*, 1978.
- Gozarashatie as Mobarezat-e Kharej as Mahtoodeh*, 1979.

- Payam-e Mojahed*. Freedom Movement'ın ABD'de yayımlanan resmî yayın organı.
- Payman*. Gazete.
- The People's Mojahedeen Organization of Iran, *Tahlile Jonbesh-e Khalgh-e Ghahreman-e Tabriz*, Tahran, 1979.
- Rastakhiz*. Ulusal gazete.
- Shanzdah-e Azar*. Gazete.
- Tehran Journal*. Tahran'da yayımlanan yayın.
- Tehran Journal*. Ettelaat gazetesinin İngilizce versiyonu.
- Zamimeh-e Khabar Nameh*. Ulusal Cephe tarafından toplanan bültenler. Yurt dışı. 1978.
- Zobe-Ahan: Tahlily Bar E'atesab-e Mehr Mahe 1357*. Çelik işçileri tarafından anonim olarak yazılan risale. 1978.

Arşiv Malzemeleri

- Esnafla ve farklı politik gruplarla kendi yaptığım görüşmelere ek olarak, Harvard Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi'ndeki Dr. H. Ladjevardi tarafından yapılan görüşmelerden yararlandım. Teyp kayıtları, Harvard Üniversitesi, Houghton Kütüphanesi, İran Sözlü Tarih Koleksiyonu'nda bulunabilir.
- Ladjevardi, G., 1983 (29 Ocak)
- Ladjevardian, A., 1982 (11 Ekim)
- Lebaschi, A., 1983 (28 Şubat)
- Shanehchi, M. 1983 (4 Mart)

NIKARAGUA

- American Embassy, Managua, *Foreign Labor Trends*, US Department of Labor, Bureau of International Labor Affairs, Washington, D.C., 1989.
- Baumeister, E., "The Structure of Nicaraguan Agriculture and the Sandinista Agrarian Reform", *Nicaragua: A Revolution Under Siege* içinde, der. R. Harris ve C. Vilas, Zed, Londra, 1985.
- Berryman, P., *The Religious roots of Rebellion: Christians in Central American Revolutions*, Orbis Books, Maryknoll, New York, 1984.
- Biderman, J., "The Development of Capitalism in Nicaragua: A Political Economic History", *Latin American Perspectives*, sayı: 36, 10 (1), Kış, 1983.
- Black, G., *Triumph of the People: The Sandinista Revolution in Nicaragua*, Zed, Londra, 1981.
- Booth, J., *The End and the Beginning: The Nicaraguan Revolution*, Westview, Boulder, 1982.
- Booth, J., "Socioeconomic and Political Roots of National Revolts in Central America" *Latin American Research Review*, sayı: 26 (1). 1991.
- Booth, J., "The Somoza Regime in Nicaragua" *Sultanistic Regimes* içinde, der. H. Chehabi ve J. Linz, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1998.
- Booth, J., ve T. Walker, *Understanding Central America*, Westview Press, Boulder, 1989.

- Brooks, J., "The Impact of the Cotton Policy on El Salvador and Nicaragua" *Public and International Affairs*, sayı: 5 (1), 1967.
- Cardenal, S. J. F., Testimony before the International Organizations Sub-Committee of the House Foreign Relations Committee, Washington, D. C., 8-9 Haziran, 1976.
- Carl, B. M., "How Marxist is Nicaragua? A Look at New Laws", *Crime and Social Justice*, sayı: 21-22, 1984.
- Christian, S., *Nicaragua: Revolution in the Family*, Random House, New York, 1985.
- Close, D., *Nicaragua: Politics, Economics and Society*, Pinter, Londra, 1988.
- Cruz, A., *Memoirs of a Counterrevolutionary*, Doubleday, New York, 1989.
- Deere, C. ve P. Marchetti, "The Worker-Peasant Alliance in the First Year of the Nicaraguan Agrarian Reform", *Latin America Perspectives*, sayı: 8 (2); 40-73, 1981.
- Diederich, B., *Somoza: And the Legacy of US Involvement in Central America*, E. P. Dutton, New York, 1981.
- Dodson, M. ve L. N. O'Shaughnessy, *Nicaragua's Other Revolution*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1990.
- Dorner, P. ve R. Quiros, "Institutional Dualism in Central America's Agricultural Development", *Journal of Latin American Studies*, sayı: 5; 217-232, 1973.
- Enriquez, L. ve R. Spalding, "Banking Systems and Revolutionary Change: The Politics of Agricultural Credit in Nicaragua" *The Political Economy of Revolutionary Nicaragua* içinde, der. R. Spalding, Allen and Unwin, Boston, 1987.
- Everingham, M., *Revolution and the Multiclass Coalition in Nicaragua*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 1996.
- Farhi, F., *States and Urban-Based Revolutions: Iran and Nicaragua*, University of Illinois Press, Urbana, 1990.
- Foran, J., ve J. Goodwin, "Revolutionary Outcomes in Iran and Nicaragua: Coalition Fragmentation, War, and the Limits of Social Transformation", *Theory and Society*, sayı: 22 (2), 1993.
- Foroohar, M., *The Catholic Church and Social Change in Nicaragua*, State University of New York Press, Albany, 1989.
- Gibson, B., "A Structural Overview of the Nicaraguan Economy", *The Political Economy of Revolutionary Nicaragua* içinde, der. R. Spalding, Allen ve Unwin, Boston, 1987.
- Gilbert, D., "The Bourgeoisie", *Nicaragua: The First Five Years* içinde, der. T. Walker, Praeger, New York, 1985.
- Gilbert, D., *Sandinistas: The Party and the Revolution*, Basil Blackwell, Cambridge, 1990.
- Gorman, S., "Sandinista Chess: How the Left Took Control", *Caribbean Review*, sayı: 10 (1), 1986.
- Graham, L. S., "The Impact of the Revolution on the State Apparatus", *Nicaragua: Profiles of the Revolutionary Public Sector* içinde, der. M. E. Conroy, Westview, Boulder, 1987.
- Harris, R., "The Economic Transformation and Industrial Development of Nicaragua", *Nicaragua: A Revolution Under Siege* içinde, der. R. Harris ve C. Vilas, Zed, Londra, 1985.

- Heriot, Jr., J., "The Economy" *Nicaragua: A Country Study* içinde, US Department of the Army, Washington, D. C., 1982.
- Hodges, D., *Intellectual Foundations of the Nicaraguan Revolution*, University of Texas Press, Austin, 1986.
- International Bank for Reconstruction and Development, *The Economic Development of Nicaragua*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1953.
- International Monetary Fund (IMF), *Government Finance Statistics Yearbook*, IMF, Washington, D. C., 1982 ve 1990.
- Kaimowitz, D., "Nicaraguan Debates on Agrarian Structure and their Implications for Agricultural Policy and the Rural Poor", *Journal of Peasant Studies*, sayı: 14 (1), 1986.
- Kinzer, S., "Nicaragua: Universal Revolt", *The Atlantic*, sayı: 243 (2), 1979.
- Kirk, J. M., *Politics and the Catholic Church in Nicaragua*, University Press of Florida, Gainesville, 1992.
- LaFeber, W., *Inevitable Revolutions: The United States in Central America*, W. W. Norton, New York, 1984.
- Leiken, R. (der.), *Central America: Anatomy of Conflict*, Pergamon, New York, 1984.
- Lernoux, P., *Cry of the People*, Doubleday & Company, New York, 1980.
- Midlarsky, M. ve K. Roberts, "Class, State, and Revolution in Central America: Nicaragua and El Salvador Compared", *Journal of Conflict Resolution*, sayı: 29; 163-193, 1985.
- Guardians of the Dynasty*, Orbis Books, Maryknoll, New York, 1977.
- Millett, R., "The Historical Setting", *Nicaragua: A Country Study* içinde, US department of the Army, Washington, D. C., 1982.
- Montgomery, T. S. 1982/1983. "Cross and Rifle: El Salvador and Nicaragua." *Journal of International Affairs*, 36 (2).
- Paige, J. 1985. "Cotton and Revolution in Nicaragua." In *States vs. Markets in the World-System*, edited by P. Evans, D. Rueschemeyer and E. Stephens. Beverly Hills: Sage.
1989. "Revolution and the Agrarian Bourgeoisie in Nicaragua." In *Revolution in the World System*, edited by T. Boswell. New York: Green wood.
1997. *Coffee and Power: Revolution and the Rise of Democracy in Central America*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Parsa, M. 1995. "Conversion or Coalition? Ideology in the Iranian and Nicaraguan Revolutions." *Political Power and Social Theory* 9: 23-60.
- Rather, D. "Somoza." In *60 Minutes*, cilt.11 (14). CBS TV News Network.
- Rosset, P., and J. Vandermeer. 1983. *The Nicaragua Reader: Documents of a Revolution under Fire*. New York: Grove.
- Ruchwarger, G. 1985. "The Sandinista Mass Organizations and the Revolutionary Process." In *Nicaragua: A Revolution Under Siege*, edited by R. Harris and C. Vilas. Londra: Zed.
1987. *People in Power: Forging a Grassroots Democracy in Nicaragua*. South Hadley, Mass.: Bergin & Garvey.

- Ryan, J. M. 1970. *Area Handbook for Nicaragua*. Washington, D. C.: The American University.
- Sequeira, A. C. 1984. "The Origins of Sandinista Foreign Policy." In *Central America: Anatomy of Conflict*, der. R. Leiken. New York Pergamon.
- Sierra, L. 1985. "Ideology, Religion, and Class Struggle in the Nicaraguan Revolution." In *Nicaragua: A Revolution Under Siege*, edited by R. Harris and C. Vilas. Londra: Zed.
- Sholk, R. 1984. "The National Bourgeoisie in Post-Revolutionary Nicaragua." *Comparative Politics* 16: 253-276.
- Shugart, M. S., "Patterns of Revolution", *Theory and Society*, sayı: 18; 249-271, 1989.
- Somoza, A. (söyleşen J. Cox), *Nicaragua Betrayed*, Western Island, Boston, 1980.
- Spalding, R., *Capitalists and Revolution in Nicaragua*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1994.
- Strachan, H., *Family and Other Business Groups in Economic Development: The Case of Nicaragua*, Praeger Special Studies in International Business, Finance, and Trade içinde, Praeger, New York, 1976.
- United Nations, *Economic Survey of Latin America*, United Nations, Santiago, Chile, 1978.
- United Nations, *National Accounts Statistics: Main Aggregates and Detailed Tables, various years*, United Nations, New York, 1990.
- Vilas, C. M., "The Workers' Movement in the Sandinista Revolution" *Nicaragua: A Revolution Under Siege* içinde, der. R. Harris ve C. M. Vilas, Zed, Londra, 1985.
- Vilas, C. M., *The Sandinista Revolution: National Liberation and Social Transformation in Central America*, Monthly Review Press, New York, 1986.
- Vilas, C. M., *Between Earthquakes and Volcanoes: Market, State, and Revolutions in Central America*, Monthly Review Press, New York, 1995.
- Walker, T., *Nicaragua: The Land of Sandino*, *The Nations of Contemporary Latin America*, içinde, Westview, Boulder, 1981.
- Walker, T., "Revolution in General, Nicaragua to 1984", *Nicaragua: The First Five Years* içinde, der. T. Walker, Praeger, New York, 1985.
- Weber, H., *Nicaragua: The Sandinist Revolution*, çev. P. Camiller, Verso Editions and NLB, Londra, 1981.
- Weeks, J., *The Economies of Central America*, Holmes and Meier, New York, 1985.
- Wheelock, J. R., *Imperialismo y Dictadura*, Siglo Veintiuno Editores, Mexico, D. F., 1978.
- Wickham-Crowley, T., "Winners, Losers, and Also-Rans: Toward a Comparative Sociology of Latin American Guerrilla Movements", *Power and Popular Protest: Latin American Social Movement* içinde, der. S. Eckstein, University of California Press, Berkeley, 1989.
- Wickham-Crowley, T., *Exploring Revolution: Essays on Latin American Insurgency and Revolutionary Theory*, M. E. Sharpe, Inc., New York, 1991.
- Wickham-Crowley, T., *Guerrillas and Revolution in Latin America: A Comparative Study of Insurgents and Regimes Since 1956*. Princeton University Press, Princeton, 1992.

- Williams, P., *The Catholic Church and Politics in Nicaragua and Costa Rica*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 1989.
- Williams, R., *Export Agriculture and the Crisis in Central America*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1986.
- World Bank, *World Development Report 1979*, Oxford University Press, New York, 1979.
- World Bank, *World Development Report 1980*, Oxford University Press, Oxford, 1980.
- Zwerling, P. ve Martin, C., *Nicaragua: A New Kind of Revolution*, Lawrence Hill, Westport, Conn., 1985.

Gazeteler

La Prensa. Ulusal gazete.

FİLİPİNLER

- Almendral, G. N., "The Fall of the Regime", *Dictatorship and Revolution: Roots of People's Power* içinde, der. A. Javate-de Dios, P. Daroy, ve L. Kalwa-Tirol, Conspectus, Metro Manila, 1988.
- American Embassy, Manila, *Foreign Labor Trend, Philippines*, The US Department of Labor, Bureau of International Labor Affairs. (Yıl yok.)
- Baldwin, R. E., *Foreign Trade Regimes and Economic Development: The Philippines*, cilt 5, Columbia University Press, New York, 1975.
- Bello, W., D. Kinley ve V. Bielski, "Containment in the Countryside" *Development Debacle: The World Bank in the Philippines* içinde, der. W. Bello, D. Kinley ve E. Ellinson, Institute for Food and Development Policy, San Francisco, 1982.
- Bouis, H. E., "Evaluating Demand for Calories for Urban and Rural Populations in the Philippines: Implications for Nutrition Policy Under Economic Recovery", *World Development*, sayı: 18 (2); 281-299, 1990.
- Boyce, J. K., *The Philippines: The Political Economy of Growth and Impoverishment in the Marcos Era*, Macmillan, Londra, 1993.
- Broad, R., *Unequal Alliance: The World Bank, the International Monetary Fund, and the Philippines*, University of California Press, Berkeley, 1988.
- Canoy, R. R., *The Counterfeit Revolution: The Philippines from Martial Law to the Aquino Assassination*, Philippine Editions, Manila, 1984.
- Carroll, J. J., *The Filipino Manufacturing Entrepreneur: Agent and Product of Change*, Cornell University Press, Ithaca, 1965.
- Chapman, W., *Inside the Philippine Revolution*, W. W. Norton, New York, 1987.
- Cheetham, R. J., ve E. K. Hawkins, *The Philippines: Priorities and Prospects for Development*, The World Bank, Washington, D. C., 1976.
- Daroy, P. B., "On the Eve of Dictatorship and Revolution" *Dictatorship and Revolution: Roots of People's Power* içinde, der. A. Javate-de Dios, P. Daroy ve L. Kalwa-Tirol, Conspectus, Metro Manila, 1988.
- De Dios, E., "The Erosion of the Dictatorship", *Dictatorship and Revolution: Roots of People's Power* içinde, der. A. Javate-de Dios, P. Daroy, ve L. Kalwa-Tirol, Conspectus, Metro Manila, 1988.

- Diokno, M. S., "Unity and Struggle", *Dictatorship and Revolution: Roots of People's Power* içinde, der. A. Javate-de Dios, P. Daroy ve L. Kalwa-Tirol, Conspectus, Metro Manila, 1988.
- Doronila, A., *The State, Economic Transformation, and Political Change in the Philippines, 1946-1972*, Oxford University Press, Singapore, 1992.
- George, T. J. S., *Revolt in Mindanao: The rise of Islam in Philippine Politics*, Oxford University Press, Kuala Lumpur, 1980.
- Golay, F. H., *The Philippines: Public Policy and National Economic Development*, Cornell University Press, Ithaca, 1961.
- Golay, F. H., "Manila Americans and Philippine Policy: The Voice of American Business", *The Philippine Economy and the United States: Studies in Past and Present Interactions* içinde, der. N. G. Owen, The University of Michigan Center for South and Southeast Asian Studies, Ann Arbor, 1983.
- Goodno, J. B., *The Philippines: Land of Broken Promises*, Zed, Atlantic Highlands, N. J., 1991.
- Hackenberg, R. A. ve B. H. Hackenberg, "The Urban Working Class in the Philippines: A Casualty of the New Society", *Rebuilding a Nation: Philippine Challenges and American Policy* içinde, der. C. H. Lande, Washington Institute Press, Washington, D. C., 1987.
- Hawes, G., *The Philippine State and the Marcos Regime: The Politics of Export*, Cornell University Press, Ithaca, 1987.
- Hawes, G., "Theories of Peasant Revolution: A Critique and Contribution from the Philippines" *World Politics*, sayı: 42 (2); 261-298, 1990.
- Hooley, R., "Economic Developments in the Philippines" *Democracy and Development in East Asia: Taiwan, South Korea, and the Philippines* içinde, der. T. W. Robinson, The AEI Press, Washington, D. C., 1991.
- Hutchcroft, P., "Oligarchs and Cronies in the Philippine State: the Politics of Plunder", *World Politics*, sayı: 43 (3); 414-40, 1991.
- International Labour Office, *Sharing in Development: A Programme of Employment, Equit, and Growth for the Philippines*, International Labour Office, Geneva, 1974.
- Jackson, R. T., "A Note on Income Distribution in the Philippines, 1956-88", *Malaysian Journal of Tropical Geography*, sayı: 20 (Aralık); 12-19, 1989.
- Jaavate-de Dios, A., P. Daroy, ve L. Kalwa-Tirol (der.), *Dictatorship and Revolution: Roots of People's Power*, Conspectus, Metro Manila, 1988.
- Johnson, B., *The Four Days of Courage: The Untold Story of the People Who Brought Marcos Down*, The Free Press, New York, 1987.
- Kerkvliet, B. J. T., *The Huk Rebellion: A Study of Peasant Revolt in the Philippines*, University of California Press, Berkeley, 1977.
- Kessler, R. J., "Politics Philippine Style, Circa 1984", *Asian Survey*, sayı: 24 (12); 1209-1228. 1984.
- Kessler, R. J., *Rebellion and Repression in the Philippines*, Yale University Press, New Haven, 1989.
- Kimura, M., "Martial Law and the Realignment of Political Parties in the Philippines (September 1972-February 1986): With a Case in the Province of Batangas", *Southeast Asian Studies*, sayı: 29 (2); 205-226, 1991.

- Koppel, B. M., "Agrarian Problems and Agrarian Reform: Opportunity or Irony?", *Rebuilding a Nation: Philippine Challenges and American Policy*, der. C. H. Lande, Washington, D. C., Washington Institute Press, 1987.
- Landé, C. H., *Leaders, Factions, and Parties: The Structure of Philippine Politics*, Yale University Press, New Haven, 1964.
- Landé, C. H., "The Political Crisis", *Crisis in the Philippines: The Marcos Era and Beyond* içinde, der. J. Bresnan, Princeton University Press, Princeton, 1986.
- Landé, C. H., "Introduction: Retrospect and Prospect", *Rebuilding a Nation: Philippine Challenges and American Policy* içinde, der. C. H. Landé, Washington Institute Press, Washington, D. C., 1987.
- Lichauco, A., *The Lichauco Paper: Imperialism in the Philippines*, Monthly Review, New York, 1973.
- Marcos, F. E., *An Ideology for Filipinos*, Philippines, 1980.
- McCarthy, C. J., "The Chinese in the Philippines Today and Tomorrow", *Fookien Times Philippines Yearbook 1975*, 348-351, 360, 1975.
- Muego, B. N., "The Executive Committee in the Philippines: Successors, Power Brokers, and Dark Horses", *Asian Survey*, sayı: 28 (11); 1159-1170, 1983.
- Nemenzo, F., "From Autocracy to Elite Democracy", *Dictatorship and Revolution: Roots of People's Power* içinde, der. A. Javate-de Dios, P. Daroy ve L. Kalwa-Tirol, Conspectus, Metro Manila, 1988.
- Noble, L. G., "Politics in the Marcos Era", *Crisis in the Philippines: The Marcos Era and Beyond* içinde, der. J. Bresnan, Princeton University Press, Princeton, 1986.
- Ordonez, V. M., "An Analysis of Reactions of Investors to the Recent Investment Climate in the Philippines", *The Philippine Economy and the United States: Studies in Past and Present Interactions* içinde, der. N. G. Owen, The University of Michigan Center for South and Southeast Asian Studies, Ann Arbor, 1983.
- Overholt, W. H., "The Rise and Fall of Ferdinand Marcos", *Asian Survey*, sayı: 26 (11); 1137-1163, 1986.
- Parsa, M., "Entrepreneurs and Democratization: Iran and the Philippines", *Comparative Studies in Society and History*, sayı: 37; 803-830, 1995.
- Paua, F. W., *Managing External Linkages: A Comparative Analysis of State-Led Development*, Senior Honors Thesis, Dartmouth College, Hanover, 1993.
- Pimentel, B., *Rebolusyon: A Generation of Struggle in the Philippines*, Monthly Review Press, New York, 1991.
- Poblador, N. S., *Foreign Investment in the Major Non-Financial Corporate Sector of the Philippines, 1964 and 1965*, School of Economics, University of the Philippines, Diliman, Quezon City, 1971.
- Poole, F. ve M. Vanzi, *Revolution in the Philippines: The United States in a Hall of Cracked Mirrors*, McGraw-Hill, New York, 1984.
- Power, J. H., G. P. Sicat, ve M. Hsing, *The Philippines and Taiwan: Industrialization and Trade Policies*, Oxford University Press, New York, 1971.
- Reinah, D., "Philippine Sugar Industry Market Considerations and United States Policy" *Rebuilding a Nation: Philippine Challenges and American Policy* içinde, der. C. H. Lande, Washington Institute Press, Washington, D. C., 1987.

- Rosenberg, D. A., "The Changing Structure of the Philippine Government from Marcos to Aquino", *Rebuilding the Nation: Philippine Challenges and American Policy* içinde, der. C. H. Lande, Washington Institute Press, Washington, D. C., 1987.
- Rush, J. R., "Bringing Marcos Down: Part I: The Electoral Tradition", *UFSI Reports*, sayı: (3); 1-7, 1986a.
- Rush, J. R., "Bringing Marcos Down: Part II: The Opposition Divided", *UFSI Reports*, sayı: (6); 1-7, 1986b.
- Rush, J. R., "Bringing Marcos Down: Part III. Suspending Disbelief", *UFSI Reports*, sayı: (7); 1-11, 1986c.
- Rush, J. R., "Bringing Marcos Down: The Miracle of Edsa: Part IV: Conclusion", *UFSI Reports*, sayı: (29); 1-10, 1986d.
- Schirmer, D. B. ve S. R. Shalom(der.), *The Philippines Reader: A History of Colonialism, Neocolonialism, Dictatorship, and Resistance*, South End Press, Boston, 1987.
- Sicat, G., *Economic Policy and Philippine Development*, University of the Philippines Press, Philippines, 1972.
- Silliman, G. S., "The Philippines in 1983: Authoritarianism Beleaguered", *Asian Survey*, sayı: 24 (2); 149-158, 1984.
- Stauffer, R., *The Philippine Congress: Causes of Structural Change*, Sage Publications, Beverly Hills, 1975.
- Stauffer, R., *Transnational Corporations and the Political Economy of Development: The Continuing Philippine Debate*, Research Monograph No. 11, University of Sydney, 1980.
- Steinberg, D. J., *The Philippines: A Singular and a Plural Place*, Westview, Boulder, 1990.
- Sullivan, W. H., "The United States-Philippine Strategic Relationship" *Rebuilding a Nation: Philippine Challenges and American Policy* içinde, der. C. H. Lande, Washington Institute Press, Washington, D. C., 1987.
- Thompson, M., *The Anti-Marcos Struggle: Personalistic Rule and Democratic Transition in the Philippines*, Yale University Press, New Haven, 1995.
- Tiglaio, R., "The Consolidation of the Dictatorship", *Dictatorship and Revolution: Roots of People's Power* içinde, der. A. Javate-de Dios, P. Daroy, ve L. Kalwa-Tirol, Conspectus, Metro Manila, 1988.
- Timberman, D. G., *A Changeless Land: Continuity and Change in Philippine Politics*, M. E. Sharpe, Armonk, New York, 1991.
- Valdepenas, V. B. ve G. M. Bautista, *The Emergence of the Philippine Economy*, Papyrus Press, Manila, 1977.
- Villegas, B., "The Philippines in 1985: Rolling With the Political Punches", *Asian Survey*, sayı: 26 (2); 127-140, 1986a.
- Villegas, B., "The Economic Crisis", *Crisis in the Philippines: The Marcos Era and Beyond* içinde, der. J. Bresnan, Princeton University Press, Princeton, 1986 b.
- Villegas, B., "The Philippines in 1986: Democratic Reconstruction in the Rost-Marcos Era", *Asian Survey*, sayı: 27 (2); 194-205, 1987.
- Villegas, E., *Studies in Philippine Political Economy*, Silangan Publishers, Manila, 1983.

- Waltin, J., *Reluctant Rebels: Comparative Studies of Revolution and Underdevelopment*. Columbia University Press, New York, 1984.
- Wolters, W., *Politics, Patronage, and Class Conflict in Central Luzon*, The Hague: Institute of Social Studies, 1983.
- World Bank, *DEC Analytical Database: Report on Methods and Data Sources*, International Economics Department, Analysis and Prospects Division, 1991.
- Wurfel, D., *Elites of Wealth and Elites of Power, the Changing Dynamic: A Philippines Case Study*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore, 1979.
- Wurfel, D., *Filipino Politics: Development and Decay*, Cornell University Press, Ithaca, 1988.
- Youngblood, R. L., "The Corazin Aquino 'Miracle' and the Philippine Churches", *Asian Survey*, sayı: 27 (12); 1240-1255, 1987.
- Youngblood, R. L., *Marcos Against the Church: Economic Development and Political Repression in the Philippines*, Cornell University Press, Ithaca, 1990.

Gazeteler ve Dergiler

- Ang Pahayagang Malaya* (cited as *Malaya*). A national newspaper. *IBON Fact and Figures*, published by IBON Databank Philippines, Inc.
- Mamile Times*. A national newspaper.

K

alkınmakta olan ülkeler, otoriter-totaliter rejimler, dengesiz büyüme, ekonomik kriz... Ve tüm bunların karşısında toplumsal hareketler, devrimler... Dünyanın üç ayrı köşesinden üç farklı deneyimin kitabı bu: İran, Nikaragua ve Filipinler. Misagh Parsa, Nikaragua ve İran'da devrimci toplumsal dönüşümün, Filipinler'de ise siyasal altüst oluşun kodlarını deşifre ederken, devrimci sürecin öznelere, onların katılım biçimlerine, ittifaklara, çatışmalara, uluslararası politikanın gücüne odaklanıyor ve karşılaştırmalı bir analiz sunuyor.

Devrimci dönüşüm hangi aşamada gerçekleşir? Sınıf çatışması devrimi hızlandırır mı, yoksa otoriter devletle olan mücadeleyi böler mi? Dış müdahaleler toplumsal kalkışmayı nasıl tetikler? Baskı ve şiddetin dozunu artıran devlet aslında kendi sonunu mu hazırlar?

Amerikan müdahaleciği, dinî-muhafazakâr kesimin tepkileri, kapitalist sınıfın tavrı, öğrenci hareketinin öncü gücü, köylülerin devrimci sürece katılımı, otoriter rejimlerin zulmü, baskı ve zulme karşı başkaldırı pratikleri, şiddet karşısında sertleşen siyasal referanslar...

Türkiye'den bakıldığında, son derece aşina olduğumuz bu soruların/konuların peşinden koşuyor *Devlet, İdeoloji ve Devrim*. Parsa bu kitabıyla "Üçüncü Dünya"da devrimci dönüşümün toplumsal temellerine bakıyor ve bir tür "devrim sosyolojisi"ne soyunuyor. Yaşadığımız coğrafyaya çok tanıdık hikâyeler bunlar!..

İLETİŞİM 1027
ARAŞTIRMA
İNCELEME 169

ISBN 975-05-0258-2

9 789750 502583